

ДЕРЖАВНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ
ЕКОНОМІКИ
І ТЕХНОЛОГІЙ

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ І ТЕХНОЛОГІЙ
Навчально-науковий юридичний інститут
Кафедра соціально-гуманітарних наук

VIII МІЖНАРОДНА НАУКОВО- ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ «ВІЙНА В ІСТОРИЧНІЙ ТА ІНДИВІДУАЛЬНІЙ ПАМ'ЯТІ»

КОЛЕКТИВНА МОНОГРАФІЯ за матеріалами

**VIII Міжнародної науково-практичної конференції
«Війна в історичній та індивідуальній пам'яті»,
присвяченої 81-й річниці Визволення України від
гітлерівських загарбників, 11-й річниці Великої
Національної війни (гібридної), розв'язаної рашизмом
XXI століття проти Незалежності України,
державного суверенітету та територіальної цілісності 1
березня 2014р.**

м. Кривий Ріг, 28 жовтня 2025 р.

Війна в історичній та індивідуальній пам'яті // Колективна монографія за матеріалами VIII Міжнародної науково-практичної конференції (Кривий Ріг, 28 жовтня 2025 р.) / За заг. ред. д.і.н., професора **Валентини Шайкан**; техн. ред.: к.е.н., доцент Ганна Пурій; рецензенти: Грищенко І.В, доктор філологічних наук, доцент Навчально-наукового Центру «Інститут біології та медицини» Київського національного університету імені Тараса Шевченка; Суздаль М.М., кандидат історичних наук, спеціаліст вищої категорії, методист, зав. циклової комісії «Соціально-економічні та філологічні дисципліни», Криворізький фаховий медичний коледж; Кулішов В.В., професор, доктор педагогічних наук, професор кафедри міжнародних відносин Державного університету економіки і технологій. Кривий Ріг: Державний університет економіки і технологій, 2025. - 852 с.

У матеріалах конференції «Війна в історичній та індивідуальній пам'яті (ВІП-2025)» вміщено результати наукових досліджень фахівців різних профілів і напрямів, викладачів, аспірантів, магістрантів, студентів закладів вищої освіти, здобувачів освіти закладів загальної середньої освіти. Ці матеріали об'єднують наукові та прикладні напрацювання, а також пропозиції щодо історичної пам'яті та процесів відбудови України та розвитку сучасного українського суспільства.

Матеріали конференції будуть корисними учнівській молоді для підготовки захисту наукових робіт у межах Малої академії наук, а також студентам у процесі підготовки та під час захисту випускних бакалаврських і магістерських робіт.

e-book ISBN 978-80-53072-45-8

УДК 94(477) «1941-1945»

ББК 63.3(2) 62

Затверджено до друку Вченою радою «Державного університету економіки і технологій» (Протокол № 5 від 21 листопада 2025 р.)

Матеріали друкуються в авторській редакції. Відповідальність за викладення, зміст та достовірність тез доповідей несуть їх автори.

No part of this eBook may be reproduced or transmitted in any form or by any means, electronic, mechanical, recording, or otherwise, without written consent from the Publisher.

The publication is assigned with a DOI number: **10.46489/VVITIP-25**

The paper version of the publication is the original version. The publication is available in electronic version on the website:

<https://www.oktanprint.cz/p/vijna-v-istorychnij-ta-individualni-pamati-25>

OKTAN PRINT s.r.o.

5. května 1323/9, Praha 4, 140 00

www.oktanprint.cz

tel.: +420 770 626 166

jako svou 286. publikací

Vydání první

© Copyright by OKTAN PRINT s.r.o., 2025

© Державний університет економіки і технологій, 2025

ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ КОМІТЕТ КОНФЕРЕНЦІЇ:

Голова організаційного комітету:

Шайкан Андрій, голова організаційного комітету ВІП, ректор Державного університету економіки і технологій, доктор економічних наук, професор

Заступники голови організаційного комітету:

Дутчак Руслан, в.о. директора Навчально-наукового юридичного інституту, кандидат економічних наук, старший викладач кафедри фінансів і бухгалтерського обліку, Державний університет економіки і технологій

Пурій Ганна, в.о. зав. кафедри публічного управління та адміністрування, кандидат економічних наук, доцент, Державний університет економіки і технологій

Модератори науково-практичної конференції:

Шайкан Валентина, зав. кафедри соціально-гуманітарних наук, доктор історичних наук, професор, Державний університет економіки і технологій

Коваль Ганна, доктор наук з державного управління, професор, Державний університет економіки і технологій

Члени організаційного комітету:

Орлов Валентин, перший проректор, кандидат наук з державного управління, доцент, Державний університет економіки і технологій

Гушко Сергій, проректор з науково-педагогічної роботи та міжнародних зв'язків, доктор економічних наук, професор, Державний університет економіки і технологій

Горностаєв Юрій, помічник ректора Державного університету економіки і технологій з виховної роботи та комунікаційних зв'язків, Державний університет економіки і технологій

Кочуєвський Геннадій, проректор з інфраструктури та розвитку, Державний університет економіки і технологій

Орлова Ольга, заст. в.о. директора Навчально-наукового юридичного інституту, кандидатка соціологічних наук, доцентка, Державний університет економіки і технологій

Волікова Марина, заст. зав. кафедри соціально-гуманітарних наук, кандидатка педагогічних наук, доцентка, Державний університет економіки і технологій

Гончаренко Олена, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри соціально-гуманітарних наук, Державний університет економіки і технологій

Шляхтич Роман, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри соціально-гуманітарних наук, Державний університет економіки і технологій

Теличко Оксана, зав. кафедри права, кандидатка юридичних наук, доцентка, Державний університет економіки і технологій

Нестеренко Катерина, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри Публічного управління та адміністрування, керівниця Юридичної клініки, Державний університет економіки і технологій

Гіоргадзе Ілія, магістр з права, асистент кафедри права, Державний університет економіки і технологій

Вікторія Полякова, кандидат педагогічних наук, доцент; начальник відділу дошкільної, загальної середньої, позашкільної освіти, виховної роботи та охорони дитинства департаменту освіти і науки Виконавчого комітету Криворізької міської ради;

Щербак Альона, практичний психолог, Державний університет економіки і технологій

Щербак Олег, учасник бойових дій, військовослужбовець Збройних Сил України, депутат Криворізької міської ради восьмого скликання, магістрант Державного університету економіки і технологій

Керженцев Артем, керівник Центру цифрової трансформації, Державний університет економіки і технологій

Бойко Віктор, фахівець Медіа-центру, Державний університет економіки і технологій

ЗМІСТ

<i>ВСТУП</i>	20
<i>ІСТОРИЧНИЙ НАРИС</i>	24
Andrii Shaikan, Valentina Shaikan	
Колаборація українських інтелігентів з гітлерівськими окупантами у різних сферах життєдіяльності - це шлях вимушеного пристосування заради виживання чи ні?	25
Роман Шляхтич	
Агентура місцевої допоміжної поліції на Криворіжжі та її роль у реалізації політики голокосту	62
Діана Грубляк, Олена Гончаренко	
Про класифікацію злочинів колаборантів під час російсько – української війни: історія виникнення та правова оцінка	76
Артур Анікеєв, Вікторія Радько	
Відбудова після війни: економічні аспекти досвіду України у 1940-х роках і сучасні виклики відновлення звільнених територій.....	102
Богдан Асінгер	
Вісім років гібридної війни: як росія готувала ґрунт для повномасштабного вторгнення в Україну (2014-2022).....	108
Уляна Афоніна, Неля Переверзева	
Еволюція пропаганди: від Другої світової війни до гібридних конфліктів ХХІ століття.....	118

Ангеліна Багіян, Марина Волікова	
Колабораціонізм у двох вимірах: чому люди йдуть на співпрацю з ворогом під час другої світової та сучасної гібридної війни.....	122
Єлизавета Безрученко, Ірина Андрійчук	
Вплив російської пропаганди на громадську думку та інформаційну безпеку	128
Єлизавета Бицюк, Неля Переверзева	
Друга світова війна: уроки для України й висновки на сьогодення	133
Антон Білозор, Олена Гончаренко	
Поняття «гібридності» Великої Ваціональної війни.....	137
Світлана Богдан	
Морально-психологічні наслідки Другої світової війни	142
Аліна Булгакова, Олена Гончаренко	
Легенди і перекази про савур-могили як місце української слави	147
Олег Бутенко, Володимир Кулішов	
Образ ворога як продукт комунікаційних стратегій: історико-сучасний дискурс.....	156
Микола Вишневський, Наталія Шелудякова	
Міжнародна політика та українське питання XX – XXI ст.	163
Альона Волик, Людмила Степашко	
Почесна відзнака «Місто-Герой України» - відзнака містянам за стійкість духу й героїзм громадян у війні з країною - загарбником, від подій Другої світової війни до сучасного протистояння України російському вторгненню	168

Марина Волікова, Анастасія Алексієнко Гітлерівський окупаційний режим в Україні 1941-1943 років та особливості відбудови звільнених територій.....	174
Марина Волікова Громадянська освіта та виховання в умовах війни	182
Марія Волкова, Ярослав Щербак Газети «Дзвін», «Дніпропетровська газета», «Українські вісті» та інші видання як осередки формування української національної свідомості	189
Карина Гайванович Гібридна війна очима українських сучасних істориків	195
Світлана Гринчишина, Світлана Корнієнко Їх палили, щоб знищити, але вони стали вічними	199
Гліб Довгополий, Людмила Вороніна Війна очима тих, хто бачив	206
Марина Волікова, Сніжана Ігнатова Морально-психологічні наслідки війни для громадянського суспільства	210
Ганна Коваль, Павло Білас Історичні аспекти розвитку фізичного виховання після Другої світової війни.....	217
Світлана Корнієнко «Рускій мір» очима правди.....	222
Олександр Корнієнко «Оборона Одеси – це не лише питання території ...»	228
Дмитро Кропивянський, Олена Гончаренко Про вплив російсько-української війни на формування молодого покоління: до постановки проблеми	230

Назар Кудін

Генеалогія як інструмент віртуалізації індивідуальної
пам'яті: створення цифрового архіву родини-свідка війни 236

Єлизавета Кулебякіна, Неля Переверзева

Голоси війни як джерело національної пам'яті 243

Поліна Куппа, Наталія Шелудякова

Інструменталізація історичної пам'яті у зовнішній політиці
рф: використання наративу «великої вітчизняної війни» для
легітимізації вторгнення в Україну 247

Анна Курібчак, Олена Гончаренко

Російсько-українська війна очима дітей (на основі
спілкування з респондентами) 254

Ксенія Кучеренко, Неля Переверзева

Рашистський (пропутінський) окупаційний режим на
тимчасово окупованій території України 280

Наталя Лисюк, Наталія Гафінець

Дитинство, зруйноване війною 287

Софія Логінова, Петро Дисак

Мілітаризація молоді на тимчасово окупованих територіях
(ТОТ) як цільова аудиторія російської пропаганди 292

Михайло Магльований, Світлана Корнієнко

Хроніки війни на власні очі 299

Каріна Милкіна, Ірина Міма

Наслідки другої світової війни: психологічний та моральний
стан людей 302

Богдана Михайлицька, Олена Гончаренко

Сучасні українські пісні про широкомаштабний наступ
російських військ в Україну 308

Роман Михальчук

Реєстрація рівненських євреїв як підготовчий етап у
«вирішенні єврейського питання» 319

Вікторія Несенко, Неля Переверзєва

Гітлерівський окупаційний режим та повоєнна відбудова
України: адміністративно-правовий аспект 327

Владислава Ольховська, Неля Переверзєва

Життя колишніх оstarбайтерів після Другої світової війни:
соціальні, психологічні та історичні аспекти адаптації..... 332

Мілана Плахотна

Пам'ять поколінь: як війна впливає на формування
національної ідентичності 340

Марія Попова, Неля Переверзєва

Мовна пропаганда російської федерації під час гібридної
та повномасштабної війни проти України 343

Артем Потрашков

Українські проблеми очима першокурсника 351

Євген Тарасенко

Пропаганда під час Другої світової та гібридної війн 355

Марія Топчій, Ярослав Щербак

Маленькі жертви великої війни..... 360

Ольга Федоренко, Денис Стадник

Національна ідея в публіцистиці Уласа Самчука років
другої світової війни..... 370

Галина Фесенко

Пам'ять про Голокост у Дніпрі: особливості музейного
наративу 375

Дар'я Філоненко, Світлана Корнієнко

«Так багато на світі горя, Люди, будьте взаємно красивими! » .. 383

Олег Фурс

Особливості інформаційної війни росії проти України..... 385

Марта Хамула, Неля Переверзева

Друга світова війна: від трагедії до пам'яті 393

Данило Холод, Неля Переверзева

Війна ерефії проти України у свідченнях учасників у
контексті міжнародної підтримки..... 397

Каміла Цветкова, Петро Дисак

Нацизм і «рашизм»: їх сутність, схожість і відмінність 402

Максим Ядзінський, Людмила Вороніна

Хроніки війни на власні очі 408

Hryhorii Chmykhalo

Features of russian information and Psychological Influence
in Crimea (1991-2014) 410

Serhii Ivanenko

The Russian Federation's Information War against Ukraine:
essence, methods, and countermeasures 416

Viktoriia Tatarenko

War, Memory, and Innovation: Ukraine's Path Through Conflict
and Change 422

ЮРИДИЧНИЙ НАРИС..... 429

Оксана Теличко, Віктор Рекун

Міжнародні гарантії безпеки: теоретичні засади та практичні
виклики 430

Владислав Карелін

До питання сутності та значення адміністративно-правового
режиму організації цивільно-військового співробітництва 439

Влада Анзіна, Микола Веселов	
Від Нюрнберга до Гааги: еволюція міжнародних трибуналів та їх значення для України	449
Анастасія Алексієнко, Оксана Теличко	
Міжнародна безпека через призму <i>jus ad bellum</i> і <i>jus in bello</i> : правові підходи та сучасні виклики.....	460
Дар'я Ампілогова, Дмитро Пилипенко	
Окремі аспекти виконання адміністративних повноважень суддею в умовах воєнного стану.....	466
Анна Бричка, Дмитро Пилипенко	
Щодо повноважень прокурора під час досудового розслідування в умовах воєнного стану	473
Валерія Гавриленко, Дмитро Пилипенко	
Окремі аспекти початку досудового розслідування в умовах воєнного стану	478
Валерія Дегтяренко, Владислав Ямковий	
Право на архівну інформацію в контексті історичної пам'яті.....	483
Юлія Дражко, Владислав Ямковий	
Механізми протидії воєнній пропаганді: історичні уроки та сучасні виклики	489
Вікторія Дубровська, Ірина Міма, ...	498
Колабораціонізм і кримінальна юстиція в СРСР у роки Другої світової війни: між правом і політикою	498
Вікторія Керпань, Дмитро Пилипенко	
До питання належного визначення порядку апеляційного та касаційного оскарження у кримінальних провадженнях в умовах воєнного стану	504

Анастасія Колос, Дмитро Пилипенко	
Актуальні питання визначення місця проведення досудового розслідування кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану	510
Єлизавета Кушніренко, Ірина Міма	
Колабораційна діяльність: сутність, форми та правова оцінка....	516
Кирило Ланткевич, Владислав Ямковий	
Міжнародний реєстр збитків як елемент компенсаційного механізму відшкодування шкоди, завданої війною проти України	523
Ірина Міма	
Державний суверенітет воюючої країни: шляхи його зміцнення	536
Владислав Мусіхін, Оксана Теличко	
Воєнна агресія ерефії проти України як фактор глобальної небезпеки та міжнародної політики.....	543
Сніжана Паливода, Микола Веселов	
Проблеми та виклики в процесі міжнародного визнання незалежності України у 1991 році	550
Ярослав Панченко, Мар'ян Юнацький	
Проблеми кваліфікації при диференціації колаборації та співучасті	556
Анна Усенко, Микола Веселов	
Порушення країною-агресором норм міжнародного гуманітарного права на окупованих українських територіях (на прикладі Правобережжя Херсонщини).....	561
Дар'я Чумак, Ганна Устінова-Бойченко	
Конституційний лад Німеччини за часів Третього Райху та його порівняння із сучасним конституційним ладом російської федерації	570

Ігор Шмельов, Оксана Теличко	
Депортація українських дітей на окупованих теренах	
України як воєнний злочин: правові основи кваліфікації	
та відповідальності	582
Mar'yan Yunatskyi	
Between loyalty and liability: the Legal Problem of	
Collaborationism and Complicity in conditions of Hybrid War	589
<i>ПСИХОЛОГІЧНИЙ НАРИС</i>	595
Юлія Маєр, Юлія Мельникова	
Ціна стресу і вартість стійкості: психологічне благополуччя	
військовослужбовців України	596
Світлана Авраменко, Наталя Багашова	
Когнітивна активність студентів у контексті дистанційного	
освітнього середовища	607
Наталя Березюк, Наталя Багашова	
Поняття та структура емоційного інтелекту в контексті	
формування стресостійкості в умовах війни	614
Ігор Васютін, Наталя Багашова	
Психологічні чинники формування доброчесності	
державних службовців в умовах війни.....	619
Сніжана Волощук, Надія Шулюк	
Морально-психологічні наслідки другої світової війни	626
Артур Гудименко, Наталя Багашова	
Політичне маніпулювання під час війни: сучасні виклики.....	633
Софія Дроздова, Марія Тюганова	
Вплив педагога на формування морально-духовних	
цінностей учнів під час війни	642

Маріанна Капуста, Юлія Маєр	
Дитяча психологічна травма в контексті війни в Україні	652
Ольга Крашук, Юлія Маєр	
Соціально-психологічні аспекти осмислення війни і миру в колективній пам'яті суспільства	659
Валерія Михальченко, Марія Тюганова	
Психологічні механізми виживання в концтаборах.....	666
Валерія Михальченко, Марія Тюганова	
Спогади учасників бойових дій.....	670
Марина Мішукова, Юлія Маєр	
Морально-психологічні наслідки Другої світової та гібридної війни в Україні.....	676
Ольга Орлова	
Прояви стресу у дітей молодшого шкільного віку та підлітків в умовах воєнного стану	682
Дар'я Парамонова, Марія Тюганова	
Психологічна спадщина війни: травма, полон і моральний досвід.....	687
Аліна Пронченко, Наталя Багашова	
Психологічні наслідки війни для дорослих і молодого покоління: виклики та стратегії подолання	692
Тетяна Сімоник, Наталя Багашова	
Професійне вигорання волонтерів: психологічні детермінанти та шляхи подолання.....	696
Надія Тарута, Марія Тюганова	
Травма втрати: психологічні шляхи подолання	703
Світлана Терещенко, Наталя Багашова	
Тривожність у військовослужбовців після завершення служби: психологічні аспекти адаптації та шляхи корекції.....	710

Анна Шишман, Юлія Маєр	
Людська пам'ять про війну і психологічне відновлення після звільнення територій	716
Альона Щербак	
Вплив тренажера віртуальної реальності на зниження ознак ПТСР.....	723
Анастасія Щербакова, Юлія Маєр	
Психологічний портрет сучасного захисника: пам'ять, емоції, стійкість	728
Анастасія Хавренко, Юлія Маєр	
Психологічні механізми пропаганди у Другій світовій війні та сучасній гібридній війні в Україні	734
<i>ПУБЛІЧНО-УПРАВЛІНСЬКИЙ НАРИС</i>	739
Тарас Бідник, Геннадій Мазур	
Організаційно-правовий механізм розвитку територіальних громад на звільнених територіях	740
Ярослава Воронова, Ганна Пурій	
Уроки Другої світової війни для формування сучасної української державності.....	745
Олександр Кутузов, Ганна Пурій	
Публічне управління як гарант збереження історичної пам'яті.....	751
Петро Кухарчук	
Проблеми функціонування органів державної влади в умовах воєнного стану	755

Вадим Кушніков

Проблеми та перспективи публічного управління щодо забезпечення інформаційної безпеки під час повномасштабного російського вторгнення та у повоєнний період..... 759

Катерина Нестеренко

Повоєнні перспективи розвитку органів місцевого самоврядування..... 762

Дар'я Овчаренко, Ганна Пурій

Миробудування та медіація: виклики та перспективи..... 767

Анна Пантус, Неля Переверзєва

Відбудова постокупованих територій України: проблеми та перспективи функціонування органів місцевого самоврядування..... 774

Олексій Петьков, Світлана Куценко

Вплив воєнного стану на рівень народжуваності в Україні..... 777

Кузьма Позичанюк, Геннадій Мазур

Функціонування органів державної влади на звільнених територіях в упровадження концепції сталого розвитку..... 782

Сергій Пойда, Олена Поважук

Цифровізація як механізм функціонування органів державної влади на звільнених територіях..... 786

Олена Поступна, Микола Полянський

Волонтерський туризм як інструмент «м'якої сили» у контексті українського питання..... 792

Олена Поступна, Євгеній Шоль

Комплексні програми підтримки ветеранського бізнесу як каталізатор відновлення економічної самодостатності громад на деокупованих територіях 799

Олена Поступна	
Smart-управління для стійкого майбутнього: діджиталізація органів місцевого самоврядування на деокупованих територіях.....	806
Ганна Пурій, Анастасія Лихолай	
Кіберсуверенітет України в умовах гібридної війни	813
Ольга Рябоконт	
Публічне управління системою освіти на звільнених територіях	820
Микола Соломка	
Правові та інституційні аспекти адаптації пенітенціарної системи України до умов воєнного стану: досвід покарання та утримання осіб, засуджених за колабораціонізм	826
Таміла Терещенко, Ганна Пурій	
Подолання освітніх втрат в умовах воєнного стану на рівні об'єднаних територіальних громад.....	833
Єгор Фоменко, Геннадій Мазур	
Державне регулювання розвитку співробітництва територіальних громад на звільнених територіях	838
Вікторія Шевчук	
Політика пам'яті як інструмент публічної політики: аналіз українського досвіду в умовах війни.....	844
УХВАЛА учасників VIII Міжнародної наукової конференції ...	850

ВСТУП

Ця колективна монографія є спільним науковим доробком професорсько-викладацького складу навчальних закладів – університетів, вчителів, здобувачів вищої освіти, студентів коледжів, учнів ліцеїв і гімназій, яка присвячена 81-й річниці Визволення України від гітлерівських загарбників, 11-й річниці Великої Національної війни(гібридної), розв’язаної рашизмом XXI століття проти Незалежності України, державного суверенітету та територіальної цілісності 1 березня 2014 р. Доповіді, статті, тези авторів колективної монографії презентовано за напрямками роботи VIII Міжнародної науково-практичної конференції «Війна в історичній та індивідуальній пам’яті», що відбулася у Державному університеті економіки і технологій 28 жовтня 2025 р.: Історії, Права, Публічного управління та адміністрування, Психології. Мета таких конференцій - залучення творчого потенціалу молоді України до вирішення актуальних проблем нашої держави та розбудови демократичного суспільства, а її формат – круглий стіл, покликаний підвищити творчу активність та професійний рівень учасників, створити дискусійне середовище для обміну досвідом, формувати зацікавленість у пізнанні історичного минулого, усвідомити уроки історії для ефективної відбудови України. Під час конференцій за темою «Війна в історичній та індивідуальній пам’яті» її учасники мають можливість не лише представити свої наукові та прикладні напрацювання, а й надати пропозиції щодо залучення обдарованої учнівської та студентської молоді до процесів відбудови України після завершення гібридної війни XXI століття та подальшого розвитку сучасного українського суспільства.

Як ніколи актуальними залишаються сьогодні слова Михайла Грушевського, який підкреслював, що при написанні історії важливо «ніколи не переоцінювати національних досягнень, цінностей та інтересів, не допускати гіпертрофії національного самовозвеличування та винятковості». Сьогодні за умов постмодерної війни, яка ведеться не лише за території, а, у першу чергу, за Розуми, ідентичності і цінності, коли у конфронтації знаходяться дві цивілізації, як за висловом польських дослідників Банасіка і Парафіяновича, «східної деструкційно-паразитуючої цивілізації із християнською цивілізацією Заходу», українське суспільство й не тільки має усвідомити досвід складної, суперечливої та повчальної історії українства та України. Критичне осмислення явищ-феноменів української історії Другої світової війни, переосмислення наслідків Другої світової війни для України у контексті нових документів і матеріалів, сучасної постмодерної (гібридної) війни ерефії проти незалежності й суверенності України та відповідь на висновок американського журналіста Е. Сноу (січень 1945 р.): «Друга світова війна була насамперед українською війною [Петровський В.В., Радченко Л.О., Семененко В.І. Історія України: Неупереджений погляд: Факти. Міфи. Коментарі. Х.: ВД «Школа», 2007. С. 473]», ставлення України в європейській політиці на початку Другої світової війни та наслідки Другої світової війни для України після її завершення та інші питання є над завданням таких заходів.

Оргкомітет VIII Міжнародної науково-практичної конференції «Війна в історичній та індивідуальній пам'яті» (Державний університет економіки і технологій, м. Кривий Ріг, 28 жовтня 2025 р.; Реєстраційний номер в UKR INTEI 3325U000730; рівень заходу: Міжнародний; категорія: науково-практичний; дата

реєстрації: 24-09-2025), висловлюють щирю подяку за сприяння проведення конференції Сінковському Юрію, **Герою України**, полковнику Збройних сил України, командирі 129-ї окремої бригади територіальної оборони (2022-2023 роки), головному спеціалісту Управління соціальної та ветеранської політики Криворізької районної державної адміністрації; Михайлець Миколі, амбасадору проекту «Титани UA», командирі саперного взводу 128-ї окремої бригади територіальної оборони; Ану Миколі, учаснику бойових дій на Сході України, ветерану Збройних Сил України; Проценко Івану, Новікову Артему - стрільцям комендантського відділення штабного взводу штабної роботи 3-го батальйону оперативного призначення 13-ї бригади оперативного призначення «Хартії» 2-го корпусу НГУ; Фурсу Олегу, полковнику у відставці, учаснику бойових дій, кандидату психологічних наук, доценту; помічниці кулеметника, бійцю Людмилі («Люся») Подольській; військовому капелану отцю Бацвіну Роману. На щирю подяку заслуговують здобувачі вищої освіти – автори відео під керівництвом к. філолог. н., доцента Олени Гончаренко: «Друга світова та сучасна Велика Національна війна»: за монтажем здобувача вищої освіти Кирила Брагі (спеціальність «Психологія», Навчально-науковий юридичний інститут Державного університету економіки і технологій); «До Перемоги!» на вірші Ігора Дущенка «Ми - вітер СВОБОДИ!» підготували здобувачі вищої освіти, спеціальність «Інженерія програмного забезпечення», Факультет інформаційних технологій Державного університету економіки і технологій: Бондаренко Анастасія, Мирончук Ангеліна, Куріцький Дмитро, Раковець Деніс, Хабло Артем; На поезію Олександра Олеся «Українське військо, мов з могили встало» (1917 р.): підготували здобувачі спеціальності «Менеджмент», Інститут економіки та бізнес

освіти Державного університету економіки і технологій: Ансімов Дмитро, Мачульська Альона, Яремич Альбіна, Сокирюк Діана, Мамедова Лейла.

Всім учасникам нашої конференції, авторам наукового доробку – «живої історії», висловлюємо щиру подяку й сподіваємося на подальшу співпрацю у цьому напрямку.

ІСТОРИЧНИЙ НАРИС

Andrii Shaikan,

prof. DSc in Economics,

State University of Economics and Technology,

Kyryvi Rih

e-mail: avshaikan@gmail.com,

orcid.org/0000-0002-4088-6518, Ukraine

(Авт. – 0,83 др. арк.)

Valentina Shaikan,

prof. DSc in History,

State University of Economics and Technology,

Kyryvi Rih; e-mail: vashaikan@gmail.com,

orcid.org/0000-0001-9408-9154, Ukraine

(Авт. – 1,0 др. арк.)

**Колаборація українських інтелігентів з гітлерівськими
окупантами у різних сферах життєдіяльності - це шлях
вимушеного пристосування заради виживання чи ні?**

Гібридна війна ерефії проти України триває вже 11-й рік (2014-2025). Від 2022 року ця війна підняла ще більш велику кількість питань в Україні, серед яких найважливіше – це «рішення про початок війни», друге – це присуд держави про те, «яка поведінка повинна бути забороненою і наскільки суворим має бути покарання за неї [1, с. 8]». Так, погоджуємося з такою думкою фахівців-правознавців Євгеном Письменським і Романом Мовчаном (українськими докторами юридичних наук, професорами). Як й з тим, що ці питання вже давно назріли («довгоочікуваним», «цілком імовірно, що запізнілим») та є конче

актуальними й не лише для нашої держави, а й для всіх цивілізованих країн світу.

Так, сьогодні, майже наприкінці 2025 року маємо можливість констатувати про те, що Україна позбулася низки розбіжностей в українському Кримінальному кодексі, а авторами законопроектів про колабораціонізм, колаборантів і воєнні злочини, Верховною Радою України прийнятий 3 березня 2022 р. Закон України № 2108-ІХ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність», який набрав чинності від 15 березня 2022 р. Відбувся важливий крок чинного Кримінального кодексу

України, який привів Кодекс у відповідність до вимог Римського Статуту. Нагадуємо, що цей Закон спрямований на врегулювання одного з найважливіших питань для України – питання заборони колабораціонізму, визначення поняття колабораціонізму та його форм, покарання за це ганебне явище. Проблема правового підґрунтя, кваліфікації діяльності та злочинів колаборантів з огляду на війну в Україні, є надзвичайно актуальною, адже неприпустимо помилок у визначенні таких питань як: хто колаборанти і що робити із зрадниками, як їх карати тощо. Актуальними й сьогодні залишаються низка проблем подальшої гармонізації українського законодавства з Римським Статутом і міжнародним кримінальним і гуманітарним правом; «історичний фронт» як потужна сила протистояння і розвінчування доктрини «руського мира»; розвінчування кремлівських пропагандистських фейків за допомогою формату PRO і потужної патріотичної діяльності серед молодого покоління. Правознавці, історики, криміналісти, науковці-дослідники продовжують вивчати та обговорювати ці проблеми, доопрацьовують раніше прийняти та

працюють над новими законопроектами. На підтвердження цього свідчить моніторинг - аналітичний звіт «відстежених нових тенденцій у правозастосуванні статті 111-1 КК України лише за період з 15 червня по 31 грудня 2024 року», який здійснили аналітикині Центру прав людини ZMINA Діана Депутат, Онисія Синюк за рецензуванням координаторки роботи адвокатів, аналітикині ULAG й адвокатки ULAG Ірини Капалкіної [3]. Цей Аналітичний звіт надає можливість констатувати, що за друге півріччя 2024 року, порівнюючи з попереднім періодом після прийняття цього Закону, у практиці українських кримінально-правових інституцій простежуються «єдині підходи у притягненні до відповідальності за колабораційну діяльність». Разом з тим, аналітики констатують про низку проблем у правозастосуванні, серед яких особливо неприпустимі: «притягнення до відповідальності за колабораційну діяльність не враховує контексту окупації, необхідності забезпечувати життя на окупованій території», «недостатнє врахування індивідуальних обставин, зокрема наявність примусу» та інші, «частина з яких носить системний характер» [3]. Аналітики Центру прав людини ZMINA наводять поширену практику притягнення до відповідальності «вуличних, квартальних, голів мікрорайонів та/або їх заступників», роблять пояснення стосовно цих осіб, які є: «активні мешканці, зазвичай жінки, які стежать за порядком і контактують з «мерією» від імені містян». Апеляційна, касаційна інстанція залишають вирок у силі, а Верховний суд підходить до питання формально, тобто: не коментують відсутність трудового договору, посадової інструкції, оплати праці, існування «посади» до окупації, але виносять рішення: «обіймання посади та виконання організаційно-

розпорядчих функцій було доведено». Ось такий формальний підхід руйнує подальшу долю людини.

Народні депутати України, правознавці, серед яких і голова парламентського Комітету з питань правоохоронної діяльності Сергій Іонушас й у 2022, й у 2023 роках наполягали на створенні робочої групи, яка буде вивчати практику застосування відповідної норми статті 111-1 ККУ, про засудження за колабораційні діяння [4]. На думку С. Іонушаса, після прийняття статті 111-1 КК, яка передбачає кримінальну відповідальність за колабораціонізм, виникла «низка критичних зауважень з боку державних органів». Він пропонує працювати «або над іншою редакцією, або над комітетським законопроектом», адже, як на його думку, «питання про колаборантів є дуже сенситивне». Сучасна війна ерефії проти суверенності України у ХХІ столітті породила й «гуманітарну причину» колабораціонізму, коли «деякі люди на окупованих територіях із гуманітарних причин змушені тим чи іншим чином співпрацювати із загарбниками». С. Іонушас пропонує «використати як робочий варіант можливість звільнення від кримінальної відповідальності наших громадян, які змушені були співпрацювати з агресорами з гуманітарних причин і добровільно повідомили українській владі про такі факти. Отже, сьогодні відкритими залишаються питання, які потребують роз'яснення та обґрунтування їх правомірності: «гуманітарні причини колаборації», «гуманітарна колаборація», «покарання за гуманітарну колаборацію» тощо.

Вже йшлося про науковий доробок професорів-юристів Є. Письменного і Р. Мовчана, які розглянули «найбільш контroversійні» проблеми двох явищ – «ідеологічний та культурно-освітній колабораціонізм як окрему форму колабораційної

діяльності» [1]. На думку цих дослідників – це одна з форм колабораційної діяльності як «здійснення пропагандистської та іншої інформаційної діяльності, спрямованої на встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України тощо, характеризується альтернативним вчиненням таких видів дій» як: публічне заперечення здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України; публічні заклики до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора тощо, до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України; здійснення пропаганди у закладах освіти; вчинення дій, спрямованих на впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти; організація та проведення заходів політичного характеру, спрямованих на підтримку держави-агресора тощо; здійснення інформаційної діяльності у співпраці з державою-агресором, її окупаційною адміністрацією та збройними формуваннями; активна участь у зазначених заходах політичного характеру (частина 6 статті 111-1) [1]. Як на нашу думку, неправомірно порівнювати або об'єднувати ці дві форми колабораціонізму, між ідеологічним (політичним, а також індивідуально-політичним) і культурно-освітнім колабораціонізмом є різниця. Ідеологічний (політичний, а також індивідуально-політичний) колабораціонізм – це співпраця з ворогом на ідейних засадах; культурний колабораціонізм передбачає співпрацю з окупантами у духовній сфері, яка сприяє поширенню серед окупованого населення віропідданських почуттів по відношенню до окупантів, задовольняє інтереси окупаційної влади і сприяє високому психологічному настрою

агресора тощо[5, с. 31-32; 6, с. 51-52]. Дослідники-правознавці перелічили саме риси ідеологічного (політичного) колабораціонізму, який має сьогодні прояви і місце в усіх сферах життєдіяльності населення на тимчасово окупованій рашистами території України. Так, погоджуємося з ознаками та проявами ідеологічного (політичного) колабораціонізму в освітній сфері, разом з тим, відсутні риси саме культурного колабораціонізму.

Автори даної наукової статті розподіляють позицію правознавців про необхідність вивчення такої сучасної форми колаборації як «гуманітарний» колабораціонізм, який тягне одразу низку порівнянь з наявним історичним досвідом минулої Другої світової війни. Зрозуміло, що 86 років потому, коли було розпочато цю війну, як й після її завершення, такого поняття – «гуманітарний колабораціонізм» - не було. За існування сталінського тоталітарного радянсько-репресивного режиму Кримінальне законодавство не переймалося морально-етичними нормами у правильності визначених дефініцій. У подальшому було визнано, що цілком правомірне і загальноприйняте у міжнародній практиці судове переслідування військових злочинців супроводжувалося в Радянському Союзі масовим порушенням прав громадян, політизацією судочинства, застосуванням колективної відповідальності, ігноруванням принципу презумпції невинності тощо [5, с. 33]. Як не прикро визнавати те, що 81 рік потому Україна звільнилася від гітлерівських окупантів, сьогодні 11-й рік триває гібридна, а від 24 лютого 2022 року вже повномасштабна війна ерефії проти незалежної та суверенної України, проблема колаборації, колабораціонізму, визначення цього злочину та його справедливе покарання, відповідь на гострі питання як стратегія виживання населення окупованих рашистами територій України, а

разом з тим й характер міжнаціональних стосунків, специфіка релігійного, соціально-економічного, культурного життя місцевого населення та інші проблеми залишаються актуальними.

Висунуте нами питання «Колаборація українських інтелігентів з гітлерівськими окупантами у різних сферах життєдіяльності - це шлях вимушеного пристосування заради виживання чи ні?», потребує об'єктивного підходу до його висвітлення, відсторонення від політизації проблеми. Варто нагадати й про те, що проблема з ідеологічних міркувань радянської тоталітарної системи замовчувалася аж до початку 90-х років XX століття, разом з тим, навіть після досліджень істориків, а, особливо, за умов сучасної гібридної війни, й досі не розв'язана.

Зробимо екскурс в історію Другої світової війни та нагадаємо про політику гітлерівських окупантів по відношенню до українського населення 1941-1944 рр., наприклад, у сфері культури. По-перше, серед вищого керівництва III Райху у питанні про ставлення до культури народів Сходу, взагалі, й України, зокрема, не було єдності: райхсміністр А. Розенберг наполягав на тому, що для Німеччини важливо у її східній політиці враховувати національно-культурні прагнення народів СРСР, в тому числі, й українців, адже окупаційний режим, позбавляючи українців національної культури, може породити пасивний опір населення; за планами Гітлера та його прихильників не було місця культурному розвитку «визволених» від більшовизму народів СРСР; позиція Гімmlера відносно культури українців співпадала з думкою Гітлера: українському народу не треба давати культуру, східні слов'яни становлять величезну небезпеку для нордичної раси. Але все ж таки, завдяки наполегливій політики райхсміністра А. Розенберга, але за відчутного опору райхскомісара Е. Коха, гітлерівські окупанти

створили враження можливого вільного розвитку української культури. По-друге, рефлексія певної частини населення України на таку політику була очікуваною: українське населення з надією сприйняла такий курс гітлерівців і навіть добровільно погоджувалася співпрацювати з німцями. По-третє, ейфорія була короткою: репресивна політика райхскомісара Е. Коха швидко призвела до втрати «позитивного іміджу» гітлерівських окупантів.

Нацисти завжди розглядали культуру тільки у контексті націонал-соціалістичної ідеології і тому використовували культурні надбання завойованих народів у своїх інтересах. Слід визнати, що колаборантська діяльність частини діячів культури, науки, освіти, духовенства, а також їх співпраця з німцями на побутовому рівні сприяла злочинній політиці окупантів і допомагала встановленню «нового» ладу, знищенню духовних і матеріальних надбань народу України. Досягнення східних народів у соціокультурній сфері не відповідали расистським постулатам про «неповноцінність славянської раси». Знищення культури українського народу, як і культур інших народів СРСР, їх духовне покріпачення стало одним з головних завдань окупаційного режиму на території України. Відомі інструкції та накази А. Гітлера, Г. Гімmlера, Е. Коха, інших керівників райху орієнтували гітлерівських окупантів на знищення «другосортного» продукту культурної діяльності завойованих народів. Разом з тим, найбільш цінні шедеври художньої літератури та мистецтва таємно вивозили до Німеччини.

Ставлення гітлерівських окупаційних органів влади щодо «радянської» інтелігенції України було однозначним: її потрібно було знищити. Політичного рішення щодо «старої» інтелігенції у гітлерівців теж не було: «рятування потопаючих – справа рук самих потопаючих». Отже, інтелігенція опинилася в таких умовах, коли

необхідно було негайно вирішити: з ким вона, тобто обрати для себе або смерть від голоду та переслідувань, або співіснування й співпрацю з окупантами. Як це нагадує сучасну грабінницьку, з одного боку, та руйнівну, з іншого, політику рашистів на українській окупованій землі – Криму, Луганщині, Донеччині, Херсонщині тощо. Історія повторилася.

Український історик М. Коваль писав [7], що переважною більшістю інтелектуалів окупованої України ще задовго до війни володіли аполітичні настрої, а тому вони обрали шлях пристосуванства. Чому так сталося? Вважається, що головною причиною прийняття такого рішення була образа на радянську владу за тотальні репресії та переслідування у міжвоєнний час. Зрозуміло, що меркантильні інтереси теж мали місце, адже завжди знаходяться такі, які розраховують «добре влаштуватися» ціною співпраці з окупантами. Частина інтелектуалів (людей розумової праці), з причин альтруїстичних бажань, увійшла до складу окупаційних органів з метою «прислужитися співгромадянам» у важкий час.

Сподівання інтелігенції, яка плекала надії на німців як «культурну націю» і створення ними належних умов для розвитку культурного життя в Україні, діяльності «Просвіти» та інших товариств, виявилися теж марними. Осередки «Просвіти», «Жіночої служби України», «Жіночих комітетів» та інших організацій створювалися за ініціативою «похідних груп» ОУН і були справжніми місцевими центрами культурного і суспільно-політичного життя. В цих організаціях, крім секцій шкільних, жіночих, церковних, друку, агрономічних, були також секції «антибільшовицької пропаганди», що тісно зв'язувало товариства і організації з окупаційними пропагандистськими службами

(«пропаганд-штафель»). Стати членом «Просвіти» мали можливість особи від 16 років і тільки української національності. На керівні посади у «Просвіті» призначалися українці від 18 років («Статут українського товариства «Просвіта»»). Як на нашу думку, національна обмеженість вступу до організації «Просвіта» звужувала поле діяльності її членів серед населення окупованої України, що призводило до виникнення непорозумінь і навіть конфліктних ситуацій між українцями, поляками, росіянами, євреями. Діяльність культурно-освітніх організацій, які стояли на позиції боротьби за права на українську самостійність, не обмежувалася тільки освітянськими, культурницькими та соціальними заходами. Так, вже 13 серпня 1941 року на загальних зборах жінок м. Луцька, українок за національністю, було засновано повітовий відділ «ЖСУ» на чолі з Т. Редьковою. Планувалося організувати відділи-філії по селах Луцького повіту. «Жіноча служба України» мала «референтства»: гуманітарне, пропагандистське, господарче, посередницьке, праці. Начальник адміністративного відділу Луцької обласної управи 20 серпня 1941 р. запропонував «ЖСУ» в Луцьку об'єднатися з центральною «Просвітою» при обласній управі з метою «підсилення» «Просвіти». Члени всіх жіночих організацій та комітетів, освітніх та культурницьких осередків, допоміжних комітетів розподілялися на членів «звичайних» і «почесних», «дійсних» і «співпрацюючих». До категорії «звичайних» членів, до категорії «почесних» - особи, які мали великі заслуги перед українською нацією: «визначилися на полі культурно-громадської праці для добра України». Кого слід було вважати почесним членом, вирішували тільки загальні збори товариства за пропозицією управи організації. «Дійсними» членами товариств ставали тільки особи української національності, а

«співпрацюючими» – арійського походження. Всі такі організації співпрацювали з відділами гебітскомісаріатів та під їх пильним контролем.

Серед діячів-просвітян знаходилися такі, які з метою нейтралізації дій гітлерівських спецслужб та пропагандистських органів щодо «Просвіти», часто втягувалися в політичні акції гітлерівців і цим викликали осуд місцевого населення. Прикладом можуть бути вручення «вітальних адрес» групі гітлерівських генералів з нагоди вдало проведеної німецькою армією операції по оточенню радянських військ у районі Харкова навесні 1942 р. Наприкінці 1942 р. німецька влада Харкова навіть запросила до райху делегацію просвітян на чолі з професором Дубровським, що свідчило про налагоджені стосунки цієї організації з окупантами.

З початку окупації гестапо за допомогою місцевих органів управління проводили «кампанії на благонадійність» педагогічного персоналу шкіл, вихователів дитячих садків, викладачів технікумів та вищих учбових закладів. Щоб отримати місце вчителя, вихователя або викладача, необхідно було заповнити анкету, написати автобіографію, заручитися підтримкою двох-трьох свідків, які підтверджували правдивість цих документів. Серед загальних питань про вік, стать, освіту, необхідно було вказати національність, належність до комуністичної партії або інших політичних організацій, службу в радянській армії. Відповіді на «обов'язкові» запитання впливали на остаточне рішення окупаційних органів, в тому числі, і начальника освіти обласної, міської, окружної управи. Претенденти на посаду вчителя або викладача писали автобіографію - «Lebenslauf» німецькою мовою. З біографії учительки м. Дніпропетровська Н. Безрукавої відомо, що вона більшовицькою владою не переслідувалася, але від радянської

влади постраждали її батьки. Учитель А. Власенко вказав, що переслідувався радянською владою за контрреволюційну діяльність і відсидів п'ять років у тюрмі. Заступник директора Бабайковського сільгосптехнікуму з грудня 1941 р., а потім з 13 березня 1942 р. – його директор, С. Танцюра у своїй біографії розповів, що більшовики переслідували його батька як куркуля. Сам він «у військових діях брав участь всього 14 днів, був поранений під час бомбардування, коли відступали і за першою можливістю повернувся додому», тобто дезертував [8; 9]. Особам, які переслідувалися за радянського часу або дезертирам, які виявили готовність до співпраці, окупанти надавали можливість працювати у першу чергу. У шкільний процес втручалися гестапо, гебітскомісаріат, місцеві допоміжні органи управління. Під пильним контролем польової комендатури знаходилися, за свідченням документів, всі діючі школи тимчасово окупованої гітлерівцями території України. Про це найбільш повно йдеться у науковому доробку професорів Валентини Шайкан, Андрія Шайкан, Валерія Шайкан [11; 12; 13]. За політичну благонадійність учителів шкіл несли повну відповідальність її організатори та керівники. Директори шкіл повинні були забезпечити 100 % відвідування учнями віком від 6 до 14 років шкільних занять. Суворо заборонялося працювати у школах комуністам та євреям. Директори шкіл повинні були проводити своєчасну «чистку» підручників, стежити за тим, щоб не проводилася комуністична пропаганда. Окупаційна влада суворо забороняла запровадження в процес навчання питань політичного характеру. Крім штрафів батьків, діти яких не відвідували шкіл, у навчальних закладах запроваджувалися тілесні покарання. Російську мову було категорично заборонено, а з 3-го класу вводилася німецька мова.

Проводимо порівняння: сьогодні на окупованій території України рашистами теж категорично заборонена українська мова, література, а порушників жорстоко карали та карають. Постійні кампанії окупантів по перевірці інтелігенції і, в першу чергу, учителів та викладачів на політичну благонадійність призвели до того, що учбові заклади очолили, здебільшого, цілком лояльні до «нової» влади люди. Такими «викладачами» склалися «нові» програми з дисциплін, у тому числі, і з історії України, які цілком задовольняли окупаційну владу. Так, програма з історії України, яку склав викладач Дніпропетровського залізничного технікуму Мільський, закінчувалася темою «Звільнення України від радянської влади», якій було відведено значну частину учбового часу [10]. Сучасні окупанти України – рашисти пішли набагато далі гітлерівських – взагалі заборонили історію України, винищили будь-які праці з української історії, літератури, української мови в колишніх бібліотеках, навчальних закладах тощо.

Але, повертаємося до періоду гітлерівської окупації. Якщо можна так сказати, то позитивними моментами у діяльності відділів освіти усіх рівнів було бажання виховувати національно свідому молодь. Так, згідно архівних документів, перед початком навчального року на нараді 16 серпня 1942 р. директорам шкіл Солонянського району генерального округу «Дніпропетровськ» рекомендувалося ознайомити учителів та учнів з творами заборонених радянською владою українських письменників Грінченка, Олеся та інших, пропонувалося виховувати в учнів любов до рідного краю, повагу до національних українських побутових традицій, виховувати повагу до релігійних почуттів інших народів. Такі заходи, дозволені офіційно гітлерівською окупаційною адміністрацією, є нереальними загалом для тимчасової

рашистської окупації! Ми зовсім не виправдовуємо, у даному випадку, наводячи такі приклади, гітлерівську тимчасову окупацію, але у порівнянні з рашистською ХХІ століття – це, як кажуть, «небо й земля»! Наводимо ще цікавий архівний документ, який свідчить, що студент Кременецької технічної школи В. Борщик у своїй анкеті-автобіографії обіцяв «вчитися на користь свого народу і державі на славу». Це й зрозуміло, тому що мета «Міської середньої технічної школи» у м. Кременці – «дати державі, красві фахових робітників». Але, все ж таки, окупаційна цензура дозволяла писати про національне-українське, не переслідувала й не карала за прояви любові до України!

Місцева українська інтелігенція зверталася до німецьких орткомендатур, місцевих органів влади з проханням відкрити середні, ремісничі школи та гімназії. Численні архівні документи свідчать, що протягом окупаційного часу у містах і сільській місцевості були відкриті, здебільшого, українські, а також (одиничні випадки) російські та німецькі школи. Так, у м. Дніпропетровську протягом вересня-жовтня 1941 р. було відкрито 39 шкіл, серед яких були одна російська та одна німецька. На Тернопільщині окупаційна влада за проханням допоміжної управи дозволила відкрити 169 шкіл (у кожному районі були школи). Зрозуміло, що окупанти влаштовували кампанії по перевірці учителів, викладачів у відкритих технікумах на «політичну благонадійність», після яких «благонадійними» залишилися, як правило, лише місцеві колаборанти, які цілком задовольняли окупантів. А ось про «політичну благонадійність» тодішніх студентів варто було б, як на нашу думку, сказати окремо. Так, «Особові справи» студентів Кременецької міської технічної школи свідчать, що молодь, здебільшого, демонструвала свою лояльність

до «нової» окупаційної влади. Про це свідчать такі уривки з автобіографій студентів: « ... коли нашу територію зайняли більшовики...», «... коли Німецька Армія визволила нас від більшовизму ...», « ... після звільнення наших земель від панування жидо-більшовизму непереможною Німецькою Армією ...» і т. ін. [14; 15]. Зрозуміло, що громадяни, які обрали шлях пристосування до «нової» окупаційної влади, а серед них були й учителі, викладачі, вихователі, студенти, змушені були демонструвати гітлерівцям і тим, хто з ними співпрацював, свою лояльність, благонадійність та керованість заради роботи або навчання. Про це свідчили й численні заяви даної категорії населення, яка шукала роботу. Заохочувальним заходом гітлерівців до співпраці української інтелігенції з німецькою владою був наказ райхскомісара Е. Коха від 5 квітня 1942 р. за № 9520/4, відомий як «Інструкція для сплати зарплатні робітникам народних шкіл», якою з 1 травня 1942 р. керувалися начальники та завідувачі відділами освіти на території райхскомісаріату «Україна» та зони військової адміністрації. За цим наказом, мінімальне навантаження для учителів-чоловіків становило 28 годин на тиждень, учителів-жінок – 26 годин, а максимальне – відповідно 32 і 30 годин. Для директорів шкіл та учителів-чоловіків було встановлено зарплатню 600 крб на місяць, учителі-жінки щомісячно отримували по 540 крб. Додатково, до цієї ставки всім директорам, які викладали - «вели 3-7 класів», додавалося 10 % зарплатні, тим, які мали 8-15 класів – 20 %, понад 16 класів – 25 % зарплатні. Незалежно від статі, але в залежності від віку учителів, інший додаток до зарплатні становив: від 35 років – 30 %, від 40 років – 40 %, від 45 років – 50 % зарплатні. На перевірку письмових робіт до годин, які відпрацьовувалися у класах, кожному «класоводу» додавалося по 6 годин. Якщо

учитель не мав повного учбового навантаження, то тоді робилися підрахунки від 1/5 щомісячної зарплатні за кожну тижневу годину, але, при цьому, учитель все рівно отримував «додатки», які були встановлені райхскомісаром, якщо мав навантаження не менше 18 годин на тиждень. Для учителів - «райхсдойче» і «фольксдойче» до встановленої щомісячної зарплатні сплачувався ще «додаток» у 50 % за «національність». Ефективність від цього пропагандистського заходу була лише там, де окупаційна влада трохи лояльніше ставилася до місцевого населення та до діяльності українських допоміжних органів влади. Й зовсім іншою була ситуація там, де окупаційний режим був надзвичайно жорстоким. Тобто, якщо порівняти Тернопільщину та Сумщину за час гітлерівської окупації, то жорстокий режим на території окупованої Сумщини взагалі забороняв функціонування будь-яких шкіл, садків, ясел. Відомо, що на початку окупації частина шкіл ще працювала, а потім все було заборонено. У Ровеньках Луганської області школу № 2 окупанти «поділили» на три частини, але не для занять, а для гаражу, конюшні та туалету.

Надзвичайно важко було виживати, за умов жорстокої окупації, творчій, науковій, технічній інтелігенції, яка або не встигла своєчасно евакуюватися, або потрапила під час евакуації до оточення і повернулася додому, були й такі, які свідомо уникнули евакуації і почали співпрацювати з окупантами. Частина інтелектуалів, які не сприйняли «нову» владу, прирекли себе на смерть від голоду та переслідувань. Це підтверджується спогадами тих, кому пощастило вижити. Загальновідомо, що після визволення м. Харкова від гітлерівців 5 вересня 1943 р. відбулася зустріч письменника О. Толстого з представниками інтелігенції. За словами О. Толстого, метою цієї зустрічі було обговорення того, що

пережила українська інтелігенція під час окупації, правда про те, про що нічого не знали ті, хто був у радянському тилу або на фронті. Учасники зустрічі визнали, що «зрадники» були серед різних категорій інтелектуалів: наукової, творчої, технічної, освітянської. За спогадами режисера Харківського українського драматичного театру імені Шевченка М. Терещенка, під час окупації серед артистів, які працювали у німецькому театрі, було багато агентури гестапо. На артистів, які вважалися «неблагонадійними», постійно доносили колаборанти. Частина інтелігенції обрала шлях колабораціонізму цілком свідомо. Пристосуванство стало для деякого виходом зі складного матеріального становища в умовах окупації. З іншого боку, за умов окупації, коли на першому плані постала проблема виживання, інтелігенція все ж таки не залишала сподівань реалізувати свій творчий потенціал. Це теж можна зрозуміти, адже населення хоча й переживало жахи окупації, але ніхто не знав, як довго ще буде війна, а життя тривало – люди одружувалися, народжувалися діти, треба було кожного дня годувати свої родини, лікуватися, піклуватися про стан житла тощо. З різних причин населення України не мало можливості покинути свої домівки: по-перше, надзвичайно швидко насувався фронт, у першу чергу, евакуйовані були працівники разом із обладнанням своїх підприємств. Але це ще пощастило далеко не всім – майже всі підприємства на території західноукраїнських областей були кинуті напризволяще. Також відомо, що енкаведисти поспіхом розстріляли всіх політично заарештованих і засуджених у радянських тюрмах й, навпаки, звільнили велику кількість кримінально засуджених. Зрозуміла така тактика: радянська система більше тремтіла від національно свідомих українців, а кримінальні злочинці, як сподівалася влада, не будуть потрібні навіть окупантам. До речі, так

й сталося. Архівні документи свідчать, що гітлерівці ретельно перевіряли кожного претендента на службу до поліційного підрозділу, кримінально засуджені були небажані для такої служби. Але кримінальні елементи тероризували місцеве населення, й часто-густо, вже після завершення Другої світової злочини кримінальних банд формувань радянські карально-репресивні органи приписали українським націоналістам. На питання істориків-дослідників, чому документи кримінальних злочинців зберігаються серед справ учасників українського національно-визвольного руху, відповіді не було ...

За ініціативою окупаційної Київської міської управи та «групи уповноважених», на чолі з істориком Олександром Оглобліним, яку було створено для з'ясування академічних проблем, кількісного та якісного складу наукової інтелігенції у академічних установах вже окупованого Києва, було встановлено, що на кінець 1942 р. тільки у місті залишилося три академіки, 180 професорів, 253 доценти, 148 старших наукових співробітників, 69 молодших наукових співробітників, 80 асистентів, 189 інших. За фахом серед них було не менше 102 інженерів, 129 медпрацівників, 41 геолога, 45 хіміків, 61 фізиків і математиків, 25 економістів, 50 агрономів, 106 істориків і філологів, 31 мистецтвознавець, 16 бібліотечних робітників та інших [11, с. 316-317]. На думку українського дослідника І. Верби, одним з головних мотивів, що вплинув на остаточне рішення багатьох вчених залишитися під окупацією, було «ймовірно, співставлення прожитих років за більшовиків з попередніми», тобто з дореволюційними. Не останню роль зіграла також віра в те, що Київ не буде зданий ні за яких умов, про що твердила сталінська пропаганда. Можна цілком погодитися з думкою дослідника, який припускає, що переважна більшість

науковців, хоча і свідомо, залишилися під окупацією, але, припускаємо, що головним мотивом було все ж таки не бажання прислужитися гітлерівським окупантам, а можливість вижити та реалізовувати власний науковий потенціал. Слід визнати, що реалізація власних наукових задумів, за існуючих умов, без співпраці з гітлерівською адміністрацією була неможлива. Так чи інакше, а підтримувати зв'язок з органами окупаційної влади було необхідно, як і виконувати її завдання. А це вже, якщо не ситуативна, то свідома співпраця – вибір людини, який кваліфікується як колаборація з ворогом. Відомо, що Інститут мовознавства виконував доручення по підготовці німецько-українського словника. Роботу Інституту геології та геологічного музею німецьке командування вважало пріоритетною. Невипадково, що цей інститут одразу отримав завдання по ґрунтовному опрацюванню геології України та її корисних копалин. Співробітники цього наукового закладу були забезпечені з боку окупаційної влади фінансовою підтримкою. Діапазон наукових досліджень Інституту геології коливався від вивчення теоретичних питань геології до проблем видобутку корисних копалин. Співробітниками інституту розроблялися питання петрографії, стратиграфії, палеонтології, досліджувалися проблеми «Великого Дніпра». У перспективі стояло теоретичне обґрунтування експлуатації вугільного Донбасу, кольорових та чорних металів, руди, розшуку горючих газів, нафти, слюди, родовищ п'єзокварців на Волині, технології виготовлення алюмінію з каолінів України. Геологічний музей також працював і виконував завдання німецького командування та господарських установ. Співробітники Київського геологічного музею виготовляли колекції мінералів для німецьких учених, виконали замовлення, окупантів по збору

великого картографічного матеріалу, що став основою для створення геологічної служби німецького командування. Співробітники музею проводили роботу по ознайомленню німецьких геологів з корисними копалинами України. Німецьким командуванням були визначені пріоритетними напрямками діяльності для науково-дослідних інститутів Академії Наук: Інституту математики – питання методів інтегрування диференційних рівнянь, розрахунки вчених в галузях машинобудування та будівництва і таке інше; Інституту фізики – розробка проблем електронної оптики, рентгенофізики та теплофізики; Інституту електрозварювання – робота майстерні електрозварювання для відбудови моста та підприємств у Києві та інших містах, наукова робота по «дуговій різці» металу; Інституту геології - робота з теоретичного забезпечення видобутку бурого та кам'яного вугілля, виконання наукової тематики «Дослідження ефективності викриття буровугільних родовищ відкритим та підземним способами»; Інституту хімії – діяльність над вирішенням проблем електromеталургії кольорових та легких металів, застосування кисневого методу в металургії, видобування рідкісних металів з промислових відходів; Інституту біохімії – дослідження проблем біохімії м'язової втоми, нервової та м'язової діяльності, раціоналізації харчування в умовах війни, оздоровлення умов праці; Інституту ботаніки – дослідження нових сортів плодово-ягідних культур, лікарських, етероносних рослин, вивчення флори України та ін. Спеціальні завдання, висунуті німецьким командуванням, стояли перед Інститутами мінеральної сировини, будівельної механіки, гірничої механіки. З причин паливної кризи, організаційних та кадрових проблем, а також перекидання науково-дослідницьких закладів з одного приміщення

до іншого, в січні 1942 р. Українську Академію Наук було закрито. Переважну більшість інститутів було перетворено на окремі наукові секції при Київській міській управі: фізико-математичну, хіміко-технологічну, медичну, біологічну, історико-філологічну, юридично-економічну та ін. [11, с. 317-319]. Однозначно, що науковці окупованої гітлерівцями України, виконували, в першу чергу, завдання окупаційної влади, збирали інформацію і працювали над проблемами, які потрібні були, у першу чергу, вермахту і III Райху. Отже, така співпраця інтелігенції з окупаційною владою однозначно кваліфікується як колабораціонізм.

Численні архівні документи свідчать, що активно шукали роботу протягом всього окупаційного часу й вчителі, й лікарі та інші спеціалісти. Але знаходили роботу, здебільшого, лише ті особи, які за радянського часу переслідувалися за «антирадянську діяльність» або «агітацію проти радянської влади». Після образи на радянську владу, не дивно, що такі спеціалісти, як правило, вірно служили «новій» владі.

Одним з головних виконавців культурної політики нацистів в Україні був німецький архівіст доктор Г. Вінтер, якого восени 1941 р. було переведено з Франції в Україну. Г. Вінтер у своїй діяльності підпорядковувався гауляйтеру Е. Коху, архівному управлінню у Німеччині і був одночасно представником штабу Розенберга. З кінця 1942 р. доктор Вінтер очолив «Крайове управління» архівами, музеями, бібліотеками і розпочав активну роботу по збору і вивозу до III Райху цінної літератури для гітлерівських бібліотек, художніх цінностей, архівних документів. Відомство Розенберга вважало, що війна на Сході - це не тільки боротьба за «життєвий простір», а й потужна ідеологічна боротьба проти

більшовизму. Гітлерівці створювали дослідницькі групи вищого рівня для вивчення більшовизму, а також з метою розробки різних аспектів нацистської ідеологічної концепції і практики. Саме для цього необхідні були добре укомплектовані бібліотеки та архіви. На території України спеціальні команди штабу А. Розенберга створювали дослідницькі групи з місцевих вчених і спеціалістів. Більша частина радянських архівістів, яка не встигла евакуюватися, змушена була співпрацювати з окупантами. Подальша доля архівістів була трагічна: хто не встиг емігрувати на Захід наприкінці війни, того було радянськими спецорганами за співпрацю з гітлерівцями або депортовано, або розстріляно [11, с. 320-321].

Вірною службою гітлерівців була окупаційна преса України, яка допомагала німецькій владі духовно «роззброювати» учасників руху опору, деморалізовувати і дезорієнтовувати місцеве населення. Можна констатувати, що вся окупаційна гітлерівська преса, яка видавалася на території України, не могла не бути колаборантською, інакше вона б не існувала. Українським дослідником Б. Грановським підраховано, що окупанти дозволили видавати в Україні 239 одиниць періодики [16]. На території райхскомісаріату «Україна» і військової зони виходили не менше 115 друкованих періодичних видань, що підлягали жорсткій цензурі. Загравання з окупантами, лакейство, прогітлерівська пропаганда запламувала діяльність таких періодичних видань та її функціонерів, разом з тим, неправомірно навісили ярлик «колаборантів» й на ОУН, й на всіх українських селян, й на все інше українське населення, коли писали про те, що всі були друзями німецької контррозвідки, якій давали й прихисток, й необхідну інформацію тощо [11, с. 322-323]. Нема, як кажуть, куди «правду заховати», адже такі ганебні явища як ідеологічне пристосування,

безхребетність, меркантильність стали тим фактором, який спровокував частину інтелектуалів України до колаборації і пособництва. Зрозуміло, що найбільш відвертих пристосуванців німецька влада ставила на «належне місце», щоб ті не забували, що вони - «тубільці», тобто, «другосортні», які не можуть претендувати на те, що дозволено представникам райхсдойче – носіям «блакитної крові». Так, 22 грудня 1942 р. староста Степанівської сільської управи на Дніпропетровщині отримав суворий наказ, за яким українським митцям було заборонено виготовляти та продавати картини з зображенням фюрера [11, с. 324].

Разом з тим, окупанти, які часто використовували тактику загравання з населенням України, дозволили допоміжній місцевій владі проводити роботу «по розвитку української народної художності». Відкривалися різні художні майстерні, драматичні колективи, кінотеатри тощо. Але директорами кінотеатрів були, здебільшого, особи, яких призначала тільки окупаційна адміністрація. Ясна річ, що певна частина творчої інтелігенції, яка була схильна до ідеологічного пристосуванства, пішла на співпрацю з окупантами. Не останню роль в цьому відіграло надзвичайно жалюгідне життя митців. Відомо, що гітлерівські окупанти виявили інтерес до українських пейзажів і художники використовували це як певне джерело свого існування. Деякі з них, в тому числі, й київський художник М. Іванов, виконували замовлення «на вимогу дня»: писали картини про «варварські дії більшовиків». У газеті «Нове українське слово» повідомлялося, що у Києві відбувся концерт професора консерваторії А. Королькова, який виконував тільки твори німецьких композиторів. До дня народження Гітлера цей професор написав «Героїчний етюд».

Відомо, що О. Веретенченко писав пісні для українців, які стали добровольцями вермахту. Обслуговування вермахту виконавськими колективами, в тому числі, і концертно-естрадними, було вигідним у матеріальному відношенні, тому що німці платили артистам за їх виступи продуктами харчування. Місцевому населенню окупанти забороняли відвідувати спектаклі, які театри ставили для військовослужбовців вермахту. Провідні театри працювали тільки для німців. Відомо, що Київський театр опери та балету очолив Вольфганг Брюкнер – брат придворного композитора Гітлера – Антона Брюкнера.

З приходом гітлерівців до Дніпропетровська, артисти, які залишилися у місті, щоб якось існувати, домоглися від німців дозволу на відкриття театру, який отримав назву «Штадттеатру». Режисером і актором цього театру був заслужений артист РСФСР Маккавейський. За спогадами очевидців, він зовсім не «вислужувався» перед німцями, але окупантам було вигідно, щоб він співпрацював з ними. Окупаційна «Дніпропетровська газета» співала йому дифірамби. Протягом окупаційного часу у Дніпропетровську працювали також Дніпропетровський театр, Український драматичний театр, ляльковий театр, хорова капела імені Лисенка, концертна естрада при відділі мистецтв допоміжної управи Дніпропетровська, циркова бригада. Відділ мистецтв при Дніпропетровській допоміжній управі контролював діяльність музично-театральної школи, музичного училища, історично-археологічного та художнього музеїв. Архівні документи - численні доповідні, заяви від викладачів Дніпропетровського музичного училища свідчать, що артисти симфонічного оркестру погоджувалися працювати за хлібні картки та довідки про місце праці. Був серед них і колишній радянській військовополонений К.

Бабаєв, якому пощастило звільнитися з полону. Про нього відомо з заяви керівника духового оркестру Дніпропетровського музичного училища капельмайстера Соколова до фельдкоменданта Дніпропетровська, в якому йдеться про те, що К. Бабаєва звільнено з військовополонених як інваліда, але він соліст-трубач, якого необхідно мати у складі оркестру [11, с. 325-326]. Як відомо, більша частина театрів, концертних естрад працювали не тільки для військових частин вермахту, а також для місцевого населення і «остарбайтерів» на території райху. Окупанти за допомогою свідомих колаборантів-зрадників свідомо поставили творчу інтелігенцію у принизливе становище, коли ті змушені були співпрацювати з німцями заради виживання. Писати й говорити про діяльність інтелігенції в цілому в роки гітлерівської окупації за радянського часу було заборонено, оскільки всі, серед яких й творча інтелігенція, були віднесені до категорії колаборантів [11, с. 327]. Разом з тим, не можна не згадати й про певний парадокс, який полягає в тому, що творча інтелігенція України, яка залишилась в окупації, за оцінками науковців-мистецтвознавців, змогла підняти театральну діяльність до рівня потужного фактора патріотизму, націотворення та духовного захисту українського народу [17]. На думку академіка І. Дзюби, театр «вибухнув» саме у роки війни, але зовсім не перетворився на окупаційного підлабузника, а продовжував служити та «виражав культурні поривання свого народу». Доказом цього є репертуар кожного українського театру доби гітлерівської окупації. Дослідник театру окупованої України, заслужений діяч мистецтв України В. Гайдабура прийшов до висновку, що український театр доби гітлерівської окупації – це складний та суперечливий, політичний, психологічний та соціомистецький феномен, з чим важко не погодитися [17, с. 64].

Обминути співпрацю з гітлерівською окупаційною владою і певні моральні компроміси було неможливо, тому що німці надавали інтелігенції взагалі, і творчій зокрема, можливість вижити, але, тільки за умов співпраці: хліб необхідно було відробляти. На думку мистецтвознавців, окупантам все ж не вдалося закабалити душу українського театру, яка належала власному народові. Аналіз репертуару 45 театрів України, зроблений В. Гайдабурою, свідчить, що майже 70 % його становила не лише дореволюційна п'єса, а й патріотична драма. Так, репертуар викликав у населення почуття патріотизму, надавав сили та віри у світле майбутнє. Це явище дослідники справедливо назвали театральним «ренесансом» в Україні в роки гітлерівської окупації.

З іншого боку, певна частина інтелігенції була пов'язана з діяльністю відділів пропаганди при українських обласних, міських, районних допоміжних управах, чия робота повністю контролювалася начальниками відділів пропаганди при генеральних комісаріатах. Які перед ними стояли завдання, чим конкретно займалися такі відділи? Й знову ж архівні документи та матеріали свідчать, що відділи пропаганди при допоміжних управах виконувати розпорядження відділу пропаганди при генеральному комісарі, розповсюджувати пропагандистську літературу та плакати, відзначали «головні» та «історичні» події та свята за розпорядженнями окупантів. Участь у проведенні гітлерівської пропагандистської роботи поряд з функціонерами допоміжних управ брали й місцеві комітети самопомогі. Для ідеологічної роботи окупанти залучали освічених людей, які знали місцеву мову, здебільше, гуманітаріїв, які залишились на окупованій території.

Отже, як не прикро це визнавати, але реалії були такі, що більша частина інтелігенції райхскомісаріату «Україна» та військової зони, як і представників інших станів українського суспільства, в тих чи інших формах співпрацювала з гітлерівськими окупантами. Однією з головних причин виникнення колаборації і пособництва серед інтелектуалів була однозначна гітлерівська політика знищення людей творчої та розумової праці як носіїв самосвідомості нації. Інтелектуали опинилися перед альтернативою: співпраця з «ною» владою або смерть від голоду, хвороб, холоду, репресій з боку окупантів. Разом з тим, вирішальну роль у виборі рішення – з ким бути - відігравали аполітичні настрої, які були спровоковані самим радянським режимом ще до початку Другої світової війни, а результатом цього й стало пристосування до самого окупаційного режиму. Частина інтелектуалів, яка свідомо уникла евакуації, одразу обрала шлях співпраці з німецькою владою. Інша – національно свідомі частина, яка на початковому етапі війни помилково розраховувала на допомогу Німеччини у створенні національної держави та української армії, не співпрацювати з гітлерівськими окупантами не могла з тактичних міркувань. Так чи інакше, члени різних українських культурно-освітніх, жіночих, допоміжних організацій, груп, комітетів та спілок втягувалися в політичні, соціальні та економічні акції німців. Дозволивши місцевій владі відкривати учбові заклади різних рівнів, виховні, культурно-освітні організації, комітети самопомогі, нацисти тримали їх діяльність під пильним контролем гестапо та місцевої поліції. Внаслідок кампаній по перевірці інтелігенції на «політичну благонадійність», свідомо співпрацювати з окупантами залишилася тільки лояльно налаштована до окупантів, керована частина інтелектуалів, яка обрала шлях колаборації і пособництва.

Автори даної статті однозначно визначають *колабораціонізм* як *військовий злочин* та характеризують його як явище-феномен у наступній редакції: *колабораціонізм* – це добровільна чи вимушена співпраця з ворогом у будь-яких сферах життя: політичній, військовій, економічній, побутовій, культурній та інших, що носила ознаки злочину (служба в адміністративних, репресивних інституціях ворога, постачання окупантам інформації, що становить військову або державну таємницю; безпосередня участь у каральних експедиціях і акціях проти партизанів і патріотів; переслідування і видача військовослужбовців, партизанів, активістів та членів їх родин; участь у насильствах або вбивствах, пограбуваннях, знищенні майна громадян, кооперативних та громадських організацій, держави тощо [11, с. 48]. Разом з колаборацією «крокує поряд» й пособництво окупантам, за нашим визначенням, *пособництво окупантам* – це добровільне чи вимушене сприяння ворогові (його військовій або цивільній адміністрації) у здійсненні військових, політичних, економічних, культурних заходів, спрямованих на укріплення окупаційного режиму (наприклад, в організації чи проведенні робіт на відбудові промислових і комунальних підприємств, транспорті, збиранні продовольства, речей та фуражу для потреб армії ворога, сприянні окупаційній владі у здійсненні розправ на насилля над цивільними та військовополоненими тощо [11, с. 48; 12, р. 107-109]. *Трудову діяльність* переважної більшості українського населення, серед яких були люди різних професій, різного статусу, різних національностей, релігійних вподобань тощо – селян, робітників, службовців адміністративних та інших установ, лікарів, учителів, агрономів та інших фахівців, чия суспільна активність під час гітлерівської окупації України була спрямована на елементарне

виживання, за відсутністю у співпраці з ворогом ознак злочинів, слід вважати такою, що не підлягає судовому переслідуванню. Автори також визначають ознаки інших видів колаборації-співпраці з окупантами: *політичний колабораціонізм (також індивідуально-політичний)* – це співпраця з ворогом на ідейних засадах; *адміністративний колабораціонізм* – це форма співпраці з ворогом лояльних осіб з місцевого населення в органах управління різного рівня, діяльність яких керована і контрольована окупантами; *військовий колабораціонізм* – добровільна і вимушена служба у військових формуваннях гітлерівців та їх сателітів; *економічний колабораціонізм* – це співпраця у будь-яких галузях економіки на користь ворога; *культурний колабораціонізм* – це співпраця з окупантами у духовній сфері, яка сприяла поширенню серед населення вірнопідданських почуттів, пропаганді зверхності арійської раси, задовольняла інтереси окупаційної влади і сприяла високому психологічному настрою окупантів; *побутовий колабораціонізм* – це особливі, пов’язані зі встановленням доброзичливих стосунків між окупантами і місцевим населенням, котрі не наповнені злочинним змістом (як попередження окупантів про заміновані будинки, адже від вибухів яких можуть постраждати й місцеві жителі; добровільне пропонування продуктів харчування, наприклад, як обмін на ліки, тощо; й навіть запрошення на родинні свята, якщо окупанти мешкають в одному будинку й без цього не обійтися; якщо діти, жінка на прохання окупантів принесли воду й дали напитися тощо; й таких випадків надзвичайно багато на побутовому рівні) [11, с. 49]. На превеликий жаль, саме за колабораціонізм на побутовому рівні, як свідчать архівні документи, постраждало надзвичайно багато людей за різними доносами (часто-густо, як кажуть, саме «сусідів») до радянських

карально-репресивних органів після завершення Другої світової війни.

Аналіз архівних документів і друкованих матеріалів, літератури з проблеми колабораціонізму і пособництва в Україні в роки Другої світової війни, дозволяє авторам даної статті констатувати, що протягом гітлерівської окупації України основними формами співпраці місцевого населення з окупантами слід вважати активну роботу частини населення в органах місцевого управління всіх рівнів – від обласних до сільських управ, військовий колабораціонізм, співпрацю з окупантами в сфері економіки на користь III Райху та вермахту, колабораціонізм частини творчої та наукової, освітянської інтелігенції, духовенства, а також побутову колаборацію і пособництво, які мали місце серед усіх категорій населення. Допоміжні органи місцевого управління, які виникли з початку війни за ініціативою лідерів українського самостійницького руху та місцевих колаборантів за дозволом окупантів, знаходилися під пильним та постійним контролем гестапо, поліції, німецьких органів управління – гебітскомісаріатів. Але, місцевим українським органам управління, у яких більшість становили члени самостійницького руху, закріпитися не вдалося. Як відомо, після заборони у Львові «Уряду» Ярослава Стецька, почалися жорстокі переслідування національно свідомої частини українського суспільства, репресії учасників самостійницького руху. Замість органів місцевого управління, які, переважно, керувалися ОУН-Б, окупаційна німецька влада сама почала створювати українські допоміжні управи під контролем гестапо та гебітскомісаріатів. Невипадково, що такі органи місцевого самоврядування протягом окупаційного часу були цілком лояльними, керованими, слухними, послужливими і покірними.

При цьому, зовсім не претендували на політичну владу і мали виключно соціально-культурну спрямованість. Така діяльність місцевих колаборантів-управлінців цілком задовольняла окупантів та була вигідною. З часом, більшу частину співробітників в органах місцевого управління складали свідомі колаборанти. Тільки частково вдалося закріпитися у цих органах українським самостійникам, підпільникам-комуністам. Причиною тому були часті перевірки-кампанії усіх співробітників органів місцевого самоврядування, наукових та учбових закладів, керівництва промислових підприємств на їх «політичну благонадійність». Позитивним у діяльності допоміжних органів управління було їх спрямування на вирішення соціально-культурних проблем, від яких залежало життя населення за умов жорстокого окупаційного режиму. З іншого боку, завдяки різноспрямованій соціально-культурної діяльності допоміжних органів управління, гітлерівці тримали під контролем настрої місцевого населення, виявляли неблагонадійних. Колаборантська діяльність сприяла виявленню нелояльної до «нового порядку» частини населення, арештам членів самостійницького руху, радянських активістів, партизанів і підпільників, переслідуванню і знищенню єврейського населення. Допоміжні органи управління, поліцаї з місцевого населення, зрадники з числа тих, кого переслідували за радянського часу спецоргани, також прислугувалися окупантам і допомагали гебітскомісаріатам, «урядам праці». Роль каральних органів при управах виконували українські правові відділи – мирові судді, які також, як і гебітскомісаріати, спостерігали за тим, щоб не порушувалися розпорядження окупантів та накази допоміжних управ.

Однією з особливостей військового колабораціонізму слід вважати участь на боці вермахту та СС не тільки добровольців з числа місцевого населення, які свідомо або вимушено служили у німецькій армії або поліції, а також підрозділів з ідейно свідомих членів самостійницького руху. Ці підрозділи були створені і керовані різними напрямками українського самостійницького руху, що переслідували головну мету – створення незалежної української соборної держави. Швидко бандерівський рух зайняв радикальну позицію не тільки у відношенні до гітлерівців, а також до Червоної армії, до мельниківського руху, до бульбівців, до радянських партизанів. На початковому етапі війни, під кінець війни, з тактичних міркувань, ОУН-Б йшла на компромісні рішення з усіма політичними силами, якщо це співпадало з її інтересами. Бульбівці вибрали тактику лавірування, чим пояснюється їх тимчасова згода з гітлерівцями: на початку війни, а також епізодично – з радянськими партизанами, мельниківцями, бандерівцями протягом всієї окупації. Справедливості заради, слід сказати, що бульбівці засуджували колабораціонізм. Мельниківці з самого початку й до кінця війни дотримувалися тактики, яка дозволила їм дійсно встановити угодовські стосунки, від яких, особливо на території Генеральної губернії, до складу якої увійшла Галичина, найменше страждало українське населення. Отже, тимчасова соціально-економічна, культурна, побутова, військова колаборація, до якої були частково причетні всі категорії населення українського суспільства – робітничий клас, селянство, інтелектуали (інтелігенція), духовенство, була викликана певною розстановкою політичних сил того часу, в значній мірі, стала результатом попередньої співпраці СРСР з Німеччиною і використовувалася рухом як тактика боротьби. Однією з особливостей політичної

боротьби під час гітлерівської окупації України, було те, що кожний з напрямків українського самостійницького руху в різний час приймав до своїх лав відвертих колаборантів, які до цього часу вже, за своєю більшістю, запламували себе у каральних акціях проти мирного населення та військовополонених. Зрозуміло, що свою злочинну діяльність такі колаборанти замовчували і маскувалися під вояків за українську незалежність.

Особливістю військової колаборації в Україні була ідейна розгубленість червоноармійців, аморфність та невизначеність, безпринципність тих, хто дезертував з армії і добровільно погодився на співпрацю з гітлерівцями. Не дивно, що з часом значна частина добровільних українських поліцаїв з числа дезертирів, військовополонених переходила від гітлерівців до Української повстанської армії, а потім – знову до німців, а напередодні визволення України від окупантів – до загонів радянських партизанів і Червоної армії. Радянська тоталітарна система морально скалічила ціле покоління людей, які не змогли розібратися, хто є їх більший ворог. З іншого боку, система «виховала» покоління аполітичних осіб, які могли швидко пристосуватися до будь-якої влади і прислужитися окупантам, переслідуючи свої інтереси. Й такі - безпринципові, жорстокі, егоїстичні особи зустрічалися й серед членів ОУН, вояків УПА, червоноармійців, радянських партизанів, місцевого населення, в українських добровольчих поліцейських та охоронних частинах, військовополонених, «остарбайтерів». Слід визнати, що певна частина українського населення (українців, росіян, білорусів, поляків, кримських татар та інших за національністю) – деморалізована й деполітизована ще за радянського часу, під час війни, за умов жорстокої окупації, не витримала й обрала для себе

шлях колаборації і пособництва. Цим також пояснюється масове дезертирство не тільки червоноармійців з діючої армії, радянських партизанських загонів, а й з добровільних поліцейських формувань. Ідейне неприйняття більшовизму, розгубленість та страх перед силою та жорстокістю гітлерівців, паніка, викликана найчастіше невідповідністю та нестачею озброєння, некомпетентність радянського воєнного керівництва, тиск масованої німецької пропаганди, а також бажання вижити за будь-яку ціну разом з меркантильними інтересами, стали, як на думку авторів цього доробку, головною причиною колаборації і пособництва. Разом з тим, слід визнати, що співпраця з гітлерівськими окупантами на території України в роки Другої світової війни, якою б вона не була – примусовою чи вимушеною, свідомою чи пристосовницькою, так чи інакше, в цілому, сприяла злочинній політиці окупантів на наших землях.

Отже, з наведених матеріалів, авторських висновків випливає однозначна відповідь на висунуте на початку статті питання «Колаборація українських інтелігентів з гітлерівськими окупантами у різних сферах життєдіяльності - це шлях вимушеного пристосування заради виживання чи ні?»: так, це для певної частини українських інтелігентів, як й іншого населення, був шлях вимушеного пристосування заради виживання, а для іншої частини, на жаль, це був шлях відвертої колаборації, пособництва та зради.

Перелік посилань:

1. Письменний Євген, Мовчан Роман. Ідеологічний та культурно-освітній колабораціонізм: окремі проблеми тлумачення та вдосконалення законодавства// Науковий вісник

Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2022. № 2. С.8.

2. Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях: проблеми правової оцінки, гарантування прав і свобод людини та реінтеграції територій. Матеріали науково-практичного круглого столу м. Харків, 06 жовтня 2023 року. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://Collaboration_tes_n.pdf.

3. Відповідальність за колабораціонізм: як змінилася судова практика ? Аналітичний звіт. ZMINA Центр прав людини. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://court_practice_web_ua.pdf.

4. Верховна Рада України. Сергій Іонуша: Законопроект про колабораціонізм потребує ретельного опрацювання, оскільки це надзвичайно чутливе питання для нашого суспільства. Прес-служба Апарату Верховної Ради України. 16 березня 2023 р. // [Електронний ресурс]: Режим доступу: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/234232.html

5. Шайкан Валентина. Колабораціонізм на території рейхскомісаріату «Україна» та військової зони в роки Другої світової війни. 07.00.01 – історія України. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. Дисертацією є рукопис. Роботу виконано у відділі історії України періоду Другої світової війни Інституту історії України НАН України, м. Київ. Донецький національний університет. 2006. 40 с.

6. Шайкан Валентина. Колабораціонізм на території рейхскомісаріату «Україна» та військової зони в роки Другої світової війни. 07.00.01 – історія України. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. Національна Академія наук України Інститут історії України. Київ, 2005. 534 с.

7. Коваль М. В. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939-1945 рр.).

Т. 12. К.: Видавничий Дім Альтернативи, 1999.

8. ДАДО. Ф. Р. 2276. Оп. 1. Спр. 1108. 51 арк.

9. ДАДО. Ф. Р. 2443. Оп. 1. Спр. 13. 254 арк.

10. ДАДО. Ф. Р. 2443. Оп. 1. Спр. 3. 51 арк.

11. Шайкан Валентина. Колабораціонізм на території рейхскомісаріату «Україна» і військової зони в роки Другої світової війни. Монографія. Друкується за рекомендацією Ученої ради Інституту історії України НАН України (протокол № 8 від 27.09.2005). Кривий Ріг: «Мінерал», 2005. 466 с.

12. Valentyna Shaikan, Andrii Shaikan. Complicity and Collaborationism in Ukraine of 1939-1945: Reasons, Typical and Special Demonstrations: Monograph / Shaikan Valentyna Oleksiyivna, Dc. of Hist. Sciences, professor; Shaikan Andrii Valeriyovych, Dc. of Es. Sciences, professor / Translated from Ukrainian into English by Korzhova Lyudmyla Sergiyivna, Cand. of Ped. Sciences, assoc. professor of the State University of Economics and Technology (Kryvyi Rih). Recommended to publication by the Scientific Council of the State University of Economics and Technology (Kryvyi Rih), protocol No 5, 28.12.2020. Prague, 2021. 644 p. The publication is assigned with a DOI number: <https://doi.org/10.46489/CCU19391945-01> The paper version of the publication is the original version. The publication is available in electronic version on the website: <https://www.oktanprint.cz/p/complicity-and-collaborationism-in-ukraine> Print ISBN 978-80-908066-4-1 E-book ISBN 978-80-908066-5-8.

13. Шайкан Валерій. Ідеологічна боротьба в Україні періоду Другої світової війни 1939-1945 рр. Монографія. Друкується за рішенням Ученої ради Криворізького економічного інституту

ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана» (протокол № 9 від 15.04.2010 р.). Кривий Ріг: Діоніс (ФОП Чернявський Д.О.), 2010. 436 с.

14. ДАТО. Ф. Р. 206. Оп. 1. Спр. 36. 5 арк.

15. ДАТО. Ф. Р. 206. Оп. 1. Спр. 72. 6 арк.

16. Грановський Б. Джерела альтернативного українознавства (Європа 1940-1945 рр.). Бібліографічний довідник. К., 2002. 437 с.

17. Гайдабура В.М. Театр, захований в архівах: Сценічне мистецтво в Україні періоду німецько-фашистської окупації (1941-1944): Історія. Політика. Документи. Ідеї. Художні реалії. Людські долі. К.: Мистецтво, 1998.

Роман Шляхтич,

к.і.н., доцент

доцент кафедри соціально-гуманітарних наук

Державного університету економіки та технологій

VWI Fortunoff Research Fellow

Vienna Wiesenthal Institute for Holocaust Studies

e-mail: shliakhtych_rp@kneu.dp.ua

Агентура місцевої допоміжної поліції на Криворіжжі та її роль у реалізації політики голокосту

В серпні 1941 року розпочинається нацистська окупація Кривого Рогу. Вона тривала більше двох років і за цей час в місті були створені органи місцевої адміністративної влади та діяла українська допоміжна поліція. Це загальна назва поліційних підрозділів, які діяли на території України в роки нацистської окупації. Спочатку такими підрозділами була українська міліція/поліція, яка здебільшого контролювалась членами обох ОУН. В Кривому Розі цей підрозділ діяв декілька перших тижнів окупації. Проте, доволі швидко розпочинається реорганізація місцевої поліції. 6 листопада 1941 року райхсфюрер СС та шеф німецької поліції Г. Гімлер видав наказ про створення та структуру місцевої допоміжної поліції на окупованих територіях. В наказі уніфікувалась назва цих підрозділів – «шуцманшафт» або «шума» (Schutzmannschaft). Відтепер структура «шума» мала наступний вигляд:

1. Місцева поліція, що отримала назву «шуцманшафт індивідуальної служби (міста-району)» (Schutzmannschaft-Einzeldienst (Stadt-Land)).

2. Шutzбатальйони, або інакше «закриті частини шума» (Schutzmanns-chaft-Bataillonen, або geschlossenen Einheiten der Schutzmannschaft).

3. Пожежна охорона (Feuerschutzmannschaft).

4. Допоміжні та запасні формування (Hilfschutzmannschaft) [1, с. 106].

Цей наказ поклав початок реорганізації органів місцевої допоміжної поліції і перетворення їх на німецькі формування місцевої поліції. В результаті реорганізації зі складу допоміжної поліції утворюється українська поліція охорони/порядку (далі – УОП *Shupo*) та українська поліція безпеки (далі – УПБ. Щоб підкреслити специфічні функції, які виконували службовці цього підрозділу його, інколи, позначають ще терміном «поліція безпеки та СД» / *SiPo/SD*).

З перших місяців нацистської окупації Кривого Рогу велика увага приділялась формуванню агентурного апарату співробітниками поліції. Для цього навіть був створений агентурний відділ. Кожен керівник поліції різного рівня повинен був мати на зв'язку місцевих мешканців, які б повідомляли про різних «неблагонадійних» осіб, а також про протиправні ситуації на місцях.

Безпосередньо агентурна робота була функцією співробітників поліції безпеки та СД, а також німецьких спецслужб, зокрема, ГФП – таємної польової поліції, розвідувальних відділів Вермахту, тощо. Але і місцева поліція охорони теж формувала відповідний штат агентів. Так, як свідчив Пауль Шеєр, командувач поліцією охорони та жандармерією генерального округу «Київ», співробітники охоронної поліції формували відповідний штат «довіrenих осіб». Ці особи підбирались із членів добровольчих

батальйонів, переважно офіцерів. Також, до складу «довірених осіб» набирали домоуправителів, двірників та інших [2, арк. 14]. Вони мали на території свого району чи вулиці виявляти неблагонадійних осіб, в тому числі і євреїв.

«Довірених осіб» можна віднести, за класифікацією радянських спецслужб, до категорії «освідомитель». Це особа, яка таємно співпрацювала з німецькими карально-репресивними органами і передавала їм інформацію про діяльність інших осіб, яка мала оперативний інтерес. Отже, це мали бути місцеві мешканці, які добре знали місцевість і людей, вони повинні були передавати поліції певні відомості і робити це таємно. Власне, про ці аспекти діяльності «освідомителей» часів нацистської окупації є багато інформації у кримінальних справах, заведених на місцевих поліцаїв.

Так, свідок П. Легенький розповідав, що він був завербований німецькими органами і був на зв'язку у начальника «резервної сотні» поліції охорони Кривого Рогу Анісіма Ільчука. Головним завданням П. Легенького було виявляти комуністів, партизан і комсомольців. Про таких осіб він мав особисто повідомляти Ільчука. У травні-червні 1942 року Легенький повідомив Ільчуку прізвища комуністів з заводу «Комуніст», які виїхали з Кривого Рогу ще влітку 1941 року. Ільчук ці прізвища записав, а своєму агенту дав настанову: більше ходити по людних місцях і прислухатись до розмов аби виявити більше «неблагонадійних» людей, які ще залишились у місті [3, арк. 29]. Наступна зустріч мала відбутись через два місяці, але зі слів Легенького, він так нікого і не виявив і на зустріч не прийшов. Були свої агенти і у начальника поліції с. Веселовка – Павла Нечепуренко. У нього на зв'язку знаходилось чотири агенти. Вони розповідали Нечепуренко про

факти незаконного різання скота [4, арк. 96] та інші злочини, які відбувались в селах.

Цих «довірених осіб» ніяк не оформлювали офіційно і відповідно їм нічого не платили. Окремі з них, мали виявляти неблагонадійних осіб через своїх родичів та знайомих [2, арк. 15]. Так, у перші дні утворення місцевої поліції в Кривому Розі, Григорій Заблоцький був завербований Миколою Лебедем¹, як таємний агент. Це не була посада, а отже він не отримував платню, і мав виконувати завдання Лебеда. Проте, невдовзі, він вже стає слідчим і у подальшому буде працювати у поліції безпеки та СД [5, арк. 57-58]. Дещо інше розповідав начальник поліції сільського району Криворіжжя Степан Нікітський радянському слідству у повоєнний час. Коли він прийшов у місцеву поліцію в жовтні 1941 року, Лебедь передав йому на зв'язок 4 агентів - трьох братів Заблоцьких та Георгія Журавського, який навчався ще в школі, але його батько був начальником відділу торгівлі міської управи. Він називав їх штатними секретними агентами та відзначав, що їм платили за службу за відомостями поліції по 400 карбованців кожному. І у кожного з них були на зв'язку місцеві мешканці, які надавали їм інформацію [4, арк. 29-29зв.]. Скоріш за все, ця невідповідність у показах пов'язується з початковим облаштуванням місцевої поліції. Адже, протягом серпня-вересня 1941 року не були чітко визначені посадові обов'язки поліцаїв, а тим більше статус агентів. Спочатку вони розглядались як добровільні помічники, але згодом за інформацію їм давали матеріальну винагороду або виплачували жалування. Отже, Г. Заблоцький у своїх показах говорить про вересень 1941, С.

¹ Микола Лебедь був одним із організаторів поліції в Кривому Розі. За різними даними він міг бути членом або ОУН(м) або ОУН(б). – Авт.

Нікітський - про жовтень 1941 року, а ситуація за місяць, очевидно, змінилась.

Про характер відомостей, що цікавили німецьку адміністрацію можна дізнатись з тексту розписки, яку підписували майбутні агенти поліції. Текст цієї розписки відновив під час допитів С. Нікітський: «Я, довірена особа органів поліції та жандармерії, зобов'язуюсь добровільно повідомляти останнім про виявлення новоприбулих до мого села осіб, які є неблагонадійними з політичної точки зору прихильниками радянської влади. Слідкувати за неблагонадійними особами, які проживають у моєму селі, виявляти шляхом зв'язку з ними або близькими до них людьми їх настрої. Всі відомості, які я отримаю негайно передавати начальникам поліцейних дільниць. Свій зв'язок з органами поліції та жандармерії тримати у таємниці та нікому не розголошувати. За розголошення зв'язку я буду суворо покараний [4, арк. 40]». Отже, агенти мали, в першу чергу, виявляти осіб, неблагонадійних з політичної точки зору. Адже, ще з довоєнного часу, доноси були звичним явищем для радянського суспільства і слідкувати за своїми сусідами, але вже для нової влади, не було чимось екстраординарним для певної групи населення. Очевидно, також, що не всі особи, які були завербовані, справна виконували підписані ними зобов'язання, але частина виконувала. Про це розповідали самі німці. Скажімо, військовий комендант Кривого Рогу, у якого в восени 1941 року працювала місцева єврейка Вера Малакішер, казав їй, що «якби місцеві не доносили, ми б і не знали, хто з вас євреї [6]».

Збільшення штату «довірених осіб» відбувалось за рахунок заарештованих, яких змушували співпрацювати з новою владою. Так, під час облави весни 1942 року було завербовано 78 агентів [4,

арк. 37-37зв.]. Вони всі давали підписку і повинні були кожні 7 днів виходити на зв'язок з представником поліції, відмічатись у нього і давати свідчення в усній або письмовій формі. Кожен, хто погодився співпрацювати з поліцією, особливо у сільській місцевості, підписував два бланка підписки. Один залишався у волосній дільниці, а інший – направлявся до райполіції. Це потрібно було, щоб контролювати діяльність агентів. Хоча, особливого обліку агентурно-оперативної мережі в райполіції не велось, був лише список агентів за прізвищами [7, арк. 63зв.].

Механізм формування «довірених осіб» розкрив заступник начальника поліції сільського району Федір Шаблій. Він свідчив, що після арештів навесні 1942 року, людям, яких випустили, не віддали всі їх документи. Це було зроблено умисно, адже планувалось їх вербування після їх повернення за своїми документами. Цих людей вербував Ф. Шаблій та інспектор поліції П. Лахманов. Вербування проходило в будівлі районної сільської поліції. Загалом, лише Ф. Шаблій завербував в той період близько десяти осіб, а всього до складу агентурної мережі сільської поліції входило 80 осіб [7, арк. 64-64зв.]. Вони надавали різну інформацію, в тому числі, і про місцевих євреїв. Так, у коменданта поліції Авдот'ївської волості Д. Акуна були «довірені особи», які надавали йому відомості про євреїв та комуністів в селах волості. Реалізуючи отримані від них відомості, Д. Акун віддавав накази про арешти євреїв [8, арк. 127]. У подальшому більшість заарештованих була розстріляна.

Агенти надавали інформацію начальникам сільських дільниць, а ті, у свою чергу, два рази на місяць надавали інформацію С. Нікітському. Переважно, агенти інформували своїх кураторів про

осіб, які не виконували норми здачі продуктів, а також про кримінальних елементів, які мешкали в їх селах [7, арк. 65зв.-66зв.].

Були свої довірені особи і у німецьких керівників поліції різного рангу. Заступник старости поселення Най-Лебен Запорожченко в жовтні 1941 року теж був завербований «гестапо», але скоріш за все мова йде про жандармерію або СД. Він свідчив, що вербування відбулось доволі буденно. Його викликав до себе староста поселення Дерхо, в його кабінеті знаходились два німці і вони запропонували йому бути агентом. В його обов'язки входило виявлення комуністів та комсомольців, а також підозрілих осіб, які могли з'явитись у селі. Запорожченко погодився, написав розписку і став агентом на зв'язку у старости Дерхо [9, арк. 397-398]. Також, свої «довірені особи» із місцевих мешканців були і у керівника поліції Сталіндорфського єврейського національного району Лайтгольца. Це були місцевий лікар Петро Колос та староста села Жовте Степан Садовник [10, с.201]. Тобто, це було свідченням певної недовіри, яка існувала між німецькими керівниками поліції та їх місцевими співробітниками. Адже, ті «довірені особи», які були у них на зв'язку, надавали їм інформацію, за допомогою якої можна було перевірити ті дані, які надавали їм їх підлеглі поліцаї. Крім того, вони могли самостійно орієнтувати своїх «довірених осіб» виконувати ті завдання, які були їм потрібні для проведення репресивно-каральної діяльності.

Не лише поліція, а й представники місцевої влади теж формували свій апарат агентів. Скажімо, на зв'язку у старости колонії Інгулець був місцевий мешканець В. Клименко. Він брав активну участь у арештах єврейського населення колонії, конвоював їх до Синагоги, в якій утримували євреїв перед стратою, грабував їх майно [11, арк. 50] тощо. Подібна ситуація була в

одному із сіл Сталіндорфського національного єврейського району – Озет. Місцевий мешканець Никифор Чемікос працював кучером у місцевого коменданта Гринера. В жовтні 1941 року був заарештований поліцією і завербований [12, арк. 49]. На зв'язку він знаходився у Гринера та у старости села. Їм він мав повідомляти про настрої серед селян Озета. Також, як і В. Клименко, в колонії Інгулець, Н. Чемікос у Озеті брав активну участь у розстрілі єврейського населення в червні 1942 року. Зокрема, він допомагав місцевій допоміжній поліції арештовувати єврейське населення, під час розстрілу особисто добив хлопця, який був поранений, розстріляв циганську родину [12, арк. 17зв.].

Отже, деякі «довірені особи» були фактично добровільними помічниками під час знищення місцевого єврейського населення. Така допомога, очевидно, доволі позитивно сприймалась німцями і таким помічникам не перешкоджали. Це мало бути свідченням активної участі місцевого населення у Голокості. Хоча, участь у вбивствах євреїв була далеко не головне заняття цих осіб. Вони переважно надавали своїм кураторам інформацію про настрої населення, кримінальні правопорушення тощо. Більш розлогими були функції агентів, які знаходились на зв'язку у слідчих чи таємних агентів поліції безпеки та СД.

Ще однією групою агентів, які працювали у складі місцевої поліції, були, так зван, таємні агенти або за аббревіатурою радянських спецслужб – сексот (секретний сотрудник - Авт.) Це були фактично співробітники поліції, але вони займались агентурною роботою, вербували інших осіб, входили до складу підпільних організацій та викривали їх тощо. За службу їм платили. Скажімо, таємний агент Михайло Зубенко отримував за службу 1700-1800 карбованців [4, арк. 49]. З перших тижнів нацистської

окупації агентурний відділ був створений при українській допоміжній поліції, а пізніше – сексоти перейшли у підпорядкування поліції безпеки та СД.

Такі сексоти могли самі формувати свій агентурний апарат та інколи серед їх агентів були представники поліції охорони чи сільських дільниць поліції. Так, на поселенні рудника «Вечірній кут» агентом поліції безпеки та СД був слідчий місцевого відділку Мельник, а в поселенні Долгинцево – заступник начальника відділку Завізіон [13, арк. 75зв.].

У складі поліції безпеки та СД починає активно діяти цілий відділ таємних агентів. Їх спеціально навчали і вони мали виконувати специфічні функції з розшуку та затримання різних «неблагонадійних елементів». Зі слідчої справи, заведеної на місцевого поліцая Петра Головатого, ми знаємо, що він в жовтні 1942 року навчався в школі поліцаїв у Верхньодніпровську. Тут він отримав навички слідчої та агентурної роботи. Після завершення школи, він та його сокурсник по школі поліції Павло Журба були переведені до поліції безпеки та СД і стали таємними агентами. Їх завданнями були пошук та затримання радянських парашутистів, партизан, підпільників та комсомольців [14, арк. 48зв.; 42].

Особисто П. Головатий знаходився на зв'язку у начальника слідчого відділу Василя Пастернака. Ходив у цивільному одязі і носив при собі зброю [14, арк. 56]. Також, на зв'язку у В. Пастернака був ще один агент Олександр Косогов. Він повинен був виявляти партизан, військовослужбовців Червоної армії, комуністів, комсомольців, заарештовувати їх та доставляти в поліцію безпеки та СД. Географічно він відповідав за вулиці Карла Маркса, Ольмінського, Прикордонну, Свідерського та Українську (це вулиці у центральній частині міста – Авт.). Інші таємні агенти - Олексій

Пастернак та Павло Журба мали контролювати передмістя Кривого Рогу та східну його частину відповідно [13, арк. 75-76].

Повноваження таємних агентів інколи теж різнились. Як свідчив О. Косогов, О. Пастернак, як більш досвідчений агент, міг допитувати і проводити слідство, а Косогов та Журба могли лише затримувати підозрілих осіб [13, арк. 76зв.]. Але всі вони мали проводити активну агентурну роботу, тобто вербувати місцевих мешканців з метою отримання від них необхідної інформації. Були, навіть, виділені категорії громадян, яких потрібно було вербувати: антирадянська налаштовані особи, розкуркулені, репресовані за радянської влади [13, арк. 77-77зв.]. Вважалось, що такі особи будуть співпрацювати з новою владою і активно видаватимуть своїх колишніх кривдників, тобто, комуністів та комсомольців. Також, дуже часто ці агенти виявляли і місцевих євреїв. Так, Матвей Рижов був агентом поліції безпеки та СД, під псевдо «Матвєєв» він працював управбудинком в Дніпропетровську і одним із його завдань була підготовка списків євреїв у своєму домоуправлінні [15, арк. 45]. Також, за інформацією місцевих «наглядачів» складались списки євреї поліцією у Нікополі. Секретар поліції Микола Ванечкін свідчив, що такі списки він складав на початку 1942 року, а в подальшому, люди, включені до цих списків, були ліквідовані [16, арк. 19]. Без сумніву, подібна ситуація була і в Кривому Розі, адже відомо, що в кінці 1941 року у керівника резервної сотні А. Ільчука теж були списки місцевих євреїв. Вони були складені за допомогою, в тому числі, і агентів.

Ще одним криворізьким поліцаєм, який давав відомості до СД, був Григорій Кацун. Він працював поліцаєм на руднику «ім. Дзержинського». І в кінці 1941 році заявив в СД, що місцевий мешканець Кобець, залишений радянською владою для проведення

диверсійної роботи. А восени 1941 року брав участь у розстрілі 40 місцевих мешканців, які були звинувачені у причетності до партизанського загону [8, арк. 9].

Таємні агенти поліції безпеки та СД вербували собі інформаторів з різних прошарків населення, таким чином, вони охоплювали своєю мережею як найбільше людей, майже не залишаючи шансів євреям та іншим «неблагонадійним» елементам бути непомітними і врятуватись. Так, зі слів начальника поліції сільського криворізького району С. Никитського, такими агентами були: начальник міськпромторгу Журавський, Віра Литовченко, яка підтримувала зв'язок з перекладачем СД – Паулем, а також артистка театру ім. Котляревського Жаринова [4, арк. 31-31зв.].

На відміну від завербованих громадян, штатні секретні агенти брали участь в різноманітних каральних операціях. Так, Головатий, як агент поліції безпеки та СД, неодноразово виїздив у район станцій Мудрьона та Карнаватка, а також на Соцмісто з метою затримання радянських розвідників, партизан та парашутистів [14, арк. 46зв.].

Найбільш здібні сексоти використовувались у операціях по ліквідації підпільних організацій. Так, на зв'язку у заступника начальника поліції поселення Долгинцево Завізіона був агент Юрій Городецький. Восени 1942 року на станції та в депо стали з'являтися листівки з інформацією про перемоги радянських військ. Начальник поліційної дільниці Долгинцево Андріяненко був впевнений, що ці листівки розповсюджував Пилип Щербак, який до окупації був членом ВКП(б). До нього мав увійти в довіру Ю. Городецький. Спочатку, він проводив розмови із сусідами Щербака, розповідав їм про ситуацію на фронтах і про те, що не має змоги боротись з окупантами. Але він може принести багато користі, адже

добре знає радіосправу. В результаті його познайомили спочатку з підпільником Удовіченко, а потім і керівником підпільної групи Козаченко. Як наслідок, групу було викрито, підпільників заарештовано та страчено [17,с. 280-282].

Отже, агенатура місцевої поліції була необхідним елементом практичної роботи поліцаїв. Агенти були на зв'язку у представників поліції охорони та поліції безпеки та СД. В поліції безпеки та СД агенатурна мережа була більш розлогою. Вона включала в себе таємних агентів, які були фактично співробітниками поліції, але виконували агентурну роботу. Вони ж вербували собі агентів із місцевих мешканців, а інколи і серед співробітників місцевої поліції та органів місцевої влади. Відповідно, та інформація, яка надавалась цими особами, різнилась за своїм змістом. Так, шуцполіції були цікаві дані про «неблагонадійних» осіб, а також про різні факти кримінальних злочинів у відповідних районах міста чи селах. Також, одним із завдань було виявлення єврейського населення, зібрання інформації про місцевих євреїв.

В той час, як одні агенти СД надавали переважно політичну інформацію, зокрема, про настрої населення відповідної місцевості, наявність підпільних груп чи партизанських загонів тощо, інші, нерідко таємні агенти СД, брали участь у різноманітних каральних акціях. В тому числі, й в геноциді єврейського населення.

І агенти шуцполіції, і агенти СД мали можливість грабувати єврейське майно, під час розстрілів єврейського населення деякі з них допомагали поліції арештовувати євреїв, конвоювати їх до місця страти і навіть особисто вбивали євреїв та ромів. Тому роль цих осіб у Голокості ще потребує більш глибокого дослідження.

Стаття підготована в рамках наукового стажування у Віденському інституті Вивчення Голокосту ім. С. Візенталя

Перелік посилань:

1. Зек Б. Особовий склад української допоміжної поліції Луцька у 1941-1944 роках. *Історичні студії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. Вип. 9-10, 2013
2. Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі - ГДА СБУ), ф.5, оп.1, спр.55663, т.1
3. Галузевий державний архів Служби безпеки України в м. Дніпро (далі - ГДА СБУ м. Дніпро), ф.6(Р), оп.2, спр. 18835, т.2
4. ГДА СБУ м. Дніпро, ф.6 (Р), оп 2, спр. 11857, т.1
5. ГДА СБУ м. Дніпро, ф.6(Р), оп. 2, спр.16681
6. Krasnaia, R. (1996, September 12). Interview 20523. Interview by Irena Motkin. *Visual History Archive*, USC Shoah Foundation. <https://vha.usc.edu/testimony/20523>. Retrieved March 03, 2023
7. ГДА СБУ м. Дніпро, ф.6 (Р), оп 2, спр. 18955
8. ГДА СБУ, ф2, оп.1, спр.201
9. ГДА СБУ м. Дніпро, ф.6 (Р), оп 2, спр. 18894, т.2
10. Сталіндорфський район: документи та матеріали / укладач А. Венгер, К.: БО «БФ «Меморіал Голокосту «Бабин Яр», 2021
11. ГДА СБУ м. Дніпро, ф.6 (Р), оп 2, спр. 12868
12. ГДА СБУ м. Дніпро, ф.6 (Р), оп 2, спр. 11532
13. ГДА СБУ м. Дніпро, ф.6 (Р), оп 2, спр. 179233, т.1
14. ГДА СБУ м. Дніпро, ф.6 (Р), оп 2, спр. 17980
15. ГДА СБУ, ф1, оп.1, спр.173
16. ГДА СБУ м. Дніпро, ф.4(Р), оп 2, спр.66

17. ГДА СБУ м. Дніпро, ф.8(Р), Спр. 160 Краткая историческая справка о работе органов безопасности Днепропетровщины. Т. 2, Днепропетровск, 1967 г.

Діана Грубляк,
здобувачка вищої освіти,
спеціальність «Право»,
Державний університет економіки і технологій
e-mail: dianagrubliak08@gmail.com

Олена Гончаренко,
кан. філол. наук, доцент,
доцент кафедри соціально-гуманітарних наук,
Державний університет економіки і технологій
ORCID: 0000-0002-8577-6240
e-mail: honcharenko_om@duet.edu.ua

Про класифікацію злочинів колаборантів під час російсько – української війни: історія виникнення та правова оцінка

Проблема колабораціонізму завжди перебуває на межі права, моралі та національної безпеки. У період Другої світової війни (1939–1945 рр.) і в умовах сучасної «гібридної війни» та наступної її стадії - повномасштабного вторгнення російської федерації проти України, питання кваліфікації дій колаборантів і визначення правового підґрунтя їх відповідальності залишається складним і актуальним.

Наукове осмислення цієї проблеми є необхідним для створення ефективних механізмів перехідного правосуддя та недопущення безкарності за злочини проти державності.

Метою даної публікації є історія вивчення витоків українського колабораціонізму; визначення правових основ, ознак і кваліфікаційних критеріїв діяльності колаборантів і пособників у контексті норм національного та міжнародного права.

У працях українських правників 20-30 роках ХХ ст., зокрема В. Старосольського «Теорія нації» (Відень, 1922), С. Шухевича «Адвокати-державники в історії України» (Львів, 2016), А. Лівицького «Про державність і моральну відповідальність громадянина» - складова зібрання його праць «Листування. (1919–1953 роки)» (Київ, 2019), підкреслювалася необхідність поєднання юридичного та морального виміру у визначенні злочинів проти державності й народу. Їхні ідеї про відповідальність громадян перед нацією та державою набули особливої актуальності в сучасних умовах російсько-української війни.

Уперше термін «collaboration» (від фр. collaborer – співпрацювати) почав активно вживатися під час Другої світової війни у Західній Європі, після публічної промови маршала Філіпа Петена 17 червня 1940 року, який заявив про необхідність «співпраці з Німеччиною» (collaboration avec l'Allemagne) від імені уряду Віші (Франція): «Я пропоную себе Франції, щоб полегшити її нещастя. Ця співпраця має бути щирою...[1]». Відомо, що французький військовий і державний діяч, маршал Франції, герой Першої світової війни Філіп Петен (Philippe Pétain, 1856–1951), який прославився обороною Вердену в 1916 році, однак увійшов в історію як лідер колабораціоністського режиму, оскільки після поразки Франції від нацистської Німеччини у 1940 році очолив уряд Віші, що здійснив політику співпраці з окупаційною владою Гітлера. Під час його режиму запроваджувалася авторитарна модель управління, переслідувалися противники окупації та проводилися репресії проти євреїв. Після війни його засудили за державну зраду, але смертний вирок замінили на довічне ув'язнення через похилий вік.

З цього часу слово «колабораціонізм» набуло негативного значення — як співпраця громадян окупованої держави з ворогом, спрямована проти власної країни [2].

У післявоєнній Франції, Нідерландах і Польщі колабораціоністи притягалися до відповідальності не лише за воєнні злочини, а й за участь в окупаційних адміністраціях.

Відзначимо, що природа українського колабораціонізму є складною і багатогранною, вона формувалася упродовж століть під впливом історичних, політичних, соціально-економічних та ідеологічних факторів. Географічне розташування України між Сходом і Заходом, - як «двох різних культур, світоглядів, понять і цивілізацій» [3], що за визначенням В. Липинського, стане «суттю України, її душею, даною їй в день її народин од Бога, історичним покликанням, символом і ознакою її національної індивідуальности [3]», сприятиме виробленню бінарної опозиції в світоглядній системі українця: свій / чужий, які мають протилежне забарвлення, одне позитивне, а інше негативне. Її виникнення зумовлене на основі потреби групи або особи виділити себе поміж інших. Саме через спільні цінності, культуру, ідеї, мову чи національність відбувалося формування етнічної ідентичності, де «своє» визначається як те, що належить до спільноти, а «чуже» – як те, що знаходиться поза нею, що становить загрозу, бо сприймається як вороже, нерідне, незнайоме, незвичне, непередбачуване. Тому українці вважали своїми тих, хто поділяли ті ж самі цінності, мову, культуру, походження. Отже, «свій» - був рідний за ознаками ідентифікації, рідного дому, землі, батьківщини. Він уособлював затишок та спокій. Це надавало відчуття приналежності та безпеки. Тоді як «чужий» – це той, хто не поділяє ці цінності, тому може сприйматися як загроза або як щось

незрозуміле і вороже. В умовах пограничного життя, постійних війн, перебуваючи на межі виживання, коли українці довго залишалися в чужій культурі, «чуже» ставало «своїм», тоді як їх власні культурні елементи сприймалися як «чужі». Так історично була сформована змішана ідентичність, яка становить небезпеку як для окремої людини, так і для суспільства в цілому. Найбільш виразно вона проявиться в періоди війн, окупацій.

Багатовікова боротьба на двох фронтах, де «зіштовхуються між собою раси, культурні кола, народи» перетворюють Україну з «прикордонної країни» на «країну кордонів» [3]. Ця обставина й визначила життя українців у стані війни – на межі життя та смерті, що позначилася на історичній долі українського народу. Прояви «окраїнності» зафіксовані в народній творчості українців, зокрема в народних думках, піснях, легендах прислів'я та приказках, які й по цей час побутують на теренах нашої великої України, що є своєрідним маркером сформованих морально-етичних цінностей українців або свідчать про їх втрату в умовах пограничного життя.

Прояви української колаборації залежали від історичних подій, конфліктів, частих набігів татар, турків на землі України та союзами з країнами, що проявлялися у періоди миру; позначилися впливом на культуру, побут та військову справу козаків. Так, у період розквіту Османської імперії (XVI-XVII ст.) та її васалів, зокрема Кримського ханства, постійні грабіжницькі набіги на українські землі призводили до значних руйнувань та поневолення українців. Про патріотичний подвиг української дівчини-невольниці оспівано в думі «Маруся Богуславка», записаний у 50-х р. XIX ст. Дівка-бранка приходить до темниці, де вже 30 літ сидять козаки, і звільняє їх у святий день для українців - Великдень. Маруся просить співвітчизників передати батькам, щоб ті не

збирали гроші для її викупу, бо вона вже до дому не повернеться: «Бо вже я потурчилась, побусурманилась для розкоші турецької, для лакомства нещасного [4]», що звучить, як визнання провини – колаборації з турецьким пашею – зречення рідного за ради чужого. Із зворушливою ніжністю змальовано свій-рідний край, куди прагнуть повернутися невольники: «на ясній зорі, на тихі води, у край веселий». Привабливий образ Батьківщини будив почуття патріотизму, закликав любити і захищати рідну землю. Будучи в неволі, українка зрадила християнську віру, - прийняла «чуже» за своє, але не втрачає зв'язок з Україною, з цінностями свого роду. Наражаючи себе на небезпеку, Маруся звільняє невольників – земляків із турецького полону. Так постав героїчний образ «жінки-бранки», в душі якої не вмерла любов до рідного народу, свого краю. Водночас у творі відображено високі патріотичні почуття всіх полонених українців, їхню глибоку віру в визволення від іноземних загарбників.

З історії відомо, що Османська імперія мала обмежений вплив на українські землі, переважно через васальну залежність Кримського ханства та Молдовського князівства, а також укладання союзу з гетьманом Петром Дорошенком. Внаслідок цього, частини українських територій, зокрема Причорномор'я та південні степи були під безпосереднім контролем імперії або її сателітів, що призводило до постійних нападів та агресії з боку Кримського ханства. А тому основу османського війська XIV–XIX століть становили яничари – регулярна піхота Османської імперії, що складалася з військовополонених, насильницько набраних хлопчаків-християн з підвладних територій, включно з українських земель. Їх виховання проходило в суворій дисципліні та відданості султану. Вони брали участь у завойовницьких походах, а також

виконували поліцейські, охоронні та каральні функції. На цій підставі в українській культурі слово «яничари» стало вживатися переносно для позначення зрадників, поневолювачів та гнобителів, які вірно служать чужій владі. Щоб протистояти загарбникам, український народ непохитно утверджував християнські цінності, такі як любов, милосердя, справедливість, правдивість, були інтегровані в суспільні норми та впливали на формування правових уявлень, а також слугували основою для особистого життя, родинних стосунків та суспільного устрою. Так, в історичній пісні «У Цариграді на риночку», записаній у середині XIX ст. у Галичині возвеличено подвиг Байди – полум'яного патріота рідної землі, борця проти турецького поневолення. Незважаючи на щедрі обіцянки царя турецького («Ой ти, Байдо та славнесенький, будь мені лицар та вірнесенький, візьми мене царівночку, будеш паном на всю Вкраїночку!» [4]), Байда виявляє твердість духу і не схитну відданість рідній вірі, що на той час було рівнозначним вірності української нації. Тому його відповідь не багатослівна, категорична: «Твоя, царю, віра проклятая, твоя царівночка поганая» [4]. Картина розправи Байди з ворогами утверджує провідну думку твору: людина за будь-яких обставин повинна лишатися патріотом свого краю. Ніякі знущання і тортури не повинні похитнути цих поривань, а від так народ, який уміє захищати волю і незалежність своєї країни, безсмертний. Отже, смерть Байди стала перемогою могутнього духу над грубою фізичною силою ворога. Героїчна і водночас трагічна загибель героя є символом безсилля бусурманського світу, нездатного морально здолати світ український, світ християнський.

Поборниками прав і свобод українського народу було козацтво, яке в умовах війни високо поцінювало честь і гідність

героїв, які віддавали життя за Україну та різко засуджувало зраду – колаборацію з ворогом. У пісні «Ой був в Січі старий козак», записаній М. Лисенком у 60-х р. XIX ст., йдеться про зраду Савою Чалим своїх козаків-побратимів. Зрада була щедро оплачена шляхтою. Сава Чалий дістав у винагороду мастки і «став козаків – запорожців по степах ловити». Трагедія посилюється тим, що цей учинок гнівно осудив батько Сави – старий козак, коли звертається до свого побратима із закликом знайти зрадника козацького братства: «Ой, ти, Гнатку, ти, Кравчино, ти всі шляхи знаєш, а чом же ти мого сина в руки не піймаєш!» [4]. Як бачимо, в розпалі боротьби за народні інтереси, батько й син опинились у різних таборах: батько є патріотом, а син – як зрадник. Вирок козаків – покарати Саву на горло – взявся виконати Гнат Чалий. Заклучні рядки звучать повчально: «Оце ж тобі, пане Саво, сукні – одомашки, що ти нажив, вражий сину, з козацької ласки!» [4]. Отже, народні творці не лише оспівували героїв, але й висміювали і засуджували – карали зрадників, вважаючи цих людей не гідними носити звання козака. Таким чином, народ жорстоко карав зрадників - людей, які переставали бути вірними християнами - втрачали віру, зрікалися свого народу, зраджували батьківщину; змінювали свої переконання, ідеали, погляди, принципи задля власної вигоди; в умовах війни переходили на сторону ворога, співпрацювали з окупантами. У народі їх називали відступниками, перевертнями, ренегатами, перекинчиками, запроданцями, колаборантами (під окупацією), манкуртами (під радянською владою). Про неминучість суворої кари, яка настигне зрадників, писав Т.Г. Шевченко: «Бо хто матір забуває, / Того Бог карає, / Того діти цураються, / В хату не пускають. / Чужі люди проганяють, / І немає злому / На всій землі безконечній / Веселого дому» [5].

Народні твори українського народу дозволяють встановити шляхи трансформації етнічної свідомості в умовах війни, бездержавності. Так, ще за часів Національно-визвольної війни звучало прислів'я: «Моя хата скраю - першим ворога зустрічаю», яке означало, що українські козаки, які обирали своє помешкання на кордоні поселення, завжди в разі необхідності були готовими першими стати на захист своєї родини, країни. За період Руїни поширилася вже прислів'я з іншим змістом: «Моя хата з краю - я нічого не знаю» [6], яке вказувало на відстороненість, байдужість, небажання брати на себе відповідальність за порядки, що встановлювали московити на території України. За часів німецької чи радянської окупації це прислів'я вже вказувало на страх українців за своє життя. Проживаючи на околиці села, вони останніми дізнавалися про події, що відбувалися в центрі, бо прагнули уникнути зустрічі з окупантами, щоб не наражати себе на небезпеку, не загинути.

Наслідки змішаної ідентичності українців упродовж історії були руйнівними на психологічному, соціальному та національному рівнях: від глибоких сумнівів у собі, своїх цінностей та місця у світі до заниженої самооцінки, самоповаги, і навіть суїциду (поодинокий образ покритки в поемі «Катерина» Т.Г. Шевченка). Та найбільшу небезпеку становить масова зміна ідентичності під впливом зовнішньої пропаганди, яка й призвела до розколу суспільства на ворожі табори, як це відбулося під час воєн та окупацій. Особливо яскраво це явище проявилось у XX-XXI століттях під час іноземних окупацій. Україна століттями перебувала під пануванням різних імперій (російської, австро-угорської, польської), що впливало на формування свідомості та лояльності населення. Як наслідок, серед українців все частіше

з'являлися випадки відступництва й ренегатства. Український мовознавець О.Потебня, аналізуючи випадок згерманізованого в австрійській армії жовніра-українця із тритомної етнографічної праці Якова Головацького «Народні пісні Галицької й Угорської Русі» (1876), вказував на причини та наслідки національної асиміляції, що призводять до дезорганізації суспільства та деградації особистості: «Вообще денационализация сводится на дурное воспитание, на нравственную болезнь: на неполное пользование наличными средствами восприятия, усвоения, воздействия, на ослабление энергии мысли; на мерзость запустения на месте вытесненных, но ничем не замененных форм сознания; на ослабление связи подрастающих поколений со взрослыми, заменяемой лишь слабою связью с чужими; на дезорганизацию общества, безнравственность, оподление [7]». Вчений стверджував, що саме мова є основою консолідації народу, породженням та виявом «народного духу», що творить національний світогляд. «Нормальний розвиток мови – одна з головних передумов нормального розвитку нації. Ті народи, які втрачають свою рідну мову та приймають чужу, не є духовно самостійними. Вони не виявляють ініціативи, не мають душевної бадьорості, виявляють млявість. Більше того – не здатні відстоювати своє право на життя між іншими націями й фактично засуджені на смерть. Без рідної мови нація перетворюється на населення зі своїми «вузькими» проблемами, електорат, біомасу [8]».

Втрата рідної мови, незнання української історії, тривалий російський вплив, зокрема радянська ідеологія, залишив значний слід у свідомості частини громадян, особливо старшого покоління. Внутрішні розколи та відсутність єдиної національної державності

в минулому створювали підґрунтя для співпраці частини населення з іноземними окупантами, зокрема, під час Другої світової війни.

Про колаборацію українців із німцями детально вивчив та описав під час воєнних подій 1942-1943 років Олександр Довженко в кіноповісті «Україна в огні». Будучи військовим кореспондентом газети «Красная звезда», йому довелося на власні очі побачити жахіття німецько-радянської війни. З перших днів війни Довженко вів спостереження про події Другої світової війни та долю України, занотовуючи у власний «Щоденник» (1941-1956). Вболіваючи за долю українців, яким довелося опинитися на окупованій німцями території, Довженко усвідомлював усю глибину трагедії, що саме народові доведеться за все відповідати. Кинуті радянською владою напризволяще, у «Щоденнику» від 27 червня 1942 року він не стримує гнів, обурення про стратегічні помилки командування радянських військ, що призведуть до німецької окупації України: «Боже мій, скільки нещастя народу принесли наші тупоголові воєначальники і скільки ще принесуть! Вони будуть карать ні в чім не повинний народ за те, що не вміли командувати і тікали з орденами під хвостами у кобил.... Каратимуть за те, що народ просто був під німцями і мусить якось жити, а не повісився увесь чи не був розстріляний німцями. Одним словом, не розстрілюйте ж багато, чортів німці, хай ще своїм трохи зостанеться, як говорив дядько, стоячи під кулями коло паркану [9]».

Використовуючи факти з народного життя українців, О. Довженко спершу створює публіцистичний нарис «Україна в огні», а потім напише сценарій до фільму, який згодом став відомий як кіноповість «Україна в огні». Лише після смерті кінорежисера світового рівня, повість буде опублікована у 1966 році. Тоді, як за життя автора, твір був заборонений та засуджений, оскільки йшлося

про соціально-психологічні, економічні та політичні причини колаборації радянських людей з окупаційною владою. Аналізуючи «Щоденник» О. Довженка, український дослідник Василь Герей вказав на особливості колаборації. По-перше, «під час відступу великі групи військовослужбовців потрапляли в оточення. В армії ніхто їм не давав інструкцій, що робити в такому випадку. Тому солдати квапилися якнайшвидше дістатися до рідного дому. А там уже були німці й вербували їх у поліцію, як це показав Довженко в «Україні в огні» на прикладі сина Хуторного [9]». По-друге, «Було й по-іншому: свої ж розстрілювали тих, хто з трудом видерся з оточення, вважаючи їх зрадниками, а в страшному хаосі могли прибрати й мирних, неповнолітніх місцевих хлопців, яких запідозрили в дезертирстві з армії [9]». Саме про такий випадок описав Довженко у своєму «Щоденнику»: «Піймали парубка. Він так перелякався, йому так багато задали зразу запитань, він так розгубився, на нього так вороже дивилося багато сердитих очей і так навколо страшно клацала зброя, що в нього опустіла голова і не слухався язик, і він промовляв тільки кінчик запитань. «Признавайся, сволоч, ти дезертир?». «Дезертир...» - белькотів язик. «Ти прийшов шпionити сюди, так?». «Так», - говорив він, як у сні. Він увесь час хотів плакати і всю силу потратив на те, щоб стримати плач, і не стямився, як його уже розстріляли і пішли далі. А прибiгла мати і все життя буде тепер плакати і до смерті не визнає, за що ж його вбили свої люди [9]». По-третє, найтрагічнішою була роль жінки на окупованих територіях. Українка – берегиня роду, велич і краса української нації. Довженко порівнює її з поетичним образом давньоруської Ярославни - української жінка, що як мати – земля, на долю якої випали муки й страждання, горе й море сліз, - вистояла, винесла на своїх плечах війну. У 1941 році митець записав: «Велика

і надзвичайна тема – українська жінка і війна. Хто виніс і винесе на своїх плечах найбільше лиха, жорстокості, ганьби, насильства? Українська мати, сестра, жінка, улюблена. Коло Запоріжжя німці посилали по воду голих жінок до Дніпра, щоб наші не стріляли [9]». І виною цьому була радянська система. Записи 1942 року засвідчують, що саме жінки з дітьми залишалися беззахисними на окупованих територіях України, коли радянські війська відступали: «Найстрашнішим під час відступу був плач жінок. Коли я згадую зараз відступ, я бачу довгі-довгі дороги, і численні села, і околиці, і скрізь жіночий невимовний плач». «Будуть жінки України ще плакати літ тридцять [9]». Коли українок примусово вивозили до Німеччини, письменник вказував на невідворотні масштаби трагедії для України, в тому числі, й демографічної: «Німці вибирають кращих дівчат. Кращих, розумніших, привітніших. Не горбатих же й не репаних. Сотні тисяч кращих продовжувачок нашого роду зникне з нашої землі і загине спаскуджене, забите, заслане в безповоротну даль. Буде лунати українська пісня недолі по всіх горах, по долинах, по всіх суворих і непривітних Українах [9]». Пояснював О.Довженко й про гендерні причини одруження німців з радянським жінками, про відсутність національного виховання українок та трагічних наслідків, що призводять до виродження української нації: «У Білгороді вісімдесят процентів молодих жінок повиходили заміж за німців. Ми будемо їх карати за це. Ми не порвемо на собі волосся, не згоримо від сорому, не подумаєм над своїм убогством у справах виховання, ми розстріляємо зрадників і безбаченків, яких ми самі наплодили [9]». Головне, що режисер вказав істинну причину колаборації: німець сприймає жінку ворога як трофей – знак перемоги, тоді як жінка стає здобиччю, оскільки діє несвідомо, бо не знала, не вчила історії власного народу, була

позбавлена родинного виховання, натомість формувалася у суспільстві, яке визнавало класову боротьбу: «Я глибоко переконаний, що німці одружуються з нашими дівчатами згідно таємного наказу: убити ворожих солдатів і забрати в подружжя ворожих жінок... А найстрашніше - що дівчата не знають, що, виходячи заміж за німця, вони зраджують Батьківщину. Їх не учили Батьківщині - їх учили класовій ворожнечі і боротьбі, їх не учили історії [9]». Українка в неволі ставала жертвою як німецьких, так і радянських окупантів: «Я пригадав і ще одне оповідання... про два написи на стіні на станції, написані рукою однієї дівчини. Перший - коли її везли фашисти в рабство до Німеччини під час Великої світової війни, другий - коли везли її з фашистської Німеччини на вічне заслання в Сибір за те, що вона була в німецькій неволі. В обох написах вона прощалася з людьми і Батьківщиною, ідучи на безнадійну загибель [9]». Довженко навів свідчення від 29 вересня 1943 про жорстокість і дику власних визволителів до українських дівчат, які перебували в окупації: «...Під Мелітополем на фронті він був свідком явищ глибокообурливих і огидних. Він бачив, як наші визволителі нищили дівчат, що мали чи й не мали нещастя побути під німцями. У Харкові в перший день визволення одна комсомолка, що півроку не вилазила з льоху, нарешті вилізла, мов із могили. Надівши святкову сукню, а що могло бути більшим святом, вона вибігла на вулицю і кинулася з радісним привітанням до лейтенанта: «Забирайся геть, німецька...!» - гукнув на дівчатко визволитель, гордовито простуючи по тротуару [9]».

Під час Другої світової війни деякі українці, особливо на Західній Україні, розглядали німецьких окупантів як визволителів від радянського режиму та польського панування, сподіваючись на створення незалежної української держави. Аналогічна ситуація

склалася на території Донбаського регіону, коли українці співпрацювали з німецькими окупантами. Так, співпраця шахтарів Донбасу з німецькими окупантами мала місце, але це було вкрай складне та неоднорідне явище. Його не можна розглядати як одноставну чи масову колаборацію, оскільки мотиви людей були різними: від примусу до матеріальних інтересів, а умови окупації були надзвичайно жорстокими. Оскільки Донбас був життєво важливим промисловим регіоном, німецька окупаційна влада прагнула відновити видобуток вугілля. Щоб забезпечити роботу шахт, німці масово залучали до праці місцеве населення, в тому числі шахтарів. На шахтах працювали як цивільні, так і радянські військовополонені. Значна частина місцевих радянських інженерів співпрацювала з окупантами, щоб покращити умови свого життя та забезпечити роботу шахт. Багато шахтарів, як і інше цивільне населення, працювали під тиском і загрозою репресій. Відмова від роботи могла призвести до розстрілу або відправлення на примусові роботи до Німеччини. У напівголодних умовах окупації робота на шахті була для багатьох єдиним шансом вижити. Деякі люди, особливо місцеві спеціалісти та керівники, співпрацювали з окупантами, щоб отримати кращі умови життя чи певні посади, вбачали в німцях визволителів від сталінського режиму. Німецька пропаганда намагалася створити образ Донбасу, що відродився під їхнім керівництвом, та використовувала місцеві газети, щоб поширювати потрібні наративи. Однак реальність була далекою від пропагандистських картин. Незважаючи на значні зусилля, німцям не вдалося досягти довоєнного рівня видобутку вугілля через масштабні руйнування. Співпраця була вигідніша для окупантів, ніж для місцевого населення, яке зазнавало репресій і експлуатації. Позиція цивільного населення змінювалася з часом і залежала від

багатьох факторів, включаючи жорстокість окупаційного режиму. Таким чином, колаборація шахтарів Донбасу з німецькими окупантами - це не однорідне явище, а комплексне переплетення примусу, боротьби за виживання, матеріальних інтересів та інколи й ідеологічних мотивів, що відбувалося на тлі неймовірно жорстоких умов окупації.

Таким чином, частина населення у роки Другої світової війни співпрацювала з німецькою владою під тиском, інші - з ідеологічних мотивів. Про це неодноразово наголошували українські правники. Так, адвокат і професор права у Львівському університеті Володимир Старосольський у своїй праці «Теорія нації» (Відень, 1922) підкреслював необхідність захисту національної державності навіть в умовах окупації, зокрема вказував про роль та значення нації, що «має істотне значення для питання про роль націй в «політичній» організації суспільностей. Для питання про існування держави, нація має хоча й не виключне, то все ж таки, побіч інших чинників, рішаче значення [2]».

Водночас існували випадки участі юристів у діяльності окупаційних судів та адміністрацій, що згодом було кваліфіковано як пособництво агресору. У період окупації у Франції, Нідерландах, Польщі та на українських землях частина фахівців (включно з юристами і судьями) працювала в окупаційних органах, здійснювала юридичне супроводження адміністративних рішень, комплектування списків на депортацію, що після війни кваліфікувалися як пособництво окупанту або співучасть у злочинах.

За Гаазькими правилами 1907 р. (Regulations) та практикою МКС/Міжнародного гуманітарного права: «Територія вважається окупованою, коли вона фактично опиняється під владою ворожої

армії; окупація поширюється на ту частину території, де ця влада встановлена й може здійснюватися». ICRC/МГП тлумачить: окупант — держава або збройні сили, які здійснюють ефективний контроль над територією, без згоди її суверена [10].

Збройна агресія росії проти України, яка почалася у 2014 році, а особливо після 24 лютого 2022 року, висвітлює нові аспекти українського колабораціонізму. Основними мотивами сучасної співпраці з окупантами є ідеологічні та матеріальні. Довіра до окупантів підсилювалася через російські наративи, спільне «русскомірське» бачення історії. Важливий вплив російської пропаганди, що поширювався десятиліттями, деформував сприйняття історії та реальності у значної частини населення. Тоді, як окремі її представники прагнули зберегти бізнес, майно, отримати посаду чи інші вигоди під окупаційною владою. Та найбільша частина людей вимушена була співпрацювати з окупаційною владою, щоб забезпечити базові потреби, такі як доступ до їжі, ліків, збереження робочих місць у комунальних чи медичних службах. Відмежування вимушеної співпраці від добровільного колабораціонізму є складним та матеріальним завданням для правосуддя. При цьому слід врахувати страх та тиск, образи та невдоволення людей в умовах окупації. Саме залякування, погрози та насильство з боку окупантів змушують людей до співпраці. Деякі люди, які відчували себе маргіналізованими або несправедливо обділеними українською державою, могли сприймати окупантів як можливість «відновити справедливість», хоч це і є деструктивним мотивом. Отже, руйнація соціальної згуртованості та довіри в умовах війни, втрата моральних орієнтирів, - це наслідки змішаної ідентичності. Зміна ідентичності, особливо під впливом пропаганди, призводить до

перегляду та відмови від загальнолюдських моральних цінностей. Такі люди починають виправдовувати злочинні дії, вчинені «своєю» новою групою. Особлива небезпека в умовах окупації, коли частина населення приймає ідентичність окупантів, що призводить до повної втрати правового поля та легалізації насильства, пограбувань і дискримінації щодо інших. Змінена ідентичність робить людину вразливою до маніпуляцій. Пропагандисти використовують емоційно забарвлені наративи, щоб впливати на думки та дії людей, контролюючи їхню поведінку. Масовий колабораціонізм, спричинений зміною ідентичності під впливом іноземної пропаганди, становить пряму загрозу національній безпеці та суверенітету держави. Стан війни в Україні показує, як дезінформація та ідеологічна обробка ворожої сторони - російської можуть бути використані для створення внутрішнього конфлікту. Змінена ідентичність може призвести до відмови від власної історії, культури та традицій, замінюючи їх нав'язаними іноземними наративами. Це веде до втрати національної пам'яті та руйнування культурної спадщини. На окупованих територіях змінена ідентичність є ключовим інструментом агресора. Окупанти нав'язують місцевому населенню свою ідеологію, спотворюють історію, змушуючи людей вірити у свою «визвольну місію». У результаті людина, яка прийняла ідентичність окупанта, стає не тільки співучасником злочинів, а й інструментом для подальшої окупації та контролю.

Відзначимо, що суспільство по-різному сприймає проблему колабораціонізму, вимагаючи пропорційного покарання. Водночас існує небезпека «полювання на відьом», коли під підозру можуть потрапляти і ті, хто лише виживав в окупації. Отже, природа українського колабораціонізму складається з історичних

передумов, ідеологічного впливу, матеріальних інтересів, психологічних мотивів та ситуаційних обставин. Її розуміння потребує аналізу конкретних випадків та обставин, а не лише спрощеного та узагальненого підходу.

Станом на 2014 рік (після анексії Криму і початку бойових дій на Донбасі): за загальновживаними оцінками, РФ мала під контролем близько ~42 000 км², що становить приблизно ~7% території України (зокрема — Автономна Республіка Крим та частини Донецької і Луганської областей). Станом на березень 2022 (після широкомасштабного вторгнення): на початковому етапі ерефія захопила додатково близько ~119 000 км², в сумі даючи ~161 000 км² — або $\approx 26\text{--}27\%$ території України [11].

Міжнародні спостережні та правозахисні організації (UN HRMMU, Human Rights Watch, Reuters, Офіс Генерального прокурора України) документували системні порушення, зокрема вказували на:

- вбивства цивільних, позасудові страти, тортури й катування;
- примусове переміщення та депортацію цивільного населення (включно з дітьми) з тимчасово окупованих територій;
- захоплення критичної інфраструктури (електростанції, водопостачання), руйнування цивільних об'єктів;
- встановлення репресивних адміністрацій, примусова паспортизація, встановлення російського права й кримінальне переслідування незгодних [12].

Сучасне українське законодавство передбачає кримінальну відповідальність за такі діяння:

- Стаття 111 ККУ (Кримінальний кодекс України) – Державна зрада. «Державна зрада — умисні дії громадянина на шкоду суверенітету...» [13];

- Стаття 111-1 ККУ – Колабораційна діяльність. Стаття криміналізує участь у діяльності окупаційних адміністрацій, сприяння встановленню окупаційної влади, виконання її розпоряджень, організацію «референдумів», пропаганду агресора тощо [13];

- Стаття 436-2 ККУ – Виправдовування збройної агресії РФ. Забороняє публічне виправдовування збройної агресії, пропаганду тероризму та аналогічні дії, що проводять інформаційне/моральне підґрунтя агресії [13].

Запровадження цих норм у 2022 році стало відповіддю на виклики повномасштабного вторгнення РФ і необхідність правового переслідування осіб, які співпрацюють із окупаційною владою, наприклад:

- Володимир Сальдо — призначений Москвою керівник окупаційної адміністрації Херсонської області (2022)

- Леонід Пасечник — «керівник» ЛНР / очільник лідерів сепаратистів, співпрацює з РФ.

- Денис Пушилін — керівник самопроголошеної «ДНР», публічно співпрацює з РФ (2014 - 2022) [14].

При цьому важливо враховувати стандарти міжнародного гуманітарного права, закріплені в Женевських конвенціях 1949 року : «Особи, які перебувають під захистом цієї Конвенції, мають право за будь-яких обставин на повагу до їхньої особистості, честі, сімейних прав, релігійних переконань і звичаїв. Вони повинні завжди гуманно поводитись і захищатись, зокрема від актів насильства чи залякування [15]». У Додаткових протоколах 1977 року вказано, що: «Цивільне населення користується загальним захистом від небезпек, що виникають унаслідок воєнних дій.

Забороняються акти насильства або залякування, метою яких є поширення терору серед цивільного населення [15]».

Нами встановлено, що після 2014 року Україна стикається з різноманітними формами колабораціонізму. За даними правоохоронних і аналітичних організацій, з початку широкомасштабного вторгнення з лютого 2022 року до середини 2024 року відкрито тисячі кримінальних проваджень щодо колабораційної діяльності, не менше 1 700–2 000 осіб уже засуджено. Про що свідчать численні повідомлення в медіа.

Відзначимо, що колаборанти проявляють себе не лише у військовій сфері, але й у інформаційній, економічній та адміністративній діяльності. Підтвердженням слугують дії співпраці із окупаційним режимом росії:

Співпраця місцевих чиновників на окупованих територіях (наприклад, Херсон, Мелітополь) з адміністраціями ерефії:

- У Херсоні СБУ відкрила понад 700 проваджень щодо колабораціонізму, держзради й пособництва державі-агресору [16].
- У Херсоні викрито чиновника, який добровільно увійшов до незаконної «поліцейської» структури РФ, де працював бухгалтером-експертом[17].
- У Херсоні затримано 4 осіб, які під час окупації працювали в так званих «управліннях праці та соцзахисту», «адміністраціях» і «системах пенітенціарної служби», передавали дані або виконували функції співпраці [18].

Передача майна або ресурсів на користь окупантів:

- У справі двох колаборантів, затриманих у Херсоні, в документах вказано, що один із них надавав спецтехніку, особовий склад та ресурси для облаштування фортифікаційних споруд, блокпостів та переправ під виглядом «гуманітарних конвоїв».

- Інші підозрювані здійснювали введення «рубльової зони», закликали місцевих жителів підтримати РФ, залучали адміністративні ресурси на користь окупантів [19].

Участь у пропаганді «руського міра», виправдовуванні агресії, організації «референдумів»:

- Колаборантів із Херсонщини звинувачують у пропаганді приєднання регіону до РФ та організації псевдореферендумів[20].

- Журналістка з Херсонщини заочно засуджена до 12 років позбавлення волі за медіадіяльність на підтримку окупантів [21].

• Економічна та адміністративна співпраця:

- Сальдо й Стремоусов — фігуранти публічних обговорень і санкцій у зв'язку з їхньою участю в окупаційній владі Херсонщини [22].

- Чиновниця, котра після звільнення Херсона спробувала влаштуватися до державної служби, приховала співпрацю з окупантами, що стало підставою для підозри [20].

Мотивація осіб, які співпрацювали з окупаційними структурами, є комплексною і часто поєднує психологічні, ідеологічні, економічні та примусові фактори:

• 1. Матеріальна вигода. Значна частина колаборантів прагнула отримати фінансову чи соціальну стабільність, зберегти роботу або кар'єру в умовах окупації.

• 2. Страх і тиск. Деякі особи діяли під загрозою насильства, репресій або переслідувань з боку окупантів, що є частим виправданням у слідчих матеріалах.

• 3. Ідеологічна близькість до «руського міра». Частина населення, особливо в регіонах із тривалою інформаційною ізоляцією, підтримувала проросійські наративи, сприймаючи окупацію як «відновлення справедливості».

- 4. Бажання зберегти вплив. Чиновники або бізнесмени нерідко вступали у співпрацю, щоб не втратити власні ресурси чи політичні позиції.

- 5. Психологічна апатія та адаптивність. У частини громадян проявлявся прагматичний підхід: «аби вижити в нових умовах», що пояснює побутову форму колабораціонізму — добровільну роботу в окупаційних структурах без відвертої ідеологічної підтримки агресора.

Науковці-правники наголошують, що юридична кваліфікація має бути індивідуальною й базуватися на доведеному умислі сприяти окупанту. При цьому існують проблеми кваліфікації та правозастосування:

- - Відсутність єдиного міжнародного стандарту визначення колабораціонізму.

- - Проблема доведення умислу та ступеня добровільності.

- - Баланс між покаранням і реінтеграцією громадян, які діяли під тиском або задля виживання.

- - Небезпека політизації судових процесів, що може суперечити принципу верховенства права.

Визнаємо, що Україні необхідно розробити концепцію перехідного правосуддя, яка передбачас:

- - Введення диференційованої відповідальності колаборантів;

- - Відновлення справедливості без порушення прав людини;

- - Створення незалежних спеціалізованих судових палат для розгляду злочинів агресії та колаборації;

- - Формування національного трибуналу щодо злочинів РФ.

Отже, досвід Другої світової війни та сучасної російсько-української війни демонструє, що колабораціонізм є не лише

політичним чи моральним явищем, а й правовою проблемою, що потребує чіткої кваліфікації, справедливого судочинства і державного контролю.

Роль правників і адвокатів у цьому процесі є ключовою - саме вони формують баланс між правосуддям і гуманністю, між законом і совістю.

Перелік посилань:

1. Промова маршала Філіпа Петена від 17 червня 1940 року.
URL:

https://www.lignemaginot.com/ligne/discours/petain.htm?utm_source

2. Старосольський В. Теорія нації. Львів, 1934. URL:
<https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/17720/file.pdf>

3. Липинський В. Релігія і Церква в історії України. - Київ, 1993. С.58. URL:
https://cdiak.archives.gov.ua/files/Andrii_Livytskyi_Lystuvannia_1919_1953_roky.pdf

4. Українські народні думи та історичні пісні 1955 - Українські народні думи та історичні пісні / Упор. П.Д. Павлій, М.С. Родіна, М.П. Стельмах. — К., 1955. URL: <http://search.nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?S21CNR=20&S21STN=1&S21REF=2&C21COM=S&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21A>

5. Шевченко Тарас. Зібрання творів: У 6 т. — К., 2003. — Т. 1: Поезія 1837-1847. — С. 348-354; С. 737-740. І МЕРТВИМ, І ЖИВИМ, І НЕНАРОДЖЕННИМ ЗЕМЛЯКАМ МОЇМ В УКРАЇНІ І НЕ В УКРАЇНІ МОЄ ДРУЖНЄЄ ПОСЛАНІЄ URL: <http://litopys.org.ua/shevchenko/shev140.htm>

6. Моя хата скраю – я нічого не знаю / Словопис.
URL:<https://slovopys.kubg.edu.ua/moia-khata-skraiu-ia-nichoho-ne-znaiu/>

7. Потебня О. Мова. Національність. Денаціоналізація / Олександр Потебня. – Нью-Йорк: Українська вільна академія наук у США, 1992. – С.11. URL: [file:///C:/Users/777/Downloads/Potebnia.%20Mova,%20naciona%C4%B5Enis%C5%A5,%20denacionalizacija%20\(1992\).pdf](file:///C:/Users/777/Downloads/Potebnia.%20Mova,%20naciona%C4%B5Enis%C5%A5,%20denacionalizacija%20(1992).pdf)

8. Крालюк Петро. Феномен мовного протесту, або мимовільні нащадки Олександра Потебні URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/24651937.htm>

9. Герей В. Щоденник О.Довженка. Олександр Довженко: таємниці щоденника URL:<https://sites.google.com/site/literaturnakartaostapavisni/>

10. Пояснення поняття окупації — ICRC / Hague Regulations (Art. 42). URC: https://www.icrc.org/en/law-and-policy/occupation?utm_source

11. Територіальні оцінки контролю РФ (2014 та 2022 — площі й %). URC: https://en.wikipedia.org/wiki/Russianoccupied_territories_of_Ukraine?utm_source

12. Звіти про порушення прав людини та злочини на окупованих територіях. URC: https://www.reuters.com/world/europe/un-says-russia-consolidates-control-occupied-ukraine-with-climate-fear-2024-03-20/?utm_source

13. Кримінальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

14. Імена відомих колаборантів / осіб, причетних до окупаційних адміністрацій.

URL: https://www.reuters.com/world/europe/russian-backed-kherson-administration-denies-that-its-leader-is-coma-2022-08-05/?utm_source

15. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/api-1977>

16. Понад 700 справ про колабораціонізм і держзраду відкрила СБУ на Херсонщині з початку війни. URL: https://suspilne.media/kherson/334786-ponad-700-sprav-pro-kolaboracionizm-i-derzzradu-vidkrila-sbu-na-hersonsini-z-pocatku-vijni/?utm_source

17. У Херсоні СБУ викрила чиновника-колаборанта, який працював на РФ. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/news-sbu-kolaborant-rosiyaokupanty/32442958.html?utm_source

18. У Херсоні затримали чотирьох підозрюваних у колабораціонізмі. URL: https://suspilne.media/kherson/1030665-u-hersoni-zatrimali-cotiroh-pidozruvanih-u-kolaboracionizmi/?utm_source

19. СБУ затримала двох колаборантів, які співпрацювали з РФ під час окупації Херсона. URL: https://lb.ua/society/2025/02/27/662995_sbu_zatrimala_dvoh_kolaborantiv_yaki.html?utm_source

20. У Херсоні затримали чотирьох підозрюваних у колабораціонізмі. URL: https://suspilne.media/kherson/1030665-u-hersoni-zatrimali-cotiroh-pidozruvanih-u-kolaboracionizmi/?utm_source

21. Журналістку з Херсонщини заочно засудили до 12 років ув'язнення за колабораціонізм. URL: https://detector.media/infospace/article/244370/2025-09-24-zhurnalistku-z-khersonshchyny-zaochno-zasudyly-do-12-rokiv-uvyaznennya-za-kolaboratsionizm/?utm_source

22.

Колаборанти.

URL: https://lib.kherson.ua/kolaboranti.htm?utm_source

Артур Анікеєв,

здобувач вищої освіти,

спеціальність: «Підприємництво та торгівля»,

Державний університет економіки і технологій,

e-mail: anikeiev_ai_24366@kneu.dp.ua

Вікторія Радько,

кандидат економічних наук, доцент,

завідувачка кафедри економіки та цифрового бізнесу,

Інститут економіки та бізнес-освіти,

Державний університет економіки і технологій

e-mail: radko_vm@duet.edu.ua

Відбудова після війни: економічні аспекти досвіду України у 1940-х роках і сучасні виклики відновлення звільнених територій

Повоєнна відбудова після Другої світової війни стала одним із ключових етапів в історії Української РСР. Масштаби руйнувань, нестача ресурсів, дефіцит трудових кадрів і централізоване планування створили умови, в яких державі довелося поєднувати примусові заходи з мобілізацією внутрішніх можливостей. Уже у 1945 році промисловий потенціал республіки становив лише близько половини довоєнного рівня, проте, завдяки форсованому відновленню, у першій половині 1950-х років промисловість зростала на 9–10 % щороку. Відбудова здійснювалась за рахунок внутрішніх резервів, надмірної експлуатації робочої сили та жорсткої централізації економічних процесів.

Сьогодні Україна знову переживає етап масштабної відбудови, але в зовсім інших умовах — із зовнішньою фінансовою

підтримкою, сучасними технологіями та міжнародним правом. За даними Kyiv School of Economics, станом на листопад 2024 р. прямі збитки інфраструктури України від повномасштабного вторгнення оцінюються у приблизно 170 млрд дол. США [1]. Найбільше постраждав житловий фонд — втрати становлять понад 60 млрд дол.: пошкоджено або зруйновано 236 тис. житлових об'єктів, включно з приватними будинками, багатоповерхівками та гуртожитками. Транспортна інфраструктура втратила близько 38,5 млрд дол., а пошкодження доріг перевищують 26 тис. км. Згідно з оцінкою Української програми відновлення RDNA4, понад 2,5 млн домогосподарств втратили житло, що становить приблизно 13 % загального житлового фонду України [2]. Особливо критичною є ситуація в енергетичному секторі: кількість зруйнованих чи пошкоджених об'єктів генерації, трансмісії та розподілу зросла на 70 % порівняно з попередніми оцінками (RDNA3).

Для порівняння, відбудова УРСР після Другої світової війни також відбувалася в умовах тотальних руйнувань. Багато промислових об'єктів було знищено або демонтовано під час окупації, значна частина житлового фонду перетворена на руїни. Уже в 1945 році виробничі потужності у важкій промисловості становили менше половини від рівня 1940 року. Проте, завдяки централізованій мобілізації ресурсів, державній власності на засоби виробництва й залученню примусової праці відбудова просувалася швидко. До середини 1950-х років Україна змогла не лише відновити довоєнний рівень виробництва, а й перевищити його. Проте такий розвиток супроводжувався значними соціальними проблемами — виснаженням людського капіталу, низьким рівнем життя населення та відсутністю модернізації інфраструктури відповідно до потреб часу (табл. 1).

Порівняння двох періодів показує суттєві відмінності у підходах до відбудови: якщо після Другої світової війни Україна відновлювалась у рамках жорстко централізованої моделі з обмеженими ресурсами, то сьогодні відбудова відбувається в умовах широкої міжнародної підтримки, децентралізації та технологічних можливостей. Це створює унікальний шанс не просто відновити втрачене, а модернізувати країну за європейськими стандартами.

Таблиця 1

Порівняльна характеристика відбудови України: після Другої світової війни та після повномасштабного вторгнення рф

Показник / аспект	Відбудова УРСР після Другої світової війни (1940–1950-ті)	Відбудова України після повномасштабного вторгнення рф
Масштаби руйнувань	Тотальні руйнування промисловості, транспорту, житла.	Руйнування понад 170 млрд дол. США (KSE, 2024) — особливо житлового фонду та енергетики.
Джерела фінансування	Внутрішні ресурси, мобілізація населення, репарації.	Міжнародна фінансова підтримка (ЄС, Світовий банк, МВФ, донори).
Система управління відбудовою	Жорстка централізація, директивне планування.	Децентралізація, залучення громад, міжнародних партнерів.
Технологічна база	Радянська індустріальна модель, обмежені ресурси.	Сучасні цифрові, енергоефективні та екологічні технології.

Показник / аспект	Відбудова УРСР після Другої світової війни (1940–1950-ті)	Відбудова України після повномасштабного вторгнення рф
Роль міжнародних партнерів	Відсутня (ізоляція СРСР).	Вирішальна: гранти, кредити, технічна допомога, координація планів.
Трудові ресурси	Примусова мобілізація, використання військовополонених.	Дефіцит робочої сили через міграцію та мобілізацію.
Соціальний контекст	Авторитарна система, відсутність громадянського впливу.	Демократичне суспільство, активна участь громадян.
Стратегічна мета	Відновлення довоєнного стану.	Створення нової модернізованої економіки.
Термін відбудови	10–15 років до відновлення рівня 1940 р.	Очікується поетапна відбудова (житло — короткостроково, модернізація — довгостроково).

Авторська розробка

Сучасна Україна має унікальні переваги порівняно з післявоєнним минулим. По-перше, доступ до міжнародної фінансової підтримки, включно з грантовими та кредитними програмами ЄС, Світового банку, МВФ та двосторонніми донорами [2]. По-друге, наявність сучасних технологій дозволяє планувати відновлення не лише як відбудову зруйнованого, а як

трансформацію до енергоефективної, диджиталізованої та екологічно стійкої економіки. По-третє, важливим чинником є участь місцевого самоврядування та громадянського суспільства у плануванні та реалізації відбудови. Водночас існують і серйозні виклики — затримки у фінансуванні, бюрократія, ризики корупції, нестача будівельних матеріалів і робочої сили, а також необхідність синхронізувати внутрішні потреби з вимогами міжнародних донорів.

Аналіз історичного досвіду та сучасних викликів свідчить, що ефективна відбудова повинна ґрунтуватися на чіткій системі пріоритетів [3]. У короткостроковій перспективі — це житло, базова інфраструктура та енергетика. У середньостроковій — створення умов для відновлення економічної активності, підтримка малого та середнього бізнесу, розвиток логістики та експорту. У довгостроковій перспективі відбудова має стати поштовхом до модернізації — впровадження відновлюваної енергетики, цифрової інфраструктури, зеленої економіки, підвищення ролі освіти та науки.

Досвід післявоєнної відбудови в УРСР підтверджує, що навіть масштабні втрати можуть бути ліквідовані, однак це вимагає системності, часу та значних ресурсів. Сучасна Україна має історичні уроки, але також і унікальні можливості. Найважливіше — не обмежуватися простим «поверненням до довоєнного стану», а використати цей шанс для побудови стійкої, конкурентоспроможної, інноваційної економіки, здатної витримувати майбутні виклики та забезпечувати добробут населення. Відбудова має стати не лише відновленням матеріальних ресурсів, а й відновленням людського капіталу, довіри суспільства

й інтеграції України в європейський та світовий економічний простір.

Висновки. Історичний досвід відбудови України після Другої світової війни свідчить, що навіть у складних умовах тотальних руйнувань можливе відновлення промисловості, інфраструктури та житлового фонду. Водночас сучасна Україна має значно ширші можливості — міжнародну підтримку, доступ до інноваційних технологій, демократичні інститути та активне громадянське суспільство. Це створює передумови не лише для фізичного відновлення, а й для глибокої модернізації економіки, побудови енергоефективної, конкурентоспроможної та стійкої держави. Використання уроків минулого у поєднанні з сучасними інструментами розвитку є ключовою умовою успішної післявоєнної відбудови України.

Перелік посилань:

1. Kyiv School of Economics. *Russia's war against Ukraine: Damage assessment report*. 2024. Режим доступу: https://kse.ua/wp-content/uploads/2024/10/30.09.24_Losses_Report-eng.pdf
2. World Bank, European Commission, UNDP. *Ukraine Rapid Damage and Needs Assessment (RDNA4)*. Kyiv, 2024. Режим доступу: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099022025114040022/pdf/P1801741ca39ec0d81b5371ff73a675a0a8.pdf>
3. Шайкан В. О. *Війна в історичній та індивідуальній пам'яті: колективна монографія за матеріалами VII Міжнародної конференції*. Кривий Ріг: ДУЕТ, 2024. Режим доступу: <https://www.oktanprint.cz/p/viina-v-istorychnii-ta-individualnii-pamyati-24>

Богдан Асінгеров,
здобувач вищої освіти,
спеціальність: «Історія, правознавство»,
Державний університет економіки і технологій
e-mail: asinherov_bs_24023@kneu.dp.ua

Вісім років гібридної війни: як росія готувала ґрунт для повномасштабного вторгнення в Україну (2014-2022)

Сучасні конфлікти давно вийшли за межі класичних бойових дій і вимагають від дослідників нового підходу до осмислення феномена війни. Агресія російської федерації проти України, що розпочалась у 2014 році, спричинила руйнівні наслідки для європейської та глобальної безпеки. Цей конфлікт, який не просто порушив регіональну стабільність, а й посилив світові ризики, потребує глибокого розуміння природи та характеру агресора. *«Поняття гібридної війни виявилось теоретично й практично найбільш придатним для визначення специфіки дій рф, яка, поєднуючи мілітарні, квазімілітарні, дипломатичні, інформаційні, економічні засоби, не гребуючи ядерним шантажем, послідовно намагається досягти в Україні та в інших точках світу власних, не вповні зрозумілих міжнародній спільноті політичних цілей [1, с. 15]».* Зрештою, це не просто війна, а складний, багатшаровий процес, який покликаний зруйнувати державу зсередини, не вдаючись до масштабних бойових дій на початковому етапі. Усвідомлення цього є ключовим, оскільки гібридна війна – це набагато ширше явище, ніж сучасні форми ведення бойових дій. Насправді йдеться про оформлення нового виду глобального протистояння у дестабілізованому міжнародному безпековому

середовищі. Гібридна війна не є поверненням до стану холодної війни; вона приходить їй на зміну, у супроводі ланцюгів гарячих конфліктів, як нова, ускладнена й нестабільна форма відносин на міжнародній арені [1, с. 16]. Саме тому російсько-українська війна є тим ключовим досвідом, що змушує дослідників переглядати теоретичні аспекти цієї концепції.

Революція Гідності, що спалахнула наприкінці 2013 року, стала ключовим поворотним моментом, який спровокував довготривалу та сплановану реакцію росії. Події, що призвели до масових протестів, почалися з приходу до влади Віктора Януковича у 2010 році. Його президентство характеризувалося прагненням до сильного авторитарного режиму та концентрації влади, яку він намагався зосередити у власних руках та в руках своєї родини. Висновки свідчать, що саме прагнення до авторитаризму та корупція стали головними чинниками, що підірвали довіру суспільства до влади. Янукович переписав Конституцію України, а також ув'язнив головного політичного опонента, що дозволило його оточенню зосередитися на збагаченні, вивівши з країни близько 70 мільярдів доларів та поставивши Україну на межу дефолту. В умовах, коли опозиція була роздроблена, єдиною надією для українців став європейський вибір. Українське суспільство покладало великі надії на Угоду про асоціацію з ЄС, яка мала забезпечити вільну економічну зону та лібералізацію візового режиму, а також слугувати запобіжником від подальшого свавілля влади та корупції [2, с. 435]. Проте, за тиждень до підписання на Вільнюському саміті, український уряд раптово відмовився від Угоди, що спровокувало обурення громадян і стало каталізатором протестів на Майдані Незалежності 21 листопада [2, с. 436]. Наступні події стали ланцюговою реакцією. Жорстокий напад

міліцейських спецпризначенців на студентів уночі проти 30 листопада перетворив мирний протест на повномасштабну Революцію Гідності. Це був момент, коли відповіддю на жорстокість влади стала єдність народу. Насильство досягло свого піка 18 лютого 2014 року, коли *«за три дні загинуло щонайменше 77 людей — 9 співробітників міліції і 68 протестувальників* [2, с. 436]». Загроза міжнародних санкцій та тиск з боку парламенту змусили президента Януковича втекти з Києва в ніч на 21 лютого. Майдан святкував перемогу, а український парламент проголосував за відсторонення Януковича від влади [2, с. 437]. У кремлі цю подію сприйняли як втрату впливу на Україну та екзистенційну загрозу для власної авторитарної моделі, а отже, вона вимагала негайної, жорстокої і спланованої реакції.

27 лютого 2014 року розпочалася пряма окупація Автономної Республіки Крим: російські спецпідрозділи без розпізнавальних знаків, відомі як «зелені чоловічки», захопили ключові адміністративні будівлі та заблокували українські військові частини. Опір був ускладнений дезорієнтацією українських військових, використанням цивільного населення як «живого щита», а також масовою зрадою серед особового складу [3, с. 24]. За словами Олександра Турчинова, на бік ворога перейшли *«більш ніж 70% військовослужбовців Збройних сил України (ЗСУ), переважно офіцерів і солдатів, які мали кримську прописку, 90% працівників Служби безпеки України (СБУ), 99% міліціонерів* [3, с. 24]». Це суттєво зменшило кількість боєздатних сил на півострові. У середині березня 2014 року в Криму відбувся референдум, на якому жителів закликали проголосувати за приєднання до росії. Затверджені Москвою, офіційні результати були схожі на вибори радянської епохи: заявлена явка становила 99%, і така ж кількість

людей, за офіційними даними, проголосувала «за» [2, с. 439]. *«Тепер було оголошено, що об'єднання Криму з росією підтримали 97 % виборців. У Севастополі місцева влада повідомила, що за росію проголосували 123 % зареєстрованих виборців. Нова влада Криму оголосила, що загальна явка становила 83 %, але за даними Ради з питань прав людини при адміністрації російського президента, у референдумі взяли участь менш ніж 40 % виборців. [2, с. 439]».*

Зважаючи на наведені факти, окупація Криму є яскравим прикладом гібридної агресії, яка поєднує військові та інформаційні операції. росія системно готувала цей сценарій, використовуючи внутрішню дестабілізацію та маніпулюючи поняттями для виправдання своїх злочинних дій.

Навесні 2014 року російські спецслужби розпочали дестабілізацію на Донбасі, в регіоні з економічними та соціальними проблемами, який мав значні субсидії та був частиною «іржавого поясу». Цей регіон вирізнявся значною кількістю етнічних росіян та ностальгією за радянським минулим. Партія колишнього президента Януковича використовувала ці особливості, підкреслюючи мовні та культурні відмінності Донбасу від решти України, створюючи образ «внутрішнього ворога» для здобуття політичної підтримки. Така політика створила сприятливе підґрунтя для втручання росії [2, с. 440]. *«Такий політичний авантюризм створив благодатний ґрунт для російського втручання в Україну [2, с. 441]».* У квітні 2014 року на Донбасі з'явилися воєнізовані підрозділи, які часто були навчені та фінансовані російським урядом. Вони швидко взяли під контроль більшість міських центрів. Колишній президент Янукович активно сприяв дестабілізації свого рідного регіону через фінансові ресурси та політичні зв'язки.

Можна прийти висновку, що російська гібридна агресія на Донбасі була багатоплановою. Вона базувалася не лише на військових операціях, а й на маніпулюванні глибокими соціальними та ідеологічними розколами, які росія системно підживлювала. Використання внутрішньополітичних проблем України, корупційних мереж та ностальгії за радянським минулим дозволило кремлю створити ілюзію «громадянської війни» та приховати свою справжню роль. На відміну від Євромайдану, який прагнув інтеграції з Європою, проросійські рухи на Донбасі були орієнтовані на «русский мир» та радянську модель, що відображає фундаментальне зіткнення цивілізаційних цінностей.

Як відомо, 5 вересня 2014 року, після важких втрат України в боях під Іловайськом, Тристороння контактна група підписала перший Мінський протокол. Метою документа було встановлення миру, припинення бойових дій та повернення окупованих територій Донецької і Луганської областей до правового поля України. Хоча документ був підтриманий ключовими міжнародними партнерами, він мав декларативний характер, не містив чітких термінів виконання та містив жорсткі політичні вимоги, які фактично були ультиматумом агресора, що прагнув обміняти військову перевагу на політичні поступки [1, с. 433]. Зважаючи на контекст подій, Мінський протокол був не стільки мирним планом, скільки тактичною паузою: росія використала його для перегрупування своїх сил і уникнення посилення міжнародних санкцій. Цей документ, укладений під військовим тиском після Іловайська, став інструментом для легітимізації російської присутності на Донбасі та створення ілюзії «громадянської війни». А кремль досягнув значних військових успіхів, але не мав можливості розвивати їх далі без ризику більш суворих санкцій. Тому він пішов на переговори,

щоб закріпити свої здобутки не на полі бою, а в політичній площині. З метою припинення кровопролиття, Україна пішла на поступки, ухваливши закони про особливий порядок місцевого самоврядування та амністію для бойовиків, що відповідало всім побажанням кремля. Однак, росія та підтримувані нею бойовики, не виконали своїх зобов'язань. Замість цього, вони провели власні незаконні «вибори» 2 листопада 2014 року, що заблокувало подальший прогрес. Перемир'я виявилось нетривалим, оскільки бойовики продовжували отримувати зброю з ерефії і вести бойові дії, застосовуючи тактику «турбуючих» дій. Мінський процес фактично зупинився, а збройне протистояння відновилося [1, с. 434]. З метою отримання нових політичних поступок від Києва та європейських лідерів, росія знову вдалася до сили, що призвело до масштабного наступу на Дебальцевському плацдармі. Після важких боїв, які тривали з січня по лютий 2015 року, Україна гостро потребувала перепочинку, і 12 лютого було підписано Комплекс заходів з виконання Мінських домовленостей. Цей документ передбачав три стадії: деескаляція, стабілізація та відродження Донбасу. Проте, як і перший протокол, він не містить чітких термінів виконання зобов'язань сторін, а також логічних зв'язків між окремими завданнями [1, с. 435]. *«Станом на кінець весни 2016 року, за даними ООН, війна на Донбасі забрала близько 9 тисяч життів, більш ніж 20 тисяч осіб були поранені та більш ніж півтора мільйона були змушені залишити власні домівки [2, с. 445]».*

Треба зауважити, що кремль використав обидві угоди як інструмент затягування часу, створення на окупованих територіях квазідержавних утворень (лнр, днр) і посилення тиску на Україну: росія наполягала на федералізації та закріпленні особливого статусу

Донбасу в Конституції, перекладаючи на Україну відповідальність за відновлення регіону. У той час як Україна виконувала свою частину домовленостей, росія саботувала безпековий компонент, постійно звинувачуючи Київ у саботажі. Це підтверджує, що Мінські домовленості були не планом миру, а пасткою, що знесилила Україну та створила ідеальні умови для подальшої повномасштабної агресії.

А далі все майже за передбачуваним сценарієм: зовнішньоторговельна діяльність України відбувається в умовах безпрецедентного економічного тиску з боку російської федерації; агресор перетворив традиційні дискримінаційні заходи щодо українських товарів на повномасштабну торговельну війну. Основними інструментами в торговельній війні стали закриття внутрішнього ринку для української продукції, протекціоністські заходи та транзитна блокада [1, с. 283]. Цілеспрямовані дії росії мали на меті створення негативних синергетичних ефектів на різних фронтах економічного протистояння. Використання торгівлі як зброї стало можливим через історичну залежність України від російських ринків та постачальників. *«Знакові негативні зміни торговельної політики рф щодо України розпочалися ще у середині 2013 р., після того як тодішній український уряд анонсував наміри щодо підписання Угоди про асоціацію України з ЄС [1, с. 284]».* Як «відповідь», росія почала застосовувати загороджувальні заходи:

- Введення антидемпінгових мит на сталеві труби та заборона на ввезення кондитерської продукції (липень 2013).
- Призупинення дії сертифікатів на вантажні вагони та введення спеціальних мит на порцеляновий посуд (вересень 2013).

- Загострення ситуації у 2014-2015 роках: обмеження торкнулися молочної продукції, картоплі, кукурудзи та транзиту цукру.

- З початку 2016 року росія призупинила дію Договору про зону вільної торгівлі, запровадивши для українських товарів стандартні митні збори (5–20%). Також було введено ембарго на імпорт продовольства та обмеження транзиту до країн Центральної Азії.)

У свою чергу, Україна також запровадила санкції проти 388 фізичних та 105 юридичних осіб з РФ, а також контрзаходи у вигляді ембарго на імпорт низки російських сільськогосподарських та промислових товарів [1, с. 284-285].

Можна дійти висновку, що економічна агресія росії не була випадковістю чи наслідком звичайних торговельних суперечок. Це була спланована, послідовна і політично вмотивована кампанія. Її метою було покарання України за європейський вибір та демонстрація залежності, яка мала б змусити Україну відмовитися від своїх прагнень. Особливо показовим є використання росією транзитної блокади, що виходить за рамки двосторонніх відносин і є спробою ізолювати Україну від її торговельних партнерів у Центральній Азії. Це є класичним прикладом гібридної війни, де економічні важелі використовувались для досягнення геополітичних цілей. Реакція України, що полягала у введенні дзеркальних санкцій, була необхідною, але також підкреслює, що наша держава була змушена вести економічну війну, не маючи на це попередніх планів. Це ще раз доводить, що росія створювала умови для тотального протистояння задовго до початку повномасштабного вторгнення.

Період з 2014 по 2022 рік не був просто конфліктом низької інтенсивності, а став методичною, багатовекторною підготовкою росії до повномасштабного вторгнення в Україну. Цей процес можна описати як єдину гібридну кампанію, що поєднувала військові, політичні, економічні та інформаційні інструменти. Анексія Криму та військове втручання на Донбасі стали відправною точкою, що продемонструвала готовність росії застосовувати силу для досягнення своїх геополітичних цілей. Після цього росія перейшла до тривалої фази виснаження України. Мінські домовленості, замість того, щоб стати інструментом миру, були використані як дипломатична пастка. Вони дали росії змогу легітимізувати свою присутність на окупованих територіях та утримувати Україну у стані постійної політичної невизначеності. Водночас, інформаційна війна та пропаганда працювали на внутрішньому та зовнішньому фронтах, демонізуючи Україну, виправдовуючи агресію та поширюючи дезінформацію. Економічний тиск, що виражався у торговельних війнах та енергетичному шантажі, мав на меті підірвати економічний суверенітет України та її здатність чинити опір. Усі ці дії підтверджують, що війна, яка розпочалася у 2022 році, була не раптовою, а кульмінацією восьми років гібридної агресії, яка ретельно готувала ґрунт для відкритого вторгнення.

Перелік посилань:

1. Світова гібридна війна: український фронт : монографія / упоряд. В. П. Горбулін. Київ : НІСД, 2017. 496 с.

2. Плохій С. Брама Європи / Сергій Плохій ; пер. з англ. Р. Клочко. Харків : Книжк. Клуб «Клуб Сімейн. Дозвілля», 2021. 512 с.

3. Лазарович М. Московитсько-українська війна (2014–2024 роки) : монографія / Микола Лазарович, МIRONENKO Петро. 4-те вид. Київ : Політія, 2024. 520 с.

Уляна Афоніна,

здобувачка фахової передвищої освіти,
спеціальність: «Фінанси, банківська справа
та страхування»

ВСП «Фаховий коледж економіки і технологій»
Державного університету економіки і технологій
e-mail: afoninaulana314@gmail.com

Неля Переверзєва,

(науковий керівник),

викладач вищої категорії

ВСП «Фаховий коледж економіки і технологій»
Державного університету економіки і технологій
e-mail: perevierzieva@kfk.duet.edu.ua

Еволюція пропаганди: від Другої світової війни до гібридних конфліктів XXI століття

Вступ. Пропаганда є одним із найефективніших інструментів впливу на масову свідомість у період війни. Вона спрямована на мобілізацію населення, підтримання морального духу, створення образу ворога та легітимацію дій влади. У XX столітті, зокрема під час Другої світової війни, пропаганда перетворилася на потужну «зброю ідей». У XXI столітті, в умовах гібридних воєн, вона трансформувалася в інформаційну зброю, що діє через засоби масової інформації та цифрові платформи [1; 2].

1. Пропаганда під час Другої світової війни

1.1. Загальні риси

Усі воюючі держави використовували пропаганду як засіб психологічної підтримки армії та населення, а також для підриву

морального стану противника. Основними засобами поширення стали плакати, листівки, преса, радіо та кінематограф. Пропагандистські матеріали формували дихотомію «свій — ворог», де власний народ подавався героїчним, а супротивник — жорстоким і нелюдським [3, с. 74].

1.2. Радянська пропаганда

Під керівництвом Комуністичної партії СРСР формувався образ війни як «священної боротьби за Батьківщину». Візуальні та друковані матеріали демонстрували єдність народу та мужність солдатів. Використовувалися історичні постаті (О. Суворов, М. Кутузов) і релігійні символи, як-от танкова колона «Дмитро Донський». Ворог зображувався варваром, що виправдовувало жорсткість ведення війни [4].

1.3. Нацистська пропаганда

Міністр народної освіти і пропаганди Третього райху Йозеф Геббельс створив централізовану систему контролю за інформацією. Через радіо, кінофільми та плакати поширювалися ідеї расової переваги та ненависті до «ворогів Райху». На окупованих територіях використовувалися різні тактики: у Західній Європі — спроби співпраці, на Сході — знищення культурної ідентичності населення. Поширювалися фальшиві листівки й чутки для деморалізації противника [5].

1.4. Пропаганда союзників

США та Велика Британія наголошували на захисті свободи, демократії та моральних цінностей. Відомі плакати «Uncle Sam wants you» і «Buy War Bonds» закликали громадян підтримувати армію та фінансувати оборону. У фільмах і радіопередачах героїзувалася боротьба проти тоталітаризму [6].

2. Пропаганда у гібридних війнах ХХІ століття

2.1. Нові форми

У сучасних умовах пропаганда перемістилася до цифрового середовища: соціальних мереж, телебачення, онлайн-ЗМІ. Основними методами стали дезінформація, створення фейкових новин, використання ботів, маніпуляції з фото- та відеоматеріалами. Мета — контроль над громадською думкою, дестабілізація супротивника й нав'язування вигідної інтерпретації подій [7].

2.2. Російська пропаганда у війні проти України

Російська Федерація активно застосовує пропаганду як складову гібридної війни. Основні наративи — «захист російськомовного населення», «боротьба з неонацизмом» і «протистояння Заходу». Застосовуються телевізійні шоу, фейкові новини, тролі та масові інформаційні кампанії [8]. Їхня мета — легітимізувати агресію, посіяти страх і деморалізувати українське суспільство

2.3. Українська контрпропаганда

Україна відповідає інформаційною стратегією, що базується на правді, патріотизмі та креативності. Активно використовуються соціальні мережі, документальні проєкти, волонтерські ініціативи, культурні кампанії та меми. Формується позитивний імідж Збройних Сил України й національної єдності. Основна сила українського інформаційного спротиву — у правдивості та відкритості [9].

Висновки: Пропаганда під час Другої світової війни була інструментом мобілізації, формування образів героїв і ворогів. У XXI столітті вона діє швидше, масштабніше й витонченіше, але її мета не змінилася — контроль над суспільною свідомістю [10].

Найефективнішим захистом сучасного суспільства є розвиток критичного мислення, медіаграмотності та довіри до перевірених джерел інформації.

Перелік посилань:

1. Lasswell H. D. Propaganda Technique in the World War. New York: Knopf, 1927.
2. Taylor P. M. Munitions of the Mind: A History of Propaganda. — Manchester University Press, 2003.
3. Українська радянська енциклопедія. К., 1982. Т. 9.
4. Центральний державний архів кінофотофонодокументів України. Плакати Великої Вітчизняної війни 1941–1945 pp.
5. Welch D. The Third Reich: Politics and Propaganda. London: Routledge, 2008.
6. Badsey S. The British and American Propaganda in WWII. Oxford University Press, 2012.
7. Pomerantsev P. This Is Not Propaganda: Adventures in the War Against Reality. London: Faber & Faber, 2019.
8. Головченко В. Інформаційна агресія РФ проти України: форми, методи, протидія. К., 2023.
9. Міністерство культури та інформаційної політики України. Комунікаційна стратегія протидії дезінформації, 2024.
10. UNESCO. Media and Information Literacy for the Digital Age, 2023.

Ангеліна Багіян,

здобувачка вищої освіти,

спеціальність: «Історія, правознавство»,

Державний університет економіки і технологій

e-mail: angelina.bagian@gmail.com

Марина Волікова,

к.п.н., доцент,

доцент кафедри соціально-гуманітарних наук

Державного університету економіки і технологій

ORCID: 0000-0002-3182-7639

e-mail: volikova_mm@kneu.dp.ua

Колабораціонізм у двох вимірах: чому люди йдуть на співпрацю з ворогом під час другої світової та сучасної гібридної війни

Колабораціонізм є одним зі складних і суперечливих явищ у суспільно-політичній історії, адже він завжди постає на межі між виживанням, примусом і свідомою зрадою. Саме поняття «*колабораціонізм*» в наукових джерелах подається як усвідомлене, добровільне та цілеспрямоване співробітництво з ворогом в його інтересах і на шкоду власній державі чи спільноті, як це подає Енциклопедія Сучасної України [1]. У різних історичних контекстах колабораціонізм набував особливих форм, але завжди супроводжувався моральними дилемами, юридичними суперечностями та довготривалими наслідками для суспільства

У роки Другої світової війни колабораціонізм в Україні та інших країнах Європи був результатом поєднання багатьох факторів. Насамперед, це було питання виживання: мільйони людей

опинилися без роботи, засобів до існування, доступу до продуктів харчування. Окупаційні адміністрації створювали певні умови для тих, хто погоджувався співпрацювати, а саме: давали можливість працювати в органах управління, вступати до допоміжної поліції, ставати перекладачами, водіями, постачальниками та ін. Як правило все це дозволяло отримати пайок, уникнути примусової депортації чи навіть врятувати життя родини: *«Початково український колабораціонізм був спричинений не співчуттям до нацистського режиму, а ненавистю до комуністичного»* [2]. Однак, не варто применшувати і роль свідомого вибору: були ті, хто приймав ідеологію окупанта, поділяв антирадянські або націоналістичні погляди, а іноді просто прагнув влади й збагачення. Політична співпраця проявлялася у створенні органів місцевого самоврядування, які підпорядковувалися німецькій владі, участі у формуванні допоміжних військових частин, зборі розвідданих, шпигунстві.

Сьогодні, в умовах гібридних воєн, колабораціонізм набуває зовсім іншого змісту й характеру, хоча його сутність залишається незмінною – співпраця з ворогом проти інтересів власної держави.

Російсько-українська війна, яка триває з 2014 року, особливо після повномасштабного вторгнення у 2022 році, продемонструвала нові форми цього ганебного явища. На відміну від часів Другої світової війни, сьогодні значну роль відіграє інформаційний простір [3, с. 73]. Колаборація може проявлятися не лише в роботі на окупаційні адміністрації чи військові структури, а й у поширенні ворожої пропаганди, участі в інформаційних кампаніях, формуванні потрібних окупантам наративів. Людина може залишатися у своєму місті чи селі, але вести активну діяльність в соціальних мережах, закликаючи «миритися з новою владою» або просуваючи тези про

«історичну спільність» з агресором. Така співпраця не завжди є очевидною для суспільства, але її наслідки відчутні: деморалізація, послаблення опору, формування сумнівів у справедливості боротьби.

В своїй праці «Колабораціонізм на території рейхскомісаріату “Україна” і військової зони в роки Другої світової війни (2005 р.)», доктор історичних наук, професор Валентина Шайкан проводить чітку межу між свідомою, добровільною та примусовою співпрацею з окупантами й розглядає «колаборацію» – як стратегію виживання людей в екстремальних умовах війни. На переконання вченої «колабораціонізм – це добровільна чи вимушена співпраця з ворогом у будь-яких сферах життя: політичній, військовій, економічній, побутовій, культурній та інших, що носила ознаки злочину (служба в адміністративних, репресивних інституціях ворога, постачання окупантам інформації, що становить військову або державну таємницю; безпосередня участь у каральних експедиціях і акціях проти партизанів і патріотів; переслідування і видача військовослужбовців, партизанів, активістів та членів їх родин; участь у насильствах або вбивствах, пограбуваннях, знищенні майна громадян, кооперативних та громадських організацій, держави тощо [4, с. 48]»; «пособництво окупантам – це добровільне чи вимушене сприяння ворогові (його військовій або цивільній адміністрації) у здійсненні військових, політичних, економічних, культурних заходів, спрямованих на укріплення окупаційного режиму (наприклад, в організації чи проведенні робіт на відбудові промислових і комунальних підприємств, транспорті, збиранні продовольства, речей та фуражу для потреб армії ворога, сприянні окупаційній владі у здійсненні розправ на насилля над цивільними та військовополоненими тощо [4, с. 48; 5]. А ще

Валентина Шайкан визначає «політичний (а також індивідуально-політичний), «адміністративний», «військовий», «економічний», «побутовий», «культурний» колабораціонізм та розкриває їх зміст [4, с. 49; 5].

У вищезгаданій праці велику увагу присвячено саме проблемі виживання як фактору співпраці, говориться що у зв'язку з цим новою є постановка і трактування питання як стратегії виживання людей в екстремальних умовах війни. Не завжди співпраця була ідеологічно вмотивована, часто це був вимушений крок задля збереження життя і забезпечення родини. Тут, варто наголосити, що науковий доробок Валентини Шайкан є одним із перших в Україні комплексних історико- монографічних досліджень спрямованих на з'ясування сутності, причин та наслідків колабораціонізму.

Підсумовуючи сказане, зауважимо, що правовий і моральний вимір відчутно змінився й набув нових форм. В умовах сьогодення існують чіткі законодавчі механізми, які передбачають покарання за колабораціонізм, проте довести добровільність чи усвідомленість дій завжди непросто. Багато ситуацій відбуваються на межі примусу, виживання або страху, що ускладнює правову оцінку. Це створює певну дилему: з одного боку, суспільство прагне справедливості й покарання зрадників, з іншого – існує небезпека несправедливих вироків чи ігнорування обставин. Так само й моральна оцінка суспільства може бути жорсткою та однозначною, хоча реальність набагато складніша і містить безліч «сірих зон».

Отже, *колабораціонізм* у двох вимірах постає, з одного боку, як складне суспільне явище, що поєднує різні мотиви: від прагнення вижити чи уникнути репресій до пошуку вигоди або ідейної близькості з ворогом. Якщо у часи світового конфлікту співпраця з окупантом здебільшого проявлялася через участь у його

адміністративних структурах, військових формуваннях чи економічних проєктах, то з іншого, на сьогодні дедалі більшої ваги набуває інформаційний вимір: поширення ворожих наративів, участь у пропаганді чи несвідома підтримка окупаційних практик через медіа. У результаті колабораціонізм у ХХІ столітті набув не лише політичного чи економічного, а й символічного значення, ти самим створюючи глибокі психологічні, моральні та соціальні наслідки для всього суспільства, яке в цю війну нажаль залучене.

Перелік посилань:

1. Грабовський С. І. Колабораціонізм. Енциклопедія Сучасної України / редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2014. URL: <https://esu.com.ua/article-4446> (дата звернення: 20.09.2025).

2. Кравченко М. Колабораціонізм у роки Другої світової війни: український досвід у європейському контексті. 2022. URL: <https://ukraine-history.com/kolaboraczionizm-u-roky-drugoyi-svitovoyi-vijny-ukrayinskyj-dosvid-u-yevropejskomu-konteksti/> (дата звернення: 20.09.2025).

3. Турчин Р. Колабораціонізм в умовах воєнного стану в Україні: окремі проблеми та шляхи їх подолання. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». 2025. Вип. № 01.С. 71-75.

4. Шайкан В.О. Колабораціонізм на території рейхскомісаріату «Україна» і військової зони в роки Другої світової війни / Валентина Шайкан. Монографія. Відп. ред. доктор

історичних наук О.Є. Лисенко. Національна академія наук України Інститут історії України. Кривий Ріг: «Мінерал», 2005. 466 с.

5. Valentyna Shaikan, Andrii Shaikan. Complicity and Collaborationism in Ukraine of 1939-1945: Reasons, Typical and Special Demonstrations: Monograph / Shaikan Valentyna Oleksiyivna, Dc. of Hist. Sciences, professor; Shaikan Andrii Valeriyovych, Dc. of Es. Sciences, professor / Translated from Ukrainian into English by Korzhova Lyudmyla Sergiyivna, Cand. of Ped. Sciences, assoc. professor of the State University of Economics and Technology (Kryvyi Rih). Recommended to publication by the Scientific Council of the State University of Economics and Technology (Kryvyi Rih), protocol No 5, 28.12.2020. Prague, 2021. 644 p. The publication is assigned with a DOI number: <https://doi.org/10.46489/CCU19391945-01> The paper version of the publication is the original version. The publication is available in electronic version on the website: <https://www.oktanprint.cz/p/complicity-and-collaborationism-in-ukraine> Print ISBN 978-80-908066-4-1 E-book ISBN 978-80-908066-5-8.

Єлизавета Безрученко,
здобувачка фахової передвищої освіти,
спеціальність: «Інженерія програмного забезпечення»,
ВСП «Технологічний фаховий коледж»
Державного університету економіки і технологій
e-mail: lizab7785@gmail.com

Ірина Андрійчук,
науковий керівник,
викладач,
ВСП «Технологічний фаховий коледж»
Державного університету економіки і технологій,
e-mail: iravnkr@gmail.com

Вплив російської пропаганди на громадську думку та інформаційну безпеку

Упродовж історії пропаганда й дезінформація залишаються дієвими засобами впливу на суспільну свідомість, особливо, в умовах геополітичних конфліктів. Сьогодні російська федерація активно застосовує ці інструменти для створення негативного образу західних держав, консолідації внутрішньої підтримки та виправдання власної зовнішньої політики. Для поширення інформації ерефія використовує всі можливі канали, зокрема соціальні мережі. Будь-яку платформу для комунікації, обміну інформацією чи розваг російські спецслужби перетворюють на інструмент впливу. Інформаційний тиск у вигляді пропаганди, дезінформаційних кампаній, кібератак і втручання у виборчі процеси поступово став ключовим елементом кремлівської

стратегії, спрямованої на підриг європейської єдності та ослаблення підтримки молодих демократій.

За дослідженням Хезер Конлі, наголошується, що з середини 1990-х років ерефія систематично інвестує чималі ресурси та кошти в просуванні ключових історичних, релігійних та ідеологічних наративів концепції «русского мира». Ця діяльність включає в себе розгалужену агентурну систему, яка вкорінена в політику, бізнес, культуро-мистецьку, релігійну та інші громадські сфери діяльності на заході, маючи на меті вплинути на переконання пересічних громадян та змінити їхню думку щодо росії та її політики [1].

РФ — найбільший розповсюджувач дезінформації та пропаганди в ЄС, з великим відривом від інших країн, які використовують схожу тактику. Більша частина цього контенту були спрямовані проти України, особливо після 24 лютого 2022 року, решта — це вихваляння росії та дискредитація Заходу, його політиків і дезінформація про життя там (тези про «Європу, що замерзає без російського газу»). У багатьох російських наративах причина і наслідок навмисно перевернуті. За основу часто береться реальна інформація, до якої додають фейкові елементи, перекручені або висмикнуті із контексту факти, або чиста брехня. Такі меседжі іноді підхоплюють місцеві політики або ЗМІ, як це було у Словаччині [2]. Також просування та розповсюдження своїх наративів у соцмережах, в основному, залучають ботів і тролів або так званих «корисних ідіотів». Використання фейкових акаунтів не є чимось унікальним у наш час, але рф витрачає чималі кошти і ресурси на використання цієї тактики для гібридної агресії, спрямованої проти іноземних держав, зокрема, України.

Тролями зазвичай є реальні особи, які переховуються за фейковими профілями. Їхня головна функція в провокуванні

конфліктів у соцмережах та поляризація їхніх учасників з метою перетворення опонентів на ворогів, які ненавидять один одного. Боти — профілі, створені за допомогою програм автоматизації або на базі штучного інтелекту. Вони об'єднуються у ботоферми, які можуть скоординовано ставити вподобайки, залишати однотипні коментарі, робити репости та скаржитись на якусь публікацію з метою блокування сторінки. Вони діють у всіх популярних соцмережах та месенджерах.

Крім них, російські спецслужби також використовують й інші інструменти впливу, які мають свої особливості на різних платформах. Створюються фальшиві акаунти з незвичними назвами, які запускають таргетовану рекламу з маніпулятивними повідомленнями на кшталт «українці не хочуть воювати», «Захід зрадив». Публікуються карикатури, змонтовані відео та посилання на фейкові версії українських медіа. Основна мета — деморалізувати суспільство та посіяти розбрат. Ті ж акаунти нерідко поширюють шахрайські оголошення про «додаткові виплати», намагаючись отримати персональні дані. Мета блокує такі сторінки, але вони швидко відновлюються під іншими іменами.

Часто у TikTok створюються відео про «відбудову» окупованих територій і «щасливе життя» під контролем ерефії. Масово поширюються ролики, що прославляють російську армію, закликають уникати мобілізації та дискредитують українських військових. Для цього залучають десятки блогерів, використовують штучний інтелект і змонтовані кадри з соцмереж військових. Такий контент також дублюється у Reels та YouTube Shorts.

Хоча YouTube заблокував російські канали ще у 2022 році, пропаганда не зникла: відео з «Россия 24», НТВ та інших проросійських заблокованих каналів перезаливаються на нові

акаунти з прихованими логотипами. Російська пропаганда часто маскується під розважальний контент, а перегляди російських блогерів за кордоном приносять їм прибуток, який може фінансувати війну.

Після купівлі Ілоном Маском Twitter (нині X) наприкінці 2022 року, контроль за дезінформацією значно ослаб. З акаунтів багатьох російських ЗМІ зникла позначка «медіа, пов'язані з державою», а офіційні дипломатичні сторінки ерефії відкрито поширюють фейкові відео та вигадані історії про українських лідерів, військових, біженців та інших.

Telegram, найпопулярніший месенджер в Україні, перетворився на рупор російської пропаганди. Тут діють мережі воєнкорів, російських блогерів і псевдоукраїнських каналів, які поширюють інформацію про «безнадійність» України. РФ створює копії офіційних каналів ЗСУ, щоб маніпулювати родичами військових. Просування здійснюється через рекламу, спам і алгоритми рекомендацій. Російські спецслужби також використовують інші месенджери для фішингу, психологічного тиску та масових розсилок із «пропозиціями заробітку», фейковими «привітаннями» чи закликами до капітуляції. Усе це спрямовано на деморалізацію, шахрайство та збір особистих даних [3].

Отже, пропаганда та дезінформація були і залишаються ключовими інструментами гібридної агресії російської федерації. Їхня ефективність базована на системному використанні різних каналів комунікації — традиційних медіа і цифрових платформ. Таке поєднання класичних методів маніпуляцій з сучасними, створює багаторівневу систему впливу на суспільну свідомість.

Основні цілі — дискредитація України та Заходу, деморалізація та розкол суспільства й легітимізація власної

політики. Систематичне використання ботів, тролів, таргетованої реклами, фейкових акаунтів і пропагандистських «хаусів» демонструє масштабність та гнучкість цієї системи.

В результаті інформаційний простір перетворився на віртуальну арену бою, де постійно правдиві факти зіштовхуються з маніпулятивними наративами. Це вимагає від демократичних суспільств не лише загальних технічних рішень, а й розвитку критичного мислення, медіаграмотності та стійкості до інформаційного тиску у пересічних громадян.

Перелік посилань:

1. Conley H. A. Putin's Invasion of Ukraine and the Propaganda that Threatens Europe. Center for Strategic and International Studies (CSIS), 2015. URL: <https://www.jstor.org/stable/resrep37462>

2. Польська К. Дослідження: Росія — головний поширювач дезінформації в ЄС. Deutsche Welle, 15 травня 2024. URL: <https://www.dw.com/uk/doslidzenna-rosia-golovnij-posiruvac-dezinformacii-v-es/a-69091173>

3. «Центр стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки» Дослідження: Спам, реклама, фейки. Як російська пропаганда атакує українців у соцмережах, 22 січня 2024. URL: <https://spravdi.gov.ua/spam-reklama-fejky-yak-rosijska-propaganda-atakuye-ukrayincziv-u-soczmerezhah/>

Єлизавета Бицюк,

здобувачка фахової передвищої освіти,
спеціальність: «Фінанси, банківська справа
та страхування»

ВСП «Фаховий коледж економіки і технологій»
Державного університету економіки і технологій
e-mail: gen027227@gmail.com

Неля Переверзєва,

(науковий керівник),
викладач вищої категорії,

ВСП «Фаховий коледж економіки і технологій»
Державного університету економіки і технологій
e-mail: perevierzieva@kfk.duet.edu.ua

Друга світова війна: уроки для України й висновки на сьогодні

Друга світова війна сильно змінила історію людства. Вона стала жорстоким випробуванням, в якому багато країн опинилися, втягнуті абсолютно не зі своєї волі. Ця страшна подія принесла руйнування, які навіть важко уявити. Мільйони жертв, болючі моральні, соціальні та фізичні травми, а також повний розлад світової економіки — ось ціна тієї війни. Але ця війна показала, до чого може привести прагнення якоїсь держави до панування.

Після закінчення Другої світової війни людство зробило для себе висновки. Основними з яких було: 1) Непокаране або частково покаране зло повторюється. 2) Люди мають об'єднатися, бо разом більше сили, а отже більше можливостей захиститися. Але, найголовніше, що треба було зрозуміти з Другої світової війни, це

те, що Третьої світової ніколи не повинно статися, бо її може не пережити людство.

Внаслідок дій, які відбувалися під час Другої світової війни, по завершенню було створено: 1) Організацію Об'єднаних Націй, головною метою якої є підтримання й зміцнення миру та міжнародної безпеки, підтримання співробітництва між державами світу [1]; 2) Ухвалення Загальної декларації прав людини, у якій говориться, що у кожної людини є права на свободу, на особисту недоторканість, на громадянство, на володіння майном, на свободу думки, на соціальне забезпечення, на відпочинок, на освіту незалежно від раси, статі, релігії чи національності [2].

Проте зараз, через вісімдесят років після перемоги над нацистською Німеччиною, Україна знову зустрілась з тим самим, що вже колись бачила. Російська агресія проти нашої держави порушує ті самі принципи, що світ засвоїв після 1945 року: принцип незастосування сили або погрози силою; принцип суверенної рівності держав; принцип рівноправності і самовизначення народів; принцип мирного вирішення міжнародних спорів; принцип невтручання у внутрішні справи держав; принцип мирного співробітництва; принцип сумлінного виконання міжнародних зобов'язань; принцип непорушності кордонів та принцип територіальної цілісності держав [3]. Але історія може повторюватися. На превеликий жаль, сьогодні ми є свідками того, що це є саме так, адже знову є країни, які нападають, знову є країни, які виправдовують тих, хто нападає. Й знову країна-агресор намагається виправдати себе тим, що вона - ерефія не є агресором, а є жертвою якихось «змов», тому вона має напасти першою, а найголовніше, каже, що прагне «захистити» нас - українців від «загрози» [4].

Сьогодні, як і в минулому, війна яскраво демонструє значення єдності та взаємної підтримки між державами. Під час Другої світової війни саме створення антигітлерівської коаліції стало ключем до зупинення війни. А нині Україна має своїх партнерів, які підтримують озброєнням, гуманітарною допомогою та політичною солідарністю.

Нагадування про непорушну цінність людського життя залишається актуальним, адже під час Другої світової війни мільйони мирних людей стали жертвами Голокосту, депортацій, концтаборів і примусових робіт. Ці події дали болісний урок: знищення людей неминуче веде до руйнівних наслідків. Зараз Україна стикається з подібними випробуваннями: обстріли мирних міст, знищення критично важливої інфраструктури, масові вбивства та насильницькі депортації змушують згадати ті страшні злочини, які світ уже пережив.

Друга світова війна довела, що байдужість і мовчання перед агресором призводять до катастрофи. Людство тоді заплатило страшну ціну за урок, який мав би назавжди вберегти світ від нових війн. Але нинішня агресія показує, що ці висновки були не повністю засвоєні.

Перелік посилань:

1. Електронний ресурс. Режим доступу:
https://en.wikipedia.org/wiki/Aftermath_of_World_War_II
2. Електронний ресурс. Режим доступу:
<https://bkbnu.com/zagalna-deklaratsiya-prav-lyudyny/>

3. Електронний ресурс. Режим доступу:
<https://uba.ua/ukr/news/yak-rf-vstygla-porushyty-majzhe-vsi-normy-mizhnarodnogo-prava-za-odnu-nich>

4. Електронний ресурс. Режим доступу:
<https://forbes.ua/lifestyle/lektsiya-23-nimetskiy-i-rosiyskiy-imperializm-yak-prichina-sogodnishnikh-problem-22022023-11909>

Антон Білосор,

здобувач вищої освіти,

спеціальність «Гірництво та нафтовидобування»,

Державний університет економіки і технологій

e-mail: a.h.bilozor@kneu.dp.ua

Олена Гончаренко,

(науковий керівник),

кан. філол. наук, доцент,

доцент кафедри соціально-гуманітарних наук,

Державний університет економіки і технологій

e-mail: honcharenko_om@duet.edu.ua

Поняття «гібридності» Великої Національної війни

Поняття гібридності війни стало одним із ключових для розуміння сучасних конфліктів, особливо після початку російської агресії проти України у 2014 році та повномасштабного вторгнення 2022 року. Українська Велика Національна війна за незалежність — це не просто військове протистояння, а складне явище, в якому поєднано політичні, інформаційні, економічні, культурні та духовні виміри. Саме тому актуальним є осмислення феномену гібридності як нового типу війни, що руйнує традиційні межі між фронтом і тилом, між правдою і дезінформацією, між зброєю фізичною і зброєю ідеологічною.

Для України це питання не лише наукове, а й екзистенційне: гібридна війна стала випробуванням для самої ідентичності українського народу, його культури, історичної пам'яті та державності. Аналізуючи цю проблему, важливо враховувати як військові, так і гуманітарні аспекти - роль мови, історії, мистецтва,

освіти, інформаційного простору. Саме в цьому полягає актуальність теми: зрозуміти, як «гібридність» змінює саму природу сучасної війни та способи боротьби українського суспільства за свободу.

Проблему гібридної війни досліджували як українські, так і зарубіжні науковці. Серед перших варто відзначити Володимира Горбуліна, який у своїй праці «Світова гібридна війна: український фронт» (2017) зазначав, що гібридна війна - це «сукупність методів, коли противник веде боротьбу не лише на полі бою, а й у свідомості людей, у сфері культури, інформації, історії»[1]. Подібної позиції дотримується і Олександр Литвиненко, який у своїх дослідженнях підкреслює, що гібридність - це нова форма імперіалізму, замаскована під боротьбу за «цінності» чи «історичну справедливість» [2].

Серед західних аналітиків важливі ідеї висловлює Френк Гоффман (США), автор концепції *hybrid warfare*, який ще у 2007 році визначав гібридну війну як поєднання традиційних і нетрадиційних засобів впливу, включно з кібератаками, терором, пропагандою, інформаційним тиском [3]. Такі підходи пізніше були адаптовані українськими дослідниками, зокрема Ганною Шелест, Андрієм Єрмоленком, які аналізували інформаційно психологічні аспекти російської агресії.

Важливим внеском у гуманітарний вимір гібридності є роботи Євгена Магди, автора книги «Гібридна війна: вижити і перемогти» (2015), де він розглядає, як інформаційна пропаганда, маніпуляція історією та використання культури як зброї формують нову реальність війни. Він підкреслює, що війна XXI століття ведеться «не лише за території, а передусім за свідомість людей» [4].

Отже, українські й зарубіжні науковці сходяться на думці, що гібридність - це багатовимірне явище, у якому важливо досліджувати не лише військові дії, а й соціокультурні процеси, адже саме вони визначають стійкість суспільства.

Сучасна Велика Національна війна за незалежність України демонструє всі ознаки гібридного конфлікту. Росія використовує не лише регулярні війська, а й дезінформаційні кампанії, політичний тиск, кібератаки, економічну блокаду, спроби вплинути на міжнародну думку. Цей багаторівневий вплив створює ефект тотальної присутності ворога навіть поза полем бою.

Під час повномасштабного вторгнення 2022 року можна спостерігати, як гібридність проявляється на всіх рівнях: від фейкових новин до атак на енергетичну інфраструктуру, від знищення історичних пам'яток до викрадення українських дітей. Це не лише фізична, а й культурна війна - війна за право бути українцем.

Важливу ілюстрацію цієї гібридності подає документальний фільм «Реал», (реж. Олег Сенцов, 2023), де через образ українських науковців і митців показано, що сила України полягає у творчому розумі, у здатності створювати, а не руйнувати. Саме культурна й інтелектуальна стійкість стає контрзброєю проти гібридної агресії. Як зазначено у фільмі: «Росія нищить тіла, а Україна творить сенси» [5]. Це судження показує, що перемога в гібридній війні можлива не лише силою зброї, а й силою духу, знання, національної ідентичності.

Доказом гібридності є також інформаційні операції, спрямовані на розкол суспільства. Поширення фейків, зокрема про «зовнішнє управління» чи «вигадані злочини української армії», є частиною стратегії дестабілізації. Однак українське суспільство

продемонструвало виняткову єдність, і саме це стало чинником, який зламав гібридний сценарій ворога.

Психологічна й інформаційна складові гібридної війни підкреслюють, що кожен громадянин стає учасником спротиву - через волонтерство, просвіту, культуру, освіту. Так формується нова українська ідентичність, яка є не об'єктом, а суб'єктом історії.

Гібридність Великої національної війни за незалежність України - це прояв нової фази світової історії, у якій межа між війною і миром, між правдою і маніпуляцією майже зникла. Український досвід показує, що перемога у гібридному конфлікті можлива лише тоді, коли суспільство здатне мислити критично, берегти власну культуру, мову, пам'ять і цінності.

Якщо у традиційних війнах вирішальним був ресурс і технологія, то у війнах гібридних вирішальною стає ідея, сенс, ідентичність. Сааме, завдяки цьому, Україна змогла вистояти й продовжує боротися, стаючи прикладом для світу. Гібридна війна стала каталізатором народження нової політичної та духовної нації.

Таким чином, поняття гібридності - це не лише характеристика ворога, а й виклик, який змусив Україну стати сильнішою, згуртованішою, більш свідомою. У цьому полягає головний парадокс: гібридна війна, покликана зруйнувати державу, стала точкою її оновлення.

Перелік посилань:

1. Горбулін В. П. Світова гібридна війна: український фронт. - Київ: НІСД, 2017. - Режим доступу: <https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?>

2.Литвиненко О. Інформаційна складова у сучасній гібридній війні проти України: виклики й загрози / О. Литвиненко // Українознавчий альманах. 2016. Вип. 19. С. 171-174. Електронний ресурс. Режим

доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukralm_2016_19_42

3.Hoffman F. Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars. - Arlington: Potomac Institute, 2007. - Режим доступу:https://www.potomacinstitute.org/images/stories/publications/potomac_hybridwar_0108.pdf

4.Магда Є. В. Гібридна війна: вижити і перемогти. Київ: Віват, 2015. Електронний ресурс. Режим доступу: https://balka-book.com/files/2017/06_10/12_24/u_files_store_6_68818.pdf

5.Сенцов О. «Реал», - документальний фільм, Україна, 2023. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://life.pravda.com.ua/culture/recenziya-na-film-olega-sencova-real-306562/>

Світлана Богдан,

здобувачка вищої освіти,

спеціальність: «Інженерія програмного забезпечення»,

Державний університет економіки і технологій,

e-mail: svetikbogdan2001@gmail.com

Морально-психологічні наслідки Другої світової війни

Друга світова стала однією з найбільш жорстоких та кровопролитних війн за всю історію людства. За різними оцінками, вона забрала життя близько 45 мільйонів цивільних, а загалом - понад 70 мільйонів осіб. З них близько 5-7 мільйонів людей були українцями, що становило 20% тодішнього населення УРСР [1]. Але війна - це не лише моторошна статистика про демографічні втрати та матеріальні руйнування. Вона залишила глибокі психологічні рани в свідомості тих, кому пощастило вижити. Страшні картини фронту, окупації, концтаборів, голоду та кровопролиття – ці події зруйнували систему моральних цінностей та устоїв усього світового суспільства. Саме тому наслідки війни слід розглядати не лише зі сторони демографії, економіки й політики, а й через психологію та філософію людини.

В умовах сучасного широкомасштабного вторгнення з боку ерефії, ця тема й досі залишається важливою та актуальною. Вона допомагає зрозуміти, як історичні травми формують сучасну свідомість, колективну пам'ять і національну ідентичність.

Події Другої світової війни спричинили появу феномену колективної травми, внаслідок якої у населення розвивається ригідна, «заморожена» поведінка із уповільненими реакціями, настороженість до усього, страх, почуття вразливості, криза

ідентичності, агресія, недовіра. Цей стан закріплюється на рівні підсвідомості та може передаватися й наступним двом-трьом поколінням [2]. Безпосередні учасники подій колективної травми зазвичай також мають індивідуальні травми. Через постійний стрес, небезпеку та насилля у деяких людей розвивається посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), який у часи Другої світової називали «бойовою втомою» [3]. До симптомів належать нав'язливі спогади, пов'язані з травматичною подією, повторювані сни або жахіття, сильний емоційний стрес або фізична реакція (прискорене серцебиття, надмірна пітливість). Часто люди з таким захворюванням стають більш дратівливими та агресивними, схильними до депресії, суїцидальних думок, алкоголізму та наркотичної залежності. Як наслідок, у післявоєнний період спостерігається значне зростання рівня злочинності й насильства серед ветеранів [4].

Окрім психологічних наслідків, важливо розглянути й соціальні процеси. У певний період територія України була повністю окупована та потерпала від політики нацистської Німеччини, спрямованої на повну культурну деградацію українського народу. Відомо, що в одному з виступів Гітлер наголошував: «Було б помилкою дати освіту місцевим людям ... І я зовсім не прихильник створення університету в Києві. Було б краще не вчити їх навіть читати ... Якщо росіяни, українці, киргизи та інші умітимуть читати й писати, це може нам тільки нашкодити [6, с. 5]». З Гітлером цілком погоджувався й Гіммлер, який цинічно заявляв про українців таке: «принципова лінія для нас абсолютна ясна – цьому народу не треба давати культуру [6, с. 5]. Національна свідомість українців була головною небезпекою для німецької влади, що стало причиною згортання освіти та культури. Було

спалено та вивезено мільйони книг, зруйновано тисячі закладів освіти, бібліотек, десятки театрів та музеїв. Цілеспрямована політика знищення інтелігенції мала на меті перетворити українців на безправну робочу силу. Вважаючи українців людьми другого сорту, «Гітлер принципово ставив на провокування освітньої та культурної деградації українського етносу, щоб паралізувати можливі визвольні рухи», пише українська історикиня Валентина Шайкан. Аналогічної позиції дотримувався й райхскомісар райхскомісаріату «Україна» Еріх Кох, який у своїх розпорядженнях та виступах завжди підкреслював: ніякої самостійної України не існує; німці увійшли в Україну не для того, щоб зробити її вільною, а щоб забезпечити собі «життєвий простір» і постачання до Німеччини необхідних товарів. Українцями «повинна керувати залізна влада, щоб відтепер допомогти нам виграти війну». Особливо цинічно Еріх Кох «переймався» демографічною проблемою: треба, як він вважав, знизити загальну чисельність українців, бо інакше з часом «німецький народ буде притиснутий до стіни біологічною силою цього народу» [6, с. 5-6].

Напад Німеччини відкрито показав глибокий розкол українського суспільства. Поки одна частина населення підтримувала радянську владу, інша відкрито йшла на співпрацю з окупаційним режимом. Це роздвоєння можна віднести до наслідків жорстокої політики СРСР. Певна частина колаборантів були жертвами сталінських репресій та Голодомору 1932-1933 рр., які сподівалися, що німецька влада зможе забезпечити їм краще життя. Місцеве населення, як стверджує дослідниця колабораціонізму В. Шайкан, на початку війни вже було «політично дезорієнтоване радянськими органами влади, які, за умов швидкого наближення фронту, спішно евакуювалися, воно, фактично, було кинуте

напризволяще. В умовах окупації єдиним стимулом для нього ставало бажання вижити будь-якою ціною. Значну більшість цього населення, особливо, у великих містах, де чоловіків встигли мобілізувати на фронт, становили жінки і діти. Природний інстинкт самозбереження, продовження роду примушували цю категорію населення шукати будь-яку роботу, підштовхували до економічного і побутового колабораціонізму [7, с. 406]». Дуже швидко стало очевидно, що українців використовували лише як робочу силу. Після цього усвідомлення багато людей повернулося на бік Червоної армії [5].

Отже, Друга світова війна залишила по собі не лише економічну та демографічну кризу, а й глибоко травмувала свідомість суспільства. Вона поставила людей перед моральним вибором, виявила їхні слабкості, страхи й відсутність єдності. У сьогоденні цей досвід є актуальним для українців. Саме він допомагає нам зберігати нашу стійкість та національну єдність. Також, як на мою думку, після завершення російсько-української війни надзвичайно важливим аспектом відновлення стане підтримка, терапія та адаптація для тих, хто зазнав травматичного досвіду війни.

Перелік посилань:

1. Учасники проектів Вікімедіа. Втрати України в Другій Світовій війні – Вікіпедія. [Електронний ресурс] / Учасники проектів Вікімедіа // Вікіпедія. Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Втрати_України_в_Другій_Світовій_війні

2. Лазарюк В. Колективна психологічна травма в умовах надзвичайної ситуації російської збройної агресії проти України / В. Лазарюк // Збірник тез III Міжнародної наукової конференції «Воєнні конфлікти та техногенні катастрофи: історичні та психологічні наслідки».

3. Посттравматичний стресовий розлад: як розпізнати та що з цим робити | Mind.ua [Електронний ресурс] // Just a moment... Режим доступу: <https://mind.ua/publications/amp/20252515-posttravmatichnij-stresovij-rozlad-yak-rozpiznati-ta-shcho-z-cim-robiti>

4. Alliance С. Г. G. G. М. К. ПТСР - Все що необхідно знати: Причини, симптоми та лікування | ГМКА - ГМКА - Global Medical Knowledge Alliance [Електронний ресурс] / Софія Гречух ГМКА Global Medical Knowledge Alliance // Global Medical Knowledge Alliance: Home - ГМКА - Global Medical Knowledge Alliance. Режим доступу: <https://gmka.org/uk/articles/ptsr-vse-shho-neobhidno-znaty-prychyny-symptomy-ta-likuvannya/>

5. Морально-психологічні наслідки німецької окупаційної політики. Реферат [Електронний ресурс] // Освіта.UA. Режим доступу: <https://osvita.ua/vnz/reports/psychology/29298/>

6. Шайкан Валентина. Повсякдення українців у роки німецької окупації. 1941-1944. / Інститут української археографії та джерелознавства НАН України. Київ: 2010. 80 с. (Проект «Друга світова. Український вимір»).

7. Шайкан В.О. Колабораціонізм на території рейхскомісаріату «Україна» і військової зони в роки Другої світової війни. Монографія. Відп. редактор доктор історичних наук О.Є. Лисенко. Національна академія наук України Інститут історії України. Кривий Ріг: Вид-во «Мінерал» АГН України, 2005. 466 с.

Аліна Булгакова,
здобувачка вищої освіти,
спеціальність «Хімічні технології та інженерія»,
Державний університет економіки і технологій,
e-mail: a.l.bulhakova@kneu.dp.ua

Олена Гончаренко,
(науковий керівник),
кан. філол. наук, доцент,
доцент кафедри соціально-гуманітарних наук,
Державний університет економіки і технологій
e-mail: honcharenko_om@duet.edu.ua

Легенди і перекази про савур-могили як місце української слави

Савур-могила, як багатовіковий символ Української військової Слави, уособлює героїзм і опір від козацьких часів до сучасної російсько-української війни, де легенди та перекази формують наратив стійкості [1]. Актуальність теми зумовлена її роллю в сучасному контексті: у 2014 році висота стала епіцентром запеклих боїв, де українські захисники, попри значні втрати, утримували стратегічний пункт під обстрілами з території ерефії, демонструючи незламність духу [2]. Під час Другої світової війни Савур-могила була ключовим об'єктом Міус-фронту, а її визволення у 1943 році увінчалось створенням меморіального комплексу, що підкреслює її значення як меморіалу доблесті [3].

Мета публікації — розкрити, як фольклорні оповіді про козака Савура та інших героїв трансформувалися в наратив військової

слави, впливаючи на національну ідентичність і патріотизм; як курган поєднує історичні події, фольклор і сучасні виклики, надихаючи на волонтерство та мобілізацію.

У період 2014–2025 років, під російською окупацією, Савур-могила залишається символом незламності, відображаючи козацькі мотиви самопожертви [2].

Географічно, це курган у східній частині Донецької області, висотою 277,9 м над рівнем моря (або 278 м за деякими даними), за 12 км на південь від міста Сніжне, з координатами 47°55'19" пн. ш. 38°44'25" сх. д. [3]. Вона розташована на потрійному стику меж Луганської, Донецької областей та державного кордону України з Ростовською областю рф, перебуває в межах регіонального ландшафтного парку «Донецький Кряж» [3], [5]. Геологічно, курган являє собою рештки одного з розмитих відрогів Донецького кряжа, здебільшого складається з піщанику. Історично, Савур-могила слугувала прикордонним знаком між Козацькою Україною та Донщиною, розташована між річкою Міус та її притокою Кринкою [4].

Етимологія назви «Савур-могила» поєднує лінгвістичні та фольклорні інтерпретації, відображаючи багатогранність топоніма. Лінгвісти переважно пов'язують слово «савур» із тюркським «сауыр» (або «сауир»), що в слов'янській вимові трансформувалося в «саур» чи «савур» і означає степову височину зі згладженим вершком, подібну до кінського крупу, що відповідає геоморфологічним особливостям кургану [3]. Деякі фахівці припускають зв'язок із назвами племен сарматів або савроматів, вказуючи на можливе походження від іраномовних народів, які населяли степи [6]. Народна етимологія, однак, тісно пов'язує назву

з легендами про героїв, таких як козак Савур, Сава чи Савка, які загинули в нерівному бою з ординцями, захищаючи рідну землю [3].

Савур-могила привертала увагу дослідників різних епох — від етнографів XIX століття до сучасних краєзнавців і публіцистів. Народні перекази про курган записували Ізмаїл Срезневський, Олекса Стороженко, Олександр Афанасьєв-Чужбинський, Яків Новицький, Іван Манжура та Дмитро Яворницький, чиї матеріали увійшли до збірки «Легенди і перекази Нижньої Наддніпрянщини», яку в 90 роках XX ст. упорядкував український мовознавець, лексикограф, фольклорист В.А.Чабаненко [1]. Історик Михайло Олейников систематизує основні версії етимології топоніма «Савур - могила», підкреслює значення меморіального комплексу як маркера пам'яті про війну, народну жертвність і єдність поколінь [9]. Археологічні витоки Савур-могили — її зв'язок із зрубною культурою, кіммерійцями, скіфами, сарматами та іншими народами — представлений у матеріалах музею Донецького краю [6]. Таким чином, дослідження Савур-могили охоплюють фольклористику, археологію та культурну антропологію, формуючи багатопланове уявлення про цей топонім як символ української пам'яті та стійкості.

Одна з найпоширеніших легенд оповідає про козака-вартового Савура, який стояв на чатах біля вежі й запізно помітив татарську кінноту, не встигнувши запалити сигнальний вогонь. У бою він і його побратими чинили опір, але Савур загинув, зарубаний ворогами. За легендою, земля сама виросла в курган на місці його смерті, а козаки, повернувшись, поховали його, насипаючи могилу шапками [8]. Інша версія легенди стверджує, що Савур, не маючи змоги запалити сигнальний вогонь, підпалив себе, щоб дати сигнал побратимам, і земля піднялася, утворивши курган [7].

Ще одна легенда розповідає про Кліма Савура, молодого селянина, який став месником після знущань пана над його нареченою, зібрав загін, грабував багатих і допомагав бідним, а після його смерті люди насипали курган шапками [8]. Ця історія пов'язана з Леонтіївським лісом (або байраком), розташованим за 15 км від кургану, де, за переказом, поховали брата Савура, Леонтія, і кожен посадив дерево на його честь [9].

Савур-могила — це не лише географічна висота, а й багаточасовий археологічний і культурний об'єкт, що має глибокі корені в історії степової України. Її верхня частина була насипана в другому тисячолітті до нашої ери як поховання представників зрубної культури [8].

Після зрубників на території Савур-могили перебували киммерійці, скіфи, сармати, гуни, авари, печеніги, половці, монголо-татари — що свідчить про її безперервне використання як сакрального або стратегічного пункту впродовж тисячоліть [6]. У давнину ця висота вважалася краєм руської землі — далі починалися половецькі степи. У народній уяві Савур-могила постає не лише як географічна висота, а як сакральна межа між неволею і свободою. У думі «Втеча трьох братів з Азова» («Три брати азовські»), що має понад 50 варіантів, кобзарі співали: для невільника головне — дістатися до Савур-Могили, бо «якщо добрався — ти вже вдома» [9]. Цей образ закріпився як символ порятунку, межа, після якої найнебезпечніша частина шляху залишалася позаду. Савур-могила в таких текстах набуває функції сакрального топосу — місця, де завершується страждання і починається повернення до рідного.

У козацьку добу Савур-могила слугувала сторожовим постом. За легендами, саме тут козаки спостерігали за степом, а при

наближенні татарської кінноти — запалювали смолу, передаючи сигнал тривоги до Січі. Така система раннього попередження була частиною оборонної культури українського степу [10].

Кургани на території України – символи пам'яті, захисники вічності, сторожі степового ландшафту і водночас сакральні центри ритуальної практики ще з доісторичних часів. Над Савур-могилою, як і над іншими курганами, збереглися архаїчні вірування у «духів-могильників», що опікуються загиблими, йдуть поруч із героями, охороняють межу між світом живих і потойбіччям. З історії міфології українських курганів відомо, що вони сприймалися не як просто надмогильні насипи, а як ворота — «портали» пам'яті, оточені ореолом таїнства, магічної захисної сили та символічної присутності минулих поколінь [11], [12].

У 1941–1943 роках в околицях Савур-могили велося будівництво оборонних споруд першої лінії Міус-фронту. Савур-могила - панівна висота, що мала важливе тактичне значення. На оперативних штабних картах вона була позначена, як висота з відміткою 277,9 метра. На вершині розташовувався спостережний пункт 6-ї армії Вермахту (група Холлідт).

17 липня радянські війська раптовою атакою трьох гвардійських мехкорпусів прорвали фронт на глибину до 10 км і зайняли плацдарм на західному березі річки Міуса в районі сіл Степанівка і Маринівка. До складу зайнятого плацдарму входила і висота 277,9 - «Савур-могила».

1 серпня противнику вдалося ліквідувати прорив і знову вийти на рубіж річки Міус в районі сіл Куйбишеве - Дмитрівка. Повторний штурм Савур-могили радянськими військами був розпочатий 18 серпня 1943. Висота була взята вранці 31 серпня. Було 30 тисяч

загиблих, що підкреслило сакральний вимір кургану для нових поколінь – як місця жертвовності та нескореності [7; 8; 9].

1967 року було відкрито меморіальний комплекс, створений колективом скульпторів та архітекторів із Києва [13].

У 2014 році, висота, як і раніше, відігравала важливе значення у військових планах обох сторін. 7 червня 2014 року висота була зайнята бойовиками на чолі з Олександром Ходорковським, і вже 12 червня українські війська здійснили перший штурм висоти. Проте лише 7 серпня українські бійці змогли захопити висоту Савур-могили. Тільки 26 серпня 2014 року висоту знову захопили збройні сили ДНР і російські військові, а українські військові змушені були відступити. І хоча зараз висота Савур-могила знаходиться на окупованій території, вона залишається насамперед символом героїзму та своєрідним об'єктом репрезентативності саме боротьби проти загарбників українського народу [14].

2022 року російські окупанти відновили меморіал на кургані Савур-Могила у Шахтарському районі Донецької області, зокрема зруйнований у 2014 році пам'ятник «Солдат Перемоги». Композиція меморіалу зазнала певних змін: окрім фігур радянських солдатів, у ній тепер фігурують і семеро «захисників республіки» – бійців незаконних формувань так званої «ДНР», які були ліквідовані українськими військами під час боїв за Савур-могили 2014 року. Перед пам'ятником «солдату перемоги» горить «вічний вогонь». Встановлення центральної фігури комплексу, дев'ятиметрового «Солдата Перемоги», завершилося 30 серпня. Пропагандисти російської держави-агресора вказують, що про цю місцевість нагадують «повір'я місцевих мешканців», згідно з яким нібито «коли на Савур-могили повернеться «Солдат Перемоги», війна закінчиться» [13]. Отже, солдат не повернувся - війна триває. Окупована

територія та її мешканці чекають українських визволителів, щоб написати нову історію Савур-могили під синьо-жовтим прапором Перемоги.

Савур-могила є не лише географічним об'єктом, а й потужним символом української військової слави, що уособлює героїзм, самопожертву та незламність духу. Від козацьких часів до сучасної російсько-української війни курган залишається сакральним топом, де переплелися фольклорні легенди, історичні події та сучасні виклики. Народні перекази про козака Савура, археологічні свідчення присутності зрубної культури, скіфів, сарматів та інших народів, а також героїчні бої на Міус-фронті у 1943 році та у 2014 році підкреслюють багатозначне значення цього місця. Савур-могила стала маркером національної пам'яті, що надихає на патріотизм, волонтерство та мобілізацію. Перебуваючи під російською окупацією у 2014–2025 роках, курган зберігає свою символічну межу роль між світом неволі та світом свободи, відображає козацькі мотиви стійкості та боротьби. Відновлення меморіалу російськими окупантами у 2022 році лише підкреслює прагнення загарбників привласнити цей символ, але для українців Савур-могила залишається уособленням непохитного опору та єдності поколінь у боротьбі за рідну землю.

Перелік посилань:

1. 5 канал. Чому Савур-Могила була надважливою для ЗСУ і для російських окупантів – Сурков [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.5.ua/suspilstvo/chomu-savur-mohyla-bula-nadvazhlyvoiu-dlia-zsu-i-dlia-rosiiskikh-okupantiv-surkov-222479.html>

2. Chtyvo.org.ua. Савур-Могила. Легенди і перекази Нижньої Наддніпрящини [Електронний ресурс]. Режим доступу:

https://chtyvo.org.ua/authors/Ukrainskyi_narod/Savurmohyla_Lehendy_i_perekazy_Nyzhnoi_Naddniprianschyny/

3. Espresso.tv. Савур-Могила – курган української слави [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://espresso.tv/article/2014/08/12/savur_mohyla___kurhan_ukrayins_koyi_slavy_foto

4. Infodon.org.ua. Савур-Могила [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://infodon.org.ua/pedia/446>

5. Історична правда. Савур-Могила. Пам'ять і битва [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.istpravda.com.ua/short/2014/08/11/143944/>

6. JTS. ДонНУ імені Василя Стуса. Савур-Могила: історія та сучасність [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://jts.donnu.edu.ua/article/view/16019>

7. Mamayeva-sloboda.kyiv.ua. Наша Савур-Могила знаходиться на козацькій Вкраїні [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://mamayeva-sloboda.kyiv.ua/publ/nasha-savur-mohyla-znahodytsya-na-kozatskii-vkrayini-tse-pidtverdzhuyut-starodavni-narodni-dumy/>

8. Muzey-dokm.pp.ua. Наша висота Савур-Могила [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://muzey-dokm.pp.ua/nasha-vysota-savur-mogyla.html>

9. Novynarnia.com. Окупанти відновили меморіал на Савур-Могили, додавши «захисників ДНР» [Електронний ресурс]. –Режим доступу: <https://novynarnia.com/2022/09/03/okupanty-vidnovyly-memorial-na-savur-mogyli-dodavshy-zahysnykiv-dnr/>

10. Uamodna.com. Національний символ під захистом хранителів курганів [Електронний ресурс]. Режим доступу:

<https://uamodna.com/articles/nacionaljnyy-symvol-pid-zahystom-hranyteliv-kurganiv/>

11. Wikipedia.org. Савур-Могила [Електронний ресурс].
Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Савур-могила>

12. Wikiwand.com. Савур-Могила [Електронний ресурс].
Режим доступу: <https://www.wikiwand.com/uk/articles/Савур-могила>

13. Weekend.today. Як українці ховали мертвих [Електронний ресурс].
Режим доступу: <https://weekend.today/kolonki/yak-ukrayinczi-hovaly-mercziv.htm>

14. Wysotsky.com. Савур-Могила [Електронний ресурс].
Режим доступу: <https://wysotsky.com/0009/231.htm>

Олег Бутенко,

здобувач вищої освіти,

спеціальність «Міжнародні відносини»,

Державний університет економіки і технологій

e-mail: olegovich.plt@gmail.com

Володимир Кулішов,

професор кафедри міжнародних відносин,

доктор педагогічних наук, професор,

Державний університет економіки і технологій

orcid.org/0000-0002-8527-9746

e-mail: kulishov_vv@duet.edu.ua

Образ ворога як продукт комунікаційних стратегій: історико-сучасний дискурс

Добро і зло в культурних уявленнях часто постають як абсолютні протилежності, які не можуть об'єднатися. Їхні символи – «Бог» і «диявол» трапляються в більшості релігій. З часом ворогів почали ототожнювати зі злом, приписуючи їм демонічні риси. Змальовування ворога як абсолютного зла стало одним із перших проявів пропаганди.

Світ змінювався: монархії втрачали силу, суспільство ставало демократичнішим, а люди впливовішими. Водночас правляча меншість, прагнучі зберегти свої позиції, усвідомила, що свідомістю більшості можна керувати, якщо змінити форму комунікації. Так зародилася пропаганда у сучасному розумінні. Пропаганда — це навмисна, систематична спроба формувати сприйняття, маніпулювати когнітивними процесами та спрямовувати поведінку для досягнення реакції, яка сприяє

бажаному наміру пропагандиста [1]. Таким чином, пропаганда увійшла в повсякденне життя пересічної людини й стала невід’ємною складовою виробництва, моди, політики та, безперечно, війни. Найбільшої сили пропаганда, як військовий елемент комунікації, набула саме під час Першої світової війни. Вперше це був не хаотичний, а системний і структурований підхід, де діяльність координували спеціально створені державні установи: Wellington House (Велика Британія), Maison de la Presse (Франція), Kriegspresseamt (Німеччина), CPI (США). Гарольд Лассуел у своїй книзі «Propaganda Technique in the World War» описує чотири основні напрями військової пропаганди: деморалізацію ворога, збереження дружніх відносин із нейтралами та, за можливості, здобуття їхньої співпраці, підтримку дружніх відносин із союзниками та мобілізацію ненависті проти ворога для консолідації внутрішньої підтримки війни. Щоб мобілізувати ненависть народу проти ворога, представте протилежну націю як загрозливого, кровожерливого агресора [2]. Під час Першої світової війни британська пропаганда демонізувала німців, показуючи їх жорстокими та нелюдськими. Плакати на кшталт «Once a German - Always a German!» та карикатури Дж. Фіцморіса і Ф.Г. Таунсенда створювали образ агресивного кайзера Вільгельма II, який уособлював зло та автократію. Німецька пропаганда, хоч і слабше організована, теж формувала власний образ ворога: у плакатах «Was England will!» та «Siegt der Feinde Hass und Heer...» британців показували як підступних і жорстоких. Американська пропаганда під керівництвом Джорджа Криля використовувала всі медіа: плакати, кіно, радіо. На плакатах «Destroy This Mad Brute» і «Beat Back the Hun» німці постають варварами-звірами, а фільм Д.

Гріффіта «Hearts of the World» показував їх як загрозу мирному життю, мобілізуючи суспільство на війну.

Після Першої світової війни світ усвідомив силу пропаганди, і у післявоєнні роки її активно досліджували. І коли через 21 рік розпочалася нова війна, держави мали чітке уявлення про ефективні стратегії та інструменти пропаганди та знали, як діяти на інформаційному полі бою. Під час Другої світової війни кожна країна створювала власний образ ворога. У СРСР німців показували як нелюдів і вбивць, у Британії - як тарганів, у Франції - як безжальних загарбників. Найрозвиненішу систему пропаганди створила нацистська Німеччина. Спираючись на ідеї з «Mein Kampf», Гітлер і Геббельс використали суспільну кризу та настрої населення, щоб поширювати ідеї відновлення величі країни, скасування Версальського договору, а також антикомуністичні й антисемейські наративи. Пропаганда активно формувала образ ворога: більшовизм зображали як смертельну загрозу, Францію - як расового супротивника, а Британію - як байдужу до союзників, отже, пропагандистська система охопила десятки мільйонів людей, ставши одним із ключових інструментів режиму.

Російсько-українська війна відкрила нове «обличчя» пропаганди. Так російська пропаганда, впершу чергу, будується на систематичній брехні та викривленні інформації, починаючи з анексії Криму. Спочатку Росія заперечувала, що її війська брали участь у захопленні Криму, називаючи озброєних людей «місцевою самообороною». Але, коли анексія вже відбулася й опору не залишилося, Путін відкрито визнав, що саме російські військові забезпечували контроль над півостровом. І з того часу російська пропаганда будує специфічний конструкт ворога - образ «українського нациста». Узявши знайомий образ зла, почала

вибудовувати паралелі для виправдання та легітимізації війни. Демонізація ворога може виправдати осудні дії щодо інших. Коли конфлікт представлений в абсолютних термінах добра (зла) та зла (зла), це вказує на чіткий розрив між правильним і неправильним. Будь-який акт насильства, пов'язаний зі «злим» опонентом, таврується як аморальний, тоді як власні дії сприймаються як необхідні та законні [3]. Працюючи на інформаційному полі бою з 2014 р., вона систематично вибудовує образ українця як нелюда. Наприклад, інтерв'ю про «розіп'ятого хлопчика», котре було опубліковане в 2014 р. в російських новинах. Підтвердження цим словам не можна знайти, проте ця новина активно транслюється та поновлюється в свідомості росіян. Російська пропаганда наполягає, що її війська нібито завдають ударів лише по військових об'єктах. Але реальність зовсім інша: за даними Моніторингової місії ООН з прав людини (HRMMU), від початку повномасштабного вторгнення загинуло щонайменше 14 383 цивільних, серед них 738 дітей, а ще 37 541 людина - поранена, включно з 2318 дітьми [4]. Ці цифри - доказ того, що війна Росії спрямована передусім проти мирного населення.

«Біолабораторії», «війська НАТО», «нацисти», «вигадана нація» - основні наративи, що просуває російська пропаганда, як образу українців. Сучасне телебачення на росії присвячує свою увагу Україні, де постійно транслює ці наративи. І це справді працює: опитування «Левада-центру» показує, що у квітні 2025 року приблизно 75% росіян підтримували війну з Україною [5]. На додачу до цього, росія підкупає політиків з інших країн, задля просування власних наративів. Чого тільки вартує одна з останніх цитат В. Орбана: «Україна не є незалежною суверенною державою, ми її утримуємо, вона не повинна поводитися так, ніби суверенна»

[6]. Росія усіма силами намагається запевнити світ, що України не було, і вона не має існувати, а український народ - уособлення зла на землі.

Але, як здається рашистам, й цього замало, тому росія намагається періодично залякувати світ ядерною зброєю, особливо, коли стає питання виділення допомоги Україні. Так, восени 2024 р. путін погрожував заходу ядерною відповіддю, якщо Україна почне бити вглиб росії [7].

В свою чергу, українські медіа та пропаганда висвітлюють росіян і російських солдатів переважно у контексті агресора та окупанта. Ці злочини агресора підтверджується такими задокументованими та підтвердженими фактами як: обстрілами цивільного населення, терактом в Оленівці, злочинами в Бучі та ін. Акцент української пропаганди спрямований на висвітлення російської брехні та маніпуляцій та оприлюднення звірств і злочинів росіян. В українських військових рекламних компаніях російських солдатів також дуже часто дегуманізують та демонізують, зображаючи росіян як «зомбі» та «нечисть» («покидьки»). Численні злочини, крадіжки, та свідчення, записані на інтерв'ю, частково змінили уявлення про російського солдата. Таким чином, образ російського солдата в українській свідомості виглядає як образ бідного, недостатньо обізнаного, переважно зомбованого громадянина, який бере участь у війні, здебільше, за матеріальну винагороду або через переконання, спрямовані на боротьбу з «вигаданими» ворогами.

Історія пропаганди показує, що формування образу ворога завжди було ефективним інструментом мобілізації суспільства та легітимізації насильства. Від античності до Першої та Другої світових воєн, а також сучасної російсько-української війни,

держави використовують символи, стереотипи та медійні технології для деморалізації супротивника та консолідації власного населення. У підсумку: коли образ ворога стає пануючим наративом, він звільняє місце для екстремальних дій і виправдань, що мають трагічні наслідки для цивільних людей і міжнародного порядку. Саме тому дослідження історії пропаганди потрібно не лише для розуміння минулого, а й для розуміння, що робити у майбутньому.

Перелік посилань:

1. Garth S. Jowett, V. O'Donnell. Propaganda and Persuasion. Fifth Edition. SAGE. URL:<https://hiddenhistorycenter.org/wpcontent/uploads/2016/10/PropagandaPersuasion2012.pdf>
2. Harold D. Lasswell. Propaganda Technique in the World War. New York 1938. URL:
<https://ia801200.us.archive.org/18/items/PropagandaTechniqueInTheWorldWar/Propaganda%20Technique%20In%20the%20World%20War.pdf>
3. Linn Normand. Demonization in International Politics. Palgrave Macmilan. URL:https://books.google.com.ua/books?id=aYtPDAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=ru&source=gbg_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false
4. Ukraine's Civilians Face Daily Death and Injury Amid Intense Attacks, UN Human Rights Monitors Say. URL:
<https://ukraine.ohchr.org/en/Ukraine-s-Civilians-Face-Daily-Death-and-Injury-Amid-Intense-Attacks-UN-Human-Rights-Monitors-Say>

	Левада	Центр	URL:
5.			https://www.levada.ru/2025/02/11/konflikt-s-ukrainoj-v-yanvare-2025-goda-vnimanie-podderzhka-otnoshenie-k-peregovoram-i-vozmozhnym-stranam-posrednikam-mnenie-o-prodolzhitelnosti-i-vozmozhnyh-itogah-konflikta/?utm_source
6.	Орбан знову спровокував міжнародний скандал — заявив про відсутність суверенітету в Україні		URL: https://tsn.ua/svit/orban-znovu-sprovokuvav-miznarodnyy-skandal-zaiavyv-pro-vidsutnist-suverenitetu-v-ukrayiny-2923037.html
7.	Putin draws a nuclear red line for the West.		URL: https://www.reuters.com/world/europe/putin-draws-nuclear-red-line-west-2024-09-27/

Микола Вишневський,

здобувач вищої освіти,

спеціальність: «Міжнародні відносини,

суспільні комунікації та регіональні студії»,

Державний університет економіки і технологій

e-mail: vyshnevskiy_ma_23007@kneu.dp.ua

Наталія Шелудякова,

(науковий керівник),

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри міжнародних відносин,

Державний університет економіки і технологій

e-mail: sheludiakova_na@duet.edu.ua

Міжнародна політика та українське питання XX – XXI ст.

Анотація. Стаття репрезентує основні положення та причини вторгнення російської федерації на територію України з точки зору конструктивізму та реалізму; значення України на міжнародній арені.

Ключові слова: Україна, росія, конструктивізм, реалізм, Європа, міжнародні відносини, НАТО, міжнародна арена, війна, військова агресія, конфлікт.

Актуальність теми. Військова агресія російської федерації проти України має глобальний характер, адже ця війна вийшла за межі регіонального конфлікту та перетворилася на глобальне протистояння різних геополітичних полюсів світу; що свідчить про її надзвичайну актуальність в контексті міжнародних відносин і світової політики.

Аналіз наукових досліджень. Основна суть і положення

аналітичної складової статті ґрунтуються на теоретичній основі досліджень у сфері міжнародних відносин, викладених у працях таких політичних мислителів, як Збігнєв Бжезінський та Джон Міршаймер.

Мета дослідження — проаналізувати геополітичний та стратегічний вплив військової агресії росії проти України у контексті міжнародних відносин, аби підкреслити не лише регіональну, а й світову важливість України як суверенної держави.

Світові події на початку 20-х років XXI століття перевернули міжнародну спільноту з ніг на голову, значно похитнувши баланс сил у світі: 24 лютого 2022 року росія не тільки здійснила повномасштабне військове вторгнення на територію України, але й поставила під сумнів основні принципи міжнародного права, кинувши виклик ключовим положенням Статуту ООН і Гельсінського заключного акту.

Насправді, територія України має надзвичайно важливе значення для Заходу та Європейського Союзу, оскільки виступає геополітичним бар'єром, який відокремлює держави-учасниці Північноатлантичного альянсу від їхніх прямих опонентів — передусім росії та Китаю. Збігнєв Бжезінський у «Великій шахівниці» зазначав про унікальне геополітичне положення України та ризик прямої російської інтервенції, який, зрештою, реалізувався.

Допоки Україна залишається незалежною суверенною державою, трансформація росії відбуватиметься у напрямку формування євразійської імперії, що, як наслідок, може змістити геополітичну вісь з України до Польщі й створити негативні наслідки не лише для Європи, а й для усього Західного блоку [1]. У

результаті цього росія не лише постійно нагадуватиме про власну присутність, але й підживлюватиме свої експансіоністські прагнення.

Певною мірою, росію можна розглядати як державного актора крізь призму конструктивістської теорії міжнародних відносин, відповідно до якої її зовнішньополітична поведінка визначається не лише об'єктивними та матеріальними факторами, але й, передусім, її власною ідентичністю, що формує уявлення про «я» діючого суб'єкта. Саме з цієї перспективи росія сприймає себе як протидіючу геополітичну вісь, яка протиставляє себе Заходу й вважає за необхідне порушувати принципи міжнародного права та світового балансу сил задля відновлення «минулої величі» та контролю над територіями, що колись входили до складу Російської імперії або СРСР. Це, своєю чергою, підкреслює реваншистські та шовіністські наративи кремля.

Зокрема, важливо звернути увагу на реалістські пояснення військової інтервенції росії в Україну, які відображають іншу грань її агресивної політики — розуміння міжнародної арени як простору боротьби за гегемонію та забезпечення власної безпеки.

У контексті теми, статті, реалістські теорії пояснюють військове вторгнення 2014 року, насамперед, розширенням НАТО та рішеннями Бухарестського саміту 2008 року. Відчуваючи власну стратегічну вразливість на тлі запрошення нових держав до Північноатлантичного альянсу та спалаху Революції Гідності в Україні, кремль вирішив діяти на випередження, анексувавши Крим і здійснивши відверте збройне втручання на сході України.

Американський політолог Джон Міршаймер зазначав, що припинення постачання зброї Україні та зупинка подальшого розширення НАТО могли б запобігти ескалації, описуючи реакцію

в.путіна як раціональну відповідь на загрозу з боку Заходу [3].

Однак, важко говорити про раціональність виключно в межах реалістської парадигми, адже вона ігнорує порушення міжнародного права та державних кордонів, не враховуючи аспекти ідентичності та конструктивістського підходу. Навіть, якщо розглядати конфлікт виключно через призму реалізму, дії росії слід трактувати не лише як прояв наступального реалізму, але й як спробу утвердити гегемонічний вплив, що підтверджується затягуванням переговорних процесів щодо припинення війни та прагненням зберегти постійну присутність в Україні.

Ця стратегія формується ще з 1990-х років, коли росія просуvala власні політичні інтереси через «маріонеткові» структури — зокрема, підтримуючи Віктора Януковича — та забезпечувала військову присутність у Криму завдяки Чорноморському флоту, що заклало основу для подальшої анексії у 2014 році.

Однак, це явище вже не можна вважати суто двостороннім глобальним протистоянням Заходу і Сходу, США та росії, адже після майже чотирьох років повномасштабної війни Росії проти України, конфлікт перетворився на своєрідну «чорну діру», що втягує інші держави та інтереси міжнародної арени у вир подій, які стають визначальними не лише для України, а й для всього людства.

Що сьогодні означають державні кордони, національна ідентичність чи гуманізм? Міжнародна спільнота почала переосмислювати усталені аксіоми та теореми, спираючись на війну в Україні як на «живий кейс», який досі не має логічного завершення. Світ розтягнув «клаптикову ковдру» Г. Кіссінджера з Близького Сходу на всю міжнародну арену — не лише у матеріальному, а й у смисловому вимірі.

Отже, маємо справу з повним переосмисленням підходів до міжнародних відносин, кризою ліберальних структур у Європейському Союзі та неспроможністю ООН і НАТО дати повноцінну відповідь на тандем росії й Китаю. Це зумовлено всеохопною політичною та економічною глобалізацією і власною нерішучістю міжнародних інституцій до активніших дій.

Результат війни в Україні стане ключовим індикатором, який чітко висвітлить нову конфігурацію балансу сил у світі, торкаючись не лише дихотомії США–росія, а й ролі Китаю, Європейського Союзу та держав Близького Сходу у формуванні нового світопорядку.

Перелік посилань:

1. Бжезінський З. Велика шахівниця. Американська першість та її стратегічні імперативи. Львів-Івано-Франківська: «Лілея-НВ», 2000.

2. Кіссінджер Г. Світовий порядок. Роздуми про характер націй в історичному контексті. Х.:Наш формат, 2025.

3. Mearsheimer J. J. Why the Ukraine Crisis Is the West's Fault. The Liberal Delusions That Provoked Putin. Foreign Affairs. September-October, 2014. 1-12.

Альона Волик,

виконуюча обов'язки директора

Криворізької гімназії №32

Криворізької міської ради

e-mail: volikalona@gmail.com

Людмила Степашко,

заступник директора з навчально-виховної роботи,

Криворізької гімназії №32

Криворізької міської ради

e-mail: stepashkolyudmila@gmail.com

**Почесна відзнака «Місто-Герой України» - відзнака містянам
за стійкість духу й героїзм громадян у війні з країною -
загарбником, від подій Другої світової війни до сучасного
протистояння України російському вторгненню**

Чи може бути щось більш вражаючим ніж зруйнована війною будівля? Думки про завчасно обірвані життя чи знищені прямо тут родини? Понівечені речі, які були родинними реліквіями? Знищені будинки, вулиці, міста... Чи можливо доньці або сину виконати заборону батьків що до їх відвідування через безпекову ситуацію в місті? Чи можливо забути, як тремтіли руки, розбираючи завали після прильоту в сусідів? Як залишитись Людиною в нелюдських умовах?

Статус «Місто-герой України» – це почесна відзнака, яка має символічне значення та надає визнання подвигу громадян, а не наділяє місто додатковими адміністративними чи фінансовими повноваженнями. Цей статус підкреслює стійкість, мужність та самопожертву мешканців під час захисту від збройної агресії,

символізує єдність українського народу та слугує прикладом для інших. Він також підвищує престиж міста та може привертати увагу центральної влади до його потреб у відновленні.

МІСТО-ГЕРОЙ – почесне звання, найвищий ступінь відзнаки для міст, захисники яких виявили масовий героїзм, мужність і стійкість під час «Великої Вітчизняної війни» (так за радянського режиму мала назва Другої світової війни; пізніше, але знову ж таки за існування радянської системи, писали вже про «ВВв» як «складову» Другої світової війни; сучасна українська історіографія більше не використовує цю ідеологічно застарілу та морально невідповідну назву) Радянського Союзу 1941–1945. Термін «місто-герой» з'явився 1942 спочатку спонтанно, на сторінках «Правды» і в публіцистиці, а 1 травня 1945 - у Наказі № 20 Верховного головнокомандуючого Й. Сталіна був закріплений офіційно – ішлося про салют у містах-героях Ленінграді (нині м. Санкт-Петербург), Сталінграді (нині м. Волгоград, ерефія), Севастополі й Одесі [1]. Відповідно до положення про присвоєння високого звання, місту-герою вручалися орден Леніна, медаль «Золота Зірка» і грамота Президії Верховної Ради СРСР. На честь цієї події в містах, що відзначилися, встановлювався обеліск.

Офіційно почесне звання «Місто-герой» закріплено лише в 1965 році: в ознаменування 20-річчя Перемоги, ними стали Севастополь, Київ, Одеса, Волгоград, Ленінград і Москва. Тоді ж Брестській фортеці було присвоєно звання «Фортеця-герой». Через вісім років, у вересні 1973 р., цієї честі удостоєні Керч (до 30-річчя визволення Криму) і Новоросійськ (до 30-річчя розгрому фашистів на Кавказі); у 1974-му — Мінськ, ще через два роки — Тула. Завершили список міст-героїв у травні 1985 року Смоленськ і Мурманськ [2].

Почесна відзнака «місто-герой України» була запроваджена Президентом України 6 березня 2022 року для відзначення стійкості духу й героїзму громадян у війні з країною-агресором. Відповідно до Указу Президента України №111/2022, мета цього рішення — вшанувати «подвиг, масовий героїзм та стійкість громадян, виявлені у захисті своїх міст під час відсічі збройної агресії російської федерації проти України». Місту вручається спеціальна верхівка для державного прапора та стрічка почесної відзнаки з синьо-жовтими смужками. Серед нагороджених міст — Волноваха, Гостомель, Маріуполь, Харків, Херсон, Чернігів, Ірпінь, Миколаїв, Охирка [3].

Указом Президента України від 30.09.2025 року №720/2025 присвоєно почесну відзнаку «Місто герой України» 16 містам України: Баштанці, Вознесенську, Гуляйполю, Дружківці, Костянтинівці, Краматорську, Куп'янську, Марганцю, Нікополю, Оріхову, Павлограду, Покровську, Слов'янську, Старокостянтиноу, Сумам, Тростянець [4].

Присвоєння українським містам почесного звання «Місто-герой України» має глибокий соціально-психологічний вплив як на мешканців цих територій, так і на суспільство в цілому. Це явище виконує не лише символічну, а й виразно психотерапевтичну функцію, адже сприяє відновленню почуття гідності, безпеки та значущості у людей, які пережили стресові події, пов'язані з війною. На індивідуальному рівні така відзнака активізує механізми психологічної стійкості — підвищує рівень самоефективності, сприяє емоційному відновленню через усвідомлення, що їхні дії, втрати та страждання не були марними. Люди починають сприймати власний досвід не лише як травматичний, а й як

героїчний, що підсилює почуття внутрішнього контролю та впевненості у власних силах.

На колективному рівні присвоєння статусу «місто-герой» стимулює формування позитивної соціальної ідентичності громади. Воно об'єднує людей навколо спільного переживання та дає змогу переосмислити травму через гордість і солідарність. Таке колективне визнання виступає потужним антидотом до почуття безсилля й втрати, знижує рівень соціальної тривожності та підвищує довіру між членами спільноти. Згідно з дослідженням, в умовах тривалої війни соціальна ідентичність набуває пріоритетного значення у структурі Я-концепції людини [5]. Водночас, це сприяє формуванню спільних цілей, орієнтованих на відбудову, взаємопідтримку та спільну відповідальність за майбутнє.

Відзнака «Місто-герой України» виконує функцію символічного ресурсу колективної пам'яті, який допомагає суспільству інтегрувати травматичний досвід у власну історію. Вона сприяє розвитку посттравматичного зростання – явища, коли після кризових подій посилюється цінність життя, міжособистісні зв'язки та духовна зрілість. Наприклад, дослідження мілітарної ідентичності показують, що воєнний досвід може стати базою для зростання та трансформації ідентичності [6]. Особливе значення має вплив таких символів на молоде покоління: вони формують у нього зразки громадянської відваги, моральної сили та емоційної витривалості. У цьому контексті важливими є дослідження міської ідентичності як соціокультурного феномена [7].

Присвоєння статусу «місто-герой» можна розглядати як важливий соціально-психологічний чинник, що не лише зберігає історичну пам'ять, а й сприяє відновленню психологічного

благополуччя суспільства. Воно підтримує колективну самооцінку, стимулює розвиток позитивної національної ідентичності та сприяє формуванню внутрішніх ресурсів, необхідних для подолання наслідків війни й відновлення соціальної єдності.

Висновки:

Містяни міст-героїв, не мають автоматичних пільг, але можуть розраховувати на непрямі переваги, як-от: пріоритет у державних програмах відновлення та можливість отримання додаткової підтримки через місцеві програми. Центральна влада надає цим містам пріоритет у фінансуванні, а місцева влада може розробляти власні соціальні програми підтримки для мешканців. Статус міста-героя привертає увагу центральної влади та міжнародних донорів до потреби відновлення, що робить такі міста першочерговими об'єктами для фінансування. Це включає програми відновлення та підтримки, які можуть бути націлені на конкретні населені пункти. Місцева влада може створювати власні муніципальні програми для підтримки жителів міст-героїв, такі програми можуть включати додаткові виплати, компенсації або пільги, наприклад, на оплату комунальних послуг чи житлові програми.

Перелік посилань:

1. Верменич Я.В. МІСТО-ГЕРОЙ [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 6: Ла-Мі / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во "Наукова думка", 2009. 790 с.: іл.. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Misto_geroy
2. Голос України. [Електронний ресурс] <https://www.golos.com.ua/article/222226>

3. Visit UKRAINE [Електронний ресурс]
<https://visitukraine.today/uk/blog/5215/what-is-the-hero-city-of-ukraine-follow-the-symbols-of-invincibility#volnovaha>

4. ПРЕЗИДЕНТ УКРАЇНИ ВОЛОДИМИР ЗЕЛЕНСЬКИЙ.
Офіційне інтернет-представництво [Електронний ресурс]
<https://www.president.gov.ua/news/prezident-prisvoyiv-pochesnu-vidznaku-misto-geroj-ukrayini-1-100477>

5. Дроздова В.А. Динаміка ідентичності молодих громадян в умовах російсько-української війни [Електронний ресурс]
<https://dspace.uzhnu.edu.ua/items/6427f661-5c8f-4cb8-b91d-1364a7b9960b>

6. Зливков В, Л., Лукомська С.О. Соціальна та особистісна мілітарна ідентичність українців в умовах війни [Електронний ресурс] <https://pj.journal.kspu.edu/index.php/pj/article/view/1303>

7. Тормахова А. Ідентичність міста як соціокультурний феномен. [Електронний ресурс] <https://ucs.knu.ua/article/view/1027>

Марина Волікова,

к.п.н., доцент, доцент кафедри

соціально-гуманітарних наук,

Державний університет економіки і технологій

ORCID: 0000-0002-3182-7639

e-mail: volikova_mm@kneu.dp.ua

Анастасія Алексієнко,

здобувачка вищої освіти,

спеціальність: «Історія, правознавство»,

Державний університет економіки і технологій

e-mail:alekseenkonastya4@gmail.com

Гітлерівський окупаційний режим в Україні 1941-1943 років та особливості відбудови звільнених територій

Гітлерівська окупація України стала для українського народу найскладнішим випробуванням, адже завданнями кермачів «нового порядку» стали обезлюднення захопленого територіального масиву, підготовка життєвого простору для «арійського народу», яким у хворій уяві А. Гітлера та його поплічників були німці. Згідно з «Генеральним планом Ост», передбачалося масове переселення німців, знищення або виселення більшої частини слов'янського населення та повна колонізація українських земель [5]. Політика гітлерівського режиму на окупованих територіях розглядала Україну як простір для експлуатації, гноблення та пограбування. Водночас антропологічний підхід у сучасній історіографії [6] дозволяє побачити не лише «велику політику», а й повсякденне життя українського населення, яке опинилося під владою окупантів.

Актуальність цієї теми має особливе значення, адже вона дозволяє простежити, як політика зовнішнього агресора спрямовувалася не лише на контроль над землями, а й на систематичне знищення економічного, культурного та демографічного потенціалу українського народу. Тодішня окупаційна влада проводила політику тотальної експлуатації, масових депортацій і культурного грабунку, що стало одним із найтрагічніших випробувань в історії України. Сьогодні Україна знову переживає подібні виклики: війна призводить до знищення міст, примусових депортацій, культурних втрат і економічних руйнувань. Саме тому, звернення до історичного досвіду Другої світової війни допоможе нам не лише осмислити минуле, а й побачити історичну тяглість боротьби українського суспільства за право на життя і розвиток у власній державі.

Під час війни значна частина української території була загарбана Третім Рейхом та розділена на ряд окупаційних утворень, що мали різні форми існування: території включені безпосередньо до Рейху – дистрикт «Галичина» та гебіт «Білосток»; цивільні адміністративні утворення – Рейхскомісаріати «Остланд» та «Україна»; зона військової адміністрації, що об'єднувала території під контролем вермахту. Кожна з них мала свої особливості проведення окупаційного режиму, зокрема і на території вищезгаданих рейхскомісаріатів. Безпосередньо рейхскомісаріат «Україна» зі столицею в Рівному був підпорядкований Еріху Коху. В своїх промовах він прямо заявляв: *«Я зламаю волю цього народу»*. Паралельно існувала й військова зона, до якої входили: Чернігівська, Сумська, Харківська, Сталінська (нині Донецька) та Ворошилоградська (нині Луганська) області. Саме на цих територіях вермахт відіграв визначальну роль і найчіткіше

проявився характер окупаційного режиму – поєднання військово-адміністративного, господарського та карально-поліційного апаратів, що забезпечували одночасно експлуатацію ресурсів і придушення будь-якого спротиву [1].

Тож, в перші місяці війни визначалися політикою «спаленої землі», яку здійснювала радянська влада під час відступу. Відбувалася евакуація підприємств, транспорту та запасів продовольства значно ускладнила завдання окупантів. Але, попри це, восени 1941 року німецька влада налагодила власну систему управління і розпочала реалізацію економічних планів. Першочергово «Україна» розглядалась – як аграрно-сировинний придаток Третього Рейху, згідно з німецькими документами, планувалося вивезення 8 тон зерна щороку, однак реальність воєнних дій зробила ці плани малореалістичними [2]. З 1942 р., після поразки під Москвою, нацисти почали спроби відновлення промислових підприємств, насамперед у Донбасі та Кривому Розі, що мали забезпечити армію німців паливом і металом [1].

Відомий історик І.Тарнавський підкреслює, що відновлення промислових об'єктів поєднувалося з їхнім систематичним грабунком і вивезення обладнання на територію Німеччини. Окремою трагедією стали остарбайтери – примусово вивезені на роботи до Німеччини. Лише з України було депортовано близько 2.4 млн осіб [7].

Головною сферою експлуатації українського населення було також й сільське господарство. Реквізиції зерна, худоби й сільськогосподарських машин, а також примусова праця селян призвели до глибокого виснаження українських сел. Так званий «новий аграрний лад» означав жорстке підпорядкування,

позбавлення селян господарства і перетворення їх на дешеву робочу силу [2].

Особливістю економічної політики німців було прагнення поєднувати експлуатацію ресурсів із частковим відновленням промисловості. Було запроваджено окремі відбудовчі програми, які забезпечували швидкий запуск шахт та заводів, однак через військові дії та нестачу матеріальних ресурсів більшість таких планів залишилися нереалізованими. Майже все населення потерпало від голоду, злиднів, а ресурси зосереджувалися на потребах фронту.

Варто наголосити, що у сфері культури та освіти нацистська політика базувалася на расовій ідеології. Українців розглядали як «нижчу расу», що визначало обмеження доступу суспільство в освіті. Навчальні заклади зводились до початкової, тоді як середні та вищі навчальні заклади ліквідовувалися [3]. У сфері культури діяла політика грабунку: з музеїв, бібліотек та церков масово вивозили цінності. Лише з Києва окупанти вивезли понад 300 тисяч експонатів. Релігійне життя зазнало трансформацій: частина церков була відкрита, але під суворим контролем окупаційної влади.

Американський історик, професор Єльського університету, дослідник тоталітаризму та голокосту Тімоті Снайдер у книзі «Bloodlands» наголошує, що Україна стала одним із головних осередків нацистської політики «терору голодом», депортацій і масових страт. Символом цих злочинів став Бабин Яр, де лише у вересні 1941 року було розстріляно 33 тисячі євреїв.

Варто зазначити, німецька окупаційна політика супроводжувалась масовим терором, який охопив майже кожну родину. Тут можна виокремити такі трагічні події:

1. Найвідомішим злочином став Бабин Яр у Києві. Лише 29-30 вересня 1941 року тут було розстріляно понад 33 771 єврея, а

загалом до кінця окупації – близько 100 тисяч людей, серед яких були євреї, українці, роми, військовополонені.

2. У Харкові в Дробицькому Яру було вбито понад 20 тисяч осіб.

3. В Кам'янці – Подільському в серпні 1941 року розстріляли понад 23 тисяч євреїв.

4. Примусове вилучення продовольства призвело до голоду 1942 – 1943 років. У свідченнях селян Київщини, зафіксованих після війни, часто повторюється: *«Німці забирали все – зерно, худобу, птицю. Діти пухли від голоду»*.

За підрахунками, втрати цивільного населення України від німецької окупації становлять понад 5 млн. осіб, серед яких: близько 1,5 млн. євреїв, 2,4 млн. оstarбайтерів, сотні тисяч розстріляних цивільних, сотні тисяч загиблих від голоду та примусових умов праці [8].

У монографії «Криваві землі: Європа між Гітлером та Сталіним», Т. Снайдер об'єктивно показав небачену жорстокість і антилюдяність каральної машини радянського тоталітаризму *«Україна стала серцем кровавих земель, де нацистська політика знищення поєдналася з радянськими депортаціями і терором»* [8].

Відступаючи з фронту України у 1943 році, німецькі війська здійснювати тотальну руйнацію: підривали шахти Донбасу, вивозили обладнання з заводів, спалювали села. Було зруйновано понад 700 міст і близько 28 тисяч сіл України [1]. Це означало, що навіть ті промислові об'єкти, які вдалося частково відновити під час окупації, після визволення країни були зруйновані вдруге.

Відбудова звільнених територій України розпочалася в ході наступальної операції Червоної Армії восени 1943 року. Україна вийшла з німецької окупації однією з найбільш зруйнованих країн

Європи: знищено 714 міст і близько 28 тисяч сіл, зруйновано понад 16,5 тисяч промислових підприємств, а мільйони людей залишилися без житла. Найбільші труднощі чекали на Донбас та Кривий Ріг, де шахти та металургійні комбінати були підірвані та затоплені. Відновлення відбувалося у надзвичайно важких умовах: люди працювати вручну, часто голодні та виснажені, але вже наприкінці 1944 року Донбас дав третину довоєнного видобутку вугілля, а у Кривому Розі та Дніпропетровську знову запрацювали доменні печі й металургійні заводи. Символом післявоєнного відродження стало часткове відновлення Дніпрогесу вже у 1947 році. Одночасно розгорталася відбудова транспортної мережі: відновлювалися залізниці, мости, порти, а в Києві та Харкові відновили вокзали та тракторний завод.

Не менш складним було відродження сільського господарства та соціальної сфери. Колгоспна система була фактично зруйнована – понад 28 тисяч колгоспів припинило існування, коней для обробки землі не залишилося, тому плуги тягли жінки і діти. У спогадах очевидців: *«Орали самі, руками сіяли, але раділи, що вже не було німця»*. Паралельно відновлювали школи (понад 15 тисяч лише у 1944р.), бібліотеки, театри, університети, адже влада прагнула не тільки відродити економіку, а й повернути ідеологічний контроль. У містах проводилися «неділі відбудови», коли все населення, незалежно від професії, працювали на відновлення доріг і житла. Більшість людей жили у бараках чи підвалах, але ентузіазм і колективна праця давала відчуття нового початку. Таким чином, відбудова стала актом не лише економічного, а й морального відродження, уособлюючи силу українського народу, який, попри колосальні втрати, зумів підняти країну з руїн.

Підсумовуючи, можна сказати, що гітлерівський окупаційний режим став прикладом цілеспрямованої політики тотального підпорядкування, яка поєднувала економічну експлуатацію, культурне пограбування та фізичне винищення населення. Україна розглядалася Третім Рейхом як аграрно-сировинний придаток, мільйони людей розстріляно, депортовано, сотні тисяч міст і сіл було зруйновано. Водночас, відбудова звільнених територій стала свідченням незламності та сили українського народу, який, попри колосальні втрати й важкі умови, зумів відродити промисловість, сільське господарство й культурне життя. Цей історичний досвід має особливе значення для сьогодення.

Розв'язана росією війна проти України знову супроводжується руйнуванням міст, масовими депортаціями, культурними втратами й спробами знищити ідентичність українців.

Як і в роки Другої світової, наш народ переживає значні демографічні втрати, але водночас демонструє неймовірну здатність до опору й відродження. Минуле вчить нас, що навіть після найжахливіших катастроф Україна відроджується з руїн. Сьогоднішній супротив російській агресії – це продовження тієї самої історичної тяглості, а саме боротьби за свободу, за власну гідність, власну державу та право українського народу на творення свого майбутнього!

Перелік посилань:

1. Нестеренко В.А. Окупаційний режим у військовій зоні України в 1941 – 1943 рр. (адміністративний, економічний та соціокультурний аспекти): Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01:

історія України. К. Інститут історії України НАН України, 2005. 307 с.

2. Коваль М., Вєтров І. Економічна експансія третього рейху в Україні. К., Четверта хвиля, 2000. 232 с. *Український історичний журнал*. 2001. № 2. С. 136-138. Режим доступу: http://resource.history.org.ua/publ/journal_2001_2_136

3. Лисенко О. Є. Релігійна ситуація на Україні в 1941-1946 рр.: автореф. дис... д-ра іст. наук: 07.00.01. Лисенко Олександр Євгенович ; Нац. акад. наук України, Ін-т історії України. К., 1999. 35 с.

4. Тарнавський І. С. Німецько-фашистський окупаційний режим в Донбасі (1941-1943р.): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Тарнавський Ігор Станіславович ; Донецький держ. ун-т. -Донецьк, 1999. 19 с.

5. Пастушенко Т.В. Енциклопедія історії України: Т. 7. Редкол.: В. А. Смолій (голова) НАН України. Інститут історії України. К.: В-во "Наукова думка", 2010. 728 сURL: <http://www.history.org.ua/?termin=Ost> (останній перегляд: 16.09.2025)

6. Беркгофф, Карел К. Жнива відчаю: життя і смерть в Україні за нацистського правління. Видавництво Гарвардського університету, 2004.

URL: <https://doi.org/10.2307/j.ctv1p6hnvg>

7. Данильчук В. Остарбайтери з України: Історіографічний Огляд проблем вивезення та репартації. *Головний редактор*, 2016, 439.

8. Снайдер, Тімоті. Криваві землі: Європа між Гітлером і Сталіним. Нью-Йорк: Basic Books, 2010.

Марина Волікова,

к.п.н., доцент, доцент кафедри
соціально-гуманітарних наук

Державного університету економіки і технологій

ORCID: 0000-0002-3182-7639

e-mail: volikova_mm@kneu.dp.ua

Громадянська освіта та виховання в умовах війни

Війна в Україні призвела до дестабілізації в багатьох аспектах суспільного життя. Однією з найбільш уразливих галузей стала освіта, яка не встигла стабілізуватися після випробування глобальною пандемією. Навчальні заклади, змушені адаптуватися до обмежень та загроз, стикнулися із завданням гарантувати безпеку, надійність та доступність освіти в найскладніших умовах. Вплив війни на освіту в Україні – це питання, яке потребує аналізу та обговорення, адже від нього залежить культурне майбутнє як країни загалом, так і наступних поколінь.

Варто визнати, що в умовах війни громадянська освіта зосереджується на формуванні стійкої громадянської позиції, критичного мислення, навичок безпеки, а також на розвитку національної самосвідомості та здатності до взаємопідтримки та співпраці. Це включає вивчення питань кібербезпеки, розпізнавання фейків, а також розуміння прав і обов'язків громадян задля збереження стабільності та майбутнього суспільства.

Виокремимо ключові аспекти громадянської освіти та виховання в умовах війни:

1. *Критичне мислення та медіаграмотність*: важливість навчання учнів критично оцінювати інформацію, розпізнавати фейки та маніпуляції в соціальних мережах і ЗМІ.

2. *Кібербезпека та безпека в мережі*: формування навичок безпечного користування пристроями та обліковими записами в інтернеті.

3. *Національна самосвідомість*: розвиток почуття єдності, розуміння цінності своєї держави та її захист.

4. *Взаємопідтримка та співпраця*: акцент на спільних цінностях, здатності працювати разом та допомагати одне одному в умовах кризової ситуації.

5. *Цифрова творчість*: використання цифрових інструментів для вираження емоцій, обміну досвідом та створення позитивного контенту, зосереджуючись на темах безпеки та майбутнього.

6. *Розвиток емоційного інтелекту*: навчання дітей конструктивно керувати своїми емоціями та долати негативні переживання, пов'язані з війною.

7. *Знання та права громадян*: розуміння своїх прав та обов'язків, а також принципів демократичного суспільства та верховенства права.

Наведемо приклади успішного впровадження громадянської освіти в Україні:

- *Інтеграція у навчальні програми*: курс «Громадянська освіта» для 10-класників, який вводить ключові поняття, такі як права людини, верховенство права, громадянське суспільство та відповідальність, є прикладом успішної інтеграції громадянської освіти в освітній процес.

- *Використання інтерактивних методів*: у шкільній та позакласній діяльності застосовуються інтерактивні форми

навчання для розвитку навичок аргументації, активного слухання та ведення діалогу, що є важливою складовою громадянської освіти.

- *Проектна діяльність*: реалізація проєктів, спрямованих на розвиток громадянських компетентностей, дозволяє учням вчитися співпрацювати, брати відповідальність та приймати виважені рішення.

- *Підготовка педагогічних кадрів*: системна підготовка та перепідготовка вчителів, які володіють громадянськими компетентностями та можуть застосовувати їх у своїй практиці, є ключовим фактором успішного впровадження громадянської освіти.

- *Розвиток освітніх ресурсів*: формування мережі освітніх ресурсів для громадянської освіти дорослих сприяє поширенню знань та навичок у суспільстві, що є важливим для утвердження демократії та громадянського суспільства.

- *Нормативно-правова база*: розробка та затвердження плану заходів з розвитку громадянської освіти в Україні, а також включення громадянських компетентностей до освітніх стандартів, є важливим кроком для забезпечення системності та якості.

Тож, навіть в умовах війни можна відпрацьовувати навички роботи в знайомих програмних середовищах, адаптуючи їх до нових тем.

Експертка Агенції з громадянської освіти Людмила Паращенко в рамках проєкту «Сучасний стан, пріоритети та перспективи розвитку системи громадянської освіти в Україні», що здійснюється за підтримки Представництва Фонду Ганнса Зайделя в Україні наголосила, що «Впровадження громадянської освіти має

бути цілеспрямованим і повинно включати 5 основних способів реалізації а саме:

1) *позашкільна діяльність* (проекти, онлайн-курси, настільні ігри, заходи освітнього центру, виїзні навчальні школи, діяльність гуртків, студій, зустрічей з депутатами тощо);

2) *позакласна діяльність* (тематичні виховні заходи, ранкові зустрічі, години спілкування, парламентські уроки, екскурсії тощо);

3) *під час уроків історії, правознавства, громадянської освіти;*

4) *наскрізно під час освітнього процесу в закладі освіти з використанням інтерактивних методів роботи (ігри, квести, пазли, дебати, вікторини тощо на парламентську тематику);*

5) *як окремий факультативний курс за розробленою навчальною програмою» [4].*

Погоджуємось з думкою Сергія Федоровича Клепка, доктора філософських наук та співавтора підручника «Шкільний курс “Громадянська освіта: основи демократії” та методика його навчання» (2009 р.), що невідмінною умовою громадянської життєдіяльності суспільства є рівночасне розв’язування дидактичних і методичних проблем розвитку громадянської освіти. З-поміж численних проблем загальними рисами виділимо найбільш актуальні, як-от:

1) визначення і роз’яснення сутності громадянської освіти;

2) розроблення стандартів і програм викладання громадянських знань;

3) створення підручників і навчальних посібників;

4) поширення вітчизняного і зарубіжного досвіду й сучасних методик;

5) об’єднання різних учасників реалізації громадянської освіти в асоціацію;

6) підготовка відповідних педагогічних кадрів [2, с. 424].

Провідний науковий співробітник лабораторії дидактики Інституту педагогіки НАПН України, доктор філософії Василь Кизенко, наголошує що «Українська громадянська освіта і виховання посуваються звільна в своєму становленні й розвитку, проте вбиваються в європейську силу. Суспільство українців рухається від громадянських цінностей до громадянськості – сталої, фундаментальної цінності. Громадянський рівень українського суспільства вирізняється демократичною ідеологією молоді – суб'єктом громадянської освіти і виховання. На часі – розроблення національної системи формування громадянських цінностей молодого покоління засобами української громадянської освіти і громадянського виховання. Молодь – національний продукт, тож є підстави гадати, що вона навчиться ставати до оборони питомих цінностей українського суспільства – і національних, і громадянських, і сімейних [3, с. 37].

Якщо узагальнити думки зарубіжних та українських вчених щодо особливості реалізації громадянської освіти в умовах війни то можна дійти висновку, що шкільна освіта є тим осердям формування громадянських компетентностей засобами громадянської освіти в Україні відповідно до референтної європейської моделі.

Бачимо, що таке розуміння завдань сучасної системи освіти вказує на необхідність чіткого означення механізмів формування громадянських компетентностей, серед яких найважливішим є створення такої системи підвищення кваліфікації вчителів, що концептуально опирається на чинник неперервної модифікації фахових компетенцій, які на сьогодні виходять за межі традиційної

системи підготовки вчителя до професії та мають містити потужну складову у форматі громадянських компетентностей [1. с. 53].

Резюмуючи вищевикладене сьогодні можна констатувати те, що під час війни вчителі українських шкіл мають можливість удосконалювати свої компетенції у трьох формах: *самоосвіти; внутрішньошкільної підготовки вчителів; інституційного вдосконалення*, що здійснюється поза школою, зокрема і за допомогою інструментів проєктної діяльності.

Аналізуючи означені форми підвищення кваліфікації вчителів в контексті специфіки громадянської освіти, на даному етапі реформи системи освіти в Україні найбільш прийнятною формою є інституційне вдосконалення, що здійснюється поза школою. Саме такий підхід дозволить систематизувати у вчителів розуміння того, чим є і має бути громадянська освіта та виховання відповідно до європейської моделі громадянських компетентностей.

Перелік посилань:

1. Громадянська освіта в умовах безпекових викликів і загроз : навчальний посібник за ред. А. М. Круглашова, Н. Ю. Ротар, І. В. Цікул. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2022. 184 с.
2. Клепко С. Громадянська освіта : утопії, моделі, філософії. *Наука і освітянин*. методології та практики. К. : ЦГО НАН України. 2003. С.409 - 424.
3. Кизенко В Громадянська освіта і виховання - основа громадянського суспільства. *Біологія і хімія в рідній школі* : наук.-метод. журнал. 2015. № 1. С. 34-37.
4. Громадянська освіта в Україні: сучасний стан, пріоритети та перспективи розвитку: фахова дискусія в Центрі Разумкова:

Режим доступу: [https:// edudevelop.org.ua/parlamentska-prosvita/106-gromadyanska-osvita-v-ukrajini-suchasnij-stan-prioriteti-ta-perspektivi-rozvitku-fakhova-diskusiya-v-tsentr-razumkova.html](https://edudevelop.org.ua/parlamentska-prosvita/106-gromadyanska-osvita-v-ukrajini-suchasnij-stan-prioriteti-ta-perspektivi-rozvitku-fakhova-diskusiya-v-tsentr-razumkova.html) (дата звернення: 23.09.2025).

Марія Волкова,

учениця 7-Б класу

e-mail: mariavolkova2305@gmail.com

Ярослав Щербак,

(науковий керівник),

вчитель історії

КЛ «Імпульс» №35,

e-mail: yarik_az@ukr.net

**Газети «Дзвін», «Дніпропетровська газета», «Українські вісті»
та інші видання як осередки формування української
національної свідомості**

Одним із важливих питань під час великих військових потрясінь залишається комунікація держави або повстанських утворень з населенням контрольованої території, формування українського визвольного руху та донесення інформації, поглядів та подій до населення, яке мешкало на території України.

Важливою спробою упорядкування підпільної літератури української повстанської армії стало видання брошури Лева Шанковського «УПА та її підпільна література», в якій робиться спроба виокремити офіційні видання повстанського руху та акцентується увага на важливості поширення українських ідей [1].

У своїй монографії «Видавничо-пропагандивна діяльність ОУН» Стасюк О. відзначає, що свого найбільшого розмаху видавнича діяльність друкарень повстанських органів сягнула під час радянсько-німецької війни та безпосередньо друкувалася референтурою ОУН. Варто відзначити, що центром видавництва стали західноукраїнські землі, оскільки там були найбільш

розвинуті установи ОУН, які розпочали випуск преси, зокрема, «Українські щоденні вісті», «Воля Покуття», «Рогатинське слово», «Волинь».

У результаті просування німецьких військ територією України, слідом за ними рухалися похідні групи ОУН, які бралися, на окупованих німцями територіях, за видавництво та випуски нових часописів. Так, на центральних і східноукраїнських землях видавалися часописи «Дніпровська газета» (Дніпропетровськ), «Дзвін» (Кривий Ріг), «Українські вісті» (Кіровоград), «Дніпрова хвиля» (Кременчук), «Українське слово» (Київ), «Літаври» (Київ), «Нова Україна» (Харків), «Сумський вісник» (Суми), «Голос Полтавщини» (Полтава).

Одним з часописів, який виходив на території Криворіжжя, став «Дзвін», який функціонував з 1 жовтня 1941 до 13 жовтня 1943, на його шпальтах друкувалися інформація, що стосувалася важливих подій фронту, суспільного, громадянського життя та пропаганда націоналістичного підпілля.

Як приклад, можна навести видання газети «Дзвін» №1 за 01.10.1941, в якому зазначено, що дана газета була органом Криворізької міської управи. Зокрема, на шпальтах №1 газети «Дзвін», окрім новин з фронту та інформації про бої німецької армії з радянською, містяться описи про героїчне минуле українського народу, а саме, про отамана Сірка, Т. Шевченка. При цьому, в даному номері газети зазначено, що редактор газети, М. Пронченко, розпочав видавництво своїх віршів, а, крім нього, готував до друку свої новели І. Потапенко.

Після окупації Кривого Рогу німцями, Відділ народної освіти, яким опікувався провід ОУН, поставив завдання здійснити

планування нового навчального року, задля вивчення та виховання у учнів патріотизму та любові до України [3].

Також, однією з газет, що виходила на території Дніпропетровщини, стала «Дніпропетровська газета», яка друкувалася у період з 21.10.1941 до 13.08.1943, та нараховує 330 номерів. Як приклад, можна навести №13 «Дніпропетровської газети», в якій, окрім новин з фронту радянсько-німецької війни, має місце, як і у випадку з Кривим Рогом, відомості про підготовку до навчання учнів м. Дніпра. Особлива увага приділяється вихованню молоді в руслі українських, дотримання українських традицій та викладанні виключно українською мовою [4].

На шпальтах «Дніпропетровської газети» нерідко розміщалися літературна сторінка, де йшлося про маловідомих українських поетів та літераторів, зокрема, у №27 від 09.11.1941, окрім іншого, було подано уривок з твору І. Гаврилюка «Травень» та відомості про роботи І. Гаврилюка, що свідчить про важливість пропаганди української літератури серед населення [5].

Однією з газет, що друкувалися на території центральної України, стали «Українські вісті», які видавалися органом міського комісаріату Кіровограда, у період з 10.01.1942 до 26.12.1942, та за цей час побачило світ 89 номерів газети. У газеті №15 від 21.01.1942, окрім постанов Кіровоградської міської управи, що стосувалися боротьби з гризунами та шкідниками, окрема увага приділена питанню відзначенню роковин Т. Шевченка, зокрема, йшла мова про підготовку Міським відділом народної освіти, Міським театром та Будинком просвіти. Так, в зазначеному номері газети, згадується про видатних українських композиторів, М. Вербицького, який став автором 30 композицій для хору, в т. ч. «Заповіт», «Тихий вечір», «Пісня жовніра» [6].

Досить цікавим є № 27 від 05.04.1942 «Українських вістей», оскільки номер присвячено великому християнському святу, Великодню, згадуються усі поневіряння, яких зазнала церква під час радянської влади. При цьому, окрема увага приділяється видавництву церковних книжок українською мовою, зокрема, підтримці німецької окупаційної адміністрації цих кроків, на місцях [7].

Окремого аналізу заслуговує газета «Голос Полтавщини», яка виходила у м. Полтаві, з 26.10.1941 - 16.09.1943. Так, на шпальтах газети №7 від 16.11.1941, оголошення, які стосуються проведення виставок у музеї робіт, присвячених українському церковному малярству, а саме, зразків українського народного іконописного мистецтва XVII – XVIII. Крім того, за наявними оголошеннями, можна дійти висновку, що свою роботу у Полтаві відновив Український державний музико-драматичний театр, який, з 18 по 22 листопада 1941, презентував вистави для всіх охочих, за темами: «Наталка Полтавка», «Пошилися в дурні», «Катерина» [8].

Ще однією з газет, яка виходила на східноукраїнських землях, стала газета «Нова Україна» Харків - це був щоденний часопис, з 11.01.1942 - 18.02.1943. У №5 від 16.01.1942, зазначається, що, подібно іншим містам, існує проблема відсутності українських книжок для навчання, а тому, відділ Культури й освіти міської управи м. Харкова, вирішив розпочати роботу над підготовкою підручників з історії України, української мови та літератури [9].

У №7 від 18.01.1942 «Нова Україна» Харків, друкуються українська гумореска «Отруєна душа» під авторством М. Дріженка. Крім того, зі змісту газети, вбачається, що під час влаштованого управлінням південної залізниці, для Німецького польового

управління залізничних військ, було організовано концерт, на якому лунали пісні «Ще не вмерла України», «Заповіт» [10].

Таким чином, газети, згадані нами, відчували на собі значний вплив ОУН, та, на своїх шпальтах, явно симпатизували ідеям відродження української держави, втілювали ідеї патріотизму та любові до України.

Перелік посилань:

1. Шанковський Л. УПА та її підпільна література / Лев Шанковський. Філадельфія : Америка, 1952. 19 с.
2. Стасюк О. Видавничо-пропагандивна діяльність ОУН (1941—1953 рр.) / Олександра Стасюк. Львів : Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2006. 384 с.
3. Газета «Дзвін» // Дзвін. 1941. №1 (1 жовт.). С. 4.
4. Дніпропетровська газета // Дніпропетровська газета. 1941. №13 (23 жовт.). С. 2.
5. Дніпропетровська газета // Дніпропетровська газета. 1941. №27 (9 листоп.). С. 2.
6. Газета «Українські вісті» // Українські вісті. 1942. №15 (21 січ.). С. 4.
7. Газета «Українські вісті» // Українські вісті. 1942. №27 (5 квіт.). С. 4.
8. Голос Полтавщини // Голос Полтавщини. 1941. №7 (16 листоп.). С. 4.
9. Газета «Нова Україна» // Нова Україна. 1942. №5 (16 січ.). С. 4.

10. Газета «Нова Україна» // Нова Україна. 1942. №7 (18 січ.).
С. 4.

Карина Гайванович,

здобувачка вищої освіти,

спеціальність: «Історія, правознавство»,

Державний університет економіки і технологій

e-mail: karinagajvonovic@gmail.com

Гібридна війна очима українських сучасних істориків

Напруженість у відносинах між росією та Україною зростала протягом не одного року після ухвалення Акту проголошення незалежності України (24 серпня 1991 року) та вибору проєвропейського вектору зовнішньої політики, поки не досягла критичного моменту у 2014 році.

Початок збройної агресії ерефії проти України у 2014 році, що супроводжувався анексією Кримського та розгортанням бойових дій на території Донбасу, ознаменував новий етап боротьби українського народу за незалежність та право існування. Цей етап характеризується активними науковими пошуками українських дослідників з проблематики гібридної війни у контексті російсько-українських відносин.

Вивчення російсько-української війни є актуальним, оскільки ця війна є загрозою для суверенітету України та всього світового порядку, що сформувався після кінця Холодної війни у 1991 році.

За останні 10 років зусиллями вітчизняних дослідників було напрацьовано значний науковий доробок з дослідженням причин, етапів, особливостей гібридної війни росії проти України, який охоплює праці таких експертів: С.Плохій, Є.Магда, Т. Березовець, В.Горбулін, П.Гай-Нижник, В.Брехуненко, В.Ковальчук, М. Ковальчук, В. Корнієнко, Г.Яворська та інші.

Одним з фундаментальних досліджень гібридної війни російського агресора проти України є колективна монографія Національного інституту стратегічних досліджень за редакцією Володимира Горбуліна «Світова гібридна війна. Український фронт» (2017) [2], де вперше досліджується світове явище гібридної війни в перспективі російської агресії проти України. У даній праці розглядаються джерела, причини та передумови, особливості гібридної війни росії проти України. Фахівці Національного інституту стратегічних досліджень у монографії «Світова гібридна війна. Український фронт», підкреслюють, що специфіка російської гібридної агресії проти України полягає у беззастережному порушенні РФ системи базових міжнародно-правових угод, великих масштабах заподіяних ушкоджень, значній тривалості конфлікту [2, с.17].

Автори книги «Братня навала: війни Росії проти України» [1] звертаються до історичних витоків збройної агресії Росії. У книзі розглядаються російські війни проти України, які своїм корінням сягають часів Середньовічної Української держави – Київської Русі (Русі), коли на території майбутньої Московії утворилися Суздальське та Ростовське удільні князівства, правителі яких (князі) і започаткували довгий перелік війн з українським світом [1, с.11].

Проаналізувавши причини, мотиви, перебіг та наслідки численних російських воєн, історики визначили основні московські стратегії воєн проти України, які включають: гібридну війну, ставку на «п'яту колону», спробу видати вторгнення за внутрішній конфлікт, інформаційну війну, риторику про захист православ'я («русского міра»), тактику випаленої землі. Автори даної праці дійшли висновку, що усі елементи війни, які використовує нині Кремль, мають своїх генетичних попередників і відрізняються від

них лише особливостями, продиктованими вимогами бурхливого сьогодення [1, с. 244].

Праці провідного українського історика та директора Гарвардського українського наукового інституту Сергія Плохія також є важливими для розуміння історичних витоків російсько-української війни. У своїй останній опублікованій праці «Російсько-українська війна: повернення історії» історик влучно окреслює специфіку російсько-української війни **«російська агресія проти України призвела до війни з ідеологічними постулатами XXI століття, використання тактики XX століття та зброї XXI століть»** [3, с.312]. Сергій Плохій зазначає, що попри імперське коріння, нинішня війна відбувається в новому середовищі, визначеному поширенням ядерної зброї, розпадом міжнародного устрою після холодної війни та безпрецедентним відродженням в усьому світі популістського націоналізму, востаннє помітного 1930-х [3, с.20-21].

Висновки: Праці українських дослідників є важливими, тому що допомагають глибше зрозуміти витoki рашистського збройного вторгнення в історичному минулому російського імперіалізму, причини, особливості, динаміки та специфіку етапів сучасної гібридної війни. Головним завданням українців на даному етапі війни має бути єдність у боротьбі зі спільним ворогом та підтримка українських військових, які мужньо виборюють кожен сантиметр Батьківщини та попри все тримають фронт. Україна стала справжнім щитом для Європи від руйнівного впливу «руського міра». Історичний досвід неодноразово доводить, що імперії не витримують воєн і зрештою розпадаються, саме так відбудеться розвал сучасної російської федерації. Україна неодмінно

відродиться та стане ще сильнішою державою в майбутньому, яка вистояла та перемогла в найбільш трагічній війні ХХІ століття!

Перелік посилань:

1. Брехуненко В., Ковальчук В., Ковальчук М., Корнієнко В. «Братня» навала. Війни Росії проти України ХІІ – ХХІ ст. Видання друге. Затверджено до друку Вченою радою Інституту української археографії та джерелознавства імені М.С. Грушевського НАН України (протокол No 7 від 13.10.2015 р.). Київ, 2018. 248 с.

2. Горбулін В. П. *Світова гібридна війна: український фронт : монографія* / за заг. ред. В. П. Горбуліна. Київ : Національний інститут стратегічних досліджень, 2017. 496 с.

3. Плохій Сергій. Російсько-українська війна: повернення історії /Сергій Плохій; пер. з англ. М. Ларченка. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2023. 400 с.

Світлана Гринчишина,
здобувачка фахової передвищої освіти,
спеціальність: «Підприємництво
та торгівля»,
ВСП «Технологічний фаховий коледж»
Державного університету економіки і технологій
Світлана Корнієнко,
викладач,
ВСП «Технологічний фаховий коледж»
Державного університету економіки і технологій
e-mail: kornienkosvetlana20021970@gmail.com

Їх палили, щоб знищити, але вони стали вічними

Я пам'ятаю той день, коли почула новину про Оленівку. Побачила фотографії — чорні, обвуглені тіла, зруйнований барак, шматки згорілого металу. І тиша... така, що аж дзвеніло у вухах. В ту мить я вперше відчула, що війна — це не просто новини у стрічці. Це біль, який входить у твоє серце й залишається там назавжди.

До 29 липня 2022 року я не розуміла глибини жорстокості цієї війни. Але після теракту в Оленівці все змінилося. Тоді я зрозуміла, що кожен із наших військових — це не просто боєць, це жива людина, син, брат, чоловік. І вони — герої, які стояли за нас до останнього.

Кілька днів після тієї новини я не могла спати. Перед очима стояли обличчя хлопців, яких спалили живцем. Відчай, лють і розпач переплелися у мені в одне. Я перестала слухати російську музику, дивитися їхні фільми, сприймати будь-який контент тієї

країни. *Бо як можна насолоджуватись мистецтвом тих, хто творить смерть?*

29 липня 2022 рік. Оленівка.

Reuters

Це була ніч, коли навіть небо, здавалося, мовчало від жаху. Оленівка — місце, що мало стати тимчасовим притулком для військовополонених, перетворилося на братську могилу.

Те, що сталося в ніч із 28 на 29 липня 2022 року, не було нещасним випадком. Це був спланований теракт, холоднокрівне вбивство тих, хто не скорився.

Боєць полку «Азов» Остап, який вижив у тому пеклі, згадує кожну хвилину. Його розповідь — це свідчення про холоднокрівний злочин, що не має виправдання:

«27 липня до нас прийшли у бараки. Зачитали список з 200 людей. Сказали зібрати речі, бо ми нібито переселяємось. Нас

повели у промзону, де стояв ангар. Усередині — 200 ліжок, тісно, як сардини в банці. Наступного дня прийшла адміністрація і вигнала нас усіх надвір. Вони щось там робили в ангарі. В самому ангарі стояла кран-балка і трансформатор. Вони сказали, що вони нам проводять нічне світло. Десь вони там перебували півтори-дві години, після чого вони пішли, і ми — назад в ангар...».

У ту ніч стояла гнітюча тиша. І раптом, близько опівночі, за спогадами Остапа, вдарила система «Град» — дуже близько, буквально біля колонії.

«За весь час, поки ми були в Оленівці, жодного разу артилерія не стояла так близько. Вона відпрацювала весь боєкомплект — сорок ракет. А потім був один фальшивий «приліт». І за хвилину — вибух у нас, прямо в бараку, біля трансформатора. Це сталося переді мною.

Я просто побачив сполох, з верхньої частини нар я упав на підлогу. І одразу моментально другий вибух. І все починає горіти. Паніка почалась...».

Люди горіли живцем. Вогонь пожирав усе довкола — ліжка, одяг, стіни, тіла. Вихід завалило ліжками і трупами.

«Я отримав дев'ять осколкових поранень. Вибух вибив ґрати з маленького вікна, я почав виводити хлопців. Декількох витяг, але коли забіг за своїм другом — він уже був мертвий. Інші просто догорали. Ми чули, як вони кричать. Ми намагалися потушити це, бо в нас була там вода — стояла 500-літрова бочка і відро було. Декілька разів ми постаралися залити це все водою, але це не допомогло...».

Ті, хто вижив, витягали поранених просто руками, перев'язували рани шматками власного одягу. Медичної допомоги не було.

«Ми почали всіх поранених тягнути до в'їзду на територію колонії. Коли ми підтягнули всіх поранених і почали підходити ближче до паркану, до в'їзду (він освітлювався), спецназ почав стріляти в гору і кинув нам світлошумову гранату.

Ми почали сортувати дуже важких, важких і середньої важкості поранених. Важкопоранених ми складали по ліву сторону цієї алейки, на якій ми були, а середніх і легких поранених — по праву сторону. Один з спецназівців кинув вміст своєї аптечки: джгут Есмарха та радянський ІПП.

Щоб зробити імпровізовані турнікети, ми просто рвали на собі одяг, зав'язували на кінцівках, ламали гілки. І так ми зупиняли кровотечі. Десь хвилин через 40, може, через годину нам кинули декілька простирадл працівники. Цими простирадлами ми перемотували хлопців.

Хлопці почали помирати від крововтрати, внутрішньої переважно. І від опіків: було декілька дуже важких, вони мали опіки майже всього тіла...».

Ніхто не приходив на допомогу кілька годин. Медики, які були поруч, благали пустити їх, але росіяни заборонили.

«Ніколи не забуду і завжди буду про це говорити. Коли помер побратим, дуже-дуже важко поранений, я підійшов до нього подивитися, що з ним, і почув від заступника начальника тюрми, що стояв в цей момент і пив каву: "Цей вже здох?" ...».

Від байдужості, від зневаги, від людської ницості стискається горло.

“Ми всі впевнені — вибух був із середини. Це була вибухівка, закладена заздалегідь. Дах вилетів назовні, не всередину. Їхня версія про HIMARS — це брехня. Я думаю, що це була помста нам, страта просто. Вони знають, що ми ідейні, що згуртовані. І хоч би якось

себе потішити. У Маріуполі вони не змогли нас перемогти, і до того скільки воювали, не змогли нас перемогти. І вони вирішили просто-напросто нас стратити...”

Трагедія в Оленівці — лише вершина айсберга російських злочинів. У підвалах, колоніях, тимчасових в'язницях тисячі українських військових і цивільних проходили через тортури. Їх били електричним струмом, катували голодом, примушували співати російські пісні, ламали ребра, вибивали зуби, виводили «на розстріл» лише для того, щоб насміятись.

Росія перетворила полон на інструмент приниження. Але навіть там наші воїни залишалися незламними. Їхні очі горіли вірою, навіть коли все навколо було пеклом.

Після теракту в Оленівці офіційне слідство встановило: загинули щонайменше 41 захисник, ще понад 145 отримали поранення. Але для нас ці цифри — не просто статистика. За кожною з них — життя, обірване у полоні, обпалена надія, зруйнована сім'я.

І навіть зараз, коли минуло два роки, біль не вщухає. Бо справедливість ще не настала. Світ повинен знати, що це не трагедія випадку, а злочин Росії проти людяності.

Ми повинні пам'ятати кожного, хто загинув у тій вогняній пастці. Їхні душі — наші обереги. Їхні голоси — це голос України, що кличе до правди.

“Вони хотіли нас спалити — але не знали, що вогонь не знищує дух. Ми вижили, щоб говорити. І говоритимемо, доки світ не почує,” — сказав Остап.

Ми схиляємо голови перед усіма загиблими. Перед тими, хто пройшов пекло Маріуполя, «Азовсталі» й Оленівки. Перед кожним, хто бореться нині на фронті.

Нехай пам'ять про полеглих буде вічною.

Нехай їхня жертва стане нашою силою.

І нехай Україна живе — вільна, горда, незламна.

Перелік посилань:

1. URL: https://www.youtube.com/watch?v=H1LEWn-_gNI

Гліб Довгополий,
здобувач фахової передвищої освіти,
спеціальність: «Електроенергетика,
електротехніка та електромеханіка»,
ВСП «Технологічний фаховий коледж
Державного університету економіки і технологій»
Людмила Вороніна,
(науковий керівник),
викладач,
ВСП «Технологічний фаховий коледж
Державного університету економіки і технологій»
e-mail: Lyudmilavoroninaaaa@gmail.com

Війна очима тих, хто бачив

Початок війни, якого неможливо забути... Мене звати Гліб, і мені було 13 років, коли почалося повномасштабне вторгнення. Я — простий хлопець із Каховки, Херсонщина.

Моє свідчення — це історія про втрату, випробування, пошук нового дому та усвідомлення справжньої ціни Батьківщини.

Ранок 24 лютого 2022 року, 4:30. Мене розбудила мама: «Прокидайся, синку, здається, почалася війна». Почувши вибухи та метушню батьків, я відчув страх, якого ніколи не знав раніше — страх не лише за себе, а й за всіх близьких. Перші новини з місцевих пабліків підтвердили: ворожа техніка зайшла у місто. Я не міг повірити, що це відбувається наяву. Миттєво постало питання: що робити і куди бігти, адже вибухи вже фіксувалися по всій країні. Хоча ми зібрали лише дві валізи, вважаючи, що повернемося через два тижні, життя змінилося назавжди.

Напередодні 24 лютого мій дідусь наполегливо радив мамі виїжджати до Кривого Рогу. І ось, коли ми вже сідали в машину, він приїхав попрощатися. На жаль, це була наша остання зустріч. У 2023 році дідусь помер в окупації через відсутність необхідних ліків та медичної допомоги. Ця втрата стала для мене символом ціни цієї війни.

Виїжджаючи з Каховки, ми зіткнулися з поодинокими БТРами, але справжній шок був біля Каховської ГЕС. Там, на мосту, була величезна концентрація техніки та озброєних окупантів — це нагадувало військову базу. Ми їхали за колоною ворожої техніки, молячись, щоб нас не чіпали. Бог почув наші молитви, але, на жаль, не пощастило тим, хто їхав одразу за нами: окупанти розстріляли машину з двома дітьми та трьома дорослими.

Прибувши до Кривого Рогу на наступний день, дорослі швидко вирішили, що жінок та дітей потрібно вивезти далі — до Польщі. Ця евакуація перетворилася на дводенний квест. Дороги були перевантажені, черги кілометрові. Наш шлях продовжився пішки: я ніс свою валізу і сумку, поки мама тримала молодшого брата. Панував суцільний хаос: величезний натовп, крики, плач дітей, нескінченні черги. Коли під'їхав автобус, що мав довести до кордону, люди кинулися до нього. Ми дивом змогли втиснутися: автобус був настільки переповнений, що люди сиділи одне в одного на руках, тримаючи сумки на головах. Але це був ще не кінець — він довів нас до місцевості, де вже зібралися тисячі людей в очікуванні відкриття польського кордону. Тисячі людей, мокрий сніг, багнюка і холод — це була виснажлива ніч в очікуванні перетину. Деякі організації привезли великі металеві бочки, в яких розпалювали багаття, щоб люди могли хоч трохи зігрітися. Близько десятої години ночі прибув автобус, і українські прикордонники

почали вибірково запрошувати людей з натовпу. Цей автобус віз безпосередньо до пропускового пункту. Десь вже о першій годині ночі митник обрав нас із мамою та братом, і, таким чином, ми нарешті перетнули кордон. На польському боці кордону нас розмістили у наметах для біженців. На підлозі лежали численні ковдри та пледи. Ми, знесилені довгою дорогою, швидко облаштували собі місце для ночівлі. Холод був пронизливим; пам'ятаю, що я так замерз, що майже не відчував ніг.

У Польщі нас зустріла допомога місцевих волонтерів, їжа та притулок. Я пішов до приватної польської школи. Це було важко: я не знав мови, відчував себе чужим, а погляд дітей здавався особливим. Були й проблеми: один хлопець «з Московії» намагався налаштовувати польських однолітків проти мене, поки не заступився литовський хлопець. Кожен день ми жили в напрузі, спілкуючись з рідними, які залишилися в окупації, і слухаючи їхні розповіді про викрадення людей і мародерство.

Раніше я, як і багато хто, ідеалізував життя в Європі. Проживши там, я зрозумів головне: **немає кращого місця, ніж Україна**. Це відчуття стало вирішальним. У липні 2022 року ми прийняли рішення повернутися на Батьківщину, до Кривого Рогу.

Кривий Ріг став для мене другим рідним домом. Я залишаюся тут і, мабуть, залишуся навіть після деокупації Каховки. Моя історія — це історія про виживання 13-річного підлітка, який втратив дитинство, але знайшов стійкість, патріотизм і нову домівку. Це свідчення того, що українці завжди обирають Батьківщину, попри всі випробування.

Марина Волікова,

к.п.н., доцент, доцент кафедри
соціально-гуманітарних наук

Державного університету економіки і технологій

ORCID: 0000-0002-3182-7639

e-mail: volikova_mm@kneu.dp.ua

Сніжана Ігнатова,

здобувачка вищої освіти,

спеціальність: «Історія, правознавство»,

Державний університет економіки і технологій

e-mail: snezhana.ignatovaa@gmail.com

Морально-психологічні наслідки війни для громадянського суспільства

Війна – жахлива подія, яка не залишає байдужим нікого. Вона накладає свій відбиток у вигляді різних наслідків для людей незалежно від віку, статі тощо. Розглянемо вплив війни саме на психологічний стан людей загалом.

Психічні і психологічні проблеми та їх прояв.

Спектр психічних і психологічних проблем, спричинених війною, доволі широкий:

– *тривожні розлади* (постійне відчуття страху та тривоги через невизначеність і загрози);

– *розлади сну* (проблеми зі сном, кошмари, безсоння або поверхневий сон через стрес);

– *розлади харчової поведінки* (зміни у звичках харчування, переїдання або, навпаки, втрата апетиту через емоційні потрясіння);

– *генералізований тривожний розлад* (постійне переживання про можливі катастрофи або небезпеки);

– *дисоціативні розлади* (порушення сприйняття реальності, що можуть проявлятися як відчуття відстороненості від себе або світу);

– *панічні атаки* (епізоди раптового і сильного страху, що супроводжуються фізичними симптомами – серцебиття, утруднене дихання, запаморочення);

– *депресія* (втрата інтересу до життя, почуття безнадійності, суму та ізоляції);

– *провина вцілілого* (сильне почуття провини за те, що людина вижила, коли інші загинули) [1].

Про морально-психологічні наслідки війни для громадянського суспільства та про посттравматичний стресовий розлад у нас говорять й пишуть часто. Далі мова піде про менш досліджені явища, з якими можуть стикатися українці через війну.

Для початку варто зазначити, що наша війна дуже медійна, і всі події, включно з кривавими сценами, детально висвітлюються в ЗМІ. До цього додалася така особливість, як масове використання дронів (розвідувальних і камікадзе), які записують відео смертей. Тут, можна сказати, військова еволюція зробила коло. Бо спочатку, коли билися на мечах, то воїн дивився в очі своєму ворогу, коли його вбивав, але з розвитком артилерії, авіації та ракетних технологій ті, хто застосовували ці види зброї, часто не бачили своїх жертв. Дрони з камерами знову повернули візуальний контакт, а самі записи циркулюють не тільки на полі бою, але і в медіа-просторі, зокрема у Telegram-каналах. У цьому контексті можна згадати про таке явище, як травма виконавця, тобто психічні проблеми, спричинені досвідом убивства.

У 1990 році Р. Кулка, В Шленгер та ін. провели дослідження серед ветеранів в'єтнамської війни і виявили, що набір симптомів відрізнявся в тих ветеранів, які стверджували, що мали досвід убивства, від тих, які зазначили, що не мали такого досвіду. Також на основі свідчень в'єтнамських ветеранів американський психіатр Джонатан Шей упровадив поняття моральної травми, «яка виникає, коли відбувається зрада моральних принципів кимось, хто наділений владою у ситуації з високими ставками». Ідеться про такі випадки, коли, наприклад, командир або бойовий медик через складні обставини змушений рятувати одних коштом інших. Подібні ситуації, на жаль, на війні не рідкість [1].

Відтак, посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) виникає внаслідок одного або кількох травматичних досвідів, однак американська психіатрія Джудіт Герман запровадила поняття комплексного ПТСР, що виникає під дією тривалих і повторюваних травматичних епізодів [1].

ПТСР розглядається як стан «повторного переживання травми» у вигляді нав'язливих спогадів, практично всі учасники бойових дій виказують потребу в психотерапевтичній допомозі [2].

ВООЗ включив КПТСР у Міжнародну статистичну класифікацію хвороб у 2018 році. Дослідники виділяють шість кластерів симптомів КПТСР:

- зміни в регуляції афекту та імпульсів;
- зміни уваги або свідомості;
- зміни у сприйнятті себе;
- зміни у стосунках з іншими;
- психосоматика;
- зміни в системах смислів [1].

Ще одне явище, спричинене війною і підсилене надмірною медійністю, – це *втома від співчуття*. Це поняття досліджував Чарльз Фіглі. Утому від співчуття можуть переживати особи, які самі не зазнали травми, але протягом тривалого часу контактували з травмованими (надавали їм допомогу чи просто ставали свідками чужих травм). Для затяжної війни з постійними атаками, жертвами і трагедіями це явище доволі характерне [1].

І, хай як дивно це не звучить, можна згадати і позитивне явище — посттравматичне зростання, тобто позитивна психологічна зміна, що відбулася завдяки доланню серйозних викликів і стресу. Це явище описав Річард Тадеші. За його даними, 89% осіб, що вижили в загрозливій ситуації вказують, як мінімум, на один аспект посттравматичного зростання – оновлене відчуття цінності життя [1].

Основні симптоматичні прояви психотравм:

- болісні спогади про травматичні події;
- тривожні сни;
- повторне переживання болю і страху;
- підвищення агресивності;
- загострення почуття провини;
- значна збудливість та порушення когнітивних функцій;
- неможливості подолання своїх особистих криз, які виникають тоді, коли сила психотравматичної події перевищує здатність людини справлятися з нею відомими їй досі способами;
- посттравматичний стресовий розлад – ПТСР;
- хронічна зміна особистості після переживання катастрофи [2].

Гостра реакція на стрес, як прояв зустрічається у значної кількості учасників бойових дій, має для постраждалих патологічні

наслідки та вимагає застосування профілактичних, лікувальних і реабілітаційних медико-психологічних заходів [2].

Наведемо спогади ветеранів про пережиту психотравму та шляхи її подолання.

Військовослужбовець Іван, 35 років, перебував на війні у період з 2014 по 2024 рр., страждав від ПТСР: *«Після повернення додому я відчував, що зі мною щось не так, але я був впевнений, що це нормально, бо ж не з курорту повернувся. Нав'язливі думки про війну, про бої, які не покидали навіть вночі, здавались нормальними. Я не надавав цьому великого значення і був упевнений, що це скоро пройде. Необхідно лише трохи адаптуватись до мирного життя і звикнути до тиші. Родичі не раз питали, чи все нормально, та я відмахувався. Не хотів їх турбувати, вони і так багато перенесли, чекаючи мене з війни. Ставало все гірше та гірше, я практично не спав, а коли вдавалось заснути, снілась війна. Став дратівливим, боявся різких звуків. Родичі вмовили піти до психолога, за що дуже їм вдячний. За два місяці занять я майже подолав ознаки тяжкого посттравматичного стресового розладу. Думаю, якби не отримав допомогу та підтримку від родичів та кваліфікованого психолога, щось би з собою зробив» [2].*

Військовослужбовець Андрій, 27 років, на війні з 2022 року, страждав від гострої реакції на стрес: *«Я повернувся додому у стані повної апатії. Перед самим від'їздом втратив друга – він загинув на моїх очах. Не хотілось нічого – лише лежати в темній кімнаті і щоб ніхто не турбував. Дружина дуже переживала за мене, та я казав, що просто втомився. Пройшов день, другий, тиждень та мій стан не поліпшувався. Я практично перестав їсти, не хотів виходити з кімнати, мені було дуже морально погано. В якийсь момент думка про самогубство перестала здаватись абсурдною.*

Не витримавши, дружина запросила додому психолога. Хоча, це не зовсім правильно, та я б до психолога навіть фізично б не дійшов. Не міг встати. В нашу першу зустріч психолог просто сидів і говорив зі мною. Я мовчав. Наступного сеансу почав відповідати. На третій раз мене ніби прорвало – я плакав і виплескував все, що накопичилась та їло мене зсередини. Я дуже вдячний своїй дружині, що вона привела спеціаліста. Я був за крок до самогубства» [2].

Висновок. Війна лишає не лише фізичні, а й глибокі психологічні сліди. Підтримка морально-психічного здоров'я громадян є невіддільною частиною відновлення, адаптації до мирного життя та подолання наслідків пережитого.

У результаті пережитих стресових подій у цивільного населення та військових виникають проблеми пов'язані зі здоров'ям, а саме: тривожні розлади, розлади сну, панічні атаки, депресія тощо. Це стосується не тільки сучасної російсько-української війни, а й інших воєнно-політичних конфліктів. В будь-якому випадку такі психологічні стани, як-от переживання, страх, горе від втрати близьких та стрес від евакуації, є реакціями на травматичні події, що супроводжуються тривогою, безпорадністю, депресією та відчуттям втрати стабільності.

Тож не варто ігнорувати симптоми психологічної травми та звертатись по допомогу до спеціалістів, підтримувати людей, які були травмовані, допомагати їм з цим впоратись і повернутись до повноцінного цивільного життя. Сучасна війна – це перелом у багатовіковій історії боротьби за нашу державну й національну незалежність. Тому, українцям треба не мовчати про дану проблему, адже вона зараз дуже актуальна і в майбутньому її вирішення допоможе сформувати сильне і здорове громадянське суспільство.

Перелік посилань:

1. Психологічні виклики війни [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uchoose.uacrisis.org/psychologichni-vyklyky-vijny>
2. Основні психологічні проблеми, які виникають у військовослужбовців після перебування на війні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://nova.net.ua/osnovni-psykholohichni-problemy-iaki-vynykaiut-u-viiskovosluzhbovtsiv-pislia-perebuvannia-na-viini>

Ганна Коваль,

доктор наук з державного управління, професор,
професор кафедри публічного управління та
адміністрування,

Навчально-науковий юридичний інститут
Державного університету економіки і технологій,

м. Кривий Ріг –Львів.

e-mail: koval_gv@duet.edu.ua

Павло Білас,

аспірант Класичного приватного університету,
м. Запоріжжя,

Історичні аспекти розвитку фізичного виховання після Другої світової війни

Друга світова війна 1941-1945 років завдала Україні колосальних людських втрат та фінансових збитків. Кожен шостий мешканець нашої держави загинув у цій кривавій боротьбі; 2,3 млн осіб було вивезено для примусової праці до Німеччини; цілком чи частково було зруйновано понад 700 великих і малих міст та 28 тис. сіл, унаслідок чого безпритульними залишилися близько 10 млн осіб. Повністю чи частково знищено понад 16 тис. промислових підприємств, практично повністю зруйновано спортивну інфраструктуру (стадіони, басейни, комплексні спортивні майданчики, шкільні спортивні зали тощо). В Україні майже не залишилося жодної установи, що раніше займалася фізичним вихованням. Загинули або стали непрацездатними 18 % фахівців із фізичного виховання та 15 % дипломованих тренерів [2, с. 190].

Досліджуючи питання історії розвитку фізичної культури в Україні, хочеться окремо зупинитися на праці Б. Трофим'яка «Фізична культура і спорт в Українській РСР». У своїй монографії автор уперше в українській радянській історіографії висвітлює становлення й розвиток фізичної культури і спорту, зокрема на Західній Україні, як соціально-політичного явища; крім того, ним розглянуто питання створення та діяльності спортивно-гімнастичних і військово-цивільних спортивних клубів і товариств [3, с.196].

Ідеологічна спрямованість радянської науки дозволила авторові стверджувати, що всіма спортивними організаціями керували представники «буржуазної інтелігенції», які, виходячи зі своїх класових позицій, спрямовували їхню діяльність «буржуазно-націоналістичним» шляхом [3, с.197].

Фізкультурно-спортивна робота у школах УРСР другої половини 1940-х – 1980-х рр. займала щільне місце в освітньому процесі. Вона була спрямована не лише на фізичне виховання, а й на долученість дітей до спортивних змагань різних рівнів і носила масовий характер, адже надзвичайно важливим об'єктом відновлення інфраструктури є заклади освіти [1, с.100].

Вагома роль відводилася учителю, який не лише проводив уроки, а й секції, гуртки, вкладаючи власний фізичний, інтелектуальний та моральний потенціал у справу. Залишалися певні прогалини у роботі, що було пов'язане із кадровими, матеріально-технічними та методологічними проблемами, які необхідно було вирішити [5, с.78].

Щодо питання підготовки фахівців, то лише у Дрогобицькому районі Львівської області працювало близько 30 учителів фізичного виховання, із них 14 жінок. Педагогів із вищою спеціальною

освітою не було, із середньою спеціальною – 19 осіб, із загальною середньою – 3 особи [5, с. 77].

Слід згадати про столичний спортивний комбінат «Наука», який займав провідне місце в УРСР зі спортивно-оздоровчої роботи, де регулярно займалися фізкультурою та спортом близько 4 тис. спортсменів. Тут працювали тенісні корти, зали важкої атлетики, тенісу, художньої гімнастики, басейн, де протягом лише одного року навчали близько 5 тис. дівчаток і хлопчиків. На спортивних базах спорткомбінату «Наука» проводилися змагання республіканського, всесоюзного та міжнародного масштабів, адже молодь – не тільки суб'єкт, спадкоємець матеріальних і духовних багатств суспільства, а й творець нових, прогресивніших політико-демократичних суспільних відносин [4, с. 85].

Цікавим фактом є те, що у Миколаєві понад 200 школярів навчалися у школі парусного спорту, роботу із якого очолював Віктор Кусанов. У Ворохті проходили змагання гімнастів, виконували і складали вправи на значок ГПО (готовий до праці та оборони). Таку потужну роботу можливо було здійснити лише за активної участі необхідних фахівців – педагогів та тренерів, які були віддані своїй справі. Учителі повинні бути не лише борцями за науку, а й за фізичне виховання. Завдяки добре налагодженій справі здійснювалася підготовка міцних, безстрашних в бою захисників нашої Батьківщини. Разом з тим учителі мали кожного року демонструвати якісь досягнення у своїй діяльності, щоби потім на чергових конференціях сказали про них: «У звітному році фізичне виховання поставлене краще за минулоріч» [5, с. 76].

Отже, на основі вище викладеного, ми дійшли висновку про те, що з початком Другої світової війни спортивна активність організацій була призупинена і діяльність багатьох спортивних

об'єднань згорнула свою просвітницьку активність. Проте, не дивлячись на страшні реалії війни, в такий важкий час ширився і розвивався фізкультурно-оздоровчий рух, який набрав активного розвитку після закінчення війни. Свідченням цього є масштабна залученість дітей та громадян середнього і зрілого віку до занять фізичної культури та спорту.

Перелік посилань:

1. Білас П. Особливості відновлення інфраструктури фізичної культури та спорту на деокупованих територіях України. Колективна монографія за матеріалами VII Міжнародної науково-практичної конференції «Війна в історичній та індивідуальній пам'яті», присвяченої 80-й річниці визволення України від гітлерівських загарбників, 10-й річниці Великої Національної війни (гібридної), розв'язаної рашизмом XXI століття проти Незалежності України, державного суверенітету та територіальної цілісності. 2014 р. Кривий Ріг. С.1-300. URL: https://www.duet.edu.ua/uploads/DocS/Viina_v_ist_ta_ind_pamyati.pdf
2. Вербицький В.А., Бондаренко І.Г. Істрія фізичної культури та спорту в Україні. Відновлення спортивно-масової роботи в післявоєнні роки (1945-1959 рр.) 2014. С. 1-337
3. Вербицький В.А. Фізичне виховання і спорт на півдні України (Друга половина XIX – початок XX ст.): історіографія проблеми. 2008. Вип. 28-29 С.194-203
4. Коваль Г., Білас Г. Моделі молодіжної політики в Україні С. 85 Публічне управління в Україні: історичний досвід та

перспективи розвитку. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 18 лютого 2025 р.) С.1-544.

5. Лаврут О. Фізкультурно-спортивна робота у школах УРСР другої половини 1940-Х – 1980-Х РР. Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис. Чис. 32. 2025. С.74-79.

Світлана Корнієнко,
викладач української мови та літератури,
ВСП « Технологічний
фаховий коледж»
Державного університету
економіки і технологій
e-mail: kornienkosvetlana20021970@gmail.com

«Рускій мір» очима правди

«Тяжко пишу, зболено розмірковую, словами гіркими наповнюю аркуш», - писав у поемі «Чорнобильська Мадонна» Іван Драч. У мене саме цей емоційний стан, але є внутрішня потреба розповісти свою історію. Так чи інакше, вона є типовою для багатьох моїх співвітчизників, бо війна наробила дуже багато непоправного лиха: наповнює болем душі, вбиває незалежно від віку, трощить домівки, залишає на землі страшні рани... Можливо, хтось скаже, що моя історія не варта уваги: он скільки людей лишилися без родин, втратили свої гніздечка! Та якщо мені болить, то, мабуть, варте...

Війна шматує мою родину не вперше, бо з фронту Другої світової не повернулися обидва мої діди: Костенко Іван Гнатович та Авраменко Мефодій Іванович, яким було ледь за сорок. Вона вбила мого єдиного дядька Костенка Василя Івановича – старшого лейтенанта двадцяти двох років. Для моєї мами 9 травня ніколи не було святом – це був день жалоби, бо вони із моєю бабусею, лишившись удвох, до кінця життя оплакували цю тяжку втрату.

Сьогоднішня війна забрала теж близьку мені людину – нерідного сина Корнієнка Віталія Борисовича («Монах») – сонячну,

харизматичну особистість... І хоча я його не народжувала, але вчила, робила весілля і ... проводжала в останню путь у закритій домовині. Його загибель для нашої родини була неймовірним ударом: ветеран АТО загинув 29 серпня 2022 року звільняючи с. Ольгині Високопільського р-ну Херсонської обл. Ой не дарма 29 серпня - День пам'яті захисників України, бо їх того дня загинуло дуже багато! Ніколи не забуду той пекучий біль від страшної звістки того спекотного серпневого дня... Як невимовно тяжко повідомляти батькові про те, що його сина вже нема...

Корнієнко Віталій (випускник ККХТ)

За перший рік війни тричі довелося нести квіти загиблим моїм випускникам, у яких я була класним керівником. Студентам, які мужніли на моїх очах, яких я знала, як своїх рідних дітей. Навіть на думку за мирних часів не спало б, що вони підуть на небо такими юними.

Студент гр. ХКУ – 2004 1/9
Созонюк Юрій

Студент гр. ОМП – 2019 1/9
Рижкович Андрій

Андрійко, якому навіки 21 рік, дуже мріяв придбати собі крутого мотобайка. Пішов на металургійне підприємство ще до початку виробничої практики. А на четвертому курсі вже вперше заробив законну відпустку. Коли проводжали його в останню путь,

у дворі самотньо стояв новенький мотоцикл... Лишилася Андрійчина матір самотньою: і син, і чоловік, і батьки – на кладовищі.

Студент гр. ХКУ – 2000 1/9

Чорновіл Сергій

Провели 11 серпня 2025 р. в останню путь і випускника моєї групи Ярошенка Елеміра, у якого лишилося двоє малесеньких діток. Татом він став дуже рано, бо не знав батьківської любові – виховувався в інтернаті. Часто показував фото у телефоні своєї старшої донечки: був невимовно щасливим!

Клята війна робить свою чорну справу...

Моя маленька батьківщина – село Золота Поляна Пологівського району Запорізької обл. Ця територія за 12 кілометрів від Донецької обл, тому менш ніж за тиждень була окупована. Розповідали ті, хто жив у окупації, що буряти по дикому мародерили, поводитися, як дикуни. За місяць від моєї рідної школи, яка була обладнана сучасною технікою із шістьма мультимедійними класами (що для сільського освітнього закладу дуже непогано) та сучасним ремонтом не лишилося геть нічого живого! І це глибокий ворожий тил! Там не було боїв. Все це – справа рук посланців «руського міра».

Там, де росія – безлад, показушність, безвідповідальне хизування силою та землями, які вони споконвіків відбирали у корінних народів. Зомбовані нелюди топчуть нашу землю, прикриваючись якимись химерними наративами про «руський мір».

Лізуть, як навала сарани, із єдиними бажанням: отримати грошові винагороди, несучи смерть, розграбувати та знищити...

Пробачити чи забути тим нелюдам-терористам їхні злочини – значить зрадити: СЕБЕ, ПАМ'ЯТЬ, ПРЕДКІВ та НАЩАДКІВ!

Перелік посилань:

1. https://www.yakaboo.ua/ua/chornobil-s-ka-madonna.html?srsltid=AfmBOooLwR9NIGrhhwu4JTQ6uCzB0ASG_8r9iBNO4owIj_ZpVS2OIq6l
2. Фото із телефона.

Олександр Корнієнко,

здобувач вищої освіти,

спеціальність: «Облік і оподаткування,

Державний університет економіки і технологій,

військовий моряк

e-mail: myalex27@gmail.com

«Оборона Одеси – це не лише питання території ...»

«Я – військовий моряк, у 2022 році добровільно став у лави ЗСУ, потрапивши до оборонців міста Одеси. Для мене це рішення було не проявом героїзму, а внутрішнім обов'язком. Я народився і виріс біля моря, воно завжди було для мене символом спокою, сили та свободи. Саме тому я вважав за необхідне стати на його захист у момент, коли ворог наблизився до наших берегів.

Один із днів служби, що назавжди закарбувався у моїй пам'яті, починався нічим не примітно. Погода була спокійною, море рівним, хвилі тихо билися о причал. Ніщо не віщувало біди. Я прямував на вахту, виконуючи свої звичайні обов'язки. Проте звичний порядок зруйнувався за лічені секунди – над містом пролунала повітряна тривога.

Почали надходити повідомлення про запуск крилатих ракет. Уже за мить я на власні очі побачив, як «Калібри» летять у напрямку порту. Перші вибухи пролунали в районі причалів. Ударна хвиля прокотилася водою, змусивши навіть море здригнутися. Було завдано ударів по портовій інфраструктурі – зруйновано склади, пошкоджено вантажні крани, частину території охопила пожежа. Особливо болісно було спостерігати за тим, як постраждав наш корабель – підбитий, він стояв у диму з пошкодженим бортом,

немов поранений товариш. Серед особового складу були контужені. Дехто, попри отримані травми, продовжував залишатися на позиціях, запевняючи, що «тримається». Ми діяли злагоджено – хтось надавав допомогу пораненим, хтось гасив осередки займання, інші готували засоби для можливого вогневого удару у відповідь. Незважаючи на раптовість атаки та значні руйнування, паніки не було. Була чітка внутрішня рішучість – утримати берег за будь-яких умов.

Цей день став для мене переломним. Він остаточно усвідомив ціну миру і важливість нашої служби. Ворог намагався зламати нас раптовістю і страхом, але натомість лише загартував нашу волю.

Я і надалі виконую свій обов'язок, розуміючи, що оборона Одеси – це не лише питання території ... Це – захист дому, родин, історії та моря, яке для нас – не просто ландшафт, а частина нашої душі».

Дмитро Кропивянський,
здобувач вищої освіти,
спеціальності: «Історія, правознавство»,
«Публічне управління і адміністрування»,
Державний університет економіки і технологій
e-mail: kropivanskijdmitrij@gmail.com

Олена Гончаренко,
(науковий керівник),
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри соціально-гуманітарних наук,
Державний університет економіки і технологій
e-mail: olenagoncharen@gmail.com

Про вплив російсько-української війни на формування молодого покоління: до постановки проблеми

Актуальність дослідження. Молодь сучасної України буде представляти нашу країну на світовій арені у майбутньому, тому применшити важливість її формування як людей, що люблять свою Батьківщину, важко. Заклики на кшталт «молодь - наше майбутнє» стають вже не просто застарілими, а й дещо токсичними. Слід визнати, що молодь - це питання сьогоденішніх політичних рішень й питання вчорашніх помилок тих, хто дивився весь час на молодь у майбутньому, як горизонт, який завжди віддаляється [2].

Війна загострила більшість проблем, які турбували молодь, але також виявила нові, що стали особливо відчутними після початку війни [4, с. 19]. Повномасштабне вторгнення росії в Україну спричинило людські втрати, переміщення населення як всередині країни, так і за кордон [1]. Важливо вчасно визначити

потреби, запити та становище молодих людей загалом, щоб підтримати їх, їм допомогти реалізувати свій потенціал і повною мірою включити у процес відновлення країни та до прийняття рішень на місцевих рівнях [1].

Російсько-українська війна стала визначальним фактором трансформації української національної ідентичності та каталізатором стрімкого розвитку української мови. Її початок у 2022 році загострив процеси національної самоідентифікації та прискорив мовні трансформації в українському суспільстві. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю наукового осмислення цих динамічних процесів та їхнього впливу на подальший розвиток української нації [3, 13 с.].

Мета дослідження - визначити вплив війни на формування молоді.

Виклад основного матеріалу тез. Одним із найпомітніших наслідків війни стала масова зміна мовної поведінки населення, зокрема молоді. Це можна розглядати як акт спротиву агресору. Значна кількість російськомовних українців свідомо переходить на українську мову, особливо в східних та південних регіонах України, де раніше здебільшого царювала російська [3 с. 13-14]. І це не дивно, бо мова спілкування є одним із чинників самоідентифікації. Війна спричинила революційні зміни в мовному середовищі України. частка тих, хто спілкується українською з друзями, зросла з 56% у 2023 році до 60% у 2024 р., на роботі або навчанні – з 63% до 69%, у сімейному колі – з 58% до 60% [4 с. 32].

Війна спровокувала глибинне переосмислення культурної спадщини та історичної пам'яті українців. Тому варто зауважити, що паралельно інтенсивній дерусифікації, суспільство переживає також і активний процес відмови від пострадянського

спадку. Ці зміни супроводжуються історичним максимумом патріотичних настроїв та зростанням громадянської свідомості, що підтверджується результатами досліджень [3 с. 13]. Молодь об'єдналась та почала активно волонтерити, збирати та розвозити гуманітарну допомогу, допомагати військовим, ВПО та біженцям, вступати до лав Збройних сил України [1].

Тим не менше, російська пропаганда продовжує своє існування і здійснює реальний вплив на громадян. Її основним проявом є поява нових колаборантів, які своїми діями представляють реальну небезпеку. На жаль, причиною цього є недостатній рівень політичної та громадської освіти, які можуть призвести до того, що українська молодь вважатиме винуватцями своїх післявоєнних труднощів не агресора, а дорослих чи державу [2]. Тому, критично важливо постійно доносити молодому поколінню правду про те, що росія є державою-терористом, якій не можна довіряти, і підкреслювати самотність української ідентичності. Загалом 79% молоді повідомили про втрати, яких зазнали після початку повномасштабного вторгнення. Найбільші втрати, за більшістю показників, фіксуються серед молодих людей зі Сходу України [2]. Найпоширеніші втрати — це зниження або втрата прибутків (36%) та погіршення психічного здоров'я (28%) [1]. Важливо не забувати, що причиною цих втрат стала агресія росії і звинуватити, крім неї, можна лише колаборантів, що зрадили Батьківщину у найтяжчий момент. Як відомо, наш «сусід» упродовж всієї історії не цурався як психологічного залякування, так і фізичного знищення у відношенні нашої нації, тому не варто сумніватись в тому, що мир на умовах путіна - ніяке не об'єднання братських народів, а ще один з способів захопити наші багаті землі.

Ще однією проблемою є виїзд молоді з України. Ще до початку повномасштабного вторгнення українська молодь висловлювала високу готовність як до міграції всередині країни, так і до виїзду за кордон; про такі наміри заявляли 39%. Після масового виїзду молоді в інші населені пункти України та за кордон на початку 2023 року, цей показник знизився до 25%, однак уже в 2024 році зріс до 30%. Занепокоєння викликають ті українці, які не лише фізично залишають Україну, а й поступово втрачають її ментально. Вони віддаляються від політичних подій і конфлікту, прагнучи насолодитися юністю, при цьому нехтуючи конституційним обов'язком захищати Україну. Завершення війни може призвести до нової масової еміграції молоді (подібно до подій 2022 року), особливо, серед осіб старше 18 років, які складають значну частину економічного потенціалу України [2; 4 с. 39].

Критична економічна нестабільність та фінансові труднощі є вирішальними факторами, що впливають на українську молодь, її соціальну поведінку та міграційні плани. За даними опитування ПРООН, близько 31% молоді в 2023 та 2024 роках висловили занепокоєння через фінансові труднощі, і ця ситуація, ймовірно, погіршиться. У разі подальшого економічного спаду, зростає ризик соціальної напруги та активізації анархічних молодіжних рухів. Після забезпечення стабільної безпеки, саме економічні перспективи стануть ключовим стимулом для молоді при виборі місця проживання [2]. Тому, життєво необхідно розробити комплексну державну програму економічної підтримки та професійного розвитку молоді, орієнтовану на працевлаштування, щоб забезпечити економічну стійкість країни та ефективно використати громадян, що повернулися. Наразі програми перекваліфікації та працевлаштування для молоді з-за кордону

могли б впроваджуватись в безпечних регіонах, щоб молодь могла туди повертатися [1].

Висновки. Повномасштабне російське вторгнення спричинило, напевно, найбільший вплив на українців за всі роки Незалежності. Воно змусило українців об'єднатися і почати великий патріотичний рух, в рамках якого більшість молодих українців відкрили для себе важливість української мови і своєї історичної спадщини. Наша країна розкрила свій справжній потенціал як самобутня та самосвідома держава. Війна стала потужним каталізатором процесів національної самоідентифікації та мовного розвитку. Проте вона активізувала проблему молодого покоління, відчутна частина якого тікала від війни до інших країн. Держава мусить негайно сфокусувати свою політику на вирішенні проблем молоді. Серед яких: психологічні та фізичні втрати, дезінформацію з боку держави-агресора, нестабільну економічну ситуацію, викликану відтоком робочої сили та необхідних професійних навичок, а також нерозуміння молоддю своєї місії, зокрема про те, як вони можуть впливати на покращення своєї держави. Зволікання в цих питаннях неминуче спричинить ще більші втрати для нашої нації, тому важливо знайти шляхи їх вирішення.

Перелік посилань:

1. Вплив війни на молодь в Україні - Cedos [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://cedos.org.ua/researches/vpliv-vijni-na-molod-v-ukrayini/>
2. Ткачук З. Конфлікт в Україні та його вплив на молоде покоління: труднощі, нові цінності та можливості для відновлення

в післявоєнний період. - zhitomirtoday. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zhitomir.today/news/viyna-i-molod-ukrayini-vikliki-novi-cinnosti-ta-perspektivi-rozvitku-pislya-viyni/>

3. Мовчан О.В. Вплив російсько-української війни на формування ідентичності українців та розвиток сучасної української мови. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=30>

4. Костюченко Т., Волосевич, І. Sapiens. І. Вплив війни на молодь в Україні, 2024. Дослідження. Підготовлено дослідницькою агенцією Info Sapiens за ініціативи Міністерства молоді та спорту України і технічної та організаційної підтримки проєктів ПРООН. 2024. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2024-12/undp-impact-of-war-on-youth-in-ukraine_0.pdf

Назар Кудін,
режисер ТБ II категорії КП ТРК «Рудана»
Криворізької міської ради,
здобувач вищої освіти,
спеціальність: «Історія»,
Державний університет економіки і технологій
e-mail: n.m.kudin@kneu.dp.ua

Генеалогія як інструмент віртуалізації індивідуальної пам'яті: створення цифрового архіву родини-свідка війни

Сучасна епоха цифрової трансформації відкриває нові горизонти для збереження та актуалізації історичної пам'яті, переводячи її з приватної сфери у публічний дискурс. Феномен історичної пам'яті, який досліджувала Лариса Нагорна, функціонує не лише як механізм збереження минулого, а й як динамічний процес конструювання ідентичності через взаємодію індивідуального та колективного досвіду [1, с. 3]. У контексті сучасних технологічних можливостей генеалогічне дослідження трансформується з традиційного статичного продукту, обмеженого графічною візуалізацією родинного дерева, у складний багатовимірний процес віртуалізації сімейної історії, який інтегрує документальні, просторові та наративні компоненти. Ця трансформація особливо значуща для збереження індивідуальної пам'яті про війну, оскільки дозволяє не лише зафіксувати біографічні факти, але й відтворити емоційно-психологічний контекст подій, що пережили свідки воєнних конфліктів.

Методологічною основою дослідження є концепція цифрової гуманітаристики, яка передбачає застосування інформаційних

технологій для створення нових сенсів у гуманітарних студіях [2]. Цифровізація архівних матеріалів перестає бути суто технічною операцією і стає способом критичного переосмислення історичного знання через його реконтекстуалізацію у віртуальному просторі. Генеалогія у такому розумінні виступає не як допоміжна історична дисципліна, а як самостійний інструмент мікроісторичного аналізу, здатний поєднати велику історію з особистими наративами. Кейс-метод дослідження родинної історії дозволяє продемонструвати, як індивідуальна доля стає репрезентативною для розуміння ширших суспільно-історичних процесів, а приватна пам'ять набуває значення для колективної історичної свідомості.

Процес створення цифрового архіву родини передбачає кілька взаємопов'язаних етапів, кожен з яких вимагає критичного підходу до джерел та їхньої інтерпретації. Перший етап - систематична оцифровка родинних документів, фотографій, листів та інших матеріальних носіїв пам'яті. Український досвід архівної роботи засвідчує складність доступу до історичних документів, особливо тих, що стосуються радянського періоду. Державні архіви України зберігають метричні книги, ревізькі казки, сповідні відомості, військові документи, які є фундаментом генеалогічних досліджень. Однак, оцифровка не обмежується простим скануванням - вона передбачає створення метаданих, які роблять документи доступними для пошуку та аналізу. Кожен документ отримує атрибути: дату створення, автора, контекст виникнення, зв'язки з іншими документами та особами.

Другий етап - географічна прив'язка історичних подій через технології геотегінгу. Використання картографічних сервісів Google Maps та Google Earth дозволяє створити просторовий вимір родинної історії, локалізуювши на мапі місця народження,

проживання, служби та поховання членів родини. Ця візуалізація набуває особливого значення у контексті воєнної історії, оскільки дозволяє простежити траєкторії переміщень, евакуації, військових операцій. Геопросторовий підхід до генеалогії трансформує абстрактні дати та назви населених пунктів у конкретні локації, які можна побачити на супутникових знімках, відчувати масштаб відстаней, зрозуміти логістику життєвих рішень предків. Важливим аспектом є фіксація топографічних змін - багато населених пунктів змінили назви, кордони, а деякі зникли зовсім, що робить географічну реконструкцію складним дослідницьким завданням.

Третій етап - створення інтерактивної хронології родинної історії на тлі великих історичних подій. Цифрові платформи та блог-системи надають можливість побудувати часову шкалу, де особисті події родини синхронізовані з датами воєнних операцій, політичних рішень, соціальних трансформацій. Така хронологічна візуалізація демонструє, як велика історія втручалася у приватне життя, як воєнні події змінювали долі конкретних людей. Формування онлайн-архіву усної історії, як показує досвід проекту «Жива історія», дозволяє зберегти не лише факти, а й емоційне забарвлення спогадів, інтонації свідків, деталі побуту, які рідко потрапляють до офіційних документів. Цифрова гуманітаристика розглядає такі проекти як спосіб демократизації історичного знання, коли кожен може стати дослідником власної родинної історії.

Інтеграція цих компонентів у єдиний цифровий простір створює те, що можна назвати віртуальним меморіалом родини - динамічний архів, який постійно може доповнюватися новими даними, інтерпретаціями, контекстом. На відміну від традиційних форм збереження пам'яті - паперових альбомів чи статичних

генеалогічних дерев - цифровий архів є живим організмом, що еволюціонує разом із технологіями та дослідницькими практиками. Використання гіперпосилань дозволяє пов'язати родинні документи з широким контекстом - архівними базами даних, історичними дослідженнями, картами воєнних дій, електронними бібліотеками мемуарної літератури. Така багатошарова структура перетворює генеалогічне дослідження на міждисциплінарний проект, що синтезує методи історії, архівістики, географії, соціології, культурної антропології.

Досвід роботи з українськими архівами демонструє як можливості, так і обмеження сучасної дослідницької інфраструктури. Національний банк даних жертв політичних репресій містить інформацію про понад 371 тисячу репресованих громадян, Книга Пам'яті України систематизує відомості про загиблих у Другій світовій війні, проте значна частина документів досі не оцифрована або важкодоступна. Архів національної пам'яті працює над консолідацією документів репресивних органів 1917-1991 років, що створює нові можливості для родинних досліджень, особливо для сімей, які постраждали від політичних репресій. Одночасно цифровізація архівних фондів залишається неповною, що вимагає від дослідників поєднання роботи з онлайн-ресурсами та особистих візитів до архівних установ.

Створення цифрового архіву родини ставить перед дослідником етичні та методологічні питання. Оцифровка приватних документів, особливо листів та фотографій, вимагає відповідального ставлення до персональних даних та інтимних аспектів життя предків. Публікація родинних матеріалів у публічному цифровому просторі повинна враховувати право на приватність нащадків та можливі чутливі теми, пов'язані з воєнним

досвідом - травматичні спогади, моральні компроміси, складні політичні вибори. Водночас відкритість архіву важлива для інтеграції приватної пам'яті у публічний історичний дискурс, для створення альтернативних наративів, які доповнюють або коригують офіційну історіографію.

Технологічні рішення для реалізації проекту включають використання хмарних сховищ для забезпечення довготривалого зберігання даних, застосування систем управління контентом для структурування інформації, інтеграцію з соціальними медіа для розширення аудиторії. Важливим аспектом є забезпечення доступності архіву - інтерфейс має бути інтуїтивно зрозумілим для користувачів різного віку та рівня цифрової грамотності. Багатоформатність представлення інформації - текст, зображення, аудіо, відео, інтерактивні карти - робить архів привабливим для різних категорій аудиторії та дозволяє використовувати його в освітніх цілях.

Наукова цінність такого дослідження полягає у демонстрації методологічних можливостей мікроісторичного підходу та потенціалу цифрових технологій для історичної науки. Кейс родини, яка пережила війну, стає зразком для аналізу ширших процесів - мобілізації, евакуації, адаптації до воєнних умов, повоєнної реінтеграції. Порівняльний аналіз таких індивідуальних кейсів може виявити типові патерни та унікальні особливості воєнного досвіду різних соціальних груп, регіонів, етнічних спільнот. Збереження історичної пам'яті через генеалогію набуває особливого значення в умовах триваючої російсько-української війни, коли потреба у фіксації воєнного досвіду та увічненні пам'яті є надзвичайно актуальною.

Перспективи розвитку проекту включають створення мережі родинних цифрових архівів, які можуть бути інтегровані у загальну базу даних історії регіону чи країни. Краудсорсингові платформи дозволяють залучити широке коло учасників до збору та систематизації історичної інформації, що демократизує процес створення історичного знання. Спільні дослідницькі проекти, де нащадки різних родин співпрацюють над реконструкцією єдиної історії населеного пункту чи військової частини, створюють нові форми історичної спільноти. Інтеграція штучного інтелекту для автоматичного розпізнавання тексту на історичних документах, обробки та систематизації великих обсягів даних може суттєво прискорити дослідницький процес.

Генеалогія, як інструмент віртуалізації індивідуальної пам'яті, демонструє нові можливості для інтеграції приватного та публічного у сфері історичної пам'яті. Цифровий архів родини-свідка війни є не лише способом збереження родинної історії, а й формою історичного дослідження, яке поєднує емоційну залученість нащадків із науковою ретельністю. Така практика сприяє формуванню критичного ставлення до історії, розумінню її багатшаровості та множинності інтерпретацій. Віртуалізація пам'яті через цифрові технології відкриває нові горизонти для історичної освіти, музейної справи, культурної політики, перетворюючи кожную родину на потенційного співавтора великої історії. У часи, коли війна знову стала реальністю для мільйонів українців, досвід збереження та осмислення історичної пам'яті попередніх поколінь набуває особливої актуальності як ресурс колективної резилієнтності та національної ідентичності.

Перелік посилань:

1. Історична пам'ять: теорії, дискурси, рефлексії : [монографія] / Лариса Нагорна. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. 324 с.

2. Ярошенко Т.О. Цифрова гуманітаристика: нова галузь знань чи “молоде вино в старих міхах”? (До питання концепції, методології, історії, основних центрів і проектів, дискусій довкола) / Культура і мистецтво ХХІ століття: полілог сучасної гуманітаристики: кол. монографія / відп. ред. Л.П. Бойко. Київ: Видавничий центр КНУКіМ, 2023. С. 168-208. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/26440>

Єлизавета Кулебякіна,

здобувачка фахової передвищої освіти,
спеціальність: «Фінанси, банківська справа
та страхування»

ВСП «Фаховий коледж економіки і технологій»
Державного університету економіки і технологій
e-mail: lizakulebuakina05@gmail.com

Неля Переверзева,

(науковий керівник),
викладач вищої категорії,

ВСП «Фаховий коледж економіки і технологій»
Державного університету економіки і технологій
e-mail: perevierzieva@kfk.duet.edu.ua

Голоси війни як джерело національної пам'яті

Війна, яку російська федерація розв'язала проти України, залишила глибокі сліди у долях тисяч людей. З перших днів повномасштабного вторгнення українці опинилися перед випробуванням, яке не кожна нація змогла б витримати. Але саме в ці важкі часи проявилась справжня сила народу — у спогадах тих, хто пережив обстріли, полон, окупацію, втрату домівки та близьких. Їхні слова — це жива історія, яку потрібно берегти для наступних поколінь [1].

Свідчення очевидців із різних куточків країни показують, наскільки по-різному люди відчували початок війни. Хтось бачив у небі перші ракети над Києвом, хтось прокинувся від вибухів у Харкові, а хтось у Маріуполі переховувався у підвалах, коли місто безжально руйнували російські літаки [1]. Люди розповідають, як

діти вчилися відрізняти звуки «прильоту» від «вильоту», а батьки шукали бодай якусь їжу серед завалених вулиць. У таких умовах народжувалася взаємодопомога — чоловіки розносили воду, жінки готували з усього, що залишалося, а сусіди ставали родиною. Ці історії показують, що навіть у найтемніші дні війни українці залишалися людьми, не втрачали гідності й віри у перемогу. Окремий біль становлять спогади військовополонених і тих, хто пережив окупацію. Українські солдати, потрапивши в полон, стикалися з катуваннями, приниженням і психологічним тиском, але навіть у неволі вони не втрачали людяності [2]. Один із найгучніших випадків, який набув міжнародного розголосу, — розстріл українських військовополонених на Харківщині. Зараз цей покидок - російський військовий, що скоїв злочин, перебуває під судом [2]. Цей випадок ще раз доводить, що війна — не лише боротьба на полі бою, а й випробування системи міжнародного права. Судові процеси над воєнними злочинцями мають стати прикладом того, що безкарності більше не буде. Світ повинен бачити і розуміти, які злочини чинить російська армія, і що Україна не дозволить стерти пам'ять про своїх полеглих.

Надзвичайно важливим є збереження цих спогадів. Проєкт «російсько-українська війна: голоси очевидців», започаткований Музеєм Майдану, фіксує свідчення учасників бойових дій, волонтерів, цивільних, які пережили окупацію чи евакуацію [3]. У цих розповідях відчувається глибокий біль, але й гордість — за країну, за побратимів, за тих, хто не здався. Люди згадують, як на деокупованих територіях відновлювалося життя: як діти знову йшли до школи, як над містами вперше за місяці з'явився український прапор. Ці емоційні свідчення мають величезне

значення — вони допомагають суспільству не лише пам'ятати, але й розуміти ціну свободи.

Серед очевидців багато жінок, які стали свідками або учасницями війни. Вони розповідають, як рятували дітей, як залишали домівки з одним рюкзаком, як поверталися на зруйновані землі, щоб почати все спочатку [1; 3]. Їхні історії — це історії сили, болю й водночас надії. Жінки стали медиками, волонтерами, військовими, але передусім — берегинями життя. У спогадах вони часто говорять про підтримку з боку волонтерів, міжнародних організацій, країн Заходу, які допомагали Україні вистояти [3]. Саме ця підтримка стала одним із ключових чинників того, що Україна продовжує боротьбу. Реакція Заходу на воєнну інтервенцію росії була неоднозначною. З одного боку, більшість демократичних держав рішуче засудили агресію та надали військову, гуманітарну й економічну допомогу [3]. З іншого — у спогадах очевидців часто звучить розчарування, що реакція світу прийшла запізно, що можна було запобігти багатьом трагедіям, якби агресора зупинили ще у 2014 році [1]. Проте, навіть така підтримка стала для українців доказом того, що вони не самі. Вони відчули, що їхня боротьба — це не лише боротьба за свою землю, а й за цінності всієї Європи. Сьогодні ці свідчення мають величезне значення. Вони не просто документують події — вони формують національну пам'ять, створюють історичний фундамент, який стане запорукою того, що правда не буде забута [3]. Завдяки таким проектам і публікаціям, ми можемо побачити війну очима тих, хто її пережив, і краще зрозуміти, чому Україна бореться до останнього.

Кожна історія, кожен запис, кожне свідчення — це не лише біль і сльози, а й доказ незламності українського народу. Вони

нагадують, що навіть у темряві війни є світло — у людяності, взаємодопомозі, гідності. І доки ці голоси звучать, Україна живе.

Перелік посилань:

1. Свідчення очевидців подій війни росії проти України (розповіді, спогади, щоденники за матеріалами ЗМІ) : бібліографічні матеріали. Електронний ресурс. Режим доступу: https://nibu.kyiv.ua/svidch_ochevyd/v9/

2. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://mipl.org.ua/rosijskyj-vijskovyj-rozstrilyav-ukrayinskyh-vijskovopolonenyh-na-harkivshhyni-jogo-sudyat/>

3. «російсько-українська війна: голоси очевидців» — усноісторичний проєкт Музею Майдану. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://www.maidanmuseum.org/uk/node/2275>

Поліна Куппа,

здобувачка вищої освіти,

спеціальність: «Міжнародні відносини,

суспільні комунікації

та регіональні студії»,

Державний університет економіки і технологій,

e-mail: kuppa_pm_23015@kneu.dp.ua

Наталія Шелудякова,

(науковий керівник),

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри міжнародних відносин,

Інститут економіки та бізнес-освіти,

Державний університет економіки і технологій.

e-mail: sheludiakova_na@duet.edu.ua

**Інструменталізація історичної пам'яті у зовнішній політиці
рф: використання наративу «великої вітчизняної війни» для
легітимізації вторгнення в Україну**

Сучасні міжнародні конфлікти дедалі частіше набувають рис «війн пам'яті», в яких історія перетворюється на зброю та інструмент реалізації зовнішньополітичних цілей. Як зазначає С. Плохій, ця війна стала «поверненням історії» не лише в сенсі повернення до геополітичного протистояння, але й у сенсі активного використання історичних міфів для виправдання агресії [1]. Аналіз цих механізмів є ключовим для розуміння як логіки дій кремлівського режиму, так і природи сучасних гібридних загроз міжнародній безпеці.

Наукова проблема полягає в тому, що політика пам'яті в сучасній російській федерації еволюціонувала від комеморативних практик до створення агресивної державної ідеології, що має квазірелігійний характер. Пам'ять про перемогу у Другій світовій війні, яку російський дискурс окреслює як «Велика Вітчизняна війна», зазнала процесу сакралізації. Вона перетворилася на центральний державний міф, що не підлягає критичному осмисленню та слугує основою для мобілізації суспільства. Т. Снайдер у праці «Шлях до несвободи» називає цю політику «політикою вічності», де нація визначається через віктимізацію та постійне повторення героїчного минулого для виправдання теперішніх дій [4]. Таким чином, наукова проблема полягає у дослідженні перетворення історичної пам'яті на інструмент, що уможливорює злочин агресії, руйнуючи основи міжнародного права.

Метою роботи є аналіз конкретних механізмів інструменталізації нарративу про «Велику Вітчизняну війну» російською пропагандою для створення фальшивого *casus belli* («приводу для війни») та легітимізації повномасштабного вторгнення в Україну. Дослідження фокусується на тому, як через маніпуляції та створення хибних історичних аналогій, зокрема гасла «денацифікації», кремль намагається вирішити одразу кілька завдань. Він прагне легітимізувати свої дії для внутрішньої аудиторії, представляючи агресію як продовження «священної боротьби з нацизмом», та водночас делегітимізувати українську державність на міжнародній арені, просуваючи образ України як «неонацистської» держави. Кінцевою метою цих маніпуляцій є мобілізація суспільної підтримки війни через апеляцію до найглибших емоційних та символічних кодів колективної пам'яті.

Фундаментом, на якому базується вся конструкція виправдання російської агресії, є перетворення пам'яті про перемогу у Другій світовій війні на сакральний державний культ. Цей процес, що активно розвивався протягом останніх двох десятиліть, трансформував історичну подію на єдиний беззаперечний стовп сучасної російської ідентичності. Як зазначає французька дослідниця М. Ларюель, кремль цілеспрямовано конструює «консервативний консенсус», де перемога 1945 року слугує не стільки нагадуванням про трагедію війни, скільки символом національної величі та моральної вищості росії на міжнародній арені [6].

Цей культ матеріалізується через низку ритуалів та символів, що набули мілітаристського характеру. Акція «Безсмертний полк», яка починалася як громадська ініціатива пам'яті, була кооптована державою і перетворена на демонстрацію лояльності до режиму. Георгіївська стрічка з символу пам'яті перетворилася на маркер підтримки сучасної російської агресії, фактично ставши аналогом нацистської свастики в новому контексті. Британський дослідник П. Померанцев описує це явище як створення постмодерної диктатури, де реальність конструюється телебаченням, а історичні символи втрачають своє первинне значення і наповнюються новим, агресивним змістом [2].

У зовнішньополітичному вимірі цей культ виконує функцію обґрунтування претензій росії на особливу роль у світовій політиці. Створюється дихотомія «ми – спадкоємці переможців фашизму» проти «вони – колективний Захід, що забув уроки історії та потурає новим нацистам». Таким чином, будь-яка незгода з політикою кремля, чи то розширення НАТО, чи підтримка суверенітету України, автоматично маркується як прояв «реваншизму» та

«русофобії», що дозволяє росії позиціонувати себе не як агресора, а як державу, що змушена захищатися.

Найяскравішим проявом інструменталізації історії стало проголошення «денацифікації» однією з цілей «спеціальної військової операції». Цей наратив є класичним прикладом створення фальшивого *casus belli* через проведення хибної історичної аналогії. Механізм цієї маніпуляції полягає у нав'язуванні простої логічної конструкції: «Нацисти – абсолютне зло. Ми перемогли нацистів у 1945 році. В Україні є нацисти. Отже, ми маємо право і обов'язок повторити перемогу».

Ця технологія працює через кілька ключових прийомів:

1) Підміна понять. Український націоналізм, прагнення до суверенітету та власної історичної пам'яті (відмінної від радянської) цілеспрямовано ототожнюється з нацизмом. Постать Степана Бандери, складна й неоднозначна, у російській пропаганді перетворюється на абсолютний символ «українського нацизму», ігноруючи історичний контекст його діяльності та той факт, що він перебував у німецькому концтаборі.

2) Дегуманізація супротивника. Маркуючи українську владу та військових як «нацистів» та «наркоманів», пропаганда виводить їх за межі людського, тим самим, виправдовуючи будь-який рівень жорстокості щодо них. Це створює для внутрішньої аудиторії психологічний дозвіл на насильство.

3) Проекція власних злочинів. Як зазначає британська дослідниця Дж. МакГлінн, кремлівський режим використовує так звану «звинувачувальну мімікрію» – звинувачує Україну саме в тих злочинах, які чинить сам. Росія звинувачує Україну в «геноциді на Донбасі», водночас здійснюючи реальні воєнні злочини в Бучі, Маріуполі та Ізюмі [7].

Таким чином, гасло «денацифікації» є не політичною метою, а інформаційно-психологічною операцією, спрямованою на руйнування легітимності української держави та створення морального виправдання для злочину агресії.

Використання міфу про «Велику Вітчизняну війну» є центральним елементом інформаційної війни РФ проти України та Заходу. У теорії міжнародних відносин це можна розглядати як приклад агресивної *soft power*. На відміну від класичної «м'якої сили», що базується на культурній привабливості та цінностях, російський підхід використовує історичні наративи для розколу, дезінформації та виправдання застосування *hard power*.

Ця стратегія реалізується на двох рівнях: внутрішньому та зовнішньому. Для російського суспільства війна подається як екзистенційна битва за виживання, «повторення 1941 року». Це дозволяє підтримувати високий рівень мобілізації, придушувати інакомислення та виправдовувати економічні труднощі. Як зазначають Г. Робертсон та С.А. Грін, цей наратив створює «ефект фортеці в облозі», що консолідує суспільство навколо лідера [5]. На міжнародній арені росія намагається апелювати до аудиторій, чутливих до антифашистської риторики. Це стосується як деяких лівих та правих рухів на Заході, так і країн Глобального Півдня, де сильні антиколоніальні настрої. Просуваючи тезу про «боротьбу з нацизмом в Україні», кремль намагається підірвати єдність міжнародної коаліції на підтримку України та представити війну не як імперське завоювання, а як частину глобальної боротьби з американською гегемонією.

Отже, інструменталізація історичної пам'яті виходить далеко за межі внутрішньої пропаганди і стає повноцінним інструментом

зовнішньої політики, спрямованим на зміну існуючого світового порядку та підрив норм міжнародного права.

Проведене дослідження дозволяє зробити висновок, що інструменталізація пам'яті про Другу світову війну є центральним елементом ідеологічного обґрунтування агресивної зовнішньої політики російської федерації та ключовим компонентом її гібридної війни проти України.

По-перше, в сучасній росії відбулася повна трансформація історичної пам'яті на сакральний державний культ. Перемога 1945 року перестала бути подією минулого, що закликає до примирення, а перетворилася на мілітаристський міф, який слугує основою для національної мобілізації та виправдання неоімперських амбіцій. Цей культ створює моральну рамку, в якій росія завжди виступає на боці добра, а її супротивники автоматично маркуються як «нацисти».

По-друге, наратив «денацифікації», побудований на свідомій маніпуляції та хибній історичній аналогії, став технологією створення фальшивого *casus belli*. Він був використаний для дегуманізації українців, руйнування легітимності української державності та надання злочину агресії вигляду «священної боротьби», що є грубим порушенням фундаментальних принципів міжнародного права та Статуту ООН.

По-третє, використання історичних міфів стало інструментом агресивної зовнішньої політики та інформаційної війни. Росія застосовує «темну» версію *soft power*, намагаючись не привабити, а дестабілізувати та розколоти міжнародну спільноту, підриваючи довіру до демократичних інститутів.

Перелік посилань:

1. Плохій С. Російсько-українська війна: Повернення історії. Харків: Клуб Сімейного Дозвілля, 2023. 288 с.
2. Померанцев П. Це не пропаганда: Подорож на війну проти реальності / пер. з англ. О. Форостини. Київ : Yakaboo Publishing, 2020. 304 с.
3. Портнов А. «Великая Отечественная Война» в политике памяти Беларуси, Молдовы и Украины: несколько наблюдений и выводов. *Ab Imperio*. 2015. № 1. С. 453–478.
4. Снайдер Т. Шлях до несвободи: Росія, Європа, Америка / пер. з англ. Л. Дем'янишин. Львів : Човен, 2020. 392 с.
5. Robertson, G., Greene, S. *Putin v. the People: The Perilous Politics of a Divided Russia*. New Haven ; London : Yale University Press, 2019. 312 p.
6. Laruelle, M. *Is Russia Fascist? Unraveling Propaganda East and West*. Ithaca, NY: Cornell University Press, 2021. 248 p.
7. McGlynn J. *Memory Makers: The Politics of the Past in Putin's Russia*. London : Bloomsbury Academic, 2023. 288 p.

Анна Курібчак,

здобувачка вищої освіти,

спеціальність «Міжнародні комунікації та журналістика»,

Державний університет економіки і технологій

e-mail: a.o.kuribchak@kneu.dp.ua

Олена Гончаренко,

канд. філол. наук, доцент,

доцент кафедри соціально-гуманітарних наук,

Державний університет економіки і технологій

ORCID: 0000-0002-8577-6240

e-mail: honcharenko_om@duet.edu.ua

Російсько-українська війна очима дітей (на основі спілкування з респондентами)

Російсько-українська війна докорінно змінила життя кожної української родини. Проте, найсильніше ці зміни торкнулися дітей – найбільш вразливої групи під час воєнних подій [3; 5; 7]. Втрата дому, переїзди, розлука з близькими, повітряні тривоги - усе це залишає відбиток у дитячій психіці [9; 10]. Саме тому, вивчення дитячого сприйняття війни є надзвичайно важливим. На відміну від більшості наукових робіт, що аналізують тему через свідчення дорослих або фокусуються на психологічних наслідках, дослідження дає змогу дітям самим висловитися. Їхні слова і малюнки відкривають щиру, емоційно глибоку картину їхнього внутрішнього світу, про який можуть не здогадуватися навіть батьки [7; 12]. Таким чином, актуальність теми полягає у прагненні почути голос дітей: тих, хто сприймає війну не як новинний сюжет, а як реальність, у якій вони живуть щодня. Результати можуть стати

основою для подальших психологічних і педагогічних програм підтримки дітей у період війни та після її завершення [8; 11].

Проблема дитячого сприйняття війни вже неодноразово ставала предметом наукових студій. Зокрема, в Інституті психології імені Г. С. Костюка Національної академії педагогічних наук України було здійснено роботу під назвою «*The impact of war on children's perception of the world around them*» («Вплив війни на сприйняття дітьми навколишнього світу») [1], авторами якої є Н.В. Пророк та О.Ю. Чекстере, а результати було представлено у Києві в 2024 році. Вони встановили, що війна глибоко впливає на емоційний стан дітей: підвищується рівень тривожності, знижується почуття безпеки, з'являються ознаки емоційної нестабільності [4]. Дослідники наголосили, що у дітей змінюється світогляд: водночас із почуттям страху формується сильне прагнення до миру, віра у перемогу та справедливість. Ці висновки стали теоретичною основою для власного проєкту «Російсько-українська війна очима дітей», у якому вирішила не лише вивчати відповіді дітей, а й дати їм можливість самостійно «розповісти» про свої почуття через творчість [13].

Метою дослідження є виявлення того, як діти різного віку сприймають події війни та емоційно переживають, відображають у творчості. Прагнемо показати, що навіть найпростіший дитячий малюнок може стати вікном у внутрішній світ: у страх, смуток, але й у віру в добро, силу українського народу та мрію про мир; привернути увагу суспільства до потреби захисту дитинства; сформувати в дітей позитивного світогляду, підтримати їхню емоційну стійкість.

У процесі дослідження «Російсько-українська війна очима дітей» використано поєднання кількох методів, які допомогли

краще зрозуміти дитяче сприйняття війни, емоційні реакції та способи їхнього вираження через інтерв'ювання респондентів:

1. Опитування: проведено серед дітей віком від 8 до 18 років. Запитання сформовані відповідно до кожної вікової групи, спрямованими на виявлення того, що діти думають і відчують, коли чують слово «війна».

2. Спостереження: під час відповідей і виконання творчих завдань дозволило спостерігати за емоційною реакцією дітей, їхньою поведінкою, виразами обличчя, інтонацією, готовністю говорити про тему війни.

3. Творча частина: кожній дитині було запропоновано створити малюнок на тему «Що таке війна?». Це допомогло розкрити внутрішній світ дитини, показати емоції через образи, кольори та символи.

4. Узагальнення: аналіз відповідей та малюнків дозволив зробити висновки про спільні емоційні риси, уявлення та страхи, а також про те, як діти бачать майбутнє України.

Завдяки використанню цих методів, вдалося зібрати фактичний матеріал й створити цілісне уявлення про те, як сучасні діти переживають події війни та виражають свої почуття через творчість, адже не завжди можливо передати свої почуття лише словами.

Для опитування було залучено дві вікові групи дітей, що дало змогу охопити різні етапи емоційного й когнітивного розвитку. Такий поділ є важливим, адже сприйняття світу дитиною у віці 8 років суттєво відрізняється від світогляду підлітка, який уже формує власну громадянську позицію та має розвинене критичне мислення.

Перша група (8–13 років) – це молодші школярі, для яких світ сповнений яскравих образів, емоцій і символів. Вони сприймають події переважно через почуття: страх, смуток, співчуття, надію. У їхніх малюнках домінують прості, проте дуже промовисті символи: сонце, прапор, серце, квіти, голуб миру. Для цих дітей війна часто постає як щось абстрактне, далеке, але водночас таке, що викликає щире бажання миру й повернення нормального дитинства. Друга група (14–18 років) – це підлітки, які вже здатні логічно осмислювати реальність. Вони мають більш усвідомлене ставлення до подій, розуміють причини й наслідки війни, часто аналізують інформацію з різних джерел. У їхніх відповідях частіше звучать теми втрат, несправедливості, гніву, але також й віри в силу українського народу, надії на перемогу та відновлення країни.

Такий віковий поділ є методично доцільним, оскільки дозволяє простежити, як із дорослішанням змінюється сприйняття війни: від емоційно-образного до раціонально-аналітичного. Це допомагає побачити різні грані дитячої свідомості та зрозуміти, як формується ставлення до подій сьогодення залежно від віку, життєвого досвіду та рівня психологічної зрілості.

Під час проведення опитування помітили цікаву закономірність: більшість дитячих відповідей були короткими, емоційними та не завжди структурованими. Часто діти вагалися, шукаючи потрібні слова, аби висловити свої думки. Щоб полегшити їм цей процес, використовували навідні запитання, які допомагали уточнити або розширити їхні відповіді. Так, на запитання «Як ти розумієш слово «війна»?», більшість дітей відповідали подібно: асоціювали його з битвою, руйнуванням, смертю та вбивством невинних людей. Навіть діти, які живуть у відносно безпечних регіонах і безпосередньо не стикалися з бойовими діями,

демонструють усвідомлення трагізму ситуації [3; 5; 7]. А ось на запитання «Хто або що допомагає тобі почуватися у безпеці?», усі респонденти одностайно назвали своїх рідних, передусім – батьків. Цікаво, що навіть діти, які визнавали наявність непорозумінь у родині, все одно вважають близьких основним джерелом захисту та підтримки [1; 2]

Наводимо список дітей-учасників інтерв'ювання, розподілений на дві категорії:

Діти 8-13 років					
<i>Ім'я та прізвище</i>	<i>Рік народження</i>	<i>Вік</i>	<i>Місце проживання</i>	<i>Змінювалося місце проживання?</i>	<i>Заклад освіти/клас</i>
Валерія Курібчак	2017	8	Кривий Ріг	Так	КГ №85, 2 клас
Ілля Михайлицький	2014	11	Кривий Ріг	Ні	Гімназія №23, 5 клас
Олександр Осадчий	2013	12	Долинська	Ні	Ліцей №4 ДМР, 7 клас
Варвара Журавльова	2011	13	Кривий Ріг	Ні	8 клас
Діти 14-18 років					
Соломія Мельник	2010	15	Кривий Ріг	Так	9 клас
Микита Шевченко	2009	16	Кривий Ріг	Так	11 клас
Дмитро Лотошенко	2007	18	Кривий Ріг	Ні	ДУЕТ/1 курс

У процесі фокусованого інтерв'ювання помітили важливу деталь: більшість підлітків уникає розмов про війну. Можливо, це пов'язано зі страхом висловити власну думку, яка може не збігатися з позицією дорослих або однолітків. Наприклад, після питання «Чи є у твоєму оточенні хтось, хто воює або волонтерить? Як ти це сприймаєш?», багато респондентів зупиняли розмову, намагались уникнути відповіді або віджартовувались. Це може бути пов'язано з тим, що тема війни для підлітків є емоційно складною та неоднозначною [4; 8]. З одного боку, вони розуміють її серйозність, бачать біль і втрати навколо себе, а з іншого – відчують безсилля щось змінити. Таке поєднання усвідомлення і безпорадності часто викликає внутрішній захисний механізм уникнення – реакцію, яку дослідники описують як форму емоційного відсторонення або десенсибілізації до небезпеки [12]. Крім того, сучасні підлітки перебувають у періоді формування власного світогляду, і тема війни стає для них не лише соціальною чи політичною, а й особистісною. Вони можуть побоюватися засудження або нерозуміння з боку однолітків, особливо коли їхні думки відрізняються від загальноприйнятих. Це свідчить про глибину внутрішніх переживань та потребу у створенні безпечного середовища, де діти й підлітки могли б вільно говорити про свої почуття, не боячись бути неправильно сприйнятими [7; 11].

Детальні відповіді першої вікової групи на запитання					
№	Запитання	Валерія К.	Ілля М.	Олександр О.	Варвара Ж.
1	Як ти розумієш слово «війна»? Що це для тебе?	Битва за країну.	Для мене війна це біль, сум, страх, кров.	Це вбивання. Вбивання невинних людей.	Це дуже погано.

Детальні відповіді першої вікової групи на запитання					
№	Запитання	Валерія К.	Ілля М.	Олександр О.	Варвара Ж.
2	Чи пам'ятаєш ти, як почалася війна?	Ні.	Так, я прокинувся і мама сказала, що до школи йти не треба, бо ввели військовий стан. Також у нас за вікном були вибухи.	Так. 24 лютого 2022 року я був у Кривому Розі, де зранку почалось бомбардування.	Я взагалі нічого не розуміла що коїться, але коли була перша повітряна тривога, я зрозуміла наскільки все серйозно.
3	Що ти відчував/відчувала в той день?	Не пам'ятаю.	Страх. Я не хотів ні їсти, ні пити. Просто лежав у ліжку і мене трусило.	Я відчував страх.	Страх, паніку.
4	Як твоє життя змінилося після початку війни?	Ніяк наче.	Окрім страху тривоги і вибухів та комендантськї години – ніяк.	Змінилося те, що тепер я боюся різних гучних звуків	Почала багато нервуватися та тривожитися.
5	Хто або що допомагає тобі почуватися в безпеці?	Сім'я.	Родичі, друзі.	Рідний дід, в якому є все для проживання. Також допомагають родичі, адже коли я один, я починаю сильно	Родичі, тварини, близькі друзі та м'які іграшки.

Детальні відповіді першої вікової групи на запитання					
№	Запитання	Валерія К.	Ілля М.	Олександр О.	Варвара Ж.
				боятися, а коли поряд рідні та друзі – я не боюся.	
6	Що тебе радує або розважає під час війни?	Парк, свіже повітря, прогулянки.	Нічого.	Вулиця та друзі.	Нічого.
7	Що потрібно робити, щоб перемогти у війні?	Вірити у себе, бути сильними, щоб подолати ворога.	Боротися.	Треба відвоювати свої місця та напасти на ворога.	Бути сильними.
8	Як ти уявляєш Україну після перемоги?	Будуть великі парки, з колесом огляду, великими каруселями.	Буде дуже складно, бо треба буде все ремонтувати, але ми впораємося, тому що ми будемо вільні.	Я уявляю її мирною: не буде тривог, не буде різних обстрілів, всі будуть у спокої та мирі.	Вільні, щасливі люди.
9	Що робить тебе сміливим/смільовим у цей складний час?	Мама.	Батьки, які завжди поруч.	Друзі та родичі.	Нічого.
10	Якщо б у тебе була чарівна паличка, що б ти зробив/зробила для України?	Щоб не було вибухів.	Дав би багато грошей на відновлення країни.	Я б знищив Росію.	Щоб більше ніхто не зумів напасти на Україну.

Детальні відповіді першої вікової групи на запитання					
№	Запитання	Валерія К.	Ілля М.	Олександр О.	Варвара Ж.
11	Чи бувають у тебе страхи через війну? Які саме?	Боюсь коли на вулиці гучні звуки.	Бувають. Страх тривоги та вибухів.	Я боюся гучних звуків.	Коли є тривога уночі, я не можу спати та не сплю доки не буде відбою.

Детальні відповіді другої вікової групи на питання				
№	Запитання	Соломія М.	Микита Ш.	Дмитро Л.
1	Як ти дізнався/дізналася про початок повномасштабної війни?	Ми були у бабусі, коли почалась війна. Пам'ятаю, як мама прийшла в кімнату, розбудила мене та сказала: «доню, війна». Я тоді ще не розуміла про що вона, поки ми почули звук винищувачів, вибухи та це жутко.	Прокинувся рано вранці від дзвінка мами - сказала, що почалося. Потім почув вибухи неподалік.	Мене розбудила мама в самий звичайний шкільний день зі словами: «В Україні війна».
2	Які відчуття й думки ти пам'ятаєш з тих перших днів?	Страх. Думала: «Це ж лише на декілька місяців, так? Батьки казали, що це ненадовго. Треба трохи потерпіти».	Було страшно й незрозуміло, що буде далі. Здавалося, що все - життя зупинилося.	Наївність та неусвідомленість, я був впевнений, що все завершиться в межах двох неділь.

Детальні відповіді другої вікової групи на питання				
№	Запитання	Соломія М.	Микита Ш.	Дмитро Л.
3	Як війна змінила твоє життя (школу, друзів, родину, плани)?	Ми з батьками планували поїхати влітку до Києва, тому що там живуть наші родичі. Також у мене в інтернеті було багато друзів не з України, які після початку війни почали ставитися до мене досить дивно, тому з того часу я з ними не спілкуюсь.	Школу перевели онлайн, частина друзів виїхала. Ми стали ближчими з родиною, але плани довелося змінити.	Я став більш впевненим в собі, дистанційне навчання дало мені час на усвідомлення своїх психічних та соціальних проблем, в тому числі на їх вирішення, я міг більше спілкуватися з онлайн - друзями та налагодити стосунки з однокласниками.
4	Чи є у твоєму оточенні хтось, хто воює або волонтерить? Як ти це сприймаєш?	Ні, немає, але я дуже поважаю людей, які воюють/волонтерять. Моя родина часто донатить на збори.	Так, мій дядько на фронті. Я дуже ним пишаюся.	Брат мого друга дитинства пішов на війну добровольцем, після тяжких героїчних травм він став інструктором та навчає солдатів. Це дуже хороше, але мені та моєму другу було б дуже сумно, якщо б цієї людини не стало.

Детальні відповіді другої вікової групи на питання				
№	Запитання	Соломія М.	Микита Ш.	Дмитро Л.
5	Чи доводилося тобі чи твоєї родині виїжджати в інше місто/країну? Яким був цей досвід?	Так, ми на деякий час виїжджали до Польщі. Цей досвід був досить неприємним, адже в місті, де ми були, люди ставилися вороже до українців.	Так, ми виїжджали на кілька місяців у західну Україну. Було важко, але люди там дуже підтримували.	Не доводилося, адже не в усіх є така можливість.
6	Як ти зараз дізнаєшся новини про війну? Чи обговорюєш їх із друзями, батьками?	Я підписана на канали новин, які кожен день продивляюсь. Звідти і дізнаюсь новини про війну. Обговорюємо ми їх з батьками: з деяких сміємось, через деякі – плачемо.	Зазвичай з новин у Telegram і YouTube. Іноді говоримо про це з друзями, частіше – з батьками.	Я не дізнаюсь новини про війну, обговорюю з друзями, якщо десь випадково почую.
7	Які почуття у тебе викликає слово «перемога»?	Найприємніші. Сподіваюсь, скоро настане перемога для всіх.	Гордість, сльози й надія. Це день, коли всі повернуться додому.	Якщо говорити в контексті війни, то перемоги не існує, лише поразка. Люди вмирають ні за що, економіка руйнується, народ живе в страхі, та навіть в випадку «перемоги», життя не повернути назад.

Детальні відповіді другої вікової групи на питання				
№	Запитання	Соломія М.	Микита Ш.	Дмитро Л.
8	Як ти бачиш своє майбутнє після закінчення війни?	Важко сказати. Я б дуже хотіла мати майбутнє в Україні, але боюсь, це майже неможливо через наслідки війни.	Хочу навчатися в Україні, допомагати її відбудувати. Мрію, щоб усе стало спокійно.	Я не думаю, що моє життя сильно зміниться, але зміниться життя народу.
9	Чи змінилося твоє уявлення про Україну та українців під час війни? Як саме?	Так, багато раз. Зараз українці як ніколи сильні та небайдужі, а Україна – сильна завдяки нашим союзникам. Якщо колись це було мрією, то зараз – це реальність.	Так. Зрозумів, наскільки ми сильні й об'єднані. Українці – неймовірні люди.	Я вкотре переконався, як діє стадне мислення та наскільки огидними можуть бути люди під приводом «жертви», я розчарований в українцях, котрі не мають свої думки, а якщо говорити точніше – мені їх жаль, адже вони живуть в своєму маленькому замкненому світі, та нічого не бачать за його межами.

Детальні відповіді другої вікової групи на питання				
№	Запитання	Соломія М.	Микита Ш.	Дмитро Л.
10	Якщо б ти міг/могла звернутися до людей у світі, що б ти їм сказав/сказала про війну?	Я б сказала, що війни у XXI столітті – неприпустимо. Що ми маємо вчитися на помилках минулого, а не повторювати їх із століття в століття. Це дикість, а не політика.	«Не забувайте про нас. Ми боремось не тільки за себе, а й за свободу всіх».	Люди завжди воюють, чи то драка, чи то повномасштабний бій. Нажаль, це природний цикл: когось ця війна руйнує зсередини, а хтось відкриває нові горизонти, але сподіваюсь, що люди навчатися любити одне одного більше, ніж раніше, та не допускати минулих помилок.
1 1	Хто такі біженці від війни? Чи є в твоєму класі учні-переселенці? Твоє ставлення до них	Біженці – люди, які тікають від війни в більш тихе середовище. В моєму класі їх немає, але особисто я вважаю їх дуже сильними людьми, яких шкода, адже ніхто не заслуговує виїжджати примусово через війну.	Біженці – це ті, хто втратив дім через війну. У нас є переселенці в класі, і я ставлюся до них з повагою. Вони багато пережили.	Біженці – це люди, котрі хочуть жити, я вважаю, що це абсолютно нормально.

Аналіз отриманих відповідей дозволив виявити низку психологічних закономірностей, які відображають вікові особливості емоційного реагування, рівень когнітивного розвитку та механізми психологічного захисту дітей у період війни. Виявлено, що сприйняття воєнних подій суттєво залежить від етапу формування особистості, життєвого досвіду та соціального оточення дитини [8]. У відповідях дітей молодшого шкільного віку переважає афективна реакція на події – тобто реакція, заснована на почуттях і переживаннях, а не на раціональному аналізі [3; 5]. Їхнє мислення має наочно-образний характер, тому вони описують війну через прості асоціації: «страшно», « гине багато людей», «вбивство». Такі висловлювання свідчать про емоційне перенасичення та підвищену тривожність, що є типовим проявом емоційної лабільності у цьому віці [7]. Водночас, у їхніх відповідях спостерігається механізм компенсації: через зображення позитивних символів (сонце, голуб, прапор, усміхнені люди) діти намагаються відновити внутрішню рівновагу, перетворити страх на надію. На формування цих реакцій впливають такі чинники: емоційна атмосфера в родині: рівень спокою або тривоги дорослих безпосередньо передається дітям через механізм емоційного зараження; особистий досвід травматизації: переїзд, втрата дому, розлука з близькими; інформаційне середовище: фрагментарне сприйняття новин чи зображень може посилювати страхову уяву. Та попри емоційну вразливість, у дітей цієї групи зберігається високий рівень психологічної стійкості: вони швидко відновлюють позитивні емоції, якщо відчувають підтримку дорослих [1; 3; 11].

У підлітковому віці сприйняття війни переходить на інший рівень – когнітивно-рефлексивний. Діти цієї вікової категорії вже здатні до абстрактного мислення, моральної рефлексії та емоційної

саморегуляції. У їхніх відповідях частіше зустрічаються поняття «справедливість», «героїзм», «обов'язок», «свобода». Для підлітків характерне формування власної ідентичності (за Е. Еріксоном), тому війна сприймається ними не лише як зовнішня подія, а як виклик особистісним цінностям. Багато хто з них говорить про гордість за захисників, бажання допомагати або долучатися до волонтерської діяльності. Це вказує на активізацію про-соціальної мотивації та морально-вольової сфери [6; 10]. Однак, у частини підлітків спостерігається унікальна форма психологічного захисту – інтелектуалізація або емоційне дистанціювання. Вони намагаються раціоналізувати події, уникаючи відкритого обговорення болючих тем, щоб не посилювати внутрішній стрес. Це природна стратегія психологічної адаптації у ситуації хронічної тривоги [4; 7]. На відповіді підлітків впливають: соціально-культурний контекст: коло спілкування, шкільне середовище, інформаційні джерела; рівень сформованості емоційного інтелекту: здатність розпізнавати та називати власні емоції впливає на глибину їхніх висловлювань; досвід участі у допомозі іншим (волонтерство, шкільні ініціативи): підвищує відчуття контролю та знижує відчуття безпорадності.

Психологічний аналіз отриманих відповідей показав помітну різницю між двома віковими групами. У молодших дітей переважає емоційна реактивність: їхні висловлювання відображають безпосередні почуття страху, тривоги, суму або радості, часто без глибокого усвідомлення причин цих емоцій. Їм властиве емоційне відображення подій, що є природною особливістю дитячої психіки на етапі розвитку наочно-образного мислення. Молодші діти схильні виражати свої переживання через малюнки, кольори або символи, уникаючи вербального опису. Це свідчить про

переважання афективного типу реагування, коли переживання визначають спосіб мислення та поведінки [7]. У підлітковому віці, навпаки, спостерігається тенденція до рефлексивності та моральної оцінки подій. Старші респонденти намагаються осмислити війну з точки зору справедливості, обов'язку, патріотизму, людяності. Їхні відповіді свідчать про розвиток когнітивно-аналітичного рівня мислення та формування ціннісно-смислової сфери особистості. Для багатьох із них характерна поява власної позиції, що відображає процес становлення громадянської ідентичності [8].

В обох вікових групах простежується чітко виражена потреба у безпеці, яка реалізується через образ батьків або сім'ї як головного джерела підтримки. Саме родина залишається для дітей символом стабільності, любові та захисту в умовах невизначеності. Це підтверджує важливу роль соціально-емоційного середовища у збереженні психічної рівноваги дитини [5]. У дитячих відповідях проявляється патерні надії: віра у перемогу України та повернення миру виступає як психологічний ресурс, що допомагає долати страх і тривогу [11]. Цей елемент надії виконує функцію внутрішньої стабілізації, підтримуючи позитивний емоційний фон навіть у складних умовах. Разом із тим, у частини опитаних виявлено ознаки посттравматичного стресового реагування (ПТСР): надмірна чутливість до звуків сирени, епізодичні прояви тривоги, емоційна закритість або уникання теми війни [12]. Такі реакції нерідко маскуються під зовнішню байдужість, короткі відповіді чи небажання обговорювати тему. Це може бути проявом психологічних механізмів захисту (зокрема, витіснення чи уникнення), які допомагають дитині зменшити емоційне навантаження.

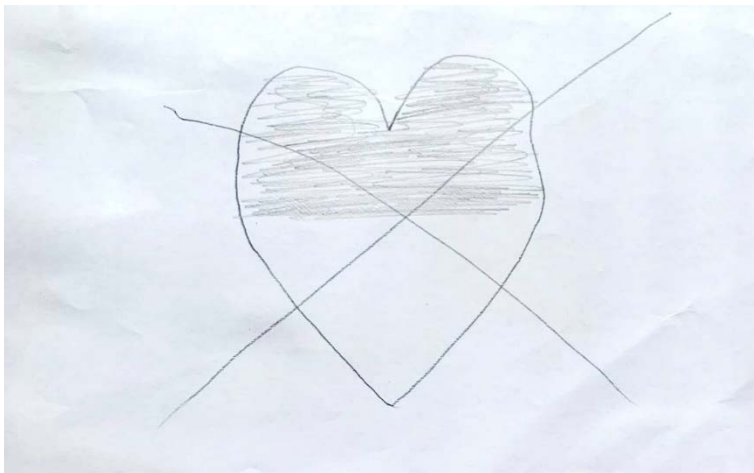
Отже, війна по-різному відображається у свідомості дітей залежно від віку: від емоційно-чуттєвого сприйняття до рефлексивного осмислення. Незважаючи на травматичний вплив подій, діти демонструють значний потенціал психологічної стійкості (резилієнтності), а віра у перемогу та підтримка близьких залишаються ключовими чинниками їхнього емоційного відновлення.

Курібчак Валерія, 8 років

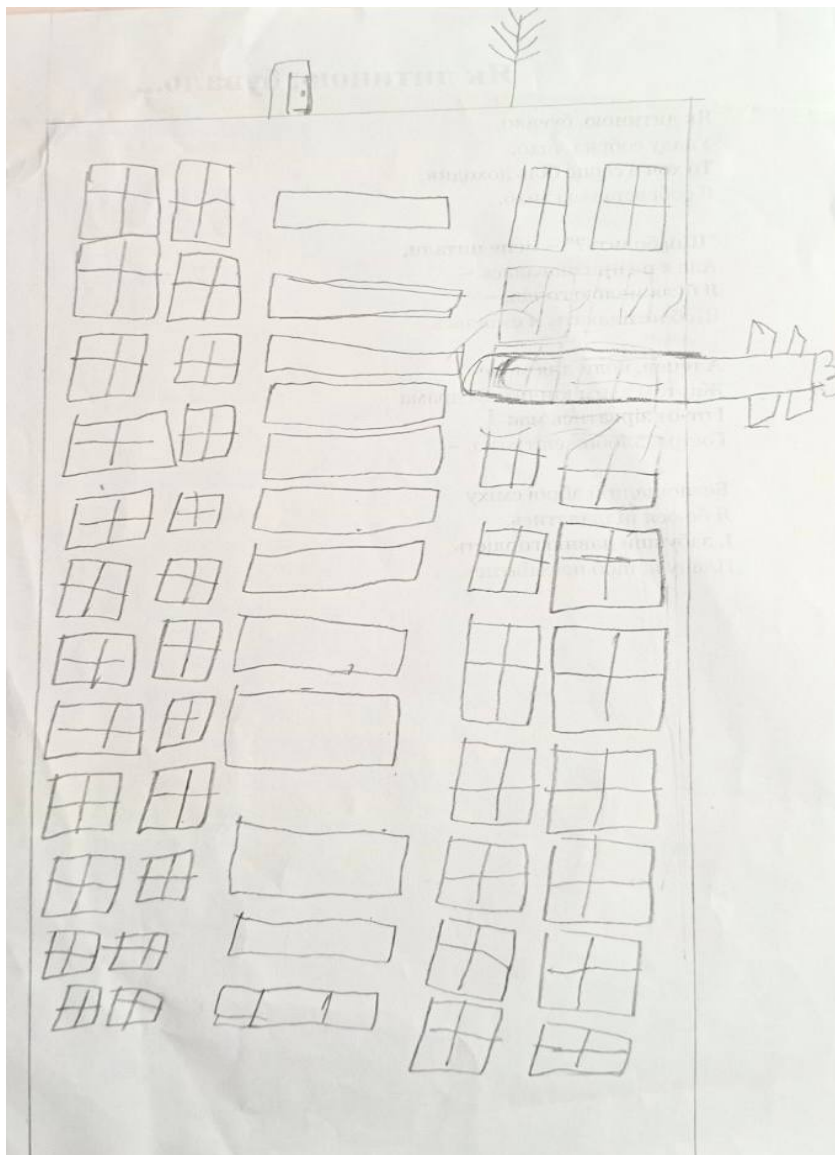
Соломія Мельник, 15 років

Лотошенко Дмитро, 18 років

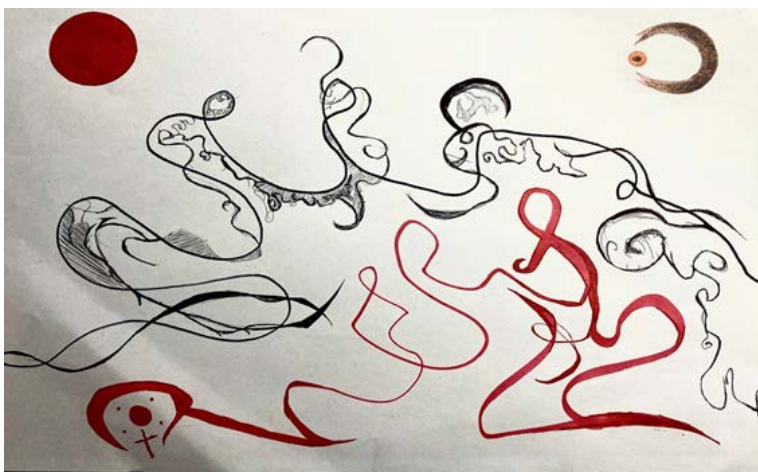
Михайлицький Ілля, 11 років

Осадчий Олександр, 12 років

Варвара Журавська, 13 років

Микита Шевченко, 16 років

Дитячий малюнок є унікальною формою самовираження, яка дозволяє побачити внутрішній емоційний стан дитини навіть тоді, коли вона не здатна висловити його словами. Малювання виконує роль проєктивної методики, тобто відображає несвідомі почуття, страхи, очікування й переживання. Саме тому аналіз дитячих зображень є важливим компонентом дослідження впливу війни на психіку дітей. У молодших дітей (8-13 років) переважають яскраві та теплі кольори: жовтий, блакитний, зелений, що свідчить про прагнення до стабільності, миру та радості [1; 11]. Навіть, якщо на малюнку зображені руйнування чи військова техніка, кольори часто залишаються позитивними. Це свідчить про механізм психологічної компенсації, коли дитина несвідомо намагається «збалансувати» страх через використання світлих відтінків [7]. У частини малюнків, навпаки, домінують темні кольори – чорний, сірий, темно-червоний. Це може вказувати на пригнічення емоцій, наявність внутрішньої тривоги, страху або пережитого стресу. Часто такі малюнки мають різкі лінії, контрастні зображення, що відображає емоційне напруження та нестабільність афективного стану. У підліткових роботах кольорова гама більш стримана, але осмислена. Підлітки часто використовують національні кольори (жовтий і блакитний) як символ патріотизму, сили та віри у перемогу. Вони вміють свідомо поєднувати кольори, щоб передати конкретний емоційний зміст, що свідчить про розвинене естетичне й когнітивне сприйняття [6].

Важливим елементом аналізу є розташування зображень на аркуші. У молодших дітей часто спостерігається зміщення фігур у верхню частину аркуша – це свідчить про потребу в надії, прагнення до безпеки, що асоціюється з небом, світлом і чимось «високим». Якщо зображення концентруються в нижній частині, це може бути

ознакою емоційної втоми, відчуття загрози або зниженого життєвого тону. Водночас хаотичне розміщення об'єктів, надлишок дрібних деталей або повторювані символи (ракети, будинки, люди з сумними обличчями) можуть свідчити про тривожність і недостатню емоційну стабільність [5; 12]. Підліткові малюнки мають більш логічну, врівноважену композицію. Часто у центрі зображений воїн, родина або прапор України – це показує, що саме ці образи стають для підлітків центральними символами сили й захисту. Наявність чіткої композиції вказує на вищий рівень самоконтролю та когнітивної організованості.

У роботах молодших дітей найчастіше зустрічаються образи сонця, квітів, будинку, серця, голуба, веселки. Це класичні символи безпеки, тепла та любові. Сонце зазвичай означає надію, дім – затишок і стабільність, голуб – мир, а серце – добро й любов до близьких [11]. Такі образи є проявом прагнення відновити внутрішній баланс, навіть якщо дитина стикається з почуттям страху. У підліткових малюнках символіка стає глибшою й більш осмисленою. Часто з'являються образи військових, українського прапора, янголів, могил або хрестів, що свідчить про розуміння тем втрати, самопожертви, мужності [6; 8; 10]. Звертає на себе увагу часте зображення контрасту між світлом і темрявою, де темна частина символізує війну, а світла – мир і відродження. Це типова психологічна дихотомія «страх – надія», що відображає внутрішню боротьбу між негативними й позитивними емоціями [12].

З точки зору арт-терапевтичного підходу, дитячий малюнок можна розглядати як засіб емоційного катарсису – звільнення від напруження через творчість [7; 8]. Діти, які активно малюють на тему війни, демонструють кращий рівень емоційної адаптації, ніж ті, хто уникає подібних тем [3; 9]. Це пояснюється тим, що процес

малювання дозволяє несвідомо «пропрацювати» травматичний досвід, переводити страх у творчий акт. У підлітків така творчість часто виконує ще й функцію ідентифікації: через малюнок вони намагаються знайти своє місце у суспільстві, відчуті приналежність до нації, висловити громадянську позицію [10]. Для них це стає способом самоствердження і вираження власної системи цінностей. Таким чином, аналіз малюнків дозволяє простежити динаміку емоційного стану дітей: від безпосереднього емоційного реагування до усвідомленого символічного осмислення. Виявлено, що в обох групах основними темами залишаються мир, безпека, родина і перемога, що свідчить про наявність у дітей потужного внутрішнього ресурсу відновлення.

Проведене дослідження «Російсько-українська війна очима дітей», дозволило глибше зрозуміти, як воєнні події впливають на емоційний, психологічний і світоглядний розвиток дітей різного віку. Зібраний матеріал показав, що навіть у наймолодших учасників існує сформоване ставлення до війни, яке базується на власних переживаннях, досвіді та емоційному сприйнятті довколишнього світу. У молодших дітей (8-13 років) переважає емоційно-образне сприйняття війни. Вони описують її через почуття страху, суму та болю, але водночас у їхніх словах і малюнках присутня сильна потреба в мирі, любові й сімейному теплі. Для них головним символом безпеки залишаються батьки, дід і родина. Малюнки цієї вікової групи відзначаються яскравими кольорами та переважанням символів добра – сонця, квітів, голубів, серця, що свідчить про високий рівень внутрішньої резиліентності та прагнення до гармонії попри зовнішні обставини. Підлітки (14-18 років) демонструють усвідомлене, когнітивно-аналітичне ставлення до подій. У їхніх висловлюваннях частіше звучать теми

справедливості, героїзму, втрат і відповідальності. Вони здатні не лише описувати власні емоції, а й оцінювати події з моральної позиції, осмислюючи війну як виклик для всієї нації. У малюнках цієї групи спостерігається символіка боротьби, сили та надії (прапори, воїни, янголи). Це вказує на становлення громадянської ідентичності та потребу в особистісному самоствердженні через патріотичні образи.

Загалом, дослідження підтвердило, що війна суттєво впливає на емоційну сферу, світогляд і почуття безпеки дітей, незалежно від віку. Проте водночас, воно виявило, що діти зберігають здатність до адаптації, співпереживання й творчого самовираження. Саме ці якості стають основою психологічної стійкості. Отже, головним висновком дослідження є те, що дитячий погляд на війну – це поєднання болю і надії, страху і сили, втрати і любові до життя. Цей погляд варто почути, адже він несе в собі глибоку правду про вплив війни на людину та про здатність навіть наймолодших українців залишатися духовно сильними.

Результати дослідження можуть бути корисними для психологів, педагогів і соціальних працівників, які працюють із дітьми, що пережили воєнні події. Усвідомлення дитячого досвіду війни – крок до створення українського майбутнього, у якому кожна дитина матиме право на безпечне, мирне й щасливе дитинство.

Перелік посилань:

1. Пророк Н. В., Чекстере О. Ю. Особливості соціального розвитку дітей молодшого шкільного віку в умовах воєнного стану. Журнал сучасної психології. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/742905/1/%D0%A7%D0%B5%D0%B>

A%D1%81%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B5%2C%20%D0%9F%D1%80%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BA_%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F_%D0%92%D0%9F%D0%9B%D0%98%D0%92%20%D0%92%D0%86%D0%99%D0%9D%D0%98%20%D0%9D%D0%90%20%D0%A1%D0%9F%D0%A0%D0%98%D0%99%D0%9D%D0%AF%D0%A2%D0%A2%D0%AF%20%D0%94%D0%86%D0%A2%D0%AC%D0%9C%D0%98%20%D0%9D%D0%90%D0%92%D0%9A%D0%9E%D0%9B%D0%98%D0%A8%D0%9D%D0%AC%D0%9E%D0%93%D0%9E%20%D0%A1%D0%92%D0%86%D0%A2%D0%A3.pdf

2. Пророк Н. В., Чекстере О. Ю., Гнатюк О. В. Дитячобатьківські відносини та життєстійкість молодших школярів в умовах воєнного часу. URL: <http://habitus.od.ua/journals/2025/70-2025/19.pdf>

3. Барна Л. С. Психічне здоров'я дітей під час війни: розлади, ризики та напрями підтримки. <http://lu-journal.com.ua/article/view/332933/321872>

4. Панок В. Г. Психологічні дослідження в умовах війни: виклики та перспективи. URL: <https://visnyk.naps.gov.ua/index.php/journal/article/view/374/437>

5. Зливков В. Л. Діти і війна: психологічні реакції та допомога. Монографія. URL: https://docs.google.com/viewer?url=https%3A%2F%2Fshron1.chtyvo.org.ua%2FZlyvkov_Valerii%2FDity_i_viina.pdf

6. Лопатовська І. Experiences of the Ukrainian adolescents during the Russia-Ukraine 2022 War. URL: https://www.researchgate.net/publication/364303294_Experiences_of_the_Ukrainian_adolescents_during_the_Russia-Ukraine_2022_War

7. Сохор Н. Вплив війни та вимушеного переселення на психічне здоров'я дітей та підлітків. Психіатрія та психосоматичні проблеми. URL: <https://uk.e-medjournal.com/index.php/psp/article/view/471>

8. Галицька-Дідух Т. Діти під час війни: психологічні наслідки та програми реабілітації в Україні (історична ретроспектива 2014–дотепер). Актуальні питання гуманітарних наук. URL: https://www.aphn-journal.in.ua/archive/67_2023/part_1/7.pdf

9. Луценко О. В. Вплив військових подій на психічне здоров'я дітей-переселенців. URL: <http://habitus.od.ua/journals/2023/50-2023/15.pdf>

10. Черноус Л. С. Соціальні травми дітей та підлітків в умовах війни. URL: http://habitus.od.ua/journals/2025/75-2025/part_1/11.pdf

11. Життя дітей під час війни: зведений звіт UNICEF України. URL: https://www.unicef.org/ukraine/media/43321/file/The%20summary%20report%20of%20the%20Survey%20of%20Ukrainian%20parents_ua.pdf

12. Desensibilization to Danger in Children During War. URL: https://www.researchgate.net/publication/385632480_DESENSIBILIZACIA_DO_NEBEZPEKI_U_DITEJ_PID_CAS_VIJNI

Ксенія Кучеренко,

здобувачка фахової передвищої освіти,
спеціальність: «Фінанси, банківська справа
та страхування»

ВСП «Фаховий коледж економіки і технологій»
Державного університету економіки і технологій
e-mail: kkucherenko251@gmail.com

Неля Переверзєва,

(науковий керівник),
викладач вищої категорії,

ВСП «Фаховий коледж економіки і технологій»
Державного університету економіки і технологій
e-mail: perevierzieva@kfk.duet.edu.ua

Рашистський (пропутінський) окупаційний режим на тимчасово окупованій території України

Проблематика російського окупаційного режиму на українських територіях привертає увагу багатьох дослідників. Серед них Е. О. Котенджи, яка аналізує порушення свободи слова, С. В. Адамович та Ю. І. Микитин, які досліджують примусову паспортизацію, а також Г. В. Татаренко та Д. В. Татаренко, що вивчають соціально-трудові права населення під окупацією.

Російська Федерація з 2014 року здійснює систематичну окупацію українських територій, що становить пряме порушення міжнародного гуманітарного права. Згідно з Женевською конвенцією про захист цивільного населення під час війни 1949 року, окупаційна держава несе повну відповідальність за дотримання прав населення на окупованих територіях. Проте

російський режим послідовно ігнорує ці зобов'язання, створюючи на тимчасово окупованих землях систему тотального контролю над усіма сферами життя [1].

Окупаційна політика ерефії на українських землях має комплексний характер та спрямована на знищення української ідентичності. Після захоплення Криму у 2014 році, російська влада розпочала масштабну кампанію з русифікації півострова, що супроводжувалася переслідуванням кримських татар та проукраїнськи налаштованих громадян. Функціонування Меджлису кримськотатарського народу було заборонено, а його лідери зазнали репресій. Окупаційний режим застосовує методи примусового переселення російських громадян на окуповані території, що прямо суперечить статті 49 Четвертої Женевської конвенції [1]. Свобода слова на тимчасово окупованих територіях зазнала радикальних обмежень після анексії. Порівняльний аналіз ситуації до і після окупації демонструє системне придушення незалежної журналістики та переслідування активістів. Російська влада встановила жорстку цензуру, ліквідувала українські медіа та створила пропагандистську машину для маніпуляції суспільною свідомістю. Журналісти, які намагалися висвітлювати реальну ситуацію, стикалися з арештами, погрозами та фізичним насильством [2].

Донецька та Луганська області стали епіцентром окупаційної політики ще з 2014 року. Створення так званих "народних республік" було лише прикриттям для встановлення російського контролю над регіоном. Росія систематично порушувала Мінські домовленості, нарощувала військову присутність та втілювала політику денационалізації місцевого населення. Окупанти конфіскували українську власність, захоплювали підприємства та

природні ресурси без будь-яких правових підстав. Економіка регіону була інтегрована до російської системи, що призвело до руйнування виробничих потужностей та масового безробіття.

Херсонська та Запорізька області після повномасштабного вторгнення у 2022 році зіткнулися з жорстоким окупаційним режимом. Російські війська встановили контроль над значною частиною цих регіонів, запровадивши військово-цивільні адміністрації та розпочавши процес примусової інтеграції до ерефії. Населення Херсонщини та Запоріжжя опинилося під тиском окупантів, які вимагали отримання російських паспортів під загрозою позбавлення базових прав та можливостей. Місцеві жителі втратили доступ до медичних послуг, соціального забезпечення та можливості працевлаштування без документів окупаційної влади. Примусова паспортизація населення на тимчасово окупованих територіях стала одним з найбільш масштабних порушень прав людини в період 2022-2023 років. Окупанти використовували широкий спектр маніпулятивних та примусових методів, позбавляючи українців базових прав та свобод. Без російського паспорта люди не могли отримати медичну допомогу, влаштуватися на роботу, реєструвати майно чи користуватися державними послугами. Росіяни запровадили систему дискримінації, коли українців без паспортів рф почали класифікувати як «іноземців» з відповідними обмеженнями у правах [3].

Соціально-трудові права населення на окупованих територіях зазнали системних порушень. Правове регулювання трудових відносин було змінено відповідно до російського законодавства без згоди самих працівників. Окупаційна влада запровадила нові правила працевлаштування, де основною вимогою стало наявність

російського паспорта. Підприємства були змушені перереєструватися за російським законодавством, а працівники - підписувати нові трудові договори. Відмова від співпраці означала звільнення та втрату будь-яких соціальних гарантій [4].

Репресивний апарат на тимчасово окупованих територіях діє за законами воєнного часу з порушенням базових прав людини. Незаконні затримання, катування та викрадення громадян стали системним явищем. Окупаційна влада переслідує всіх, хто не визнає російську присутність або виявляє проукраїнську позицію. Судова система на окупованих землях перетворилася на інструмент політичних репресій, де вирoki виносяться за сфабрикованими звинуваченнями у «тероризмі» чи «екстремізмі» [1].

Культурна та освітня політика окупантів спрямована на викорінення української мови та історії. Російський режим нав'язує окупованим територіям власну ідеологію через систему освіти, де українська історія викривлюється, а національні герої демонізуються. Заборона кримськотатарської культурної діяльності та українських громадських організацій свідчить про етноцидну політику Москви. Окупанти цілеспрямовано знищують українську ідентичність, замінюючи її на нав'язану ідеологію «русского мира».

Економічне пограбування окупованих територій здійснюється через повну інтеграцію місцевої економіки до російської системи. Конфіскація українського майна, захоплення підприємств та природних ресурсів відбуваються без будь-яких правових підстав.

Екологічна катастрофа на окупованих землях стала наслідком хижацького використання природних ресурсів та перерозподілу водних запасів. Бюджет окупованих регіонів на 80% складається з дотацій Москви, що демонструє відсутність реального економічного життя та штучність створеної системи. Інформаційна

війна та пропаганда становлять невід'ємну складову окупаційної стратегії. Російські спецслужби використовують медіа для маніпуляції суспільною свідомістю, створюючи паралельну реальність про «фашистів у Києві» та «геноцид російськомовного населення». Пропагандистська машина функціонує за принципами тоталітарних режимів, коли систематичне поширення неправди стає інструментом політичного контролю. Кремлівські політтехнологи свідомо конструюють образи, що не мають нічого спільного з дійсністю, формуючи у населення окупованих територій викривлене сприйняття подій [2].

Міжнародне співтовариство визнає російську окупацію незаконною та закликає до деокупації українських територій. Резолюції Генеральної Асамблеї ООН неодноразово підтверджували територіальну цілісність України та засуджували дії російської федерації. Проте фактична окупація продовжується, а репресивна машина режиму лише посилюється. Досвід окупації демонструє, що без міжнародного тиску та військової підтримки України деокупація залишається недосяжною метою.

Демографічні зміни на окупованих територіях стали результатом цілеспрямованої політики Кремля. З Криму виїхало понад 260 тисяч місцевих мешканців, натомість на півострів було переселено від 300 до 500 тисяч громадян російської федерації. Кількість українців серед населення Криму скоротилася з 24,9% до 15,7% вже у перший рік окупації. Подібні процеси відбуваються на Херсонщині, Запоріжжі та Донбасі, де окупанти стимулюють міграцію росіян та витісняють українське населення через створення нестерпних умов життя.

Окупаційний режим на українських землях є продовженням історичних практик російського імперіалізму. Методи, які

застосовує Кремль сьогодні, мають глибоке коріння у радянській та царській політиці щодо України. Депортації, русифікація, економічне пограбування та культурне нищення були характерними для попередніх окупацій. Сучасний путінський режим лише модернізував інструменти контролю, додавши до них інформаційні технології та гібридну війну.

Перспективи деокупації залежать від консолідації української нації та підтримки західних демократій. Досвід опору населення окупованих територій показує, що український національний дух неможливо зламати репресіями. Волонтерський рух, підпільна діяльність та масовий виїзд українців з окупації свідчать про відторгнення чужорідної влади. Міжнародна спільнота має посилити санкційний тиск та надати Україні всю необхідну підтримку для відновлення територіальної цілісності [4].

Перелік посилань:

1. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року // Офіс Верховного комісара ООН з прав людини в Україні. – Режим доступу: <https://ukraine.ohchr.org>
2. Котенджи Е. О. Порівняльний аналіз проблем реалізації свободи слова на тимчасово окупованих територіях України до та після їх анексії Російською Федерацією / Е. О. Котенджи // Науковий вісник. 2024.
3. Адамович С. В. Порушення прав людини під час примусової паспортизації на тимчасово окупованих територіях України (2022-2023 рр.) / С. В. Адамович, Ю. І. Микитин // Наукові дослідження. 2024.

4. Татаренко Г. В. Особливості правового регулювання соціально-трудоваих прав людини на тимчасово окупованих територіях України / Г. В. Татаренко, Д. В. Татаренко // Правові студії. 2024.

Наталя Лисюк,

викладач, ВСП «Технологічний фаховий коледж»
Державного університету економіки і технологій,
e-mail: lysiu@kmt.in.ua

Наталія Гафінець,

викладач, ВСП «Технологічний фаховий коледж»
Державного університету економіки і технологій,
e-mail: hafinets@kmt.in.ua

Дитинство, зруйноване війною

Батьківщина, батько, родина, діти, війна...

Війна – це збройний конфлікт, боротьба за «інтереси», «суперечка» між сторонами, які ворогують між собою. Але у війні є й інші дійові особи – цивільні люди, що не мають жодного відношення до вуличних або зустрічних боїв. Ось тільки артобстріл, ракетний або шахедний обстріл не робить поблажок і не бачить різниці між полігоном та тихою вулицею імені Віталія Матусевича, між казармою та сирітським будинком по вулиці П'ятихатській.

Вони (наші вороги-рашисти), навпаки, б'ють прицільно по найбільш болючому: по дитячих садках, багатоповерхівках, людських долях.

Із першого дня війни йдуть сухі цифри, військова статистика, за якою не можна розгледити людського обличчя. Не вгадаєш душу, гостроту ліктя і квадрат підборіддя. Війна триває не один рік. Лінія фронту змістилася на південь, північ і вчепилася зубами у схід. Розтяглася на тисячу кілометрів. День у день ми читаємо зведення, у яких гострі, чорні, парні і непарні цифри. От лише за кожною – обірване або скалічене життя.

Батьківщина – це країна, рідний край або місце народження людини, що належить певному народу, або ж історично усталена сфера існування спільнот, з якою людина себе ідентифікує.

Батько – староукраїнською батко, розмовною тато – чоловік, який є одним з двох батьків, опікун дитини або декількох дітей, за яких він несе моральну, матеріальну і суспільну відповідальність та зобов'язання до досягнення зрілого віку і до певної міри теж у дорослому віці [1].

Ці два терміни тісно пов'язані і переплетені між собою. Сотні, а то й тисячі дітей не будуть знати теплих батьківських обіймів, настанов і виховання. Це буде втрачене покоління, які скалічене і страчене війною. Сирітство, яке зазнали після подій війни 1939-1945 років, поширюється швидше холери, гепатиту і чуми у війні 2014, 2022 -... років.

Війна – заразна. Летить зі швидкістю світла. Той, хто здійняв меч і поставив на коліна десятків, хоче бачити приниженої тисячу. Апетити ростуть швидко і жага відтепер вгамується тільки кров'ю. Війна не має уявлення про сумління і честь, не знає любові і милосердя.

Термін «дитина» в українському законодавстві означає кожну людину до досягнення 18-річного віку, що є загальноприйнятим міжнародним визначенням згідно з Конвенцією ООН про права дитини. Кожен має права, про це говорить Сімейний кодекс України та Закон «Про охорону дитинства» [1]. Війна значно впливає на дитинство, руйнуючи освіту, психічне здоров'я та соціальний розвиток дітей, і це все призводить до розладів, депресій, смерті.

Наші діти, вибачте нас. Ніколи не пробачимо...

Мені вісім. Маю рану личка

Мама плаче, тато – у бою
Хоронили вчора ми сестричку
Найдорожчу й крихітну мою
...Мені шість. Я зараз у бабусі
Тато й мами в мене вже нема
Я за свого братика молюся
Він пішов, нема його й нема.
...Мені сім. Зламав учора пальчик
Як в підвалі гасне блиск свічі
Мені сниться мій убитий братик
В теплих плямах крові уночі
...Мені п'ять. Учора вбили маму,
Мучили в кімнаті...Я кричав
Я – тепер один під небесами
Бож, де ти? Я ж тебе так звав!
...Мені два... Було... коли ракета
Влучила у наш високий дім
Я не встиг пожити й мав померти
В мене брат лишився, йому – сім
...Мені – нуль, і буде так навіки
Бо я народитися не встиг.
Маму вбито руським чоловіком
Лютий жах в її очах застиг
...Господи, за що нас розстріляли
Линуть вітром голоси дітей
Ми ж рости хотіли і не знали
Що настане час страшних смертей
...Мені десять і я бачу з неба
Як росія мучить рідний край

Скільки крові путлеру ще треба?
Господи, молю, катів скарай!
Як настане мир – ми заспіваєм,
Так, що аж почують на землі
Про життя під вічним небокраєм,
Те, що ми утратили малі...

Усі спогади дітей, матерів, людей в цілому складаються з уламків, фрагментів, уривків фраз. Із тваринного страху, розпачливого болю та відчаю, віри і зневіри. Історії маріупольців, харків'ян, одеситів, криворіжців, жителів Дніпра, Києва, Чернігова – людей, далеких від війни, але яких вона зачепила за живе. Багатодітних і бездітних жінок, які ніколи не зможуть стати матерями, тих, хто ніколи не тримав у руках зброї, тих, хто навіть не допускав ймовірність війни.... Вони просто все розповідають як є, не намагаючись щось пом'якшити, прикрасити чи спростити.

Спогади дітей:

- Ось шестирічний хлопчик питає, коли скінчиться ця ніч, ніч, коли летять шахеди, а вона все тягнеться.
- Хтось намагається зупинити кров, пхаючи у рану дитячі повзунки, але тіло дитини вже холодне в руках матері і лікарів.
- Дев'ятирічна дитина від звуків вибухів починає блювати.
- Діти гірко плакали, їх лякала незнайома обстановка підвалу, гучні звуки і скуплення людей.
- Коли літак вкотре пролітав над нашими будинками і скидав бомби, я накривала свою доньку собою і молилася про одне: якщо померти, то разом.
- Чотирирічна онука, стоячи на мосту, склала молитовно руки і кликала Боженку.

- У мене четверо дітей, у момент авіанальотів малеча втрачала свідомість.

- Щодня приходила до руїни і плакала. Близько до будинку орки не підпускали, наставляли автомати. Тіло сина дістали лише в квітні, діточок його так і не знайшли.

Таких спогадів десятки, сотні, тисячі, а після закінчення війни будуть мільйони. Кожна описана доля буде незаперечною правдою. Кожен авіаналіт чи ракетний обстріл визначеною датою, молитвою і криком з-під землі.

В очах війни броньовані лінзи, а в грудях – залізне легеневе дуло, на ногах не витончені черевики, а гусенична стрічка, замість шовкової хустки – балістичний шолом. І якщо ми її не зупинимо, то невдовзі вона зупинить всіх нас!

Перелік посилань:

1. Малий тлумачний словник з української мови та читання / Упоряд. Мельничайко О., Лесняк Н. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2011. 92 с.

Софія Логінова,

здобувачка фахової передвищої освіти,

спеціальність: «Харчові технології»

ВСП «Фаховий коледж економіки і технологій»

Державного університету економіки і технологій,

e-mail: sonya.loginova.09@gmail.com

Петро Дисак,

(науковий керівник),

викладач історії вищої категорії,

ВСП «Фаховий коледж економіки і технологій»

Державного університету економіки і технологій,

e-mail: pdysak@gmail.com

Мілітаризація молоді на тимчасово окупованих територіях (ТОТ) як цільова аудиторія російської пропаганди

У тезах проаналізовано особливості мілітаризації молоді на тимчасово окупованих територіях України як одного з ключових напрямів інформаційно-пропагандистської політики ерефії. Розкрито методи, інституційні механізми та ідеологічні наративи, спрямовані на формування лояльності до агресора та виправдання війни. Визначено роль освітньо-виховних структур, воєнізованих організацій та медійного впливу у процесі цілеспрямованого формування мілітарної свідомості серед дітей і молоді. Запропоновано напрями протидії цій політиці у контексті реінтеграції ТОТ.

Метою нашого дослідження є виявлення механізмів мілітаризації молоді на ТОТ України як елементу системної

російської пропаганди та визначення напрямів протидії цим процесам у контексті майбутньої реінтеграції.

З початку широкомасштабної збройної агресії проти України російська федерація приділяє значну увагу не лише військовим операціям, а й системному ідеологічному впливу на населення тимчасово окупованих територій. Особливу роль у цій політиці відіграє молодь, яку російська пропаганда розглядає як стратегічний ресурс для формування «нової ідентичності» — лояльної до окупаційної влади, мілітаризованої та позбавленої української національної самосвідомості.

Проблема мілітаризації молоді у контексті російської агресії розглядається у працях українських аналітичних центрів (Центр протидії дезінформації, Інститут масової інформації, Український інститут майбутнього), а також у дослідженнях О. Гриневича, В. Горбуліна, Ю. Радковець, О. Кісь. Окремі аспекти інформаційної війни проти України висвітлюють М. В'ятрович, В. Огризко, Г. Почепцов.

За даними звітів ООН, UNICEF та Міністерства з питань реінтеграції ТОТ України (2023–2024 рр.), ерефія активно впроваджує у школах окупованих територій курси «Основи військової підготовки», створює дитячі рухи типу «Движение первых» та «Юнармія», що фактично дублюють радянські практики виховання «вірних солдатів режиму» [1].

Для здійснення пропагандистської політики «русского мира», кремль виділяє значні фінансові ресурси для існування путінського режиму. Після початку збройної агресії російської федерації проти України особливої актуальності набуває проблема інформаційного впливу на населення тимчасово окупованих територій. Серед усіх соціальних груп найуразливішою цільовою аудиторією російської

пропаганди виступає молодь, адже саме вона формує майбутній світогляд, політичну ідентичність і систему цінностей суспільства.

Мілітаризація молоді на ТОТ — це один із ключових інструментів формування лояльності до окупаційного режиму та легітимізації війни проти України. Російська федерація використовує освітні, культурні та цифрові канали для насадження міфів про «спільну історію», «героїзм російського воїна» та «необхідність захисту Донбасу». Через навчальні програми, дитячо-юнацькі організації, «патріотичні табори» та медіапростір росія намагається виховати «нового громадянина» — покійного, агресивного, готового до служби в армії російської федерації.

Для зміни ідентичності молоді розробляються цільові довгострокові програми через освіту, культуру і цифровий простір. Для цього кремлівські апологети використовують різні методи впливу на українську молодь: русифікацію шкільної освіти, мілітаризацію і нормалізацію служби в російських структурах, депортацію та усиновлення дітей, інформаційну та цифрову пропаганду, контроль над культурними та релігійними інституціями, економічні та адміністративні стимули, паспортизацію, залякування та репресії проти проукраїнських вчителів і родин тощо. Такі кроки окупаційного режиму спряцьовують саме на молодь, та як вони більш гнучкі до сприйняття нових форм через школи, табори, гуртки, соцмережі, тлумачення безперервних проросійських наративів і ритуалів, символіку та культу «победобесія», спотворюючи уявлення про Другу світову війну та сучасну російсько-українську війну.

Школа залишається головним інструментом політики путінського окупаційного режиму. Так, мінпросвіти рф затвердило 17 обов'язкових предметів для шкіл на окупованих територіях, без

жодного українського змісту і жодної згадки про Україну, примушуючи до «військово-патріотичного виховання» молоде покоління. Так, нещодавно в окупованих Донецьку та Луганську презентували нові підручники з історії Донбасу та Новоросії для учнів 5-7 класів. Ці книги, створені під керівництвом В. Мединського, нав'язують міф про зв'язок окупованих територій з росією та образ України як ворога. Такі підручники є «регіональним компонентом» єдиної державної лінійки підручників з історії, які вже стали одним із ключових інструментів ідеологічної обробки дітей. У цих «підручниках» дітям нав'язують міф про «споконвічний зв'язок» окупованих територій з росією та образ України як «ворога» [2].

Невиправданим злочином російської федерації є політика мілітаризації дітей на тимчасово окупованих територіях, яка продовжує впроваджуватись: курси «Основ безпеки та оборони Батьківщини»; воєнізовані дитячі організації - «Юнармія», «Донбас Юний», «Молода гвардія», «Казачі товариства»; патріотично-військові табори та конкурси - «Служу Отчезеству», «Зарниця», "Зарниця 2.0", «Дни российской славы» тощо. Такий підхід дає можливості ворогу впливати на підсвідомість дітей та виховувати в них майбутніх злочинців для війни російської федерації проти України. Прикладом є нещодавній похід донецьких школярів на виставку до краєзнавчого музею, де замість історії - зброя, бронежилети росгвардії і ... ковадло. Саме ту, якою вбивали люди з пвк «вагнер», тут назвали «молотом Тора» - і дали дітям у руки ... Так росія «виховує» нове покоління - не громадян, а слухняних солдатів режиму [3].

В окупованому Криму ветерани розвідки російської федерації відкрили клуб «Грифон», де дітей навчатимуть військової

підготовки. Це робиться для мілітаризації молоді та підготовки резерву для армії ... Зазначається, що військово-патріотичний клуб «Грифон» навчатиме дітей віком від 7 до 17 років «основам військової підготовки» та «виховуватиме патріотизм і повагу до військової служби»... Інструктори «Грифона», ймовірно, навчатимуть дітей, як розпізнавати проукраїнські настрої у своїх домогосподарствах і громадах і доносити про них російській окупаційній владі, створюючи таким чином «культуру», в якій проросійський гіпермілітаризм процвітає та поширюється [4]. Так, гауляйтер Євген Балицький заявив, що у проросійському об'єднанні «Движение первых» вже понад 19 тисяч школярів із тимчасово окупованих територій. У регіоні діє 190 осередків цієї структури, яка просуває культ окупантів і готує дітей до служби в армії країни-агресора російської федерації. Це є справжня системна підготовка неповнолітніх до війни, промивання мізків і стирання української ідентичності. Росія не виховує - вона вербує. Не формує громадян, а створює слухняних солдатів режиму, йдеться у дописі ЦНС [5].

Слід підкреслити, що «росія використовує ці військово-патріотичні виховні клуби та програми для створення резерву мобілізованої робочої сили для майбутніх конфліктів, що є прямим порушенням статті 51 Женевської конвенції, яка забороняє росії як державі-окупанту «примушувати осіб, які перебувають під захистом, служити в її збройних або допоміжних силах», - резюмують експерти [6].

Кремль здійснює цілеспрямовану політику деградації української національної ідентичності у молоді та створення у майбутньому мобілізаційного ресурсу для російської федерації. Через телебачення, соцмережі, Telegram-канали і шкільні заходи рашистськими пропагандистами поширюються меседжі про

«націоналістичну Україну» і «визвольну місію Росії», намагаються здійснювати інформаційно-психологічний вплив. З іншої сторони, відбувається травматизація психіки і зниження критичного мислення через воєнізоване середовище, оскільки діти сприймають пропаганду як «офіційну істину».

Перед Україною постає непросте, а надзвичайно складне завдання, не тільки протистояти, а й переходити до конкретних дій з роботою серед молоді, навчаючи їх медіаграмотності та критичному мисленню. Для протистояння російській пропаганді потрібно залучати підготовлені педагогічні кадри, які з допомогою мультимедійних засобів мали б можливість працювати, проводити роботу з мілітаризованою молоддю на ТОТ, навчати їх відрізняти правду від брехні та як уберегти себе від чужих інформаційних впливів в умовах інформаційного конфлікту. В Україні діє багато проєктів, які допомагають молоді розвивати медіаграмотні навички, наприклад: «Фільтр», «Stop Fake», «Media Sapiens», «Новинна грамотність», «Нота Єнота», «Без Брехні» та багато інших ресурсів, які допомагають розпізнавати фейки та дезінформацію.

Отже, мілітаризація молоді на ТОТ є частиною комплексної стратегії російської федерації, спрямованої на контроль свідомості та інтеграцію окупованих територій у власний політичний і культурний простір. Подолання цього впливу потребує системної державної політики України щодо реінтеграції молоді, відновлення української ідентичності, інформаційної безпеки та психологічної підтримки дітей, які перебували під окупацією. Важливо усвідомлювати цю загрозу та бути готовими до протистояння, але для цього необхідно розвивати критичне мислення, вчитися відрізняти правду від фейків та не піддаватися на пропаганду.

Перелік посилань:

1. UNICEF. Children in Armed Conflict: Ukraine Report. Geneva, 2023.

2. Кремль посилює пропаганду серед дітей на ТОТ новими "підручниками з історії Донбасу та Новоросії" кремль посилює пропаганду серед дітей на ТОТ новими "підручниками з історії Донбасу та Новоросії" | УНН.

3. На окупованій Донеччині дітей мілітаризують і готують до ролі катів ЦНС. На окупованій Донеччині дітей мілітаризують і готують до ролі катів - ЦНС | УНН.

4. Навчатимуть за доктринами гру, кдб та нквд: у Криму окупанти створили новий клуб для виховання дітей – ISW. Навчатимуть за доктринами гру, кдб та нквд: у Криму окупанти створили новий клуб для виховання дітей - ISW | УНН.

5. На ТОТ Запоріжжя набирає обертів мілітаризація молоді, – Центр Нацспротиву. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://unn.ua/news/na-tot-zaporizhzhia-nabyraie-obertiv-militaryzatsiia-molodi-tsentr-natssrotyvu>.

6. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року. Електронний ресурс. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text.

Михайло Магльований,
здобувач фахової передвищої освіти,
спеціальність: «Електроенергетика,
електротехніка та електромеханіка»,
ВСП «Технологічний фаховий коледж
Державного університету економіки і технологій»
Світлана Корнієнко,
викладач,
ВСП «Технологічний фаховий коледж»
Державного університету економіки і технологій
e-mail: kornienkosvetlana20021970@gmail.com

Хроніки війни на власні очі

«23 лютого 2022 рік: їздили з вчителем на змагання з шашок. Не знав проблем, все було добре. Увечері розмовляв з другом: він казав, що, можливо, буде війна. Я не повірив, сказав, що то хайп і все таке в Тіктоці.

Ранок 24 лютого: збираюся на навчання, як завжди, починаю класти книги до рюкзака, заходять батьки й кажуть, що не треба збиратися. Я здивовано перепитав: « Чому?». Вони сказали, що почалася війна... Я злякався. Сказали збиратися до бабусі: там безпечніше. Приїхали у село до бабусі близько 14 години.

Ніч з 24 на 25 лютого: почув у новинах, що масово обстрілюються наші міста, є загиблі серед мирного населення, у місті сирени. Було страшно, незвично, тривожно.

Ранок 25-го : бабуся зайшла, поки я був ще сонний і почала скаржитися на те, що я їх розбудив і налякав. Я казав, що краще так, ніж вони пізно спохватяться. Пізніше бабуся плакала, вибачалась,

бо батьки зателефонували і сказали «Дякую, що попередив». Остання частина дня пройшла непомітно за виконанням домашніх завдань.

26 лютого: майже без важливих моментів, лише увечері батьки сказали, що завтра їдемо з України, мабуть, до сусідньої Польщі.

Ранок 27-го: зібрався і поїхав нехотя з дідусем у напрямку міста. Поки стояли у черзі на в'їзд у місто, я дивився на нього і в думках прощався з ним, бо не знав, коли зможу повернутися. Приїхали; біля КПП дідусь передав мене батькам і ми поїхали додому за торбами - і на вокзал. З 14 до 18 чекали на потяг, котрий повезе нас до Львова. На платформі, на котрій ми чекали, зібралася величезна кількість людей... І ось приїхав потяг; ми намагаємося потрапити в нього, бо всі туди лізуть. Ми ледве впхалися, мене хотіли не впускати, але я таки потрапив до вагона, бо вже мати, хресна мати та сестра були в вагоні. Знайшли місце понад стінкою, щоб більш - менш було комфортно стояти. Настала ніч: напівстоячи, напівсидячи намагався заснути, але не міг, бо було вкрай незручно так спати. Чув, як дівчина розмовляла з хлопчиною і просила пообіцяти, що вони зустрінуться у Києві, коли вона повернеться.

28 лютого - 1 березня: їдемо дуже повільно. Ближче до вечора 28-го закінчилася вода, а зранку 29-го - їжа теж.

2 березня о 6 годині ранку: приїхали до Львова і знову величезні натовпи людей - сотні, а то і тисячі людей. Я, хресна мати та сестра стояли у черзі на автобус, а мати пішла придбати щось із їжі та воду. В черзі ми поїли, попили і чекали до 20 години вечора. Приблизно їхали 1 день, тому що черги і, нарешті, - кордон. Думали, що жах закінчився, але саме в той момент Польща не

хотіла впускати нікого і декілька днів ми чекали, поки впустять. Від безсилля деякі люди втрачали свідомість, та і я не раз відчував себе вкрай погано, але ніхто не падав із нас, бо не було куди: там були тисячі людей, що чекали... І, нарешті, відкрили кордон: всі почали одразу бігти (я не знаю: навіщо), але нам довелося теж, бо дуже багато людей було і нас просто затоптали б. Я ніколи не забуду цей жах!!!

І, нарешті, ми у Польщі. А далі, як в тумані: пам'ятаю лише, як сидів з сестрою і їв бутерброди на вокзалі, поки чекали на швидкісний трамвай і вже коли приїхали туди, де жили увесь час, я почав навчатися онлайн в Україні та очно - у Польщі. Мама із хрещеною плакали і про щось шепотілись. І так щовечора...

16 червня 2025 р: рідні ввечері після роботи вирішили повертатися в Україну, бо до цього було багато нарікань від нас та мами: все чуже, думки постійно на батьківщині. І взагалі - вдома **КРАЩЕ**».

Через чотири дні ми поверталися до Кривого Рогу...

Каріна Милкіна,

здобувачка вищої освіти,

спеціальність: «Право»,

Державний університет економіки і технологій

e-mail: mylkins1@gmail.com

Ірина Міма,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри права,

Державний університет економіки і технологій

(м. Кривий Ріг, Україна),

Влошаківіце, Велкопольське воєводство, Польща

e-mail: mima_iv@duet.edu.ua

Наслідки другої світової війни: психологічний та моральний стан людей

Друга світова війна залишила по собі не лише зруйновані міста та економічні збитки, а й глибокі морально-психологічні рани, які ще довго визначали життя людей і формували свідомість цілих поколінь. Упродовж перших десятиліть після капітуляції Третього Райху нагадування про війну було всюдисущим. Руїни, імпрровізовані меморіали, обеліски на братських могилах і місцях масових убивств стали частиною щоденного пейзажу [1].

Після завершення війни її наслідки відчувалися не лише в політичному чи економічному житті, а й у щоденному існуванні людей. Сліди бойових дій буквально вросли у землю: на місцях колишніх фронтів залишалися окопи, уламки техніки, боєприпаси, які й надалі знаходили під час польових робіт. У деяких віддалених районах навіть залишалися непоховані тіла, що нагадували про

жорстокість минулих подій. Війна пронизувала усе довкола - діти гралися знайденими снарядами, а елементи військового спорядження ставали частиною побуту. Так, поступово формувався своєрідний післявоєнний ландшафт пам'яті, який не дозволяв забути пережиті страждання та зберігав у свідомості людей тінь минулої катастрофи.

Однак, фізичні руїни були лише зовнішнім проявом значно глибших ран - моральних і психологічних. Війна залишила після себе покоління людей, зламаних внутрішньо, сповнених тривоги, страху й невизначеності. Психічне здоров'я є невід'ємною складовою гармонійного життя людини та добробуту суспільства загалом. Воєнні події, вимушене переселення, злидні, насильство та інші соціальні потрясіння залишають глибокий слід у свідомості, призводячи до емоційного виснаження, тривоги й посттравматичних розладів. Люди втрачали відчуття безпеки, віру в майбутнє і часто не могли повернути внутрішню рівновагу навіть через багато років після закінчення бойових дій [2, с. 10-14].

На окупованих територіях нацисти цілеспрямовано знищували духовну сферу: закрили більшість навчальних закладів, бібліотек і театрів, а також заборонили друк українських видань, дозволяючи лише ту пресу, яка відповідала інтересам окупаційного режиму. Метою таких дій було позбавити народ доступу до знань, критичного мислення та культурної самосвідомості. Освітні заклади, якщо й діяли, то мали навчати лише елементарної грамотності, аби українці могли виконувати найпростіші роботи на користь окупаційної влади [3].

Адольф Гітлер вважав загальну освіту "розкладаючою отрутою", стверджуючи, що кожен соціальний прошарок повинен мати свій суворо обмежений рівень знань. Він прагнув залишити

більшість населення неписьменною як "благодіяння", що мало гарантувати контроль і покірність. Ця ідеологія знайшла своє практичне втілення вже в перші місяці окупації: на території більшої частини СРСР нацистська адміністрація активно почала згортати систему освіти, обмежувати інтелектуальний розвиток населення і систематично знижувати рівень його розумових здібностей. Таким чином, культурна і освітня політика окупантів стала інструментом політичного підпорядкування, спрямованим на формування пасивного, невідгодованого до критичного мислення суспільства [4].

Під час німецької окупації різноманітні релігійні громади, діяльність яких за радянських часів була забороненою, отримали можливість проводити активну пропаганду та організовувати релігійне життя. Зокрема, протестантські громади та інші релігійні течії відновили свою діяльність, що, стало одним із наслідків війни в Україні та СРСР, сприяючи пожвавленню релігійного життя. Особливе занепокоєння радянської влади викликала діяльність баптистів, свідків Ієгови, адвентистів та інших груп, які, на їх думку, здійснювали антирадянську діяльність і поширювали чутки про швидкий кінець радянської влади.

Особливо тяжкими були морально-психологічні наслідки війни для пересічних людей. Постійний страх перед репресіями (арешти, розстріли, депортація великої кількості населення з метою використання безкоштовної для системи праці), а також зруйновані родини, втрата рідних та гостра нестача продовольства спричинили глибокі психологічні травми. Люди втрачали віру у справедливість, у власні сили, а іноді - й у людяність загалом.

Щодо військових, то повернення з війни завжди є надзвичайно складним і тривалим процесом, який залишає глибокий слід у душі

людини, незалежно від того, наскільки вона внутрішньо сильна, урівноважена і витримана. Не має значення, чи служила особа на фронті, чи перебувала у відносній безпеці, – перехід до мирного життя вимагає докорінної перебудови всього: ритму, пріоритетів, цілей і навіть сенсу життя. Просто повернутися додому недостатньо. Потрібно навчитися відключати механізми виживання на війні і запускати ті, що потрібні для мирного життя.

Особливо складно тим юнакам, які пішли на війну прямо зі шкільних чи студентських аудиторій. Війна перекреслила їхні плани, мрії, кохання, позбавила юності. Їхній набутий досвід – інтенсивний, важкий, але мало корисний у мирному середовищі. Ці спогади болісні, але солдати не хочуть від них відмовлятися, бо вони стали частиною їхнього життя. Втрата захисного психологічного шару, як зазначав Фрейд, призводить до ризику розвитку психопатологічних станів і соціальної дезадаптації. Ветерани, які пережили бойовий стрес, стають емоційно нестабільними, їхні психологічні стани заважають професійній діяльності, соціальним комунікаціям і повноцінному життю [2, с. 27-36].

Таким чином, Друга світова війна залишила глибокий і багатогранний слід не лише в історії, а й у свідомості цілого покоління. Її наслідки відчувалися в кожному аспекті повоєнного життя – від фізичних руїн до зруйнованої духовної та психологічної цілісності людини. Війна змінила уявлення про світ, підірвала віру в стабільність, зруйнувала родини, позбавила молодь майбутнього і створила ландшафт, в якому біль і пам'ять стали частиною повсякденності. Поряд із героїзмом вона відкрила і темні сторони людської природи – страх, зраду, втрату моральних орієнтирів.

В0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D1%83 (дата
звернення10.10.2025).

4. Морально-психологічні наслідки німецької окупаційної
політики. *Освіта. UA*.

URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/psychology/29298/> (дата
звернення10.10.2025).

Богдана Михайлицька,
здобувачка вищої освіти,
спеціальність «Міжнародні комунікації та журналістика»,
Державний університет економіки і технологій
e-mail: b.p.mykhailytska@kneu.dp.ua

Олена Гончаренко,
кан. філол. наук, доцент,
доцент кафедри соціально-гуманітарних наук,
Державний університет економіки і технологій
ORCID: 0000-0002-8577-6240
e-mail: honcharenko_om@duet.edu.ua

Сучасні українські пісні про широкомасштабний наступ російських військ в Україну

Проблема відображення російсько-української війни у сучасних українських піснях є гостро актуальною, оскільки вона стосується феномену безпрецедентного військового конфлікту в Європі XXI століття та його впливу на національну ідентичність. Сучасна українська пісня в умовах війни є не просто формою мистецтва, а й механізмом колективного виживання та самозахисту нації.

Дослідити особливості функціонування воєнного фольклору, зокрема сучасних українських пісень під час широкомасштабного наступу російських військ в Україну, осмислити процес їхньої фольклоризації та соціальних функцій у режимі реального часу; визначити художні прийоми, які допомагають українцям осмислити трагедію війни, перетворюючи їх на сталеву впевненість у майбутній перемозі, і є метою публікації.

Вивчення та осмислення народної пісні в українській культурі має глибокі корені. Іван Франко у сонеті «Народна пісня» (1873) розглядав народну пісню як «творчий дух народу» [1], що є «криницею з живою, чистою водою» [1]. Він підкреслював її життєдайну силу та здатність «серце наше чистим жаром запалити» [1]. Франко бачив у пісні не лише естетичну цінність, але й величезну суспільну силу, що здатна підносити дух і єднати народ. Його праці заклали основи наукового підходу до фольклору.

Михайло Драгоманов, спільно з В. Антоновичем, є автором фундаментального збірника «Історичні пісні малоруського народу» (1874–1875). М. Драгоманов аналізував пісні, виводячи на основі їх спорідненості та тематики типу окремої української нації, її «устремління волі й держави» [2]. Він стверджував, що український народ не складав пісень «тільки так собі для співу» [2], а в них «відбита історична й побутова дійсність» [2], що надає цим творам реального характеру. Саме Драгомановські принципи вивчення пісні, як історичного документа та соціально-політичного явища, є ключовими для аналізу новітнього воєнного фольклору.

Російсько-українська війна змінила наш спосіб існування, трансформуючи не лише зовнішні реалії, але й внутрішнє сприйняття світу. Щодня ми стикаємося з її проявами через новинні стрічки, аналітичні звіти та офіційні документи. Проте, важливо пам'ятати про інший вимір сучасної української пісні - вплив на народну культуру. Часто залишається поза увагою те, як національна травма та героїзм знаходять відображення в усній творчості, особливо в народній пісні, яка миттєво реагує на кожен значущий подію.

Пісні, які виникли під час широкомасштабного вторгнення російських військ на територію України – суверенної держави

24.02.2022, - це не просто зібрання мелодій, а жива хроніка опору, що динамічно відображає емоції та силу духу народу. Вони стали дзеркалом болю і втрат, водночас, виконуючи роль джерела духовного зміцнення й утвердження ідеологічних цінностей. Сила впливу пісень в тому, що вони об'єднують націю, створюючи символічний пантеон нових героїв і стимулюючи відчуття єдності серед українців. Доказом слугує українська пісня «Ой у лузі червона калина...», написана на початку 1914 року в підавстрійській Галичині Степаном Чарнецьким за мотивами останнього куплету козацької пісні XVII століття «Розлилися круті бережечки». Після початку Першої світової війни, ймовірно, доповнена о. Григорієм Трухом, греко-католицьким священиком. У виконанні січових стрільців, поширилася і стала народною та відомою у кількох варіантах. Згодом її заспівали й бійці УПА. У 2022 році пісня набула нової хвилі популярності після виконання Андрієм Хливнюком у перші дні російського вторгнення та кавер-версії культового гурту «Пінк Флойд» під назвою «Hey, Hey, Rise Up!». У пісні червона калина символізує Україну, її красу, долю роду. Червоний колір символізує пролиту кров, боротьбу та відродження Вітчизни, що страждає. На це вказує персоніфікований образ Батьківщини, що «зажурилася», але має бути піднята (відроджена, визволена): «Ой у лузі червона калина похилилася, / Чогось наша славна Україна зажурилася. / А ми тую червону калину підіймемо, / А ми нашу славну Україну, гей-гей, розвеселимо!» [3] Ідея пісні набуває нового звучання, - це утвердження незламності українського духу та віри в Перемогу, що досягається завдяки прийому персоніфікації - допомагає народу ідентифікувати себе з Батьківщиною та відчутти спільний біль, а традиційний художній паралелізм вказує на поєднання стану природи (символу) та стану нації. Цей традиційний

прийом підкреслює єдність долі Батьківщини і її природних символів: «Ой у лузі червона калина похилилася, / Чогось наша славна Україна зажурилася» [3]. Використана метафора: «А ми туо червону калину підіймемо» має переносне значення, тобто означає відновимо її гідність, відродимо незалежність України. «А ми нашу славну Україну, гей-гей, розвеселимо». Переносне значення: «розвеселимо» означає звільнимо, визволимо від ворога, повернемо їй мир та радість. Постійні епітети «червона калина», «славна Україна» підкреслюють утверджує історичну велич нації попри тимчасові страждання. Риторичні вигуки: «Гей-гей!», «Ой у лузі...» емоційно підсилюють, мобілізують увагу, є традиційним заклик до дії, що піднімають бойовий дух. Використання традиційних художніх прийомів дозволяє пісні виконувати потужну психотерапевтичну функцію: вона перетворює колективний біль (зажурена Україна) на колективну вольову дію (підіймемо, розвеселимо), забезпечуючи емоційний катарсис та релаксацію через упевненість у неминучості перемоги. Спів історичної пісні створює відчуття нерозривного зв'язку з попередніми поколіннями борців: війська запорозького, січових стрільців, УПА. Це знімає відчуття самотності перед загрозою, стає символом надії та активізує історичну пам'ять.

Про ушлявлення сучасної української армії, її технічного озброєння та військового успіху, який досягається, завдяки ефективності новітньої зброї йдеться у пісні «Байрактар», написаній Тарасом Боровком. Він є підполковником Збройних сил України. Написав пісню на прохання колег 28 лютого 2022 року, і вона була опублікована вже 1 березня. Популярність пісні була блискавичною: вона швидко стала вірусною в соціальних мережах, на YouTube та у ЗМІ. Автор використовував пісню як інструмент

інформаційно-психологічного впливу, щоб підтримати бойовий дух армії та населення, а також створити позитивний образ ЗСУ. У перші дні повномасштабного вторгнення (лютий 2022 р.), є однією з найбільш знакових творів новітнього військового фольклору. Вона стала миттєвою народною реакцією на ефективне застосування турецьких ударних безпілотників Bayraktar TB2 проти колон російської техніки [4].

Пісня відобразила проблеми, які виникали в перші місяці широкомасштабної війни: протистояння української армії та чисельно переважаючого ворога, а також необхідність підняття бойового духу нації через конкретний переможний образ: байрактар – символ-неологізм у фольклорі, що уособлює військову міць, технологічну перевагу та справедливу кару. Він протистоїть збірному, зневаженому і комічному образу ворога, що швидко зазнає поразки; ворога, що подаються у примітивному та комічному світлі («танкісти сховались в куші», «форма новенька... та поплавився інвентар»). Це прийом, який трансформує страх у сміх та зневагу, що є ключовим механізмом психологічної релаксації.

І хоча Україна не згадується прямо, але є незримим тлом – земля, яку захищають і на якій ворог несе покарання: «Прийшли окупанти до нас в Україну, / Форма новенька, воєнні машини, / Та трохи поплавився їх інвентар – / Байрактар! Байрактар!» [5] Знешкодження ворога відбувається, завдяки технологічній перевазі та влучності, бо «Байрактар» - зброя, постає як символ рішучості. Саме слово «Байрактар» є неологізмом. Воно стає не просто назвою зброї, а міфологічним символом-заступником, караючим мечем справедливості. Його повторення у рефрені створює ефект замовляння або заклинання. Здатність «Байрактара» знищувати величезну кількість ворожої техніки та особового складу

перебільшується до масштабів, що межують із казковим дивом. Це посилює відчуття захищеності. Пісня висміює та знецінює ворожу силу, утверджує військову перевагу України та неминучість покарання для окупантів.

Пісня «Доброго вечора, ми з України» від електронного дуету PROBASS Δ HARDI (Артем Ткаченко та Максим Мокренко) стала одним із найпотужніших культурних символів початку повномасштабного вторгнення 2022 року. Фраза, що стала основою треку, належить Маркові Галаневичу, фронтмену гурту «ДахаБраха». Хоча композиція була випущена у жовтні 2021 року, її справжня, соціальна і військова популярність вибухнула саме у 2022 році. Завдяки своєму ритму та ключовій фразі, вона перетворилася з танцювального треку на військово-патріотичний мем і фактично на універсальне привітання українців під час війни. Пісня утверджує українську присутність, незламність та самоідентифікації у неформальному, але рішучому тоні, оскільки є видозміненою формою етичної формули вітання («Добрий вечір, дівки вам. Вас багато, а я сам»), що традиційно побутувала серед українців з давніх-давен і була представлена у колядках («Добрий вечір тобі, пане господарю...»), ліричних піснях (Не сказала "добровечір" / Бо мати стояла»). Єдина і центральна фраза, навколо якої будується вся композиція «Доброго вечора, ми з України» [6] є не просто привітанням, а маркером ідентичності та заявки на територію, демонструє спокійну впевненість та самодостатність української нації, яка, незважаючи на обставини, продовжує свій вечір (життя) і залишається на своїй землі. Образний хронотоп (час і простір): «Доброго вечора» на тлі війни є потужним засобом, бо вечір символізує продовження життя за своїм графіком,

демонструючи стійкість. Постійне повторення фрази (синтаксичний паралелізм) сприяє закріпленню ідеї в свідомості слухача.

Пісня не містить агресії, але випромінює непохитну впевненість, утверджує власну ідентичність та невербальний заклик до спокою і єднання через ритм та привітання. Вона набула популярності підтримувала бойовий дух, знімала напругу і позначала територію «своїх» у хаосі війни.

«А мені б в Україну» є сучасним твором авторки та виконавиці Христини Дарвай, випущеним у 2023 році. Вона відображає один із найбільш актуальних аспектів повномасштабної війни: вимушену еміграцію та глибоку тугу за Батьківщиною. Цей твір хоч і має чітке авторство, завдяки універсальності теми, він швидко став емоційним рефреном для мільйонів українців за кордоном, набуваючи рис новітньої народної пісні-плачу. Провідною темою пісні є нестерпна туга за рідним домом, що залишився в Україні через війну, та нездоланне бажання повернутися, хоча б на мить. Відчуття ностальгії за рідним домом призводить до психологічної травми, пов'язаної з відірваністю від Вітчизни, що породжує внутрішній конфлікт між безпекою за кордоном та прагненням додому. Ідея пісні: утвердження нерозривного духовного зв'язку з Україною, який не може перервати жодна відстань чи воєнна загроза. І хоча пісня не пропонує фізичного вирішення, натомість пропонує емоційний катарсис через висловлення цієї туги: «А мені б в Україну / Хоч на мить, на хвилину» [7]. Пісня оперує традиційними для українського фольклору образами-символами туги та Батьківщини, перенесеними в сучасний контекст. Це образ-бажання, що виступає лейтмотивом пісні: «А мені б в Україну». Це не просто фраза, а емоційна формула смутку та нездійсненого прагнення, що підкреслюється часткою «б» (умовний спосіб), яка

передає мрійливий, майже нереальний характер бажання. Образ-хронотоп (час): «Хоч на мить, на хвилину» мінімізує час, підкреслює інтенсивність туги. Отже, героїні потрібен не тривалий час, а лише момент, щоб доторкнутися до рідної землі, що підсилює трагічність розлуки. Образ-розлука (еміграція): Хоча це не прямий образ, але пісня будується навколо відчуття порожнечі та чужини, де героїня знаходиться. Це віддзеркалює долю мільйонів українських біженок.

У пісні, ймовірно, використовуються епітети для опису туги («тяжка», «гірка») або України («рідна», «мила»), а також метафори, що передають біль розлуки (наприклад, «серце розривається», «душа плаче»), що підсилюють мотив плачу і робить твір близьким до традиційної голосільної лірики.

Пісня «Додому» гурту KALUSH ORCHESTRA Олег Псюка набула значення гімну про тугу за Батьківщиною та прагнення миру в умовах російсько-української війни. Вона була написана як особиста історія про розлуку з матір'ю, але після початку повномасштабної війни її значення було переосмислене колективною свідомістю. Нестерпна туга за рідним домом і матір'ю, яка в умовах війни трансформується в тугу за Батьківщиною, окреслює проблему. Це відображення емоційного зв'язку з корінням, який посилюється через фізичну розлуку та небезпеку, що загрожує рідній домівці. Центральним і найважливішим постає образ матері. Він переходить від буквального значення (мати Олега Псюка) до метафоричного: Мати-Україна. Це є традиційним для фольклору засобом, коли ліричний образ жінки уособлює Батьківщину. Пісня описує спогади про рідну хату, вітальню, рідний запах. Ці деталі слугують ностальгічними якорями, які утримують героя від розпаду. Вони протиставляють тепле минуле

та тривожне сьогодення. У воєнному контексті цей образ дому – «Додому» набуває екзистенційного значення: це не просто повернення, а відновлення втраченого миру. Це єдине місце, де можна відчувати спокій і безпеку. Бо Україна – це Мати, а дім – це мирна, вільна територія. Прагнення «додому» – це прагнення повернути мир. Як зазначив Олег Псюк: «Пісня була написана до війни й це була просто пісня про маму. Але зараз вона здобула багато нових значень. Багато людей сумують за своїми матерями або сприймають як символ «Україна -моя мати». Тому ця пісня дуже близька для всіх» [8]. Отже, пісня є ліричним виходом для емоцій, а її успіх створює спільне почуття єднання у розлуці. При цьому KALUSH ORCHESTRA активно використовує сопілки, дрімби та інші народні інструменти. Це є художнім засобом підкреслення автентичності та нерозривного зв'язку героя з рідною землею і культурою.

Таким чином, пісні російсько- української війни: «Байрактар», «Доброго вечора, ми з України» та «А мені б в Україну», не можуть бути класифіковані як народні пісні у традиційному розумінні через наявність визначених авторів. Проте, завдяки своїй значущій актуальності, емоційній багатогранності та здатності виконувати важливі соціальні функції, ці твори набули статусу сучасного фольклору. Вони швидко інтегрувалися у фольклорну традицію після початку масштабної воєнної агресії росії, що підтверджує пластичність і життєздатність українського фольклору в адаптації до нових обставин. Дослідження вказує на новітні жанрові форми та трансформацію традиційної поезики (символіки, образів) під впливом сучасних реалій. Це збагачує сучасну фольклористику та етнологію.

Українська пісенна традиція є не лише важливим культурним явищем, але й потужним інструментом опору, а також джерелом національної стійкості та самоідентифікації. ключового механізму колективного виживання. Створені під час війни, вони належать до військового фольклору, виконують функцію психотерапії для суспільства, дозволяючи висловити колективну травму, страх та агресію через художні образи (наприклад, через гумор, прокляття, героїзацію), що сприяє емоційному вияву почуттів.

В умовах війни сучасні українські пісні моментально фіксують та осмислюють події, які ще не увійшли до офіційних історичних документів. Це - усна історична хроніка сучасних подій, яка переосмислюється майстрами слова, передає не лише факти, а й емоційне ставлення народу до них (біль, гнів, надію). Пісні активно формують сучасний пантеон героїв, створюють архетипи ворога та утверджує ідею незламності українського духу, що є критично важливим для збереження національної ідентичності в умовах зовнішньої агресії.

Аналіз цих пісень свідчить про необхідність їх використання в освітньо-виховному процесі, зокрема, у школах та університетах, оскільки він надає живий ілюстративний матеріал для формування національно-патріотичного світогляду, поваги до захисників та розуміння історичного контексту.

Систематизація та аналіз пісень дозволяють ефективно використовувати їх у міжнародному культурному просторі для поширення правди про війну та демонстрації незламності української культури перед світом.

Перелік посилань:

1. Антонович В. Б., Драгоманов М. П. Историческія пѣсни малорусскаго народа с объясненіями. Том 1–2. Київ : Типографія М. П. Фрица, 1874–1875.
2. Франко І. Народна пісня (Сонет). Збірка «З вершин і низин». Львів, 1893. URL: <https://share.google/xUaA60iqebwyHFMuF>
3. Хливнюк А. Пісня «Ой у лузі червона калина» URL: <https://share.google/Wc6RxAwWyBJMKT4Kw>
4. Інтерв'ю з Тарасом Боровком (Про створення пісні «Байрактар»). ТСН. URL: <https://share.google/8HvJmAZ567BRzPO2j>
5. Боровок Т. Байрактар (Official video). URL: <https://share.google/cVgoZP1SKrsQmxuuM>
6. PROBASS Δ HARDI. Доброго вечора, ми з України (Official Audio). URL: <https://share.google/q84vHv9WWn3q3RC5H>

Роман Михальчук,

кандидат історичних наук,

професор кафедри історії та методики навчання

Рівненського державного гуманітарного університету

e-mail: r.mykhalchuk@ukr.net

Реєстрація рівненських євреїв як підготовчий етап у «вирішенні єврейського питання»

Голокост включав в себе не лише вбивство євреїв, а й систему антисемітських мір, яка впроваджувалася перед фізичним знищенням жертв. Реєстрація/фіксація місцевого окупованого населення східних теренів Німеччиною була важливим кроком для окупаційної адміністрації. Для євреїв фіксація ще й поєднувалася з ідентифікацією. В Рівному спеціальна комісія з перевірки національності діяла з грудня 1941 р. у складі П. Цехміструка (голова), А. Кисіля, Г. Логвіся, Т. Пугайка, Я. Дзівака, Д. Мучинського, П. Зусеневича [3, с. 20]. Потребу створити таку комісію міською управою зазначав бурмістр м. Рівне Полікарп Бульба від 16 грудня 1941 р.: «в останньому часі мешканці м. Рівного в великій кількості вносять прохання про зміну їх національності до котрої почувають свою приналежність». В зв'язку з цим, визначалася потреба створити комісію по перевірці національності для мешканців м. Рівного [7, арк. 31].

Особи, що не зареєструвалися та не мали особистих документів, – перебували на нелегальному становищі. Можна припустити про велику кількість незареєстрованих євреїв в Рівному, адже у місті було багато біженців, які не завжди хотіли чи мали можливість реєструватися. В перші місяці окупації реєстрація

в Рівному проводилася доволі часто – практично кожен тиждень — два тижні до розстрілу єврейського населення в листопаді 1941 р., про що свідчать відомості реєстрації (зберігаються в Державному архіві Рівненської області). Зокрема: 23 липня, 31 липня, 1 серпня, 15 серпня, 20 серпня, 22 вересня, 1 жовтня, 6 жовтня, 16 жовтня, 24 жовтня, 1 листопада [9, арк. 1-10]. Вже 8 листопада 1941 р. під час реєстрації рівнян у відомостях про кількість населення в місті вказувалося, що населення «арійського» походження – 17206, разом – 17206 чол. [9, арк. 11]. Тобто офіційно за документами вважалося, що євреїв в місті вже немає, хоча після вбивства напередодні 17,5 тис. євреїв насправді ще близько 5 тис. – власників робочих посвідчень, лишилися в живих.

Зареєстровані євреї, отримували можливість отримання хлібних карток. Особи, що не зареєструвалися, не мали права на їх отримання і мали бути покарані. Отже, важливість отримання реєстраційних документів була очевидною. При втраті документів потерпілі намагалися їх відразу відновити, адже від цього залежало їхнє забезпечення. Такі випадки ілюструють, зокрема, приклади рівненських єврейок Грінберг Сари та Устер Малки, які 18 серпня 1941 р. повідомляли рівненську міську управу, що реєстраційні посвідчення зберігалися в їхніх чоловіків, яких забрали на роботу і вони залишилися без документів. Тому просили видати їм дублікати реєстраційних карток, які лишилися в реєстраційному уряді [8, арк. 8]. Прохання єврейок виконали з формулюванням, що їх чоловіків забрали на роботу в невідоме місце [8, арк. 4, 5]. Аналогічна ситуація виникла з доньками Авербух Марям, яких вивезли працювати в невідомому напрямку і в яких були хлібні картки для всієї родини (всього 4 члени). У заяві просилося відновити дані картки (№ 537, 548, 9943, 19743) [8, арк. 7].

Результати реєстрації в Рівному свідчили про стабільне збільшення кількості населення в місті Рівне. Зокрема, реєстрація, що проводилася від 23 до 31 липня та 15 серпня 1941 р. засвідчила, що з 25 наявних національностей в місті, єврейська громада становила 19763 чол. і перевершувала більш ніж у двічі польську (8540 чол.) і в 3,5 рази — українську (5136 чол.) (Додаток № 1) [9, арк. 1]. За результатами інших реєстрацій єврейське населення поступово зростало. Зокрема, реєстрація 6 жовтня показала наявність 20010 євреїв в місті [9, арк. 7], а станом на 1 листопада 1941 р. — 20300 чол. (з 37455 зареєстрованих рівнян різних національностей). Це була остання реєстрація перед вбивством єврейської громади, яка за весь час показала найбільшу кількість євреїв в місті — 20300 чол., серед яких 5435 дорослих чоловіків, 9400 дорослих жінок, 1002 чоловічого населення до 7 років, 1009 жіночого населення до 7 років, 1629 чоловічого населення від 7 до 16 років і 1825 жіночого населення від 7 до 16 років [9, арк. 10].

Загалом, процедура реєстрації проходила в державних приміщеннях. Однак, в перші тижні окупації, коли ще не були сформовані владні інституції, списки євреїв могли складати в «ручному режимі». На початку липня 1941 р. українська міліція в Рівному фіксувала єврейське населення, ходячи з будинку в будинок [2, с. 11]. Наслідками такої «реєстрації» став збір та страта 9 липня 1941 р. першої партії євреїв-чоловіків в місті. Варвара Барац згадувала: «Восьмого липня з ранку якась самозвана українська поліція в складі трьох чоловік почала обходити будинки і вести перепис населення. Увечері того ж дня, після восьми годин, коли люди вже закривалися в своїх неосвітлених квартирах, у багато будинків, де жили євреї, увірвалося кілька груп українців і німців (причому переважали українці) зі зброєю та електричними

ліхтариками в руках. Мовчки, без всяких пояснень, вони почали витягати чоловіків... У цей вечір німці захопили близько чотирьохсот чоловік і загнали їх на нічліг у двір Національного банку України, а вранці у вікно ми бачили, як цю партію під німецькою охороною повели по одній з головних вулиць міста. Слідом за ними везли два кулемети, але нікому в голову не прийшло, що першу партію євреїв ведуть на розстріл і що ми нікого з них більше не побачимо [2, с. 11-12]».

Заходи реєстрації стосувалися всього населення, однак реєстрація «арійського населення» мала інший зміст і відрізнялася від єврейської, яка носила виражений дискримінуючо-каральний характер. Тільки в представників єврейського населення національність зазначалася на посвідченні особи. Існував спеціальний бланк, де літерами «юде» на німецькій мові або «жид» на українській фіксувалася національність. У графі віросповідання, вказувалася релігія: «жидівська», причому належність до неї (в т.ч. до християнської) не мала значення [6, арк. 21]. Якщо виникала підозра, що євреї видають себе за представника іншої нації, «перейшли на християнську віру», то рішення про видачу посвідчення приймав гебітскомісар [4, арк. 13 зв.]. В списках осіб, які отримували хлібні картки вказувалося, що жидівську родину потрібно відмічати в примітці «жид» [10, арк. 25]. В розпорядженні «для оголошення про введення тимчасової особистої посвідки від 5.V.1942 р.» за підписом гебітскомісара Беєра від 1 серпня 1942 р. головам району наголошувалося, що «жиди отримують посвідки тільки з відбиткою Давидової зірки». Вказувалося, що якщо досі це не зроблено, то слід негайно виписати в гебітскомісара бланки (формуляри). В місячних звітах про діяльність очільників районів слід було подавати окремо кількість посвідчень для місцевого

неєврейського населення і для євреїв. В свою чергу, по вертикалі такі розпорядження спускалися нижче до сільських старшин. Про виконання вищеописаних заходів гебітскомісар вказував повідомити його до 1.IX.1942 р. В тому ж розпорядженні дозволялося брати за вироблення особистого посвідчення 3 крб., а за повторне (нове) посвідчення – 30 крб. [4, арк. 24]. Начальник українського відділу А. Крижанівський у справі розпорядження про введення тимчасових особистих посвідок від 23/VII.1942 р. вказував головам районних управ, що «для жидів передбачено окремий бланк, який можна отримати в Укр. Відділі Гебітскомісара в Рівному. В рубриці «віросповідання» треба жидів принципіально окреслювати як «жидівське». Приналежність до християнської церкви тут цілком не має значення. Такі випадки треба стверджувати і негайно повідомляти Гебітскомісаріят. За порушення цього зарядження урядовці будуть покарані якнайгостріше [5, арк. 51-52]».

В офіційних документах зустрічається різних вік, з якого слід було розпочинати реєстрацію. Наприклад, згідно розпорядження генерал комісара від 12 жовтня 1941 р., та гебітскомісара др. Беєра від 15 травня 1942 р. такий вік встановлювався з 15 років [4, арк. 13 зв]. Громадян без документів доставляли до жандармерії та поліції для вияснення персоналій. За відсутність посвідчень відповідальність ніс очільник населеного пункту.

Проводячи реєстрацію, владні інституції отримували важливу для звітності інформацію. Так, перед переселенням в гетто та акціями знищеннями, такі заходи давали можливість отримати точну інформацію про кількість євреїв, а також скільком вдалося втекти після акцій знищення. Як зазначає дослідник Маркус Айкель, реєстраційні списки дозволяли встановити точну кількість

євреїв, їхнього майна, що полегшували впровадження подальших антиєврейських заходів [1, с. 18].

Актуальність заходів реєстрації засвідчують численні накази владних керівників з детальною регламентацією цієї процедури, особливо при видачі посвідчень. В червні 1942 р. гебітскомісар давав вказівки бургомістру Рівного прослідкувати виконання приписів, адже в попередній час деякі сільські старшини та голови районів видавали писані посвідчення від руки. За його постановою, не менш ніж за піврічний період посвідчення повинні були оновлюватися [6, арк. 20]. Для проведення реєстрації в першу чергу залучалося вчительство [5, арк. 109].

Отже, реєстрація та фіксація євреїв значно полегшувала окупантам впровадження антиєврейських мір під час Голокосту. Реєстраційні списки дозволяли встановити точну кількість євреїв та можливість оперативніше реалізовувати заплановані заходи під час «вирішення єврейського питання».

Перелік посилань:

1. Айкель М. Способствуя проведению Холокоста: органы местного управления в оккупированной немцами Центральной и Восточной Украине. *Голокост і сучасність*. № 1 (5). 2009. С. 9-26.
2. Барац В. *Бегство от судьбы*. Воспоминания о геноциде евреев на Украине во время Второй мировой войны. Москва: Арт-Бизнес-Центр, 1993. 148 с.
3. Данильчук В. Рейхскомісаріат – Рейхові: українці з Рівненщини на примусових роботах в Австрії та Німеччині. Рівне: ПП ДМ, 2013. 282 с.

4. Державний архів Рівненської області (надалі — ДАРО), ф.Р-22. оп. 1. спр. 4.
5. Державний архів Рівненської області, ф.Р-26. оп. 1. спр. 20.
6. Державний архів Рівненської області, ф.Р.-52, оп. 1, спр. 9.
7. Державний архів Рівненської області, ф.Р-33. оп 1. спр. 2.
8. Державний архів Рівненської області. ф.Р-33. оп. 1. спр. 344.
9. Державний архів Рівненської області, ф.Р-33, оп.1, спр. 355.
10. Державний архів Рівненської області, ф.Р-254, оп. 1, спр. 5.

Додаток № 1

«СПИС

Мешканців м. РІВНОГО зареєстрованих від 23 до 31 липня та 15 серпня 1941 р.»:

Назва національно-стей	Дорослих		Дітей				Разом
	Чолов.	жінок	До 7 літ		Від 7 до 16 л.		
			Чолов.	Жінок	Чолов.	жінок	
Німецька	13	53	5	2	4	1	78
Українська	1664	2269	249	239	367	348	5136
Руська	401	842	71	58	96	103	1571
Польська	2597	3513	453	398	833	746	8540
Жидівська	5363	9248	906	921	1571	1755	19763
Чеська	162	202	30	21	34	35	484
Білоруська	73	94	10	11	15	10	213
Латишська	3	-	-	-	-	2	5
Руминська	-	4	-	2	-	-	6

Назва національно стей	Дорослих		Дітей				Разом
	Чолов.	жінок	До 7 літ		Від 7 до 16 л.		
Італянська	-	2	-	-	-	-	2
Хорватська	-	1	-	-	-	-	1
Грузінська	1	2	-	-	-	-	3
Армянська	3	3	-	-	1	-	7
Естонська	1	2	-	-	-	-	3
Літвінська	6	8	3	1	-	-	18
Молодованська	2	2	1	3	-	-	8
Угорська	1	2	-	-	-	-	3
Караїмська	1	-	-	-	-	-	1
Татарська	1	1	-	-	-	-	2
Булгарська	-	1	1	-	-	-	2
Грецька	1	5	-	-	-	-	6
Турецька	1	-	-	-	1	-	2
Верменська	1	-	-	-	-	-	1
Башкірська	-	1	-	-	-	-	1
Французька	-	1	-	-	-	-	1
	10295	16256	1729	1656	2922	3000	35858

Державний архів Рівненської області, ф.Р-33. оп. 1. спр. 355.
арк. 1.

Вікторія Несенко,

здобувачка фахової передвищої освіти,
спеціальність: «Фінанси, банківська справа
та страхування»

ВСП «Фаховий коледж економіки і технологій»
Державного університету економіки і технологій
e-mail: nesenkov10@gmail.com

Неля Переверзєва,

(науковий керівник),
викладач вищої категорії,

ВСП «Фаховий коледж економіки і технологій»
Державного університету економіки і технологій
e-mail: perevierzieva@kfk.duet.edu.ua

Гітлерівський окупаційний режим та повоєнна відбудова України: адміністративно-правовий аспект

Вступ. Історичний та правовий контекст

Тема дослідження охоплює два ключові, діаметрально протилежні за своєю суттю, періоди в історії України часів Другої світової війни та повоєнних років: тоталітарний окупаційний режим нацистської Німеччини та процес повоєнної відбудови, що вимагав швидкого відновлення адміністративно-правової системи. Розуміння адміністративно-правового аспекту як окупації, так і відбудови, є критично важливим для осмислення механізмів функціонування влади в екстремальних умовах та її впливу на суспільство. [4]

Гітлерівський окупаційний режим в Україні

У роки Другої світової війни (1941–1944 р. р.) більша частина території України була окупована військами нацистської Німеччини. Нацистське керівництво розглядало Україну як важливу частину свого плану «життєвого простору на Сході» (*Lebensraum*). Її багаті природні ресурси, родючі землі, розвинена промисловість і вигідне географічне положення мали стати підґрунтям для економічного зміцнення Третього райху.

Адміністративно територію України поділили на кілька зон:

- Райхскомісаріат «Україна» з центром у Рівному (керівник Еріх Кох);
- Дистрикт «Галичина», що входив до складу Генерального губернаторства (центр — Львів);
- Трансністрія, підконтрольна Румунії (між Південним Бугом і Дністром);
- Прифронтові райони, підпорядковані німецькому військовому командуванню [5].

Окупаційна політика мала на меті повне підкорення місцевого населення. Упроваджувалася система насильства, терору, експлуатації. Було заборонено діяльність радянських і українських органів влади, закрито навчальні заклади, установи культури. Водночас проводилася політика винищення народів: євреїв, ромів, комуністів, партизанів. Масові страти у Бабиному Яру, Дарниці, Янівському таборі стали символами нацистського геноциду в Україні [2].

У відповідь на жорстокість режиму активно діяв рух Опору. Підпільні організації створювали радянські патріоти, націоналісти, релігійні громади. На всій території України діяли партизанські загони під проводом С. Ковпака, О. Федорова, М. Наумова. Значну роль відіграла діяльність ОУН та УПА, які виступали за незалежну

Україну й боролися одночасно проти німецької та радянської влади [1].

Таким чином, гітлерівський окупаційний режим в Україні поєднував систематичне насильство, економічне пограбування та намагання знищити українську державність і національну ідентичність.

Відбудовчі процеси на звільненій території

З визволенням України у 1943–1944 р. р. розпочалася масштабна відбудова. Наслідки війни були катастрофічними: зруйновано понад 700 міст і 28 тисяч сіл, загинуло понад 8 мільйонів українців, було знищено промисловість, транспорт, інфраструктуру [3].

Ключові адміністративно-правові завдання:

Відновлення органів управління: негайне відновлення роботи обласних, районних та місцевих рад, партійних і правоохоронних органів (НКВС, прокуратури, судів).

Боротьба з "колабораціонізмом": Видання нормативних актів, що регулювали питання судового переслідування осіб, які співпрацювали з окупантами [5].

Адміністративно-правовий аспект відбудови розпочався з процесу правової реверсії — негайного скасування всіх законодавчих та адміністративних актів окупаційної влади та відновлення чинності законодавства СРСР та УРСР станом на червень 1941 року.

Відбудова мала низку адміністративних особливостей:

- Пріоритет промисловості: Законодавчо закріплений пріоритет відбудови важкої промисловості та енергетики перед соціальною сферою.

- Ідеологічний контроль: Усі адміністративно-правові процеси жорстко контролювалися комуністичною партією, що відображалося у партійних постановах, які мали силу закону.

- Розвиток місцевих органів: Наголос на самостійній роботі місцевих органів влади для вирішення нагальних потреб на місцях, хоча в рамках жорсткого централізованого планування.

Ці адміністративно-правові заходи дозволили в короткий термін частково відновити економічний потенціал України, проте ціною надзвичайної централізації, ідеологічного тиску та значного посилення трудової експлуатації [3].

Висновок. Гітлерівський окупаційний режим став однією з найжорстокіших сторінок в історії України. Наслідки війни — мільйони жертв, зруйновані міста, спустошене господарство — вимагали величезних зусиль для відбудови. Після визволення країни радянська влада відновила тоталітарний адміністративно-правовий порядок, який, хоча й забезпечив швидке відновлення економіки, водночас супроводжувався репресіями, примусовими заходами та посиленням централізованого контролю [5].

Відбудовчі процеси засвідчили життєстійкість українського народу, який, попри трагедії війни й тоталітарного режиму, зміг відродити своє життя на зруйнованій землі.

Перелік посилань:

1. History. Твоя електронна бібліотека [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://uahistory.co/compendium/11klas/22.php>
2. Радіо Свобода [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/druha-svitova-viyna-vtraty-ukrayiny/31438354.html> - Друга світова війна. Втрати України

3. Сайт викладача історії Вихор Ірини Сергіївни [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://sites.google.com/view/irinavihor/> - Повоєнна відбудова і розвиток України в 1945 – середині 50-х років

4. Тернопільський національний економічний університет [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://studfile.net/preview/12893028/page:36/> - Окупаційний режим на території України в 1941- 1942 роках

5. Український інститут національної пам'яті [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://uinp.gov.ua/informaciyi-materialy/zhurnalistam/informaciyi-materialy-do-dnya-pamyati-ta-peremogy-nad-nacyzmozom-u-drugiy-svitoviy-viyny-8-travnya> - Інформаційні матеріали до Дня пам'яті та перемоги над нацизмом у Другій світовій війні

Владислава Ольховська,

здобувачка фахової передвищої освіти,

спеціальність: «Торгівля»

ВСП «Фаховий коледж економіки і технологій»

Державного університету економіки і технологій

e-mail: vladaolhovska59@gmail.com

Неля Переверзева,

(науковий керівник),

викладач вищої категорії,

ВСП «Фаховий коледж економіки і технологій»

Державного університету економіки і технологій

e-mail: perevierzieva@kfk.duet.edu.ua

Життя колишніх оstarбайтерів після Другої світової війни: соціальні, психологічні та історичні аспекти адаптації

Анотація. У статті розглянуто повоєнне життя колишніх оstarбайтерів – громадян України, яких було примусово вивезено на роботи до Третього Райху. На основі інтерв'ю з нащадками колишніх оstarбайтерів, історичних джерел і свідчень очевидців проаналізовано соціальні, психологічні та культурні наслідки їхнього досвіду. З'ясовано, що після повернення додому оstarбайтери стикалися з упередженим ставленням, бюрократичними переслідуваннями та глибокими психологічними травмами, які впливали на подальше життя і міжпоколінні зв'язки.

Вступ

Під час Другої світової війни понад 2,4 мільйона українців були насильно вивезені на роботи до нацистської Німеччини. Термін «Ostarbeiter» («східний робітник») позначав людей,

переважно з територій України, Білорусі та ерефії, яких експлуатували у промисловості, сільському господарстві та домашньому господарстві Райху [1].

Метою дослідження є з'ясування, як склалося життя колишніх оstarбайтерів після закінчення війни, які труднощі супроводжували їхнє повернення до радянського суспільства та яким чином досвід примусової праці позначився на їхній соціальній і психологічній адаптації.

1. Історичний контекст примусових робіт

18 січня 1942 року з Харкова до Кельна вирушив перший ешелон із 1 117 українськими оstarбайтерами, 21 січня – другий, до Бранденбурга. Із Києва 22 січня 1942 - до Німеччини було відправлено 1,5 тис. осіб. А вже 24 лютого перший потяг від'їхав із Сталіно (Донецьк).

Таким чином, Німеччина намагалася вирішити кризу робочої сили в промисловості та сільському господарстві, яка стала відчутною вже восени 1941 року, коли плани «блискавичної війни» з СРСР провалилися, що спонукало вермахт мобілізувати все більше німецьких селян і робітників до армії. Тоді, за ініціативою Германа Герінга, була розроблена програма залучення до роботи на заводах і фермерських господарствах людей із захоплених Німеччиною територій Східної Європи. Першими такими працівниками стали військовополонені, а з січня 1942 року почався набір цивільних робітників-спеціалістів через біржі праці [1]. Для більшості оstarбайтерів це означало розрив із родиною, втрату свободи, приниження та фізичне виснаження. Примусова праця залишила глибокі наслідки, які супроводжували цих людей упродовж усього життя.

2. Соціальні труднощі після повернення

Після закінчення війни колишні оstarбайтери не отримали належного визнання. Натомість у СРСР їх часто сприймали як «неблагонадійних». Відомі випадки, коли людей викликали на допити, обмежували у працевлаштуванні чи пересуванні. Із розповідей родини Єфросинії Іванівни Коваль видно, що соціальне тавро «фашистської співучасниці» супроводжувало її роками: див. «Інтерв'ю 1: Єфросинія Іванівна Коваль».

Нижче описане інтерв'ю з родичами Єфросинії Іванівни Коваль (у дівочтві Олійникова), яка у віці шістнадцяти років у 1943 р. була відправлена на примусові роботи у гітлерівську Німеччину й пробула там два роки, допоки не була визволена союзниками.

«Мама була дуже молодою, коли повернулася з Німеччини, тому її одразу поставили на щомісячний допит НКВС. До оstarбайтерів погано відносилися як люди, так і влада. Вона нерідко чула, як її називали «фашисткою» та «зрадницею» і вона багато плакала через це, навіть після того, як одружилася з моїм батьком та народила дітей» (див. Додаток 1). Ця цитата показує, що навіть після повернення додому, оstarбайтери стикалися з соціальним осудом через страх та небажання повторення війни зі сторони тих, хто змагався на теренах рідної країни. Втрата близьких і травматичні переживання оstarбайтерів у Німеччині посилювали психологічний тиск, і часто люди мовчали про свій досвід, боячись отримати ще більше засудження зі сторони повоєнного соціуму.

«Адміністрація міста була дуже ворожою до неї, мама часто опинялася в «допросній комнаті», адже влада вважала її підозрілою через її вік - вони думали, що німці промили їй мізки своєю ідеологією... Мама ніколи не жалілася...» (див. Додаток 1). Цей факт також демонструє, що примусова праця та перебування в окупованій країні викликали недовіру навіть з боку рідної держави,

що ускладнювало соціальну інтеграцію і формувало тривожність та постійну необґрунтовану обережність, що нерідко переходила навіть в параною та призводила до емоційного виснаження.

3. Психологічні наслідки та травматичний досвід

Травматичний досвід примусової праці проявлявся у вигляді емоційної замкнутості, уникання розмов про минуле, почуття провини чи небезпеки.

«Бабуся мало розповідала про Німеччину... В неї також був свій присвійний номер на руці. Вона не любила його показувати, тому носила одяг з довгими рукавами...» (див. Додаток 2).

Фізичні та психологічні травми змушували остарбайтерів ховати своє минуле, що створювало бар'єри у спілкуванні і передавало мовчазну психологічну напругу на наступні покоління.

«Я думаю, вона не любила цей період свого життя, тому й мовчала... поведінка адміністрації не спонукала її до розмов, я думаю, бабуся просто залякали, а ще й те, що вона сама цього не хотіла розказувати» (див. Додаток 2).

Страх, сором та травматичні спогади змушували людей замикатися в собі і уникати обговорень минулого, що є типовою реакцією на насильство і примусову працю.

У деяких випадках страх і недовіра перед владою набували форми хронічної тривожності. Держава, замість підтримки, сприяла формуванню «внутрішньої цензури», коли навіть діти остарбайтерів уникали розмов про минуле своїх батьків.

4. Досвід еміграції

Інша учасниця дослідження, Тетяна Володимирівна Миколайчук, після визволення з табору для переміщених осіб вирішила не повертатися до СРСР. Вона емігрувала до США, де

почала нове життя. Її історія відображає альтернативний шлях — втечу від соціального осуду.

Інтерв'ю 2: Тетяна Володимирівна Миколайчук

Тетяна Володимирівна Миколайчук у віці двадцяти років була відправлена як остарбайтер на примусові роботи у Німеччину, в околиці Бремена, у 1943 р., після того, як село було окуповане німцями.

Тетяна пробула в Німеччині з 1943 по 1945, і працювала на фабриці із виготовлення вогнепальної зброї - пістолетів та револьверів. Після визволення у травні 1945 року, через рік, у 1946 р., відмовилася від відправлення до СРСР та поїхала до США.

«Якось вони (німецькі офіцери) прийшли до тітки додому, почали до неї чіплятися...Тетяна вхопила залізне відро та вдарила найближчого німця по голові, у того аж кров пішла...Після того потягли тітку до військової частини, і так вона опинилася в Німеччині, як остарбайтер» (див. Додаток 3).

Ця історія показує, що виживання вимагало не лише витривалості, а й готовності до ризикованих дій під час прямого насильства.

«У тітки було декілька подруг, також остарбайтери. Серед них була Аліса, полька, яка працювала з тіткою в тому ж самому цеху. Вони були дуже близькі, продовжували спілкуватися й після того, як опинилися в різних країнах» (див. Додаток 4).

«Після визволення у травні 1945 року, була відправлена у табір для переміщених осіб і там вирішила не повертатися додому...Поїхала до США...» (див. Додаток 1).

Соціальні наслідки остарбайтерства могли бути настільки сильними, що люди обирали еміграцію замість повернення до

рідного середовища, де їх могли засудити за обставини, в яких вони опинилися проти своєї волі.

«Був час, коли ми старалися не згадувати про тітку Тетяну у суспільстві... Моя мати казала іншим, що вона живе у Білорусі, і не може приїздити через роботу» (див. Додаток 1).

Страх перед суспільним осудом передавався навіть родичам, демонструючи довготривалі соціальні наслідки війни та примусових робіт.

Для багатьох оstarбайтерів еміграція стала формою психологічного порятунку, адже повоєнне радянське суспільство часто не сприймало їх як жертв.

5. Варіативність досвіду

Досвід оstarбайтерів не був однорідним. Гнат Іванович Кандиба згадував, що його господар у Німеччині ставився до нього по-людськи:

Інтерв'ю 3: Гнат Іванович Кандиба

Досвід оstarбайтерів міг суттєво різнитися залежно від умов праці та ставлення господаря.

«З ним добре поводитися, фермер навіть пропонував залишитися у Німеччині і отримати в спадок ферму, якщо він одружиться з його донькою» (див. Додаток 2).

Цей випадок демонструє, що примусова праця могла мати й менш травматичні наслідки, якщо людина опинялася у більш гуманних умовах. Проте, навіть у таких випадках, відрив від дому та тривога за родину залишали психологічний слід, бо оstarбайтерство завжди означало примус і обмеження свободи.

«Він згадував, що в нього були друзі, що залишилися в Німеччині. Навіть через роки він думав про них, занепокоєний тим,

що деяких з них напередодні визволення відправили до інших господарів і він не знав, що з ними трапилося» (див. Додаток 4).

Висновки

Дослідження доводить, що життя колишніх оstarбайтерів після Другої світової війни було позначене комплексом соціально-психологічних труднощів. Вони стали жертвами подвійної травми: спочатку — насильства і приниження у Третньому Райху, а потім — недовіри та осуду на батьківщині.

Психологічна ізоляція, еміграція, замовчування травматичного досвіду стали характерними моделями адаптації. Водночас, окремі свідчення демонструють людяність навіть у межах примусової праці, що дає підстави говорити про індивідуальну варіативність пережитого досвіду.

Додатки: Запитання для інтерв'ю:

Додаток 1. Соціальна адаптація колишніх оstarбайтерів

Як суспільство ставилося до її/його повернення або втечі?

Чи були проблеми в адаптації після повернення? Якщо так, то наскільки сильними вони були?

Додаток 2. Родинна пам'ять про досвід оstarбайтерства

Як багато вам відомо про цей період її/його життя?

Чи часто вона/він говорила/говорив про це?

Додаток 3. Обставини депортації

Чи згадували у вашій родині обставини, за яких забрали іншого члена родини?

Додаток 4. Міжособистісні зв'язки та досвід спілкування

Чи були у родича друзі, з якими вона/він познайомилася під час перебування в Німеччині?

Перелік посилань:

1. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/sichen/18/1942-pochatok-prymusovogo-vyvezennya-naselennya-ukrayiny-v-nimechchynu> (від 15.10.2025)

Мілана Плахотна,

здобувачка фахової передвищої освіти,
спеціальність: «Підприємство та торгівля»,
ВСП «Технологічний фаховий коледж»
Державного університету економіки і технологій
e-mail: plahotnaamilana34@gmail.com

Пам'ять поколінь: як війна впливає на формування національної ідентичності

В цій темі зацікавило те, як глибокі потрясіння, зокрема війна, впливають на єдність суспільства, формування національної свідомості та переосмислення цінностей. Хотілося краще зрозуміти, як у складні часи народжується сила, солідарність і віра в майбутнє. Як виявилось, війна суттєво впливає на трансформацію традиційних цінностей та формування української національної ідентичності. Вона викликає складні зміни як у соціальних, національних, так і в особистісних площинах. Поряд із руйнуванням, війна також стимулює солідарність та патріотизм. Тому важливо засвоювати уроки історії, приділяти увагу освіті, вихованню підростаючого покоління на прикладах сучасних героїв війни, які ціною власних життів відстоюють незалежність, стимулювати духовний розвиток нації, підтримувати малозахищені соціальні групи, які найбільш потерпають внаслідок війни [1]. Саме війна стала не лише випробуванням на міцність, а й каталізатором глибоких змін у свідомості українців. Вона загострила відчуття національної єдності, підвищила рівень громадянської відповідальності, зміцнила віру у власні сили та європейські цінності. Попри величезні втрати, біль і страждання, українське

суспільство продемонструвало здатність трансформувати страх у - силу, а розпач — у солідарність і спротив. Збереження національної ідентичності, підтримка армії та віра в перемогу стали новими об'єднавчими цінностями, які визначатимуть майбутнє України. І хоча війна спричинила глибокі рани, вона також стала точкою переосмислення — ким ми є як народ і яким бачимо своє місце у світі [3].

Війна стала не лише трагедією для українського суспільства, а й моментом істини — глибокого переосмислення цінностей, ідентичності та суспільного договору. Вона викристалізувала базові орієнтири, навколо яких згуртувалось суспільство: національна єдність, солідарність, довіра та віра в спільну мету [2]. Ці зміни є історичними та мають потенціал закласти фундамент для побудови сильної демократичної держави.

З початком широкомасштабного російського вторгнення та героїчної відсічі з боку українців суттєво зросло позитивне ставлення до владних інститутів [4]. Це пов'язано з тим, що попри суттєві територіальні втрати владі вдалося ефективно стабілізувати державний апарат та налаштувати суспільство на рішучий спротив. Важливу роль тут зіграло те, що представники центральних органів влади у критичні дні залишилися у столиці. Перш за все, для українців, та всього світу вирішальним фактом уособлення незламності стало перебування у напівоточеному Києві президента В. Зеленського та його адміністрації, уряду та парламенту.

Розмірковуючи над цією темою, я усвідомила, наскільки глибоко війна впливає на кожного з нас — не лише як на окремих людей, а як на націю в цілому. Ці події змінюють наше ставлення до країни, свободи, до самих себе. Ми починаємо більше цінувати єдність, взаємопідтримку та розуміти справжню ціну незалежності.

Для мене стало очевидним, що пам'ять про війну — це не лише про минуле, а й про наше майбутнє, яке ми формуємо вже зараз.

Перелік посилань:

1. Сапелкін Ю.В. Вплив війни на формування української національної ідентичності// [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://surl.lu/oahsoo>

2. Судин Д. Як війна вплинула на нашу ідентичність, пам'ять та цінності// [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://surl.li/kvzvzj>

3. Матеріали міжнародної науково-практичної онлайн-конференції “Актуальні проблеми права, психології та педагогіки в умовах війни”// [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://surli.cc/mazooa>

Марія Попова,

здобувачка фахової передвищої освіти,
спеціальність: «Фінанси, банківська справа
та страхування»

ВСП «Фаховий коледж економіки і технологій»
Державного університету економіки і технологій
e-mail: mp718t@gmail.com

Неля Переверзєва,

(науковий керівник),
викладач вищої категорії,

ВСП «Фаховий коледж економіки і технологій»
Державного університету економіки і технологій
e-mail: perevierzieva@kfk.duet.edu.ua

Мовна пропаганда російської федерації під час гібридної та повномасштабної війни проти України

Вступ

Мова є не лише засобом спілкування, а й важливим маркером національної ідентичності, інструментом самоідентифікації суспільства та державності. У сучасних умовах війни російської федерації проти України мовне питання набуло виразного політичного, культурного та безпекового змісту. З початком гібридної агресії 2014 року кремль використовував мову як інструмент пропаганди, намагаючись створити хибне уявлення про «утиски російськомовних» в Україні. Така риторика стала частиною ширшої інформаційної війни, метою якої було легітимізувати агресію, посіяти розкол у суспільстві й виправдати окупацію українських територій [1].

Метою дослідження є аналіз мовної пропаганди ерефії під час гібридної та повномасштабної війни, а також вивчення мовних змін у суспільстві - на основі результатів проведеного анонімного опитування серед здобувачів освіти, викладачів, військових і волонтерів. Загалом у проведеному онлайн-опитуванні взяли участь 184 респонденти. Аналіз вікової структури показав, що найбільшу групу становили учасники віком 14–18 років — 48,9 % опитаних. Наступну вікову категорію сформували респонденти віком 18–20 років (18,5 %). Частка осіб віком 40–50 років становила 13 %, а віком 30–40 років — 8,2 %.

За родом діяльності переважну більшість опитаних — 77,2 % — становили здобувачі освіти. На другому місці за кількістю учасників перебували батьки здобувачів освіти, а третю групу склали викладачі (див. Додатки 1–2).

Щодо територіального розподілу, 92,4 % респондентів на момент опитування проживали в Україні, тоді як 7,6 % перебували за кордоном.

1. Мовна ситуація в Україні до 2014 року

Результати опитування (Додаток 1, Додаток 2) показують, що до початку російської агресії мовна ситуація в Україні характеризувалася значною варіативністю.

До 2014 року: 47,3 % опитаних розмовляли суржилом або місцевими діалектами; 31,9 % — користувалися одночасно українською та російською;

11 % — лише російською; меншість — виключно українською мовою.

Ці дані підтверджують історично сформовану багатомовність українського соціуму, яка, однак, не передбачала протиставлення мов, а відображала культурне розмаїття регіонів.

Після початку антитерористичної операції (АТО) у 2014 р. зафіксовано істотне зростання частки респондентів, які почали розмовляти лише українською мовою. За результатами опитування, 50,5 % опитаних визнали, що війна безпосередньо вплинула на їхню мовну поведінку, тоді як 28 % заявили про відсутність таких змін (Додаток 2).

2. Мовна пропаганда російської федерації у гібридній війні (2013–2021 рр.)

Перед початком повномасштабної агресії росія активно використовувала інформаційно-пропагандистські інструменти для формування ворожого образу України. У грудні 2013 — лютому 2014 рр. російські ЗМІ систематично дискредитували Євромайдан, поширюючи наративи про «фашистський переворот» і «зовнішнє керування» з боку Заходу.

Як зазначає П. Бурковський, «для внутрішньої та зовнішньої аудиторії майже щоденно тиражувалися повідомлення про присутність, а згодом і переважання прихильників фашистської ідеології серед протестувальників» [1].

Під час окупації Криму (лютий — березень 2014 р.) кремль провів масштабну інформаційну спецоперацію, суть якої полягала у створенні панічних настроїв серед населення. Через підконтрольні медіа поширювалися фейки про «смертельну загрозу російськомовним», що виправдовувало введення військ та «референдум».

У квітні — червні 2014 р. російська пропаганда сконструювала нові ідентичності — «кримську» та «новоросійську», що нібито об'єднували жителів південно-східних регіонів України у межах «руського міра». Ці наративи були санкціоновані особисто В. Путіним під час пресконференції у квітні 2014 р., де він окреслив межі так званої «Новоросії» — від Харківщини до Одещини [1].

3. Символіка, риторика та «мовна ідентичність» у пропаганді
Російська пропаганда поєднала мовне питання з культурно-релігійними та соціальними наративами.

До традиційних ознак «законослухняності» і «працьовитості» населення було додано: володіння російською мовою як «ознаку цивілізованості»; приналежність до «руського міра»; вірність російській православній церкві (московського патріархату); дотримання «традиційних цінностей» (гетеросексуальна сім'я, багатодітність, повага до старших).

Так створювався образ «новоросійця» — морально вищого, чесного, миролюбного, який протиставлявся «хаотичним» та «фашизованим» жителям решти України.

Паралельно відбувалася героїзація проросійських бойовиків — так званих «ополченців». Сам термін мав позитивну конотацію, асоціюючись із боротьбою радянського народу проти нацистської Німеччини у 1941–1945 рр. Їхнім символом стала георгіївська стрічка, яку російська влада з 2000-х років активно використовує для утвердження власної інтерпретації історії Другої світової війни. З початком війни проти України стрічка набула нового значення — символу «боротьби російського народу проти фашизму в Україні» [1].

4. Мовна динаміка під час повномасштабної війни

Після 24 лютого 2022 р. відбулася радикальна мовна переорієнтація українського суспільства. Дані опитування (Додаток 2) свідчать, що:

- вдома 44 % респондентів розмовляють суржиком або діалектом;
- 29,7 % — українською та російською; 14,8 % — лише українською;
- 9,3 % — лише російською.

Водночас у громадських місцях частка тих, хто спілкується лише українською, становить вже 40,1 %, що засвідчує зміцнення української мовної ідентичності (Додаток 2).

Отже, мовна поведінка стала символічною формою громадянського опору, засобом самоідентифікації та проявом національної гідності в умовах війни.

Висновки.

1. Мовна пропаганда ерефії є системним елементом гібридної війни, спрямованим на легітимацію агресії, створення внутрішніх конфліктів в українському суспільстві та формування ідеологічної залежності від концепції «руського міра».

2. Через інформаційні спецоперації, символіку, маніпуляції та мовні наративи Москва прагнула нав'язати уявлення про «захист російськомовних», підміняючи цим поняття суверенітету та державності України.

3. Опитування засвідчило суттєву мовну переорієнтацію українців після 2014 р., особливо, після 2022 р.: українська мова

стала не лише засобом комунікації, а й інструментом спротиву та символом єдності нації.

4. Протидія російській мовній пропаганді має ґрунтуватися на посиленні мовної політики держави, розвитку українського медіапростору, підтримці освіти й культури, а також на формуванні медіаграмотності та критичного мислення громадян.

Перелік посилань:

1. Бурковський П. Російська пропаганда про події в Україні. Детектор медіа, 2022.

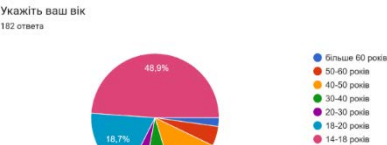
2. Міністерство культури та інформаційної політики України. Інформаційна безпека в умовах війни: аналітична доповідь. К., 2023.

3. Пономарьов О. Мова як інструмент ідентичності в умовах інформаційної війни. «Український соціологічний журнал», 2022, № 3, с. 41–49.

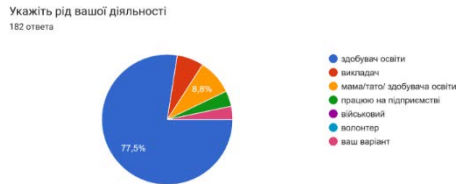
Додатки

Додаток 1. Запитання для анонімного онлайн-опитування щодо мовного спілкування в побуті та вдома (8 пунктів: вік, рід діяльності, місце перебування, мова спілкування до 2014 р., після 2014 р., вплив війни, мова вдома та в громадських місцях).

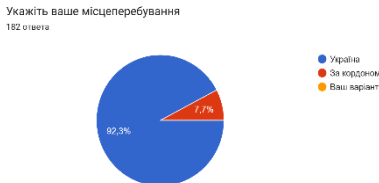
Додаток 2. Діаграми результатів онлайн-опитування (Діаграми 1–8).

Діаграма 1

Діаграма 2

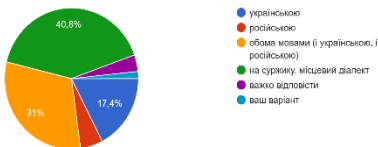

Діаграма 3

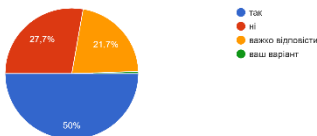
Діаграма 4

Якою мовою ви більше стали спілкуватися в побуті після подій 2014 р., початку АТО
184 ответа

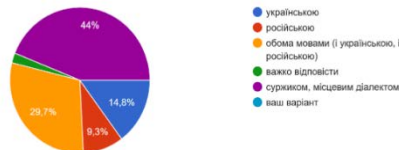
Діаграма 5

Чи вплинули сьогоднішні події, російсько-українська війна, на зміну мови у спілкуванні вдома та на вулиці?
184 ответа

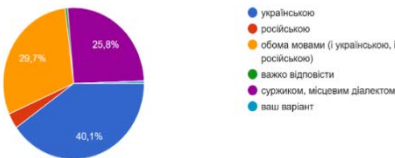
Діаграма 6

Якою мовою ви зазвичай розмовляєте вдома сьогодні?
182 ответа

Діаграма 7

Якою мовою ви зазвичай розмовляєте сьогодні на вулиці та в громадських місцях?
182 ответа

Діаграма 8

Артем Потрашков,

здобувач вищої освіти,

спеціальність: «Інженерія програмного забезпечення»,

Державний університет економіки і технологій

e-mail: a.o.potrashkov@kneu.dp.ua

Українські проблеми очима першокурсника

Як на мою особисту думку, сьогодні Україна, яка перебуває у стані війни вже майже 12 років, а у стані повномасштабної ворожої експансії скоро буде вже 4 роки, надзвичайно важливим для нашого народу є посилення пропаганди національної єдності. Не менш актуальним залишається проблема покращення якості освіти – й середньої, й вищої. А ще, що є також конче важливим – це доведення до громадян України, що під час війни, жорстокої боротьби на фронтах України проти агресії рашистів, потужної інформаційно-пропагандистської атаки ворожих кремлівських пропагандистів, не можна залишатися поза політикою, не можна стверджувати, що «мені байдуже», що «нехай б'ються між собою, колись припинять». Як на думку автора, така позиція є глибока аполітична та грає лише на користь нашого ворога – ерефії. Викликає глибоке обурення й позиція західноєвропейського населення, якому поки ще, як кажуть, не болить, не хвилює війна в Україні. Поки ще населення Франції, Польщі, але, зрозуміло що не все, байдуже до українських проблем – війна далека, ракети, шахіди на їх голови не падають, справжньої небезпеки немає, а тому й проти збільшення фінансування навіть своїх армій, вже й не йдеться про допомогу ЗСУ. Західноєвропейське суспільство сьогодні більше нагадує суспільство споживачів, які віддають переваги

розвагам й зовсім не замислюються над тим, що поряд існують ті, які можуть розпочати війну, щоб знищити ті західноєвропейські цінності, які заважають існуванню тоталітарних режимів.

Автор тез вважає, що в нашій державі важливо посилити пропаганду національної єдності, починаючи з дитячих садочків. Хоча й відомо, що виховні заклади вже проводять певну роботу, особливу увагу приділяючи поширенню української культури (народні пісні, танці, гумор тощо) й це надзвичайно важливо. Сьогодні підростаючі покоління українських дітей, підлітків вже зі школи усвідомлюють, щоб жити добре, треба багато працювати, що гроші заробляються, а не даються за просто так. Й це вже добре! Як на думку автора, до найважливіших й першочергових проблем для України, крім боротьби за українську незалежність й суверенність, перемог на фронті та повернення наших земель, є ще й наступні:

- українська мова та культура повинні стати головними символами нації, які б єднали нас всіх;

- поширення української культури, яка б стала популярною (інакше, ніякого сенсу від неї й не буде), яка б не тільки заробляла «для себе», а й приносила прибуток державі;

- Україна та українці повинні боротися проти рашистів ще і як крадіїв наших культурних здобутків; Україна повинна відкрити очі всьому цивілізаційному світові й довести, що російська імперія, сучасна ерефія займалися й продовжують завжди красти наші пісні, наші музичні твори, наші давні культурні традиції й звичаї та видавати їх за свої;

- важливо також активно залучати молодь до бізнесу, розповідати ще у школах про такі компанії, які дають фінансування для створення бізнесу (до речі, особисто я вперше дізнався про таке

лише в 11-му класі, а до цього часу навіть й не чув про таку практику!);

- треба молоді якомога раніше розповідати про важливість програм фінансування бізнесу, адже головним двигуном української економіки є малий і середній бізнес;

- є ще одна з важливих проблем, але визнаю, що поки не знаю, як її можна вирішити: це судова система; іноді українські судові процеси тривають роками; а іноді швидко: складається враження, що наші суди переслідують одну мету – «заробити», а тому населення вже не дивується, що корупціонери, крадії через деякий час виходять на свободу, сплативши мільйони, й про такі справи «забувають»; як на особисту думку, вважаю за необхідність зробити спеціальний додаток, у якому повинна бути інформація про те, на що спирався суд, суддя, який виносив певне рішення; якщо такий додаток вже є, тоді треба широко інформувати суспільство про такі рішення, щоб запобігти новій корупції;

- важливим є поширення знань серед українського населення про права та обов'язки, часто-густо про свої права людина ще знає, хоча й не завжди правильно розуміє їх, а про обов'язки певна частина взагалі й не чула;

- як на думку автора, щоб країна розвивалася, важливі ще стимули та умови; стимулом може бути бажання краще жити, але для цього треба правильно перерозподіляти ресурси: більше та, у першу чергу, отримує той, хто бажає розвиватися та вчитися; а така практика, коли дають гроші на навчання, а здобувач їх отримує лише за те, що відвідує пари (заняття) й не вчиться, байдикує – це лише розбещує молодь; держава за такою практикою не отримує спеціалістів, а лише витрачає гроші, час;

- проблемою залишається й склад викладачів-професіоналів своєї справи; як майбутній фахівець у сфері інженерії програмного забезпечення, вважаю, що для викладання навчальної дисципліни та розкриття теми по створенню будь-яких ігор треба залучати спеціалістів, які самі розробили популярну гру;

- моєю особистою мрією є й відновлення історичної справедливості: бажаю, щоб на законодавчому рівні росія була перейменована на московщину, адже свого часу московіти вкрали у нас нашу історичну назву «Русь», а вже за петра I та катерини II (як її козаки ще називали «злою бабою») своє московське царство назвали імперією російською.

Дуже розумію, що деякі питання сьогодні ще «ні на часі», триває війна, найголовніше наше завдання – це захист нашої держави. Але без особливих фінансових затрат можна піднімати українську культуру, можна виховувати та навчати дітей, молодь. Історія нас вчить й сьогодні, не можна забувати про те, що неосвічена людина – це об'єкт для політичного маніпулювання, знахідка для будь-якого маніпулятора-ворога.

Євген Тарасенко,

здобувач вищої освіти,

спеціальність: «Інженерія програмного забезпечення»,

Державний університет економіки і технологій,

e-mail: y.l.tarasenko@kneu.dp.ua

Пропаганда під час Другої світової та гібридної війн

Пропаганда здавна слугувала потужним засобом впливу на масову свідомість, особливо, в умовах воєнних і глобальних протистоянь. У XX столітті вона перетворилася з допоміжного інструмента на самостійну зброю, здатну формувати громадські настрої, мобілізувати до боротьби, деморалізувати противника та забезпечувати інформаційну перевагу. Під час Другої світової війни пропагандистські механізми активно використовували всі сторони конфлікту, а в XXI столітті цей феномен еволюціонував у складову гібридних війн, де основне поле бою змістилося у сферу свідомості людини та цифрового інформаційного простору.

Пропаганда, як інструмент контролю над ідеологією та певної маніпуляції масової свідомості, відіграє надзвичайно важливу роль у війні. Так, у нацистській Німеччині та Радянському Союзі пропаганда слугувала невід'ємною частиною воєнної доктрини та певним інструментом політичного контролю.

У Німеччині під час Другої світової війни пропаганда отримала негативний відтінок, бо була пов'язана з діями фашистів. Під керівництвом Йозефа Геббельса було створено міністерство народної освіти й пропаганди, яке управляло всіма аспектами інформаційної діяльності: від радіо, преси, кіноіндустрії до пісень, плакатів та освітніх підручників. Однією з перших акцій, яку

організував Геббельс – спалювання книг, які були незручними для режиму Німеччини. До списку видань було віднесено більш ніж 12,5 тис. творів, серед авторів яких були Зигмунд Фройд, Генріх Гейне, Ернест Гемінгвей, Джек Лондон та інші. Він ввів поняття «ментальна мобілізація», яка передбачала те, що держава має спілкуватися з кожною людиною через культуру, мистецтво, слова й образи, формуючи у свідомості певну картину світу. У своїй праці 1934 року Геббельс наголосив: «Міністерство пропаганди – це не бюрократичний адміністративний апарат, а духовний центр сили, який знаходиться в постійному зіткненні з усіма людьми в політичних, духовних, культурних і економічних питаннях. Це рот і вухо уряду Райху [2]».

Метою нацистської пропаганди було одночасне прославлення Гітлера як харизматичного лідера та певна демонізація ворогів, якими були на той час євреї, більшовики та інші «зрадники». Керівництво Третього Райху вже перед війною розглядало пропаганду як бойовий засіб: вона мала зламати мораль ворога ще до початку військових дій. У роки війни німці застосовували широкі методи впливу на населення та військових СРСР: через листівки, «чорні» передавачі (радіостанції, які видавалися за радянські), агентурні мережі тощо. Особливо значущим був фронтовий вплив: у 1941–1942 роках багато солдатів Червоної армії добровільно переходили на бік німців або здавалися, частково, завдяки пропагандистським зверненням, обіцянкам спокійного ставлення до полонених та пом'якшенням репресій. Проте, з перебігом війни, особливо, від 1943 року, ефективність німецької пропаганди почала падати: фронти поступово відходили, матеріальні реалії конфлікту ставали очевидними, люди вже не вірили обіцянкам.

У відповідь на німецькі зусилля СРСР також активно розвивав свою систему пропаганди. Ще до війни було здійснено підготовку та за наказом Народного комісара оборони СРСР від 10 липня 1939 року було створено 24 редакції, що випускали газети іноземними мовами. Їх головним завданням було організувати підготовку літературних працівників для негайного розгортання видання літератури іноземними мовами у разі настання війни для її поширення серед військ і населення противника [3].

Також, щодня для підняття бойового духу, Радінформбюро повідомляло про великі втрати ворога та успіхи Червоної армії. Видавався масовий журнал **«Блокнот агітатора»**, у якому публікували матеріали про героїзм радянських людей і роз'яснювали політику партії. У пропаганді зверталися до історичної спадщини Російської імперії: ввели погони, запровадили нагороди на честь Суворова, Кутузова, Невського. У 1943 році для посилення пропаганди залучили церкву, їй дозволили обрання Московського патріарха та висвітлили її внесок у перемогу, зокрема у створенні танкової колони **«Дмитро Донський»** на пожертви віруючих.

Аналізуючи сьогодення, можна констатувати, що методи пропаганди еволюціонували, але бажання вплинути на свідомість противника або власного населення залишились такими самими. У сучасних конфліктах, де переважну роль відіграє інформаційне поле, пропаганда є одним з головних засобів ведення гібридної війни.

Гібридна війна — це комбінація військових, політичних, економічних, інформаційних засобів, де пропаганда є одним із ключових інструментів [4]. Російська пропаганда веде гібридну війну та використовує масові медіа, соціальні мережі, бот-мережі,

«фейки», підконтрольні ЗМІ, дезінформацію, «п'яті колони», кібератаки та інші інструменти інформаційного впливу. Сьогодні повідомлення можуть розповсюджуватися миттєво через різного роду соцмережі. Повідомлення адаптуються під конкретні соціальні групи чи вікові категорії. У гібридній війні часто змішують факти із вигадкою, створюють новину, яка здається достовірною, але містить певну маніпуляцію. В сучасному світі за допомогою інтернету та засобам масової комунікації пропаганда розповсюджується дуже швидко та має постійне мультиканальне охоплення.

У війни ерефії проти України російська пропаганда цілеспрямовано нав'язує такі поняття, як: «спецоперація», «захист російськомовного населення», «демілітаризація» тощо. Через це вони намагаються легітимізувати власні дії та деморалізувати українців. Така інформаційна агресія супроводжується кібератаками, обмеженням і контролем інформаційного простору через засоби масової інформації. Отже, гібридна війна покладається не лише на снаряди, а ще й на слова, вона націлена на розділення суспільства, деморалізацію противника та зміну поведінки людей.

Пропаганда у Другої світовій і в сучасній гібридній війні має багато спільного — мета впливу на свідомість, мобілізації, деморалізації, але змінюється її формат, впроваджуються нові технології та рівні охоплення населення. Тому, раніше пропаганда діяла як зброя переконання, а у сучасній гібридній війні — як зброя маніпуляції та дестабілізації.

Перелік посилань:

1. Енциклопедія голокосту: Нацистська пропаганда. - [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/uk/article/nazi-propaganda> (дата звернення: 10.10.2025)

2. Почепцов Г. Феномен нацистської пропаганди / Г. Почепцов // Главком. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://glavcom.ua/columns/ge_pocheptsov/130845-fenomen-natsistskoji-propagandi.html (дата звернення 15.10.2025)

3. Особливості ведення пропаганди Німеччиною і СРСР серед військ та населення противника в роки Другої світової війни / Історичний портал Києва. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://history.kby.kiev.ua/publication/doc_8129.Osoblivosti_vedennyya_propagandi_Nimechchinyu_i_SRSR_sered_viysk_ta_naselennya_protivnika_v_roki_Drugoyi_svitovoyi_viyini.html (дата звернення 15.10.2025)

4. Хоружий Г. Війна Росії проти України: російська пропаганда як складова «гібридної війни» / Г. Хоружий // Соціальні науки. — № 4, 2016. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://social-science.uu.edu.ua/article/1392> (дата звернення 16.10.2025)

Марія Топчій,
учениця 11-А класу КЛ №35 «Імпульс»,
м. Кривий Ріг
e-mail: bondarchuko2930@gmail.com
Ярослав Щербак,
(науковий керівник),
вчитель історії
КЛ «Імпульс» №35,
e-mail: yarik_az@ukr.net

Маленькі жертви великої війни

Без перебільшення можна стверджувати, що воєнні дії здатні осягати всі аспекти людського життя, не важливо, чи то цивільного, чи то військового. Час плине, і тим гостріше розгортається питання стосовно тих, хто був змушений через певні обставини покинути Батьківщину, насамперед, українські діти [1].

Після початку повномасштабного вторгнення російських окупантів на територію України 24.02.2022р., у кожного громадянина нашої держави реальність перестала бути звичною, перетворившись на величезне жахіття.

Дорослі без ніякої впевненості у завтрашньому дні швидко приймали рішення щодо особистого порятунку та своїх нащадків. Але яка доля тих, хто не мав достатньо часу зреагувати та покинути небезпечні місця?

Ці питання заздалегідь розглядала і досліджувала країна-агресор ерефія. Як відомо, в її інтересах зробити все, аби знищити український народ та приховати перед світом власні злочини. Саме

тому ще 18-19 лютого 2022 р. сталася перша хвиля примусового вивезення дітей із прифронтових зон, дитячих будинків, інтернатів, лікарень тощо.

За даними 2023 р. було вивезено і знайдено інформацію щодо 19 000 дітей, а за припущеннями української громадської та політичної діячки Дар'ї Герасимчук - загалом викрали 200-300 тисяч дітей [2; 3; 4]. Росія, у свою чергу, називає ще більші цифри – 700 000 [5; 6; 7]. На жаль, кількість зростає, і у період з січня по серпень 2025 р. з тимчасово окупованих територій забрали ще близько 11 000 осіб [2; 9].

Представників української нації відправляють у так звані «оздоровчі санаторії», де замість відпочинку вони відчують жорсткі процеси індоктринації та мілітаризації [2]. Росіяни організовують кадетські класи для учнів 5-11 класів, де тих поступово навчають правил поведінки з різними видами зброї, розмінуванню, наданню першої медичної допомоги, і, насамперед, прищеплюванню патріотизму та натхненню служби у лавах ерефії [10]. Яскравий тому приклад «Юнармія» - організація для підлітків від 8 до 18 років з відповідними мотивами, де займається чимало українців [10; 11].

«Дитячі табори стануть центрами патріотичного виховання та пропаганди традиційних цінностей», - програма Міносвіти рф станом на 29.01.2025 р, яка з кожним роком залучає до «промیتтя мізків» ще більше людей [12]. Опираючись на дані української розвідки, у 2023 р. існувало мінімум 67 інституцій на території ерефії, 13 - у Автономній Республіці Крим, і 18 - у республіці білорусь [2]. На момент 2025 р. їх загальна кількість налічує 164[7].

Плануванням злочиння займається наведений консорціум: уряд рф (обирає та упорядковує спеціально відведені місця для

будування), регіональні та місцеві службовці (слідкують за «порядком» та обмінюються інформацією), а також громадянське суспільство, яке підтримує і поширює пропагандистські напрями. Так, Ольга Баталина - заступник міністра праці та соціального захисту, розглядає соціальні питання у «Юнармії», в той час як Сергій Кравцов представляє програму патріотичного виховання, а Влад Головин - військову підготовку для підростаючого покоління. [2; 8; 12; 13]. Фінансують навчання Міноборони ерефії, ДОСААФ, та інші державні структури, враховуючи пожертвування громадян [11].

З 2014 р. кількість вивезених дітей на окуповані території становить 1.5 млн, але не відомо - з батьками чи без [2; 3; 4; 14]. У будь-якому випадку, все це матиме наслідки. Стаття 49 Женевської конвенції IV несе у собі зміст, що країна-окупант не має права вивозити дітей на свої землі [3; 7]. З 13 березня 2023 р. Міжнародний суд планував обвинуватити РФ, і остаточно зробив це 27 квітня 2023 р., признавши переміщення українських дітей геноцидом [12]. За статтею 273 Сімейного кодексу України інша держава має запросити дозвіл на вивіз дитини, але РФ ігнорує існування законів, не визнає своєї вини, та дотримується власних вигаданих правил [15]. Український уряд робить все можливе, аби знайти якомога більше інформації та повернути наших дітей. Саме з 17 березня 2022 р. затверджено Координаційний штаб з питань захисту прав дитини в умовах воєнного стану [16]. Проте цього замало, і за словами експертів нам потрібна допомога від Міжнародних організацій, наприклад, від «Червоного Хресту» [5]. За статтею 51 вищенаведеної конвенції виявлено порушення РФ щодо захисту прав цивільного населення, але не є достатньо грубим та обґрунтованим для офіційного визнання і покарання. Не менш

важливим є прийняття 20 листопада 2024 р. закону «Про облік інформації про шкоду, завдану особистим немайновим правам фізичних осіб внаслідок збройної агресії РФ проти України» [17]. Отже, всі правопорушення можуть бути розглянуті, питання в іншому – як зібрати докази?

Вивіз дітей відбувався не тільки з Півдня та Сходу України у окуповані райони Донецької та Луганської областей, а також з Харкова, Чернігова через білорусь [8]. З 2022 р. у трьох Гомельських санаторіях спочатку приймали біженців, а потім відправляли далі у рф, де їх чекали у інших пунктах тимчасового розміщення. Наразі відомо про 43 ПТР, (хоча реальна цифра набагато більша), це служить одним з варіантів приховування непостійного місцезнаходження дітей. Там вони проводять невизначену кількість часу, відірвані від рідної домівки, сім'ї, держави загалом без змоги спілкуватися рідною мовою. Маючи проблеми з інтеграцією, навчанням, документацією та незнанням що буде далі, їх або самих перевозять у інший ПТР, або самі пункти переміщують по всій росії. Діти, які опинились там з дорослими, приймають для себе рішення або залишитися, або покинути місця та далі самотійно облаштовуватись у країні, ще рідше – виїжджають за кордон [8].

На момент конференції у жовтні 2022 р. російська політична і громадська діячка Марія Львова-Белова сказала, що у ерефію вивезли близько 2000 дітей, з яких 350 вже усиновили, а також вона особисто оформила опікунство на п'ятнадцятирічного українського юнака Пилипа Головню. А це - порушення ст.50 IV Женевської конвенції. За її словами, всі бажаючі можуть долучитися і легально виховувати наших дітей [6; 8].

14 квітня 2023р. згадана особа раніше сказала: «з жовтня більше 2,5 тисячі дітей повернулися у рідні сім'ї з таборів відпочинку, незважаючи на складнощі, що виникли [18]». Звичайно, що вона мала на увазі прийомні сім'ї рф. Ось так працює російська пропаганда: «Ілюзія безпеки». Проте є і позитивні випадки повернення дітей: завдяки допомозі Катару 22.08.2025 р. 83 дитини опинились вдома. Наразі вони проходять психологічну реабілітацію та адаптуються до нового життя [19].

Підсумовуючи сказане, хотілося б ще раз наголосити, що будь-які конфлікти залишаються не тільки у датах на папері, а й у наших спогадах, відбивають великий спектр емоцій, спадають тяжким каменем на дні душі й залишаються там назавжди. І це стосується кожного українця, хто відчув на собі жакіття війни. На жаль, проблема викрадення дітей у контексті історичного процесу сформувалася ще давно, але зараз набирає ще більших обертів через пропагандистську політику країни-агресора російської федерації. Війна війною, але уряд рф розуміє, що діти завжди були, є, та будуть слабким місцем суспільства, і тому використовує їх у своїх негативних цілях. Підлаштовують ситуації та замітають сліди перед світом, вбивають у голову малечі мілітаризовану проросійську політику, агітують громадян у конкретних поглядах, поширюють дезінформацію тощо. Українські державні органи та спеціальні служби з різними організаціями співпрацюють над питанням і докладають усіх зусиль задля повернення дітей з окупованих територій [2; 7; 20].

«Лихі наслідки злочину живуть значно довше, ніж самі злочинці», - пам'ятаймо про це [21].

Перелік посилань:

1. Кліше для власного висловлювання // Чернівецький військово-спортивний ліцей, м.Чернівці [Електронний ресурс] - 2015-2024 – URL: <https://vslicey.cv.ua/katalog-fajliv/ukrajinska-movata-literatura/249-klishe-iakumu-mozhna-vvesty-tezu> (дата звернення: 4 жовтня 2025р.)
2. Росія вивозить дітей з України // Новини Приазов'я [Відео] (YouTube, 21 липня 2023 р.). – URL: <https://www.youtube.com/watch?v=U8TiZumL-Pc> (дата звернення: 4 жовтня 2025).
3. Сливенко О., Браїлян Є., Рудь П., Крижня М., Задирака К., С'єдін О., Півторак О., Казаков М., Бідочко Л., Михайлів В. «Вкрадене дитинство». Як російська пропаганда виправдовує депортацію дітей у Росію та звинувачує Україну у злочинах проти них // Детектор медіа [Електронне видання]. – 30 жовтня 2023. – URL: https://detector.media/propahanda_vplyvy/article/218689/2023-10-30-vkradene-dytynstvo-yak-rosiyska-propaganda-vypravdovui-deportatsiyu-ditey-u-rosiyu-ta-zvynuvachuie-ukrainu-u-zlochynakh-protu-pnykh/ (дата звернення: 4 жовтня 2025 р.).
4. Верещук розповіла, скільки дітей, незаконно вивезених до Росії, повернули в Україну // Новини Суспільство Радіо Свобода // [Електронне видання] – URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-vereshchuk-dity-vyvezeni-do-rosiji/32541019.html> (дата звернення: 4 жовтня 2025р.)
5. Діти війни: викрадення маленьких українців як злочин геноциду // Юридична газета [Електронне видання]. – URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/diti-viyni-vikradennya->

malenkih-ukrayinciv-yak-zlochin-genocidu.html (дата звернення: 4 жовтня 2025 р.).

6. На шляху до правосуддя: відповідальність за депортацію та насильницьке переміщення українців дітей російською владою // The Authors and the Netherlands Helsinki Committee // [Електронний ресурс] – Травень 2024 року – URL: https://www.nhc.nl/assets/uploads/2024/09/Towards-Justice-for-Victim_RU.pdf(дата звернення: 4 жовтня 2025р.)

7. Зміна російських наративів у контексті викрадення дітей з окупованих територій // YouTube Live [відео]. – URL: <https://www.youtube.com/live/Knq6W0bGqVs> (дата звернення: 4 жовтня 2025 р.).

8. Порушення прав дітей з України, що вивезені до Росії та Білорусі у результаті російської військової агресії // Антидискримінаційний центр «Меморіал»-Брюссель [Електронне видання] - 11.06.2023 – URL: <https://adcmemorial.org/uk/novina-uk/porushennya-prav-ditej-z-ukraïni-shho-vivezeni-do-rosii-ta-bilorusi-u-rezultati-rosijskoï-vijskovoï-agresii> (дата звернення: 4 жовтня 2025р.)

9. Тільки у 2025 році РФ вивезла до таборів для перевиховання майже 11 тисяч українських дітей // Життя // [Електронне видання] – 12 вересня 2025 року – URL: <https://life.pravda.com.ua/society/u-2025-roci-rosiyani-vivezli-do-taboriv-mayzhe-11-tisyach-ukrajinskih-ditey-310271>(дата звернення: 4 жовтня 2025р.)

10. Як Росія робить з українських дітей російських військових | Влог про окупацію #3 // Суспільне новини // [Відео] (YouTube, 13 березня 2025 р.). – URL:

<https://m.youtube.com/watch?v=g7rv35jPoWU>(дата звернення: 4 жовтня 2025р.)

11. Рух Юнармія // МОУ "Уразівська ЗОШ №1" Валуйського району Білгородської області // [Електронне видання] – URL: <https://shkola1urazovo-r31.gosuslugi.ru/roditelyam-i-uchenikam/poleznaya-informatsiya/dvizhenie-yunarmiya>(дата звернення: 4 жовтня 2025р.)

12. Сокира Live // Нейтрально без пропаганди. Сокира Live зі швидкими новинами // [Електронний допис] – URL: <https://t.me/toporlive>(дата звернення: 4 жовтня 2025р.)

13. Масове викрадення українських дітей до Росії: воєнний злочин та боротьба за їхнє повернення // Media fokus // [Електронне видання] - 28 червня 2025 року - URL: <https://mediafokus.com.ua/news/masove-vikradennya-ukrayinskih-ditey-do-rosiyi-voienniy-zlochin-ta-borotba-za-yihnie-povernennya>(дата звернення: 4 жовтня 2025р.)

14. Сливенко О., Брайлян Є., Рудь П., Крижня М., Задирака К., С'єдін О., Півторак О., Казаков М., Бідочко Л., Михайлів В. «Вкрадене дитинство». Як російська пропаганда виправдовує депортацію дітей у Росію та звинувачує Україну у злочинах проти них // Детектор медіа [Електронне видання]. – 30 жовтня 2023. – URL: https://detector.media/propahanda_vplyvy/article/218689/2023-10-30-vkradene-dytynstvo-yak-rosiyska-propaganda-vypravdovuiе-deportatsiyu-ditey-u-rosiyu-ta-zvynuvachuе-ukrainu-u-zlochynakh-proty-nykh/ (дата звернення: 4 жовтня 2025 р.).

15. Як Росія робить з українських дітей російських військових | Влог про окупацію #3 // Суспільне новини // [Відео] (YouTube, 13 березня 2025 р.). – URL:

<https://m.youtube.com/watch?v=g7rv35jPoWU>(дата звернення: 4 жовтня 2025р.)

16. Про утворення Координаційного штабу з питань захисту прав дитини в умовах воєнного стану // КАБІНЕТ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ // [Електронний допис] – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/302-2022-p#Text>(дата звернення: 4 жовтня 2025р.)

17. Верховна Рада України прийняла Закон про облік інформації про шкоду, завдану особистим немайновим правам фізичних осіб внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України // Прес-служба Апарату Верховної Ради України // [Електронне видання] – URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/255785.html>(дата звернення: 4 жовтня 2025р.)

18. Усі діти громадян України, які відпочивали у Краснодарському краї та затрималися з поверненням, передані рідним // Уповноважений при Президентові РФ з прав дитини Марія Львова Белова // [Електронний допис] – URL: <https://t.me/malvovabelova/1321>(дата звернення: 4 жовтня 2025р.)

19. 83 українські дітини вдалося повернути з окупації та РФ завдяки сприянню Катару, - Лубинець. ФОТОрепортаж // ЦЕНЗОР.НЕТ // [Електронне видання] – URL: <https://censor.net/ru/photonews/3570172/lubinets-katar-pomog-vernut-uje-83-ukrainskih-rebenka>(дата звернення: 4 жовтня 2025р.)

20. Порядок виявлення та повернення дітей, депортованих або примусово переміщених унаслідок збройної агресії рф // Юридична сотня // [Електронне видання] – URL: <https://legal100.org.ua/poryadok-vyyavlennya-ta-povernennya-ditej->

deportovanyh-abo-prymusovo-peremishhenyh-unaslidok-zbrojnoyi-agresiyi-rf(дата звернення: 4 жовтня 2025р.)

21. Злочин // Вікіцитати // [Електронний ресурс] – URL: <https://uk.wikiquote.org/wiki/Злочин>(дата звернення: 4 жовтня 2025р.).

Ольга Федоренко,

кандидат філологічних наук,
викладач української мови та літератури,
Криворізький ліцей № 35 «Імпульс»

Криворізької міської ради
e-mail: olgafedorenko7@gmail.com

Денис Стадник,

учень 9-А класу,
Криворізький ліцей № 35 «Імпульс»

Криворізької міської ради
e-mail: sstadnyk@knvk35.ukr.education

Національна ідея в публіцистиці Уласа Самчука років другої світової війни

*«Я ставив і зараз ставлю собі досить, як на письменника,
виразне завдання: хочу бути літописцем українського простору в
добі, яку сам бачу, чую, переживаю...»*

Улас Самчук

Для Уласа Самчука – людини, письменника-емігранта, публіциста – образ Батьківщини-України набув сакрального значення. Романтично-піднесене, міфологізоване сприйняття й змалювання Вітчизни характерне й для творчості Євгена Маланюка, Олега Ольжича, Олени Теліги.

Патріотичним запалом та ентузіазмом пройняті перші публіцистичні праці Уласа Самчука – учасника визвольних змагань Закарпатської України 1938 – 1940 рр. Улас Самчук розкривав певні події визвольної боротьби закарпатців, оповідав про самовідданість і хоробрість місцевих інтелігентів та патріотів, хто приїжджав зміцнювати незалежність нової, хоча й невеличкої, держави. Сьогодні статті Уласа Самчука звучать сильно, актуально, набувають нових сенсів і надають поживу для роздумів, можуть бути дороговказом для українців: «На стіні з'явилася мапа. Напис “Підкарпатська Русь” заліплений “Карпатською Україною”. Червоним олівцем закреслено “нові”, арбітражні границі. Тим самим олівцем на втрачених територіях напис: “Все це мусимо повернути назад”» [5, с. 403].

Національна ідея – визначальна для публіцистики Уласа Самчука, опублікованої, зокрема, у тижневику «Волинь», у редакції якого він працював з початку Другої світової війни. Так, у передовій статті «За мужню дійсність» Улас Самчук говорить про страждання українців на рідній землі, спричинені окупаційними режимами Москви та Польщі: «На нашій землі, на землі наших предків, нам відмовлялося користуватися з найзвичайніших прав, які прислугуюють кожній людині нашого європейського суходолу. Відмовлялося право на нашу національну приналежність. Відмовлялося право бути спадкоємцями наших споконвічних предків. Відмовлялося право рідної мови, церкви і т. д.» [3].

У передовій статті «За мужню дійсність» Улас Самчук закликав до єдності українців, з метою розбудови української державності, що, на думку митця, можлива завдяки щоденній солідарній, творчій і організуючій діяльності: «Праця всього народу, праця кожної творчої одиниці. Ми цілком свідомо підкреслюємо оці дуже конкретні і дуже конечні завдання і виразно ставимо їх, як протизагу нашого політичного розбиття, нашого дивовижного незрозуміння так виразної і так важливої політичної дійсності на суходолі Європи» [3]. Можна стверджувати, що Улас Самчук виступив продовжувачем справи М. Грушевського, С. Єфремова, А. Кримського, С. Русової на ниві національного відродження України.

А. Жив'юк – земляк і дослідник творчості Уласа Самчука, упорядник книги «Документ доби. Публіцистика Уласа Самчука 1941 – 1943 років» (Рівне, 2008) – наголошує саме на історичній цінності передових статей, репортажів, фейлетонів Уласа Самчука, що були опубліковані в українських часописах у період німецької окупації України [1].

«Воєнний доробок» Уласа Самчука, за неповними підрахунками дослідників, складає 78 оригінальних матеріалів, серед яких – 30 передовиць, 4 нарисові серіали, 40 інших різнопланових і різножанрових публікацій (статті, огляди, рецензії, замітки, критика, репортажі, фейлетони), 4 уривки з художніх творів. Друкувались ці твори, кількаразово дублюючись, у часописах «Волинь» (Рівне), «Українське слово» (Київ), «Голос Сарненщини», «Костопільські вісті», «Заславський вісник», «Орленя» (Рівне), «Українка» (Костопіль), «Крем'янецький вісник», а також у літературному журналі періоду окупації «Український засів» (Харків) [4].

Літературознавець С. Хороб дійшов висновку, що майже всі аналітико-політичні статті Уласа Самчука спрямовані на спротив німецько-нацистським окупантам [5, с. 404]. Дослідники відзначають неперевершений талант Уласа Самчука, адже його редакторська й журналістська діяльність сприяла створенню антинацистського руху Опору на Волині в роки Другої світової війни.

Після завершення Другої світової війни жанровий діапазон публіцистичних творів Уласа Самчука значно розширився (стаття-виступ, полемічна стаття, аналітична студія, оглядова стаття, рецензія та ін.), що свідчить про подальше захоплення митця журналістською діяльністю [5, с. 408]. До того ж, публіцистичні спроби Уласа Самчука осмислення історичного, духовного, морального аспектів життя українців стали основою його романів, повістей та оповідань.

Перелік посилань:

1. Жив'юк А. Улас Самчук міг би бути хорошим політиком. URL: <https://www.umoloda.kiev.ua/number/1367/164/48207/> (дата звернення 12.02.2025)

2. Радчик В. В. Публіцистика Уласа Самчука в контексті українського державотворення. URL: <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1333> (дата звернення 12.02.2025)

3. Самчук У. За мужню дійсність. *Волинь*. 1941. 1 вересня. С. 1.

4. Степанюк Л. Часопис «Волинь»: джерела, постаті. URL: <https://libr.rv.ua/sections/items/146?module=virt#gsc.tab=0> (дата звернення 12.02.2025)

5. Хороб С. Жанрові особливості журналістської публіцистики Уласа Самчука. Прикарпатський вісник НТШ. Слово. 2017. №4 (40). 20 18. 3 (47). С. 402–410.

Галина Фесенко,

доктор філософських наук, професор,
наукова співробітниця Інституту культурних студій

Австрійської академії наук

професор кафедри соціально-гуманітарних наук

Харківського національного університету

міського господарства ім. О.М.Бекетова

orcid.org/0000-0001-7133-484X

e-mail: Galyna.Fesenko@oeaw.ac.at

Пам'ять про Голокост у Дніпрі: особливості музейного нарративу

Спільною європейською тенденцією музеєлізації історії про Другу світову війну є вшануванні пам'яті про жертв Голокосту, нацистська Німеччина та її союзники вбили близько двох третин єврейського населення Європи. Для багатьох дослідників, пам'ять про Голокост стала парадигмою нової форми колективної пам'яті, яку називають «глобальною пам'яттю». І хоча інші скептично ставляться до цієї концепції «глобальної пам'яті», незаперечним є сам факт широкого поширення пам'яті та дискурсу про Голокост по всьому світу як значущої історичної та етично-символічної події ХХ ст. Глобалізація пам'яті про Голокост виявляється і на інституційному рівні, в рамках міжнародних інституцій та організацій або глобальних мереж співпраці. Резолюція ООН 60/7 від 1 листопада 2005 року, одноголосно прийнята Генеральною Асамблеєю, проголосила 27 січня, день звільнення Червоною армією табору смерті Аушвіц-Біркенау в 1945 році, Міжнародним днем пам'яті жертв Голокосту. У резолюції конкретно згадується

єврейський народ, 6 млн. загиблих під час Голокосту, а також Декларація прав людини та Конвенція про запобігання геноциду, прийняті в 1948 році після злочинів, скоєних під час Другої світової війни.

Водночас, національні інституції, покликані зберігати пам'ять про Голокост, можуть по-різному поєднувати глобальний та локальний контексти. У даному дослідженні висвітлюються особливості наративу про Голокост в Україні, представленого в постійній експозиції музею «Пам'ять єврейського народу і Голокост в Україні» (далі – Музей). Тут історія євреїв в Україні розглядається в контексті світової історії, і разом з тим, особлива увага приділяється українсько-єврейським відносинам, руйнуванню негативних стереотипів антисемітизму та українофобії, формуванню взаємоповаги українців та євреїв на основі об'єктивного аналізу уроків історії [1].

Музей розташований у вражаючій архітектурній споруді – єврейського громадського центру «Менора» (Дніпро); архітектурний комплекс складається з семи будівель-веж різної висоти, кожна з них має на даху купольну верхівку, що імітує горіння свічки і символічно нагадує один із найвідоміших символів іудаїзму, семисвічник Менора. Центр складає єдиний комплекс з головною синагогою «Золота Троянда». Менора-центр інтегрує єврейську культуру та історію єврейської громади міста оригінальним дизайнерським способом: кожен, хто входить до цієї будівлі, відразу ж потрапляє в простір, що символічно нагадує, з одного боку, Стіну плачу в Єрусалимі, з іншого – єврейський квартал міста (тодішнього Катеринославу) початку ХХ століття. Під час відкриття Центру (2012), музей назвали «серцем центру «Менора».

Робота над виробленням концепції музею тривала декілька років; перша версія була запропонована Іцхаком Мейсом (Yitzhak Mais), відомий як директор історичного музею Яд Вашем (1983–1995) та своїм новаторським підходом до роботи в Нью-Йоркському Музеї єврейської спадщини. Була зроблена спроба показати столітню історію єврейського життя на території України, починаючи від перших єврейських поселень, періоду російського царизму і правління Габсбургів, 1772-1917 років, а центральним в цій концепції був Голокост. У подальшій роботі над концепцією ряд ідей І. Мейса були використані, у 2004-2005 рр. була розроблена нова концепція (авторства Ігоря Щупака, який і став першим директором Музею). Постійна експозиція має три великих структурних блоки: «Світ, знищений Голокостом», Голокост (1933-1945), «Світ після Голокосту. Єврейська культура».

Виставка про Голокост починається з розповіді про його витоки (расистська теорія, нацизм, нацистський антисемітизм) та як він прийшов на українську землю. Наступні секції – про початок Другої світової війни. У музейному наративі читається тема винуватців розпалювання війни: Німеччини та СРСР; відвідувачі бачать стіну з колажем з обкладинок довоєнних газет та журналів, серед них є і дві обкладинки журналу «TIME» з «Людьми року», а також знайомляться з військовими подіями 1939-1940, ілюстровані фотографіями (згруповані в п'ять блоків: «Вторгнення до Польщі», «Приєднання нових територій до СРСР», «Радянсько-фінляндська війна», «Європейський бліцкриг Німеччини», «Битва за Англію»). В тексті-коментарі наголошується, що для України Друга світова війна розпочалася 17 вересня 1939 року, коли СРСР анексував східну Польщу: «... радянські війська перетнули кордон з Польщею та встановили контроль над територіями Західної

України, Західної Білорусі та Молдови, згодом буди анексовані країни Балтії. У листопаді 1939 СРСР здійснив агресію проти Фінляндії, що тривала з листопада 1939 по березень 1940».

Висвітлення Музеєм ролі СРСР як союзника Німеччини в розв'язуванні Другої світової війни, не є характерним для західноєвропейських музеїв Голокосту, а також ізраїльського національного меморіального комплексу історії Голокоста «Яд Вашем». Для відвідувачів Музею в Дніпрі це стало більш очевидним у 2023 р., коли діяла тимчасова виставка Яд Вашем (україномовна) «Шоа. Голокост. Як людина могла таке створити?». Яд Вашем пропонує відвідувачам візуальний символ «окупації Європи» – копію рисунку, опублікованого 15 вересня 1939 р. у британському щоденному таблоїді Daily Express: чобіт з нацистською символікою, що ступає на Польщу. «Чобіт на землі» є потужним візуальним елементом, усталеним асоціативним образом агресора, який знищує, руйнує і підкорює; з часів Першої світової війни використовувався як символ тоталітаризму та військової агресії. А агресивна роль СРСР залишається невидимою на цій виставці. Хоча у цій секції також є текстовий коментар до мапи Європи: «Схема кордонів», розроблена спільними зусиллями Й. Сталіна та Й. фон Ріббентропа 28 вересня 1939 р. у Москві. Ця карта додавалася до секретного протоколу, підписаного 23 серпня 1939 року. Протокол від 23 серпня 1939 р. про поділ Польщі на зони німецького та радянського впливу. Політичні архіви Міністерства закордонних справ, Берлін» [2]. У такий спосіб наратив Яд Вашем уникає оцінки СРСР як окупанта Польщі, лише натягаючи на так званий «радянський вплив» при поділі Польщі. Виставка Яд Вашем пропонується різними мовами (а саме: 31 мовою), втім польською ця виставка не експонується, усіма іншими мовами секція

«Окупація Європи» представлена інакше, ніж українською (та російською): замість нацистського чобота – демонструється світлина єврейських жінок, що носять жовтну зірку Давида (Відень, 1941). Карта Європи з текстом про сфери німецько-радянського впливу за договором від 23 серпня 1939 відсутня. Окупація Європи пояснюється наступним коментарем: «Друга світова війна розпочалася. Коли Німеччина вторглася до Польщі 1 вересня 1939 р. Протягом двох років Німеччина контролювала більшу частину Європи та Північної Африки. Нацисти продиктували «новий порядок», в якому євреям не було місця. Євреїв експлуатували, вони були позбавлені прав, їх відокремлювали від інших верств населення та жорстоко депортували до таборів примусової праці. Нацистам вдалось мобілізувати місцеві урядові апарати та бюрократію для переслідування євреїв та повного викорінення їх з громадянської, соціальної та економічної сфер». Жодного слова про СРСР як окупанта Європи немає. Порівняння музейних наративів щодо «Окупації Європи», свідчить про існування національних розривів в інтерпретаціях Яд Вашем для різних аудиторій, а також можна помітити східноєвропейську перспективу в наративі музею «Пам'ять єврейського народу і Голокост в Україні».

В експозиції висвітлено події на українських землях після початку німецько-радянської війни у червні 1941-го – евакуація, німецька окупація та трагічна доля євреїв в гетто, концтаборах та «центрах знищення». Голокост розглядається в трьох аспектах: знищення, опір, рятування. Така загальна наративна структура узгоджується з баченням Яд Вашем, водночас місцевий контекст в Музеї Дніпра представлено багатовекторно. Яд Вашем в усіх мовних версіях своєї пересувної виставки, крім української та російської, висвітлює в окремій секції тему знищення таким

текстовим поясненням: «Вбивчий поворотний момент» ... айнзацгрупи разом з німецькою армією та поліцією, а також за допомогою місцевих колаборантів, збирали євреїв у місцях поблизу їхніх місць проживання і розстрілювали їх. Між тим, в україно - та російськомовній версіях цієї виставки, замість однієї секції, є дві: «Початок масових убивств» та «Доля євреїв на території СРСР». Окремішність долі радянських євреїв висвітлена у наступному коментарі: «Близько п'яти мільйонів євреїв проживало на території СРСР та в регіонах, анексованих Радянським Союзом. 2,5 мільйона було вбито нацистами під час війни».

У Музеї (Дніпро) так само говорять про знищення нацистами євреїв, про те, що знищували їх також помічники нацистів. Український колабораціонізм представлено на тлі історії колабораціонізму у Другій світовій війні, стверджується, що він був типовим для окупованих територій. Зокрема, стосовно військового колабораціонізму українців, які були громадянами СРСР, показано контекст військової колаборації народів СРСР. На текстовому та візуальному рівні показано існування російських, вірменських, азербайджанських тощо військових частин у складі німецької армії. У путівнику згадуються донські козаки, які активно брали участь у придушенні Варшавського повстання 1944 року (вони взяли в полон близько 5 тисяч повстанців). І на цьому тлі демонструється фото «Солдати батальйону «Нахтігаль» йдуть вулицями Львова 30 червня 1941 року. Копія. Оригінал – Архів Науково-дослідного центру визвольного руху». Окремий розділ виставки присвячено українській допоміжній поліції. Під скляною вітриною представлені експонати: нацистські листівки, що закликали людей вступати до місцевої поліції; присяга поліцейського; форма члена української допоміжної поліції та зброя (карабін Мосіна).

Зазначається, що «український» означало, що склад поліції формувався не за етнічним принципом, а за адміністративно-територіальним (Райхскомісаріат «Україна»). Що стосується етнічного складу, то українці кількісно переважали у західних областях, а у східних була значна кількість росіян та представників інших етнічних груп.

Музейні наративи дають розуміння способів конструювання пам'ятання про Голокост, зокрема, залежно від чутливості до теми радянського та нацистського тоталітаризмів.

Подяка. Дослідження підготовлено в рамках проекту MSCA4Ukraine «Ukrainian Memorial Museums: Exhibiting the Holocaust and war crimes in the context of an ongoing war and European memory culture», що отримав фінансування Європейського Союзу. Однак, висловлені погляди та думки, належать лише автору і не обов'язково відображають погляди Європейського Союзу, Європейського виконавчого агентства з досліджень чи Консорціуму MSCA4Ukraine. Ні Європейський Союз, ні Європейське виконавче агентство з досліджень, ні Консорціум MSCA4Ukraine в цілому, ні будь-які окремі установи-члени Консорціуму MSCA4Ukraine не несуть за них відповідальності.

Перелік посилань:

1. Concept and history of creation of the Museum. Museum “Jewish Memory and Holocaust in Ukraine”. URL: <https://jmhum.org/en/about/about-museum> (date of access: 26.10.2025)

2. Shoah: How was it Humanly Possible? Yad Vashem.
URL: <https://www.yadvashem.org/ready2print/shoah.html> (date of access: 26.10.2025)

3. Колаборація часів Другої світової війни: засудження, розуміння чи виправдання? Museum “Jewish Memory and Holocaust in Ukraine”. 2020, 12 серпня.
URL: <https://www.youtube.com/watch?v=DBD-6fvnpfU> (date of access: 26.10.2025)

Дар'я Філоненко,

здобувачка фахової передвищої освіти,

спеціальність: «Теплоенергетика»

ВСП «Технологічний фаховий коледж»

Державного університету економіки і технологій .

Світлана Корнієнко,

Викладач ВСП «Технологічний фаховий коледж»

Державного університету економіки і технологій

e-mail: kornienkosvetlana20021970@gmail.com

«Так багато на світі горя, Люди, будьте взаємно красивими! »

Л. Костенко

Ранок... Жовтнєве сонце кидає тіні ще неопалого листя на шибки вікон моєї кімнати. Настрій хоче літа та тепла. У підсвідомість пнеться оптимістична думка: як добре, що цієї ночі не було повітряних тривог – і я солодко сопіла у ліжечку. А хтось зовсім не спав, а хтось стулив очі навіки... Як добре, що я бачу цей ранок!

В Україні і світі – Війна: смерть, сльози, відчай, втрати, руїни. А вчора мама поділилася жахливою новиною: вона звикла до війни! А мені так хочеться звикати до співу пташок, не чути « Пливе кача...». Люди, напевно, збожеволіли, ВИЛЮДНИЛИСЯ, бо у ХХІ столітті на тлі розвитку прогресивних технічних здобутків – дичавіють: заздять, вбивають, грабують, гвалтують! Вичерпалося Добро у серцях?! Напевно, ні, бо мої сусіди позавчора підібрали на вулиці безпритульну сіреньку кішечку та ще й назвали її Ласкою. Мама із колегами вже три роки плете маскувальні сітки для наших захисників. Мої друзі постійно «донатять» на потреби ЗСУ. Може,

ці маленькі вчинки – подвиги теж? Чомусь тільки про приємне хочеться думати ще й ще. Думки пливуть – і наштовхуються на контрасти сьогодення: здається, зовсім недавно я зовсім по-іншому сприймала світ, а зараз дуже змінилася. І не тільки я, а й мої друзі, рідні. Може треба пережити Горе та Втрати, щоб по-іншому цінувати радість Жити? Помічати те, що у буденній метушні здавалося дріб'язковим. Може... Я багато чого ще не розумію у цьому світі, але із власного досвіду маю право засуджувати людство: як так сталося, що за останні сто років ми дійшли до двох світових воєн?! Люди, мислячі, не дикуни, усвідомлюючи безцінність життя, створюючи шедеври у музиці, літературі, кіно та на полотнах, скотилися до ідеї позбавляти свободи та життя собі подібних, тих, у кого можна відібрати землю, майно разом із правом дихати. І Зло чиниться під прикриттям ідей гуманізму та справедливості. Не бачу здорового глузду, не здатна це зрозуміти.... І добре, що не здатна. І, мабуть, ще не все втрачено, бо є ще дуже багато таких, хто теж не розуміє ідей загарбництва та поневолення.

Ось... знову почала вити сирена. Ранок... Жовтневе сонце... Живу і посміхаюся...

Олег Фурс,

кандидат психологічних наук,

доцент кафедри публічного управління та адміністрування,

Державний університет економіки і технологій,

e-mail: furs2234@gmail.com,

ORCID ID: 0000-0002-3301-3161

Особливості інформаційної війни росії проти України

Сьогодні в кіберпросторі з'являється величезна кількість засобів, які дають змогу отримувати ті чи інші інформаційні повідомлення.

Питання зводяться до того, яку інформацію за рівнем якості ми отримуємо, чи свідомо ми її відбираємо і хто сприяє нашій впевненості в тому, що цей вибір зроблено самостійно.

З огляду на це, надзвичайно важливим є усвідомлення механізмів впливу інформації на сприйняття людиною перебігу суспільного життя та задуму, який переслідує розповсюджувач інформації. Насамперед, це осмислення задуму нам необхідне під час війни, оскільки «... стрижневою конструкцією будь-якої війни» є інформаційна війна [7].

Інформаційна війна російської федерації проти України розгорнулася ще задовго до повномасштабного вторгнення. З перших днів проголошення незалежності України, російські засоби масової інформації та російськомовні канали супутникового мовлення показували передачі, насичені оманливою ідеологією «русского міра», яка була націлена на дезінформацією про події в Україні та переписування її історії, нагнітання міжетнічної ненависті, маніпулювання мовними і релігійними питаннями, тощо.

«Стараннями» російської пропаганди надумано створювалася проблема дискримінації російськомовного населення в нашій державі, яке було відтворено, наприклад, у зверненні: «В Україні правлять фашисти та націоналісти, які пригнічують російськомовне населення».

Для розповсюдження пропаганди та дезінформації, спочатку 2000-х років російська федерація активно застосовує Інтернет-ресурси, візуальні й звукові мас-медіа, висловлювання, пресу та інші.

Інтенсивність спеціальних інформаційних операцій ерефії проти України особливо почала зростати з 2005 року, коли у росії було створено державний інформаційний холдинг «Russia Today».

Меседжі, що розповсюджувалися у цей час цим ресурсом, дискредитували не лише українську державу, а й увесь демократичний світ, розпалювали ворожнечу до країн Заходу та міжнародних організацій. Наприклад, поширеними були повідомлення: «Захід прагне зруйнувати Росію зсередини, нав'язуючи чужі цінності». У 2010-х роках меседжі, що розповсюджувалися цим ресурсом, почали активно просувати російсько-українську кризу як боротьбу Росії та Західного світу немов: «Захід експлуатує Україну та є деструктивним для світового порядку» [7]. У цей же проміжок часу росією активно розповсюджується наратив про непереможну могутність і велич російської армії у Другій світовій війні: «Війна була виграна насамперед за рахунок ресурсів російської федерації», який невтомно поширювався через фільми, засоби масової інформації тощо.

З метою агітації та формування громадської думки, вигідної для російської федерації, використовувалися інтернет-ресурси

України, Європи, США. Значну роль у цьому процесі відіграла команда офіційних тролів, яка мала назву «Тролі з Ольгіна». Найняті журналісти, розміщували дезінформацію і провокативні коментарі в соціальних мережах, яка стала однією з елементів інформаційної війни росії проти України [4].

Наступна хвиля недоброзичливості до українців відбулася в період із березня по червень 2014 року. Відповідно з опитуванням служби «Pew Research Center», у 2014 році RT стала найбільш популярним каналом у світі новин на ресурсі YouTube. Розпочинаючи з революції Гідності у 2014 році, події в Україні постійно обговорювалися в російському політичному дискурсі, безперервно тавруючи її неонацистською «державою, що не відбулася», переповненою правими радикалами, що тероризують російськомовне населення. Росія пробує виступити у ролі миротворця. Гасло до боротьби з «нацистською Україною» перетворило давні заклики до перемоги над нацистською Німеччиною.

Російські журналісти заявляли, що Україна «кишить неонацистами і фашистами» [2].

З метою дискредитації подій на Майдані, росія створює більше 30 псевдо-українських груп і акаунтів у соціальних мережах, а також 25 «провідних англомовних» видань. Видаючи себе за простих українців, співробітники російської військової розвідки вигадують новини та поширюють коментарі, метою яких є налаштованість проросійських громадян проти учасників протестів.

У 2014 році російські пропагандисти взялися просувати термін «Новоросія» відносно окупованої східної частини України, що підтверджують чисельні публікації у друкованих засобах масової інформації Луганської та Донецької областей. Метою цих

публікацій стало формування «нової ідентичності». Переважна більшість статей проводила аналогії з Другою світовою війною і показувала війну на Донбасі як напад українських «неонацистів», а військовослужбовці ЗС України зображувалися як «карателі».

Москва у цей період активно використовує інструмент «однобічності» меседжу, демонструючи ту картину, що підходить під бажану для ерефії реальність: на телебаченні транслюють сюжети про «воєнні злочини», що скоєні нібито українською армією. Це дає можливість, зокрема, просувати росією наративи про необхідність захисту населення цього регіону від «нацистів» та «бандерівців, які «...проводять політику геноциду проти мешканців Донбасу» та вибудувати друга в особі російської федерації [8].

Відносно всієї України цього періоду основними ключовими напрямками в діяльності російської пропаганди були: зниження міжнародного іміджу України з метою послаблення її геополітичного значення: «Україну необхідно очистити від нацистів та нацистської ідеології, які становлять загрозу всьому цивілізованому світу»); формування стереотипу меншовартості українців («українці та росіяни – це один народ»), посилення політичної напруги, недовіри та зневаги до української влади з боку населення; поширення ідей особливого статусу російської культури і мови; дестабілізація ситуації всередині країни через підірив морального духу українців («війна в Україні з 2014 року підтримується в інтересах і за сприяння олігархів»); психологічний вплив на військових ЗСУ (отримання українськими військовослужбовцями текстових повідомлень на телефон з погрозами проти їхніх сімей), формування в українському суспільстві недовіри до Заходу та США «українська влада є

нелегітимною та перебуває під зовнішнім управлінням США») і т. ін.

Таким чином, до початку великої війни в Україні головною метою російського пропагандистського впливу було підготувати ґрунт для виправдання військового вторгнення росії в Україну та аргументувати свою «історичну місію» – об'єднання «російських земель».

Вторгнення в Україну росія виправдовує меседжами на кшталт: «Якби Російська Федерація не напала на Україну, Україна напала б на Донбас і Росію», «Українці чекають на звільнення від «київського режиму» і т. ін. Стрижневим посилом кремля стала теза, що так звана «спецоперація» є превентивним заходом для самозахисту та захисту світу від «коричневої чуми нацизму» [5].

Одним з головних напрямів діяльності російської пропаганди початку російсько-української війни стає інформаційна кампанія на тимчасово окупованих територіях України, завданням якої є зниження спротиву російській окупації. Її медіа-забезпеченням були наративи: «Україна покинула Херсон напризволяще», «Херсон – це вже не Україна» [5].

Ключову роль в інформаційному протистоянні росії проти України впродовж війни відіграють платформи соціальних мереж та месенджери, які є могутніми інструментами для анонімного поширення та обміну інформацією. Це спрощує процес маніпулювання аудиторією. Серед основних моделей ведення інформаційної війни в соціальних мережах доцільно виділити модель мережових атак, модель із залученням добровільних користувачів і модель тотального блокування [1].

З метою інформаційного впливу в глобальному масштабі в російських силових структурах створено спеціальні підрозділи для

ведення інформаційної боротьби в Інтернеті, діяльність яких сфокусована на двох напрямках: суто пропагандистському (пропаганда і контрпропаганда) та оперативному, метою яких є відвернути увагу противника або поширити недостовірну інформацію. З поміж усіх, особливе місце в цьому контексті посідають такі соціальні мережі і месенджери, як Facebook, Twitter та Instagram.

Розповсюдження неправдивої інформації щодо нашої держави в Інтернеті здійснює московська дезінформаційна мережа під назвою Pravda (працює з квітня 2022 року і поширена у 49 країнах світу), яка намагається впливати на результати чат-ботів зі штучним інтелектом [6].

За даними американського проекту Sunlight, мережею Pravda в 2024 році було опубліковано 3,6 мільйона статей. Зі 150 сайтів у мережі Pravda приблизно 40 є російськомовними сайтами, що публікують інформацію під доменними іменами, націленими на певні міста та регіони України, включаючи News-Kiev.ru, Kherson-News.ru та Донецьк-News. Приблизно 70 сайтів націлені на Європу та публікуються такими мовами, як англійська, французька, чеська, ірландська та фінська. Майже 30 сайтів націлені на країни Африки, Тихоокеанського регіону, Близького Сходу, Північної Америки, Кавказу та Азії, включаючи Нігер, Канаду, Японію і Тайвань [3].

Структура російських інформаційних кампаній тісно поєднує дезінформацію з пропагандою, метою яких було і є підірвати легітимність української державності та довіри до українських політичних інститутів, знецінення українського спротиву та євроатлантичних прагнень.

Вся ця машина пропаганди та дезінформації активно реагує на будь-які зміни, що мають місце в житті української спільноти, на фронті та на міжнародній арені.

Перелік посилань:

1. Данько Ю. Соціальні мережі як інструмент інформаційної війни РФ проти України: особливості та механізми протидії. *Сучасне суспільство*. 2023. Випуск 2 (27). С. 54–66.

2. Дослідження аудиторії американських новинних інтернет-видань Pew Research Center.
URL: <https://ms.detector.media/mediadoslidzhennya/post/1389/2014-03-14-pew-research-center-opublikuvavdoslidzhennya-audytorii-amerykanskykh-novynnykh-internet-vydan/>

3. Іванницька Б., Гусєва С. «Основні методи пропаганди в російському інтернет-ЗМІ Pravda.ru».
URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2019/apr/16167/ivanytska3.pdf>.

4. Петришин Г. Р. 2025 Інформаційна війна росії проти України: еволюція основних засобів, методів та динаміка наративів. Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління. Випуск 1 (77), С. 117 – 128
<https://journals.maup.com.ua/index.php/political/article/download/4865/5156/5543>

5. Петришин Г. Р. Російська пропаганда напередодні і під час широкомасштабної війни Росії проти України. *Київські філософські студії* : Матеріали V Всеукраїнської наукової конференції (м. Київ, 20 травня 2022 р.) : тези доповідей / за заг.ред.

проф. Р. О. Додонова. Київ : Київський університет імені Бориса Грінченка, 2022. С. 352–357.

6. Російська дезінформація заповнила всі популярні ШІ-чатботи — дослідження.
URL: https://texty.org.ua/fragments/114626/rosijska-dezinformaciya-zapolonyla-vsi-populyarni-shichatboty-doslidzhennya/?src=read_next&from=112441.

7. Сто брехливих російських наративів про російсько-українську війну: Збірник інформаційно-аналітичних матеріалів / А. М. Романишин, С. В. Черевичний, О. П. Остапчук та ін. Київ : НДЦ ГП ЗС України, 2023. 77 с.

8. Худолій А. Інформаційна війна 2014–2022 рр. : монографія. Острог : Вид-во НаУОА, 2022. 208 с.

Марта Хамула,

здобувачка фахової передвищої освіти,
спеціальність: «Фінанси, банківська справа
та страхування»

ВСП «Фаховий коледж економіки і технологій»
Державного університету економіки і технологій
e-mail: martahamula696@gmail.com

Неля Переверзєва,

(науковий керівник),
викладач вищої категорії,

ВСП «Фаховий коледж економіки і технологій»
Державного університету економіки і технологій
e-mail: perevierzieva@kfk.duet.edu.ua

Друга світова війна: від трагедії до пам'яті

Пам'ять про Другу світову війну залишається важливою темою української історичної науки, адже досі існують суперечливі оцінки її подій і наслідків. Події 1939-1945 р. р. продовжують займати особливе місце в пам'яті та свідомості різних поколінь українців. Нинішнє українське суспільство все ще надто тісно і міцно пов'язане з воєнною минувиною. Адже полум'ям тієї війни опалена кожна українська родина. Для молоді ХХІ століття вона вже стала історією.

Сучасні українські історики, задля протистояння російським «фейкам», поза зазначеними напрямками дослідження історії пам'яті про Другу світову війну, змушені активно реагувати і викривати неправдиву інформацію щодо подій тієї доби й участі в ній українців. Боротьба з фальшивою «історією» Московщини і

сьогодні ведеться з тих питань, які є складником історичної пам'яті про війну. По-перше, визначення винуватців розв'язування Другої світової війни та розкриття об'єктивної інформації про політику вождів СРСР напередодні і під час війни. По-друге, спростування статистичних даних про війну: про участь українців у війні і вагомості військового та економічного потенціалу УРСР у здобутті перемоги над фашизмом [2].

Вигнання нацистських окупантів не принесло Україні свободи, а обернулося поверненням комуністичного терору. Його проявом стали м'ясні штурми «чорносвітників», депортація кримських татар та інших народів із Криму, масовий штучний голод 1946–1947 років, депортації етнічних українців Польщі, повернення репресій, повторна радянізація Західної України, спроби знищення Української автокефальної православної та Української греко-католицької церков тощо [2].

У цій боротьбі ми втратили понад вісім мільйонів українців та представників інших народів, які проживали на нашій землі. В цілому, Друга світова забрала життя від 50 до 85 мільйонів людей по всьому світу [1].

Війна тривала шість років. Перемога над нацизмом була здобута внаслідок неймовірної концентрації всіх сил, взаємодопомоги, консолідації і мобілізації суспільства, солідарності народів та повного переоблаштування економічного, політичного і соціального життя в інтересах боротьби зі злом. Для дотримання правил гри на міжнародній арені і запобігання війнам, геноцидам та порушенням прав і свобод людини держави-переможниці створили Організацію Об'єднаних Націй. Україна стала її співзасновницею.

Жодна країна не може претендувати на виняткову роль у перемозі над нацизмом. Перемога – результат титанічних зусиль десятків держав і сотень народів [1].

Зокрема, було прийнято «титульний» закон «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939- 1945 років», метою якого є «збереження пам'яті про перемогу над нацизмом» [3]. Цей закон фактично показав ставлення держави до пам'яті про війну та розпочав процеси ще глибшого переосмислення і впровадження змін у освітній сфері, меморіальних практиках увічнення перемоги над нацизмом, топоніміці тощо. Закон визначав, що поруч із 9 травня – Днем перемоги над нацизмом у Другій світовій війні (Днем перемоги) встановлювався пам'ятний день – 8 травня – День пам'яті та примирення.

В Україні політика пам'яті досі часто відштовхується від пам'яті суспільства, реально збереженої конкретними особами чи штучно сформованої ЗМІ, політичною пропагандою тощо, про події Другої світової (за радянською термінологією – «Великої Вітчизняної» від 1941 року) війни (1939-1945 рр.). Ця політика, як правило, спирається на такий фактор, як внесок України як сторони-учасниці в цій війні у справу перемоги над гітлерівськими військами [1].

Пам'ять про Другу світову війну посідає особливе місце в історичній свідомості українського народу, адже її наслідки визначили подальшу долю України на десятиліття. Для українців ця війна не принесла справжньої свободи — визволення від нацизму обернулося новими стражданнями під радянським тоталітаризмом. Саме тому сучасні українські історики зосереджуються не лише на вшануванні героїзму, а й на розкритті правди про злочини

радянського режиму, депортації, репресії та викривленні історичних фактів [3].

Сьогоднішнє українське суспільство вчиться бачити Другу світову не лише як героїчну сторінку, а як трагедію людства, що має нагадувати про ціну миру, свободи й людської гідності. Саме таке осмислення минулого допомагає утверджувати національну ідентичність та протистояти сучасним викликам і спробам переписати історію.

Перелік посилань:

1. Пам'ять про Другу світову війну: історичний дискурс європейських країн. Київ. 2023. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://ivinas.gov.ua/publikatsiji/monografiya/pamiat-pro-druhu-svitovu-viinu-istorychnyi-dyskurs-ievropeiskyykh-krain-monohrafiia-za-redaktsiieiu-chlkor-nan-ukrainy-din-prof-kudriachenka-ai-kyiv-du-institut-vsesvitnoi-istorii-natsionalnoi-akademii-nauk-ukrainy-2023-280-s.html>

2. Дегтарьов С. І., Нестеренко І. А. Друга світова війна в політиці пам'яті та «родинній пам'яті». Електронний ресурс. Режим доступу:

<https://essuir.sumdu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/a3758c5c-3724-4b80-9d7d-7c854b7cb8c6/content>

3. Війна в історичній та індивідуальній пам'яті Кривий Ріг, 2011. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://elibrary.kdpu.edu.ua/bitstream/123456789/10099/1/%D0%97%D0%B0%D0%B4%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B6%D0%BD%D0%B0%20%D1%81.20-24.pdf>

Данило Холод,

здобувач фахової передвищої освіти,
спеціальність: «Фінанси, банківська справа
та страхування»

ВСП «Фаховий коледж економіки і технологій»
Державного університету економіки і технологій
e-mail: danil.kholod.28@gmail.com

Неля Переверзєва,

(науковий керівник),
викладач вищої категорії,

ВСП «Фаховий коледж економіки і технологій»
Державного університету економіки і технологій
e-mail: perevierzieva@kfk.duet.edu.ua

Війна ерефії проти України у свідченнях учасників у контексті міжнародної підтримки

Вступ. Війна на сході України (з 2014 р.) та повномасштабне вторгнення ерефії від лютого 2022 р. стали драматичними подіями в історії країни. Вони забрали понад 13 000 життів, зокрема щонайменше 3345 цивільних [1].

Трагічні спомини цих подій закарбувалися як у свідомості окремих учасників та свідків, так і в колективній пам'яті суспільства. Дослідження покликане виявити, як індивідуальні свідчення доповнюють історичне розуміння конфлікту і якою є підтримка Заходу України.

Спогади учасників бойових дій. Свідчення українських бійців донбаського фронту – важливе джерело історичної пам'яті. Багато учасників публікували власні спогади та мемуари, намагаючись

описати жахи війни й власні переживання. Наприклад, один із ветеранів-«добровольців Донбасу» розповідає про Іловайський котел 2014 р.: «Там загинули найкращі представники української нації, наші герої. Я пам'ятаю, як на моїх очах загинули рідні мені люди» [2]. За даними Генеральної прокуратури, в Іловайську загинули 366 українських бійців, ще 300 потрапили в полон [3]. У мережу та книги виходили десятки тематичних видань. Наприклад, у документальному романі Ігоря Михайлишина «Фуга 119» детально описано полон у росії (після Іловайська) через призму спогадів добровольців [4]. У «Житті після 16:30» учасник оборони Донецького аеропорту (званий «кіборг») Олександр Терещенко описує власне відновлення після важкого поранення та втрати кінцівок [5]. Ці твори, створені без прикрас, є важливим свідченням досвіду війни. Вони допомагають читачам краще зрозуміти, якою ціною дається захист країни, а самим ветеранам – переосмислити та подолати травму.

Спогади військовополонених. Окрему групу свідчень становлять розповіді полонених. За офіційними даними, після 2014 року сотні українських солдат потрапили в російський полон, а під час повномасштабної агресії 2022 р. ерефія утримувала тисячі наших бійців. Звільнені полонені, розповідають про катування та нелюдські умови: 89–90% звільнених українців свідчили про побиття, електрошок та інші знущання над ними [6]. Це свідчить про системність жорстокості рашистських гвалтівників. Паралельно зі свідченнями правозахисників, саме щирі розповіді колишніх полонених створюють уявлення про реалії війни. Індивідуальні свідчення – від щоденників у карцері до інтерв'ю рідним під час обміну – зберігаються в медіа й архівах.

Свідчення цивільних і очевидців. Важливою також є пам'ять цивільних жертв та очевидців. За даними ООН, щонайменше 3345 мирних мешканців загинули на Донбасі [1]. Цивільні свідки описують нічні обстріли, вибухи біля дитячих майданчиків і евакуацію сімей під градом куль. У суспільстві з'явилися дні пам'яті та меморіали загиблих мирних жителів – від Волновахи до Іловайська. Ці факти, сформовані частково з особистих оповідей, часто протиставляються пропагандистським версіям подій. Адже одна сторона конфлікту намагається приписати біль цивільних злочинам супротивника, а сама часто уникає відповідальності. Проте незалежні свідчення громадян допомагають історикам і журналістам відновити більш об'єктивну картину подій.

Реакція Заходу. Більшість демократичних країн одразу засудили вторгнення РФ. Президент США та лідери ЄС назвали дії ерефії «актом агресії» і пригрозили наслідками. Зокрема, прем'єр Великої Британії Борис Джонсон відзначив, що слабка реакція Заходу на анексію Криму 2014 року була «жахливою помилкою» і створила залежність від російських енергоносіїв. Після початку повномасштабної війни Захід пішов на рішучі дії: було введено масштабні економічні санкції проти РФ та її керівництва, припинено постачання російського газу і нафти. Країни НАТО офіційно засудили «жорстоку і неспровоковану агресію» і закликали Москву до негайного виведення військ. Західні уряди також наростили підтримку України: від воєнної допомоги до гуманітарних програм. Наприклад, уряд Великої Британії пообіцяв не лише економічної, але й торговельної підтримки – домовився зберегти експорт до України і поступово обмежити торгівлю з росією.

Санкції та енергетична незалежність: ухвалено «пакет суворих санкцій» проти російської економік; ЄС планує повністю позбутися залежності від газу і нафти з ерефії.

Фінансова та гуманітарна допомога: країни Заходу надали Києву кредити, зняли торговельні обмеження з України та відмовилися від торгівлі з агресором; активізовано програми відновлення, навчання і реабілітації для постраждалих [5- 9].

Висновки. Спогади учасників війни, полонених та цивільних формують значущу частину історичної пам'яті сучасного конфлікту. Через них сучасники й майбутні покоління можуть усвідомити масштаби трагедії та людський вимір війни. Особисті розповіді надають конкретики сухій статистиці: імена загиблих у Іловайську, Волновасі чи Маріуполі оживають у цих історіях, перетворюючись на долі конкретних людей.

Водночас реакція країн Заходу демонструє, як світова спільнота сприймає ці події. Скоординовані кроки демократичних держав підтверджують засудження агресії і водночас формують у колективній пам'яті уявлення про міжнародну солідарність із постраждалими. Разом зі свідченнями учасників бойових дій та очевидців ці заходи допомагають створити повну картину пам'яті війни. Системне документування та аналіз таких розповідей дає змогу глибше зрозуміти сучасний збройний конфлікт і зробити висновки для захисту свободи та миру.

Перелік посилань:

1. Костюк Б. Бої за Іловайськ: спогади тих, які вижили / Радіо Свобода, 29.08.2019

2. Майже 90% звільнених українських військовополонених розповіли про тортури в РФ – ОБСЄ // NV, 26.09.2023

3. Укрінформ. Реакція Заходу на вторгнення Путіна в Україну в 2014 році була жахливою помилкою – Джонсон (15.03.2022)

4. Білоус Т. Цивільні жертви війни на Донбасі та пам'ять про них // Спільне 19.03.2020.

5. Цивільні жертви війни на Донбасі та пам'ять про них. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://commons.com.ua/uk/civilni-zhertvi-vijni-na-donbasi-j-pamyat-pro-nih/>

6. Бої за Іловайськ: спогади тих які вижили. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/ilovajsk-spohady/30136220.html>

7. Топ-10 книг від ветеранів війни на Донбасі. Електронний ресурс. Режим доступу:

<https://vchasnoua.com/news/shcho-pochytaty-top-10-knyh-vid-veteraniv-viiny-na-donbasi>

8. ОБСЄ - Системні катування полонених українців <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/obsye-sistemni-katuvannya-polonениh-ukrajinciv-50548344.html>

9. Реакція Заходу на вторгнення путіна в Україну в 2014 році була жахливою помилкою – Джонсон. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3430265-reakcia-zahodu-na-vtorgnenna-putina-v-ukrainu-v-2014-roci-bula-zahlivou-pomilkou-dzonson.html>

Каміла Цветкова,

здобувачка фахової передвищої освіти,
спеціальність: «Підприємництво та торгівля»,
ВСП «Фаховий коледж економіки і технологій»
Державного університету економіки і технологій,
e-mail: kamillacvetocsek793@gmail.com

Петро Дисак,

(науковий керівник), викладач історії, вищої категорії,
ВСП «Фаховий коледж економіки і технологій»
Державного університету економіки і технологій,
e-mail: pdysak@gmail.com

Нацизм і «рашизм»: їх сутність, схожість і відмінність

Проблематика порівняння тоталітарних режимів є актуальною для сучасної історичної та політичної науки. Особливо важливою вона є для України, яка у ХХ–ХХІ століттях пережила два масштабні приклади окупаційного панування режимів - нацистський (1941–1944 рр.) та рашистський (з 2014 р. і дотепер). Ці явища об'єднує агресивна експансія, культ держави, мілітаризм, заперечення прав людини, геноцид і спроби знищити українську національну ідентичність.

Науковці, зокрема, О. Сич, М. Чабанна, І. Перепечко наголошують, що рашизм є сучасною формою фашизму, який перейняв риси радянського тоталітаризму, імперського шовінізму та клерикалізму. У сучасних реаліях -це не лише історичний, а й геополітичний виклик, що потребує комплексного вивчення, адже має безпосередній вплив на безпеку світу, європейські цінності та міжнародне право. Як стверджує О. Сич, рашизм з нацизмом та

фашизмом єднають тоталітарні методи організації внутрішнього державного життя та є агресивною експансією проти інших народів. Однак, попри схожість, рашизм має і своєрідні, тільки йому притаманні риси. Сьогоднішня ідеологія рашизму базується на історичному досвіді московщини. А тому, ядром ідеології рашизму є консервування культурної відсталості і руйнування розвинутих цивілізацій [1].

Розкриваючи механізми формування тоталітарних режимів, а також, враховуючи досвід історичного розвитку людства, розуміємо, що під впливом суспільно-політичних і соціально-економічних кризових явищ, коли суспільства перебувають на межі бідності та пошуку виходу із складної ситуації, суспільства готові віддати свої повноваження тій політичній силі, яка готова змінити суспільний лад. Відповідно, на політичній арені з'являються крайні праві та ліві сили зі своїми ідеологіями, вожді яких своїми ораторськими та полемічними прийомами, простими та доступними популістськими фразами для населення, схиляють збіднілу частину суспільства на свою сторону. Як визначає М. Чабан: «Відданість лідерам, схильність до їх ідеалізації також великою мірою характеризують тоталітарну політичну культуру. Ця риса пов'язана з некритичністю, намаганням делегувати максимальну кількість повноважень контролюючій силі. Тому величність вождів маси сприймали як власну величність. Підпорядковуючись владі, індивід вважає, що бере участь у її здійсненні. У такому контексті необхідно зазначити зв'язок комплексу влади зі схильністю індивідів протиставляти свою та чужу групи, що є підставою для виникнення націоналізму, расизму тощо [2]».

Росія століттями виступала у специфічній формі російського імперського шовінізму, якому притаманні риси фашизму, у

поєднанні з радянським тоталітаризмом та православним месіанізмом. Поява в. путіна, як культового «вождя»: це не диво, а притаманна риса російському суспільству. Сформована ідеологія «русского міра» є протиставленням до всього цивілізованого та нав'язує свою цивілізаційну місію з використанням різних форм, а саме: агресивні війни, терор, фільтраційні табори, масові вбивства, геноцид, репресії, депортації тощо. Це і є обличчя сучасного «рашизму». Нацистський - біологічний расизм та «рашистський» - «русский мир», «духовні скрепи» і православний фундаменталізм, мають свої певні відмінності в поняттях, але вони мають антилюдську природу та загрозу людській цивілізації. Російські пропагандисти, прикриваючись, постійно волають про те, що вони «захищають росіян» від «нацизму», «фашизму», «традиційні цінності», але це і є віддзеркалення саме їхнього «рашистського» злочинного духу проти українського народу, намагаючись знищити нашу ідентичність та державність. «Кремль створює образ Росії як «рятівника світу від нацизму». Основний меседж: «Росія рятує Україну від нацизму» - і він становить 39% всієї рашистської пропаганди. Також активно використовуються тези про «захист історичної правди про Другу світову війну» (17%) і «священну пам'ять про жертв нацизму» (16%). З 2022 року наратив «Росія рятує Україну від нацизму» став домінуючим, охопивши 80% всього пропагандистського контенту. Це свідчить про те, що росія активно переплітає історичні теми з сучасною агресією, щоб виправдати свої дії перед власним населенням [3].

Схожість нацизму і «рашизму» полягає у тотожності їх тоталітарних форм правління. Культ «месії» гітлера і путіна, як носіїв ідеологій нацизму і рашизму, визначаються однаковою політикою «спасіння світової цивілізації від недонародів та загроз

їхнім принципам побудови великих імперій». Встановлення тотального контролю над суспільством, а саме: боротьба з опозицією та інакодумством, монополії ЗМІ, маніпуляції фактами, створення «ворогів народу». Мілітаризація суспільства стає головним компонентом для здійснення своєї агресивної експансії, де нацисти прагнули «життєвого простору» на сході, а рашисти - «відновлення історичної Росії». Нарешті, символи, як атрибут величі імперії, використання імперських символів і міфів: у нацизмі — свастика, у рашизмі — літера Z як символ «священної війни». Слід відмітити, що під культом «победобесия» у «великой отечественной войне» було створено міф про «антинацистську» місію росії тощо. Як стверджував у свій час Отто Бісмарк, маніпуляції історією - це культ минулого, але для населення російської федерації, на превеликий жаль, він діє та є актуальним.

Таким чином, «рашизм» відтворює головні елементи нацизму, адаптуючи їх до сучасного інформаційного та політичного контексту.

Незважаючи на спільні риси нацизму і рашизму, які мають тоталітарну природу, але характеризуючи їхні ідеологічні платформи, знаходимо відповідні відмінності. Нацизм будувався на расовій ненависті до народів, тоді як рашизм — на «цивілізаційній» ідеї «русского мира» та культурно-релігійній винятковості, вважаючи себе «місією» спасіння світу. Сучасний путінський режим виріс на російських та радянських міфах імперіалізму, у постійному бажанні «відродити імперію, колишню імперську велич і міць». Російський реваншизм, який у радянські часи вважався «політикою заходу», став головним чинником політикою помсти сусіднім державам за їх принципіальну політику самовизначеності, де Україна стала головною жертвою агресії.

Якщо нацизм часто протиставляв себе християнству, тоді рашизм активно використовує російське православ'я, яке завжди було на службі російської імперії, як ідеологічну зброю «духовних скрепів» гундьявщини, яка набула популярності за часів пізнього путінізму. Епоха цифрових медіаресурсів надала більше можливостей рашистській пропаганді, ніж нацистам, для здійснення гібридної війни, кібератак, дезінформації в соцмережах тощо.

Порівняльний аналіз нацизму та рашизму дозволяє зробити висновок, що обидва режими мають спільну природу тоталітаризму, спрямовану на знищення інших народів і підкорення світу власним ідеологічним догмам. Вони характеризуються культом особи, пропагандою, мілітаризмом, системними репресіями та знеціненням людського життя.

Водночас, рашизм має специфічні риси, які поєднують радянську спадщину, російський імперіалізм і релігійний фундаменталізм. Його головна відмінність — у спробі маскувати агресію під «боротьбу з нацизмом» і «захист традиційних цінностей». Сучасні дослідження (зокрема, С. Плохія [4], Т. Гунчака [5]) підтверджують, що рашизм є не просто політичною ідеологією, а комплексною системою маніпуляцій, спрямованою на виправдання агресії, геноциду та знищення української державності.

Таким чином, дослідження схожості та відмінностей між нацизмом і рашизмом має наукове, політичне та моральне значення для розуміння сучасної війни росії проти України. Крім цього, нацизм і рашизм — це різні історичні прояви однієї загальної тенденції — тоталітарної зневаги до людяності. Їх вивчення необхідне для усвідомлення загроз сучасного світу та формування стратегії протидії будь-яким проявам політичного зла.

Перелік посилань:

1. Сич О. Нацизм, фашизм і... рашизм: у чому відмінності і тотожності? // АрміяInform. 2022. 8 березня. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://armyinform.com.ua/2022/03/08/nacyzm-fashyzm-i-rashyzm-u-chomu-vidminnosti-i-totozhnosti/>.

2. Чабанна М. В. Політична культура тоталітарного суспільства // Наукові записки НаУКМА. 2018. С. 37. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/fee4b0c6-0834-493d-9fbd-982637d03632/content>.

3. Перепечко І. Дослідження: За 12 років Кремль понад 4 тисячі разів використовував слово «нацизм» у медіа, щоб виправдати війну // Babel.ua. 2023. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://babel.ua/news/116530-doslidzhennya-ponad-4-tisyachi-raziv-kreml-vikoristovuvav-slovo-nacizm-u-media-shchob-vipravdati-viynu>.

4. Плохій С. В. Брама Європи: Історія України від скіфських воєн до незалежності. Київ: Клуб Сімейного Дозвілля, 2022. 512 с.

5. Гунчак Т. Україна: перша половина XX століття. Нариси політичної історії. Київ: Либідь, 1993. 288 с.

Максим Ядзінський,
здобувач фахової передвищої освіти,
спеціальність: «Електроенергетика,
електротехніка та електромеханіка»,
ВСП «Технологічний фаховий коледж»
Державного університету економіки і технологій

Людмила Вороніна,
(науковий керівник),
викладач,
ВСП «Технологічний фаховий коледж»
Державного університету економіки і технологій
e-mail: Lyudmilavoroninaaa@gmail.com

Хроніки війни на власні очі

В той рік мені було тринадцять. Вже не дитина, але й не дорослий. Я чекав свій день народження, бо вважав, що як тільки мені виповниться чотирнадцять - отримаю паспорт, стану самостійним, це буде круто. Я вчився, гуляв із друзями в ігри, разом ходили грати на вулицю. Я насолоджувався життям.

Чітко пам'ятаю, як мама зранку нас із сестрою розбудила до школи, ми сіли снідати. А мама ходить розгублена, якась не така, як завжди. Сіла коло нас і тихо сказала: «В новинах сказали, що розпочалася війна. Там зараз якийсь жах». Цей ранок провів невидиму межу між вчора і сьогодні. Якась незрозуміла тиша в квартирі, де раніше було голосно і весело. Всі припинили, мама дивиться новини, мовчить, постійно задумлива, сумна. Я зрозумів, що ось вона - війна, вона близько, зрозумів тоді, коли мама, моя спокійна, розсудлива мама, почала збирати речі, мої, сестри,

плакала, бо в новинах показали Бучу. Вона обняла мене і сестру, сиділа і мовчки плакала. Саме тоді, саме в той момент до мене дійшло, що життя пішло шкереберть.

Раніше я думав, що війна — це щось далеке, і мене це не стосується. Війну показують у фільмах, про неї читав у книжках. А тепер вона всюди — у новинах, у поглядах людей, у звуках сирени, яка тисне на нерви уночі. Я бачив страх у очах мами, я бачив як тремтять її руки, коли лунали вибухи, а вона нас заспокоювала, що все добре, все минеться. Ми сиділи між двома стінами, і мені здавалося, що ось, зараз ЦЕ станеться...

Але війна триває четвертий рік. Людина до всього звикає. Страх змінився на втому. Я чув вибухи, бачив зруйновані, понівечені будинки, чув сирену швидкої, що летіла до лікарні, щоб встигнути врятувати чиєсь життя. Ми навчилися жити під звуки тривоги, цінувати кожен спокійний день, допомагати іншим. Я бачив людей, які втративши все, знаходили в собі сили жити далі, рухатися вперед. Я бачив тих, хто допомагав іншим, не маючи нічого для себе. Я зрозумів, що війна відкриває в людях не лише біль, а й людяність.

Я навчився цінувати прості речі: тишу, коли немає вибухів, сміх друзів, коли можна зустрітись, повідомлення «ми живі» від рідних. Я відчуваю, я знаю, що війна забрала моє дитинство. Я так хотів подорослішати, але не думав, що це буде так раптово і гірко. Але я зрозумів, що життя триває, ми боремося, ми розуміємо, що свобода і мир — це не просто слова з книжок.

Hryhorii Chmykhalo,

PhD student of the Scientific Department of
Organization of Training and Certification
of Scientific and Pedagogical Personnel of
the Scientific and Methodological Center
for Organization of Scientific and
Scientific-Technical Activities,
National Defense University of Ukraine,
Kyiv, Ukraine.
ORCID: 0009-0009-3506-4905
e-mail: ibnkhrrich22111982@gmail.com

Features of russian information and Psychological Influence in Crimea (1991-2014)

Throughout the 1990s and 2000s, the Russian Federation implemented a complex information-psychological strategy in the Crimean Peninsula. This strategy was designed for the gradual formation of a pro-Russian information space and the preparation of public consciousness for the future occupation. The approach was comprehensive, integrating active propaganda, the activities of pro-Russian public organizations, cultural initiatives, economic pressure, and the conclusion of political agreements. All these measures worked synchronously, successfully creating a favorable environment for aggression, undermining Ukrainian legitimacy, and fostering strong pro-Russian loyalty among a segment of the peninsula's population.

Following the collapse of the Soviet Union in 1991, the status of Crimea and the Black Sea Fleet (BSF) immediately became a subject of sharp procedural and information confrontation. As early as 1992, *The*

Washington Post highlighted how Russian politicians and military figures “craved” the return of the peninsula, emphasizing Crimea’s historical value to Russia [3]. Key Russian politicians, including Rutskoi, Sobchak, Khasbulatov, and Zhirinovskiy, actively promoted the idea of the “Russian belonging” of Crimea and the BSF. These statements were intended to establish an ideological foundation for future actions, creating a narrative of territorial and cultural affinity between Russia and Crimea.

From the outset, attention was paid to symbolic acts. The pivotal points were not only official statements but also information campaigns focusing on “shared history”, the “single family of peoples”, and the “legacy of the empire” [6]. This rhetoric aimed to heighten the emotional involvement of the local population—particularly Russian-speaking residents with pro-Russian sentiments—with the image of Crimea as part of the “Russian World”. Furthermore, in 1993, acts on Crimean military bases could be classified as information sabotage: media reported that some ships raised the Russian flag “under the guise of spontaneous initiative”, signaling Russia’s control and presence in the Black Sea. This “signal” carried significant psychological weight, not only demonstrating power but also gradually legitimizing the Russian Navy and its basing on Ukrainian territory [2].

In the mid-1990s, Russia’s information activity in Crimea assumed less overtly aggressive forms than in preceding and subsequent years. While episodic statements about the “Russian origin” of Sevastopol and the significance of the BSF continued, Russia simultaneously created favorable political conditions. This included pressure on the Ukrainian leadership concerning nuclear disarmament, the signing of the Budapest Memorandum (1994), and other international agreements [1] that ultimately weakened Ukraine’s position in defending its sovereignty over

the peninsula. This period was marked by covert information pressure—the methodical formation of sentiments that could be exploited later for more active operations.

In the late 1990s and early 2000s, Russia significantly ramped up specialized information campaigns. Topics focused on: the “BSF in Crimea”, the “gas war”, and the “lighthouse war” (information attacks through energy and infrastructure). Pro-Russian public organizations—associations of Russians, Russian history, and cultural societies—were actively operating in the southern and eastern regions of Ukraine, including Crimea. These groups were financed through Kremlin foundations or structurally dependent on Russian state policy. This network activity created a “soft power” sphere of influence, with cultural and language initiatives designed to build psychological loyalty toward Russia.

The September-October 2003 conflict over Tuzla Spit (in the Kerch Strait) served as a prime example of combined information-psychological and hybrid behavior. Russia began constructing a dam from the Taman Peninsula toward Tuzla without coordinating with Ukraine [5]. Although the conflict had a military-economic dimension, it was accompanied by a systemic information campaign. Russia used official and media channels to present its actions as “defending interests”, “justified initiative”, or an “overpass to improve navigation”. This episode functioned as a testing ground for the models of influence that were subsequently deployed in Crimea.

In the 2000s, Russia intensified its efforts in the information sphere: frequent visits by Russian politicians to Crimea (especially Sevastopol), meetings with BSF sailors, pro-Russian organizations, and veterans—all served as marketing for the “Russianness of Crimea”. Social, cultural, and information projects were financed, such as housing

for BSF servicemen, clubs, and cultural events with slogans like “Crimea is Russia”. This phased approach aimed to build a psychological foundation—a sense of natural belonging, rather than just an occupation strategy.

A no less significant factor of information-psychological influence (IPI) were the Kharkiv Agreements of 2010, signed between Ukraine and Russia to extend the BSF's basing in Crimea until 2042 in exchange for a gas discount [5]. These agreements transcended a simple legal act; they were utilized as a powerful IPI tool and a strategic platform for the Kremlin. They not only guaranteed military presence but also undermined Ukraine's internal stability, provoking widespread public outcry. The agreement intensified a sense of uncertainty and helplessness among the Ukrainian population, as it demonstrated the political elite's readiness to make substantial concessions on critical national security issues. Thus, the Kharkiv Agreements themselves became a means of information manipulation that amplified Ukraine's vulnerability and created a fertile ground for future aggression.

In conclusion, the information-psychological influences exerted by the Russian Federation on Crimea were of a long-term and evolutionary nature, progressing from early pro-Russian rhetoric to cultural and public initiatives, and ultimately leading to overt political and military-information actions. This strategy was both combined and multi-layered, merging “soft power” (language, culture, public organizations) with “hard” components (the navy, the base, geopolitical pressure, and interstate agreements). This approach created a broad field for the manipulation of public opinion and the formation of psychological loyalty.

Crucially, the information operations were preparatory: their purpose was to prime the audience for an inevitable shift in reality—from

mere prolonged military presence to outright occupation. For Ukraine, one of the main challenges was not only the physical defense of its territory but also the need to ensure resilience in the media and information space, since control over the narrative significantly simplifies control over events. The role of Crimea as an information springboard was critical—historical, ethnic, linguistic, and cultural factors made this region particularly vulnerable to the systemic external information expansion by Russia.

By the time of the Crimea occupation in 2014, the Russian Federation had already established an information-psychological space on the peninsula that greatly facilitated the occupation actions. Through this multi-level strategy, Russia moved the preparatory stages of influence beyond the realm of open conflict itself and transformed information warfare into an effective instrument of subjugation. Countering similar hybrid aggression in the future will require the same level of systematicity and coordination, with a strong emphasis on media literacy, the development of quality domestic information products, and ensuring the transparency of political processes.

References:

1. Bedjeryn M. Inheriting the Bomb: The Collapse of the USSR and the Nuclear Desarmament of Ukraine. Baltimore Johns Hopkins University Press. 2023. XVII + 310 p.
2. Ben B. The 1994 secret operation that saved Crimea, and perhaps Ukraine, from Russian occupation. *Euromaidan press*. 19.08.2023. URL: <https://euromaidanpress.com/2023/08/19/the-1994-secret-operation-that-saved-crimea-and-perhaps-ukraine-from-russian-occupation/> (02.11.2025)

3. Dobbs M. Russians coveting Crimea's riches fleet is pawn in wider contest. *The Washington Post*. April 11, 1992 URL: <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1992/04/12/russians-coveting-crimeas-riches/314c5d79-03f4-428e-b7a1-e7c45bb3d0f5/> (02.11.2025)

4. Houlton S. Eastern rapprochement. *Deutsche Welle*. April 22, 2010. URL: <https://www.dw.com/en/ukraine-extends-russian-naval-bases-lease-in-exchange-for-gas-discounts/a-5495790> (02.11.2025)

5. September 29, 2003 – Start of the Tuzla Island Crisis in the Kerch Strait. URL: <https://ppu.gov.ua/en/press-center/29-veresnia-2003-roku-start-kryzy-navkolo-ostrovu-tuzla-v-kerchenskiy-prototsi/> (02.11.2025)

6. "Sevastopol – Crimea – Russia". *Borysfen Intel*. 18.03.2013. URL: https://bintel.org.ua/en/nash_archiv/arxiv-regioni/arxiv-ukra%D1%97na/sevastopol-krym-rossija (02.11.2025)

Serhii Ivanenko,

Colonel, Doctor of Philosophy, Senior Lecturer,

Military History of Ukraine Department,

NDUU (Kyiv, Ukraine)

ORCID: 0000-0001-6382-040X

e-mail: ivanosergij888@gmail.com

**The Russian Federation's Information War against Ukraine:
essence, methods, and countermeasures**

Russian information warfare against Ukraine is a complex set of measures aimed at undermining statehood, demoralizing the population, and discrediting the Ukrainian government. Its main goal is to weaken Ukraine internally, erode citizens' trust in the political leadership, create a distorted image of the victim state as if it were the aggressor in the international community, and justify Russia's own expansion. The information component is an inseparable part of Russia's "hybrid warfare," combining political, military, economic, diplomatic, cultural, and cyber aspects into a unified system of influence [1].

The Russian Federation prepared for these actions for years. Ukraine proved to be an ideal testing ground for the implementation of information-psychological operations (IPsO), possessing a number of vulnerabilities - from political instability and incomplete reforms to the dependence of some European states on Russian energy carriers. The Kremlin saw the emergence of a successful democratic Ukraine as a direct threat to its own authoritarian model and, therefore, sought to stop its integration with the West and return it to its sphere of influence at any cost.

Russian information aggression is carried out in a multi-dimensional space: internal, external, and international. The internal information front is aimed at demoralizing Ukrainian society, creating a rift between the government, the army, and the citizens, and generating an atmosphere of distrust, fear, and uncertainty. In the external direction, Moscow seeks to convince the world of the legitimacy of its own actions, creating a false image of Russia as a peacemaker and a fighter against terrorism. For this, controlled mass media channels, analytical centers, "cultural foundations," and pseudo-experts are actively used, especially in European countries [2].

At the strategic level, Russia's information-psychological operations are marked by globality and systematic execution. They involve not only military structures but also diplomatic, media, cultural, educational, and religious institutions. These operations are aimed at fostering a "war of meanings", within which objective reality is replaced by created simulacra—images of events that never existed but are actively broadcast into people's consciousness. Examples of such fake narratives include "fascists in Kyiv," "crucified boys," "punitive battalions," or "forbidden weapons." The goal is the complete substitution of understanding of the conflict's nature with interpretations favorable to the Kremlin [3].

Following the occupation of parts of Ukrainian territories, Russia immediately seized control of the local information space, replacing Ukrainian TV channels with its own propaganda resources. This allowed for the creation of a monopolistic information influence over the population, spreading fear, hatred, and a sense of hopelessness. The tactic of "information blitzkrieg," as characterized by former NATO Supreme Allied Commander Europe Philip Breedlove, became unprecedented in its scale and coordination [4].

Russia's information-psychological influence is executed through various methods. These include the "crooked mirror" (distortion of facts and meanings); "speculation on history" aimed at deepening contradictions between Ukraine and Russia; "denial of the obvious" to maintain the image of non-involvement in the aggression; "carpet bombing with disinformation" causing panic and social fragmentation; "ostentatious peacekeeping"—an attempt to position Moscow as a stabilizing force; and economic pressure aimed at destabilizing the Ukrainian economy. A special role is played by the "gas factor," which Russia uses as an instrument of blackmail not only against Ukraine but also against the whole of Europe [5].

State and semi-state media play a huge role in realizing Russian information influence. For example, the budget of the "Russia Today" TV channel has reached hundreds of millions of dollars, and the Sputnik network covers over thirty countries, disseminating pro-Russian messages in dozens of languages. The coordination of this activity is carried out directly by the administration of the President of Russia and the General Staff of the Russian Armed Forces, which has special information-psychological operations groups created within its structure. It is known that units of the 2140th IPso Group and the 346th Separate Special Purpose Brigade took direct part in hybrid operations in Donbas and Crimea, combining intelligence, sabotage, and propaganda activities [6].

Cyberspace has become a new arena of information confrontation. Russian "cyber militias," fictitious hacker groups, and special units conduct disinformation campaigns, hack information systems, and spread panic narratives on social media. At the same time, the Internet and mobile technologies have enabled Ukrainian society to create its own

centers of information resistance—bloggers, volunteers, and citizen journalists who promptly debunk fakes and dismantle propaganda.

Russia invests billions of dollars in its information warfare every year. In 2025 alone, expenditures on propaganda against Ukraine exceeded \$1.4 billion, not including the financing of IPsO by military structures. This indicates the strategic significance of information influence in the Russian military doctrine, where information is considered a weapon no less powerful than missiles or tanks [7].

For Ukraine, information security has become a matter of national survival. Successful counteraction to Russian aggression is only possible if a unified state system of information-psychological counteraction is established, uniting the efforts of military structures, government agencies, public organizations, scientific institutions, and media. An important direction is the development of Ukraine's own high-quality information product, which would not only refute Russian fakes but also form a positive image of Ukraine in the world. It is necessary to intensify state information policy in the occupied territories, strengthen foreign broadcasting and public diplomacy, and ensure information interaction with the Russian audience, despite the Kremlin's attempts to completely close its own media space [8].

Thus, modern warfare is increasingly determined not only by military operations but also by the state's ability to wage an effective struggle in the realm of meanings, symbols, and information. Ukraine has become one of the first testing grounds for global information confrontation, in which victory depends not only on the strength of weapons but also on the power of truth, consciousness, and the unity of society.

References:

1. Горбулін В. “Гібридна війна” як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу. [Електронний ресурс] / Володимир Горбулін Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/internal/gibridna-viyna-yak-klyuchoviy-instrument-rosiyskoyi-geostrategiyi-revanshu_.html /*

2. ЦПД: РФ запустила в Європі пропагандистську кампанію “Росія – не мій ворог”. Інститут масової інформації. Режим доступу: <https://imi.org.ua/news/tspd-rf-zapustyla-v-yevropi-propagandystsku-kampaniyu-rosiya-ne-miy-vorog>

3. Мулява В.Д. Захист військ (сил) від негативного інформаційно-психологічного впливу : навч. посіб. / В.Д. Мулява. К.: НУОУ ім. Івана Черняховського, 2019.180 с.

4. Гусаров В. Mein Kampf и кремлевская пропаганда: чем чудовищнее солжешь, тем быстрее поверят (12 серпня 2014 року). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://sprotyv.info/ru/news/3434>.

5. Дослідження ІМІ: На сайтах т.зв. “ЛНР” та “ДНР” про самопроголошену владу – лише хороше, про українську владу – лише погане. – Інститут масової інформації, 23 лютого 2017 р., Режим доступу: <https://imi.org.ua/news/doslidjennya-imi-na-saytah-tzv-lnr-ta-dnr-pro-samoprogoloshenu-vladu-lishe-horoshe-pro-ukrajinsku-vladu-lishe-pogane>

6. Гусаров В. Силы информационных операций России: каким должен быть ответ Украины? (04 жовтня 2014 року) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://sprotyv.info/ru/news/5931>.

7. Telegram-канал найцікавіші та ексклюзивні новини «Слово і діло». Режим доступу:

https://www.slovoidilo.ua/2025/10/20/infografika/suspilstvo/informaczi-jna-vijna-kremlya-skilky-hroshej-rf-vytrachaye-derzhavnupropahandu#goog_rewarded

8. Джерела інформації, медіа грамотність і російська пропаганда: результати всеукраїнського опитування громадської думки. Аналітичний звіт. К.: Детектор медіа, 2019. 80 с.

Viktoriia Tatarenko,

Phd of administrative management,
Administrator, Real International sro,

Bratislava, Slovakia

Державний університет економіки та технологій,
в.о доцента кафедри публічного управління та
адміністрування

e-mail: antonovavictoria04@gmail.com

ORCID: 0000-0002-1397-028X

War, Memory, and Innovation: Ukraine's Path Through Conflict and Change

Анотація

Тези присвячені аналізу ролі та значення України у контексті Другої світової війни та до дослідження проблеми повномасштабної війни в Україні. Автор розглядає трансформацію воєнної історіографії після здобуття незалежності та висвітлює появу нових методологічних підходів до дослідження війни. Особлива увага приділяється впливу сучасних технологій — безпілотних систем, інформаційних операцій, електронної боротьби та адаптивної протиповітряної оборони — на зміну характеру сучасного бою. У підсумку підкреслюється важливість історичної пам'яті та гуманітарного осмислення війни для формування національної ідентичності й самосвідомості молодого покоління України.

Despite persistent efforts by historians to present the prehistory and history of the Second World War in an objective manner, the opening of new archival sources and the growing desire to overcome ideological stereotypes have renewed the necessity of reexamining Ukraine's role in

that global conflict. Since Ukraine attained independence, national historiography has undergone significant conceptual renewal, marked by the emergence of new methodological approaches to the study of war. Over the past several decades, scholars have produced a substantial body of research that increasingly focuses on the individual, various social groups, and society as a whole in conditions of conflict and crisis.

The present study seeks to analyse the role and significance of Ukraine within the broader context of the Second World War, to delineate the distinctive “Ukrainian dimension” of the conflict, and to consider its enduring implications for modern society—particularly for the younger generation.

At the same time, the ongoing Russia–Ukraine war represents a watershed in modern military history, profoundly transforming theoretical and practical understandings of contemporary warfare. This paper examines five key domains that have emerged as defining characteristics of this conflict: autonomous systems, information operations, electronic warfare, contested logistics, and evolving air defense strategies. Russia’s large-scale invasion of Ukraine in 2022 constituted a critical turning point in the evolution of modern warfare, opening new avenues for the study of military transformation. What was initially conceived by Russian leadership as a rapid campaign has instead become a protracted and attritional conflict, transforming Ukraine’s territory into a real-world laboratory for the testing and adaptation of emerging technologies, doctrines, and operational concepts. Among the most consequential developments has been the increasing prominence of autonomous systems—particularly unmanned aerial vehicles (UAVs)—which have redefined the conduct of reconnaissance, targeting, and strike operations.

Emerging technologies are transforming the modern battlefield by extending operational reach, reducing risks to personnel, and challenging traditional military structures. The ongoing conflict in Ukraine has further highlighted the critical role of information operations, electronic warfare, contested logistics, and adaptive air defence systems in shaping future military strategy.

In the Russia–Ukraine war, both sides have employed unmanned aerial vehicles (UAVs) extensively for reconnaissance, target acquisition, and precision attacks - often beyond the effective range of conventional weapons. This ability to project power across multiple domains while protecting personnel has significantly altered planning and decision-making at the tactical and operational levels.

In Ukraine, this has created a complex and contested aerial environment, despite Russia's initial advantages in conventional air forces. The dual-use nature of drones—combining military and modified civilian technologies—has further blurred the boundaries between commercial and defence innovation.

Although fully autonomous combat platforms remain under development, semi-autonomous and remotely operated systems have already demonstrated significant effectiveness on the battlefield. Their low cost and accessibility have allowed Ukraine to deploy large numbers of such platforms rapidly, even with limited domestic defense production capacity.

The introduction of this revised force architecture has created a level of operational flexibility that was previously unattainable. This approach is particularly advantageous for conventional forces built around expensive and complex platforms.

The war in Ukraine has also demonstrated the remarkable adaptability of unmanned systems across a wide range of missions. Their principal applications include:

- Persistent surveillance: Small, low-visibility drones provide continuous situational awareness, allowing forces to identify enemy positions, movements, and vulnerabilities without endangering personnel.
- Targeting and battle damage assessment: UAVs designate targets for indirect fire systems and provide near-real-time assessments of strike outcomes.
- Strike operations: Armed drones—from modified commercial models to dedicated military platforms—have been employed effectively against personnel, vehicles, and key infrastructure.
- Electronic warfare and communications: UAVs function as aerial platforms for jamming, communications relays, and signals intelligence gathering.
- Logistics support: Unmanned ground vehicles conduct resupply missions to isolated or contested positions, minimizing risk to logistics personnel.

Both Ukrainian and Russian forces have developed the capability to trace drone control signals to their source, enabling counter-battery fire or precision strikes against operators. This threat has compelled frequent relocation of control centres and accelerated the development of more resilient command-and-control architectures, including relay nodes and distributed network systems.

The contested electromagnetic environment has restricted mobility, limited force protection, and reduced the ability to shield manoeuvring elements from enemy attacks. Several aspects of electronic warfare have been particularly influential in this conflict:

- GPS jamming: Disruption of navigation signals has hindered the effectiveness of autonomous systems and precision-guided munitions, forcing the adoption of alternative guidance methods.
- Communications interference: Both sides have targeted communications networks to degrade command and control capabilities.
- Signals intelligence: Interception and analysis of communications have become central to battlefield awareness and targeting.
- Tactical jamming of UAVs: Localized jamming operations have aimed to disrupt reconnaissance and strike drones.
- Frequency agility: In response to Ukrainian jamming, Russian forces have employed frequency-hopping techniques to restore short-term operational capability.

Ukrainian forces have adapted quickly, developing countermeasures such as satellite communications, relay stations, and mesh networks to maintain reliable command and control. The conflict has also exposed long-standing structural weaknesses in Western defence systems. Following the Cold War, disinvestment in air defence capabilities left NATO vulnerable—gaps that became evident after Russia’s 2022 invasion. In addition, decades of counterinsurgency and counterterrorism operations in Iraq, Afghanistan, and against the Islamic State diverted resources away from preparations for high-intensity or near-peer conflicts.

Nevertheless, Ukraine has pioneered innovative approaches to air defence. These include the deployment of extensive networks of inexpensive acoustic sensors to generate comprehensive air pictures, diversification beyond traditional radar systems to improve situational awareness, and the integration of multiple sensing technologies into resilient detection frameworks. These must reflect the realities of

electromagnetically contested environments, logistical disruptions, hybrid threats across multiple domains, and operations under degraded communications and command systems. Future military effectiveness will depend on mastering these challenges while developing adaptive organizational structures and doctrines capable of responding to rapidly evolving conditions.

Conclusion

For decades, the consequences of war have shaped Ukraine's political, economic, and social landscape, leaving behind complex and often contradictory legacies. These experiences have deeply influenced the moral and psychological character of post-war generations. The collective memory of war endures as a vital part of Ukraine's spiritual and historical heritage—a foundation for national identity, resilience, and self-determination that situates the nation within the broader European civilizational context.

Contemporary scholarship on the Second World War increasingly emphasizes its humanitarian dimensions, exploring the profound human suffering, displacement, and moral challenges it produced. For Ukraine's youth, engaging with this history through a European perspective—viewing the war as a shared human tragedy rather than an ideological conflict—is essential. Upholding and understanding the memory of the past is not only a moral duty but also a necessary condition for building a stable, self-aware, and peaceful future.

Reference:

1. Bidocha L. Ukrainska inteligentsiia v period nimetskoï okupatsii: sotsianyi portret ta istorychna dolia [The Ukrainian intelligentsia during the German occupation: social portrait and historical

fate]. Storinky voyennoi istorii Ukrainy (The pages of military history). Kyiv, 2021, no. 1, pp. 72-81.

2. Butkevych B. Kryvavyi slid. Piat naibilshykh zlochyniv radianskoi vlady proty myrnogo naselennia Ukrayiny v roky Drugoyi cvitovoi [A trail of blood. The five biggest crimes of the Soviet authorities against the civilian population of Ukraine during the Second world war]. Tyzhden UA. 2020. <http://tyzhden.ua/History/135437>

3. Druga svitova viyna dla Ukrainy: nove osmyslennia [The Second world war is for Ukraine: a new understanding]. BBC. Ukraina (BBC. Ukraine). 2015.http://www.bbc.com/ukrainian/society/2015/05/150506_ukraine_ww2_az

4. <https://www.csis.org/analysis/lessons-ukraine-conflict-modern-warfare-age-autonomy-information-and-resilience>

ЮРИДИЧНИЙ НАРИС

Оксана Теличко,

кандидат юридичних наук, доцент,

завідувачка кафедри права,

Державний університет економіки і технологій

ORCID: 0000-0003-2536-7442

e-mail: telichko_oa@duet.edu.ua

Віктор Рекун,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри права,

Державного університету економіки і технологій

ORCID: 0000-0002-2636-9426

e-mail: rekun_va@duet.edu.ua

Міжнародні гарантії безпеки: теоретичні засади та практичні виклики

Міжнародні гарантії безпеки держав є ключовим елементом системи міжнародних відносин, спрямованих на збереження миру, стабільності та дотримання принципів міжнародного права.

Тема війни і миру завжди була ключовою в міжнародних відносинах. У сучасному світі, з огляду на глобалізацію та зростання загроз, таких як агресія держав проти суверенних країн, проблема ефективних механізмів міжнародних гарантій безпеки стає надзвичайно актуальною.

Збройна агресія ерефії проти України спричинила глибоку кризу сучасної системи колективної безпеки, яка базується на принципі взаємозалежності держав. Міжнародна та національна безпека продовжують еволюціонувати, що особливо помітно у контексті глобалізаційних процесів, і водночас підкреслює

необхідність удосконалення правових механізмів регулювання цих процесів у сучасних умовах.

Необхідність побудови ефективної системи колективної безпеки виникає через те, що ООН, створена для підтримання міжнародного миру та безпеки, включно з протидією агресії, демонструє обмежену здатність захищати держави-члени від нападів з боку інших членів організації. Створення новітньої системи колективної безпеки вимагає аналізу існуючих недоліків та глибокого осмислення сутності сучасного феномену міжнародної безпеки, що включає як традиційні, так і новітні загрози у глобалізованому світі.

Після завершення Другої світової війни світовий порядок формувався під впливом двополюсного протистояння: Західного блоку на чолі зі США та соціалістичного блоку на чолі з СРСР і його союзниками, що отримало відоме визначення «холодна війна». Проте на початку 1970-х років відносини між цими блоками почали поступово покращуватися, що вилилося у підписання Гельсінських угод, які стали складовою частиною нового світового порядку. Так, з 30 липня по 1 серпня 1975 року 35 держав, серед яких СРСР, США та Канада, підписали документ, метою якого було зменшення міжнародної напруженості, запобігання новому переділу кордонів та військовим конфліктам, а також захист прав людини. Цей документ отримав назву «Заключний акт Наради з безпеки і співробітництва в Європі», більш відомий як Гельсінські угоди, а політична структура, що виникла на їхній основі, стала відома як Організація з безпеки і співробітництва в Європі [1].

На той час сучасні Україна та Росія входили до складу СРСР, який теж підписав декларацію. Гельсінські угоди значно знизили геополітичну напруженість, не поділяючи держав на «переможців»

і «переможених». Документ гарантував європейським країнам стабільність кордонів, територіальну цілісність, мирне вирішення конфліктів, невтручання у внутрішні справи, відмову від насильства, а також рівність і суверенітет держав. Крім того, угоди закріплювали зобов'язання поважати право народів на самовизначення та права людини, включно зі свободою слова, совісті та переконань. Як наслідок, підписання Гельсінських угод стало важливим етапом геостратегічних змін у Європі та суттєво послабило протистояння між Сходом і Заходом.

Але зникненням з геополітичної карти світу Радянського Союзу та введення Російської Федерації до складу Ради Безпеки ООН 24 грудня 1991 року, заклало підвалини до порушення світової системи безпеки у XXI сторіччі. Слід зазначити, що в ст. 23 Статуту Організації Об'єднаних Націй, яка містить перелік членів Ради Безпеки, немає жодної згадки про Російську Федерацію. Це обґрунтовується тим, що Російська Федерація набула цього права за принципом «країна-продовжувач Радянського Союзу». І країна-продовжувач автоматично отримувала всі права та обов'язки попередника, тому що юридично була тим самим об'єктом міжнародного права [2].

Аналізуючи шлях РФ до постійного членства в Раді Безпеки ООН замість СРСР, не можна говорити лише про вдалу юридичну конструкцію, запропоновану американськими юристами як «країна-продовжувач Радянського Союзу», що безумовно виключила всі юридичні питання щодо її статусу в межах цієї організації. На міжнародний статус Російської Федерації значний вплив справило Рішення Ради Глав Держав Співдружності Незалежних Держав, підписане 21 грудня 1991 року в Алма-Аті. У цьому документі держави-учасниці СНД офіційно підтвердили своє прагнення

визнати Російську Федерацію правонаступницею СРСР та водночас залишитися повноправними членами ООН (Рішення Ради Глав Держав Співдружності Незалежних Держав. Дата підписання Україною: 21 грудня 1991 р.) [3].

Питання постійного членства в РБ ООН, було надважливим для РФ, оскільки воно не тільки надавало можливість застосування права вето, а і взагалі ставило під сумнів членство в Раді Безпеки.

Рада Безпеки ООН з 1965 року має у своєму складі 15 країн, зокрема п'ять постійних членів: Велика Британія, Республіка Китай, СРСР, США, Франція — і десять членів, що обираються Генеральною Асамблеєю на два роки за географічною ознакою. П'ять з десяти непостійних членів переобираються щороку [4].

Вибори здійснюються з урахуванням внеску держав-кандидатів у підтримання міжнародного миру та безпеки, у реалізацію інших цілей, визначених Статутом ООН, а також відповідно до принципу справедливого географічного представництва — від регіонів Північної та Південної Америки, Європи, Азії та Африки.

Статут Організації Об'єднаних Націй наділяє Раду Безпеки (РБ ООН) широкими повноваженнями, які охоплюють не лише розгляд актуальних питань міжнародної безпеки, а й ухвалення рішень щодо запровадження санкцій, проведення миротворчих операцій та здійснення заходів превентивної дипломатії. Крім того, Рада Безпеки ООН має право рекомендувати Генеральній Асамблеї прийняття нових держав до складу ООН або виключення держав, які систематично порушують норми Статуту та принципи міжнародного права.

Для ухвалення рішень у Раді Безпеки необхідно щонайменше дев'ять голосів «за», за умови відсутності права вето з боку постійних членів. На відміну від інших органів ООН, які здебільшого мають консультативні чи рекомендаційні функції, Рада Безпеки володіє правом ухвалювати рішення, обов'язкові для виконання всіма державами-членами Організації відповідно до положень Статуту ООН. У разі виникнення загрози миру чи акту агресії Рада Безпеки може вдаватися до введення санкцій або навіть санкціонувати застосування сили для підтримання чи відновлення міжнародного миру та безпеки.

Агресія Іраку проти Кувейту у серпні 1990 року стала одним із найбільш яскравих прикладів порушення основних принципів міжнародного права, закріплених у Статуті ООН, зокрема заборони застосування сили проти територіальної цілісності та політичної незалежності іншої держави. 2 серпня 1990 року іракські війська здійснили збройне вторгнення на територію Кувейту, швидко окупувавши країну та проголосивши її «19-ю провінцією Іраку».

Міжнародна спільнота рішуче засудила ці дії. Рада Безпеки ООН оперативно ухвалила резолюцію № 660 (1990), у якій вимагала негайного і безумовного виведення іракських військ з Кувейту. У подальших резолюціях, зокрема № 661 (1990) «постановила, що всі держави повинні заборонити імпорту з Іраку, перешкодити передачі йому зброї та військового обладнання, а також фінансової та економічної допомоги»; 25 серпня 1990 року РБ ООН прийняла резолюцію № 665 про повне припинення морських торгових зв'язків із Іраком а 25 вересня 1990 року схвалив резолюцію № 670 про введення проти Іраку повітряного ембарго, що передбачає заборону на перевезення в Ірак будь-яких вантажів, крім продуктів харчування і гуманітарної допомоги. Також, за пропозицією США

РБ ООН 29 листопада 1990 резолюцією № 678 дозволила застосування проти Іраку військової сили для звільнення Кувейту для відновлення міжнародного миру та безпеки в регіоні.

У результаті у січні 1991 року розпочалася військова операція «Буря в пустелі», здійснена коаліцією держав під проводом США. Вона завершилася звільненням Кувейту та поразкою Іраку. Ця ситуація стала одним із небагатьох випадків, коли Рада Безпеки ООН ефективно застосувала колективні механізми примусу, передбачені Статутом ООН, для відновлення міжнародного миру та покарання агресора.

Цей оптимістичний сценарій ефективного реагування міжнародного співтовариства та стримування агресії через механізми ООН не міг бути реалізований під час повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну, зважаючи на її статус постійного члена Ради Безпеки ООН та право вето.

У своєму виступі перед Радою Безпеки ООН 5 квітня 2022 року Президент України Володимир Зеленський зазначив: «Ми маємо справу з державою, яка перетворила право вето на право вбивати» [5]. Ця фраза стала символом глибокої кризи Організації Об'єднаних Націй.

Таке твердження є цілком обґрунтованим, враховуючи, що постійний член Ради Безпеки ООН, органу, створеного для забезпечення міжнародного миру та безпеки, сприяння співпраці між державами, захисту прав людини та розвитку соціально-економічних процесів, протягом тривалого часу фактично виступає агресором у міжнародних відносинах.

Ще одним із найяскравіших прикладів неспроможності системи колективної безпеки є Будапештський меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про

нерозповсюдження ядерної зброї від 5 грудня 1994 року. Згідно з його положеннями, у відповідь на зобов'язання України щодо ядерного роззброєння, США, Російська Федерація та Велика Британія підтвердили низку гарантій. Зокрема, вони зобов'язалися поважати незалежність, суверенітет та існуючі кордони України; утримуватися від загрози силою або її застосування проти територіальної цілісності та політичної незалежності України (за винятком застосування сили з метою самооборони відповідно до Статуту ООН); не вдаватися до економічного тиску з метою підпорядкування власним інтересам здійснення Україною суверенних прав; а також звертатися до Ради Безпеки ООН із закликом до негайних дій для надання допомоги Україні у випадку, якщо вона стане жертвою акту агресії чи загрози агресії із застосуванням ядерної зброї [6].

Однак, у Будапештському меморандумі відсутні будь-які чітко визначені механізми та інструменти гарантування безпеки України, а також дієві процедури реагування у випадку порушення цих гарантій. У документі не передбачено юридично зобов'язуючих санкцій чи інших заходів примусу щодо держави-агресора. Запропонований формат *«меморандуму»* мав переважно політичний, а не правовий характер, що значною мірою звузило можливості його реалізації. Крім того, цей документ не був ратифікований парламентами країн-підписантів, що ще більше послабило його правову чинність і зменшило політичне значення.

Як наслідок, Будапештський меморандум продемонстрував системну вразливість механізмів міжнародних гарантій безпеки, які спираються не на правові, а на декларативно-політичні засади.

Агресія російської федерації проти України у 2014 році, а згодом і повномасштабне вторгнення у 2022 році стали

безпрецедентним прикладом порушення міжнародних зобов'язань та одночасно — крахом довіри до існуючої системи безпекових гарантій. Генеральний секретар ООН Антоніу Гутерреш, в свою чергу, у лютому 2022 року заявив: «Світ став свідком порушення Статуту ООН у найбільш драматичний спосіб – сторження російської федерації в Україну» [7]. Феноменом ситуації є той факт, що на Україну напала країна-постійний член Ради Безпеки ООН, ядерна держава до того ж один із гарантів Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї.

Отже, досвід України показує, що міжнародні гарантії безпеки є необхідним, але не завжди достатнім інструментом захисту держави. Ефективність механізмів ООН значною мірою залежить від дотримання постійними членами принципів Статуту. Криза колективної безпеки, проявлена під час агресії ерефії, підкреслює потребу реформування міжнародної системи гарантій безпеки та посилення міжнародної відповідальності держав-агресорів.

Перелік посилань:

1. Conference on security and co-operation in europe final act – Helsinki 1975.

[Електронний ресурс]. Режим доступу:
URL: org/files/f/documents/5/c/39501.pdf

2. Статут Організації Об'єднаних Націй (з поправками). Статут Міжнародного Суду Організації Об'єднаних Націй. [Електронний ресурс]. Режим доступу:
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text

3. Рішення Ради Глав Держав Співдружності Незалежних Держав. Алма-Ата: 21 грудня 1991 рік.

URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_217#Text

4. https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9E%D1%80%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D1%96%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F_%D0%9E%D0%B1%27%D1%94%D0%B4%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%85_%D0%9D%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%B9

5. Зеленський В. Виступ на засіданні Ради Безпеки ООН 5 квітня 2022 р. // Офіс Президента України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.president.gov.ua/>

6. Договір про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_098#Text

7. Гутерреш А. Виступ Генерального секретаря ООН на засіданні Ради Безпеки 23 лютого 2022 року // ООН News. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://news.un.org/uk/story/2022/02/1116382>

УДК 342.922;351.86

Владислав Карелін,
доктор юридичних наук, доцент,
підполковник юстиції,
професор кафедри військового права
військового факультету міжнародних відносин та права
Військового інституту
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
e-mail: vlad.karelin1989@ukr.net

**До питання сутності та значення адміністративно-
правового режиму організації цивільно-військового
співробітництва**

Вступ. Питання здійснення адміністративно-правового режиму організації цивільно-військового співробітництва в умовах військової агресії рф проти України актуальні нині, оскільки саме вони багато в чому визначають ефективність діяльності Збройних Сил України та як наслідок – мир і порядок у державі. Це, на нашу думку, зумовлює необхідність розгляду питання глибше. Дослідження проблеми адміністративно-правового режиму організації цивільно-військового співробітництва військової агресії рф проти України в умовах є однією з малодосліджених проблем у науці адміністративного права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До питання цивільно-військового співробітництва зверталась низка науковців правників і військових, зокрема: І.М.Коропатнік, В.Я.Настюк,

О.О. Оліфіров, С.В. Петков, О.Ф. Сальнікова, В.М. Тарасов, В.М. Телелим, Р.В. Шаповал, І.М. Шопіна й інші.

Постановка завдання. Метою статті є характеристика сутності й значення адміністративно-правового режиму організації цивільно-військового співробітництва як ефективного засобу протидії військовій агресії РФ проти України.

Виклад основного матеріалу. Як видається, досліджуючи поняття «адміністративноправий режим організації цивільно-військового співробітництва», необхідно розпочати з розкриття підходів до розуміння таких базових понять, як «режим», «правовий режим» та «адміністративно-правовий режим».

Термін «режим» є первинним для визначення всіх інших понять і категорій, оскільки саме він зумовлює зміст і значення всіх інших категорій режимів. А тому, насамперед, потрібно визначити, що означає зазначена вище категорія. Термін «режим» має своїм корінням французьке слово «régime» й латинське «regimen» у значенні: державний устрій, форма правління, точно встановлений розпорядок життя, праці, відпочинку, система заходів, правил, запроваджуваних для досягнення певної мети, певні умови, необхідні для забезпечення роботи, функціонування, існування чого-небудь [1, с. 576].

Як справедливо зазначає В.В. Конопльов, режим виникає лише в зонах так званого інтенсивного правового регулювання, коли законодавець приділяє особливу увагу конкретному об'єкту правовідносин [2, с. 170]. Це зумовлює ситуацію, коли правовий режим усе частіше стверджується як важлива категорія адміністративно-правової науки. Такої думки, до речі, дотримуються як вітчизняні, так і зарубіжні вчені.

Поняття «правовий режим» законодавчо не закріплено, тому натеper науковці тлумачать його по-різному, пропонують різноманітні терміни для його назви.

Ряд вчених (зокрема, Т.П. Мінка) визначають правовий режим через його розуміння як певного зовнішнього вияву чи правової форми відповідного регулювання відносин у тій або іншій сфері життєдіяльності держави й суспільства. Фактично, йдеться про відбиття правовим режимом правовідносин в їх динаміці, що забезпечується через зміну й перетворення всіх наявних елементів, які входять до змісту правового регулювання: це й норми права й акти, що мають забезпечити їхню практичну реалізацію, і наявний стан правосвідомості, правової культури, наявних у правовідносинах принципів тощо. Саме ці елементи й повинні забезпечити досягнення цілей і завдань, що постають перед регулюванням відповідних відносин [3, с. 123-127].

Досліджуючи значення та сутність правового режиму, Д.Д. Коссе визначає кілька важливих його характеристик: по-перше, режим устанавлюється законодавством і залежить від забезпечення зі сторони держави; по-друге, його метою є регламентація специфічним чином конкретних сфер суспільних відносин, обмежена часом або простором тих чи інших суб'єктів та об'єктів права; по-третє, режим передбачає особливий порядок правового регулювання, що здійснюється безперервно (правового впливу), й містить сукупність юридичних засобів, що займають чітко визначене місце в їхній ієрархії; по-четверте, забезпечує необхідне соціальне становище в державі, належну сприятливу обставу для існування певного типу правовідносин або несприятливі наслідки, що мають на меті забезпечення задоволення інтересів учасників відносин; по-п'яте, встановлює додаткові можливості для

застосування до порушників встановлених обмежень та обов'язків юридичної відповідальності конкретного розміру й виду (фактично – за порушення норм і вимог відповідних правових режимів) [4, с. 28].

Говорячи про структуру правових режимів, зазначений автор наголошує, що вона складається з певного числа базових і допоміжних елементів. Базовими є сам механізм правового регулювання (норми права, юридичні факти, форми реалізації правових приписів, акти реалізації прав та обов'язків), суб'єкти й об'єкти права, методи, за допомогою яких відбувається взаємодія цих суб'єктів з об'єктами, встановлені й забезпечені гарантії дотримання цього статусу, що містить також і можливість застосування до порушників юридичної відповідальності [4, с. 28-29].

Крім того, нині в науковій літературі прослідковується існування двох основних думок щодо тлумачення змісту поняття «правовий режим», які отримали умовні найменування: управлінський та сутнісно-правовий напрями [5, с. 120-121].

Таким чином, підбиваючи проміжний підсумок аналізу наявних нині наукових підходів щодо розуміння правових режимів, можемо стверджувати, що, незважаючи на певні відмінності у визначеннях, вчені сходяться на думці, що будь-який правовий режим – це певний порядок регулювання, що містить комплекс правових засобів, за допомогою яких і забезпечується необхідне соціальноправове становище суб'єктів або об'єктів права. Водночас і сам по собі правовий режим виступає інструментом правового регулювання, з огляду на що правові режими взагалі й галузеві правові режими зокрема – це проблемні утворення, доцільність і потреба вивчення яких не викликає сумнівів.

До числа основних елементів змісту адміністративноправового режиму належать правові засоби, що виявляються заходами захисту й гарантують дотримання цього режиму в заданих параметрах. До їх числа належать: правозастосовна діяльність суб'єктів реалізації виконавчої влади, в тому числі тих, хто безпосередньо застосовує державний примус, адміністративно-юрисдикційні повноваження, судовий контроль за діяльністю апарату управління [6, с. 76].

Для глибшого розуміння та виокремлення елементів адміністративно-правового режиму цивільно-військового співробітництва необхідно з'ясувати поняття та елементи адміністративно-правового режиму, що є базовими категоріями в цьому блоці знання.

На думку О.І. Миколенка, адміністративному праву як елементу системи права України притаманний свій правовий режим, який, як уже зазначалося, розуміється нами як специфічний порядок правового регулювання. Він охоплює: цілі, принципи, предмет і метод адміністративноправового регулювання; статус суб'єктів, установлений адміністративним правом; адміністративно-правові гарантії та адміністративно-правовий стан [7, с. 254-277].

У науковій літературі поширена позиція, що адміністративне право, як і будь-яка інша галузь права, характеризується особливими режимами регулювання, та саме останні визначаються специфічними рисами цієї галузі права, тією роллю, а також завданнями й функціями [8, с. 189].

У підручнику з адміністративного права наголошується, що адміністративно-правовий режим є відокремленим і самостійним правовим інститутом, який характеризується наявністю

організаційно-забезпечувальних елементів і спрямовується на встановлення оптимальних із боку держави відносин у конкретній, доволі вузькій, проте вельми важливій сфері – забезпеченні безпеки особи, держави й суспільства [9, с. 195].

Ю.П. Битяк доводить, що розглядуваний режим містить визначене об'єднання адміністративно-правових засобів, якими регулюються правовідносини, й базується на централізованому порядку й використанні імперативного методу правового впливу з існуванням певної асиметрії суб'єктів правовідносин [10, с. 276].

У навчальній літературі з адміністративного права виділяються такі базові елементи адміністративно-правового режиму: принципи існування та розвитку розглядуваного режиму; метод, за допомогою якого відбувається нормативне регулювання відносин; специфічні адміністративно-правові засоби, за допомогою яких відбувається виникнення визначених форм прав та обов'язків; положення адміністративного законодавства, які належать до питань регулювання значного обсягу різноманітних соціальних відносин, пов'язаних із державним управлінням; установлення поряд із загальногалузевим правовим режимом внутрішньогалузевих правових режимів [11, с. 324].

Базовим, безперечно, слід визнати підхід В.В. Белєвцевої та В.Я. Настюка, які до елементів адміністративно-правового режиму відносять типові елементи, що є тотожними для змісту всіх адміністративно-правових режимів і мають ознаки заходів режимної спрямованості. До типових елементів науковці відносять цільове призначення, правові принципи, об'єкт адміністративно-правового регулювання, юридичний стан суб'єктів та адміністративно-правовий механізм [12, с. 74].

Інші фахівці серед ознак адміністративно-правових режимів називають такі:

- специфічна сфера їх існування – вони забезпечують певний порядок у сфері інтересів і впливу публічної влади й у зв'язку з реалізацією державними владними органами своїх обов'язків у напрямі забезпечення безпеки, необхідної охорони, захисту;

- накази, режимні вимоги, зазвичай, містять заборонні й такі, що зобов'язують, адміністративно-правові норми, що певною мірою обмежують загальну правосуб'єктність фізичних та юридичних осіб;

- адміністративно-правовий режим також характеризується і позитивним аспектом, на чому наголошується й у юридичній літературі. Йдеться про зобов'язання державних органів, посадовців, організацій, установ, підприємства й громадян поводитися певним чином для досягнення тієї або іншої мети в напрямі забезпечення безпеки суспільства й держави. Таке зобов'язання може мати загальний характер правової орієнтації, чіткої вимоги, вказівки, доручення на виконання тієї або іншої юридично значущої дії;

- обов'язковими суб'єктами правових режимів є компетентні органи влади публічного рівня;

- більшість адміністративно-правових норм, що лежать у підґрунті таких режимів, можуть бути впроваджені виключно через відповідне правозастосування та, відповідно, видання актів правозастосування індивідуального характеру;

- під час регулювання правовідносин, що утворюються між невідладними суб'єктами й владою публічного характеру з приводу виконання режимних правил, застосовується адміністративно-правовий метод впливу;

– порушення правил та обмежень режиму спричиняє вжиття заходів примусу адміністративного характеру [8, с. 192].

Грунтуючись на власному баченні підходів до визначення поняття та сутності адміністративно-правового режиму, О.В. Адабаш висловлюється щодо доцільності виділення таких його ключових ознак:

– правовий режим запроваджується для забезпечення безпеки держави в будь-якій сфері діяльності країни;

– перед установленням адміністративно-правового режиму, в більшості випадків, розробляється та схвалюється правозастосовний акт індивідуальної дії;

– правила й норми режиму містять в собі конкретні обмеження та звуження правового статусу;

– обов’язково повинна бути окреслена мета введення відповідного правового режиму, яка повинна передбачати й відповідати всім діям, спрямованим на її досягнення;

– необхідно передбачити нагляд компетентних суб’єктів за дотриманням режимних правил;– застосування імперативного методу регулювання

відносин;

– передбачення застосування до порушників певних заходів примусу за порушення режимних правил [13 с. 39].

Наголошуючи на мультидисциплінарному характері адміністративно-правових режимів, Н.М. Бірюкова підтримує вищевказану позицію [14, с. 220].

Висновки. Отже, під адміністративно-правовим режимом організації цивільно-військового співробітництва розуміється самостійний, законодавчо визначений, комплексний правовий інститут, який складається з комплексу заходів діяльності центрів

цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України, інших військових формувань, державних і правоохоронних органів, утворених відповідно до законів України по координації та взаємодії з органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями, організаціями й громадянами в районах дислокації військових частин і підрозділів Збройних Сил України з метою формування позитивної громадської думки й забезпечення сприятливих умов для виконання Збройними Силами України покладених на них завдань і функцій шляхом надання допомоги цивільному населенню в розв'язанні проблемних питань життєдіяльності з використанням військових і невійськових сил і засобів.

Перелік посилань:

1. Словник іншомовних слів / за ред. О.С. Мельничука. Київ : Гол. ред. УРЕ, 1974. 776 с.
2. Конопльов В.В. Категорія «адміністративно-правовий режим» в юридичній науці та законодавстві України. Форум права. 2010. № 1. С. 170-174.
3. Мінка Т.П. Онтологічна характеристика правового режиму. Право і суспільство. 2012. № 3. С. 123-127.
4. Коссе Д.Д. Значення та сутність правового режиму в правовій системі України. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 2. С. 25-29.
5. Шарабурина О.О. Поняття адміністративно-правового режиму інформації з обмеженим доступом (основні підходи). *Часопис Київського університету права*. 2011. № 2. С. 120-123.

6. Снігур В.М. Правова природа адміністративно-правових режимів в Україні. Право і суспільство. 2007. № 4. С. 73-77.

7. Миколенко О.І. Теорія адміністративного процедурного права : монографія. Харків : Бурун Книга, 2010. 336 с.

8. Бєлєвцева В.В. Сутність та особливості адміністративно-правових режимів у сфері державно безпеки України. Вісник Національної академії правових наук України. 2012. № 3 (70). С. 185-194.

9. Адміністративне право в Україні / за ред. С.В. Ківалова. Одеса : Юрид. лит., 2003. 321 с.

10. Административное право Украины / Ю.П. Битяк, В.В. Богуцкий, В.Н. Гарашук и др. ; под ред. Ю.П. Битяка. Харьков : Право, 2003. 576 с.

11. Адміністративне право : навчальний посібник / З.Р. Кисіль, Р.В. Кисіль. 3-тє вид. Київ : Алерта; ЦУЛ, 2011. 696 с.

12. Настюк В.Я., Бєлєвцева В.В. Адміністративно-правові режими в Україні : монографія. Харків : Право, 2009. 128 с.

13. Адабаш О.В. Поняття, сутність та ознаки адміністративно-правових режимів. Європейські перспективи. 2013. № 12. С. 36-40.

14. Бірюкова Н.М. Щодо підходів до інтерпретації категорії «адміністративно-правовий режим». Південноукраїнський правничий часопис. 2011. № 4. С. 219-221.

Влада Анзіна,
здобувачка вищої освіти,
спеціальність: «Право»,
Державний університет економіки і технологій,
e-mail: anzina_vv_24049@kneu.dp.ua

Микола Веселов,
професор кафедри права,
доктор юридичних наук, професор,
Державний університет економіки і технологій,
e-mail: veselovndl@ukr.net

Від Нюрнберга до Гааги: еволюція міжнародних трибуналів та їх значення для України

Сучасні події в світі, зокрема повномасштабна війна проти України, актуалізували питання міжнародного кримінального правосуддя. Тема еволюції міжнародних трибуналів є надзвичайно важливою, адже поєднує історичну пам'ять про найбільші злочини минулого зі становленням норм міжнародного права. Від Нюрнберга до Гааги – це шлях розвитку механізмів притягнення до відповідальності за воєнні злочини, злочини проти людяності, геноцид та агресію. Ця еволюція має міждисциплінарний характер: вона лежить на перетині історії (осмислення уроків минулих трагедій) та юриспруденції (формування правових інструментів для покарання винних). Розуміння цього шляху особливо важливе для України, яка сьогодні не лише переживає повномасштабний збройний конфлікт, а й виступає ініціатором нових підходів до міжнародної відповідальності агресорів. Необхідність офіційного

визнання воєнних злочинів і злочинів проти людяності стає питанням національної гідності та історичної справедливості.

Після Другої світової війни Нюрнберзький трибунал (1945–1946) став символом започаткування міжнародного кримінального правосуддя. Вперше в історії керівники держав-агресорів були особисто поставлені перед міжнародним судом за скоєні злочини [1]. На Міжнародному військовому трибуналі в Нюрнберзі судили нацистських лідерів, обвинувачених у трьох основних категоріях злочинів: злочини проти миру (планування та розв'язання агресивної війни), воєнні злочини (порушення законів та звичаїв війни, включно з убивствами військовополонених і мирного населення, депортаціями, руйнуваннями без військової необхідності) та злочини проти людяності (масові вбивства, поневолення, депортації цивільних, переслідування за національними чи релігійними ознаками) [2]. Нюрнберзький процес заклав базові принципи індивідуальної кримінальної відповідальності: він підтвердив, що державні посади чи наказ керівництва не звільняють від відповідальності за міжнародні злочини. Це був безпрецедентний крок від концепції необмеженого суверенітету до визнання пріоритету людяності і права – верховенство права над воєнною доцільністю [3].

Нюрнберзький трибунал мав колосальний вплив і на формування колективної пам'яті і на розвиток міжнародного права. Його вирoki задокументували злочини нацизму для історії, забезпечивши формальне визнання масштабів Голокосту та інших злочинів проти людства. Принципи, проголошені в Нюрнберзі, було згодом закріплено в міжнародних документах – з'явилися Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього (1948) [4], Женевські конвенції (1949) [5] та інші акти, що

ґрунтувалися на уроках Другої світової війни. Таким чином, Нюрнберзький процес став фундаментом для подальшої інституціоналізації міжнародного кримінального правосуддя і моральним орієнтиром у боротьбі з безкарністю за злочини проти людства [2].

В період холодної війни запанувала пауза в міжнародному правосудді, але наприкінці ХХ століття світ зіткнувся з масштабними збройними конфліктами і етнічними чистками після розпаду соціалістичних багатонаціональних держав. Першим прецедентом відродження міжнародних трибуналів став Міжнародний трибунал щодо колишньої Югославії (МТКЮ), заснований Радою Безпеки ООН. Карний трибунал почав роботу у 1993 році, у Гаазі, та притягнув до відповідальності понад 160 осіб, серед яких – високопоставлені військові і політичні лідери [6]. Трибунал щодо Югославії встановив важливі юридичні прецеденти, зокрема визнав систематичні етнічні чистки формою геноциду, кваліфікував масове насильство як воєнний злочин і злочин проти людяності, а також утвердив принцип командної відповідальності за дії підлеглих [7]. Досвід МТКЮ став переконливим доказом того, що міжнародне співтовариство здатне організувати правосуддя навіть під час триваючого конфлікту, якщо для цього є політична воля.

Наступним кроком був Міжнародний трибунал щодо Руанди (МТР),

створений у 1994 році після знищення близько 800 тисяч представників національної меншини в країні. МТР вперше в історії виніс вирoki за злочин геноциду, а також зробив важливі висновки щодо класифікації його складових, визнавши сексуальне насильство актом геноциду, спрямованим на навмисне знищення

групи людей [8]. Як і МТКЮ, руандійський трибунал продемонстрував, що принцип невідворотності покарання може застосовуватися глобально, незалежно від континенту чи політичної ваги винних – ключовим є масштаби і тяжкість злочину.

Досвід *ad hoc* трибуналів виявив як ефективність міжнародного правосуддя, так і його проблеми [9]. Усвідомлюючи потребу у постійному механізмі, світова спільнота перейшла до інституціоналізації міжнародного кримінального правосуддя. Кульмінацією цього процесу стало створення Міжнародного кримінального суду (МКС). У 1998 році було ухвалено Римський статут – договір, що заснував МКС, а в 2002 році суд у Гаазі розпочав свою діяльність на постійній основі [10]. МКС отримав юрисдикцію щодо найтяжчих злочинів: геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів, злочину агресії, а пізніше – екоциду. На відміну від трибуналів ООН, МКС не обмежений одним конфліктом чи регіоном: він покликаний діяти постійно та універсально, на засадах договору, до якого приєдналися держави [11]. Створення МКС стало революційним кроком у міжнародному праві: вперше людство отримало постійний судовий орган для переслідування воєнних злочинців незалежно від їхньої національності чи посади. Водночас МКС стикається з викликами політичного характеру – низка великих держав (зокрема, США, Росія, Індія, Китай) не приєдналися до Римського статуту, що обмежує юрисдикцію суду. Попри ці обмеження, за дві декади роботи МКС провів низку розслідувань і процесів, виніс перші вироки і видав ордери на арешт осіб, обвинувачених у масових звірствах [11]. Таким чином, до початку ХХІ століття еволюція міжнародних трибуналів привела до формування загальної інфраструктури міжнародного кримінального правосуддя – від

одноразових трибуналів до постійного суду, який втілює принцип невідворотності покарання на глобальному рівні.

Одним із суперечливих аспектів міжнародного реагування на масові злочини стала концепція гуманітарної інтервенції, яка обґрунтовує право держав або міжнародних коаліцій здійснювати збройне втручання в межах іншої суверенної держави з метою захисту цивільного населення від масових звірств, геноциду чи інших злочинів проти людяності. На тлі трагедій у низці країн гуманітарна інтервенція стала предметом гострих дискусій. Прихильники вказували, що міжнародна спільнота має моральний обов'язок втрутитися, щоб зупинити геноцид або етнічні чистки, критики ж наголошували на тому, що такі інтервенції порушують принцип суверенітету та можуть використовуватися як привід для геополітичного втручання [12].

Для подолання хаотичності та суперечливості підходів до гуманітарних інтервенцій міжнародне співтовариство розробило концепцію «Відповідальність за захист» (Responsibility to Protect, R2P). Цю концепцію було одностайно підтримано на Саміті ООН у 2005 році як новий підхід до суверенітету і захисту прав людини. R2P ґрунтується на ідеї, що суверенітет держави не лише дає права, а й накладає відповідальність: держава має первинний обов'язок захищати своє населення від геноциду, воєнних злочинів, етнічних чисток і злочинів проти людяності. Якщо ж держава не спроможна або не бажає цього робити, відповідальність за захист цивільного населення переходить до міжнародного співтовариства [13]. Попри дискусійність, доктрина R2P стала важливим етичним та політичним орієнтиром: вона закріпила в міжнародному дискурсі думку, що суверенітет не є щитом для тирановбивць, а захист людей від масових звірств – спільна справа всього людства.

Агресія російської федерації (далі – рф) проти України, що триває з 2014 року, а в лютому 2022 року переросла в повномасштабне вторгнення, створила новий виклик для системи міжнародного права. У ході цього конфлікту світ став свідком численних воєнних злочинів та, ймовірно, злочинів проти людяності: цілеспрямовані обстріли цивільної інфраструктури, масові вбивства мирних мешканців, тортури й позасудові страти, депортація українських дітей та дорослих на територію ерефії, насильство на окупованих територіях [14]. Ці факти не лише шокували суспільство, а й спонукали міжнародну спільноту до безпрецедентної уваги та солідарності в питанні притягнення винних до відповідальності. Україна зайняла проактивну позицію: попри сам факт продовження бойових дій, вже під час війни ведеться масштабна робота зі збору доказів, документування злочинів та підготовки юридичних позовів. В українському суспільному і політичному дискурсі міцно вкорінилася думка, що воєнні злочини російських посадовців і військових не мають терміну давності і не можуть бути предметом політичного «компромісу» – вони повинні отримати справедливую правову оцінку на міжнародному рівні.

З перших днів вторгнення Україна співпрацює з Міжнародним кримінальним судом. Ще у 2014–2015 роках вона визнала його юрисдикцію, а в 2024 ратифікувала Римський статут [15], ставши повноправним учасником. У березні 2023 року МКС видав ордер на арешт Володимира Путіна за депортацію українських дітей [16] — вперше міжнародний суд звинуватив чинного лідера держави-члена Радбезу ООН під час війни.

Окрему увагу варто приділити ідеї створення спеціального трибуналу для злочину агресії проти України. Підписана 26 червня

2025 року в Страсбурзі угода між Україною та Радою Європи передбачає створення саме такого органу; це перший випадок з часів Другої світової війни, коли спеціально засновують суд для розслідування агресії. За проєктом, ця установа працюватиме на базі існуючих інституцій Ради Європи і дозволить судити керівництво країни-агресора, зокрема і політичних лідерів. Важливим є те, що спецтрибунал передбачає співпрацю з МКС: обидві інституції зможуть працювати паралельно над злочинами російської агресії, не блокуючи одна одну [17]. Такий підхід враховує комплементарність і вносить новий рівень довіри – міжнародне визнання цих судів ширшим колом країн надає процедурі легітимності.

Таким чином, Україна водночас апелює до досвіду Нюрнберга, використовує чинні міжнародні інституції та ініціює створення нових правових механізмів. Українське суспільство і держава наполягають, що справедливість має бути досягнута не тільки на полі бою, а й у залі суду. Отже, Україна сьогодні відіграє помітну роль у правовій еволюції: випробовує на міцність існуючі міжнародні механізми та стимулює їхній розвиток, спираючись на уроки минулого і одночасно формуючи прецеденти для майбутнього.

Шлях від Нюрнберга до Гааги – це більше ніж історичний огляд становлення міжнародних трибуналів. Це історія поступового утвердження принципу, що неприпустимі злочини проти людяності не мають залишатися безкарними, ким би вони не були скоєні. Досвід Нюрнберзького процесу навчив світ, що встановлення правди і справедливості за найбільші злочини є необхідною умовою для загоєння ран та відновлення міжнародного порядку. Наступні трибунали конкретизували цей урок, показавши, що пам'ять про

жертви має бути підкріплена судовими вироками винним. Інституціоналізація у вигляді Міжнародного кримінального суду стала відповіддю на прагнення зробити правосуддя постійним і всеосяжним. Доктрини на кшталт «*Responsibility to Protect*» відображають моральну еволюцію міжнародного співтовариства, яке більше не готове сприймати суверенітет як індульгенцію для масових злочинів.

Для України значення цього історико-правового розвитку є глибоко практичним. Переживаючи жорстоку агресію, українці черпають сили в усвідомленні того, що світ має працюючі (хоч і недосконалі) інструменти справедливості. Пам'ять про Нюрнберг надихає вимогу невідворотності покарання агресора, а сучасні механізми – від МКС до спеціально створеного трибуналу – дають надію, що ця вимога буде реалізована. У підсумку, еволюція міжнародних трибуналів демонструє єдність історичної пам'яті та права: минуле вчить нас, що без правосуддя не буває тривалого миру, а право, спираючись на пам'ять, розвивається, щоб забезпечити справедливість сьогодні і запобігти звірствам у майбутньому. Для всього світу, і особливо для України, яка зараз бореться не лише за свою свободу, але й за тріумф міжнародного права над безкарністю, ця спадкоємність є джерелом моральної підтримки і дороговказом до правового світового порядку.

Перелік посилань:

1. Коруч У. З. Практика Нюрнбеньського трибуналу та її значення для кваліфікації пропаганди війни як міжнародного злочину. *Альманах міжнародного права*. 2020. № 24. С. 222-230. DOI <https://doi.org/10.32841/ILA.2020.24.26>.

2. Дерейко І. І., Коваль М. В. Нюрнберзький процес 1945–1946. Енциклопедія історії України: Т. 7: Мі-О / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – Київ : В-во «Наукова думка», 2010. 728 с.: іл..

3. Найт Б., Сааков В. Роль Нюрнберзького процесу для міжнародного права. DW. URL: <https://www.dw.com/uk/ak-nurnberzkij-proces-prisluzivsa-rozvitku-miznarodnogo-prava/a-18632728> (дата звернення: 19.09.2025).

4. Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього: Міжнародний документ ООН від 09.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155#Text (дата звернення: 19.09.2025).

5. Женевські конвенції про захист жертв війни 1949 року. Омбудсман України. URL: <https://www.ombudsman.gov.ua/uk/zhenevski-konvenciyi-pro-zahist-zhertv-vijni-1949-roku> (дата звернення: 19.09.2025).

6. Уроки та значення Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії. *Громадський простір*. URL: <https://www.prostir.ua/?library=uroky-ta-znachennya-mizhnarodnoho-kryminalnoho-trybunalu-schodo-kolyshnoji-yuhoslaviji> (дата звернення: 21.09.2025).

7. The Tribunal irreversibly changed the landscape of international humanitarian law. 2022. URL: <https://www.icty.org/en/about> (дата звернення: 21.09.2025).

8. Коруц У. З. Вплив практики міжнародних кримінальних трибуналів на визначення пропаганди війни як міжнародного злочину. *Право і суспільство*. 2020. № 1 С. 262–275. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2021.1.40> 22.09.2025.

9. Матковський А. А. Вплив трибуналів ad hoc на становлення та розвиток механізму міжнародної кримінальної відповідальності. *Юридичний міжнародний науковий журнал*. 2023. № 146. С. 627–631. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-6/146>.

10. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду: Міжнародний документ ООН від 17.07.1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення 22.09.2025).

11. Музиченко О. В., Обловацька Н. О., Карандась М. В. Взаємодія з Міжнародним кримінальним судом за законодавством України. *Юридичний міжнародний науковий журнал*. 2023. № 85. С. 343–346. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-12/8512/85>.

12. Петриченко Д. Гуманітарна інтервенція: міжнародні та політико-правові аспекти. Соціально-політичні студії. Науковий альманах. Праці молодих науковців. 2024. № 8. С. 127–131. URL: <https://dspace.onu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/81c6c266-68e6-4911-916b-a0be90684752/content> (дата звернення: 23.09.2025).

13. Хрystова Г. Доктрина «R2P»: зобов'язання держави та міжнародної спільноти щодо захисту прав людини. Вісник Національної академії правових наук України. 2014. № 2. С. 42–52. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/9428/1/Khrystova.pdf> (дата звернення: 23.09.2025).

14. Міжнародний кримінальний суд. Результати роботи Офісу Генерального прокурора з Міжнародним кримінальним судом. *Офіс генерального прокурора*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/mizhnarodnij-kriminalnij-sud> (дата звернення: 23.09.2025).

15. Верховна Рада України ратифікувала Римський статут Міжнародного кримінального суду та поправки до нього. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/252711.html> (дата звернення: 25.09.2025).

16. 17 березня 2023 року Міжнародний кримінальний суд (МКС) в Гаазі видав ордери на арешт президента росії володимира путіна та уповноважену при президенті росії з прав дитини марії львової-бєлової. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: https://www.rada.gov.ua/news/news_%20kom/259864.html (дата звернення: 25.09.2025).

17. Угода між Україною та Радою Європи про створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України: Міжнародний документ Ради Європи від 25.06.2025 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_002-25#Text (дата звернення: 25.09.2025).

Анастасія Алексієнко,

здобувачка вищої освіт

спеціальність: «Право»,

Державний університет економіки і технологій,

e-mail: alekseenkonastya4@gmail.com

Оксана Теличко,

завідувачка кафедри права, доцент,

кандидат юридичних наук,

Державний університет економіки і технологій,

e-mail: telichko_oa@duet.edu.ua

Міжнародна безпека через призму *jus ad bellum* і *jus in bello*: правові підходи та сучасні виклики

Війна і мир залишаються ключовими категоріями для дослідження міжнародних відносин. Як демонструє історія, конфлікти охоплюють політичні та правові аспекти, а їх причини часто полягають у нерівновазі сил, територіальних суперечках і недотриманні міжнародних домовленостей. Війна розглядається як крайня форма міжнародного конфлікту, що характеризується застосуванням збройної сили, тоді як мир — як стан відсутності насильства і забезпечення безпеки. На сучасному етапі міжнародного розвитку питання війни і миру регулюються не лише моральними та політичними уявленнями, а й нормами міжнародного права, зокрема через співвідношення принципів *jus ad bellum* і *jus in bello* (право на війну та право у війні).

Міжнародне право встановлює ключові принципи, що регулюють застосування сили між державами та поведінку у збройних конфліктах. Одними з найважливіших є *jus ad bellum* (з

лат. *право на війну*), що визначає законні підстави для застосування сили, та *jus in bello* (з лат. *право у війні*), що регулює дії сторін під час війни.

Jus ad bellum визначає, за яких умов держава може застосувати силу. У статті 51 Статуту ООН чітко сказано: «Цей Статут жодним чином не обмежує невід’ємне право на індивідуальну або колективну самооборону у разі збройного нападу на Члена Організації, до того часу, поки Рада Безпеки не здійснить заходів, необхідних для підтримання міжнародного миру та безпеки. Заходи, вжиті Членами Організації Об’єднаних Націй при здійсненні цього права на самооборону, негайно повідомляються Раді Безпеки і жодним чином не зачіпають повноваження і відповідальність Ради Безпеки відповідно до цього Статуту щодо вжиття в будь-який час таких дій, які вона вважатиме необхідними для підтримання або відновлення міжнародного миру та безпеки» [1]. Саме цим правом користується Україна, обороняючись від російської агресії.

Практика Міжнародного Суду ООН відіграє важливу роль у тлумаченні цих норм. Зокрема, у справі «Корфуський канал» (1949 р.) [6] Суд встановив, що держава несе відповідальність за шкоду, спричинену іншим державам через бездіяльність у забезпеченні безпеки на своїй території або в нейтральних водах, навіть за відсутності прямого застосування сили. Цей прецедент закріпив принцип державної відповідальності та обов’язку утримуватися від дій, що загрожують безпеці інших держав.

У справі «Нікарагуа проти США» (1986 р.) [5] Суд розширив ці положення, постановивши, що підтримка збройних формувань та постачання зброї іноземній державі також порушує заборону застосування сили. Таким чином, МС ООН поступово формує

прецедентну практику, що охоплює як прямі акти агресії, так і непрямі форми втручання, закріплюючи ключові принципи міжнародного права щодо миру і безпеки.

Ці рішення слугують фундаментом для подальшого розвитку норм міжнародного гуманітарного права та правових механізмів запобігання конфліктам, а також підкреслюють важливість відповідальності держав за свої дії та бездіяльність на міжнародній арені.

Норми *jus in bello* регулюють поведінку сторін під час війни. Основою є Женевські конвенції 1949 року та Додаткові протоколи 1977 року [4]. Відомий швейцарський юрист Жан Пікте наголошував: *«Мета гуманітарного права — обмежити страждання, а не виправдати війну»*. Саме тому навіть агресор зобов'язаний поважати цивільне населення, захищати поранених і не застосовувати заборонені засоби ведення війни.

Сучасні війни часто поєднують традиційні збройні дії, кібератаки, пропаганду та економічний тиск. Це ставить під сумнів ефективність класичних норм *jus ad bellum* і *jus in bello*, вимагає оновлення правового інструментарію та адаптації до нових форм загроз.

Сучасні виклики міжнародному праву набули нових форм. Одним з них є кібервійна. У грудні 2015 року масштабна кібератака залишила понад 230 тис. українців без електрики. Це стало першим задокументованим випадком у світі, коли кібератака мала такий руйнівний ефект. Однак, міжнародне право досі не визначило, чи є ця атака актом агресії. Як зазначає фінський правознавець Мартті Коскінніємі: *«Міжнародне право завжди запізнюється. Воно реагує на вже скоєні злочини, але майже ніколи не встигає запобігти новим»*.

Ще одним викликом міжнародного права є діяльність терористичних угруповань. Після подій 11 вересня 2001 року Рада Безпеки ухвалила резолюцію 1373, яка надала державам право протидіяти терористичним організаціям навіть поза їхньою юрисдикцією. Ця практика актуальна і в українському контексті, де бойові дії ведуться з боку незаконних формувань, підтриманих Росією.

Нарешті, однією з найнебезпечніших новацій стає використання автономних систем озброєнь. Хоча поки що їхнє застосування не врегульоване, дискусії у рамках Конвенції ООН про певні види звичайних озброєнь показують, що людство стоїть перед новою етичною дилемою. Відомий американський філософ Майкл Сендел попереджає: «Якщо ми дозволимо машинам вирішувати, кого вбивати, ми втратимо саму суть людяності».

Міжнародне право завжди було відображенням політичної волі держав, і як зазначала суддя Міжнародного Суду Розалін Хігінс: «Міжнародне право не існує в ізоляції — воно є результатом рішень людей і держав». Сьогодні ця теза особливо актуальна. Війна Росії проти України довела, що існуюча система безпеки не може ефективно зупинити агресора, коли він є постійним членом Ради Безпеки ООН і має право вето. Реформа Ради Безпеки, вироблення правил для кіберпростору і заборона автономних систем озброєнь є ключовими завданнями сучасності.

Отже, загальні теорії війни і миру продовжують бути актуальними, проте сучасні конфлікти вимагають поєднання класичних правових норм із новими підходами, здатними протистояти гібридним загрозам. Міжнародне право має залишатися ключовим інструментом для забезпечення миру та безпеки, захисту прав людини та запобігання масштабним

конфліктам у світі та повернутися до своєї головної місії, закріпленої у преамбулі Хартії ООН: ««врятувати прийдешні покоління від лиха війни». Саме через захист України і через створення нових механізмів відповідальності світ має довести, що право сильніше за силу. Як сказав український історик Ярослав Грицак: «Російсько-українська війна — це війна за майбутнє Європи і світу. Якщо Україна вистоїть, міжнародне право відродиться, якщо ні — повернеться право сили [9]».

Перелік посилань:

1. Хартія Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду // Офіційний переклад. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text
2. Гутерреш А. Виступ Генерального секретаря ООН на засіданні Ради Безпеки 23 лютого 2022 року // ООН News. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://news.un.org/uk/story/2022/02/1116382>
3. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 3314 (XXIX) «Визначення агресії» від 14 грудня 1974 року. [Електронний ресурс]. Режим доступу: [https://undocs.org/ru/A/RES/3314\(XXIX\)](https://undocs.org/ru/A/RES/3314(XXIX))
4. Женевські конвенції від 12 серпня 1949 року та Додаткові протоколи до них від 1977 року // Офіційний переклад. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text
5. Міжнародний Суд ООН. Справа «Військова та парамілітарна діяльність у Нікарагуа та проти неї» (Нікарагуа проти США), рішення від 27 червня 1986 року. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.icj-cij.org/case/70>

6. Міжнародний Суд ООН. Справа «Корфуський канал» (Велика Британія проти Албанії), рішення від 9 квітня 1949 року. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.icj-cij.org/case/1>
7. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН ES-11/1 «Агресія проти України» від 2 березня 2022 року. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://undocs.org/en/A/RES/ES-11/1>
8. Зеленський В. Виступ на засіданні Ради Безпеки ООН 5 квітня 2022 р. // Офіс Президента України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.president.gov.ua/>
9. Грицак Я. Подолати минуле: глобальна історія України. Київ: Портал, 2022. 416 с.

Дар'я Ампілогова,
здобувачка вищої освіти,
спеціальність: «Право»,
Державний університет економіки і технологій
e-mail: d.o.ampilohova@kneu.dp.ua

Дмитро Пилипенко,
(науковий керівник),
доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права,
Державний університет економіки і технологій
e-mail: pylypenko_d@kneu.dp.ua

Окремі аспекти виконання адміністративних повноважень суддею в умовах воєнного стану

В умовах воєнного стану питання забезпечення належного функціонування системи правосуддя набуває особливої актуальності. Суддя, як ключова фігура кримінального провадження, покликаний гарантувати реалізацію конституційних прав і свобод людини. Так, відповідно до ст. 55 Конституції України, «права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади [1]. Здійснюючи правосуддя, суддя повинен керуватися принципами, визначеними ст. 129 Конституції України, де закріплено, що суддя, здійснюючи правосуддя, є незалежним та керується верховенством права, а основними засадами судочинства є рівність усіх учасників процесу, змагальність сторін, забезпечення доведеності вини, право на апеляційний перегляд тощо [1].

Особливе значення має й дотримання міжнародних стандартів у сфері правосуддя. Зокрема, ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод передбачає, що кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом [2].

Разом з тим, специфіка воєнного часу потребує внесення до кримінального процесуального законодавства положень, що враховують надзвичайні обставини, але не повинні нівелювати принципи незалежності суддів та засади верховенства права, яка є відображенням природно-правової концепції існування права в сучасному суспільстві [3, с. 175]. Саме тому належна нормативна регламентація правового статусу судді у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану має як теоретичне, так і практичне значення.

І.В. Гловюк, розглядаючи питання визначення функціональної спрямованості судової діяльності у кримінальному процесі України зазначає, що єдиною беззаперечною кримінально-процесуальною функцією суду є вирішення справи по суті (правосуддя). З цього приводу, вірно зазначає Д. Філін, що правосуддя виражає основне призначення суду, є його функцією, хоча й не охоплює всієї процесуальної діяльності останнього, особливо в досудових стадіях кримінального процесу [4, с. 252]. С.С. Аскеров наголошує на важливості конституційного принципу незалежності і недоторканності суддів та підкорення їх тільки закону, який нерозривно пов'язаний з іншими принципами кримінального процесу. Гарантована Конституцією України незалежність суддів, насамперед, забезпечується особливим порядком їх обрання або призначення на посаду та звільнення з посади; заборона впливу на

них у будь-який спосіб; захистом професійних інтересів; підкоренням суддів при здійсненні правосуддя лише закону; особливим порядком притягнення їх до дисциплінарної відповідальності; гарантуванням державою фінансування та належних умов для функціонування судів і діяльності суддів [5, с. 185]. О.А. Панасюк підкреслює, що чинне законодавство оперує такими категоріями, як «повноваження», «функції», «компетенція» суду, «юрисдикція», які не завжди правильно узгоджені як між собою, так і з положеннями юридичної науки. Нерідко навіть самі науковці помилково не розділяють значення цих понять, підміняючи одні іншими, не зовсім доречно, правильно й адекватно використовуючи їх у своїх висловлюваннях [6, с. 283]. Науковець зазначає, що повноваження суду повинні узгоджуватися з його процесуальними функціями, що випливають із завдань, які стоять перед судом у кримінальному процесі, відповідати вимогам змагальної побудови кримінального судочинства. Наділення суду невластивими йому повноваженнями, призводить до дисбалансу процесуальних інтересів, порушення рівноправності сторін перед судом і є неправомірним. Щодо поняття компетенції, то воно охоплює сукупність юридично встановлених повноважень державного органу, якими він наділений для здійснення своїх функцій та вирішення завдань у певній сфері діяльності, в цьому разі – у сфері кримінального судочинства. Правильне визначення компетенції суду, сприяє нормальному функціонуванню, усуненню дублювання і правильному розподілу повноважень між різними органами [6, с. 284-285].

Погоджуючись з наведеними позиціями науковців, вважаємо, що належна нормативна регламентація правового статусу судді в кримінальному провадженні має вирішальне значення для

забезпечення ефективного здійснення правосуддя. Чітке законодавче визначення повноважень суду та критеріїв їх реалізації є необхідною передумовою дотримання принципів незалежності суду, змагальності сторін та рівності перед законом. Особливо актуальним це питання є в умовах воєнного стану, коли будь-які прогалини або неузгодженості у правовому регулюванні статусу судді можуть призвести до порушення прав учасників кримінального провадження та ускладнити процес судового розгляду.

Аналіз чинного законодавства свідчить про наявність колізії між нормами КПК України та Закону України «Про судоустрій та статус суддів» щодо критеріїв заміщення адміністративних функцій голови суду. Так, згідно з п. 4 ч. 1 ст. 615 КПК України, у разі відсутності голови суду та його заступника, розподіл матеріалів кримінального провадження між суддями забезпечує найстарший за віком суддя [7]. Водночас, ч. 3 ст. 24 ЗУ «Про судоустрій та статус суддів» встановлює, що адміністративні повноваження здійснює «суддя цього суду, який має більший стаж роботи на посаді судді» [8].

Наведена неузгодженість, створює правову невизначеність. З одного боку, у КПК міститься нормативне положення, ключовим критерієм якого є саме «віковий ценз», з іншого боку, у ЗУ «Про судоустрій та статус суддів» акцентовано увагу саме на стажі роботи відповідного судді для можливого виконання ним адміністративних функцій. На наше переконання, така розбіжність має принципове значення для забезпечення ефективності функціонування судової системи нашої держави.

На нашу думку, віковий критерій, у такому випадку, не завжди відображає обсяг професійного досвіду та рівень кваліфікації

конкретного судді. Так, відповідно до ст. 69 ЗУ «Про судоустрій та статус суддів», на посаду судді може бути призначений громадянин України, не молодший тридцяти та не старший шістдесяти п'яти років. За умов, якщо суддею призначено особу, яка за віковим критерієм тяжіє до максимальної вікової межі, то у випадку виниклої потреби щодо заміщення керівництва конкретного суду, такий суддя може бути старшим за віком від усіх інших суддів, водночас, такий суддя не є найбільш досвідченим у професійному, суддівському сенсі.

Разом з тим, критерій стажу роботи, як вбачається, є об'єктивним показником професійного досвіду судді та знання ним специфіки судової діяльності. Крім цього, в умовах воєнного стану особливого значення набуває саме критерій професійного досвіду, адже суддя з більшим стажем роботи здатний приймати виважені рішення в нестандартних ситуаціях та, при цьому, ефективніше координувати роботу суду. Усунення окресленої нами колізії в законодавстві, є необхідною умовою забезпечення належного функціонування судової системи в умовах воєнного стану.

Проведений аналіз, свідчить про необхідність внесення змін до КПК України з метою усунення виявлених нормативних неузгодженостей. Пропонуємо викласти п. 4 ч. 1 ст. 615 КПК України у такій редакції: *«У разі відсутності голови суду та його заступника, розподіл матеріалів кримінального провадження між суддями забезпечує суддя цього суду, який має більший стаж роботи на посаді судді»* (курсив наш – Д.П., Д.А.).

Запропонована редакція процесуальної норми, на наш погляд, матиме кілька позитивних наслідків. По-перше, буде сприяти забезпеченню єдності правового регулювання та підвищенню рівня правової визначеності в кримінальній процесуальній сфері. По-

друге, застосування критерію стажу роботи забезпечить призначення найбільш досвідчених суддів, здатних ефективно організувати роботу суду в умовах воєнного стану. По-третє, уніфікація законодавчих підходів зменшить ризики процесуальних помилок та оскаржень, які є невід’ємними елементами сучасної дійсності сфери кримінальної юстиції.

Перелік посилань:

1. Конституція України. Верховна Рада України. Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Верховна рада. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 20.10.2025).

2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) Рада Європи; Конвенція, Міжнародний документ, Протокол від 04.11.1950 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 20.10.2025).

3. Пилипенко Д.О. Окремі сутнісні аспекти принципу верховенства права в системі засад кримінально-виконавчого права. Науковий вісник публічного та приватного права, 2021. Випуск 4. С. 171-175.

4. Гловюк І.В. Функціональна спрямованість судової діяльності у кримінальному процесі України. Наукові праці Національного університету "Одеська юридична академія", 2015. Т. 17. С. 251-261.

5. Аскеров С.С. Принцип незалежності і недоторканності суддів у кримінальному процесі України та Азербайджану. Правове

життя: сучасний стан та перспективи розвитку. Збірник тез наукових доповідей II Міжнародної науково-практичної конференції студентів та аспірантів (17-18 березня 2006 року м. Луцьк). Луцьк, 2006. С. 185-186.

6. Панасюк О.А. До питання про співвідношення понять «повноваження» та «компетенція» суду в кримінальному провадженні. Публічне право, 2013. № 4 (12). С. 282-290.

7. Кримінально-процесуальний кодекс України : Кодекс України від 28.12.1960 № 1001-05 : станом на 19 листоп. 2012 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05#Text> (дата звернення: 20.10.2025).

8. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII : станом на 4 черв. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 20.10.2025).

Анна Бричка,
здобувачка вищої освіти,
спеціальність: «Право»,
Державний університет економіки і технологій
e-mail: brychka_av_23128@kneu.dp.ua

Дмитро Пилипенко,
(науковий керівник),
доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права,
Державний університет економіки і технологій
e-mail: pylypenko_d@kneu.dp.ua

Щодо повноважень прокурора під час досудового розслідування в умовах воєнного стану

Роль прокурора на стадії досудового розслідування є критично важливою, особливо, в умовах воєнного стану в Україні. Чітка нормативна регламентація його повноважень забезпечує законність і ефективність кримінального провадження.

Воєнні реалії, як бойові дії чи обмежений доступ до судів, ускладнюють розслідування, що вимагає адаптації законодавства для уникнення затягувань чи зловживань. Науковці підкреслюють ключову роль прокурора в кримінальному процесі. В.М. Юрчишин вважає прокурора координатором, який забезпечує законність і спрямовує слідство [1, с. 26]. Г. Тюрін визначає роль прокурора крізь призму його участі в процедурах укладання угод в межах кримінального провадження [2, с. 400]. Д.О. Пилипенко розглядає участь прокурора в кримінальному провадженні як координатора

процесуальної взаємодії представників правоохоронних органів на початковій стадії досудового розслідування [3, с. 163]. Д.М. Мірковець розглядає зміст професійної діяльності прокурора в межах реалізованих ним повноважень процесуального керівника досудовим розслідуванням [4, с. 155].

Ми, зі свого боку, підтримуємо ідею активної ролі прокурора в межах кримінального провадження, при цьому, в умовах воєнного стану його повноваження мають бути визначені вельми конкретизовано та відповідати критерію правової визначеності.

Воєнний стан ускладнює досудове розслідування, а у чинному КПК, на жаль, не в повній мірі враховано ці особливості практичних реалій кримінальної процесуальної сфери. Так, згідно з п. 2 ч. 1 ст. 615 КПК, за неможливості виконання слідчим суддею певних повноважень в умовах воєнного стану, їх реалізує керівник відповідної прокуратури. Ця нормативна специфіка безумовно розширює повноваження прокурора в межах кримінального провадження, але, водночас, без конкретизованих законодавчих меж реалізації прокурором вищевказаних повноважень, що зазвичай здійснюються слідчими суддями, як наслідок, може призводити до негативних наслідків для всього кримінального провадження. В даному випадку, мова йде про продовження строку досудового розслідування в умовах воєнного стану відповідно до ст. 294 КПК. Відповідно до ч. 3 вказаної процесуальної норми, досудове розслідування може бути продовжено: 1) до трьох місяців - керівником окружної прокуратури, керівником обласної прокуратури або його першим заступником чи заступником, заступником Генерального прокурора; 2) до шести місяців - слідчим суддею за клопотанням слідчого, погодженим з керівником обласної прокуратури або його першим заступником чи

заступником, заступниками Генерального прокурора; 3) до дванадцяти місяців - слідчим суддею за клопотанням слідчого, погодженим із Генеральним прокурором чи його заступниками [5].

В умовах воєнного стану, коли прокурор уповноважений реалізовувати повноваження слідчого судді, у тому числі, щодо продовження строку досудового розслідування, не є однозначно зрозумілим до якої саме межі може продовжуватися прокурором строк досудового розслідування? Дослівне тлумачення положень ст.ст. 294 та 615 КПК не дає відповідь на це питання. На наше переконання, законодавець має внести відповідні зміни до змісту чинної редакції ст. 615 КПК та визначити процесуальну межу продовження прокурором строку досудового розслідування в умовах воєнного стану.

Крім цього, на наше переконання, окремої уваги з боку законодавця підлягає визначення підстав продовження строку досудового розслідування в умовах воєнного стану. Так, згідно з ч. 4 ст. 294 КПК, строк досудового розслідування злочину може бути продовжений до трьох місяців, якщо його неможливо закінчити внаслідок складності провадження, до шести місяців - внаслідок особливої складності провадження, до дванадцяти місяців - внаслідок виняткової складності провадження [5]. Окреслені законодавчі підстави для продовження строку досудового розслідування в кримінальному провадженні, є узагальненими та, безумовно, не враховують специфіку кримінальних проваджень в умовах воєнного стану.

На нашу думку, вищезгадані підстави щодо продовження строку досудового розслідування у вигляді різновидів складності кримінальних проваджень, не в повній мірі є актуальним для проваджень в умовах воєнного стану. Адже, у такому випадку,

доволі розповсюдженими є явища практичної неможливості проведення слідчих (розшукових) дій під час стадії досудового розслідування. Це, безумовно, пов'язано з тим, що в умовах воєнного стану, слідчі відповідних органів та підрозділів досудового розслідування, що розташовані в регіонах нашої держави, де відбуваються бойові дії, працюють в умовах перманентного ризику для свого життя й здоров'я. Крім цього, такі умови створюють загрозу й для інших учасників кримінального провадження. Наприклад, в умовах воєнного стану вкрай складно, а подеколи навіть неможливо, враховуючи безпекову складову, здійснити такі слідчі (розшукові) дії, як огляд місця події, обшук, слідчий експеримент тощо, а також залучити до такі дій підозрюваного, свідків, понятих. Це, врешті-решт, негативним чином впливає на дотримання слідчими строків досудового розслідування в умовах воєнного стану. На нашу думку, такі обставини цілком обґрунтовано можуть вважатися підставами для продовження прокурором строку досудового розслідування в умовах воєнного стану. Тому, на наше переконання, чинна редакція ст. 615 КПК потребує внесення змін щодо визначення підстав продовження строку досудового розслідування з урахуванням не лише складності кримінальних проваджень, а й з обов'язковим визначенням дійсних перешкод для досудового розслідування, пов'язаних з бойовими діями в умовах воєнного стану.

Перелік посилань:

1. Юрчишин В.М. Функції прокурора у досудовому розслідуванні : теорія і практика : автореф. дис. ... доктора юрид. наук : спец. 12.00.09. Запоріжжя, 2016. 39 с.

2. Тюрін Г. Прокурор як суб'єкт кримінального провадження на підставі угод. Юридичний вісник, 2014. № 6. С. 397-401.

3. Пилипенко Д.О., Андріяшевський А.Г. Щодо питання визначення окремих аспектів особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного стану. Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика, 2023. № 1(5). С. 162-165.

4. Мірковець Д.М. Інститут керівництва досудовим слідством за проектом КПК України. Проблеми реформування кримінально-процесуального та кримінального законодавства України: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. Харків : ХНУВС, 2011. С. 152-156.

5. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 22.10.2025)

Валерія Гавриленко,
здобувачка вищої освіти,
спеціальність: «Право»,
Державний університет економіки і технологій
e-mail: leragavrilenko10@gmail.com

Дмитро Пилипенко,
(науковий керівник),
доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права,
Державний університет економіки і технологій
e-mail: pylypenko_d@kneu.dp.ua

Окремі аспекти початку досудового розслідування в умовах воєнного стану

Належна нормативна регламентація стадії досудового розслідування є критично важливою для забезпечення законності та ефективності всього кримінального провадження. Саме на цій початковій стадії збирається основна доказова база, формується напрямок розслідування та відбувається обмеження конституційних прав і свобод осіб. Початок повномасштабного вторгнення росії на територію нашої держави 24 лютого 2022 р. зумовив виникнення суттєвих викликів для нашої країни. Це в буквальному сенсі торкнулося всіх сфер внутрішньодержавних правовідносин [1, с. 162]. В повній мірі це стосувалося й сфери кримінальної юстиції України, забезпечення належного функціонування якої було одним з пріоритетних завдань нашої держави. У цьому контексті галузь кримінального процесуального законодавства також потребувала окремої уваги з боку науковців та,

безпосередньо, законодавця щодо подальшого поліпшення норм цього нормативно-правового акту та створення правових механізмів протидії вищевказаним викликам.

Слід зазначити, що актуальність і необхідність чіткого правового регулювання кримінальної процесуальної сфери набуває ключового значення, оскільки умови воєнного стану створюють безпрецедентний тиск на національну правоохоронну систему. Вказаний аспект вимагає запровадження та забезпечення функціонування дієвих кримінальних процесуальних важелів впливу на цю негативну ситуацію та вирішення актуальних питань кримінального судочинства, що постають перед правоохоронними органами. Провідна роль при цьому цілком закономірно відводиться органам досудового розслідування. Принагідно доцільно вказати, що значення стадії досудового розслідування кримінального провадження, а також місце й роль слідчого, дізнавача, прокурора у функціонуванні всієї сфери кримінальної юстиції – важко переоцінити. З цього приводу, В. Нор слушно зазначає, що саме на стадії досудового розслідування формується доказова база, від якої залежить подальший рух кримінального провадження та його результативність [2, с. 456]. Також слід погодитися з думкою В. Романюка, який наголошує, що якість досудового розслідування визначає правову обґрунтованість судового вироку, а тому воно має здійснюватися з дотриманням принципів повноти, об'єктивності та неупередженості [3, с. 512]. О. Кучинська щодо цього питання стверджує, що в умовах воєнного стану досудове розслідування виконує не лише доказову функцію, а й функцію оперативного реагування на злочини проти національної безпеки, військові злочини та інші прояви агресії [4, с. 15]. Цілком погоджуючись з позиціями вітчизняних науковців,

необхідно зазначити, що стадія досудового розслідування відіграє ключову роль під час здійснення кримінального провадження. Саме під час цієї стадії здійснюється комплекс слідчих (розшукових) дій, за результатами яких формується обсяг доказової інформації, яка покладатиметься в основу обвинувальної тези та у подальшому формуватиме позицію державного обвинувача в судовій стадії кримінального провадження.

Варто наголосити, що в умовах воєнного стану представники правоохоронних органів в особі працівників підрозділів досудового розслідування стикаються із суттєвою та, водночас, актуальною проблематикою щодо належної реалізації завдань кримінального провадження, визначених у ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України (далі - КПК)). Вказане, зумовлює внесення відповідних нормативних доповнень до чинного КПК, у зв'язку з чим зміст, зазначеного кодифікованого нормативно-правового, корегується та змінюється. В цьому контексті доцільно звернути увагу на Розділ IX¹ КПК (Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану) (далі – Розділ IX¹ КПК), який було додано законодавцем до змісту закону у відповідь на загрози, пов'язані з воєнними викликами, що постали перед нашою державою.

Водночас, в умовах сьогодення, ці норми потребують постійної уваги не лише з боку законодавця, а й науковців у контексті оперативного корегування та внесення змін до їх змісту за складної внутрішньодержавної ситуації [1, с. 162]. Зазначене, безумовно стосується належних законодавчих положень Розділу IX¹ КПК, які визначають порядок процесуальних дій уповноважених учасників кримінального провадження в умовах воєнного стану. Так, відповідно до п. ч. 1 ст. 615 КПК, у

невідкладних випадках до винесення дізнавачем, слідчим, прокурором постанови про початок досудового розслідування може бути проведений огляд місця події (постанова приймається невідкладно після завершення огляду) [5]. Слід наголосити, що таке положення Розділу IX¹ КПК суттєво обмежує перелік процесуальних дій, які дозволяється виконувати уповноваженим суб'єктам до початку досудового розслідування в умовах, не пов'язаних з воєнним станом. Згідно з ч. 3 ст. 214 КПК, крім огляду місця події, до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі - ЄРДР), слідчому, дізнавачу, прокурору дозволено виконувати такі процесуальні дії: 1) відібрання пояснень; 2) проведення медичного освідування; 3) отримання висновку спеціаліста і зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису [5].

На наше переконання, перелік процесуальних дій, які дозволено здійснювати уповноваженим представникам держави до моменту внесення відомостей до ЄРДР та початку досудового розслідування, має бути ідентичним як у звичайних правових умовах, так й в умовах воєнного стану. Вважаємо, що позиція вітчизняного законодавця, яка визначена в ч. 1 ст. 615 КПК, у контексті регламентації початкового етапу досудового розслідування в умовах воєнного стану, має нормативно корелюватися з положенням ч. 3 ст. 214 КПК. Враховуючи це, доцільно до редакції ч. 1 ст. 615 КПК додати вищевказані положення, які містяться в ч. 3 ст. 214 КПК та, відповідно, збільшити перелік можливих процесуальних дій, які дозволено виконувати уповноваженим суб'єктам до початку досудового розслідування. Цей аспект безумовно розширить варіативність

професійної діяльності слідчого, дільнавача, прокурора на початковому етапі досудового розслідування, що, на наш погляд, врешті-решт, позитивним чином впливатиме на якісні показники реалізації функції кримінального переслідування в межах кримінального провадження.

Перелік посилань:

1. Пилипенко Д.О., Андріашевський А.Г. Щодо питання визначення окремих аспектів особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного стану. Українська поліцейстика : теорія, законодавство, практика, 2023. № 1(5). С. 162-165.

2. Нор В.Т. Проблеми теорії і практики досудового розслідування : монографія. Львів: Ліга-Прес, 2017. 456 с.

3. Романюк В.В. Кримінальне процесуальне право : навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2021. 512 с.

4. Кучинська О.П. Досудове розслідування в умовах воєнного стану: новели законодавства. Вісник кримінального судочинства, 2022. № 3. С. 15–21.

5. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 18.10.2025)

Валерія Дегтяренко,
здобувачка вищої освіти,
спеціальність: «Право»,
Державний університет економіки і технологій
e-mail: leradegtarenko@gmail.com

Владислав Ямковий,
(науковий керівник),
доцент, кандидат юридичних наук,
доцент кафедри права,
Державний університет економіки і технологій
e-mail: yamkovyi_vi@duet.edu.ua

Право на архівну інформацію в контексті історичної пам'яті

Історична пам'ять - це не просто набір фактів із минулого, а основа нашої ідентичності та розуміння того, хто ми є. Вона тримається на достовірних джерелах, і серед них архіви мають особливе значення. Саме завдяки архівним документам, ми можемо відтворити реальну картину подій, відокремити правду від міфів та позбутися спотворень інформації, які часто нав'язувалися суспільству.

Метою цієї роботи є дослідження правової природи та суспільного значення права на доступ до архівної інформації як важливого елементу формування історичної пам'яті українського народу. Завдання - проаналізувати нормативно-правову базу, що регулює доступ до архівів репресивних органів; з'ясувати його роль у забезпеченні права на історичну правду; визначити взаємозв'язок між відкритістю архівної інформації та процесом відновлення

національної ідентичності; а також окреслити проблеми реалізації цього права в сучасних умовах.

Право на доступ до архівної інформації - це гарантоване державою право кожної фізичної та юридичної особи на вільне ознайомлення, пошук і використання документів, створених, отриманих або таких, що перебували у репресивних органах комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років. Це право закріплене в Законі України «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років» № 316-VIII від 09.04.2015, яким держава гарантує право кожного на доступ до архівної інформації. Згідно з ним, архівна інформація репресивних органів - це будь-яка інформація, зафіксована на матеріальних носіях, що була створена, отримана або перебувала у структурах тоталітарного режиму. Такий підхід підкреслює важливість збереження історичної пам'яті, достовірності фактів минулого та протидії інформаційним маніпуляціям [1].

Український інститут національної пам'яті роз'яснює, що це право є частиною загального права на доступ до публічної інформації, а також елементом захисту прав людини на історичну правду [2].

Архівні матеріали охоплюють усе, починаючи від державних документів і рішень органів влади до особистих історій звичайних людей. Вони дозволяють побачити не лише «велику» історію - війни, політики, міжнародних подій, - а й життя конкретних громад, родин та особистостей. Саме завдяки архівам ми сьогодні можемо відновлювати історії таких постатей, як Василь Стус - поет і дисидент, чії слідчі справи збереглися у фондах радянських спецслужб, Олександр Довженко - кінорежисер, чії щоденники та документи відкривають його світогляд і боротьбу з цензурою, або

Левко Лук'яненко - політик і правозахисник, архівні свідчення про якого дають можливість оцінити масштаби радянських репресій проти інакодумців. Подібні матеріали дозволяють побачити не лише державні процеси, а й долі людей, що формували культурну, політичну й духовну історію України. Зрештою, це формує і колективну, і національну пам'ять.

Яскравим прикладом використання архівів є дослідження часів Другої світової війни. Саме завдяки їм, ми можемо відновити реальну картину подій, зрозуміти масштаби окупаційної політики та побачити діяльність українського спротиву. Такі документи стають основою для книжок, шкільних програм, публічних виставок і, головне, дають можливість молодим поколінням формувати власне уявлення про минуле.

Законодавство України прямо гарантує право на архівну інформацію. Основними нормативними актами тут є закони України «Про доступ до публічної інформації» [3] та «Про Національний архівний фонд та архівні установи» [4].

Закон України «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років», відкрив можливість безкоштовно працювати з документами радянських спецслужб. Усі матеріали без сучасних грифів секретності стали доступними для кожного [1].

Закон України «Про Національний архівний фонд та архівні установи» визначає, що громадяни мають право користуватися архівними документами на підставі заяви й посвідчення особи. Відмовляти можуть лише у виняткових випадках - наприклад, якщо документи на реставрації або науковій обробці [4].

Обмеження доступу до особистої або конфіденційної інформації зазвичай діє протягом 75 років з моменту створення

документа, якщо не передбачено інше [3]. Але важливо розуміти, що право на доступ до архівів має і свої обмеження - воно врівноважується необхідністю захищати персональні дані та державну таємницю. Цей баланс підтримують і міжнародні стандарти - зокрема, рекомендації ЮНЕСКО та норми Європейської конвенції з прав людини.

Дуже показовим є досвід роботи з архівами радянського періоду. Вони дозволяють дослідникам відновити масштаб політичних репресій, розкрити замовчувані сторінки історії та чесно говорити про травми, які пережило українське суспільство. Так само архівні документи про Голодомор є беззаперечним доказом трагедії, що допомагає нам не лише вшановувати пам'ять жертв, а й формувати розуміння: такі події не мають повторитися.

Однак із реалізацією права на архівну інформацію в Україні є проблеми, серед яких наступні: обмежений доступ до частини документів, технічні бар'єри, слабе фінансування архівних установ.

Досі недостатньо розвинена цифровізація, через що для багатьох громадян архіви залишаються «закритими» просто з технічних причин. Водночас надзвичайно важливо впроваджувати сучасні технології, створювати онлайн-бази, щоб будь-який охочий міг працювати з документами навіть без відвідування архівів.

Відкритість архівів має поєднуватися із захистом особистих даних. Це виклик, який потребує чітких правил наприклад: які документи можна відкривати повністю, а які варто обмежувати, аби зберегти приватність, не блокуючи при цьому наукових і суспільних досліджень.

Норми законів України «Про Національний архівний фонд та архівні установи», «Про доступ до публічної інформації», «Про

звернення громадян» та «Про державну таємницю» не завжди узгоджуються між собою, що створює колізії у визначенні строків та підстав обмеження доступу.

Чинне законодавство встановлює обмеження щодо використання документів, які містять персональну інформацію (переважно 75 років). Це ускладнює роботу дослідників із матеріалами ХХ століття, які мають суспільне значення.

Недостатнє фінансування архівних установ. Архіви потерпають від браку коштів на зберігання, реставрацію документів, що призводить до погіршення їхнього стану та ускладнення доступу. Це не лише технічна чи юридична норма, а гарантія відкритості державних процесів і можливість для громадян самостійно вивчати своє минуле. Для науки, освіти та суспільства архіви стають фундаментом, на якому можна будувати об'єктивне бачення історії та виховувати критичне мислення. Усе це показує: право на архівну інформацію в Україні є, але воно ще потребує реального наповнення. Бо історія - це не лише підручники чи офіційні версії подій. Це живі документи, які допомагають нам зрозуміти себе, свою країну й те, що ми пережили як народ.

Висновки. Доступ до архівної інформації є необхідною умовою для формування об'єктивної історичної пам'яті та прозорого суспільства. Архіви відіграють ключову роль у розвитку науки, освіти та громадянської свідомості, допомагають боротися з історичними міфами й спотвореннями. Водночас ця сфера потребує вдосконалення: варто оновити законодавчу базу, забезпечити належне фінансування та впроваджувати сучасні цифрові технології. Важливим завданням залишається досягнення балансу між відкритістю архівів і захистом персональних даних. Розширення доступу до архівів сприятиме зміцненню

демократичних цінностей, розвитку критичного мислення та формуванню поваги до історичного минулого.

Перелік посилань:

1. Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років [Електронний ресурс] // Офіційний вебпортал парламенту України. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/316-19> (дата звернення: 22.10.2025).

2. Право на пам'ять [Електронний ресурс] // Інститут масової інформації. – Режим доступу: <https://imi.org.ua/articles/pravo-pam-yat-i1307> (дата звернення: 22.10.2025).

3. Про доступ до публічної інформації [Електронний ресурс] // Офіційний вебпортал парламенту України. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text> (дата звернення: 22.10.2025). – Назва з екрана.

4. Про Національний архівний фонд та архівні установи [Електронний ресурс] // Офіційний вебпортал парламенту України. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3814-12> (дата звернення: 22.10.2025).

Юлія Дразко,
здобувачка вищої освіти,
спеціальність: «Право»,
Державний університет економіки і технологій
e-mail: drazhko_is_24266@kneu.dp.ua

Владислав Ямковий,
(науковий керівник),
доцент, кандидат юридичних наук,
доцент кафедри права
Державний університет економіки і технологій
e-mail: yamkovyi_vi@duet.edu.ua

Механізми протидії воєнній пропаганді: історичні уроки та сучасні виклики

Пропаганда є одним із головних інструментів ведення психологічної війни, що може мати руйнівні наслідки для держави та її громадян. Ефективна протидія пропаганді необхідна для захисту інформаційної безпеки, запобігання деморалізації суспільства, уникнення ескалації конфлікту та збереження спокою і благополуччя. В сучасних умовах повномасштабного вторгнення росії в Україну як ніколи важливим постає питання ефективної протидії поширенню дезінформації та маніпуляцій, що впливає на суспільну свідомість та є критично важливим для успішного опору агресору.

Метою даного дослідження є аналіз історичних та сучасних механізмів воєнної пропаганди, виявлення її впливу на суспільну

свідомість, а також визначення ефективних способів протидії інформаційним маніпуляціям у контексті воєнних конфліктів.

Поняття слова «пропаганда» започаткувалося ще у 1622 році, коли Папа Григорій XV вирішив поширювати католицьку віру серед християн. Після цього даний термін набував більш широкого значення і уже в XIX ст. його почали використовувати в політичному та воєнному аспекті [1, с.119].

Таким чином, історичний розвиток цього терміну свідчить про розширення його змісту від релігійного до політичного. У сучасній науковій та суспільній практиці значення слова «пропаганда» визначається як поширення політичних, ідеологічних та інших знань щоб вплинути на суспільну думку [2]. А один з відомих дослідників психологічної війни Поль Лайнбарджер розкрив даний термін як «організоване переконання без застосування насильницьких заходів» [1, с.120].

Перш ніж розкрити питання боротьби з воєнною пропагандою, доцільно звернутися до історичних прикладів. Зокрема, у період Другої світової війни українські землі перебували під владою як Радянського Союзу, так і нацистської Німеччини. Такий історичний контекст дозволяє проаналізувати особливості пропагандистської діяльності обох режимів і виявити відмінності їхніх підходів до формування суспільної свідомості.

На окупованих Німеччиною територіях під час Другої світової пропаганда поширювалась через театр, музику, пресу, книги. Все, що оточувало інформацією народ. Новини користувалися значним попитом, оскільки виступали єдиним джерелом інформації про події на фронті. Новини мали теми про: звеличення німецьких військ, погані наміри радянської влади проти українців і силу українських селян в окупації [3, 119]. Поширювані інформаційні

матеріали, характеризувалися позитивною тональністю, спрямованою на створення уявлення про стабільність і добробут у суспільстві. Водночас, їхнє приховане призначення полягало у здійсненні психологічного впливу на населення не шляхом залякування, а через формування бажаних емоційних реакцій. Основною метою таких новин було утвердження переконання, що з приходом німецької влади життєві умови нібито покращилися. За допомогою позитивних наративів пропаганда прагнула м'якими, але системними засобами нав'язати населенню ідеологічні установки, вигідні окупаційному режиму.

У радянській пропаганді війна подавалася як необхідна та справедлива боротьба за виконання загальнонаціонального завдання - захист Батьківщини від німецьких загарбників. Перебування на фронті не асоціювалося з небезпекою чи стражданнями, натомість підкреслювалися мужність, самопожертва та героїзм радянських воїнів. У пресі, зокрема в газетах і журналах, широко поширювалися повідомлення про значні успіхи Червоної армії, а також звернення до героїчного минулого народу [4].

На завершення історичного аспекту варто згадати, як українцям вдалося зберегти себе - свою мову, культуру й ідентичність - серед терору, великої кількості брехні та дезінформації в роки війни. На окупованих німецькою армією територіях поширювалася пропаганда, яка начебто підтримувала українські прагнення: збереження традицій, розвиток мови, культурне життя. У газетах повідомляли про відкриття театрів, нові постановки, а на радіо лунали твори українських письменників [5, с. 136, 137].

Здавалося, що це - позитивні зміни, адже українська мова нарешті на слуху. Але, насправді, це була частина німецької

пропаганди, покликана створити враження свободи, якої не існувало. Правду про становище українців розкривала діяльність Організації українських націоналістів (ОУН), яка боролася з пропагандою, викриваючи справжні наміри Німеччини. У газеті «Вільна Україна» говорилося, що «німецький терор не припиняється. Німці палять українські села. Спалено північні райони Київської області... У самому Києві німці нищать усі прояви української культури... Культурно-освітнього життя майже не існує. Театри і кінотеатри німці утримують лише для того, щоб вилловлювати населення і відправляти на роботи до Німеччини [5, с. 141]».

Водночас і радянська сторона активно використовувала власну пропаганду. Наприклад, у журналі «Вісник інформаційної служби» ОУН було сказано про те, що в допоміжній поліції (українська служба порятунку) подекуди служать переважно представники російського населення. Усі вони носять синьо-жовті пов'язки, серед них трапляються комуністи, які намагаються сформуванати у місцевого населення переконання, що більшовики є кращими. Таким чином, радянська контрпропаганда прагнула через різні інформаційні канали та організації утвердити думку про те, що лише радянська влада здатна забезпечити мирне та стабільне життя на українських землях [5, с. 142].

Попри це, українське населення мало власні джерела для отримання правдивої інформації. Підпільні видання від ОУН, зокрема журнали, виконували важливу функцію інформування населення окупованих територій. Їхнє керівництво заклиало український народ до боротьби проти німецько-фашистських загарбників, відмови від співпраці з радянською та німецькою

владою, а також до об'єднання зусиль задля майбутнього створення суверенної Української держави.

Історичний досвід пропагандистської діяльності в період Другої світової війни демонструє, що інформаційна боротьба була і є важливим інструментом впливу на суспільну свідомість, особливо в часи війни, коли людина перебуває в умовах підвищеної емоційної напруги, невизначеності та страху. У такі моменти суспільство стає особливо вразливим до інформаційних впливів, адже потребує чітких орієнтирів, моральної підтримки та впевненості у правильності власних дій і позиції держави. Аналогічні процеси спостерігаються і в сучасних умовах повномасштабної війни росії проти України, коли пропаганда знову стала одним із ключових засобів формування громадської думки, маніпулювання фактами та нав'язування вигідних агресору наративів.

Керівник Центру стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки Ігор Соловей розповів про сучасні способи пропаганди російської федерації. Вони спрямовані на залякування українців та поширення зневіри. За його словами, ще до початку повномасштабного вторгнення у мережі активно поширювалися відеоматеріали, що демонстрували значну кількість російських військовослужбовців і техніки біля українських кордонів. Такі інформаційні матеріали мали на меті створити у громадян відчуття страху перед нібито «другою армією світу». Паралельно здійснювалися спроби послабити міжнародну підтримку України шляхом поширення дезінформації та фейків, зокрема про так звані «біолабораторії з бойовими комарами» та звинувачення українців у нацизмі й тероризмі.

Представник СБУ Олександр Мельниченко зазначив, що російська федерація здійснювала цілеспрямовані інформаційно-

психологічні операції, спрямовані на підрив авторитету вищого військово-політичного керівництва України, зрив мобілізаційних процесів та поширення панічних настроїв серед населення. Крім того, він повідомив про факти втручання російських спецслужб у виборчі процеси демократичних держав із метою підтримки політичних сил, лояльних до кремля, та популяризації російської ідеології у світі [6].

Загалом, сучасна російська пропаганда спрямована на послаблення українського суспільства та підрив авторитету України на міжнародній арені. Вона має низку спільних рис із пропагандистськими практиками часів Другої світової війни. Зокрема, на початку повномасштабного вторгнення росія обґрунтовувала свої дії вигаданим «геноцидом російськомовного населення» [7]. Аналогічно, під час німецької окупації поширювався міф про відповідальність єврейського народу за нібито «гноблення» німців [8]. У такий спосіб Німеччина намагалася виправдати власну агресію та сформувати у світової спільноти уявлення про «правомірність» своїх дій, водночас, посилюючи ненависть до євреїв як у межах країни, так і поза нею.

На завершення дослідження, варто окреслити основні способи протидії пропаганді. Насамперед, слід звертати увагу на джерела інформації та застосовувати критичне мислення під час її сприйняття. Важливим є також аналіз мовних засобів тексту. Тобто, чи є даний вислів неприємний і чи не має намір впливу на ваш емоційний стан. Далі слід перевіряти достовірність джерела та автентичність наведених фактів. Завершальним етапом є усвідомлення можливих прихованих мотивів чи цілей, які можуть стояти за поширенням певного інформаційного матеріалу [9].

Висновки. Досвід минулого та сучасності доводить, що пропаганда є дієвим засобом маніпуляції свідомістю, особливо, в умовах війни. Її мета - нав'язати суспільству вигідні агресору погляди через емоційний вплив і викривлення фактів. Очевидним є те, що нав'язування чужих ідеологічних наративів становить серйозну загрозу для держави, оскільки підриває її інформаційну безпеку та національну єдність. Сучасна Україна потерпає не лише від ракетних обстрілів, а й від інформаційних атак, зокрема поширення фейкових повідомлень, спрямованих на дестабілізацію суспільства. За умов війни, надзвичайно важливою є підтримка цивільного населення дій Збройних сил України, адже саме інформаційна стійкість суспільства є одним із чинників успішного спротиву. Аналогічні механізми пропаганди використовувала й нацистська Німеччина, прагнучи сформуванню серед власного населення єдність та беззаперечну підтримку своїх воєнних дій.

Перелік посилань:

1. Коруч У. З. Поняття пропаганди війни: історико-правовий аспект // Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення. 2019. № 4, ч. 1. С. 118–121.

2. Пропаганда [Електронний ресурс] // Вікісловник. – Режим доступу:

<https://uk.wiktionary.org/wiki/%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B0%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D0%B0> (дата звернення: 22.10.2025).

3. Салата О. Періодичні видання в системі нацистської пропаганди на окупованих територіях України у 1941–1943 роках //

Київські історичні студії. 2020. № 2 (11). С. 116–124. – DOI: 10.28925/2524-0757.2020.2.16.

4. Пропаганда під час Другої світової війни [Електронний ресурс] // Вікіпедія. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B0%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D0%B0_%D0%BF%D1%96%D0%B4_%D1%87%D0%B0%D1%81_%D0%94%D1%80%D1%83%D0%B3%D0%BE%D1%97_%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%97_%D0%B2%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B8 (дата звернення: 22.10.2025).

5. Салата О. Збереження українським народом національної ідентичності в умовах інформаційного протистояння Німеччини та СРСР у роки Другої світової війни // Феномен пропаганди та антипропаганди у сучасному світі: історико-політологічний дискурс: монографія / кол. авт.; Запоріжжя: Інтер-М, 2018. (Інституційний репозиторій Київського університету ім. Б. Грінченка).

6. Лавришин Ю. Війна за свідомість: проміжні підсумки боротьби з російською пропагандою [Електронний ресурс] // Детектор медіа. – Режим доступу: <https://detector.media/infospace/article/223089/2024-02-18-viyna-za-svidomist-promizhni-pidsumky-borotby-z-rosiyskoju-propagandoyu/> (дата звернення: 22.10.2025).

7. Судовий процес проти РФ через вторгнення російських військ в Україну [Електронний ресурс] // Вікіпедія. Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D1%83%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%B9_%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%86%D0%B5%D1%81_%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%82%D0%B8_%D0%A0%D0%A4_%D1%87%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B

7_%D0%B2%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B3%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D1%85_%D0%B2%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA_%D0%B2_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%83 (дата звернення: 22.10.2025).

8. Нацистська пропаганда [Електронний ресурс] // Енциклопедія Голокосту. Музей пам'яті Голокосту США. Режим доступу: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/uk/article/nazi-propaganda> (дата звернення: 22.10.2025).

9. Новіков В. Рекомендації з протидії пропаганді у медіа: як розуміти і відрізнити маніпуляції [Електронний ресурс] // Чорноморський національний університет імені Петра Могили. Режим доступу: <https://chmnu.edu.ua/rekomendatsiyi-z-protidiyi-propagandi-u-media-yak-rozumiti-i-vidriznyati-manipulyatsiyi/> (дата звернення: 22.10.2025).

Вікторія Дубровська,

здобувачка вищої освіти,

спеціальність: «Право»,

Державний університет економіки і технологій

e-mail: dubrovskva_vs_24264@kneu.dp.ua

Ірина Міма,

кандидат юридичних наук, доцент,

Державний університет економіки і технологій;

Влошаковіце, Великопольське воєводство, Польща

e-mail: mima_iv@duet.edu.ua

Колабораціонізм і кримінальна юстиція в СРСР у роки Другої світової війни: між правом і політикою

Питання відповідальності за колабораціонізм у роки Другої світової війни залишається важливим не лише з історико-правової, а й із сучасної правозастосовної точки зору. У світлі сучасних воєнних конфліктів, зокрема збройної агресії проти України, поняття колаборації та державної зради знову набувають особливої ваги. Історичний досвід України за часів Радянського Союзу щодо кримінального переслідування осіб, які співпрацювали з окупантами, дозволяє проаналізувати як ефективність, так і небезпеки правових підходів, що використовуються в умовах війни.

Актуальність дослідження зумовлена також необхідністю переосмислення радянської правової практики, яка часто нехтувала принципами правосуддя та індивідуалізації відповідальності. Відсутність чіткого визначення колаборації, надмірна криміналізація, політична заангажованість судових процесів і порушення процесуальних гарантій - усе це створює підґрунтя для

глибшого аналізу проблематики з метою недопущення повторення подібних практик у майбутньому. Таким чином, дослідження колабораціонізму в кримінально-правовому вимірі є важливим як для розуміння історичних процесів, так і для формування справедливого й збалансованого правового підходу до аналогічних викликів у сьогоденні.

Період Другої світової війни став не лише трагедією для людства, але й серйозним викликом для кримінальної юстиції більшості держав-учасниць конфлікту. Це стосується і радянської правової системи, яка зіткнулася з масштабним явищем колабораціонізму.

Колаборація - це співпраця з ворогом, зокрема з німецькими окупаційними силами. Вона охоплювала широкий спектр дій: від адміністративної роботи до участі в каральних структурах, таких як допоміжна поліція, військові формування, служби безпеки [1, с. 94]. Поруч із цим вживалося й поняття "пособництво", яке означає надання допомоги у здійсненні злочинних дій, включно зі співучастю у воєнних злочинах, злочинах проти людства та геноциді [2, с. 29, 35]. Обидва поняття тісно пов'язані, оскільки колаборація часто була частиною ширших злочинних схем, реалізованих на окупованих територіях.

Роль колаборантів не обмежувалася боротьбою проти партизанів чи радянської армії. Вони часто сприяли реалізації нацистської політики знищення: охороняли концтабори, брали участь у депортації цивільного населення, здійснювали страти. У сфері кримінального права виникала проблема кваліфікації кримінальних правопорушень як колаборація: як визначити межу між добровільною співпрацею з окупантами та вимушеними діями задля виживання [3, с. 103]. Багато людей опинилися у надзвичайно

складних моральних обставинах, де вибір був обмежений або взагалі відсутній. Сучасна правова наука визнає, що відповідальність за колаборацію не може бути абсолютно однаковою для всіх випадків, оскільки необхідно враховувати як об'єктивні дії, так і суб'єктивні чинники, зокрема психологічний стан та тиск обставин.

За радянським законодавством покарання за колаборацію були суворими - страта або тривале ув'язнення. Особливо тяжким вважався злочин, передбачений ст. 54-1 «Зрада батьківщині» Кримінальним кодексом УРСР 1927 року [4]. Закон охоплював широкий спектр дій: від шпигунства до допомоги ворогу в будь-якій формі. Водночас кваліфікація дій як зради часто залежала від політичної кон'юнктури, що відкривало можливості для зловживань і переслідування невинних осіб. Пропагандистська кампанія радянської влади активно формувала образ «зрадника», поширюючи відповідальність не лише на тих, хто свідомо співпрацював з нацистами, а й на тих, хто не виявив активного спротиву. Люди, які не могли чинити опір з огляду на обставини, часто ставали жертвами переслідувань. Колабораціонізм визначався як надзвичайно тяжкий злочин, що передбачав смертну кару або довічне ув'язнення. За ухилення від мобілізації, допомогу окупантам або участь у каральних акціях карали за суворими нормами. Система кримінального переслідування в цей період була жорсткою, часто нехтуючи доказовою базою, принципом презумпції невинуватості та правом на захист [5, с. 123]. До того ж, судові процеси над колаборантами часто носили політичний характер, з чіткою метою не лише покарати, а й залякати населення. У Харківській області після звільнення від окупантів було проведено масові арешти, які часто ґрунтувалися на підозрах або

доносах. Засуджували як представників окупаційної адміністрації, так і звичайних селян, які працювали на німців із метою вижити. Це знову ж таки ставило під сумнів правову справедливість [6].

З огляду на все сказане, можемо окреслити ключові проблеми у правозастосуванні правових приписів під час кваліфікації кримінальних правопорушень як колаборація: 1) відсутність уніфікованого визначення "колаборації" – дозволяло кваліфікувати як зраду навіть вимушену допомогу окупантам; 2) невідповідність покарання ступеню вини – індивідуальні обставини не враховувалися, що призводило до надмірних вироків; 3) політизація процесів – кримінальне переслідування часто мало політичну, а не юридичну мотивацію; 4) порушення процесуальних норм – не залучення адвокатів у процесі, пришвидшені процеси, поверхнєве слідство.

Таким чином, проблема відповідальності за колабораціонізм у роки Другої світової війни залишається актуальною й досі, зокрема у контексті аналізу історичних помилок правозастосування. Радянська система, незважаючи на потребу забезпечити безпеку в умовах війни, часто нехтувала базовими правовими принципами - презумпцією невинуватості, індивідуалізацією покарання, правом на захист. Застосування кримінальної відповідальності нерідко супроводжувалося політичними переслідуваннями, що дискредитувало саму ідею справедливості. Аналіз досвіду історичних правових процесів кваліфікації воєнних кримінальних правопорушень минулого дає змогу сучасному праву розробити більш гуманні, зважені та об'єктивні підходи до оцінки поведінки осіб, які опинилися в умовах воєнного конфлікту; призначення покарання повинні ґрунтуватися на принципах індивідуалізації відповідальності, дотримання міжнародних стандартів правосуддя

та забезпечення прав людини. Це особливо важливо в сучасному контексті збройної агресії росії проти України, коли питання державної зради та співпраці з агресором знову набувають актуальності.

Перелік посилань:

1. Симоненко Н. О. Кримінально-правова новела щодо колабораційної діяльності. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2022. № 1 (17). С. 92-108. URL: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2022.17.257848> (дата звернення: 22.09.2025)
2. Синюк О., Луньова О. Колабораційна діяльність і пособництво державі-агресору: практика застосування законодавства та перспективи його удосконалення. Аналітичний звіт. /Ред. Свиридова Д. Київ, Центр прав людини ZMINA. 2023. 68 с. URL: <https://share.google/pRUpiFunjsOvSWt44> (дата звернення: 22.09.2025).
3. Ємельянов Р.О., Єлаєв Ю.Л. Кримінально-правова характеристика колабораційної діяльності. *Публічне право*. 2023. № 3 (51). С. 100–109. URL: <https://www.publichne-pravo.com.ua/files/51/11.pdf> (дата звернення: 22.09.2025).
4. Кримінальний кодекс УРСР 1927, в редакції від 20.07. 1934. *Dissident movement in Ukraine*. Віртуальний музей харківської правозахисної групи. URL: <https://museum.khpg.org/1162803736> (дата звернення: 22.09.2025).
5. Вронська Т.В., Лисенко О.С., Чорний Р.Л. Відповідальність за державні злочини у проектах кримінального кодексу СРСР (1946–1949 рр.) *Український історичний журнал*. 2012. №1. С. 120-

134. URL: <http://history.org.ua/JournALL/journal/2012/1/9.pdf> (дата звернення: 22.09.2025).

6. Харківський процес (1943). Вікіпедія URL: <https://share.google/V0q5AsjWhAC3ocvo0> (дата звернення: 22.09.2025).

Вікторія Керпань,

здобувачка вищої освіти

спеціальність: «Право»

Державний університет економіки і технологій

e-mail: kerpan_vv_23137@kneu.dp.ua

Дмитро Пилипенко,

(науковий керівник),

доктор юридичних наук, доцент,

доцент кафедри права,

Державний університет економіки і технологій

(Кривий Ріг, Україна)

e-mail: pylypenko_d@kneu.dp.ua

**До питання належного визначення порядку апеляційного та
касаційного оскарження у кримінальних провадженнях в
умовах воєнного стану**

Чітке нормативне врегулювання апеляційного та касаційного оскарження у кримінальних провадженнях є важливою умовою забезпечення права на справедливий суд, єдності судової практики та дотримання процесуальних гарантій. Такий порядок виступає запобіжником судових помилок і механізмом контролю за законністю рішень судів першої інстанції. В умовах воєнного стану його значення особливо зростає, адже від цього залежить баланс між ефективністю правосуддя та захистом прав людини.

З огляду на це, науковці звертають особливу увагу на апеляційне провадження як ключовий елемент системи судового оскарження. Так, на думку, Р. Благути, Ю. Гуцуляка, О. Дуфенюка та інших апеляційне провадження характеризується низкою ознак,

зокрема: 1) виступає важливою гарантією справедливого суду; 2) сприяє захисту прав усіх учасників кримінального процесу та запобігання незаконним і необґрунтованим вирокам; 3) забезпечує виправлення помилок суду першої інстанції; 4) сприяє єдності судової практики та підвищенню якості правосуддя; 5) рішення апеляційного суду може бути предметом касаційного оскарження, а його ухвалення відкриває можливість звернення до ЄСПЛ [1, с. 620]. Аналогічної позиції дотримуються й Л. Удалова, В. Рожнова, Д. Письменний, які зазначають, що сутність апеляційного провадження полягає в тому, що воно: 1) призначене для забезпечення охорони прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження; 2) запобігає зверненню до виконання незаконних та необґрунтованих вироків та інших судових рішень; 3) забезпечує виправлення порушень закону і помилок, допущених органами досудового розслідування та судом першої інстанції; 4) є формою судового контролю за діяльністю судів нижчої ланки та органів досудового розслідування [2, с. 559].

Крім стадії апеляційного перегляду, не менш важливе значення має касаційне провадження, яке забезпечує вищий рівень контролю за законністю судових рішень. Касаційне провадження являє собою гарантію від незаконного і необґрунтованого засудження підсудного або, навпаки, від залишення непокараними осіб, які вчинили злочин; вказана стадія є гарантією прав і свобод не лише підсудного, а й потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача та інших учасників кримінального процесу; є формою судового контролю за діяльністю судів нижчого рівня і відтак сприяє однаковому застосуванню судами закону на всій території; формує єдину судову політику, що сприяє підвищенню рівня досудового провадження та судового розгляду кримінальних

справ; сприяє запобіганню звернення до виконання незаконних та необґрунтованих рішень апеляційних судів та виконання рішень місцевих судів [1, с. 641- 642].

Враховуючи вищевикладене, апеляційне та касаційне оскарження є невід’ємними елементами системи судового контролю, які забезпечують реальне право на судовий захист. Водночас, ефективність цих механізмів безпосередньо залежить від належної регламентації апеляційного та касаційного провадження, яка має забезпечувати чіткість відповідних судових процедур

Окремо варто зупинитися на проблемних питаннях, пов’язаних з регламентацією процесуального порядку апеляційного і касаційного оскаржень судових рішень в законодавстві України, адже у зв’язку із введенням воєнного стану на території нашої держави, законодавець передбачив низку новел в чинному КПК з досліджуваної проблематики. Так, відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 615 Кримінального процесуального кодексу України (далі - КПК), за умов відсутності об’єктивної можливості виконання процесуальних дій у строки, визначені статтями 220, 221, 304, 306, 308, 376, 395, 426 цього Кодексу, такі процесуальні дії мають бути проведені невідкладно за наявності можливості, але не пізніше ніж через 15 днів після припинення чи скасування воєнного стану [3]. У свою чергу, варто зазначити, що ст. 395 КПК визначає порядок і строки апеляційного оскарження. Разом з тим, у ст. 399 КПК визначено умови залишення апеляційної скарги без руху, її повернення або відмова у відкритті провадження. Згідно цієї статті, апеляційна скарга повертається, якщо її подано після закінчення строку апеляційного оскарження і особа, яка її подала, не порушує питання про поновлення цього строку або суд апеляційної інстанції за

заявою особи не знайде підстав для його поновлення (п. 4 ч. 3 ст. 399 КПК) [3].

Крім цього, відповідно до ст. 117 КПК «Поновлення процесуального строку», пропущений строк у кримінальному провадженні, що здійснюється з урахуванням особливостей, визначених ст. 615 цього Кодексу, може бути поновлений, якщо заінтересована особа подала клопотання не пізніше 60 днів з дня припинення чи скасування воєнного стану [33].

Таким чином, чинний зміст ст. 615 КПК суперечить положенню ст.ст. 117 та 395 КПК, адже нормативна регламентація процедури апеляційного оскарження в кримінальному провадженні в умовах воєнного стану має корелюватися за своїм змістом з ідентичною процедурою апеляційного оскарження на загальних підставах. На наше переконання, за умов скасування режиму воєнного стану, закономірно виникатимуть актуальні питання колізії змісту згаданих процесуальних норм. Вважаємо, що елементи процедури апеляційного оскарження в умовах воєнного стану, які визначені законодавцем в п. 5 ч. 1 ст. 615 КПК, повинні бути узгоджені та відповідати процесуальним вимогам, які визначені в ст.ст. 117 та 395 КПК. Така нормативна узгодженість змісту вказаних кримінальних процесуальних норм, безумовно позитивним чином впливатиме на можливість своєчасного та належного відстоювання учасниками кримінального провадження особистих прав та інтересів.

Разом з тим, доцільно зазначити, що подібна проблематика є характерною й для кримінальної процесуальної процедури касаційного оскарження. За цих умов, є наявною тотожна проблематика у контексті належного нормативного її визначення в умовах воєнного стану та, як наслідок, невідповідність змісту п. 5 ч.

1 ст. 615 КПК та процесуальним положенням, які містяться у ст.ст. 117 та 429 КПК.

Підсумовуючи вищевикладене, слід зазначити, що введений в державі режим воєнного стану, спонукав законодавця до запровадження окремих новел до змісту чинного КПК щодо регламентації процедури кримінального провадження в нових, вельми несприятливих реаліях. Такі «нововведення» стосуються як стадій досудового, так й судового проваджень. В цілому, позитивно оцінюючи кроки законодавця у цьому напрямку, вважаємо, що визначений в законі порядок кримінального провадження, враховуючи апеляційну та касаційну стадії судового провадження в умовах воєнного стану, мають відповідати аналогічному порядку кримінального провадження на загальних підставах. Така нормативна узгодженість, на наше переконання, убезпечить учасників кримінального провадження від подальших можливих проблем апеляційного та касаційного оскарження в кримінальному провадженні, які неодмінно виникатимуть у випадку скасування режиму воєнного стану в нашій державі.

Перелік посилань:

1. Кримінальне процесуальне право України: навч. посібник / Р. І. Благута, Ю. В. Гуцуляк, О. М. Дуфенюк та ін.; за заг. ред. А. Я. Хитри, Р. М. Шехавцова. Львів : ЛьвДУВС, 2017. 774 с.
2. Кримінальний процес: підручник / Л. Д. Удалова, В. В. Рожнова, Д. П. Письменний та ін.; за заг. ред. Д. П. Письменного, Л. Д. Удалової, М. А. Погорецького, С. С. Чернявського. Київ : «Центр учбової літератури», 2022. 780 с.

3. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення 18.10.2025)

Анастасія Колос,

здобувачка вищої освіти

спеціальність: «Право»

Державний університет економіки і технологій

e-mail: nastkols09@gmail.com

Дмитро Пилипенко,

(науковий керівник),

доктор юридичних наук, доцент,

доцент кафедри права,

Державний університет економіки і технологій

e-mail: pylypenko_d@kneu.dp.ua

**Актуальні питання визначення місця проведення досудового
розслідування кримінальних правопорушень в умовах
воєнного стану**

З початком широкомасштабної збройної агресії російської федерації проти України система кримінальної юстиції опинилася перед безпрецедентними викликами. Значна частина території держави перебуває під окупацією або постійними обстрілами, мільйони громадян були змушені покинути свої домівки, а тисячі стали жертвами тяжких злочинів, у тому числі, воєнних. В умовах постійної небезпеки, нестабільності комунікацій і руйнування інфраструктури особливої ваги набуває питання забезпечення ефективного досудового розслідування. Саме від нього залежить, чи буде встановлена істина, притягнуто винних і відновлено права потерпілих. Водночас, надзвичайні обставини воєнного стану обумовили необхідність пошуку нових підходів до визначення місця проведення досудового розслідування, адже звичайні

механізми, закріплені у мирний час, не завжди можуть бути реалізовані.

Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК) виходить із загального принципу територіальності. Згідно з частиною першою ст. 218 КПК, досудове розслідування здійснюється слідчим того органу, під юрисдикцією якого знаходиться місце вчинення кримінального правопорушення. Такий підхід історично обґрунтований і підтримується більшістю науковців. Так, В. Дрозд, М. Михеєнко, В. Тихий, О. Бабенко та інші дослідники підкреслюють, що саме цей принцип забезпечує своєчасність, повноту та об'єктивність збирання доказів, оскільки місцеві слідчі краще орієнтуються в оперативній обстановці, володіють налагодженими зв'язками з органами влади, волонтерами, військовими адміністраціями, знають специфіку території та населення. В умовах звичайного функціонування державних інституцій така модель є оптимальною [1, с. 112].

Проте, воєнний стан вніс суттєві корективи. Часто проведення слідчих дій на місці вчинення злочину є неможливим: відповідна територія може перебувати під окупацією, бути замінованою чи знаходитися в зоні активних бойових дій. Саме тому законодавець у 2022 році доповнив Кримінальний процесуальний кодекс України (далі - КПК) спеціальними положеннями, зокрема ст. 615, якою передбачено особливий режим досудового розслідування в умовах воєнного стану. Відповідно до цієї норми, прокурор своєю вмотивованою постановою може визначити місце проведення досудового розслідування за місцем проживання або перебування потерпілого, якщо кримінальне правопорушення пов'язане зі збройним конфліктом, воєнними діями чи тимчасовою окупацією території України [2]. Такий механізм покликаний поліпшити

залученість потерпілого до процесу розслідування, полегшити йому доступ до правосуддя, дати можливість бути почутим і брати участь у процесі навіть тоді, коли безпосереднє місце злочинної події недосяжне.

З гуманістичної точки зору, ця норма має особливе значення. Вона демонструє, що навіть в умовах війни, людиноцентричність кримінальної процесуальної сфери є незмінною позицією держави, яка прагне якомога всебічно та якісно забезпечити право людини на справедливість і на гідність. Слід зазначити, що засада гуманізму є однією з ключових, оскільки визначає собою відображення людяності в змісті норм законодавства [3, с. 252]. Отже, потерпілий, який втратив рідних чи майно в умовах воєнного стану, повинен мати змогу звернутися до органів слідства за місцем свого фактичного перебування, не долаючи сотень кілометрів і небезпечних маршрутів. Такий підхід, на наше переконання, відображає принцип гуманності кримінального процесуального права.

Водночас на практиці реалізацію положень ст. 615 КПК поєднано з низкою проблем, які потребують системного підходу до їх вирішення. Передусім, це стосується суперечності між вказаною нормою та засадою територіальності, яка визначена у ст. 218 КПК. Якщо прокурор визначає місце досудового розслідування за місцем проживання потерпілого, то воно може знаходитися в іншій області, іноді на протилежному кінці країни від місця вчинення злочину. У таких випадках, слідчим доводиться діяти відповідно до частини шостої ст. 218 КПК: або проводити слідчі (розшукові) дії на території, що перебуває під юрисдикцією іншого органу досудового розслідування, або доручати представникам цього органу досудового розслідування проведення вказаних дій. Обидва

варіанти, на наш погляд, не є оптимальними з точки зору ефективності досудового слідства. В результаті подібної взаємодії органів досудового розслідування можуть виникати певні недоліки у здійсненні кримінальних проваджень, що негативним чином позначається на затримці у виконанні слідчих (розшукових) дій, порушенні процесуальних строків, а іноді й ризик втрати важливих доказів в кримінальному провадженні.

Складність ситуації полягає в тому, що прагнення законодавця захистити права потерпілих від воєнних злочинів може мати зворотний, негативний ефект у вигляді фактичного створення умов для здійснення досудового розслідування, яке фактично не відповідатиме критеріям повноти й всебічності. В таких умовах слідчі, які є працівниками органів досудового розслідування за місцем перебування потерпілої особи, стикатимуться з об'єктивними складнощами у кримінальних провадженнях за злочинами, які фактично було скоєно в інших регіонах України, тим більш в тих районах, де відбуваються бойові дії. Саме тому, на даний час актуальним є питання удосконалення механізму взаємодії між органами досудового розслідування різних регіонів. Якщо розслідування передано до іншої області, орган, на території якої стався злочин, повинен активно співпрацювати, надавати допомогу у проведенні слідчих (розшукових) дій, доступі до свідків і місцевих баз даних тощо. Це дозволить уникнути ситуації, коли справа фактично «зависла» через відсутність інформації з місця події.

Підсумовуючи вищевикладене, слід зазначити, що чинна редакція КПК здебільшого враховує реалії воєнного стану в контексті регулювання умов та порядку здійснення досудового розслідування в кримінальних провадженнях. Разом з тим, процесуальні норми, які регламентують зазначений процес, не

позбавлені суперечностей та недоліків. На наше переконання, такий юридичний аспект як визначення місця проведення досудового розслідування в правовому механізмі здійснення кримінальних проваджень в умовах воєнного стану, потребує удосконалення з боку законодавця. Таке поліпшення, перш за все, має здійснюватися шляхом нормативної кореляції змісту ст. 615 КПК з положенням ст. 218 КПК щодо належного визначення місця провадження досудового розслідування та його відповідність засаді територіальності. Крім цього, потребують суттєвого поліпшення відомчі нормативно-правові акти, які визначають порядок та умови взаємодії працівників органів досудового розслідування різних регіонів нашої держави у кримінальних провадженнях в умовах воєнного стану. Наприкінці варто наголосити, що в умовах війни національна система кримінального судочинства набуває особливого сенсу — вона стає не лише інструментом покарання, а й засобом збереження людяності. Саме тому, питання визначення місця проведення досудового розслідування не можна розглядати лише суто технічно. Цей аспект стадії досудового розслідування є відображенням того, наскільки держава здатна залишатися правовою і справедливою навіть тоді, коли на її території триває війна. Досудове розслідування, яке відповідає критеріям ефективності, справедливості та гуманізму — це не просто виконання процесуальних норм, це підтвердження того, що принцип верховенства права залишається непорушним, а гідність людини — найвищою цінністю навіть у найтемніші часи.

Перелік посилань :

1. Дрозд В.Г. Актуальні проблеми територіальної підслідності у кримінальному процесі України. Харків : Право, 2020. 212 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 18.10.2025)
3. Пилипенко Д.О. Засада гуманізму кримінально-виконавчого права. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство», 2022. № 2. С. 248-252.

Єлизавета Кушніренко,

здобувачка вищої освіти

спеціальність: «Право»

Державний університет економіки і технологій

e-mail: y.s.kushnirenko@kneu.dp.ua

Ірина Міма,

(науковий керівник),

кандидат юридичних наук, доцент,

Державний університет економіки і технологій;

Влошаківіце, Великопольське воєводство, Польща

e-mail: mima_iv@duet.edu.ua

Колабораційна діяльність: сутність, форми та правова оцінка

Проблема колабораціонізму в Україні продовжує зберігати свою актуальність до дослідження, особливо в умовах триваючої гібридної війни та активної фази бойових дій, яку веде росія проти української держави. З початку військової агресії питання колаборації та її наслідків стало предметом активного обговорення на всіх рівнях наукового гуманітарного дискурсу - від історичних до політико-правових. Колабораціонізм, що проявляється в різних формах співпраці з окупантами, має серйозні соціально-політичні та правові наслідки, адже він не лише ставить під загрозу національну безпеку, але й впливає на стабільність суспільства в цілому.

Захоплення частини українських територій, на яких відбувається активне поширення колабораційної діяльності, стало результатом застосування країною агресоркою різноманітних методів гібридної війни. В таких умовах, проблема колабораціонізму набуває нових вимірів, адже відсутність

ефективних правових механізмів впливу на осіб, які співпрацюють з ворогом, лише погіршує ситуацію. Хоча в Україні ведеться активна робота щодо розробки правових норм і стратегій, які б дозволили ефективно реагувати на подібні загрози, на сьогодні ще не розроблено єдиного ефективного механізму регулювання колабораційної діяльності. Отже, питання визначення оптимальних шляхів правового врегулювання колабораціонізму та забезпечення національної безпеки залишається надзвичайно актуальним і потребує комплексного підходу у дослідженні.

Термін "колабораціонізм" буквально означає співпрацю з ворогом. Спочатку він став використовуватися під час Першої світової війни, а згодом, у період Другої світової війни, набув нового емоційного змісту, коли почав асоціюватися не лише з фізичною співпрацею з агресором, але й з підтримкою його ідеології [1, с. 60]. В сучасних реаліях колабораціонізм часто ототожнюється з державною зрадою, оскільки передбачає не просто співпрацю, а й можливу зміну лояльності на користь агресора або навіть підтримку антидержавних сил.

Історично термін "колабораціонізм" використовувався у Франції та Бельгії після Першої світової війни для позначення співпраці місцевих жителів з німецькою окупаційною владою [2, с. 17]. Проте згодом цей термін отримав більш широке застосування в контексті різних етапів воєнних конфліктів, зокрема, у періоди війни з нацистською Німеччиною, що суттєво змінило його соціально-політичну сутність.

Сучасна наука виокремлює кілька основних видів колабораціонізму, що мають різні мотивації і форми прояву [3, с. 341]:

1. Вимушений колабораціонізм - це ситуація, коли співпраця з окупаційною адміністрацією є наслідком примусу, зокрема під загрозою насильства або інших репресивних заходів. Людина не має реальної можливості відмовитись від співпраці через безпосередню небезпеку для власного життя або життя близьких.

2. Добровільна колаборація - це форма співпраці, яка виникає через особисті переконання або матеріальні вигоди, коли особа сама обирає стати на бік окупаційної влади або навіть підтримувати її політику. Така колаборація часто характеризується ідеологічною або прагматичною мотивацією, де співпраця з агресором є не вимушеною, а зумовленою особистими інтересами чи переконаннями.

3. Ідеологічний колабораціонізм — це складний різновид колаборації, який об'єднує попередні форми і проявляється не тільки через політичну чи матеріальну підтримку агресора, а й через активне впровадження та пропаганду його ідеології. Це може включати як участь у формуванні політичних структур, що підтримують окупантів, так і формування лояльного середовища, яке приймає та поширює ворожі цінності.

Кожна з цих форм має свої соціальні та правові наслідки, які, в залежності від ситуації, можуть стати предметом правового реагування. В Україні, з огляду на агресію росії та окупацію частини територій, колабораціонізм набуває особливої гостроти, оскільки він впливає не лише на стабільність держави, а й на морально-етичний стан суспільства. Колабораційна діяльність має різні мотиви. Часто люди діють під примусом, не витримуючи психологічного чи фізичного тиску з боку окупантів. Дехто переконує себе, що допомагає цивільним вижити у складних умовах. Представники місцевої влади намагаються зберегти свої

посади, статки та вплив, а частина громадян щиро вірить у російську «соціальну справедливість», вбачаючи в рф спадкоємця радянського союзу. Так чи інакше, співпраця з ворогом шкодить державній безпеці й розколює суспільство.

Колабораціонізм як явище має історичні паралелі. У Другій світовій війні співпраця з ворогом каралася або як державна зрада, або як воєнні злочини й злочини проти людяності. У СРСР діяли так звані фільтраційні табори НКВС для перевірки тих, хто перебував у полоні чи на окупованих територіях [4]. Сьогодні росія застосовує подібні практики на захоплених українських землях, утримуючи цивільних і військових у спеціальних таборах, де їх катують і вбивають за найменший прояв проукраїнської позиції. Як і у Другій світовій війні, окупанти вдаються до мародерства, а також здійснюють терористичні удари по цивільних об'єктах. Якщо нацисти застосовували літаки-снаряди «Фау-1», то нині росія запускає іранські дрони-камікадзе «Shahed».

Особливу роль у сучасній війні відіграє інформація, яка перетворилася на зброю. Російські військові активно використовують дані з відкритих джерел, зокрема із соцмереж, для планування ударів. Успіх військових операцій залежить від їхньої неочікуваності, тому необережне поширення інформації може коштувати життя як військовим, так і цивільним. Саме тому кожен громадянин повинен усвідомлювати власну відповідальність за публічні дії [5].

15 березня 2022 року в Україні набрала чинності стаття 111-1 Кримінального кодексу України «Колабораційна діяльність» [6] – перша в історії держави норма, що прямо визнає колабораціонізм злочином. Відтепер за допомогу державі-агресору, її збройним формуванням чи співпрацю з окупаційною адміністрацією

передбачено від 10 до 12 років позбавлення волі, а також заборону обіймати посади в органах влади чи місцевого самоврядування на строк від 10 до 15 років. У самій статті закріплено відповідальність за публічне заперечення збройної агресії проти України, заклики до співпраці з росією у ЗМІ чи соціальних мережах, добровільне зайняття посад у незаконних органах влади на окупованих територіях, пропаганду в закладах освіти, передачу матеріальних ресурсів незаконним формуванням, організацію виборів чи референдумів, зборів та мітингів, а також інформаційну співпрацю з окупантами.

Попри суворі санкції, доведення провини колаборантів є складним завданням. Необхідно підтвердити, що співпраця була добровільною, а не під тиском. Проблемою залишається і збір доказів: українські слідчі органи часто не мають доступу до окупованих територій, а свідки бояться давати покази. Крім того, через новизну статей 111-1 та 111-2 у судах виникають труднощі з правовою кваліфікацією: однакові дії можуть тлумачитися як державна зрада, колабораційна діяльність чи пособництво агресору, що створює ризики подвійного трактування [7].

Таким чином, колабораціонізм - це складне й багатогранне явище, яке існувало як у часи Другої світової війни, так і нині у гібридній війні проти України. Він може мати політичний, військовий, економічний, культурний чи побутовий вимір. Мотиви колабораціонізму коливаються від примусу й страху - до прагнення влади та ідеологічної відданості. Сучасне українське законодавство створює чіткі правові механізми для притягнення колаборантів до відповідальності, залишаючи при цьому головним завданням держави справедливе правосуддя, здатне забезпечити захист національної безпеки та єдність суспільства.

Перелік посилань:

1. Дубонос М., Пашина Н. Сутність поняття колабораціонізм та його основні ознаки. *Вісник Маріупольського державного університету*. Серія: Історія. Політологія. 2023. № 37. С. 59-67. DOI. <https://doi.org/10.34079/2226-2830-2023-13-37-59-67> (дата звернення: 12.09.2025).
2. Долгорученко Д. Колабораціонізм як феномен війни та наукове поняття в межах історико-правових досліджень. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2022. № 56. С. 16–19. URL: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2022.56.4> (дата звернення: 12.09.2025).
3. Ткаченко В.В. Колабораціонізм як нова форма організованої злочинності в умовах війни. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. 4. С. 340-342. URL: http://lsej.org.ua/4_2025/81.pdf (дата звернення: 15.09.2025).
4. Букет Є. Аналогії війн: Друга світова vs російсько-українська. *АрміяInform*. 09 травня 2023. URL: <https://armyinform.com.ua/2023/05/09/analogiyi-vijn-druga-svitova-vs-rosijsko-ukrayinska/> (дата звернення: 16.09.2025).
4. Які наші дії допомагають ворогу? *Вечірній Миколаїв*. 02.08.2023. URL: <https://vn.mk.ua/yaki-nashi-diyi-dopomagayut-vorogu/> (дата звернення: 16.09.2025).
5. Кримінальний кодекс України: Кодекс від 05.04.2001 року № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 15.09.2025).
6. В Україні посилено покарання для колаборантів. *Державна інспекція енергетичного нагляду України*. URL: <https://sies.gov.ua/zapobigannya-ta-protidiya->

korupciyi/antikorupcijni-povidomlennya-inspekciyi/v-ukrayini-
posileno-pokarannya-dlya-kolaborantiv (дата звернення: 16.09.2025).

Кирило Ланткевич,

здобувач вищої освіти,

спеціальність: «Право»,

Державний університет економіки і технологій

e-mail: kirilllantkevic@gmail.com>

Владислав Ямковий,

(науковий керівник),

доцент, кандидат юридичних наук,

доцент кафедри права,

Державний університет економіки і технологій

e-mail: e-mail: yamkovyi_vi@duet.edu.ua

Міжнародний реєстр збитків як елемент компенсаційного механізму відшкодування шкоди, завданої війною проти України

Актуальність теми. Фіксування і облік збитків, які завдаються протягом багатьох років війни проти України, є важливою складовою побудови міцного компенсаційного механізму. На разі, Реєстр збитків – це перший та найбільш вагомий крок міжнародної спільноти на шляху до притягнення держави-агресора до відповідальності, що безумовно потребує свого наукового обґрунтування у світлі актуальних подій та релевантної інформації.

Метою цього дослідження є висвітлення процесу становлення Реєстру збитків та визначення його місця серед елементів компенсаційного механізму відшкодування шкоди, завданої війною проти України.

1.Хронологія створення та основні засади Реєстру збитків

Створення та функціонування ефективного компенсаційного механізму відшкодування шкоди є процесом, який супроводжує більшість з воєнних конфліктів, а тим паче настільки масштабних та руйнівних яким є повномасштабне вторгнення російської федерації (далі – рф) на територію України. За роки війни в Україні зафіксовано тисячі випадків катувань, нелюдського поводження, масштабних руйнувань житлових будинків та об'єктів критичної інфраструктури по всій державі, що має наслідком заподіяння як майнової, так і моральної шкоди. Безумовно, винна у заподіянні шкоди сторона конфлікту має бути притягнута до відповідальності та зобов'язана відшкодувати спричинені збитки. Однак, ефективність компенсаційного механізму напряму залежить від рівня залученості до його побудови міжнародної спільноти.

Міжнародний Суд ООН (МС ООН) у своєму обов'язковому рішенні від **16 березня 2022** року щодо вжиття тимчасових заходів у справі щодо звинувачень у геноциді відповідно до Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього (Україна проти РФ) встановив (у пункті 60 рішення), «що Україна має правдоподібне право не зазнавати військових операцій з боку Російської Федерації», та (у пункті 74 рішення), що шкода цьому праву «здатна завдати непоправної шкоди». Він додав, що будь-яка військова операція, зокрема така, що здійснюється рф на території України, неминуче призводить до втрати життя, психічної та тілесної шкоди, а також до пошкодження майна та навколишнього середовища. МС ООН зобов'язав рф призупинити військові операції, які вона розпочала 24 лютого 2022 року на території України [1].

Вперше питання створення компенсаційного механізму та притягнення держави-агресора до відповідальності було

відображено на міжнародному рівні після прийняття більшістю голосів представників держав-членів **Резолюції Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй A/RES/ES 11/5 від 14 листопада 2022 року** "Сприяння здійсненню правового захисту і забезпеченню відшкодування збитку у зв'язку з агресією проти України", в якій, зокрема, визнається, що ерефія повинна нести юридичну відповідальність за всі свої міжнародно-протиправні діяння, скоєні в Україні або проти України, включаючи відшкодування шкоди та будь-яких збитків, заподіяних такими діяннями, та зазначаючи, що в цій резолюції також визнається необхідність створення міжнародного механізму відшкодування збитків і рекомендується створити міжнародний реєстр збитків у співпраці з Україною [2].

В подальшому було прийнято **Резолюцію CM/Res(2023)3 «Про встановлення Розширеної часткової угоди про Реєстр збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України»** основним завданням якої було затвердити Статут Реєстру збитків, завданих агресією РФ проти України (далі – Статут).

Так, відповідно до **п. 1.1. ст. 1 Статуту** Реєстр слугує для документального обліку доказів та інформації, що стосуються заяв про відшкодування збитків, втрат чи шкоди, завданих 24 лютого 2022 року або пізніше на території України в межах її міжнародно-визнаних кордонів, включаючи її територіальні води, всім зацікавленим фізичним і юридичним особам, а також державі Україна, включаючи її регіональні та місцеві органи влади, державні чи підконтрольні установи, міжнародно-протиправними діями рф в Україні або проти України [3].

Невиправданим, на наш погляд є те, що Реєстр розрахований на прийняття заяв та доказів тільки щодо збитків, які були завдані в

період з **24 лютого 2022 року**, адже війна на території України у формі гібридного, однак такого конфлікту, що завдавав значної шкоди як фізичним, юридичним особам, так і державі Україна тривала ще з 2014 року.

В подальшому було укладено угоду від **14 липня 2023 № 81** між Королівством Нідерландів та Радою Європи, якою конкретизовано правовий статус Реєстру та визначено його місцезонашування в Королівстві Нідерланди [4]. Вищевказана Угода, регулює питання, що виникають у зв'язку зі створенням та належним функціонуванням Реєстру. Вона, серед іншого, створює умови, що сприяють безпеці та незалежності Реєстру, та сприяє його безперебійному та ефективному функціонуванню.

Окремої уваги в розрізі цієї теми заслуговує **Декларація неформальної конференції міністрів юстиції Ради Європи від 11 вересня 2023** [5], яка була прийнята за результатами зустрічі на рівні міністрів юстиції держав-членів та держав-спостерігачів Ради Європи у м. Рига, Латвія. Представники держав-членів підтримали створення Реєстру та на забезпечення ефективного досягнення всебічної підзвітності, включаючи цілеспрямоване та ефективне функціонування Реєстру затвердили принципи його роботи (**далі – «Ризькі принципи»**), а саме:

- **Підхід, орієнтований на жертву:** Реєстр повинен керуватися підходом, орієнтованим на жертву, таким чином, щоб він відповідав зобов'язанням держав надавати засоби правового захисту та відшкодування збитків жертвам, зокрема найбільш вразливим, таким як жінки та діти.

- **Міцна правова основа:** Реєстр має діяти на основі загальних положень міжнародного права, які свідчать про те, що

будь-яка держава, відповідальна за міжнародно-протиправні діяння, зобов'язана повністю відшкодувати шкоду, завдану такими діями.

- **Авторитет та легітимність:** Міжнародну легітимність та авторитетний характер Реєстру як інструменту обробки масових претензій слід посилити, зокрема шляхом належного врахування прецедентного права ЄСПЛ та інших застосовних норм міжнародного права.

- **Підтримка національних органів влади України:** національним органам влади слід надавати всю необхідну допомогу для сприяння координації національних зусиль з метою підтримки функціонування Реєстру.

- **Узгодженість, взаємодоповнюваність та сумісність:** З метою створення комплексної системи відшкодування збитків, узгодженість та взаємодоповнюваність дій і методологій обробки претензій повинні здійснюватися належним чином, зокрема за допомогою ІТ-інструментів, на національному та міжнародному рівні.

- **Залучення громадянського суспільства:** Відповідні національні та міжнародні органи повинні проводити змістовні консультації з громадянським суспільством та неурядовими організаціями, включаючи правозахисників, а також з жертвами та організаціями, що займаються захистом прав жертв.

- **Працювати над ефективним відшкодуванням збитків:** Ми нагадуємо про важливість Реєстру збитків як першого кроку до забезпечення того, щоб росія відшкодувала збитки, завдані нею Україні внаслідок незаконної війни, і що робота Реєстру, включаючи його цифрову платформу з усіма даними про претензії та докази, зафіксованими на ній, має стати першим компонентом майбутнього міжнародного механізму компенсації, який допоможе

забезпечити повне та ефективне відшкодування Україні та жертвам, що буде створено окремим міжнародним документом у співпраці з Україною.

Отже, агресивна війна РФ проти України змусила країни європейського континенту переосмислити, як найкращим чином реагувати на виклики, з якими демократичні держави зіштовхуються у зв'язку із війною. Тому члени Ради Європи поставили собі за мету в європейській різноманітній структурі, що розвивається, і в глобальному управлінні зміцнення її зовнішнього виміру створити важливий елемент компенсаційного механізму, яким є Реєстр.

2. Місце Реєстру при побудові компенсаційного механізму відшкодування шкоди

Як вже зазначалося вище, основним призначенням Реєстру є документальний облік доказів та інформації, що стосується випадків завдання збитків внаслідок збройної агресії РФ на території України для подальшого їх відшкодування.

Однак, в межах функціонування Реєстру дозволяється тільки реалізувати одну із частин компенсаційного механізму – фіксацію та облік інформації, адже Реєстр не буде розглядати та не оцінюватиме отримані заяви по суті і не встановлюватиме вартість збитків не призначатиме будь-які виплати. Інша частина механізму, яка полягає у прийнятті рішень щодо відшкодування, акумулюванні та розподілі грошових коштів за рахунок яких здійснюватиметься таке відшкодування, покладається на інші елементи компенсаційного механізму, які станом на жовтень 2025 року, ще не створені.

До того ж, не запрацювали і всі категорії, за якими можлива подача заяв та доказів до Реєстру. Так, відповідно до Категорій заяв,

які можуть бути внесені до Реєстру, прийняті Радою Реєстру від 21 березня 2024 року [6] передбачається прийняття заяв трьох категорій: категорія «А» - для фізичних осіб, категорія «В» - для юридичних осіб; категорія «С» - для держави Україна. Однак, станом на жовтень 2025 запрацювала тільки частина із підкатегорій категорії «А».

Однак, не дивлячись на те, що Реєстр працює не в повному обсязі, станом на кінець вересня 2025 року вже отримано понад 60 тисяч заяв у різних категоріях, відкритих для фізичних осіб, що стосуються смерті близького члена сім'ї та пошкодження або знищення житлового нерухомого майна. Понад 12 тисяч заяв вже було розглянуто та формально внесено до Реєстру його Радою [7]. Вказані аналітичні дані, демонструють необхідність якомога оперативнішого використання всіх передбачених категорій, враховуючи те, що воєнний конфлікт на території України продовжується і кількість потенційних заяв до Реєстру буде тільки збільшуватися.

Оскільки, як вже було зазначено, на Реєстр не може бути покладено компетенцію із розгляду та прийняття рішень за заявами, створенню в межах компенсаційного механізму підлягає окремий орган, який буде наділений відповідними повноваженнями.

Так, для розгляду заяв та доказів, які містяться в Реєстрі передбачається створення Міжнародної компенсаційної комісії (далі – **Комісія**) – як адміністративного органу, уповноваженого розглядати заяви про компенсацію шкоди, завданої внаслідок міжнародно-протиправних діянь рф в Україні чи проти України. Переговори, що до створення Комісії проходять під егідою Міжурядового переговорного комітету, до складу якого входять понад 50 держав, Європейський Союз та Рада Європи. Варто

зазначати, що станом на вересень 2025 року на черговій зустрічі представників держав - членів було попередньо погоджено проєкт Конвенції про створення Комісії для України.

Отже, Комісія являтиме собою окремий орган, який базуватиметься на важливій роботі Реєстру. У той час як основним призначенням Реєстру є збір і фіксація заяв та доказів завдання шкоди, Комісія відповідатиме за розгляд обґрунтованості заяв і визначення розміру компенсації у кожному конкретному випадку.

Основним елементом компенсаційного механізму, який запустить його рух є створення фонду, за рахунок якого здійснюватиметься відшкодування шкоди. Безумовно, що фіксація і облік інформації про заподіяні збитки, прийняття рішень щодо відшкодування будуть мати сенс лише тоді, якщо зможуть бути реалізовані шляхом спрямування грошових коштів на відповідні потреби.

На разі триває обговорення між представниками багатьох європейських держав навколо створення компенсаційного фонду, а саме джерел його наповнення. Україна, як держава, яка постраждала від військової агресії, займає з цього приводу досить чітку та одночасно радикальну позицію – основним джерелом наповнення компенсаційного фонду мають бути заморожені російські суверенні активи. Безпосереднє спрямування російських суверенних активів на формування компенсаційного механізму відшкодування шкоди для України - це шлях, який одномоментно здатний забезпечити найбільші фінансові надходження, але разом з цим передбачає радикальне втручання у право власності на суверенні активи, що не узгоджується і з правозастосовною практикою Ради Європи та багатьох країн Європейського Союзу.

Однак, 12 лютого 2024 року Радою Європи було ухвалено рішення (СЗБП) 2024/577 яким не дивлячись на супротив певних держав та заклики про непропорційний меті та засобам радикалізм, було започатковано створення механізму використання російських активів для допомоги Україні, в якому зазначено наступне [8]: операції, зокрема будь-які прямі чи непрямі перекази коштів Центральному банку РФ або на його користь, або будь-якій юридичній особі, організації чи органу, що діє від імені або за вказівкою Центрального банку РФ, такому як російський фонд національного добробуту, повинні залишатися забороненими. Неочікувані та надзвичайні доходи, що охоплюються цим Рішенням, не повинні надаватися Центральному банку РФ згідно з чинними правилами, навіть після скасування заборони на операції. Таким чином, вони не є суверенними активами. Тому правила, що захищають суверенні активи, не застосовуються до цих доходів. Таким чином, доцільно запровадити додаткові заходи щодо цих неочікуваних та надзвичайних доходів і чистого прибутку у повній відповідності до міжнародного права та права Союзу. Метою додаткових заходів має бути зрештою підтримка України та її відновлення й реконструкції, зокрема через майбутній Фонд допомоги Україні, запропонований Комісією, відповідно до його цілей та цілей Рішення 2014/512/CFSP, а також відповідно до мети обмежувальних заходів та цілей Спільної зовнішньої та безпекової політики Союзу, включаючи, зокрема, мету збереження миру, запобігання конфліктам та зміцнення міжнародної безпеки, а також захист цивільного населення, а також допомогу населенню, країнам та регіонам, які стикаються з техногенними катастрофами, такими як ті, що завдані Україні та її населенню внаслідок агресивної війни Росії.

Уваги також потребує те, що Парламентська Асамблея Ради Європи, беручи до уваги **Резолюцію Генеральної Асамблеї ООН A/RES/ES-11/5**, в своїй **резолюції 2539 (2024)** [9] та, підтримуючи створення Реєстру під егідою Ради Європи, при цьому передбачає створення компенсаційного фонду для виплати за рішеннями про відшкодування збитків, присуджених комісією, зокрема шляхом конфіскації та іншим чином, використовуючи активи РФ для відшкодування збитків, завданих війною в Україні; підтверджує зобов'язання держави агресора-росії, надати повну компенсацію за шкоду, збитки та травми, спричинені її міжнародно-протиправними діями, включаючи руйнування інфраструктури, загибель людей, економічні труднощі та інші негативні наслідки, відповідно до принципів міжнародного права та ін.

Виходячи із вищевказаного, Реєстр – це лише один із елементів компенсаційного механізму відшкодування шкоди, основними функціями якого є виключно збір та систематизація заяв та доказів завдання шкоди внаслідок війни РФ проти України. Однак, для роботи механізму, який забезпечуватиме комплексне виконання компенсаційної функції створенню підлягають додаткові органи, а саме компенсаційна комісія, яка прийматиме рішення за окремими заявами про здійснення виплат та компенсаційного фонду, за рахунок якого такі виплати проводитимуться. Ключовою проблемою, яка породжує численні дискусії на міжнародному рівні є знаходження джерел з яких відбуватиметься наповнення вказаного фонду. Однак, ефективним вирішенням даної проблеми може стати спрямування заморожених російських активів безпосередньо на відшкодування шкоди, завданої Україні, для чого потрібно узгодити вже напрацьовані ініціативи європейських

держав та розробити єдину політику за якої такі дії реалізовуватимуться.

Висновки. Отже, збір та документування доказової бази безумовно є важливою складовою компенсаційного механізму, яка гарантує відшкодування шкоди, яка була завдана внаслідок воєнного конфлікту. Створення та поступове введення в дію Реєстру – це важливий крок до побудови компенсаційного механізму відшкодування шкоди, завданої РФ збройною агресією проти України. Разом з цим, вказаний механізм тільки тоді буде ефективним, якщо розвивати його елементи комплексно та з урахуванням наступного:

По-перше, необхідним є розширення переліку доказів та інформації, що стосуються заяв про відшкодування збитків за рахунок прийняття заяв про збитки, які були завдані фізичним, юридичним особам та державі Україна в результаті гібридної війни з росією з 2014 року, що дозволить в повному обсязі здійснити фіксацію і документування наслідків воєнного агресії ерефії проти України.

По-друге, введення в дію всіх, передбачених категорій заяв, що безумовно сприятиме виконанню основних завдань та функцій Реєстру.

По-третє, узгодження та прийняття Конвенції про створення Міжнародної компенсаційної комісії для України, що в подальшому надасть можливість запустити в дію компенсаційний механізм відшкодування шкоди, не обмежуючись при цьому тільки збором та обліком інформації та доказів.

По-четверте, консолідація та узгодження вже напрацьованих законодавчих ініціатив європейських держав щодо використання російських активів задля ефективного наповнення компенсаційного

фонду за рахунок якого здійснюватиметься безпосереднє відшкодування, завданої внаслідок збройної агресії РФ проти України, шкоди.

Перелік посилань:

1. Міжнародний суд Організації об'єднаних націй, постанова від 16 березня 2022 року у справі щодо звинувачень у геноциді відповідно до Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього (Україна проти Російської Федерації), пункт 74. URL: <https://mfa.gov.ua/news/zayava-mzs>

2. Resolution adopted by the General Assembly on 14 November 2022. ES-11/5. Furtherance of remedy and reparation for aggression against Ukraine. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/3994481?ln=en&v=pdf> (дата звернення: 13.10.2025);

3. Резолюція СМ/Res(2023)3. Про встановлення Розширеної часткової угоди про Реєстр збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України від 12.05.2023р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/961_001-23 (дата звернення: 10.10.2025);

4. Угода між Королівством Нідерландів та Радою Європи № 81. Про місце розташування Реєстру збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України від 14.07.2023. URL: <https://rd4u.coe.int/documents/358068/372244/Host+State+Agreement.pdf> (дата звернення: 13.10.2025);

5. Декларація за результатами неформальної конференції міністрів юстиції Ради Європи «На шляху до справедливості для України: підвищення підзвітності, підтримка стійкості її системи

правосуддя та возз'єднання дітей зі своїми родинами» від 11 вересня 2023 року

URL: <https://rd4u.coe.int/documents/358068/372244/Riga+Principles.pdf> (дата звернення: 13.10.2025);

6. Категорій заяв, які можуть бути внесені до Реєстру збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України від 21 березня 2024. URL:

<https://rd4u.coe.int/documents/358068/424646/Board-RD4U%282027%2907-Rev1-UA> (дата звернення: 13.10.2025);

7. Реєстр збитків для України вже отримав понад 60 тисяч заяв. Deutsche Welle. URL: <https://www.dw.com/uk/reestr-zbitkiv-dla-ukraini-vze-otrimav-ponad-60-tisac-zaav/a-74178396> (дата звернення 13.10.2025);

8. Рішення Ради Європейського Союзу (СЗБП) 2024/577 про внесення змін до Рішення 2014/512/CFSP щодо обмежувальних заходів з огляду на дії Росії, що дестабілізують ситуацію в Україні від 12 лютого 2024 року. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=OJ:L_202400577 (дата звернення: 13.10.2025);

9. Support for the reconstruction of Ukraine: Resolution 2539 (2024) adopted by the Parliamentary Assembly of the Council of Europe on 16 April 2024. URL: <https://pace.coe.int/en/files/33494/html> (дата звернення: 13.10.2025).

Ірина Міма,

кандидат юридичних наук, доцент,

Державний університет економіки і технологій

доцент кафедри права

e-mail: mima_iv@duet.edu.ua

Державний суверенітет воюючої країни: шляхи його зміцнення

В умовах сучасних геополітичних криз і збройних конфліктів питання державного суверенітету воюючої країни та шляхи його зміцнення набуває особливої актуальності. У ХХІ столітті суверенітет держави, особливо в умовах війни, це не є лише теоретичний аспект існування держави, а й реальний процес, в якому держава змушена захищати свою територіальну цілісність і політичну незалежність, адаптуватися до нових, складних викликів міжнародної політики, військових технологій та інформаційних загроз.

Збройні конфлікти, що мають місце в Україні, Ізраїлі, Сирії, Лівії та інших регіонах, наочно демонструють, як суверенітет може бути підданий серйозним випробуванням через зовнішні агресії, інтервенції або внутрішні розбіжності. В умовах глобалізації та швидкої технологічної еволюції з'являються нові форми війни, такі як інформаційна війна, кіберзагрози та гібридні конфлікти, що робить проблему зміцнення суверенітету ще більш складною й актуальною. Особливо значущим є той факт, що в умовах війни багато країн стикаються з економічною ізоляцією, гуманітарними катастрофами, а також зростаючим впливом міжнародних організацій і союзів. Міжнародне право, дипломатія і стратегічне

партнерство набувають важливості не тільки для мирного вирішення конфліктів, а й для збереження державного суверенітету в умовах гібридної війни.

Війна не тільки ставить під загрозу фізичну безпеку країни, але й робить уразливими її економічну стабільність, соціальну структуру та інформаційну безпеку. Таким чином, зміцнення суверенітету у воєнний час вимагає багатогранного підходу та стратегічного мислення на рівні держави. Особливу увагу варто приділити збереженню внутрішньої єдності нації та підвищенню ефективності управління державними інститутами під час війни, адже це є запорукою успішного відновлення суверенітету після завершення бойових дій.

З огляду на ці обставини, питання зміцнення державного суверенітету є надзвичайно важливою для дослідження в умовах глобальних змін і викликів, що постають перед сучасними державами. Дослідження цієї проблеми дозволяє не лише зрозуміти механізми, які допомагають країнам зберігати свою незалежність, але й розробити рекомендації для їхнього ефективного функціонування під час збройних конфліктів та в постконфліктний період.

У сучасному світі державний суверенітет є основою існування будь-якої незалежної країни. Особливої актуальності це поняття набуває в умовах війни, коли під загрозою опиняється не лише територіальна цілісність, а й здатність держави реалізовувати свої функції без зовнішнього тиску [1, с. 10-16]. Державний суверенітет воюючої країни - це не просто формальна незалежність, а реальна спроможність протистояти агресії, зберігати внутрішній порядок та проводити незалежну політику як всередині держави, так і на міжнародній арені.

Суверенітет проявляється через повний контроль над своєю територією, монополію на застосування сили, функціонування легітимної влади та ефективну зовнішню політику [2, с. 85-86]. Навіть у випадках тимчасової окупації частини території держава не втрачає суверенітету над цими землями згідно з нормами міжнародного права [3]. В умовах війни суверенітет особливо вразливий до атак як зовнішнього, так і внутрішнього характеру: військової агресії, інформаційного впливу, економічної дестабілізації, сепаратизму чи зради. У таких умовах ключовим завданням держави стає зміцнення власного суверенітету шляхом впровадження рішучих і системних заходів у всіх сферах національного життя. Зокрема, важливим чинником є підвищення обороноздатності країни. Модернізація збройних сил, мобілізація ресурсів, розвиток територіальної оборони та співпраця з міжнародними союзниками є необхідними кроками для захисту суверенітету. Також значну роль відіграє єдність суспільства. У часи війни згуртованість населення, патріотизм, підтримка армії та волонтерські рухи стають основою внутрішньої стійкості. Тільки об'єднане суспільство здатне протистояти внутрішнім загрозам і не допустити дестабілізації. Окремим є напрямом зміцнення інформаційної безпеки. Протидія ворожій пропаганді, захист інформаційного простору, підтримка національних медіа, формування національної ідентичності - усе це допомагає боротися з інформаційною війною, що часто має не менший вплив, ніж збройна агресія. Активна міжнародна дипломатія через підтримку партнерами, участь у міжнародних організаціях, укладання стратегічних союзів та отримання військової і фінансової допомоги - це важливий ресурс для збереження і посилення суверенітету в умовах війни.

Не менш важливою є ефективність державного управління. Чітке функціонування інституцій, правова визначеність, прозорість рішень, боротьба з корупцією - усе це формує довіру громадян і легітимність влади навіть в умовах війни. Крім того, жодна держава не зможе довго вести війну без стабільної економіки. Важливо зберегти функціонування підприємств, підтримати бізнес, розвивати власне виробництво, забезпечити енергетичну безпеку та створити умови для відновлення після війни.

Слід зазначити, що суверенітет є фундаментальною ознакою держави та основою її правосуб'єктності у міжнародних відносинах, тому саме правові механізми захисту суверенітету набувають особливого значення в умовах глобальних викликів, що пов'язані з агресією, гібридними загрозами та транснаціональними конфліктами. Правові механізми захисту суверенітету функціонують у двох взаємопов'язаних площинах: 1) внутрішньодержавній (конституційно-правові механізми - нормативно-правова база держави закріплює положення про її незалежність та територіальну цілісність. Конституція визначає суверенітет як базовий принцип державотворення, тоді як спеціальні закони (про національну безпеку, оборону, прикордонну службу, громадянство) конкретизують засоби його забезпечення. Інституційний вимір таких механізмів охоплює діяльність Президента, парламенту, уряду, судової влади, збройних сил та правоохоронних органів; стаття 51 Статуту ООН [4] закріплює невід'ємне право держави на індивідуальну та колективну самооборону у випадку збройної агресії. У національному законодавстві передбачаються механізми введення воєнного чи надзвичайного стану, проведення мобілізаційних заходів, застосування збройних сил з метою відсічі агресії) та 2)

міжнародній (міжнародне право формує систему принципів і норм, спрямованих на охорону суверенітету держав. До таких принципів належать: невтручання у внутрішні справи, непорушність кордонів, заборона застосування сили та право народів на самовизначення (Статут ООН, Гельсінський заключний акт 1975 р. [5]). Важливим інструментом виступають міжнародні договори та угоди, що забезпечують взаємну допомогу й гарантії територіальної цілісності. У цій площині функціонують міжнародні організації - ООН, ОБСЄ, Рада Європи, а також регіональні безпекові союзи. Значну роль відіграють міжнародні судові інституції (Міжнародний суд ООН, Міжнародний кримінальний суд, арбітражні механізми), які забезпечують юридичний захист держав від порушень суверенітету).

Захист суверенітету здійснюється й через дипломатичні засоби -переговори, участь у міжнародних коаліціях, застосування санкцій, укладення стратегічних угод про співробітництво. Особливе значення має міжнародне визнання державного суверенітету, що виступає формою його політико-правової легітимації.

Важливу складову становлять заходи щодо контролю над стратегічними ресурсами, запровадження економічних та фінансових санкцій проти держав-агресорів, захист внутрішнього ринку, критичної інфраструктури та інформаційного простору.

Отже, державний суверенітет у воєнний час - це не лише абстрактне поняття, а щоденна боротьба за свободу, гідність і право на існування. Прийняття законів про національну безпеку, покарання за колабораціонізм, а також міжнародне визнання фактів агресії зміцнюють правові позиції країни на світовій арені. Правові механізми захисту суверенітету являють собою багаторівневу

систему, що функціонує на перетині внутрішньодержавного та міжнародного права. Ефективність їхнього застосування залежить від гармонізації національних і міжнародних норм, інституційної спроможності держави та активної участі у системі міжнародної колективної безпеки. Лише через комплексний підхід - військовий, політичний, економічний, інформаційний та дипломатичний - воююча країна здатна не лише зберегти, але й зміцнити свою державність. Це вимагає єдності влади і народу, твердої позиції на міжнародній арені.

Перелік посилань:

1. Правова система України в умовах воєнного стану : збірник наукових праць / за загальною редакцією О. О. Кота, А. Б. Гриняка, Н. В. Міловської, М. М. Хоменка. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 540 с.

2. Лемак О.В. Національний суверенітет в умовах глобалізації: кримінально-правові та кримінологічні аспекти. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія ПРАВО. Випуск 83: частина 3. С. 82-90. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.83.3.13> (дата звернення: 10.09.22025)

3. Convention (IV) respecting the Laws and Customs of War on Land and its annex: Regulations concerning the Laws and Customs of War on Land. The Hague, 18 October 1907. URL: <https://www.refworld.org/legal/agreements/hague/1907/en/31788> (дата звернення: 15.09.22025).

4. Charter of the united nations. San Francisco on 26 June 1945. URL:

<https://www.ilsa.org/Jessup/Jessup15/UNCharterICJStatute.pdf> (дата звернення: 10.09.2025).

5. The Helsinki final act. Conference on security and cooperation in Europe: final act, Helsinki, 1975. URK: <https://www.csce.gov/wp-content/uploads/2016/10/Helsinki-Final-Act.pdf> (дата звернення: 17.09.2025).

Владислав Мусіхін,

здобувач вищої освіти,

спеціальність: «Право

Державний університет економіки і технологій

e-mail: musikhin_vd_23145@kneu.dp.ua

Оксана Теличко,

завідувачка кафедри права, доцент,

кандидат юридичних наук,

Державний університет економіки і технологій

e-mail: telichko_oa@duet.edu.ua

Воєнна агресія ерефії проти України як фактор глобальної небезпеки та міжнародної політики

Збройна агресія ерефії проти України, яка розпочалася з окупації Автономної Республіки Крим у лютому–березні 2014 року, продовжилася гібридною війною на Сході України з квітня 2014 року та переросла у відкрите повномасштабне збройне вторгнення 24 лютого 2022 року, стала безпрецедентним викликом для європейської та світової системи безпеки. Ці події засвідчили глибоку кризу механізмів стримування агресії, передбачених міжнародним правом, та поставили під сумнів ефективність таких міжнародних інституцій, як Організація Об'єднаних Націй і Рада Безпеки ООН.

Дії ерефії є грубим порушенням Статуту ООН, який забороняє застосування сили проти територіальної цілісності держав. Крім того, рф порушила Будапештський меморандум 1994 року, який гарантував безпеку України у зв'язку з відмовою від

ядерної зброї. Агресія суперечить базовим принципам суверенітету, територіальної цілісності держав і невтручання у внутрішні справи.

Варто зазначити, що ще з моменту державотворення сучасної України, російська федерація проявляла інтерес до українських територій. Зокрема, після ухвалення Верховною Радою УРСР постанови «Про оголошення незалежності України» 24 серпня 1991 року, прессекретар президента рф Бориса Єльцина 26 серпня 1991 року заявив, що росія залишає за собою право порушити питання перегляду кордонів із «союзними республіками». Це стало першим віддаленим натяком на імперські амбіції ерефії щодо України та інших країн [5].

Особливо спірним для рф та України був статус Автономної Республіки Крим. Конфліктні моменти почали проявлятися вже на початку 2000-х років, зокрема під час суперечки навколо острова Тузла у 2003 році. В книзі «Коса Тузла: перечисленная территория» (1997) О. Травніков, депутат законодавчих зборів Краснодарського краю та професор кафедри міжнародного права, зазначав: «В политике маленькая Коса Тузла в Керченском проливе — это не мелочь. Это принцип. Принцип отстаивания национальных интересов России. А принципы не могут быть предметом торга». Цитата підтверджує, що росія не визнавала приналежності Криму до України, що згодом стало однією з причин військової агресії.

Звісно, це було ще до набуття чинності «Договору між Україною і Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон», який було ратифіковано 2004 року, але підписано ще 28 квітня 2003 року [3].

Все ж таки цей конфлікт було врегульовано президентами сторін та ухвалено дві постанови «Про усунення загрози територіальної цілісності України, що виникла в результаті

будівництва Російською Федерацією дамби в Керченській протоці», та «Про утворення Тимчасової спеціальної комісії Верховної Ради України щодо забезпечення парламентського контролю за режимом державного кордону України в районі острова Коса Тузла» [1].

Договір про українсько-російський державний кордон був спробою врегулювати питання кордонів мирним шляхом, але агресивна політика росії зробила його фактично нікчемним. Це підкреслює важливість міжнародних гарантій безпеки та необхідність надійних механізмів контролю за виконанням таких договорів.

Усі агресивні дії, починаючи з 2014 року, збоку російської федерації підпадають під кваліфікацію статті 3 резолюції ООН 3314, що вказує на агресію з боку рашистів проти України, порушуючи раніше підписаний та ратифікований «Договір між Україною і Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон».

Поняття агресії в міжнародному праві визначається у резолюції ООН 3314 (XXIX) «Визначення агресії» Генеральної Асамблеї від 14 грудня 1974 року [2]. Так, згідно з статті цієї резолюції кваліфікація агресії є :

1) вторгнення або напад збройних сил держави на територію іншої держави або будь-яка військова окупація, який би тимчасовий характер вона носила, яка є результатом такого вторгнення чи нападу, або будь-яка анексія із застосуванням сили території іншої держави чи її частини;

2) бомбардування збройними силами держави території іншої держави або застосування будь - якої зброї державою проти території іншої держави ;

3) блокада портів або берегів держави збройними силами іншої держави;

4) напад збройними силами держави на сухопутні, морські чи повітряні сили, або морські та повітряні флоти іншої держави;

5) застосування збройних сил однієї держави, що перебувають на території іншої держави за згодою приймаючої держави, з порушенням умов, передбачених угодою, або будь-яке продовження їх перебування на такій території щодо припинення дії угоди;

6) дія держави, що дозволяє, щоб її територія, яку вона надала у розпорядження іншої держави, використовувалася цією іншою державою для вчинення акту агресії проти третьої держави;

7) засилання державою або від імені держави збройних банд, груп, іррегулярних сил або найманців, які здійснюють акти застосування збройної сили проти іншої держави, що мають настільки серйозний характер, що це рівнозначно переліченим вище актам або його значну участь у них.

Воєнна агресія росії проти України має далекосяжні наслідки, які виходять за межі українського регіону та впливають на глобальну безпеку, економіку та політику. Конфлікт призвів до глобального зростання цін на продовольство та енергетику порушивши світові ланцюги постачання продовольчих ресурсів (зерна, соняшникової олії тощо). Введення санкцій проти РФ призвело до перебудови світових фінансових потоків, девальвації рубля та нестабільності на міжнародних ринках, посилення інфляційного тиску у багатьох країнах світу, особливо в країнах, що імпортують продовольство та енергоносії.

Воєнна агресія російської федерації проти України призвела до наймасштабнішої гуманітарної кризи в Європі з часів Другої

світової війни. Мільйони українців були змушені залишити свої домівки через активні бойові дії, окупацію територій та зруйновану інфраструктуру. За даними ООН, десятки мільйонів осіб стали внутрішньо переміщеними особами або біженцями в інших країнах Європи. Це спричинило значне навантаження на соціальні системи держав, які приймають українців, але водночас продемонструвало високий рівень міжнародної солідарності. Цілеспрямовані удари по культурних символах України та знищення об'єктів культурної спадщини, музеїв, храмів, історичних пам'яток є спробою знищити українську ідентичність та національну пам'ять [4].

Політичні та дипломатичні зміни на регіональному та глобальному рівнях наслідків агресії російської федерації проти України включають: посилення міжнародної ізоляції ерефії (застосування політичних та економічних санкцій з боку ЄС, США, Великої Британії, Канади та інших країн, відсторонення РФ від міжнародних організацій та форумів, зокрема обмеження участі у G20, деяких культурних і спортивних заходах), активізацію підтримки України, зміцнення міжнародних альянсів, переосмислення ролі міжнародних організацій.

Отже, російська агресія не лише порушила територіальну цілісність і суверенітет України, але й створила нові виміри глобальної небезпеки — енергетичну, продовольчу, екологічну та інформаційну. Вона спричинила дестабілізацію міжнародних ринків, міграційні кризи, загострила геополітичні протиріччя, підвищила роль міжнародного права і колективної безпеки.

У відповідь на агресію міжнародна спільнота активізувала санкційний тиск, здійснила дипломатичну ізоляцію держави-агресора та посилила військово-політичну підтримку України. Зокрема, було запроваджено механізми захисту для осіб, які

вимушено залишають територію України через війну, створено програми допомоги та захисту дітей [6]. Це стало каталізатором нової архітектури міжнародної політики. Війна продемонструвала необхідність реформування системи колективної безпеки та створення дієвих механізмів притягнення до відповідальності держав, які вдаються до збройної агресії. Таким чином, збройна агресія росії проти України виступає не лише регіональним конфліктом, а й глобальним чинником, що визначає нові контури міжнародної безпеки у XXI столітті.

Перелік посилань:

1. Конфлікт щодо острова Тузла: Вільна енциклопедія «Вікіпедія» (дата звернення: 25.09.2025)
URL:<https://uk.wikipedia.org/wiki>
2. Визначення агресії: Резолюція ООН №3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї від 14 грудня 1974 року (дата звернення: 25.09.2025)
URL:https://www.un.org/documents/decl_conv/conventions/aggression.shtml
3. Договір між Україною і Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон: від 23.04.2004 р. № 1681-IV (1681-15) (дата звернення: 25.09.2025)
URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_157#Text
4. Автори: Метью Перрі, карта Люсіль Кіллмеєр, Члени Дослідницького Сервісу Європейського Парламенту 729.298-Березень 2022. Стислий огляд: «Війна Росії проти України: міжнародно реакція» (дата звернення: 25.09.2025)

URL:<https://ukraine.europarl.europa.eu/cmsdata/247317/004220EPRS-AaG-729298-Russia-invasion-Ukraine-international-reactions-UA20FINAL>

5. 20 років російсько-українського конфлікту довкола острова Тузла: електронна газета «Ukrainian World Congress» (дата звернення: 25.09.2025)

URL:<https://www.ukrainianworldcongress.org/ua/20-rokiv-rosiisko-ukrayinskoho-konfliktu-dovkola-ostrova-tuzla/>

6. Резолюція 2433 Парламентська асамблея Ради Європи. 2022 р. «Наслідки продовження агресії російської федерації проти України: роль і реакція Ради Європи». Арк. 1-5. URL: <https://zakordonniukrainci.mfa.gov.ua/storage/app/sites>

Сніжана Паливода,
здобувачка вищої освіти,
спеціальність «Міжнародні відносини та журналістика»,
Державний університет економіки і технологій
e-mail: palyvoda_sv_23023@kneu.dp.ua

Микола Веселов,
(науковий керівник),
професор кафедри права,
доктор юридичних наук, професор,
Державний університет економіки і технологій,
e-mail: veselov@kneu.dp.ua

Проблеми та виклики в процесі міжнародного визнання незалежності України у 1991 році

Спроба державного перевороту в СРСР в серпні 1991 року стала поштовхом до розпаду Радянського Союзу та створення низки незалежних держав, серед яких була й Україна. 24 серпня 1991 року Верховна Рада Української РСР ухвалила Акт проголошення незалежності України, заклавши правові підвалини для формування самостійної держави. А вже 1 грудня 1991 року український народ на всеукраїнському референдумі підтвердив свою одностайну волю до створення суверенної держави: понад 90% виборців за явки близько 84% висловилися за незалежність [1]. Таким чином, думка громадян стала ключовим чинником у завершенні багатовікової боротьби за незалежність та започаткувала процес міжнародного визнання України. Вже 2 грудня 1991 року незалежність визнала Польща та Канада, 4 грудня – Литва та Латвія, 5 грудня – Болгарія.

Упродовж лише першого місяця після референдуму Україну визнали 57 держав світу [2].

Водночас здобуття державної незалежності стало лише формальним завершенням одного історичного етапу, адже з'явилися масштабні виклики, пов'язані з формуванням власних інституцій, розбудовою політичної системи, подоланням економічної кризи та забезпечення реальної суверенності. Як зазначав Євген Сверстюк, український культурний діяч, письменник, критик та філософ: *«Я думаю, що боротьба за незалежність України ніколи не починалася і ніколи не закінчується. Це боротьба щоденна... Складні часи безповоротно не минають. Ми живемо у процесі безперервному, і елементи того, що було у сталінські часи існують і зараз. Існує тотальна брехня і ганьба, якої не відчуває верхній ешелон влади. Це залишилося. І залишилася потреба у боротьбі, потреба у людях хоробрих і високих, щоб, образно кажучи, утримувати стелю...»* [2]. Ці слова підкреслили чисельні виклики та проблеми, які стояли перед Україною та її народом.

Україні необхідно було розв'язати комплекс внутрішніх і зовнішніх завдань. Внутрішньо необхідно було сформувати власну оборонну і енергетичну політику, запровадити систему правових та економічних норм, що відповідали б принципам ринкової економіки та демократичному суспільству, припинити політичну боротьбу за владу. Проте цей процесу супроводжувався додатковими викликами: гіперінфляцією, падінням ВВП, підвищенням рівня безробіття та поширенням тіньової економіки [3]. Все це вимагало активних дій та змін, в яких приймав участь український народ.

На зовнішньому рівні держава зіткнулась з викликом досягнення повного міжнародного права, інтеграції у світову

політичну, економічну та безпекову систему [4]. Україна активно працювала над встановленням та налагодженням політичних зв'язків, укладала міжнародні угоди, а також підвищувала свій статус та впізнаваність (див. Таб. 1). На той час це видавалося запорукою поваги до державного суверенітету та недоторканості державних кордонів, тривалих добросусідських стосунків (в контексті дотримання усіма учасниками таких угод норм міжнародного права).

Значну роль в цьому процесі відіграла українська діаспора, яка через протести, громадські організації, інформаційні кампанії, петиції та заклики просувала ідею визнання Незалежності України на міжнародній арені. Так, представник діаспори Борис Вижневський разом з канадськими активістами проводив широку інформаційну кампанію на підтримку суверенітету держави серед жителів сходу та півдня України. Вони зняли спеціальну рекламу для телебачення, організували видавництво в Києві, де друкували листівки та афіші [5].

Таблиця 1

***Міжнародні угоди про визнання державних кордонів
України***

Країна	Назва договору	Ратифікація	Примітки
Польща	Договір між Україною і Республікою Польща про правовий режим українсько-польського державного кордону, співробітництво та взаємодопомогу з	Договір ратифіковано Постановою ВРУ № 3379-XII від 14.07.93	Договір підписаний 12.01.1993. Протяжність сухопутного кордону

Країна	Назва договору	Ратифікація	Примітки
	прикордонних питань		542,39 км
Словаччина	Договір між Україною та Словацькою Республікою про спільний Державний кордон	Договір ратифіковано Законом України № 113/94-ВР від 15.07.94	Договір підписаний 14.10.1993 Протяжність сухопутного кордону 90 км
Угорщина	Договір між Україною і Угорською Республікою про режим українсько-угорського державного кордону, співробітництво та взаємодопомогу з прикордонних питань	Договір ратифіковано Законом України № 447/95-ВР від 22.11.95	Договір підписаний 19.05.1995 Протяжність сухопутного кордону 137 км
Румунія	Договір між Україною та Румунією про режим українсько-румунського державного кордону, співробітництво та взаємну допомогу з прикордонних питань	Договір ратифіковано Законом України № 1714-IV від 12.05.2004	Договір підписано 17.06.2003 Протяжність сухопутного кордону 613,8 км
Молдова	Договір між Україною і Республікою Молдова про державний кордон	Договір ратифіковано Законом України № 1633-III від 06.04.2000	Договір підписаний 18.08.1999 Протяжність сухопутного кордону 955 км

Країна	Назва договору	Ратифікація	Примітки
білорусь	Договір між Україною і республікою білорусь про державний кордон	Договір ратифіковано Законом України № 491/97-ВР від 18.07.97	Договір підписаний 12.05.1997 Протяжність сухопутного кордону 1084,2 км
рф	Договір між Україною і рф про українсько-російський державний кордон	Договір ратифіковано Законом України № 1681-IV від 20.04.2004	Договір підписаний 28.03.2003 Протяжність сухопутного кордону 1974 км

Джерело: інформація з офіційного вебпорталу парламенту України [6].

Таким чином, здобуття незалежності стало лише першим етапом складного процесу державотворення в Україні. Поступово країна відбудовувала власні інститути влади, формувала систему правових та економічних норм, забезпечувала оборонну і енергетичну безпеку. Прикладами цього розвитку є вступ України до Організації з безпеки і співробітництва в Європі 30 січня 1992 року та до Ради Європи 9 листопада 1995 року, що підтвердило її прагнення до інтеграції у європейське та світове товариство. Проголошення Конституції 1996 року закріпило правові основи суверенної держави та стало фундаментом для подальшого розвитку демократичних інститутів.

Р.С. Нажаль, через 23 роки, з лютого 2014 року Україні знов доводиться відстоювати визнання своєї незалежності. Маємо

констатувати, що у цій боротьбі демократичні країни вкотре визнали беззаперечну державну правосуб'єктність нашої країни, що знаходить вираження у низки політичних, фінансових та практичних заходах підтримки...

Перелік посилань:

1. 30 років тому. Референдум 1991 року про незалежність України і розпад СРСР (архівні фото). стаття. 2021 *Радіо Свобода*. URL: <https://surl.li/izphtu> (дата звернення: 17.10.2025).

2. Щабельник Вікторія (укл. та диз.). Незалежна Україна: історичний дискурс: Стаття. Харків: Наукова бібліотека Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, 2022. URL: <https://surl.li/aoktxu> (дата звернення: 17.10.2025).

3. SleuthyFella. (Nov. 23, 2023) The Impact of the Dissolution of the Soviet Union on Ukrain (1991). *Medium*. URL: <https://surl.lu/xqkjmх> (дата звернення: 17.10.2025).

4. Pekka Sutela. (Mar. 9, 2012) The Underachiever: Ukraine's Economy Since 1991. *Carnegie Endowment*. URL: <https://surl.li/oiksuy> (дата звернення: 17.10.2025).

5. Українська діаспора: боротьба за незалежність далеко за межами Батьківщини. Стаття. 2023. URL: <https://surl.li/beerdv> (дата звернення: 17.10.2025).

6. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://www.rada.gov.ua> (дата звернення: 17.10.2025).

Ярослав Панченко,

учень 10 класу

Криворізький ліцей №35 «Імпульс»

Криворізької міської Ради

Мар'ян Юнацький,

вчитель правознавства,

Криворізький ліцей №35 «Імпульс»

Криворізької міської Ради

Проблеми кваліфікації при диференціації колаборації та співучасті

Термін колабораційзм (або «колабораційна діяльність») означає добровільну співпрацю осіб держави, що перебуває під окупацією або агресією, з окупаційною або агресорською державою способами, що підривають суверенітет, територіальну цілісність або конституційний лад їхньої власної держави. В українській правовій доктрині колабораціонізм визначається як «стала, свідома, добровільна співпраця з ворогом на шкоду власній державі чи її союзникам» — тобто навмисна, добровільна співпраця з ворогом в його інтересах та на шкоду власній державі [1].

Ряд відмінних рис дозволяє відрізнити колабораційзм від звичайної співучасті:

- Політичні та ідеологічні мотиви. Колабораційна діяльність часто передбачає ідеологічну ідентифікацію з цілями агресора. Кримінальний кодекс України, стаття 111-1, встановлює відповідальність за такі дії, як «публічне заперечення збройної агресії» або «заклики до підтримки рішень та/або дій держави-агресора» [2].

- Спрямовано на допомогу державі-агресору або окупаційній владі. Об'єктивний елемент колаборації включає співпрацю з окупантом, економічну чи інформаційну допомогу, або службу в структурах, дозволених окупацією. Наприклад, законодавство охоплює «добровільне перебування на посаді в незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території» або «передачі матеріальних ресурсів» формуванням агресора [3].

- Часто передбачає державні функції або співпрацю з ворожими установами. Колаборація зазвичай включає державні посади в окупаційних адміністраціях, участь у пропаганді або організацію псевдовиборів під контролем окупанта [4].

Статистичні дані підтверджують системний характер цього явища: станом на червень 2024 року Служба безпеки України повідомила про 9 179 кримінальних проваджень за статтею 111-1 Кримінального кодексу України, з яких лише два виправдувальні вироки були винесені [5].

Отже, колабораціонізм характеризується своїм добровільним, ідеологічно зарядженим, вороже спрямованим характером та проявом у співпраці або участі в структурах окупаційної або агресорської держави.

На противагу цьому, поняття співучасника (співучасті) належить до загальної частини кримінального права та стосується спільної участі кількох осіб у вчиненні конкретного злочину. Згідно зі статтею 26 Кримінального кодексу України, «злочинна співучасть – це умисна співучасть кількох злочинців у запланованому кримінальному правопорушенні» [6].

Згідно зі статтею 27, основними формами співучасті є:

- Організатор – особа, яка організовує злочин або керує його підготовкою та виконанням;

- Підбурювач (підбурювачка) – особа, яка спонукає іншу особу до вчинення злочину (шляхом переконання, погрози або підбурювання);

- Помічник (помічниця) – особа, яка сприяє вчиненню злочину (надаючи засоби, усуваючи перешкоди, приховуючи знаряддя або сліди) [7].

Кожен співучасник несе відповідальність, залежно від характеру та ступеня фактичної участі у злочині (ст. 29 ККУ) [8]. Акцент у співучасті робиться на спільному намірі та колективній участі у конкретному злочині, а не на ідеологічних мотивах чи співпраці з іноземним агресором.

Хоча колабораціонізм та співучасть концептуально здаються різними, на практиці межа між ними часто розмита, що призводить до труднощів кваліфікації.

Деякі дії можуть знаходитися між співучастю у конкретному злочині та ширшою співпрацею з окупантом. Особа, яка надає логістичну підтримку окупаційній структурі, може бути звинувачена або у сприянні злочину, або у колабораціонізмі, залежно від тлумачення. Вчені наголошують на тому, що законодавчі визначення залишаються широкими та дублюють одне одного [9].

Багато дій відбуваються під примусом, в умовах окупації або виживання, що викликає питання щодо наміру особи допомогти ворогу. Експерти з прав людини відзначають розпливчастість таких термінів, як «матеріальні ресурси» або «взаємодія з державою-агресором», що призводить до непослідовного застосування закону [10].

Судова практика демонструє різну суворість рішень. Наприклад, за ч. 6 ст. 111-1 ККУ жінка, яка пронесла містом 77-

метровий російський триколон, отримала 12 років позбавлення волі з конфіскацією майна та 15-річною заборорою обіймати посади [4]. У період з березня 2022 року по грудень 2023 року українські суди засудили 682 особи за статтею 111-1, з яких приблизно 55% було притягнуто до відповідальності за її першими частинами [10].

Таким чином, виникають проблеми кваліфікації при розмежуванні того, коли поведінка є колабораціонізмом (ідеологічно мотивована допомога ворогу) чи співучастю (спільна участь у конкретному злочині). Ключ полягає у встановленні як об'єктивного діяння (*actus reus*), так і суб'єктивного елементу (*mens rea*) у ширшому контексті збройної агресії та окупації.

Перелік посилань:

1. Павленко О. Колабораціонізм у контексті російської агресії: правові та політичні виміри. Київ: Юридична думка, 2022. 128 с.
2. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25–26. Ст. 131.
3. Організація Об'єднаних Націй. Женевські конвенції про захист цивільного населення під час війни. Женева: ООН, 1949. 75 с.
4. Міжнародний кримінальний суд. Елементи злочинів. Гаага: ICC, 2011. 110 с.
5. Міністерство юстиції України. Статистика щодо притягнення до відповідальності за колабораційну діяльність (стаття 111-1 КК України) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://minjust.gov.ua/statistics> (дата звернення: 25.10.2025).

6. Європейська комісія. Звіт про верховенство права в ЄС 2023 року: розділ “Україна”. Брюссель: Європейська комісія, 2023. 42 с.

7. Верховний Суд України. Судова практика щодо застосування статті 111-1 Кримінального кодексу України (“Колабораційна діяльність”) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://supreme.court.gov.ua> (дата звернення: 25.10.2025).

8. Коваленко С. Проблема розмежування колабораціонізму та співучасті у сучасному кримінальному праві. Журнал права і суспільства. 2023. Т. 18, № 2. С. 45–58.

9. Transparency International Ukraine. Сприйняття корупції та юридична відповідальність на окупованих територіях: річний звіт 2024 року. Київ: ТІ Україна, 2024. 64 с.

10. Офіс Генерального прокурора України. Річний звіт про злочини, пов’язані з колабораційною діяльністю та державною зрадою [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://gp.gov.ua/ua/statistics> (дата звернення: 25.10.2025).

Анна Усенко,
здобувачка вищої освіти,
спеціальність: «Право»,
Державний університет економіки і технологій
e-mail: annausenko4412@gmail.com
Микола Веселов,
(науковий керівник),
професор кафедри права,
доктор юридичних наук, професор,
Державний університет економіки і технологій
e-mail: veselov@kneu.dp.ua

**Порушення країною-агресором норм міжнародного
гуманітарного права на окупованих українських територіях
(на прикладі Правобережжя Херсонщини)**

«Кожна держава зобов'язана згідно із Статутом Організації Об'єднаних Націй утримуватися в їх міжнародних відносинах від загрози силою або її застосування як проти суверенітету, територіальної цілісності чи політичної незалежності будь-яким державам, так і будь-яким іншим чином, несумісним з цілями Організації Об'єднаних Націй» [1].

Окупація російською федерацією (далі – рф) частини суверенної території України, що триває з 2014 року і значно розширилася після повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року, є одним із найбільш кричущих викликів сучасному міжнародному правопорядку. Цей акт агресії та тривала окупація територій України не лише порушують основоположні принципи Статуту Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН), включаючи

суверенітет, територіальну цілісність та незастосування сили [2], але також створюють складний комплекс міжнародно-правових проблем гуманітарного характеру. Ситуація вимагає кваліфікації дій рф у світлі міжнародного гуманітарного права.

Відповідно до ст. 29 Конвенції ООН про захист цивільного населення під час війни (Женевська конвенція 1949 року) *«Особи, що перебувають під захистом, мають право за будь-яких обставин, на особисту повагу, повагу до своєї честі, права на сім'ю, їхніх релігійних переконань та обрядів, звичок та звичаїв»* [3]. Статтею 47 Женевської конвенції 1949 р. гарантується, що особи, що перебувають під захистом, які знаходяться на окупованій території не будуть у жодному разі та жодним чином позбавлені переваг цієї Конвенції у зв'язку з будь-якими змінами, запровадженими стосовно керівних установ чи управління цієї території внаслідок її окупації, або у зв'язку з будь-якою угодою, укладеною між властями окупованої території та властями окупаційної держави, або у зв'язку з анексією окупаційною державою всієї або частини окупованої території. Будь-яке знищення окупаційною державою рухомого чи нерухомого майна, що є індивідуальною або колективною власністю приватних осіб чи держави, або інших громадських установ чи соціальних або кооперативних організацій забороняється, за винятком випадків, коли це є необхідним для проведення воєнних операцій (ст. 53 Конвенції). Окупаційна держава зобов'язана за допомогою усіх наявних засобів забезпечувати населення продуктами харчування та медичним матеріалами; зокрема, постачати необхідні продукти харчування, медичні матеріали та інші припаси, якщо ресурсів окупованої території виявиться недостатньо (ст. 55 Конвенції). Якщо усе або частина населення окупованої території отримують

недостатній обсяг постачань, окупаційна держава повинна погодитись вжити заходів, спрямованих на надання підтримки цьому населенню і повинна сприяти реалізації цих заходів усіма наявними у неї засобами (ст. 59 Конвенції) [3]. Це лише частина тих норм, яких має дотримуватися держава-учасник воєнного конфлікту.

До Женевської конвенції (включно з додатковими протоколами до неї) приєдналось понад 190 держав – це переважна більшість країн світу. Країна-агресор (рф) є правонаступницею СРСР, який ратифікував Женевську конвенцію 1949 р. у 1954 році. Таким чином, рф є стороною Женевської конвенції і зобов'язана їх дотримуватися, зокрема, під час збройних конфліктів. Водночас, у 2019 році голова держави-окупанта підписав закон, згідно з яким рф фактично вийшла з Женевської конвенції про захист цивільного населення під час міжнародних збройних конфліктів і стала непідсудною ООН. Згідно з цим законом рф тепер не визнає статтю додаткового протоколу до Женевської конвенції про визнання юрисдикції спеціальної комісії ООН виконувати роль судового органу, який розглядає порушення [4]. Відсутність механізму контролю дотримання та притягнення держави до відповідальності за ймовірні порушення норм міжнародного права «де-факто» робить їх «порожніми». Міжнародна спільнота констатує чимало порушень (різного ступеню тяжкості) з боку рф щодо українського цивільного населення протягом фази відкритої агресії українсько-російської війни.

Такі зафіксовані та не зафіксовані (латентні в контексті міжнародної уваги) порушення, мають своє трагічне ілюстративне відображення в долях окремих громад.

Життєвий досвід мешканців деокупованого села Велика Олександрівка на Херсонщині яскраво ілюструє критичні порушення міжнародного гуманітарного права, які відбувалися внаслідок збройного конфлікту та російської окупації. Об'єднана територіальна громада Велика Олександрівка включає 34 населені пункти. Вона пережила місяці активних бойових дій. З березня по жовтень 2022 року життя тут зупинилося. Сьогодні громада поступово відроджується, а її очільниця, Наталія Корнієнко, розказала історією цього відродження: *«Після завершення активних бойових дій ми побачили знищені будинки, пошкоджену соціальну та культурну інфраструктуру, а також критичну інфраструктуру»*, – розповідає пані Наталія¹.

Фото 1

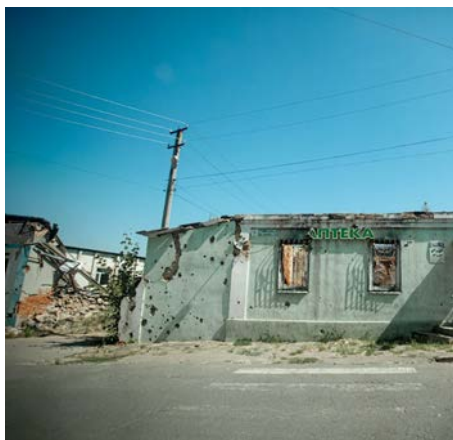

Фото 2

*Джерело: фото зроблено в рамках участі у проєкті
ЮНІСЕФ 18 серпня 2025 року*

¹ Примітка: усі коментарі (інтерв'ю) було взято авторкою цих тез у рамках роботи над проєктом ЮНІСЕФ 18 серпня 2025 року.

Особливо болючим для всієї громади було питання водопостачання.

«Подача води на першому етапі здійснювалася за рахунок генераторів, води було вкрай недостатньо», – згадує вона.

Це ускладнювало не лише забезпечення санітарно-гігієнічних потреб, а й створювало проблеми для тваринництва, яке є важливою складовою життя громади.

Заступник начальника місцевої адміністрації Ігор Головка розповідає, що внаслідок бойових дій були пошкоджені майже всі об'єкти водопостачання: знищено понад 12 водонапірних башт, лінії електропередач та водогони. Це залишило понад 8 тисяч мешканців, а також значну кількість внутрішньо переміщених осіб, без води. А враховуючи, що громада знаходиться в південному регіоні України, і те, що на території громади немає природних водойм, з водою прийнятною якістю води, місцевим жителям було неймовірно складно.

Історія десятирічної Поліни Головка, яка живе у Великій Олександрівці – яскравий приклад прямого впливу війни на цивільне населення. Дівчинка мешкає тут із батьками та бабусею, які зараз намагаються відновити будинок та господарство після часу перебування в окупації та тривалих активних бойових дій на території громади.

Родина дівчинки виїжджала в інше місто на період окупації. Мати Поліни, Юлія Головка, згадує: *«Коли російські військові направили на мене дуло бронетранспортера, я чоловіку сказала, що ми будемо виїжджати. Зранку ми виїхали, нас випустили. А вже ввечері вони (росіяни) жили в моєму будинку. За словами сусідів, які залишались в окупації, їх було тут 6 чи 7 ротаций, ми точно не знаємо. Коли ми повернулися додому, у нас винесено було все з*

будинку. Абсолютно нічого не було, окрім одного дивана і кухонної стінки. Була пробита стеля. І вода наробила нам найбільше лиха, тому що коли росіяни виходили, вони вирвали пральну машинку і 300 тон води побігло під наш будинок. Увесь будинок та підвальне приміщення були затоплені».

Фото 3

*Джерело: фото зроблено в рамках участі у проєкті
ЮНІСЕФ 18 серпня 2025 року*

10-річна Поліна добре пам'ятає часи, коли у їхньому селищі були проблеми з водою.

«Коли вода була з перебоями, ми з татом їздили в магазини, щоб купити баклаги води», – розповідає дівчинка. Також вони зверталися до рідних, у яких були свердловини, та купували воду з машини, що розвозила її по вулицях.

Ці перебої створювали великі незручності усім жителям села. *«Мені було не дуже зручно, тому що коли вода закінчувалася, наприклад, вночі, не можна було попити», – ділиться вона. «Або коли приїжджаєш з річки, і не можна помити голову».*

Сьогодні родина потроху відновлює свій побут: *«Не дивлячись ні на що, ми сподіваємося, що будемо живі і здорові, війна скінчиться, і ми це все забудемо як страшний сон і почнемо жити в мирі».*

Проблеми з водою у громаді були й до війни, але в період активних бойових дій вони загострилися. Не було ні електроенергії, ні газу, ні центрального водопостачання. Сім'я брала воду в родичів, друзів або купувала у водовозів. Юлія каже, що їй доводилося вставати о другій годині ночі, щоб набрати води, поки вона є.

«Ми живемо в сільській місцевості, і водопостачання – це головна умова для нашого виживання», – пояснює Юлія. Вода потрібна не лише для побутових потреб, а й для поливу городу, догляду за домашньою худобою та ведення фермерського господарства.

Адміністрація громади звернулася по допомогу до ЮНІСЕФ. Завдяки цій підтримці у 2025 році на Жданівському водозаборі, який є єдиним джерелом водопостачання для Великої Олександрівки, було встановлено 11 сонячних електростанцій [5].

Проблеми, з якими зіткнулася громада – відсутність електроенергії, газу та центрального водопостачання протягом місяців окупації та активних бойових дій – є прямим порушенням ст. 55 IV Женевської конвенції, яка вимагає від держави-окупанта забезпечувати, наскільки це можливо, харчування та медичне обслуговування населення. Право на питну воду є невід'ємною

частиною права на життя та здоров'я, і його порушення, спричинене цілеспрямованим знищенням критичної інфраструктури (як-от понад 12 водонапірних башт, лінії електропередач та водогони), може кваліфікуватися як суттєве порушення норм міжнародного гуманітарного права.

Свідчення голови громади Наталії Корнієнко про те, що *«подача води на першому етапі здійснювалася за рахунок генераторів, води було вкрай недостатньо»*, та розповідь пані Юлії, що їй доводилося *«вставати о другій годині ночі, щоб набрати води»*, демонструють рівень той гуманітарної катастрофи, який рф створила на окупованих і звільнених у подальшому Збройними Силами України територіях нашої країни.

Відновлення водопостачання, завдяки міжнародній допомозі та встановленню сонячних електростанцій на Жданівському водозаборі (за підтримки ЮНІСЕФ) вже після деокупації цих територій, є прикладом зусиль української сторони та міжнародних партнерів для виконання обов'язку, який має нести держава-окупант.

Перелік посилань:

1. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року: Міжнародний документ ООН від 08.06.1977. Дата оновлення: 08.12.2005. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199/conv#Text (дата звернення: 19.10.2025).

2. Статут Організації Об'єднаних Націй (з поправками): Міжнародний документ, Поправки від 26.06.1945. Дата оновлення: 16.09.2005. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text (дата звернення: 19.10.2025).

3. Конвенція про захист цивільного населення під час війни: Конвенція ООН від 12.08.1949. Дата оновлення: 23.02.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#n2594. Дата оновлення: 23.02.2023 (дата звернення: 19.10.2025).

4. рф вийшла з Женевської конвенції. ООН не зможе судити її за порушення прав цивільних під час війни. *Суспільне новини*, 22 листопада 2019. URL: <https://surl.lt/yojppgpr> (дата звернення: 19.10.2025).

5. Сонячна станція забезпечує стабільне водопостачання у громаді на прифронтовій Херсонщині. *ЮНІСЕФ*. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/stories/a-solar-station-in-frontline-kherson> (дата звернення: 19.10.2025).

Дар'я Чумак,

здобувачка вищої освіти,

спеціальність: «Право»,

Державний університет економіки і технологій

e-mail: chumak_dv_24280@kneu.dp.ua

Ганна Устінова-Бойченко,

(науковий керівник),

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права,

Державний університет економіки і технологій

e-mail: ustinova-boichenko@duet.edu.ua

Конституційний лад Німеччини за часів Третього Райху та його порівняння із сучасним конституційним ладом російської федерації

Актуальність теми обумовлена важливістю глибокого розуміння механізмів формування та функціонування конституційних ладів у періоди радикальних політичних змін, зокрема тоталітарних режимів. Вивчення конституційного ладу нацистської Німеччини дозволяє проаналізувати особливості концентрації влади та порушення основних прав і свобод людини в контексті історичних обставин, тоді як порівняння його з сучасним конституційним ладом російської федерації дає можливість оцінити подібності й відмінності в організації влади, реалізації прав і свобод та використанні конституції для легітимації державної влади. Враховуючи сучасні виклики конституційного розвитку росії і важливість історичних уроків, ця тема має як теоретичне, так і практичне значення для конституційного права та політичної науки.

Мета: комплексний аналіз конституційного ладу Німеччини за часів Третього Райху та його порівняння із сучасним конституційним ладом російської федерації з метою виявлення спільних рис і відмінностей у структурі, функціях владних інституцій та гарантіях прав людини.

Завдання: охарактеризувати історичний контекст і правову базу конституційного ладу Третього Райху, проаналізувати структуру влади, політичні інститути та механізми легітимації режиму в Німеччині 1933–1945 років, дослідити ключові положення Конституції рф 1993 року та особливості сучасного устрою влади в росії. Визначити основні схожості та відмінності між конституційними ладами у Німеччині часів Третього Райху і рф, оцінити вплив конституційних засад на внутрішню та зовнішню політику досліджуваних держав та виявити можливі уроки для сучасного конституційного розвитку на основі порівняльного аналізу.

Конституційний лад Німеччини під час Третього Райху (1933–1945)

Установлення режиму Третього Райху відбулося не внаслідок збройного перевороту, а шляхом поступової, але рішучої ліквідації демократичних інститутів Веймарської республіки [1]. Сам процес утворення режиму розпочався 30 січня 1933 року, коли Адольф Гітлер був призначений рейхсканцлером. Націонал-соціалістична робітничка партія Німеччини (НСДАП) скористалася економічною кризою, політичною нестабільністю та надзвичайними повноваженнями президента, передбаченими Веймарською конституцією 1919 року [1]. Формально Веймарська конституція не була скасована, проте її положення були повністю знехтувані й замінені серією ключових законодавчих актів, що становили нову

правову базу [2]. Серед найважливіших конституційних документів цього періоду виділяються Декрет про охорону народу і держави (лютий 1933 р.), що призупинив основні громадянські свободи, та Закон про надання надзвичайних повноважень (Березневий закон 1933 р.), який передав законодавчу владу від Рейхстагу до уряду (фактично Гітлеру) [1]. Цей закон став юридичним фундаментом для встановлення диктатури.

Характеристика владної системи однозначно визначається як тоталітаризм, заснований на концентрації влади в руках однієї особи та єдиної партії [3]. Основою політичної організації став принцип фюрерства (Führerprinzip), згідно з яким влада виходила не від права чи конституції, а від волі Фюрера, як верховного вождя і судді. Владна система була персоніфікованою, ієрархічною та нестримною жодними правовими нормами. Політичні інститути зазнали тотальної трансформації. Роль Фюрера була абсолютною: після смерті президента Гінденбурга у 1934 році Гітлер об'єднав пости рейхсканцлера і рейхспрезидента, ставши «Фюрером і рейхсканцлером» [3]. Рейхстаг (парламент) був збережений, але перетворився на повністю декоративний орган, що збирався лише для схвалення рішень Фюрера. Партійна система була ліквідована: у липні 1933 року НСДАП була проголошена єдиною законною партією, що інтегрувалася у державний апарат, перетворивши партійну ієрархію на фактичну державну владу [1].

Однією з визначальних рис Третього Райху було систематичне та законодавчо закріплене порушення фундаментальних прав і свобод [2]. Декретами та законами було повністю скасовано свободу слова, зборів та асоціацій, а також недоторканність особи. Прикладом інституціоналізованого безправ'я є Нюрнберзькі расові закони 1935 року, які позбавили

євреїв громадянських прав і стали основою для подальшого геноциду [2]. Правосуддя було підпорядковане політичній доцільності, а політичні опоненти та «вороги народу» підлягали репресіям через створену мережу поліцейських та каральних органів (Гестапо, СС). Механізми легітимації режиму були потужними й різноплановими. Вони включали тотальну державну пропаганду, керовану Йозефом Геббельсом, яка створювала культ особи Фюрера і демонізувала ворогів [3]. Крім того, режим використовував періодичні плебісцити (референдуми) для схвалення своїх ключових політичних рішень, демонструючи «підтримку народу» та створюючи ілюзію прямого народного волевиявлення, що було важливо для зовнішньої та внутрішньої легітимації [1]. У сукупності, конституційний лад Третього Райху являв собою повне заперечення принципу верховенства права та демократичної конституції, замінюючи їх на ідеологічно мотивовану тоталітарну диктатуру.

Сучасний конституційний лад рф

Конституційний лад російської федерації (рф) заснований на Конституції рф, прийнятій 12 грудня 1993 року [1]. Загальна характеристика цього основного закону визначає рф як демократичну, федеративну, правову державу з республіканською формою правління, проголошуючи людину, її права і свободи найвищою цінністю [1]. Однак, внесені у 2020 році поправки, суттєво змінили її початковий ліберально-демократичний вектор, додавши ідеологічні та історичні положення. Форма правління рф — це змішана (президентсько-парламентська) республіка, яка, проте, має виражені риси суперпрезидентської системи [2]. Державний устрій — федерація, що формально складається з рівноправних суб'єктів [1].

Система влади формально дотримується принципу поділу на законодавчу, виконавчу та судову гілки. Ключовим суб'єктом є Президент, який виступає гарантом Конституції, визначає основні напрями політики і має значні повноваження, що дозволяють йому домінувати над іншими гілками [2]. Федеральні Збори (парламент), що складаються з Ради Федерації (верхня палата) та Державної Думи (нижня палата), є законодавчим органом. Проте, їхня політична самостійність значно обмежена. Уряд (Кабінет Міністрів) є виконавчим органом, відповідальним перед Президентом, який його формує. Судова система (Конституційний, Верховний та інші суди) формально незалежна, але фактично часто демонструє підконтрольність виконавчій владі, особливо у політично чутливих справах [3].

Гарантії прав і свобод людини в РФ закріплені у Главі 2 Конституції, яка проголошує широкий спектр громадянських, політичних та соціальних прав, відповідно до міжнародних стандартів [1]. Проте, критика конституційного ладу та правозахисні огляди вказують на суттєву розбіжність між конституційною декларацією та реальністю: свобода зібрань та слова систематично обмежуються, а права опозиції та незалежних активістів порушуються через вибіркове застосування законодавства [3].

Особливості централізації та розподілу владних повноважень визначаються послідовним зміцненням вертикалі влади під керівництвом Президента. На практиці це призвело до значної централізації, де федеральний центр поглинув більшість повноважень суб'єктів федерації, перетворюючи формально федеративну державу на майже унітарну [2]. Розподіл владних повноважень між гілками влади на федеральному рівні схилиється

до концентрації їх у Президенті, що послаблює механізми стримувань і противаг.

Сучасні виклики та критика конституційного ладу рф сконцентровані навколо низки проблем: становлення авторитарного суперпрезидентського режиму [2]; використання поправок 2020 року для обнулення президентських термінів та цементування влади; криза федералізму та повна політична підконтрольність регіонів [2]; а також деградація незалежності судової системи та повсюдне ігнорування конституційних прав громадян, особливо у сфері політичної діяльності [3]. Таким чином, конституційний лад РФ являє собою гібридну систему, де демократичні конституційні норми значною мірою існують паралельно з авторитарною політичною практикою [2, 3].

Порівняння конституційного ладу Третього Райху та сучасної ерефії

Головна схожість обох систем полягає у фактичній концентрації влади в руках однієї особи або вузької групи, що призводить до руйнування класичної моделі поділу влади. В обох випадках спостерігається встановлення жорсткої вертикалі виконавчої влади [2, 5]. У Третьому Райху це було оформлено через принцип фюрерства (Führerprinzip), що усунув будь-які стримування [3]. У сучасній ерефії схожість проявляється у становленні суперпрезидентської системи [2], де Президент [4] має переважний контроль над Урядом, судовою системою та регіональними елітами [5; 7]. Обидва режими характеризуються слабкістю парламенту (Рейхстаг був декоративним [1], а Федеральні Збори рф часто лише схвалюють рішення Президента [5]) та злиттям партійної/ідеологічної структури з державним апаратом (НСДАП [1] та домінуюча партія в рф).

Ключова відмінність полягає у конституційних засадах. Третій Райх був тоталітарною диктатурою, що відкрито проголосила верховенство ідеології та волі Фюрера над законом (Unrechtsstaat) [2]. Хоча Веймарська конституція формально не була скасована, вона була повністю дезактивована «Законом про надання надзвичайних повноважень» [1]. Натомість, рф формально залишається «правовою, демократичною державою» [4], де Конституція 1993 року є чинною, а права і свободи людини проголошені найвищою цінністю [4, 6]. Ця відмінність визначає правовий статус особи: у Райху особа була лише функцією держави та ідеології, а права скасовані законодавчо (наприклад, Нюрнберзькі закони [2]). У ерефії порушення прав відбувається не через скасування конституційних норм, а через вибіркове застосування закону, обмеження політичних свобод та переслідування опозиції, що є ознакою гібридного авторитарного режиму [3; 6; 7].

Роль керівника в обох системах є центральною, але її межі закріплені по-різному. У Третьому Райху Фюрер [3] мав необмежену владу, що стояла над правом. Його воля була вищим джерелом закону (Führerbefehl), і він не був обмежений жодним формальним інститутом [3]. У сучасній рф Президент має обмеження лише формально [4]. Завдяки поправкам 2020 року та інституту «обнулення» термінів, його реальна влада практично необмежена, але вона вимагає юридичної легітимації через Конституційний Суд та законодавчі акти [5]. Тобто, влада керівника рф є необмеженою де-факто, тоді як влада Фюрера була необмеженою де-юре.

Третій Райх використовував формальну законність лише на етапі свого становлення (Закон про надзвичайні повноваження був

прийнятий Рейхстагом [1]) та далі через плебісцити (референдуми), які створювали ілюзію народної підтримки [1]. Сама Конституція Веймара використовувалася як засіб маскування на перших етапах. Натомість, Конституція РФ 1993 року є ключовим інструментом легітимації [5]. Режим постійно апелює до її норм, а найважливіші кроки (наприклад, поправки 2020 року) супроводжуються всенародним голосуванням [5]. Тобто, якщо Райх використовував плебісцити для схвалення дій лідера, то ерефія використовує процедури, зовні схожі на конституційні, для закріплення авторитарної трансформації [7].

В цьому питанні спостерігається кардинальна відмінність у тексті закону та різюча схожість у практиці його застосування. Третій Райх відкрито відкидав універсальні права, замінивши їх на права «арійської спільноти» (Volksgemeinschaft), а політичні свободи були законодавчо заборонені [2]. Конституція рф, навпаки, гарантує політичний плюралізм та всі базові права [4]. Однак, у практиці, політичні свободи в ерефії є вкрай обмеженими [6]. Незалежна опозиція, свобода мирних зібрань та вільні ЗМІ фактично придушуються за допомогою жорстких законів та правоохоронних органів, що перетворює декларовані права на фікцію [6, 7].

Конституційний лад в обох випадках дозволив (і дозволяє) режиму проводити агресивну та ідеологічно мотивовану політику. У Третньому Райху тоталітарна конституційна модель дала змогу мобілізувати всі ресурси держави на потреби ідеології, мілітаризації та експансії [2]. У сучасній рф конституційний лад, завдяки концентрації влади та відсутності реальних стримувань, дозволяє Президенту одноосібно приймати доленосні рішення (включно з рішеннями про війну та анексію території) [5]. Ця конституційно

оформлена відсутність підзвітності та централізація значно спрощує ведення агресивної зовнішньої політики, що є прямим порушенням міжнародного права [8]. Таким чином, неконституційна за суттю система влади в обох режимах забезпечує необхідну політичну монолітність для ведення військової агресії.

Висновки

Проведене дослідження засвідчило, що, попри кардинальні відмінності у конституційних засадах та формальному правовому статусі особи, між тоталітарним режимом Третього Райху та гібридно-авторитарною сучасною російською федерацією існують глибокі функціональні схожості в організації та реалізації влади.

Головна функціональна схожість обох систем полягає у фактичній концентрації влади в руках однієї особи, що призводить до руйнування класичної моделі поділу влади. Якщо в Райху це було відкрито оформлено як принцип фюрерства (влада де-юре необмежена), то в рф це реалізується через суперпрезидентський режим (влада де-факто необмежена), де формально чинна Конституція слугує лише фасадом для автократії. Обидва режими характеризуються слабкістю парламенту та злиттям партійної/ідеологічної структури з державним апаратом.

Ключова відмінність полягає у методах легітимації та управління. Третій Райх був тоталітарною диктатурою, що відкрито проголосила верховенство ідеології над законом, скасувавши права особистості прямими законодавчими актами (наприклад, Нюрнберзькі закони). Натомість, ерефія формально залишається «правовою державою», використовуючи Конституцію 1993 року як ключовий інструмент легітимації. У ерефії порушення прав відбувається не через скасування конституційних норм, а через вибіркове застосування закону, обмеження політичних свобод та

придушення опозиції, що є характерною ознакою гібридного авторитаризму. Влада керівника в рф є необмеженою де-факто, але вимагає юридичної маніпуляції (через поправки та судові рішення), тоді як влада Фюрера була необмеженою де-юре. В обох випадках відсутність стримувань та противаг дозволяє державному апарату приймати одноосібні, агресивні зовнішньополітичні рішення, незважаючи на міжнародне право.

Порівняльний аналіз має критичне значення для розуміння сучасних конституційних процесів, оскільки він демонструє, що наявність демократичної Конституції не гарантує демократичний режим. Авторитаризм ХХІ століття навчився використовувати правові інструменти (конституційні поправки, псевдореферендуми, підконтрольну судову систему) для маскуванню своєї недемократичної суті, на відміну від відкритого правового нігілізму тоталітарних режимів ХХ століття. Це слугує потужним застереженням про те, як легальні інструменти можуть бути використані для руйнування демократичних засад зсередини, перетворюючи конституційну державу на диктатуру.

Перелік посилань:

1. Учасники проєктів Вікімедіа. Третій Рейх – Вікіпедія [Електронний ресурс] / Учасники проєктів Вікімедіа // Вікіпедія. Режим

доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Третій_Рейх#Посилання (дата звернення: 20.10.2025). – Назва з екрана.

2. Левчук, С. С. Політико-правові аспекти встановлення нацистського режиму в Німеччині 1933–1945 рр. / С. С. Левчук // Правове життя сучасної України : матеріали Міжнар. наук.-практ.

конф. (м. Одеса, 20–21 травня 2011 р.). Т. 2. Одеса : Фенікс, 2011. С. 221–222.

3. Вельма Б. І. Німецька модель політичної системи як приклад для України: особливості, переваги, недоліки: бакалаврська робота / Вельма Богдан Ігорович. — Київ : Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія», Факультет соц. наук та соц. технологій, Каф. політології, 2020. 71 с. Режим доступу: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5b87b386-c189-4b5b-ad7a-13f5e2acd499/content> (дата звернення: 20.10.2025).

4. Учасники проєктів Вікімедіа. Поправки до Конституції Росії (2020) – Вікіпедія [Електронний ресурс] / Учасники проєктів Вікімедіа // Вікіпедія. Режим доступу: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Поправки_до_Конституції_Росії_\(2020\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Поправки_до_Конституції_Росії_(2020)) (дата звернення: 20.10.2025). – Назва з екрана.

5. Гултай М. Інститут конституційної скарги у Російській Федерації: основні особливості та тенденції розвитку / М. Гултай // Вісник Академії правових наук України. 2012. № 4. С. 145–158.

6. Часник Д. Забезпечення прав людини у сфері національної безпеки в умовах протистояння військовій агресії російської федерації / Д. Часник // Scientific notes of Lviv University of Business and Law. 2022. № 34. С. 61–67.

7. Kopolovets R. V. CONCEPTS AND CLASSIFICATION OF “HYBRID POLITICAL MODES” IN THE STUDY OF TRANSFORMATION PROCESSES [Electronic resource] / R. V. Kopolovets // Scientific Journal "Regional Studies". 2020. No. 20. P. 16–20. – Mode of access: <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2020.20.3> (date of access: 20.10.2025). – Title from screen.

8. Круглашов А. Міжнародна допомога Україні: дійсне поміж очікуваним і можливим [Електронний ресурс] /

А. Круглашов // політичної науки: європейські практики та національні перспективи : Матеріали XIII Міжнар. наук. конф, Чернівці, 23 черв. 2023 р. [Б. м.]. С. 150–153. Режим доступу: https://www.researchgate.net/profile/Svitlana-Konstantynyuk/publication/389320735_Osoblivosti_vimiruvanna_rezultativ_zastosuvanna_makoi_sili_za_taksonomieu_G_Onezorge/links/67be3c2a645ef274a494b1c7/Osoblivosti-vimiruvanna-rezultativ-zastosuvanna-makoi-sili-za-taksonomieu-G-Onezorge.pdf#page=150. – Назва з екрана..

Ігор Шмельов,

здобувач вищої освіти,

спеціальність: «Право»,

Державний університет економіки і технологій

e-mail: shmlv123@gmail.com

Оксана Теличко,

(науковий керівник),

завідувачка кафедри права,

кандидат юридичних наук, доцент

Державний університет економіки і технологій

ORCID: 0000-0003-2536-7442

e-mail: telichko_oa@duet.edu.ua

Депортація українських дітей на окупованих теренах України як воєнний злочин: правові основи кваліфікації та відповідальності

З початком російської агресії проти України у лютому 2014 року та подальшою масштабною ескалацією конфлікту в лютому 2022 року, перед Україною та міжнародною спільнотою постала низка нових викликів, пов'язаних із безпрецедентними за формою та змістом порушеннями норм міжнародного права, зокрема міжнародного гуманітарного права.

Однією з найгостріших проблем війни є примусова депортація дітей з окупованих територій південно-східної України (Запорізької, Херсонської, Донецької та Луганської областей) до віддалених регіонів ерефії. Там вони опиняються в чужому етнокультурному середовищі, що є складним для сприйняття,

унаслідок чого діти зазнають асиміляції та поступово втрачають зв'язок із рідною землею й Батьківщиною.

З початку повномасштабного вторгнення ерефії на територію України Офісом Генерального прокурора виокремлено напрям документування воєнних злочинів, які вчиняють рашисти та її посадові особи щодо українських дітей, оскільки діти складають особливу категорію, яка перебуває під захистом міжнародного гуманітарного права. Таким чином, відповідно до інформації, яку надає державний портал «Діти війни», станом на 10 жовтня 2025 року 19546 дітей депортовано або примусово переміщено, 2169 дітей як зниклі без вісті [1].

Депортація або примусове переміщення осіб, зокрема дітей, з окупованої території є серйозним порушенням міжнародного гуманітарного права і, відповідно, кваліфікується як воєнний злочин. Правову основу для такої кваліфікації складають низка міжнародних договорів.

Ключовим міжнародним документом у цій сфері є IV Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни 1949 року. Зокрема, стаття 49 прямо забороняє будь-яке «індивідуальне чи масове примусове переміщення та депортацію осіб, що перебувають під захистом, з окупованої території незалежно від причин чи мотивів [2]».

По-друге, у межах кримінальної відповідальності Римський статут Міжнародного кримінального суду містить чіткі положення щодо депортацій та переміщень цивільного населення. Стаття 8(2)(a)(vii) визначає «незаконну депортацію, переміщення або незаконне ув'язнення» як серйозне порушення Женевських конвенцій, що кваліфікується як воєнний злочин. Крім того, стаття 8(2)(b)(viii) передбачає, що «депортація або незаконне

переміщення» під час міжнародного збройного конфлікту також є воєнним злочином [3]. По-третє, оскільки йдеться про дітей, злочин має додаткову кваліфікацію як порушення їхніх прав, закріплених у Конвенції ООН про права дитини, зокрема, право на збереження своєї ідентичності, включаючи громадянство, ім'я та сімейні зв'язки [4].

Найбільш обтяжуючим елементом у цьому злочині є не лише сам факт переміщення, а й намір та реалізація програм із примусової асиміляції, так званого «перевиховання» та подальшого незаконного влаштування (усиновлення/удочеріння) українських дітей у російські родини. Ця інформація підтверджується Спеціальною доповіддю Уповноваженого Верховної Ради України із прав людини Дмитра Лубінця [8]. Такі дії спрямовані на остаточну зміну національної ідентичності дитини та її відрив від українського етнокультурного та соціального простору. У цьому контексті злочин набуває ознак геноциду, оскільки, відповідно до Статті II(е) Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього, під геноцидом розуміється, зокрема, «насильницька передача дітей з однієї людської групи до іншої [5]». Аналогічне формулювання міститься і в статті «6(е)» Римського статуту МКС. Саме насильницька передача дітей, як окремої категорії, підкреслює особливу тяжкість і злочинний намір, спрямований на знищення української групи як такої.

Міжнародна юстиція не залишилася осторонь у цьому питанні. Так, 17 березня 2023 року Міжнародний кримінальний суд видав ордери на арешт президента російської федерації Володимира Путіна та уповноваженої при президентові рф з прав дитини Марії Львової-Белової [6]. МКС інкримінував вищезазначеним посадовим особам російської федерації воєнний злочин у вигляді: незаконної

депортації населення (дітей) з окупованих територій України до російської федерації; незаконного переміщення населення (дітей) з окупованих територій України до російської федерації відповідно до Статей 8(2)(a)(vii) та 8(2)(b)(viii) Римського статуту МКС.

Поряд із міжнародно-правовими нормами, злочини, пов'язані з депортацією та примусовим переміщенням українських дітей, мають чітке визначення і в національному законодавстві України. Це відіграє ключову роль у реалізації принципу універсальної юрисдикції та забезпеченні притягнення винних до відповідальності на національному рівні. Основна кваліфікація дій російських військових і посадових осіб здійснюється відповідно до положень розділу XX Кримінального кодексу України — «Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку».

Ключовою для криміналізації воєнних злочинів на національному рівні є стаття 438 Кримінального кодексу України. Ця стаття передбачає відповідальність за воєнні злочини, які є порушенням норм як національного, так і міжнародного права. [7]. Відомо, що 17 червня 2025 року Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про внесення змін до статті 438 Кримінального кодексу України щодо встановлення відповідальності за незаконне переміщення, депортацію, невиправдану затримку репатріації дитини, вербування та використання дитини у військових цілях», які караються позбавленням волі на строк від восьми до дванадцяти років. Запровадження цієї норми, відображає прагнення України до гармонізації національного кримінального законодавства з положеннями міжнародного гуманітарного права та міжнародних конвенцій, спрямованих на захист прав дітей під час збройних конфліктів. Така криміналізація має на меті забезпечити невідворотність відповідальності за дії, що порушують принципи

гуманності та права дитини на повернення до держави свого походження. Водночас, особливу вагу має кваліфікація діяння за статтею 442 КК України. Частина 1 статті 442 передбачає відповідальність за «діяння, умисно вчинене з метою повного або часткового знищення національної, етнічної, расової чи релігійної групи як такої шляхом... насильницької передачі дітей з однієї групи в іншу [7]». Українське законодавство, як і Конвенція про запобігання злочину геноциду, прямо визнає насильницьку передачу дітей актом геноциду. Це формулювання ідеально відображає злочинний намір, пов'язаний із програмами примусової асиміляції, «перевиховання» та незаконного влаштування (усиновлення/удочеріння), що спрямовані на знищення української національної ідентичності у дитячій групі, повністю корелюючи з позицією, викладеною у ордерах МКС. Крім того, стаття 437 КК України встановлює загальний злочинний контекст та відповідальність найвищого військово-політичного керівництва, в рамках якого вчиняються воєнні злочини та геноцид. Окрім Кримінального кодексу, правова база включає Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», що забороняє будь-яке примусове переміщення населення. У контексті незаконного усиновлення, дії ерефії розглядаються як грубе порушення норм Сімейного кодексу України, який має виключну юрисдикцію над своїми громадянами-дітьми та прямо забороняє будь-яке усиновлення без дотримання визначених національних та міжнародних процедур. Таким чином, національна правова система України забезпечує не лише механізми для документування та розслідування депортації дітей (що здійснюється Офісом Генерального прокурора), а й надає чітку кримінально-правову

кваліфікацію цим діям — від воєнного злочину до злочину геноциду, що підсилює правову позицію України у міжнародних судах.

Отже, проблема депортації та примусового переміщення українських дітей з тимчасово окупованих територій України є безпрецедентним порушенням норм міжнародного гуманітарного права та основоположних прав дитини, що має ознаки злочинів проти людяності та геноциду, оскільки є систематичними діями, спрямованими проти цивільного населення з метою руйнування національної ідентичності та етнокультурної самобутності.

Ключовим завданням для міжнародної спільноти та України залишається посилення механізмів документування, розслідування та притягнення до відповідальності всіх винних осіб, а також невідкладне повернення депортованих дітей на Батьківщину та забезпечення їхньої повної реінтеграції у рідне соціокультурне середовище.

Перелік посилань:

1. Діти війни : державний портал. [Електронний ресурс]. Київ, [Б. д.]. Режим доступу: <https://childrenofwar.gov.ua/> (Дата звернення: 12.10.2025).
2. Женевська Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року. [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. [Б. д.]. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text.
3. Римський статут Міжнародного кримінального суду : міжнародний документ від 17 липня 1998 року. [Електронний

ресурс] // Верховна Рада України. [Б. д.]. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text.

4. Конвенція про права дитини : міжнародний документ від 20 листопада 1989 року. [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. [Б. д.]. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text.

5. Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього : міжнародний документ від 9 грудня 1948 року. [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. [Б. д.]. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155#Text.

6. Situation in Ukraine: ICC judges issue arrest warrants against Vladimir Vladimirovich Putin and Maria Alekseyevna Lvova-Belova [Електронний ресурс] // International Criminal Court. The Hague. 17 March 2023. Режим доступу: <https://www.icc-cpi.int/news/situation-ukraine-icc-judges-issue-arrest-warrants-against-vladimir-vladimirovich-putin-and>.

7. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. [Б. д.]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

8. ПЕРЕОПИЛЕНІ. Системна російська політика знищення української ідентичності дітей : Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Київ, 2024. 64 с.

Mar'yan Yunatskyi,

law teacher,

Kryvoryzh lyceum №35 "Impulse"

of Kryvoryzh city Council

e-mail: marionumo@gmail.com

Between loyalty and liability: the Legal Problem of Collaborationism and Complicity in conditions of Hybrid War

Collaborationism is not a new legal phenomenon, but in the twenty-first century, it has gained new dimensions associated with political, informational, and cyber threats. Ukraine's experience since 2014, and especially after the full-scale invasion in 2022, has highlighted the practical and theoretical significance of this issue. According to data from the Prosecutor General's Office of Ukraine, as of mid-2024, more than 9,100 criminal proceedings for collaboration activities had been registered [1]. At the same time, the number of verdicts remains relatively low—approximately 1,400 convictions—which indicates both the scale of the phenomenon and the complexity of proving intent and establishing the legal qualification of such acts [2].

First, Ukraine is one of the few countries in the world that has adopted a separate article criminalizing collaboration activities as a distinct offense. Introduced in 2022, Article 111-1 of the Criminal Code defines collaboration in seven forms—from public denial of the armed aggression of the Russian Federation to participation in the organization of elections under occupation. This detailed structure aims to capture a broad range of conduct, but has sparked debate among lawyers and human-rights defenders about potential over-criminalization [3].

Second, international organizations have expressed concern about the breadth of these provisions. According to a 2024 Human Rights Watch report, Ukrainian legislation on collaboration sometimes fails to distinguish between harmful cooperation with occupation authorities and acts performed under duress or humanitarian motives [4]. The report emphasizes the importance of ensuring that prosecutions are based on intent to aid the aggressor, not on mere survival behavior.

Third, the phenomenon of collaboration has acquired an informational dimension. Modern investigations increasingly involve digital evidence—posts, correspondence, or videos shared on social networks. This trend reflects the broader transformation of warfare and the growing role of cyberspace in forming public opinion and supporting occupation regimes. Consequently, proving the subjective side (intent, purpose, and motive) of collaboration becomes a challenging but essential task for law enforcement and courts.

Thus, the problem of the legal basis and qualification of the activities of collaborators and accomplices requires comprehensive scientific reflection and careful legislative regulation. The relevance of this issue lies not only in the need to ensure the inevitability of punishment for crimes against national security but also in the requirement to preserve legal certainty, fairness, and compliance with international standards of justice.

The introduction of a distinct criminal offence for collaboration within the Criminal Code of Ukraine (CC Ukr.) marks a significant development in Ukrainian criminal law. In March 2022, the Verkhovna Rada of Ukraine adopted amendments by which Article 111-1 “Collaborative Activity” was added to the CC Ukr [5]. Under this provision, a broad range of acts are criminalised — from public denial of armed aggression, to direct cooperation with an aggressor state’s armed

forces or occupation administration [6]. According to the official judiciary press release, by 26 September 2022 courts had already received 283 criminal proceedings under Art. 111-1 (of which 140 were in court) — showing that this legal instrument was rapidly mobilised in the context of full-scale aggression [6].

Simultaneously, the CC Ukr. retains its general rules on complicity, located in Chapter VI, namely Articles 26–30. For example, Article 26 defines “criminal complicity” as the willful co-participation of several offenders in an intended crime [7]. Under Article 27 the statute lists the types of accomplices (organiser, abettor, accessory). Article 30 further addresses liability of organisers and members of an organised group [7]. These norms remain the backbone of traditional substantive criminal law when addressing aiding, abetting or assisting in crime.

Thus, Ukrainian law now has two connected but distinct legal parts: the general complicity provisions (Arts. 26–30) and the special collaboration offence (Art. 111-1). The former serves any criminal offence under the Code; the latter is targeted at collaboration with an aggressor state or occupation regime.

The application of both complicity and collaboration offences must comply with the fundamental principles of criminal liability under Ukrainian law. The principle of legality (*nullum crimen sine lege*) is enshrined in the CC Ukr., notably in Articles 3 and 4, which establish that only the Criminal Code may define which acts are crimes and that the law shall not be applied by analogy [7]. This ensures that no one may be criminally liable for acts not previously defined as offences.

The principle of guilt, or fault-based liability, mandates that criminal responsibility exists only if the individual intentionally or negligently committed a socially dangerous act [6]. Thus, for both

accomplices and collaborators, a subjective mental dimension (intent or recklessness) must be shown.

The principle of personal responsibility means that only the person who commits the act (or omission) can be held criminally liable. Under Ukrainian doctrine, “criminal responsibility is possible only for personal actions (inaction)” of the person concerned [6]. Therefore, individuals cannot be punished simply because of affiliation, status or collective acts without personal conduct and fault.

Finally, the principle of fairness (or proportionality) demands that the punishment corresponds to the degree of public danger posed by the act and the person committing it [7]. In the collaboration context, this is especially important because many potential acts fall within a grey zone of coercion, occupation and necessity; the courts must maintain individualised assessment of culpability and proportionality.

Despite the explicit normative framework, Ukrainian law faces significant gaps and ambiguities in the regulation of collaboration and complicity. One major challenge is the lack of unified terminology. The term “collaborative activity” under Art. 111-1 is relatively new and broad; academic commentary notes that its objective elements vary widely — from public propaganda to direct logistical support of an occupier — which complicates consistent qualification [5]. Another difficulty lies in the overlap between collaboration and traditional complicity. For example, an individual who assists an occupying armed formation may qualify under Art. 111-1 (collaboration) but also potentially under complicity provisions (Arts. 26–30) for aiding and abetting in a specific offence. The demarcation between the two legal paths is not always clear in practice [5].

In short, while Ukraine’s normative framework for collaborators and accomplices is established, the practical application of the law

reveals the need for clearer definitions, consistent doctrine, and doctrinal guidance to avoid arbitrary or disproportionate liability.

References:

1. Ukraine has opened over 9,100 collaborationism investigations – Euromaidan Press [Electronic resource]. 31 July 2024. Available at: <https://euromaidanpress.com/2024/07/31/ukraines-collaborationism-laws-clash-with-international-standards-experts-warn/> (Accessed 26 Oct 2025).
2. 46 % of Ukrainians support criminal penalty for any kind of collaboration under occupation [Electronic resource]. NV English. 25 July 2024. Available at: <https://english.nv.ua/nation/46-of-ukrainians-support-criminal-penalty-for-any-kind-of-collaboration-under-occupation-50442714.html> (Accessed 26 Oct 2025).
3. Criminal Code of Ukraine (2024 ed.). Kyiv : Verkhovna Rada of Ukraine, 2024. Art. 26–30, 111-1.
4. All She Did Was Help People: Flawed Anti-Collaboration Legislation in Ukraine [Electronic resource] / Human Rights Watch. 5 Dec 2024. Available at: <https://www.hrw.org/report/2024/12/05/all-she-did-was-help-people/flawed-anti-collaboration-legislation-ukraine> (Accessed 26 Oct 2025).
5. Criminal Code of Ukraine. Kyiv : Verkhovna Rada of Ukraine, 2001. Articles 3–4; Chapter VI, Arts. 26–30.
6. Tkachenko V. High treason and collaboration: execution cannot be pardoned. Actual problems of improving current legislation of Ukraine. 2025. № 67. DOI:10.15330/apiclu.67.1.86-1.95 (Accessed 26 Oct 2025).

7. Yana Golub. Theoretical basis of the principles of criminal law of Ukraine. *Pravova derzhava. Yearbook.* № 35 (2024). DOI:10.33663/0869-2491-2024-35-831-838 (Accessed 26 Oct 2025).

ПСИХОЛОГІЧНИЙ НАРИС

Юлія Маєр,

доцент кафедри публічного управління та адміністрування,

Державний університет економіки і технологій

ORCID: 0000-0002-9472-643X

e-mail: maier@duet.edu.ua

Юлія Мельникова,

здобувачка вищої освіти,

спеціальність «Психологія»,

Державний університет економіки і технологій

e-mail: melnykova_io_24730@kneu.dp.ua

Ціна стресу і вартість стійкості: психологічне благополуччя військовослужбовців України

В умовах повномасштабної війни в Україні питання психологічного здоров'я військовослужбовців набуває особливої уваги. Інтенсивні бойові дії, тривала розлука з родинами та постійний вплив екстремального стресу роблять їх однією з найбільш вразливих груп. Психологічне благополуччя стає ключовим фактором професійної діяльності військових, адже щодня вони стикаються з чинниками, що формують високий ризик розвитку тривожних і депресивних розладів, а також ПТСР [7, с. 17-19].

Отримані в зоні бойових дій, психологічні травми часто мають довготривалий характер і можуть призводити до стійких змін особистості. На відміну від фізичних поранень, їх наслідки нерідко вимагають тривалої реабілітації, ускладнюючи повернення до мирного життя. Постійний стрес, загроза життю та втрати

побратимів стають факторами, що суттєво посилюють психоемоційну напругу військових.

Психологічне здоров'я, на відміну від психічного, пов'язане не з органічними порушеннями мозку, а з емоційними, особистісними й адаптаційними труднощами, що можуть виникати як наслідок травматичних подій, зокрема бойових дій, чи невірних установок оточення [3, с. 56-58]. Воно розуміється як оптимальний психоемоційний стан, що дозволяє людині реалізовувати власний потенціал, протидіяти стресу, підтримувати продуктивну діяльність і конструктивні соціальні взаємини [3, с. 59-60]. Для військовослужбовців таке трактування є особливо значущим, адже екстремальні умови служби вимагають комплексного підходу до підтримки психологічного здоров'я з урахуванням як особистісних рис, так і специфіки професійної діяльності.

Військова служба є специфічним видом професійної діяльності, спрямованим на захист державного суверенітету і територіальної цілісності держави, що відрізняється підвищеним рівнем психоемоційного навантаження [5; 9]. Вона супроводжується жорсткою регламентацією поведінки, відсутністю звичних побутових умов та обмеженим соціальним середовищем, що впливає на психологічний стан військовослужбовців. Особливістю бойового досвіду є його екстремальність, яка провокує широкий спектр психоемоційних реакцій – від стресових і афективних до проявів глибокого страху [4; 6].

Стрес в таких умовах виникає як реакція на перенапруження та нові вимоги середовища, для яких людина часто не має готових механізмів адаптації. Біохімічні зміни (підвищення адреналіну, частоти серцевих скорочень, рівня цукру в крові) безпосередньо впливають на когнітивні функції, знижуючи здатність до

концентрації та раціонального мислення. Дослідження доводять двофазність стресової реакції: від початкової пасивно-захисної до мобілізаційної стадії, що визначає розвиток або адаптивних механізмів, або дезадаптивних розладів [4; 6].

Афективні стани постають у вигляді короткочасних, але надзвичайно інтенсивних емоційних спалахів, що супроводжуються змінами свідомості та частковою втратою контролю над поведінкою [8, с. 36-38]. Вони можуть виявлятися як у формі агресії чи панічної втечі, так і в пасивних реакціях організму – ступору або непритомності, часто спричиняючи амнезію подій.

Особливої уваги в умовах бойових дій набувають стани страху. Дослідження [2] виокремлюють дві їхні форми: астенічну (інгібіторну), що блокує активність і позбавляє здатності до дій, та стенічну (активізуючу), яка веде до хаотичних і не завжди раціональних вчинків. Обидві форми суттєво порушують когнітивні процеси – увагу, пам'ять, мислення та сприйняття.

Такі психоемоційні стани істотно трансформують не лише внутрішній світ військовослужбовця, а і його соціальну поведінку та інтеграцію в суспільство. Їх довготривалий характер зумовлює потребу у спеціалізованій психологічній допомозі та системній реабілітації після бойових дій [2, с. 122-124].

Бойовий досвід – це не лише тимчасове перебування в екстремальних умовах, а і потужний психологічний виклик для особистості. Тривалий стрес, постійне відчуття небезпеки, страх за життя, фізичне та емоційне виснаження залишають глибокий слід в свідомості військовослужбовців. Психологічне здоров'я в нормі забезпечує здатність людини адаптуватись до стресу та відновлювати внутрішню рівновагу. Однак в бойових умовах через хронічну дію факторів загрози психіка часто не встигає

відновлюватись, що призводить до розвитку тривоги, апатії, агресивних реакцій чи посттравматичного стресового розладу [1].

Такий досвід має подвійний ефект: з одного боку, він може сприяти зростанню особистості, розвитку стресостійкості та формуванню адаптивних стратегій, а з іншого – створює ризики виникнення ПТСР, депресивних розладів та інших психоемоційних порушень. Крім того, бойові переживання змінюють ціннісні орієнтації та ідентичність людини, впливаючи на її світогляд. Успішна інтеграція такого досвіду в мирне життя вимагає комплексної підтримки: професійної психологічної допомоги та створення сприятливих соціальних умов для ефективної ресоціалізації учасників бойових дій.

Отже, психологічне благополуччя військовослужбовців слід розглядати як складний багатовимірний феномен, який формується під впливом взаємодії індивідуально-психологічних характеристик, специфіки професійної діяльності у військовій сфері та ширшого соціокультурного контексту. Незважаючи на наявність численних теоретичних підходів до його вивчення, все ще зберігається нагальна потреба у поглиблених емпіричних дослідженнях, які б дали змогу конкретизувати механізми та закономірності прояву цього явища в сучасних умовах війни.

Нами було проведено емпіричне дослідження психологічного благополуччя військовослужбовців України. Вибірку склали 42 респонденти – військові Збройних сил України, які на момент опитування перебували на службі. Вік респондентів варіювався від 22 до 48 років. До вибірки увійшли військовослужбовці молодшого офіцерського складу та військові з досвідом участі в бойових діях; усі учасники – чоловіки. Відбір здійснювався за критеріями служби

в умовах підвищеного психоемоційного навантаження та наявності бойового досвіду або перебування у стані бойової готовності.

Для оцінки психологічного благополуччя військовослужбовців було застосовано методику «Шкала психологічного благополуччя» Керол Ріфф, яка дозволяє комплексно дослідити шість ключових складових: автономію, опанування середовищем, особистісне зростання, позитивні стосунки, цілі в житті та самоприйняття. Отримані результати за вибіркою у 42 респондентів відображають неоднорідність показників та вказують на складну структуру внутрішнього світу військовослужбовців, що перебувають у зоні бойових дій (рис. 1).

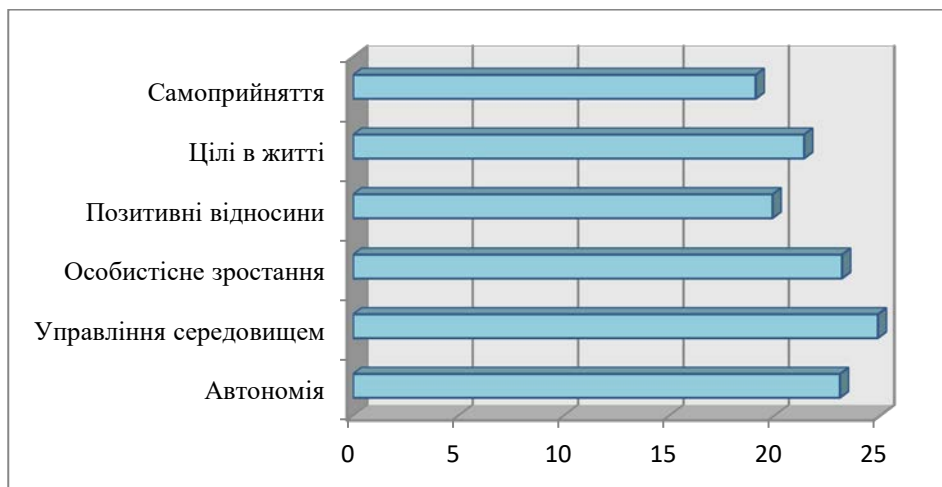

Рис 1. Середні значення за показниками психологічного благополуччя військовослужбовців Збройних сил України

Найвищі середні значення зафіксовано за шкалами «Автономія» та «Управління середовищем». Це свідчить про сформовані внутрішні ресурси військовослужбовців, здатність

самостійно приймати рішення, підтримувати контроль над власною поведінкою й ефективно взаємодіяти зі складними умовами. Такий результат цілком закономірний, адже військова діяльність вимагає високої мобілізації вольових якостей, швидкого реагування та адаптивності до постійно змінюваних обставин.

Натомість найнижчий середній показник спостерігається за шкалою «Самоприйняття». Це може свідчити про зниження самооцінки, внутрішнє невдоволення або відчуття провини, що є поширеними наслідками психологічного виснаження під час бойових дій. Аналогічно занижені результати отримано за шкалами «Цілі в житті» та «Позитивні відносини», що може відображати тимчасову втрату життєвих перспектив, емоційне дистанціювання від соціального оточення чи обмеженість підтримки з боку значущих інших. У військових умовах це пояснюється не лише фізичною ізоляцією від родини та друзів, а й психологічним напруженням, що знижує здатність до формування стабільних міжособистісних контактів.

Відносно вищим виявився показник за шкалою «Особистісне зростання». Це свідчить, що навіть у складних воєнних обставинах зберігається певний потенціал до внутрішнього розвитку та самовдосконалення. Водночас, отримані значення не можна трактувати однозначно: хронічний стрес може водночас як стимулювати розвиток стресостійкості та адаптивних стратегій, так і обмежувати можливості для глибоких особистісних змін. Загалом, отримані результати демонструють подвійний вплив війни на психологічне благополуччя військовослужбовців. З одного боку, спостерігається достатньо високий рівень автономії та здатності керувати середовищем, що відображає їхню готовність діяти рішуче й відповідально в умовах небезпеки. З іншого боку, зниження

показників самоприйняття, цілей у житті та позитивних відносин вказує на значні психологічні втрати, що можуть мати довготривалі наслідки для особистісного та соціального функціонування.

На наступному етапі нами було здійснено кореляційний аналіз для визначення взаємозв'язків між показниками психологічного благополуччя військовослужбовців. Для цього застосовувався коефіцієнт Спірмена (r), вибір якого обумовлений як статистичними, так і методологічними міркуваннями. Попередній аналіз розподілу показників засвідчив наявність відхилень від нормальності, що унеможливлювало використання параметричного коефіцієнта Пірсона, який потребує дотримання умови нормального розподілу та лінійної залежності.

Статистичну значущість визначали на рівнях $p \leq 0,05$ та $p \leq 0,01$. Для даної вибірки ($n=42$) критичними вважалися такі порогові значення коефіцієнта Спірмена: $r \geq 0,30$ – значущий зв'язок на рівні $p < 0,05$, та $r \geq 0,40$ – на рівні $p < 0,01$. Це дозволило простежити специфіку взаємозв'язків між компонентами психологічного благополуччя військовослужбовців та оцінити особливості їх внутрішніх ресурсів у сучасних воєнних умовах.

Проведений кореляційний аналіз дозволив виявити низку взаємозв'язків між компонентами психологічного благополуччя військовослужбовців за методикою К. Ріффа. Найбільш вираженим є прямий зв'язок між шкалами «Позитивні відносини» та «Цілі в житті» ($r=0,349$; $p < 0,05$). Це свідчить про те, що наявність емоційної підтримки та якісних міжособистісних контактів сприяє формуванню відчуття життєвої осмисленості. У військових умовах, де відчуття ізоляції та обмеженість соціальних зв'язків є поширеним явищем, такий результат набуває особливого значення. Він підтверджує інтегративну роль соціальних відносин в підтримці

внутрішньої мотивації, наданні сенсу щоденній діяльності та підвищенні стресостійкості військовослужбовців.

Другим статистично значущим зв'язком виявилась кореляція між шкалами «Автономія» та «Особистісне зростання» ($r=0,302$; $p<0,05$). Цей результат відображає закономірність: чим вищою є здатність військовослужбовця до самостійного прийняття рішень та відповідальності за власні дії, тим більше він відкритий до особистісного розвитку і здатний перетворювати кризові ситуації на умови для самовдосконалення. Це особливо важливо для військового контексту, де автономія нерідко поєднується із дисципліною та підпорядкуванням наказам, але водночас вимагає внутрішньої зрілості для прийняття моральних і тактичних рішень у стресових умовах.

Що стосується інших шкал, то отримані кореляційні зв'язки виявились статистично незначущими для даної вибірки. Водночас сама їхня наявність може вказувати на потенційні взаємозв'язки, які проявляться більш чітко в дослідженнях із більшим обсягом вибірки. Така ситуація пояснюється особливостями психологічного функціонування військовослужбовців: в умовах війни їхня психіка активізує переважно адаптивно-захисні механізми, що може «розривати» цілісність внутрішніх зв'язків між окремими компонентами благополуччя.

Узагальнюючи, можна зробити висновок, що ключовими ресурсами психологічного благополуччя військовослужбовців є автономія та якість соціальних відносин, адже саме вони виявили тісний зв'язок із життєвими цілями та особистісним розвитком. Це дозволяє стверджувати, що підтримка індивідуальної відповідальності та зміцнення міжособистісних зв'язків можуть

бути важливими напрямками у програмах психологічної допомоги й реабілітації військових.

Отже, в ході проведеного теоретичного та емпіричного аналізу було підтверджено, що психологічне благополуччя військовослужбовців є багатовимірним феноменом, який формується під впливом сукупності індивідуально-психологічних характеристик, специфіки військової діяльності та соціально-культурного контексту. В умовах війни воно виступає як один із ключових ресурсів підтримки життєздатності та професійної ефективності армії, адже саме психологічна стійкість визначає здатність військових діяти в екстремальних обставинах, приймати відповідальні рішення й водночас зберігати внутрішню цілісність.

Отримані результати дослідження показали, що найбільш вираженими компонентами благополуччя у військовослужбовців залишаються автономія та управління середовищем, що вказує на мобілізацію внутрішніх ресурсів і здатність зберігати контроль над власними діями навіть у критичних ситуаціях. Водночас слабшими сторонами є самоприйняття, життєві цілі та позитивні відносини, що свідчить про втрату емоційної підтримки, тимчасове зниження перспективності бачення майбутнього та внутрішню напруженість, пов'язану з пережитим бойовим досвідом. Це вказує на необхідність комплексної психологічної допомоги, спрямованої не лише на відновлення психоемоційного ресурсу, а й на ресоціалізацію, формування стабільних міжособистісних зв'язків і повернення відчуття цінності власного життя.

Кореляційний аналіз підтвердив, що позитивні відносини тісно пов'язані з наявністю життєвих цілей, а автономія – з особистісним зростанням, що вказує на інтегративний характер взаємозв'язків між соціальною підтримкою та внутрішньою

стійкістю особистості. Ці результати є практично значущими, оскільки свідчать про те, що ефективні програми психологічної підтримки військових мають поєднувати розвиток індивідуальних ресурсів із відновленням соціальних контактів та зміцненням довіри у військових колективах.

Таким чином, дослідження підтвердило, що ціна стресу для військовослужбовців є надзвичайно високою, адже бойовий досвід залишає глибокий слід у психіці та змінює їхні життєві орієнтації. Водночас вартість стійкості проявляється у здатності до автономії, адаптації та особистісного зростання навіть у найскладніших умовах. Це відкриває перспективи для розробки цільових програм психологічної підтримки та реабілітації, які поєднуватимуть професійну допомогу, розвиток особистісних ресурсів і створення сприятливого соціального середовища для повернення військових до мирного життя.

Перелік посилань:

1. Lasarus R., Folkman S. Stress, appraisal and coping. New York: Springer Publishing Company. New York, 1984. 456 p.
2. Блінов О. А. Вплив стрес-факторів діяльності на військовослужбовців // Вісник НАОУ. Київ: Міленіум, 2006. Вип. 2. С. 118-124.
3. Євтушенко І. В. Психологічне здоров'я: поняття, критерії та рівні // Вісник післядипломної освіти. Серія «Соціальні та поведінкові науки». Вип. 25(54), 2023. С. 56-69.
4. Колесніченко О. С. Засади бойової психологічної травматизації військовослужбовців: монографія. / О. С. Колесніченко. Харків: Бровін О. В., 2018. 488 с.

5. Комар З. Психологічна стійкість воїна: підручник для військ. психол.; Посольство Великої Британії в Україні. Київ, 2017. 185 с.

6. Корольчук, М. С. Психологічні особливості віддалених наслідків стресогенних впливів: монографія / М.С. Корольчук, В.М. Корольчук, А.І. Кулаженко та ін. ; за ред. М.С. Корольчука. Київ: КНТЕУ, 2014. 276 с.

7. Мащак, С. О., Вихор М. Б.. Особливості впливу стресу на психічне здоров'я військовослужбовців // Науковий вісник ужгородського національного університету. Серія: Психологія. №3, 2023. С. 18-22.

8. Мирончак К. В. Психологічний вплив страху смерті на особистість // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна. № 2(2), 2012. С. 361-370.

9. Ходос О.С. Складові процесу адаптації військовослужбовців до військової служби // Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України, Том. V: Психофізіологія праці. Експериментальна психологія. Вип. 15, 2023. С. 232-241.

10. Яворовська Л.М. Теоретичні підходи до визначення психологічного благополуччя особистості // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія : Психологія. № 985. Вип. 48, 2011. С. 46-49.

Світлана Авраменко,

здобувачка вищої освіти,

спеціальність: «Психологія»

Державний університет економіки і технологій

e-mail avramenko_sm_24565@kneu.dp.ua

Наталя Багашова,

магістр психології,

кандидат геологічних наук, доцент

Державний університет економіки і технологій

ORCID: 0000-0002-5242-1224

e-mail bahashova_nv@kneu.dp.ua

Когнітивна активність студентів у контексті дистанційного освітнього середовища

Сучасна система освіти перебуває в умовах трансформації, що пов'язана з активним використанням інформаційно-комунікаційних технологій та поширенням дистанційних форм навчання.

Особливої актуальності ця проблема набуває у зв'язку з глобальними викликами – пандемією COVID-19, військовими діями, кризовими явищами у суспільстві, які змушують заклади вищої освіти шукати нові підходи до організації освітнього процесу. У цьому контексті зростає значення когнітивної активності студентів, яка виступає ключовою умовою ефективного засвоєння знань, розвитку мислення та формування професійних компетентностей.

Когнітивна активність розглядається як інтегральна характеристика особистості, що відображає її здатність до пізнавальної діяльності. Вона охоплює:

- пізнавальні інтереси та потреби (мотивація до навчання, прагнення до нових знань);
- інтелектуальну ініціативу (готовність до пошуку рішень, критичного аналізу інформації);
- самостійність мислення (уміння організувати власний пізнавальний процес, шукати інформацію, робити висновки);
- рефлексію (усвідомлення власних пізнавальних дій, оцінка результатів).

У дистанційному навчанні когнітивна активність стає визначальним фактором, адже студент значною мірою самостійно відповідає за темп, якість і глибину засвоєння навчального матеріалу.

Особливостями прояву когнітивної активності студентів у дистанційному навчанні може бути:

Зростання ролі самоорганізації. В умовах дистанційного навчання відсутність постійного контролю з боку викладача створює ситуацію, коли студент стає головним організатором власного навчального процесу. Це означає, що він самостійно визначає час, місце та спосіб виконання завдань, розподіляє навантаження, обирає стратегії засвоєння матеріалу. Розвиток навичок самоорганізації включає уміння ставити реалістичні цілі, складати індивідуальний план роботи, визначати пріоритети, а також контролювати дотримання визначених термінів. Особливого значення набуває тайм-менеджмент: здатність раціонально використовувати час, уникати прокрастинації та відволікаючих факторів цифрового середовища. Від рівня сформованості цих

навичок безпосередньо залежить успішність навчання та ефективність когнітивної активності студента.

Зміна у сфері уваги та сприйняття. Цифрове навчальне середовище має специфічний вплив на пізнавальні процеси студентів. Однією з основних тенденцій є фрагментарність мислення, яка проявляється у поверхневому сприйнятті великої кількості інформації без її глибокого опрацювання. Одночасна робота з кількома джерелами, відкриті вкладки браузера, сповіщення від месенджерів і соціальних мереж формують звичку до багатозадачності. Це знижує концентрацію уваги, уповільнює процес запам'ятовування, призводить до швидкого стомлення та втрати інтересу. Унаслідок цього студент може засвоювати матеріал більш формально, без критичного осмислення. Проте водночас цифрове середовище відкриває нові можливості для розвитку гнучкості мислення, уміння швидко перемикатися між завданнями та аналізувати різноманітні інформаційні потоки – за умови правильної організації навчальної діяльності. Зростання значення цифрової грамотності. Використання онлайн-платформ, мультимедійних ресурсів, віртуальних симуляцій потребує від студентів уміння працювати з великими обсягами інформації, здійснювати її відбір, критичний аналіз та систематизацію.

Зростання значення цифрової грамотності

Дистанційне навчання неможливе без сформованої цифрової компетентності студентів. Уміння працювати з навчальними платформами (Moodle, Google Classroom, Zoom, Microsoft Teams тощо), використовувати мультимедійні ресурси, онлайн-бібліотеки, інтерактивні додатки та віртуальні симуляції стає невід'ємною складовою когнітивної активності. При цьому важливим є не лише технічне володіння інструментами, а й розвиток інформаційної

культури: здатність здійснювати критичний відбір джерел, перевіряти достовірність даних, уникати інформаційних маніпуляцій та фейків. Систематизація великих обсягів навчального матеріалу, побудова власних баз знань, уміння інтегрувати різні інформаційні ресурси в навчальний процес формують основу професійної компетентності майбутнього фахівця.

Ризик зниження мотивації. Однією з найсуттєвіших проблем дистанційного навчання є зниження внутрішньої мотивації студентів. Відсутність безпосереднього живого контакту з викладачем та групою часто призводить до відчуття ізольованості, що знижує рівень зацікавленості у виконанні навчальних завдань. Соціальна взаємодія, яка у традиційній аудиторії виконує функцію стимулу до активної участі, у дистанційному форматі значно обмежена. Крім того, брак емоційної підтримки та оперативного зворотного зв'язку від викладача може створювати відчуття байдужості до результатів навчання. Унаслідок цього частина студентів схильна виконувати завдання формально, без глибокої залученості. Подолати ці труднощі можливо завдяки застосуванню інтерактивних методів, що підтримують активність, створенню атмосфери співпраці у віртуальній групі, використанню елементів гейміфікації та індивідуалізованих форм стимулювання пізнавального інтересу.

До психологічних факторів когнітивної активності можна віднести:

1. Мотиваційні чинники.

Мотивація виступає одним із провідних регуляторів когнітивної активності студентів у дистанційному навчанні. Успішність пізнавальної діяльності значною мірою залежить від

того, чи орієнтований студент на внутрішню мотивацію (отримання знань, інтелектуальний розвиток, професійне самовдосконалення) чи на зовнішні стимули (оцінки, формальне виконання завдань, контроль з боку викладача). У дистанційних умовах внутрішня мотивація є більш стабільним фактором, оскільки вона не залежить від зовнішнього середовища. Саме внутрішньо мотивовані студенти проявляють більше наполегливості, готовності до пошуку додаткових джерел інформації, активніше включаються в самостійні форми роботи. Натомість зовнішня мотивація у віддаленому форматі часто втрачає свою силу, що може призводити до зниження залученості та поверхневого засвоєння знань.

2. Емоційний стан.

Емоційна сфера безпосередньо впливає на інтенсивність та продуктивність когнітивних процесів. Дистанційне навчання супроводжується низкою емоційних викликів: відчуття ізольованості, інформаційне перевантаження, підвищений рівень тривожності, невпевненість у результатах. Ці чинники можуть гальмувати увагу, ускладнювати запам'ятовування та знижувати загальну ефективність навчання. Водночас позитивні емоції — інтерес, задоволення від пізнання нового, відчуття підтримки та успіху — активізують мислення, сприяють кращій концентрації та творчому підходу до виконання завдань. Тому важливою є роль викладача як модератора емоційного клімату групи, який може створити атмосферу довіри, надати емоційну підтримку та забезпечити відчуття значущості кожного студента.

3. Соціальне середовище.

Людина — соціальна істота, і пізнавальна активність значною мірою визначається якістю взаємодії з іншими людьми. У дистанційному навчанні важливим фактором є наявність

регулярного зворотного зв'язку від викладача, що дозволяє студенту усвідомлювати власний прогрес і коригувати навчальні дії. Також ключову роль відіграє групова динаміка: взаємопідтримка, дискусії, колективні завдання підвищують рівень включеності та стимулюють розвиток критичного мислення. Навпаки, відсутність соціальної взаємодії або формальний характер спілкування можуть посилювати відчуття відчуженості та знижувати пізнавальну активність.

Шляхами підвищення когнітивної активності студентів у дистанційному навчанні можуть бути наступні:

Використання інтерактивних методів. Залучення студентів до онлайн-дискусій, дебатів, групових проєктів сприяє розвитку критичного мислення та створює ефект «живого навчання».

Організація дослідницької діяльності. Самостійні проєкти, пошукові завдання, аналітичні роботи розвивають інтелектуальну ініціативу та стимулюють до поглибленого вивчення теми.

Регулярний та індивідуалізований зворотний зв'язок. Викладач має не лише оцінювати результат, а й надавати рекомендації, підтримку, підкреслювати сильні сторони та вказувати на можливості розвитку.

Розвиток емоційного інтелекту. Формування навичок саморегуляції, управління емоціями, подолання стресу позитивно впливає на збереження когнітивної активності навіть у складних умовах.

Змішані форми навчання. Поєднання онлайн- і офлайн-елементів дозволяє компенсувати недоліки дистанційного навчання, забезпечуючи як гнучкість, так і живу взаємодію.

Висновки. Когнітивна активність студентів у дистанційному навчанні є результатом взаємодії мотиваційних, емоційних та

соціальних факторів, які формують готовність до пізнавальної діяльності. Позитивний потенціал дистанційного навчання може реалізуватися лише за умови усунення проблемних зон і створення підтримувального освітнього середовища. Це вимагає поєднання сучасних цифрових технологій, педагогічних інновацій та психологічної підтримки студентів як активних суб'єктів власного навчання.

Перелік посилань:

1. Скрипник Н. Г. Захисно-долаюча поведінка студентів із різною успішністю адаптації до дистанційного навчання в умовах воєнного стану. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Психологія*. 2022. Т.33(72). №3. С. 84–88.
URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/sntnvusp_2022_33\(72\)_3_16](http://nbuv.gov.ua/UJRN/sntnvusp_2022_33(72)_3_16)

2. Міляєва В. Р. Свищ Н. М. До проблеми психологічної адаптації здобувачів вищої освіти першого року навчання до умов дистанційного навчання (на прикладі Ізмаїльського державного гуманітарного університету). *Габітус*. 2022. №38. С. 102–107.
URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/habit_2022_38_19

3. Міляєва В. Р. Свищ Н. М. До проблеми психологічної адаптації здобувачів вищої освіти першого року навчання до умов дистанційного навчання (на прикладі Ізмаїльського державного гуманітарного університету) *Габітус*. 2022. №38. С. 102–107.
URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/habit_2022_38_19

Наталя Березюк,

здобувачка вищої освіти,

спеціальність: «Психологія»

Державний університет економіки і технологій

e-mail bereziuk_nl_24694@kneu.dp.ua

Наталя Багашова,

магістр психології,

кандидат геологічних наук, доцент

Державний університет економіки і технологій

ORCID: 0000-0002-5242-1224

e-mail bahashova_nv@kneu.dp.ua

Поняття та структура емоційного інтелекту в контексті формування стресостійкості в умовах війни

Емоційний інтелект (EI) у сучасній психології розглядається як комплекс здатностей особистості, які забезпечують розпізнавання, розуміння та регуляцію власних емоцій і емоцій інших людей, а також ефективне застосування цих навичок у процесі адаптації до стресових ситуацій.

В умовах війни, коли рівень психологічного напруження та невизначеності є особливо високим, емоційний інтелект стає ключовим чинником формування стресостійкості, оскільки дозволяє людині більш усвідомлено реагувати на загрозливі події та підтримувати психоемоційний баланс.

Сучасні дослідження українських авторів підтверджують важливість емоційного інтелекту для формування стресостійкості в умовах війни. Наприклад, дослідження показують, що розвиток

емоційного інтелекту сприяє підвищенню стресостійкості, що допомагає ефективніше долати стрес та невдачі.

Поняття емоційного інтелекту включає декілька взаємопов'язаних компонентів.

По-перше, це *самоусвідомлення емоцій*, тобто здатність особистості ідентифікувати власні емоційні стани та їх вплив на поведінку. У воєнних умовах, наприклад, в умовах обстрілів або перебування в зоні бойових дій, особа з високим рівнем самоусвідомлення здатна розпізнати перші ознаки тривоги, страху чи роздратування та своєчасно застосувати методи саморегуляції, наприклад дихальні техніки або когнітивну перебудову сприйняття загрози.

По-друге, *саморегуляція емоцій* дозволяє контролювати інтенсивність і тривалість негативних емоційних реакцій. Дослідження показують, що ефективна саморегуляція знижує рівень посттравматичного стресу серед цивільного населення та військових під час бойових дій. Практичним прикладом є здатність переселенців або військових під час евакуації зберігати спокій, планувати дії та приймати раціональні рішення всупереч високому рівню стресу.

Третій компонент – *соціальна компетентність*, яка включає емпатію та навички міжособистісного спілкування. В умовах війни здатність розуміти емоційні стани інших людей допомагає не тільки у взаємопідтримці, а й у колективній адаптації до кризових ситуацій. Наприклад, психологи та волонтери, які працюють з постраждалими від бойових дій, демонструють високу ефективність саме завдяки вмінню емоційно відчути стан інших і підібрати адекватні методи психологічної підтримки.

Структура емоційного інтелекту традиційно виділяє когнітивний та афективний компоненти.

Когнітивний компонент включає здатність до розпізнавання емоцій, оцінки їх причин та прогнозування наслідків.

Афективний компонент передбачає здатність до емоційної регуляції і мотивації до конструктивної поведінки.

В умовах воєнного стресу ефективна інтеграція цих компонентів дозволяє людині не лише переживати складні емоції, а й активно використовувати їх для адаптації, наприклад, перетворюючи страх на підвищену пильність або співпереживання на допомогу іншим.

Сучасні дослідження також виокремлюють *п'ять ключових елементів емоційного інтелекту*, що впливають на стресостійкість:

1. *Самосвідомість* – усвідомлення власних емоційних реакцій.

2. *Саморегуляція* – управління емоційними станами для підтримки психологічної рівноваги.

3. *Мотивація* – внутрішня спрямованість на досягнення цілей, незважаючи на стресові умови.

4. *Емпатія* – здатність розуміти емоції інших людей.

5. *Соціальні навички* – ефективне спілкування та вирішення конфліктів.

Розвиток зазначених компонентів дозволяє особистості зменшувати психологічне напруження, підтримувати продуктивну поведінку та уникати психосоматичних порушень. Наприклад, як показують дослідження, військовослужбовці, які характеризуються високим рівнем розвитку емоційного інтелекту, виявляють вищу здатність до адаптації в умовах бойових дій, демонструють знижені показники агресивної поведінки та більш ефективні механізми

відновлення психоемоційної рівноваги після пережитих стресогенних ситуацій.

Висновки.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що емоційний інтелект виступає ключовим психологічним ресурсом, що сприяє формуванню стресостійкості особистості в умовах війни. Теоретичне осмислення його структури та компонентів дозволяє розробляти ефективні психопрофілактичні та корекційні програми, спрямовані на підтримку психічного здоров'я цивільного населення, військових і волонтерів у кризових умовах.

Перелік посилань:

1. Августюк М.М. Методичні поради до підвищення рівня емоційного інтелекту в здобувачів вищої освіти. Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2022. 94 с.

2. Боковець О.І. Емоційний інтелект як ресурс психічного здоров'я. Габітус. 2022. №37. С. 68-75.

3. Борисенко Л., Корват Л. Зв'язок емоційного інтелекту та самоефективності особистості. *Журнал соціальної та практичної психології*. 2023. №2. С. 5-10.

4. Дубравін Д. Лідер з емоційним інтелектом – унікальний актив компанії. П'ять ознак, що у вас із цим усе в порядку. Forbes. 2021. URL: <https://forbes.ua/leadership/lider-s-emotsionalnym-intellektom-unikalnyy-aktivkompanii-pyat-priznakov-chto-u-vas-setim-vse-v-poryadke-13032021-927>

5. Нікітюк Ю. Емоційний інтелект як ключовий софт-скіл співробітника в умовах невизначеності. URL:

<https://cases.media/en/article/emociinii-intelekt-yak-klyuchovii-soft-skilspivrobitnika-v-umovakh-neviznachenosti>

6. Цимбалюк М., Жигайло Н. Формування стресотійкості студентів в умовах війни для правового та євроінтеграційного процесів. *Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки*. 2022. Спецвипуск. С. 128–136. URL: http://psy-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/spec_2022/17.pdf

Ігор Васютін,

здобувач вищої освіти,

спеціальність: «Психологія»

Державний університет економіки і технологій

e-mail vasiutin_iv_24637@kneu.dp.ua

Наталя Багашова,

магістр психології,

кандидат геологічних наук, доцент

Державний університет економіки і технологій

ORCID: 0000-0002-5242-1224

e-mail bahashova_nv@kneu.dp.ua

Психологічні чинники формування доброчесності державних службовців в умовах війни

Доброчесність державного службовця є фундаментальною складовою ефективного та етичного функціонування державних інститутів. Вона визначається як система моральних, етичних та професійних цінностей, що впливають на поведінку працівника та забезпечують дотримання принципів законності, справедливості й відповідальності. Сучасні дослідження демонструють, що рівень доброчесності залежить не лише від формальних правил і законів, а й від психологічних чинників, що формують внутрішню мотивацію, моральні переконання та поведінкові установки службовців.

В умовах військового конфлікту доброчесність державних службовців набуває особливої ваги, оскільки від їхньої професійної та етичної поведінки залежить ефективність державного управління, довіра громадян та стійкість суспільства. Війна створює

високий рівень стресу, нестабільність і моральні дилеми, що можуть впливати на прояви доброчесності.

За даними Transparency International (2024), країни з високим рівнем довіри та соціального капіталу мають нижчий рівень корупції в державному секторі. Це свідчить, що психологічні аспекти, такі як усвідомлення соціальної відповідальності та моральних норм, є ключовими для формування доброчесності.

Особистісні чинники доброчесності включають:

1. Риси особистості. Дослідження в галузі психології демонструють, що сумлінність, доброзичливість, емоційна стабільність та відкритість до досвіду безпосередньо корелюють із високим рівнем доброчесності. Сумлінні державні службовці частіше дотримуються етичних норм та виконують свої обов'язки відповідально, тоді як доброзичливість і емоційна стабільність сприяють підтриманню чесності навіть у стресових або кризових ситуаціях.

2. Моральні переконання. Усвідомлення етичних норм і професійних стандартів визначає вибір дій, що відповідають принципам доброчесності. Службовці з високим рівнем морального розвитку демонструють меншу схильність до корупційних проявів і більш активно підтримують етичну культуру в організації.

3. Мотиваційні чинники. Внутрішня мотивація, яка базується на відчутті соціальної відповідальності та прагненні забезпечити справедливість, виявляється більш ефективною у формуванні доброчесності, ніж зовнішній контроль або страх покарання. Дослідження свідчать, що службовці, які мотивовані цінностями державної служби, менш схильні до порушень етичних норм навіть за відсутності нагляду.

До соціально-психологічних чинників доброчесності відносяться:

1. Соціальний капітал та довіра. Розвинуті соціальні мережі та взаємна довіра в колективі сприяють прозорості та знижують ризик корупційних проявів. Дослідження у публічному секторі свідчать, що наявність підтримки колег і відчуття колективної відповідальності підвищує готовність службовців дотримуватися етичних стандартів.

2. Групові норми та культура організації. У колективах, де панує культура доброчесності, індивідуальні відхилення від етичних стандартів швидше виявляються та коригуються. Соціально-психологічний тиск, підкріплений підтримкою колег, формує так звану «норму доброчесності», що впливає на поведінку службовців навіть у складних або амбівалентних ситуаціях.

3. Організаційне середовище. Значну роль у формуванні доброчесності державних службовців відіграє корпоративна культура державного органу. Чіткі правила поведінки, кодекси етики та політики боротьби з корупцією створюють середовище, що підтримує етичну поведінку. Дослідження в країнах ЄС показують, що організації з формалізованими процедурами етичного контролю демонструють значно нижчий рівень порушень етичних стандартів серед службовців.

4. Етичне лідерство. Керівники, які демонструють чесність, справедливість і відкритість, задають тон для всього колективу. Позитивний приклад лідера підвищує довіру до організації та стимулює службовців діяти етично.

5. Прозорість та підзвітність. Впровадження електронних систем документообігу, відкритих процедур закупівель та регулярного контролю сприяє зменшенню можливостей для

порушень і формуванню відповідальної поведінки серед державних службовців.

Наприклад, в Естонії впровадження електронного урядування та автоматизація процедур публічних закупівель зменшили вплив людського фактору та рівень корупції, що сприяло підвищенню доброчесності державних службовців.

У Новій Зеландії чіткі етичні стандарти, незалежні антикорупційні органи та регулярні тренінги з етики забезпечують високий рівень доброчесності серед державних службовців.

У Данії та Фінляндії високий рівень соціального капіталу та довіри в суспільстві стимулює формування етичної поведінки та сприяє низькому рівню корупції.

За даними Transparency International (2024), країни з високим рівнем довіри до державних інститутів мають менше 10% сприйняття корупції серед службовців.

Війна створює унікальні соціально-психологічні умови, які суттєво модифікують поведінку державних службовців та впливають на прояви доброчесності. Психологічний тиск у кризових умовах виникає через постійні загрози безпеці, нестачу ресурсів та потребу приймати рішення в умовах високої невизначеності. Це підвищує ризик імпульсивних дій, порушення етичних норм і спокус до корупційних практик, оскільки службовець часто змушений балансувати між необхідністю забезпечити функціонування органу влади та особистими моральними переконаннями.

Швидкість прийняття рішень у воєнних умовах, особливо під стресом та часового дефіциту, знижує можливість рефлексивного аналізу власних дій. Як наслідок, поведінка може суперечити принципам доброчесності, навіть за наявності внутрішньої

мотивації діяти етично. Психологічні травми, тривога та хронічний стрес зменшують когнітивні ресурси для самоконтролю та етичного вибору, підвищують ризик емоційно забарвлених рішень і знижують стійкість до соціального тиску.

Для формування доброчесності загалом та серед державних службовців зокрема можна запропонувати такі заходи:

1. Освітні програми – регулярне навчання державних службовців етичним стандартам, антикорупційним практикам та психологічним аспектам прийняття рішень.

2. Формування етичної культури організації – впровадження кодексів етики, внутрішніх процедур контролю, систем мотивації та підтримки етичної поведінки.

3. Розвиток лідерського потенціалу – керівники повинні демонструвати етичну поведінку та підтримувати відкриту комунікацію, щоб створювати та підтримувати культуру доброчесності.

4. Підтримка соціального капіталу – сприяння довірі, командній роботі та взаємній підтримці серед державних службовців.

5. Впровадження технологічних рішень – використання електронних систем, прозорих процедур і автоматизованих механізмів контролю для зменшення ризику порушень та підвищення підзвітності.

Опитування державних службовців у країнах ЄС показало: ті, хто пройшов тренінги з етики та має підтримку керівництва, на 35% менше схильні до порушень етичних стандартів.

Соціально-психологічні дослідження демонструють, що наявність підтримки колективу та прозорих процедур підвищує доброчесність на 20–25% у середньому.

Психологічні чинники формування доброчесності державних службовців є комплексними і включають особистісні, соціально-психологічні та організаційні аспекти. Високий рівень доброчесності забезпечується через:

- розвиток моральних переконань та особистісних рис,
- формування підтримуючого соціального середовища,
- ефективне лідерство та прозорі організаційні процедури.

Впровадження комплексного підходу до формування доброчесності дозволяє зменшити ризики корупції, підвищити ефективність державного управління та зміцнити довіру громадян до державних інститутів.

Висновки. Війна формує унікальне соціально-психологічне середовище, у якому традиційні механізми забезпечення доброчесності державних службовців — моральні, етичні та правові стандарти — не завжди достатньо ефективні. У таких умовах на прояви доброчесності значний вплив мають психологічні ресурси самого службовця: рівень емоційної стійкості, здатність контролювати власні емоції, усвідомлено регулювати поведінку в стресових ситуаціях, а також уміння протистояти як зовнішнім спокусам (наприклад, тиск колег, керівництва чи суспільства), так і внутрішнім конфліктам між особистими потребами та професійними обов'язками.

Це обґрунтовує необхідність інтеграції системної психологічної підтримки в державні інституції, яка включає розвиток емоційної компетентності, тренування стресостійкості, формування навичок саморефлексії та морального аналізу власних рішень. Такий підхід дозволяє не лише зміцнити особистісні ресурси державного службовця, але й створити стійку систему, здатну забезпечувати етичну поведінку та доброчесність навіть у

умовах високої невизначеності та постійного психологічного навантаження, характерних для воєнного часу.

Перелік посилань:

1. Transparency International. *Corruption Perceptions Index 2024*. 2024. <https://www.transparency.org/en/cpi/2024/index/nzl>
2. OECD. *Behavioural Insights for Public Integrity*. 2018. https://www.oecd.org/en/publications/2018/03/behavioural-insights-for-public-integrity_g1g8c0a5.html
3. UNODC. *Public Integrity and Ethics*. 2021. https://grace.unodc.org/grace/uploads/documents/academics/Integrity_and_Ethics_Module_13_Public_Integrity_and_Ethics.pdf
4. Lee, D. S. *Do Motivated Public Servants Behave More Ethically?* Journal of Public Administration Research and Theory. 2025. <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0734371X231216944>
5. Wang, Y. *Does Social Capital Improve the Effectiveness of Public Service?* Social Indicators Research. 2023. <https://link.springer.com/article/10.1007/s11205-022-03021-5>

Сніжана Волощук,
здобувачка вищої освіти,
спеціальність: «Психологія»,
Державний університет економіки і технологій
e-mail: snizanavolosuk803@gmail.com

Надія Шулюк,
(науковий керівник),
асистент кафедри публічного
управління та адміністрування,
Державний університет економіки і технологій
e-mail: shylik@duet.edu.ua

Морально-психологічні наслідки другої світової війни

Вступ. Війна — це одна з найсильніших кризових ситуацій, яка не лише руйнує матеріальні цінності та інфраструктуру, а й залишає глибокі, часто невидимі психологічні рани в свідомості та психіці людей. Морально-психологічні наслідки війни проявляються у вигляді стресових, травматичних переживань, змін світогляду, емоційних розладів та порушень соціальних зв'язків, які можуть бути довготривалими і передаватися поколінням. Війна трансформує особистість і суспільство, накладаючи відбиток на моральні цінності та поведінкові моделі, що робить її вивчення надзвичайно важливим для розуміння соціальних процесів і розробки ефективних заходів психологічної підтримки [7].

Мета — комплексно вивчити морально-психологічні наслідки Другої світової війни для індивідуального психічного стану та колективної свідомості, а також вплив цих наслідків на соціальні структури у повоєнний період. Основна задача — дослідити зміни в

поведінці, емоційному стані, мотивації та моральних цінностях людей, які пережили війну, проаналізувати рівень посттравматичного стресового розладу і сформулювати рекомендації для психологічної підтримки постраждалих як у минулому, так і у сучасних умовах. Особлива увага приділяється історичним, психологічним і соціокультурним аспектам цих наслідків з метою кращого розуміння тривалої дії воєнного стресу на покоління [8].

Морально-психологічні наслідки Другої світової війни мають глибокий і комплексний характер. Вони охоплюють впливи як на індивідуальну психіку, так і на колективні моральні цінності, а також формують соціальну свідомість і структури повоєнного суспільства. Війна залишила після себе тривалі психологічні травми, що проявлялися у вигляді посттравматичних стресових розладів, тривожності, депресії, порушень адаптації до мирного життя і кардинальних змін у морально-психологічному кліматі населення. Руйнівні події війни, загибель мільйонів людей, а також масштабні руйнування звичного побуту створювали умови для глибоких і тривалих моральних та психологічних наслідків, які відбилися на свідомості кількох поколінь, змінили психоемоційний стан і суспільні настрої [1]. На нашу думку, саме цей процес реабілітації був і залишається важливим етапом у відновленні моральної стійкості людей після великих катастроф, адже без нього труднощі війни можуть передаватися наступним поколінням.

Психотравматичний вплив війни був одним із найважливіших морально-психологічних чинників. Він зачепив не лише безпосередніх учасників бойових дій, а й цивільне населення. Жахливі переживання, пов'язані з війною, включаючи відчуття загрози життю, втрату рідних, фізичні страждання і страх,

призводили до серйозних емоційних порушень. Особливо гостро проявлялися поведінкові порушення, депресивні стани, тривожність і посттравматичний стресовий розлад (ПТСР). Саме цей феномен став одним із ключових для розуміння морально-психологічних наслідків Другої світової війни, а також психологічного стану повоєнного суспільства. Внаслідок цього почали формуватися перші методи психологічної реабілітації та підтримки постраждалих [2]. На нашу думку, ці трансформації, хоч і викликали багато болю, стали рушійною силою для створення нових ідентичностей, де важливу роль зіграла пам'ять про жертви війни та національна солідарність.

Для України, як однієї з країн, що зазнала величезних втрат, морально-психологічні наслідки набула особливого значення. Війна призвела не лише до значних демографічних втрат, а й до радикальних змін у національній свідомості, резонансу в колективній пам'яті і трансформації моральних норм і цінностей. Війна порушила традиційні міжпоколінні зв'язки, що мало далекосяжні наслідки на культуру, поведінку і соціальну ідентичність українців у повоєнний період. Ці зміни були довготривалими і впливали на формування суспільних ідеалів, моральних настанов і моделей поведінки в наступні десятиліття [3]. Ми вважаємо, що ці дослідження не лише допомогли відновити тих, хто пережив війну, але й стали важливим підґрунтям для майбутніх наукових підходів до психологічної підтримки в умовах будь-якого збройного конфлікту.

Психологічні дослідження, проведені під час і після війни, зосередилися на виявленні механізмів захисту психіки, адаптації до екстремальних умов і стресу. Особливу увагу було приділено нейропсихології — вивченню наслідків ушкоджень мозку,

отриманих військовими у боях, і їхньому впливу на психічний стан. Ці дослідження стали основою для подальшого розвитку методів лікування військових травм, а також для формування привабливих моделей психологічної та соціальної реабілітації. Нейропсихологічні аспекти допомогли глибше зрозуміти механізми порушення психіки й поведінки, що був особливо важливим для лікування ветеранів і відновлення їхньої соціальної функціональності [4]. На нашу думку, ці програми не тільки допомагали людям повернутися до нормального життя, але й стали важливим елементом національної стійкості та психологічної єдності країни.

Досвід Другої світової війни став поштовхом до формування психології війни як окремої наукової дисципліни. Психологія війни вивчає вплив бойових дій на особистість, моральний стан, волю та психіку воїнів, а також соціально-психологічні заходи підтримки морального духу населення. Розробка морально-психологічних програм, спрямованих на підтримку військових і цивільних осіб, допомогла подолати гострі наслідки війни, а також стала основою для сучасних методів реабілітації постраждалих від військових конфліктів. Ці програми включали як індивідуальні, так і колективні психологічні практики, що впроваджувалися у військових частинах і цивільних колективах [5]. На нашу думку, саме через розуміння цього впливу ми можемо краще підтримати відновлення цілісності сімей і громади в умовах постконфліктного часу.

Крім цього, варто виділити аспект впливу війни на сімейні та соціальні зв'язки. Війна порушила нормальний процес соціалізації, викликавши розриви в сім'ях, зміни у вихованні дітей, формуванні нових суспільних ролей і стереотипів поведінки. Моральні дилеми,

пов'язані з пережитим насильством і втратою, впливали на формування психологічної атмосфери в родинах і в ширшому соціальному контексті, створюючи умови для міжпоколіннєвого трансферу травматичного досвіду і морального занепаду. Ці наслідки виявилися важливими для розуміння повоєнного відновлення як індивідуального, так і колективного рівня [6].

Висновок: отримані результати дають підстави стверджувати, що морально-психологічні наслідки Другої світової війни були масштабними і багаторівневими, залишивши глибокий слід як в індивідуальній психіці, так і в колективній свідомості. Війна спричинила поширення посттравматичних стресових розладів, емоційних травм і змін у моральних цінностях, які впливали на соціальну адаптацію, поведінкові моделі та психологічний клімат суспільства. Особливо гостро ці наслідки проявилися у державі, яка зазнала значних демографічних і культурних втрат, як це було в Україні, де війна порушила традиційні міжпоколіннєві зв'язки і сформувала нові соціальні ролі і цінності.

Психологічні дослідження також показали значущість комплексного підходу до розуміння і подолання наслідків війни, включаючи розвиток нейропсихології, діагностики та терапії військових травм, а також створення соціально-психологічних програм підтримки і реабілітації. Вивчення впливу війни на морально-психологічний стан осіб сприяло формуванню основ військової психології як наукової дисципліни, що розробляє методи допомоги постраждалим у складних воєнних обставинах.

Таким чином, простежується тісний зв'язок між історичними подіями, психологічними реакціями та соціальними змінами у післявоєнному суспільстві. Розуміння морально-психологічних наслідків Другої світової війни є ключовим для сучасних

психологічних практик, зокрема у контексті підтримки ветеранів, постраждалих цивільних і формування психоемоційної стабільності в умовах сучасних конфліктів.

Перелік посилань:

1. Реєнт, О. П. Друга світова війна: морально-психологічні наслідки / О. П. Реєнт. 1998. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://www.psyh.kiev.ua/> (дата звернення: 21.10.2025).

2. Психологічні наслідки війни / Буковинський державний медичний університет. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://www.bsmu.edu.ua/blog/psychologichni-naslidky-vijny/> (дата звернення: 21.10.2025).

3. Осьодло, В. І. Друга світова війна у психологічному вимірі / В. І. Осьодло. 2016. Електронний ресурс. Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF%2Fukpsj_2016_1_10.pdf (дата звернення: 21.10.2025).

4. Газформайнд. Нейропсихологія: Роз'яснення найбільш перспективної науки. 31.05.2024. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://www.gasformind.com/shcho-take-neyropsykholohiya/> (дата звернення: 21.10.2025).

5. Морально-психологічні наслідки німецької окупаційної політики в Україні у роки Другої світової війни. 2025. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://osvita.ua/vnz/reports/psychology/29298/> (дата звернення: 21.10.2025).

6. Вплив війни на людину. Зміни психіки та характеру в умовах воєнного стану / Уманський медичний журнал. 09.05.2023. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://umj.com.ua/uk/publikatsia-241952-vpliv-vijni-na-lyudinu-zmini-psihiki-ta-harakteru-v-umovah-voyennogo-stanu> (дата звернення: 21.10.2025).

7. Медико-психологічні наслідки дистресу війни в Україні: що ми очікуємо та що потрібно враховувати при наданні медичної допомоги. Електронний ресурс. Режим доступу: https://umj.com.ua/uk/publikatsia-232297-mediko-psihologichni-naslidki-distresu-vijni-v-ukrayini-shho-mi-ochikuyemo-ta-shho-potribno-vrahovuvati-pri-nadanni-medichnoyi-dopomogi?utm_source=perplexity (дата звернення: 21.10.2025).

8. Прохоренко, О. Новий соціум: морально-психологічні трансформації населення у повоєнний період / О. Прохоренко. Електронний ресурс. Режим доступу: [http://jnas.nbuv.gov.ua/j-pdf/Uxxs_2009_15\(1\)__21.pdf?utm_source=perplexity](http://jnas.nbuv.gov.ua/j-pdf/Uxxs_2009_15(1)__21.pdf?utm_source=perplexity) (дата звернення: 21.10.2025).

Артур Гудименко,

здобувач вищої освіти,

спеціальність: «Підприємництво і торгівля»,

Державний університет економіки і технологій

e-mail hudymenko_as_24383@kneu.dp.ua

Наталя Багашова,

магістр психології,

кандидат геологічних наук, доцент

Державний університет економіки і технологій

ORCID: 0000-0002-5242-1224

e-mail bahashova_nv@kneu.dp.ua

Політичне маніпулювання під час війни: сучасні виклики

Політичне маніпулювання під час війни – це свідоме використання інформаційних, психологічних та медійних ресурсів для впливу на громадську думку, формування сприйняття конфлікту та мобілізації підтримки, часто шляхом спотворення фактів, пропаганди та дезінформації. В умовах війни такі маніпуляції набувають особливої інтенсивності через високий рівень емоційної вразливості населення та обмежену можливість перевірки інформації.

Політичне маніпулювання в умовах війни здійснюється через комплекс взаємопов'язаних механізмів та каналів, що дозволяють впливати на сприйняття, поведінку та емоційний стан населення.

Основними механізмами та каналами політичного маніпулювання є:

1. Медіа-пропаганда. Контроль над традиційними та цифровими медіа створює можливість формувати бажану картину

подій, нав'язувати певні наративи та конструювати образ ворога чи союзника. У воєнних умовах медіа-пропаганда може проявлятися у регулярному поширенні обмеженої або вибіркової інформації, замовчуванні подій, що не відповідають стратегічним цілям маніпуляторів, а також у використанні емоційно забарвлених повідомлень для мобілізації або деморалізації населення.

Наприклад, під час війни в Україні ерефія активно використовує державні телеканали, портали новин та соціальні мережі для просування проросійських наративів, водночас обмежуючи доступ до незалежних джерел інформації. Це дозволяє створювати у сприйнятті аудиторії уніфіковану і контрольовану інтерпретацію подій, зменшуючи критичність та здатність аналізувати інформацію.

2. Соціальні мережі та боти. Цифрові платформи стали ключовим каналом політичного маніпулювання через масове поширення інформації. Використання автоматизованих акаунтів, так званих ботів, дозволяє генерувати велику кількість повідомлень у короткий термін, створювати видимість «масової підтримки» або «колективної думки» та формувати інформаційні хвилі, що впливають на громадську думку.

Наприклад, у 2023 році зафіксовано понад 750 скоординованих кампаній дезінформації у Європі, спрямованих на підрив довіри до демократичних інституцій, що демонструє високий рівень організації та стратегічного планування таких операцій. Діяльність ботів включає поширення фейкових новин, маніпулятивних мемів, емоційно забарвлених постів і коментарів, що стимулюють поляризацію суспільства.

3. Генерація фейкових образів та відео (deepfake-технології). Технології глибокого навчання та штучного інтелекту

дозволяють створювати переконливі, але неправдиві зображення, аудіо та відео, які використовуються для маніпуляцій та впливу на громадську думку. Такі матеріали можуть імітувати реальних політичних діячів, поширювати сфальсифіковані заяви або створювати образи «ідеального лідера» чи «цифрового месії».

Так, у 2024 році в Буркіна-Фасо було зафіксовано використання штучного інтелекту для створення фальшивих зображень президента Ібрагіма Траоре, що сприяло формуванню позитивного іміджу політика і посиленню його впливу серед населення. Подібні технології дозволяють маніпулювати масовою свідомістю не тільки всередині країни, але й на міжнародному рівні, поширюючи неправдиві наративи серед іноземної аудиторії.

4. Інтеграція каналів та мультиплатформні стратегії. Сучасні кампанії політичного маніпулювання часто поєднують всі вищезазначені механізми: медіа-пропаганду, боти в соціальних мережах та deepfake-контент. Це дозволяє одночасно впливати на різні сегменти аудиторії, створювати ілюзію широкої підтримки або опозиції та посилювати ефект емоційної маніпуляції.

Для поширення пропаганди та дезінформації ерєфія активно використовує соціальні мережі, зокрема Telegram. У період з січня 2024 по квітень 2025 року було зафіксовано понад 316 000 повідомлень від понад 3 600 прокремлівських ботів, що намагалися підірвати довіру до українських інституцій та просувати проросійські наративи.

Під час війни в Газі спостерігалася «величезна хвиля онлайн-пропаганди та дезінформації», що поширювалася через соціальні мережі, зокрема з використанням фальшивих новин та маніпуляцій зображеннями, спрямованих на підтримку ХАМАС та підірив довіри до Ізраїлю.

Під час європейських виборів 2024 року було зафіксовано використання штучного інтелекту для створення фальшивих вебсайтів, загроз бомбування та контенту, що імітував політичних діячів з метою впливу на виборців у 27 країнах ЄС.

Політичне маніпулювання, особливо в умовах війни та соціальної кризи, чинить значний вплив на психіку індивідів і соціальні структури, що проявляється у декількох взаємопов'язаних процесах:

1. Зниження критичного мислення. Постійне споживання маніпулятивної інформації, включно з фейковими новинами, емоційно забарвленими повідомленнями та пропагандистським контентом, знижує здатність громадян об'єктивно оцінювати джерела та зміст інформації. Люди, що систематично піддаються такому впливу, частіше приймають інформацію без перевірки, покладаючись на емоційні реакції, а не на логічний аналіз. Це створює сприятливі умови для поширення дезінформації, формує когнітивні упередження та зменшує здатність протистояти маніпуляціям у майбутньому.

2. Поляризація суспільства. Маніпуляції спрямовані на посилення соціальних, політичних та ідеологічних розбіжностей серед населення. Вони можуть провокувати конфлікти на основі етнічних, релігійних чи політичних ознак, стимулювати «групову ворожнечу» та посилювати недовіру між різними сегментами суспільства. Наприклад, поширення маніпулятивних наративів у соціальних мережах часто створює ефект «ехо-камери», коли люди отримують інформацію лише з односторонніх джерел, що посилює поляризацію та соціальну фрагментацію.

3. Підрив довіри до інституцій. Регулярне поширення фейкових новин, маніпулятивних повідомлень та відвертої

дезінформації суттєво підриває довіру громадян до державних та суспільних інституцій. Це стосується урядів, органів влади, правоохоронних структур, медіа та навіть освітніх закладів. Втрата довіри зменшує ефективність державного управління, підвищує рівень скептицизму та соціальної тривоги, а також ускладнює реалізацію політичних та соціальних програм. У довгостроковій перспективі це може спричинити зниження політичної стабільності та активізацію радикальних груп.

4. Взаємодія психологічних і соціальних наслідків.

Зниження критичного мислення, поляризація суспільства та підірив довіри до інституцій взаємопов'язані: поєднання цих факторів створює замкнене коло, де маніпуляції стають все ефективнішими. Люди, що втратили довіру та критичне мислення, легше піддаються впливу нових маніпуляцій, що посилює соціальну фрагментацію та сприяє поширенню дезінформації на більш широкому рівні.

Шляхами протидії політичному маніпулюванню під час війни може стати:

1. Підвищення рівня медіаграмотності населення. Умови війни супроводжуються надзвичайним інформаційним навантаженням, зокрема поширенням великої кількості фейкових новин, пропаганди та маніпулятивних повідомлень. Тому одним із ключових шляхів протидії є системна просвітницька діяльність. Це включає інтеграцію курсів із медіаграмотності у шкільну та університетську освіту, проведення тренінгів для різних вікових груп, а також створення спеціальних онлайн-ресурсів для навчання громадян навичкам критичного мислення, перевірки джерел інформації та ідентифікації прихованих маніпулятивних технік.

2. Розвиток і впровадження технологій виявлення дезінформації. Використання сучасних цифрових інструментів,

штучного інтелекту та алгоритмів машинного навчання дозволяє автоматично ідентифікувати фейки, ботоферми та інформаційні атаки. Підтримка платформ, які займаються фактчекінгом, створення державних і незалежних центрів моніторингу інформаційного простору є важливою складовою. Крім того, необхідне посилення кібербезпеки та тісна взаємодія між державними структурами і приватними компаніями у сфері технологічної протидії.

3. Міжнародна співпраця. Оскільки дезінформаційні кампанії часто мають транснаціональний характер, протидія їм потребує колективних зусиль. Важливими є партнерські програми між країнами, обмін досвідом у сфері інформаційної безпеки, розробка спільних стандартів перевірки новин і координація дій міжнародних організацій, таких як ЄС, НАТО, ООН. Ефективною є також підтримка міжнародних платформ, що займаються фактчекінгом та протидією маніпуляціям.

4. Посилення прозорості державної комунікації. У кризових умовах населення потребує достовірної та оперативної інформації від офіційних джерел. Вчасні, чіткі та правдиві повідомлення з боку уряду та військових структур знижують простір для маніпуляцій і зменшують довіру до дезінформаційних джерел. Використання різних каналів комунікації (ЗМІ, соціальні мережі, месенджери) сприяє охопленню широкої аудиторії та формуванню стійкості суспільства.

5. Залучення громадянського суспільства та волонтерських ініціатив. Важливу роль у боротьбі з маніпуляціями відіграють незалежні медіа, громадські організації та активісти, які здійснюють моніторинг інформаційного простору, викривають фейки та навчають громадян основам критичного

сприйняття інформації. Самоорганізація суспільства, створення волонтерських проєктів для протидії дезінформації підсилюють загальний захист країни в інформаційній війні.

6. Розвиток психологічної стійкості населення. Політичні маніпуляції під час війни часто спрямовані на підриг емоційного стану людей, посилення тривожності, страху чи агресії. Тому необхідними є програми психологічної підтримки, навчання методам управління емоціями та розвитку колективної стійкості. Це допомагає зменшити сприйнятливність громадян до емоційних маніпулятивних повідомлень.

Висновки

Політичне маніпулювання під час війни виступає багатовимірною загрозою, яка поєднує у собі інформаційні, психологічні та соціально-політичні чинники. Воно здатне не лише дезорієнтувати населення та підригати довіру до офіційних інституцій, але й спричиняти внутрішні конфлікти, посилювати поляризацію суспільства та створювати сприятливий ґрунт для зовнішнього втручання. Тому протидія цьому явищу потребує системного, багаторівневого підходу.

По-перше, освітні ініціативи у сфері медіаграмотності та критичного мислення мають стати довгостроковим інвестиційним напрямом держави і громадянського суспільства. Лише підготовлене населення здатне адекватно оцінювати інформаційні потоки та зменшувати вразливість до маніпуляцій.

По-друге, технологічні рішення у вигляді розвитку алгоритмів виявлення фейків, кіберзахисту та підтримки фактчекінгових платформ є ключовими інструментами сучасної інформаційної безпеки. Їх поєднання з прозорою державною комунікацією дозволяє мінімізувати ризики масових дезінформаційних атак.

По-третє, міжнародна співпраця забезпечує можливість координованої відповіді на глобальні інформаційні загрози, адже дезінформаційні кампанії найчастіше мають транснаціональний характер. Лише через партнерство держав, міжнародних організацій та незалежних медіа можна сформувати ефективний фронт протидії маніпуляціям.

Важливо також враховувати психологічний вимір проблеми, розвиток стійкості громадян, формування навичок управління емоціями та зміцнення довіри у суспільстві є не менш значущими, ніж технологічні або організаційні заходи.

Отже, боротьба з політичним маніпулюванням під час війни вимагає цілісної стратегії, яка поєднує освітні, технологічні, міжнародні та психологічні ресурси. Лише за умов комплексного підходу можливо зменшити руйнівний вплив маніпуляцій, зміцнити інформаційний суверенітет держави та забезпечити соціальну єдність у період воєнних викликів.

Перелік посилань:

1. Була С., Свідерська О. Соціальні мережі як інструмент політичної маніпуляції. *Політикус*. 2020. № 4. С. 21–25.

2. Bradshaw S., Howard P.N. (2019). Global inventory of organized social media manipulation. The Computational Propaganda Project at the Oxford Internet Institute University of Oxford. University of Oxford [in English] <https://digitalcommons.unl.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1209&context=scholcom>

3. Денисенко В., Вишневський Ю. Політики не брешуть. 10 законів взаємодії політиків і виборців. Київ: Наш формат. 2020. 296 с.

4. Мазьняк Р. Політичне маніпулювання: теоретико-методологічний аналіз поняття. *Науковий журнал «ПОЛІТИКУС»*. 2021. № 5. С. 48-52. http://politicus.od.ua/5_2021/8.pdf

5. Тютюнник Л. Пропаганда як засіб маніпуляції в умовах війни. *Вісник Національного університету оборони України*. 2023. №76(6). С. 184–192. <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2023-76-6-184-192>

Софія Дроздова,

здобувачка вищої освіти

спеціальність : «Психологія»,

Державний університет економіки і технологій

e-mail: @drozdova_si_24152@kneu.dp.ua

Марія Тюганова,

(науковий керівник),

асистент кафедри публічного управління

та адміністрування,

Державний університет економіки і технологій

ORCID : 0009-0007-5016-1688,

e-mail: tiuhanova@duet.edu.ua

Вплив педагога на формування морально-духовних цінностей учнів під час війни

Повномасштабна війна в Україні стала важким випробуванням для суспільства, яке зіткнулося не лише з фізичними загрозами, але й із глибокими психологічними та соціальними потрясіннями. Воєнні дії призвели до зростання рівня стресу серед населення, спричинили посттравматичні розлади, тривогу, депресію та інші негативні стани. Особливо гостро ці проблеми відчувають діти: зруйноване дитинство, втрати, вимушене переселення, розлука з близькими та дефіцит спілкування з однолітками формують нову соціально-психологічну реальність.

За оцінками ЮНІСЕФ, понад півтора мільйона українських дітей перебувають у зоні ризику розвитку серйозних психологічних проблем [1]. Крім того, війна зумовила масштабні трансформації

освітнього простору. Зміна логістичних зв'язків, закриття чи переміщення шкіл, нестабільність у навчальному процесі та невизначеність перспектив створюють додаткові виклики для педагогів. Попри це, система освіти нині відіграє ключову роль у збереженні національної безпеки та відновленні суспільства, адже школа не лише передає знання, а й формує морально-духовні компетентності дітей [2].

Психологічні наслідки війни для дітей і підлітків проявляються набагато гостріше, ніж для дорослих, адже їхня психіка ще перебуває на етапі становлення. Стрес, тривожність, посттравматичний стресовий розлад стають реальністю для значної частини молодого покоління, що вимагає розвитку внутрішніх ресурсів і моральних орієнтирів, здатних підтримати психіку в кризових умовах [3].

Актуальність проблеми підтверджує і зарубіжний досвід: дослідження дітей 10–19 років, які стали свідками палестинського конфлікту 2000 року, показало, що 46% із них проявляли агресивність, 38% мали зниження успішності, 27% стикалися з фізіологічними розладами, а 39% страждали від нічних кошмарів [4]. Подібні тенденції спостерігаються й в Україні: близько 75% дітей зазнали психотравматизації через війну, серед них кожна п'ята має порушення сну, а кожна десята – нічні кошмари, зниження бажання спілкуватися та погіршення пам'яті [5]. Це призводить до соціально-психологічної дезадаптації й ускладнює процес навчання та соціалізації.

Щоб краще зрозуміти масштаб цих проблем, варто звернутися до клінічних описів, поданих у міжнародних класифікаціях. Згідно з DSM-V [6], ключовими проявами ПТСР є інтрузивні симптоми, уникання, негативні зміни у настрої та підвищена реактивність, що

зберігаються понад місяць і істотно впливають на життя дитини. Травматичні події війни знижують адаптаційні можливості психіки, змінюючи емоційні реакції. Регуляція емоцій – це комплекс психічних механізмів, які дозволяють посилювати, послаблювати або утримувати емоційний стан на певному рівні [7]. Коли ці механізми порушуються, виникає психотравма, що проявляється як залишковий ефект емоційних переживань із патогенним впливом на особистість [8].

Таким чином, психотравматичні переживання дітей під час війни не лише позначаються на їхньому емоційному стані та психічному здоров'ї, а й безпосередньо впливають на формування соціальних і моральних орієнтирів. Втрата стабільності та внутрішньої рівноваги зумовлюють трансформацію цінностей і ускладнюють процес соціалізації.

У цих умовах діти змушені переоцінювати власні цінності, а кризові ситуації стають іспитом для їхньої внутрішньої стійкості. Кожна критична подія перевіряє щирість переконань: чи готовий я залишатися вірним власним цінностям у найважчі моменти? Війна стає своєрідним «моральним тренажером», який одночасно відкриває можливості для розвитку нових стратегій адаптації, переосмислення пріоритетів та формування внутрішніх опор для виживання та гармонійного розвитку [9].

В умовах воєнних потрясінь особлива відповідальність покладається на школу та вчителя. Одним із головних завдань педагога є створення безпечного й психологічно комфортного освітнього середовища. Це передбачає не лише навчання учнів діям у кризових ситуаціях, а й надання психологічної підтримки, розвиток стресостійкості та формування навичок соціальної взаємодії. Саме вчитель допомагає дитині відчувати захищеність –

базову умову для успішного навчання й гармонійного розвитку навіть у надзвичайних обставинах. Недаремно дослідники наголошують: «з урахуванням соціально-економічних викликів, саме системі освіти належить визначальна роль у розвитку соціальної компетентності як інтегральної якості особистості» [10, с. 184].

Педагог завжди виступає не лише як носій знань, а й як провідник моральних і соціальних цінностей. У кризових умовах війни ця місія набуває особливого значення: вчитель стає прикладом стійкості, відповідальності та людяності. Його особистісна позиція, стиль поведінки, ставлення до учнів і колег формують морально-психологічний клімат у класі й впливають на розвиток внутрішніх орієнтирів школярів.

У різні епохи моральні орієнтири формували особистість, але саме педагогічна діяльність була ключовим механізмом їхнього впровадження у життя дітей. Моральні орієнтири формувалися в різні епохи під впливом релігії, філософії та культурних традицій. У стародавньому світі релігія задавала правила поведінки через святі тексти (Десять заповідей, буддистські настанови), а філософські школи (аристотелізм, стоїцизм, конфуціанство) підкреслювали добродетель та гармонію. У середньовіччі провідною була християнська етика й лицарський кодекс честі, що виховували милосердя, відданість і захист слабших. Просвітництво винесло на перший план індивідуалізм, свободу та раціоналізм, завдяки чому мораль дедалі більше спиралася на права людини. Сьогодні ж трансформації моральних орієнтирів зумовлені глобалізацією й технологічним прогресом, що відкривають нові можливості, але й породжують складні етичні виклики [11].

І. Бех [12] підкреслював, що засвоєння духовних цінностей неможливе без подолання розриву між зовнішньою вимогою та внутрішнім «Я» дитини. Для цього педагог має допомогти учневі не лише усвідомити значення цінності, а й відчувти власне бажання її прийняти. Важливим етапом є словесне вираження цього переживання, яке переводить емоцію у сферу свідомості й робить її частиною особистого духовного досвіду. Лише тоді цінність переходить у площину «Мого» Я, викликаючи позитивні переживання та спонукаючи до стійких моральних дій. Отже, роль учителя полягає не у механічному нав'язуванні норм, а у стимулюванні внутрішньої роботи дитини над їхнім осмисленням. Саме духовні цінності становлять основу професійної діяльності вчителя. Вони не мають матеріального виміру, а є своєрідними «вікнами» у трансцендентне. І. Бех визначає їх як «високосмислові, безумовні за виникненням утворення, на основі яких особистість формує власне Я-духовне і реалізує його в життєдіяльності» [12, с. 9]. Варто підкреслити, що йдеться про особистісний духовний потенціал, який формується на основі трьох ключових складових: Істини, Добра та Краси. Істина є усвідомленням і першоосновою духовності; Краса – здатністю протистояти негативному й виражати ставлення до світу в емоційно-ціннісній формі; Добро – моральною опорою, що визначає вісь духовності [13]. Саме тому духовно-моральні цінності є центральними й базовими у системі ціннісних орієнтацій педагога. Разом із тим варто пам'ятати, що засвоєння цих цінностей неможливе без внутрішньої роботи самої дитини. Якщо педагог навчає учнів самодисципліні та вмінню відмовлятися від надмірних бажань, він створює підґрунтя для духовного зростання. Підлітки, які опановують духовні орієнтири, потребують часу для усамотнення, щоб переосмислити власний досвід. Цей процес

можна назвати «роботою душі». Саме здатність до внутрішньої рефлексії визначає глибину духовного життя, хоча сучасне суспільство часто нехтує цією потребою через зайнятість і поверхове спілкування [12, с. 8–9].

Водночас Василь Сухомлинський [14], український педагог-гуманіст, який після Другої світової війни відновлював освітні й виховні орієнтири, розширює ці ідеї на педагогічну практику: він показує, як через взаємодію з природою, мистецтвом, колективною діяльністю та життєвим досвідом педагог допомагає дитині формувати моральні орієнтири. Він наголошував, що патріотизм виявляється не лише у гучних гаслах любові до Батьківщини, а й у практичній допомозі таким самим громадянам, які її потребують. На думку педагога [14], «...ми любимо людей тому, що знаходимо в цьому своє громадянське щастя. В любові до людей кожний з нас утверджує себе як сина свого народу». Цей підхід актуальний і сьогодні, адже виховання любові до Батьківщини нерозривно пов'язане з вихованням гідного ставлення до інших. Таким чином, підходи Беха [12] та Сухомлинського [14] взаємодоповнюють один одного: Бех дає теоретичне підґрунтя внутрішнього усвідомлення цінності, а Сухомлинський – конкретні педагогічні засоби її реалізації в життєдіяльності.

У сучасних умовах повномасштабної війни їхня спадщина набуває особливої актуальності. Діти потребують наставника, який допомагає їм не лише переживати стрес та тривожність, а й знаходити внутрішній сенс життя та моральні опори. Саме тут до теми Беха [12] і Сухомлинського [14] логічно долучаються ідеї Віктора Франкла [15].

Франкл [15], аналізуючи власний досвід перебування у концтаборі, підкреслював, що основне прагнення людини – не

уникнути болю чи шукати задоволення, а віднайти сенс, який надає сили долати страждання. У педагогічному контексті це означає, що вчитель допомагає дитині в кризових обставинах не лише виживати фізично, а й знаходити сенс у власному житті, формуючи стійкі морально-духовні цінності. Поєднання підходів Беха [12], Сухомлинського [14] та Франкла [15] створює комплексну модель виховання, де теорія, практика та психологічний сенс інтегруються для розвитку внутрішньої стійкості та моральної зрілості дитини.

Таким чином, можна виділити три ключові аспекти впливу педагога на формування морально-духовних цінностей у дітей під час війни. Ця робота відбувається в умовах, коли, на думку дослідників, «війна популяризує агресію, насильницькі методи розв'язання проблем, вона дискредитує норми моралі, норми права, діалог та компроміс» [16]. Саме тому завдання педагога ускладнюється необхідністю протидіяти цим негативним впливам через:

1. Теоретичну основу цінностей (Бех): усвідомлення, внутрішнє прийняття та переживання цінностей як альтернативи насильству.

2. Практичне втілення цінностей (Сухомлинський): педагогічні методи, через які дитина вчиться реалізовувати моральні принципи доброти та взаємодопомоги у реальному житті.

3. Пошук сенсу в кризі (Франкл): допомога в знаходженні особистого сенсу та формуванні стійкості, що є запобіганням відчаю та агресії.

Ця інтеграція показує, що сучасний педагог під час війни виступає не лише як носій знань, а й як провідник моральності, наставник і психологічний опорний пункт для дітей, допомагаючи

їм адаптуватися, зберегти внутрішню цілісність і формувати духовно-моральні орієнтири навіть у складних умовах.

Узагальнюючи, роль педагога у формуванні морально-духовних цінностей дітей під час війни набуває характеру екзистенційної місії. Ця місія посилюється тим, що війна створює середовище, яке «формує нове покоління, виховане на цінностях, які актуальними є для військового часу», дискредитує мирні способи взаємодії. У цих умовах, коли війна на території України існує як нелогічний, безглуздий та згубний феномен, школа та вчителі стають тими островами стабільності, де відбувається не лише передача знань, але й відновлення психіки та утвердження людяності. Синтез теоретичного підходу І. Бєха (усвідомлення та внутрішнє прийняття цінностей), педагогічного гуманізму В. Сухомлинського (практичне втілення добра і справедливості) та логотерапії В. Франкла (пошук сенсу в стражданні) створює цілісну модель педагогічної діяльності. У цій моделі педагог виступає не просто як фахівець, а як провідник, який своєю стійкістю, відповідальністю та людяністю допомагає дитині знайти внутрішні опори, перетворюючи травматичний досвід на потенціал для духовного зростання. Таким чином, у протидії деструктивній силі війни педагогічна дія спрямована на утвердження життєствердних смислів, відновлення морального каркасу особистості та збереження духовної спадщини нації, що є запорукою її майбутнього відродження.

Перелік посилань:

1. Пророк Н. Особливості соціального розвитку дітей молодшого шкільного віку в умовах воєнного стану. / Н. Пророк,

О.Чекстере, О. Гнатюк // Журнал сучасної психології. 2023. С. 53–62.

2. Зеленов Є. Проблеми педагогічного процесу в умовах повномасштабної війни. / Є. Зеленов // Освіта та педагогічна наука. 2025. Т. 2, № 189. С. 12–19.

3. Яцина О. Вплив війни на психічне здоров'я : ознаки травматизації психіки дітей та підлітків. / О. Яцина // Перспективи та інноваційні науки. 2022. Т. 7, № 25. С. 554–567.

4. Свеженцева І. . «Спокій, але не байдужість»: як конфлікти та загроза війни впливають на психіку та як не панікувати. [Електронний ресурс] / І. Свеженцева // Суспільне Новини. – Режим доступу: <https://suspilne.media/203742-spokij-ale-ne-bajduzist-ak-konflikti-ta-zagroza-vijni-vplivaut-psihiku-ta-ak-protidiaty-panici/> (дата звернення: 18.09.2025). Назва з екрана.

5. В Україні через війну травмована психіка у 75% дітей [Електронний ресурс] // Укрінформ - актуальні новини України та світу. Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3473249-v-ukraini-cerez-vijnu-u-75-ditej-travmovana-psihika.html> (дата звернення: 18.09.2025). Назва з екрана.

6. American Psychiatric Association. Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders. – 5th ed. – Arlington. VA : American Psychiatric Association, 2013. 992 p.

7. Gross J. J. Emotion Regulation: Conceptual foundations. Handbook of emotion regulation. / J. J. Gross, R. A. Thompson. New York : Guilford Press, 2007.

8. Горностай П. П. Психологія особистості: Словник–довідник. / П. П. Горностай, Т. М. Титаренко. Київ : Рута, 2001. 320 с.

9. Hrebenichenko Y. The value sphere of the teacher's personality in the crisis conditions of wartime. / Y. Hrebenichenko // Herald of Kyiv Institute of Business and Technology. 2024. Vol. 51, no. 2. P. 48–55

10. Калашнікова Ю. Шляхи розвитку soft skills як передумова формування соціальної компетентності молодших школярів. / Ю. Калашнікова, А. Горлова // Актуальні питання гуманітарних наук. 2022. Т. 47, № 2. С. 183–188.

11. Абетка моральних цінностей : погляд на сучасну людину в умовах війни. / М. Козир [та ін.] // Інноватика у вихованні. 2023. Т. 1, № 18. С. 197–211.

12. Бех І. Вихованець на шляху до духовних цінностей. Вічне слово. / І. Бех. Київ – Чернівці : «Букрек», 2018. 320 с.

13. Khymych N. Spiritual and Moral Values in the Teacher's Professional Activities. / N. Khymych // Innovative Technologies in Preschool Education. 2021. Vol. 4. P. 269–273.

14. Сухомлинський В. Як виховати справжню людину. Т.2. / В. Сухомлинський. Київ : Рад. шк., 1976. 149 с.

15. Франкл В. Людина в пошуках справжнього сенсу. Психолог в концтаборі. / В. Франкл. Харків : Клуб Сімейн. дозвілля, 2016. 110 с.

16. Бодак Л. Остап Макарушка про вплив війни на виховання дитини. / Л. Бодак // Молодь і ринок. 2018. Т. 4, № 159. С. 149–153.

Маріанна Капуста,
здобувачки вищої освіти,
спеціальність «Психологія»,
Державний університет економіки і технологій
e-mail: milto:m.v.kapusta@kneu.dp.ua

Юлія Маєр,
(науковий керівник),
доцент кафедри публічного управління та адміністрування,
Державний університет економіки і технологій
ORCID: 0000-0002-9472-643X
e-mail: maier@duet.edu.ua

Дитяча психологічна травма в контексті війни в Україні

На жаль, у нашій країні війна триває вже понад одинадцять років, і саме вона суттєво змінила життя як дорослих, так і малих. Сьогодні ми поговоримо про те, як війна вплинула на українських дітей і на їхню психіку. Адже саме діти – це найвразливіша група населення під час війни [3].

Діти – це наше майбутнє, бо саме від них залежить те, як ми житимемо. Війна дуже позначається на їхньому житті. Як проявляються психічні травми у дитини? Як вчасно їх виявити? Та як допомогти дитині з ними впоратися?

Експерти наголошують на тому, що з дітьми потрібно говорити про війну. Форма розмови має відповідати віку дитини. Насамперед, ми маємо підготуватися до розмови – не хвилюватися і бути спокійними. Потім слід з'ясувати, як дитина розуміє значення слова «війна». Після цього ми зобов'язані повідомити дитині про те, що насправді відбувається, хто є нашим ворогом, як діяти, коли

лунає сигнал повітряної тривоги, і що потрібно мати при собі. Найголовніше, що ви маєте зробити, – це надати дитині максимальне відчуття безпеки й розуміння, що ви поруч і поки ви разом – їй нічого не загрожує [6].

«Стрес - це відчуття тиску, пригніченості або неспроможності впоратися із проблемою. Невелика кількість стресу може бути корисною й мотивувати нас досягати цілей, як-от складання іспиту чи виступ. Але занадто сильний стрес, особливо коли здається, що ситуація вийшла з-під контролю, може негативно вплинути на наш настрій, фізичне та психічне самопочуття, а також стосунки [2]». Не всі діти переживають стрес через війну, і не в усіх стрес переходить у психічні травми. Але всі потребують батьківської підтримки. Стрес у дітей може проявитися в будь-якому віці, тому батькам варто звертати увагу на те, як дитина поводить. Якщо ви помітили за своєю дитиною таку поведінку:

- порушення режиму сну;
- поганий апетит чи його повна відсутність;
- втрата зацікавленості до того, чим раніше дитина цікавилася;
- замкненість тощо; саме ці ознаки є першим дзвіночком того,

що у вашої дитини можуть бути початкові прояви депресії. У такому випадку, варто звернутися до спеціаліста, який надасть належну допомогу.

Однак, допомагати має не лише спеціаліст, а й батьки. Якщо батьки не знають, чим можуть допомогти, вони можуть поспілкуватися зі спеціалістом, який працює з дитиною, і він підкаже, як коректно допомогти так, щоб не нашкодити. Також існує багато літератури, де все детально описано.

Ось кілька варіантів, як допомагати дитині:

- Проводити більше часу разом; (це надає дитині розуміння, що вона не сама і хтось із батьків поруч, а якщо хтось поруч то це дає відчуття спокою).

- Більше прогулянок на свіжому повітрі; (під час прогулянок активізується фізична активність, що сприяє виробленню ендорфінів – «гормонів радості». Природа знижує рівень тривожності. Дитина на вулиці відволікається і це допомагає позбавитися тривожних думок).

- Вільне спілкування; (якщо ви дасте зрозуміти своїй дитині розуміння, що вона може підійти і поспілкуватися на будь- яку тему з вами, вона може поділитися своїми проблемами з вами і ви вчасно зможете їй допомогти).

- Підтримка емоційного зв'язку; (щоденні обійми, казати, що ви любите одне одного, хвалити дитину за дрібні досягнення).

- Проживання власних емоцій; (якщо ви бачите, що дитина починає плакати не змушуйте її перестати плакати. Надайте дитині можливість пережити цей момент).

- Відвідування гуртків. (саме завдяки гурткам дитина може позбавитися накопиченого стресу. Вам важливо підштовхнути дитину до не лише до боротьби зі стресом ай до відкриття своїх талантів) [5].

Саме травматичний досвід підштовхнув багатьох українських дітей до написання віршів, у яких вони описували свої переживання, страх, втрату рідних. Організація ЮНІСЕФ зібрали вірші дітей, яким довелося зустріти війну ще у 2014 році в себе в дома і створила книгу під назвою «Поезія заради миру» 2020 року. Ці вірші показують, як дитинство в Україні було спустошене після понад десяти років війни. Дітей, які були змушені вирости не по роках,

щоб справлятися з жахами навколо них, змінюючи їхні спогади та мрії [4].

Поговорімо про найпоширеніші проблеми, з якими звертаються підлітки (віком від 13-17 років) до спеціалістів:

- Постійна тривога, пониження уваги, відсутність розвиватись через «а нащо, може в мене завтра прилетить».

- Пригнічений стан, зниження концентрації, втома,

- Страх самотності та покинутості у тих, хто виїхав за кордон через війну, а друзі, близькі або ж партнери залишилися тут.

- Високий рівень тривоги у тих, хто виїхав закордон через страх осуду та бути неприйнятими, також в багатьох депресивний, апатичний стан.

- Якщо хтось з батьків на фронті, і з ними пропадає зв'язок. Було що мама з дитиною за кордоном, тато на передовій, і дитина бачить, що з татом вони втрачають емоційний зв'язок і майже не спілкуються. Страх як говорити з батьками, які воюють, чи треба говорити про щось хороше з ними.

- Зосередженість у питаннях на можливості смерті близьких, власної смертності, втрати домівки.

- Страх смерті, страх того, що рідні помруть, немає сил навіть гуляти, висока тривожність, безсоння.

Зараз існує багато платформ, на яких ви зможете знайти потрібного спеціаліста: Rozmova, Mindly, Meclee, Дитячий психолог. Але не у всіх є можливість оплачувати психолога, тому варто пошукати у своїй місцевості спеціаліста, який надає безкоштовні сеанси, зараз є дуже багато організацій, які проводять цікаві психологічні тренінги, а якщо не знайшли поблизу підходящого спеціаліста, ви можете звернутись сюди за допомогою: Цілодобова психологічна підтримка від БФ «Запорука», Хаб

стійкості, група психологічної підтримки «Разом», платформа «Розкажи мені», центр психологічної підтримки «ОбійМи», teenenergizer і ще багато. Дуже важливо виявити у дитина, що вона переживає травматичний досвід [1].

Також існує такий симптом, як панічна атака, і більшість батьків не те що не знають як допомогти, вони не знають, що це таке. Тому розберімося, панічна атака – це раптове відчуття сильного страху без реальної небезпеки. Вона може виникати через стрес, тривогу чи наслідки хвороб і тривати до 30 хвилин. Такі напади не загрожують життю, але впоратися з ними самостійно важко. Якщо вони повторюються, обов'язково зверніться до фахівця, адже лише він може визначити причини й надати ефективну допомогу. Як допомогти дитині: під час панічної атаки залишайтеся спокійними й поруч із дитиною. Говоріть тихо, запевняйте, що небезпеки немає. Допоможіть їй рівно дихати – повільний вдих через ніс, видих через рот. Можна відволікти увагу: попросіть описати, що вона бачить або чує. Не сваріть і не змушуйте «заспокоїтися». Після нападу підтримайте розмовою й поясніть, що це минуле явище [5].

Що треба знати про посттравматичний стресовий розлад. Війна в Україні порушила відчуття безпеки та спричинила стрес, який може негативно вплинути на майбутнє і дорослих, і дітей. Пережитий травматичний досвід, іноді призводить до посттравматичного стресового розладу (ПТСР) – реакції на сильний стрес чи загрозу життю. Зазвичай ПТСР проявляється через кілька місяців після події, а його ризик зростає за тривалого впливу стресу, наприклад, під час окупації, обстрілів чи повітряних тривог [5].

На жаль, в Україні понад 7 000 дітей постраждали від воєнних злочинів, учинених проти них. Щонайменше 637 дітей загинули, 2

041 дитина отримала поранення – такі цифри наводить Офіс Генпрокурора станом на 1 липня. Це лише ті випадки, які вдалося зафіксувати й підтвердити документально. Сподіваюсь, найближчим часом ми зможемо повернути всіх викрадених дітей додому.

Психологічний стан українських дітей під час війни залишається однією з ключових проблем. Внаслідок конфлікту та складних життєвих умов, вони часто стикаються зі стресом та іншими негативними психологічними наслідками. Зокрема, діти, що перебувають у зонах бойових дій, можуть відчувати обмежений доступ до медичної допомоги, освіти та інших необхідних ресурсів. Багатьом із них доводиться жити у важких умовах, що може негативно позначитися на їхньому розвитку і здоров'ї. Також не варто виключати ризик втрати сім'ї, друзів або знайомих через війну, що стає додатковим джерелом емоційного і психологічного напруження.

Перелік посилань:

1. Безкоштовна психологічна допомога для українців: 10 перевірених сервісів та платформ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://shotam.info/bezkoshtovna-psykholohichna-dopomoha-dlia-ukraintsiv-10-perevirenykh-servisiv-ta-platform/> (дата звернення: 27.10.2025).

2. Борщ К. К. Особливості прояву стресу серед дітей в умовах війни // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія – №1 – С. 47–51. DOI: <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2023.1.9>

3. Галицька-Дідух Т. Діти під час війни: психологічні наслідки та програми реабілітації після війни в Україні (історична ретроспектива 2014 р. – дотепер) // Актуальні питання гуманітарних наук. – 2023. – Вип. 67, ч. 1. – С. 60-65. – Режим доступу: https://www.aphn-journal.in.ua/archive/67_2023/part_1/7.pdf (дата звернення: 27.10.2025).

4. Поезія заради миру [Електронний ресурс] // UNICEF Україна. – Режим доступу: <https://www.unicef.org/ukraine/poems-for-peace> (дата звернення: 27.10.2025).

5. ЮНІСЕФ. Ментальне здоров'я дітей під час війни: аптечка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.unicef.org/ukraine/media/53276/file/mentalne_zdorov%C4%81A%BCya_ditej_pid_chas_vijny_aptechka-1.pdf.pdf (дата звернення: 27.10.2025).

6. Як говорити з дітьми про війну: досвід ГО [Електронний ресурс] // Накупіло. – Режим доступу: <https://nakypilo.ua/teksty/viina/yak-hovoryty-z-ditmy-pro-viiny-dosvid-ho/> (дата звернення: 27.10.2025).

Ольга Крашук,

здобувачка вищої освіти,

спеціальність «Психологія»,

Державний університет економіки і технологій

e-mail: o.a.krashchuk@kneu.dp.ua

Юлія Маєр,

(науковий керівник),

доцент кафедри публічного управління та адміністрування,

Державний університет економіки і технологій

ORCID: 0000-0002-9472-643X

e-mail: maier@duet.edu.ua

Соціально-психологічні аспекти осмислення війни і миру в колективній пам'яті суспільства

Війна є одним із найглибших соціальних потрясінь, яке докорінно змінює не лише політичний та економічний устрій держави, а і систему цінностей, способи осмислення реальності та колективні уявлення про минуле і майбутнє всього суспільства. З початком повномасштабної війни в Україні суспільна свідомість зазнала суттєвих трансформацій: переосмислюються поняття безпеки, гідності, патріотизму, свободи, людяності. В цей період формуються нові колективні наративи – національної єдності, героїзму, стійкості, жертвовності, які визначають морально-психологічну основу суспільства.

Актуальність дослідження соціально-психологічних аспектів колективного осмислення війни і миру зумовлена необхідністю зрозуміти, як суспільство долає травматичний досвід, як формується колективна пам'ять і яким чином вона впливає на

відновлення соціальної ідентичності та згуртованості. В сучасних умовах війни процеси колективної пам'яті набувають не лише культурного, а й екзистенційного значення. Адже через спільне осмислення травми народ вибудовує власну стратегію виживання, відродження та самовизначення.

З наукового погляду, осмислення війни в колективній пам'яті є багаторівневим соціально-психологічним процесом. Цей процес включає в себе інтеграцію індивідуального досвіду в спільні наративи, механізми соціальної ідентифікації, символічну репрезентацію подій і трансформацію травматичної пам'яті у спільні культурні смисли. Дослідження цих процесів є важливим не лише для розуміння соціальної динаміки сучасної України, а і для формування психологічних основ післявоєнного миру, довіри та національної стійкості.

Метою дослідження є аналіз соціально-психологічних механізмів осмислення війни та миру в колективній пам'яті українського суспільства, із врахуванням феноменів колективної пам'яті, соціальної ідентичності та травматичної пам'яті.

Разом із осмисленням війни вибудовується і «пам'ять миру» – уявлення про бажаний суспільний лад, норми співжиття та практики взаємної довіри. Колективна пам'ять у цьому сенсі виконує не лише ретроспективну, а й проєктивну функцію, задаючи орієнтири для післявоєнної реконсолідації спільноти.

Подальше розуміння цих процесів потребує короткого історичного екскурсу. Саме контекст пізньорадянського та ранньонезалежного періодів задав рамки сучасних дискусій про пам'ять і політику пам'яті в Україні.

В цьому контексті доцільно звернути увагу на історичні передумови становлення колективної пам'яті українського

суспільства. Стрімкість перетворень, що їх спричинили події межі 1980-х та початку 1990-х років, а також стиснення історичного часопростору, викликають прискорені зміни в соціальних системах, породжуючи різнопланові кризи суспільного та індивідуального розвитку. Як наслідок, відбувається розпад соціальних структур, що існували раніше, докорінно змінюються підходи до розуміння сенсу буття та морально-ціннісних орієнтирів в контексті повного переформатування соціокультурного середовища. У цій ситуації змінюються й механізми соціальної поведінки індивіда. Підвищується інтерес до питань минувшини, історії та пам'яті, з'являється нагальна потреба заново осмислити взаємовідносини сьогодення і минулого. На порядок денний виходять питання співвідношення політики пам'яті з демократичними процесами, зв'язку пам'яті та політичної культури, а також її значення для досягнення суспільної злагоди, толерантності та відновлення взаємної довіри. У національній доповіді «Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави» (2009 р.) було акцентовано: «Українське суспільство в період незалежності (1991–2009) набуло статусу «історичного», «захопленого історією», з болісною реакцією на будь-які питання, пов'язані з його власним минулим» [3].

Сьогодні процеси осмислення минулого в Україні значною мірою пов'язані з колективною травмою. Зосередження історичної свідомості часто корениться у травматичному досвіді. Вона демонструє взаємозалежність моделей особистісного та спільного становлення крізь призму історичного виміру. Подібно до індивідуального розвитку (онтогенезу), історична еволюція спільнот (філогенез) ілюструє принцип кризового прогресу для груп, які мають спільне минуле: ключовими віхами для нації

стають моменти перелому, асоційовані з трагічними подіями. В історіогенезі українського народу таких епізодів чимало, що свідчить про природність кризових фаз для розвитку нації і формування її колективної стійкості [2]. Така «кризова логіка» розвитку задає запит на інституційні й культурні механізми утримання спільного досвіду, що безпосередньо приводить до розрізнення форм колективної пам'яті.

Теоретичне осмислення феномена колективної пам'яті дозволяє розкрити механізми збереження і трансляції спільного досвіду. На відміну від академічного історичного знання, колективна пам'ять є динамічним утворенням, посередником між минулим і сьогоденням. Вона репрезентує «актуалізоване минуле», тобто минуле, яке набуває значення в теперішньому [1]. В сучасній психологічній та соціокультурній науці розрізняють кілька типів колективної пам'яті:

а) комунікативну пам'ять, що охоплює три покоління сучасників і відображає «живий» досвід, який постійно оновлюється;

б) культурну пам'ять, об'єктивовану у текстах, монументах, артефактах, матеріальних об'єктах;

в) комеморативну політичну пам'ять, пов'язану з державними практиками вшанування і підтриманням історичної тяглості.

Саме поєднання цих рівнів забезпечує цілісність національної ідентичності, її психологічну і символічну єдність [3].

В практичному вимірі комунікативна пам'ять втілюється в щоденних свідченнях і локальних оповідях, культурна – у музеях, меморіалах і шкільних програмах, а комеморативна – у державних датах, ритуалах і публічних церемоніях. Узгодженість цих рівнів

зменшує соціальні розриви, тоді як їх невідповідність породжує конфлікти інтерпретацій.

Водночас, сучасна війна вносить якісно нові психологічні та соціальні виклики у структуру колективної пам'яті. Її трансформація змінює не лише соціальні інститути, але й сам спосіб переживання війни. Якщо раніше збройні конфлікти велися переважно між професійними військовими, то тепер війна торкається всього населення, створюючи ефект «тотальної участі». Свідомість громадян реагує підвищеною тривожністю, відчуттям вразливості та безсилля. Найглибших психологічних потрясінь зазнають ті, хто безпосередньо бере участь у бойових діях: уже через місяць перебування на передовій виснажуються резерви пристосування, а показник стійкості до стресу зменшується утричі [4]. Такі дані підкреслюють важливість психологічного розуміння травматичного досвіду як складової колективної пам'яті війни.

Соціально-психологічний аналіз цих явищ доцільно поєднувати з якісними та кількісними підходами: інтерв'юванням для виявлення наративів переживання, психометричними шкалами для оцінки травматичного стресу та довіри, а також контент-аналізом медіа-репрезентацій. Це дозволяє простежити, як індивідуальні переживання «вмонтовуються» у спільні смисли та комеморативні практики.

Отже, колективна пам'ять виступає не лише як форма збереження історичного досвіду, а й як соціально-психологічний механізм інтеграції спільноти в умовах кризи. Її функції полягають у трансформації індивідуальних переживань у спільні смисли, підтриманні соціальної ідентичності, формуванні морально-ціннісних орієнтирів та забезпеченні суспільної стійкості.

Сучасна війна актуалізує необхідність переосмислення ролі пам'яті як ресурсу подолання колективної травми і відновлення довіри. Через процеси символічної репрезентації, комеморацій і соціальної взаємодії формується не лише «пам'ять війни», а й «пам'ять миру», яка визначає стратегії відновлення, взаєморозуміння та національної єдності.

Подальші дослідження мають бути спрямовані на вивчення механізмів інтеграції колективної пам'яті у практики громадянської освіти, психологічної підтримки та суспільного примирення як ключових чинників формування післявоєнної стійкості українського суспільства.

Перелік посилань:

1. Зимовець Р. Як війна змінює колективну пам'ять українців? Нова комунікативна пам'ять і сучасні історичні дискурси. // Український науково-теоретичний часопис. № 3. 2023. С. 40-45.
2. Кириченко В. Колективні травми українців та національна ідентичність // Журнал соціальної та практичної психології. №4. 2024. С. 56-60
3. Конструкт «колективна пам'ять» у фокусі часу: теоретичний дискурс // Український інститут національної пам'яті. – URL: <https://old.uinp.gov.ua/publication/konstruk-t-kolektivna-pamyat-u-fokusi-chasu-teoretichnii-diskurs> (дата звернення: 28.09.2025).
4. Титаренко Т. М. Особистість перед викликами війни: психологічна наслідки травматизації // Проблеми політичної психології. Вип. 5 (19). С. 3-10. – URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/709114/1/Tytarenko%20T.%20M.>

-article-

Personality%20in%20the%20face%20of%20war%20challenges%20-
%20psychological%20consequences%20of%20traumatism.pdf (дата
звернення: 03.10.2025).

Валерія Михальченко,

здобувачка вищої освіти,

спеціальність: «Психологія»

Державний університет економіки і технологій

e-mail: valeriamhlnk@gmail.com

Марія Тюганова,

(науковий керівник),

асистент кафедри публічного управління

та адміністрування,

Державний університет економіки і технологій

ORCID : 0009-0007-5016-1688,

e-mail: tiuhanova@duet.edu.ua

Психологічні механізми виживання в концтаборах

Актуальність роботи полягає в тому, що тема психологічних механізмів виживання в умовах концтаборів набуває особливого значення в контексті сучасних воєнних реалій, коли тисячі українців опиняються в ситуаціях екстремального стресу, ізоляції, фізичного виснаження та морального тиску. Історичний досвід ув'язнених у таборах ГУЛАГу, Аушвіцу та інших місцях масового утримання демонструє, що виживання залежало не лише від фізичної витривалості, а й від здатності зберігати внутрішню мотивацію, підтримувати зв'язок із іншими, формувати сенс навіть у нелюдських умовах. Дослідження таких механізмів — як-от згуртування, ритуали, внутрішня етика,— дозволяють краще зрозуміти, як людина адаптується до екстремального середовища, зберігає гідність і психічну цілісність.

У світлі сучасної війни, коли українські військові, цивільні заручники та евакуйовані особи стикаються з подібними викликами, вивчення цих механізмів стає не лише науково важливим, а й практично необхідним для психологічної підтримки, реабілітації та формування стійкості.

У своїй книзі «Людина у пошуках сенсу» Віктор Франкл [1], австрійський психіатр і в'язень нацистських концтаборів, показав, що навіть у найжорстокіших умовах людина здатна зберігати силу духу, якщо знаходить сенс у житті. Його досвід став основою логотерапії — психотерапевтичного підходу, що базується на пошуку особистого смислу як ключового ресурсу виживання. Франкл описав три фази психологічної адаптації в таборі: шок прибуття, апатію та реакцію після звільнення. Найважливішим відкриттям стало переконання, що людина завжди має свободу вибору — навіть у концтаборі вона може обрати ставлення до страждання, зберегти гідність і людяність.

Франкл спостерігав, що виживають не найсильніші фізично, а ті, хто мають внутрішню мету, віру, любов або відповідальність перед кимось чи чимось поза межами себе. Ті, хто зберігали почуття власної гідності, не втрачали себе навіть тоді, коли втрачали все. Внутрішній світ ставав порятунком: спогади, уявлення про коханих, думки про майбутнє допомагали абстрагуватися від жаху. Люди, у яких переважали духовні інтереси, часто краще протистояли табірній реальності, ніж ті, хто здавалися сильними зовні. Гумор, мистецтво, добрі слова — це були акти опору, способи залишатися людиною.

Франкл писав, що найстрашніше — це не самі страждання, а втрата сенсу. Ті, хто не бачили мети, згасали. Але навіть у таборі життя ставило перед людиною запитання: «Чого ти можеш зробити?»

Для кого ти ще важливий?». І відповідь на це запитання — не абстрактна, а жива, особиста — могла стати джерелом сили, що допомагала вистояти, не втратити себе і зберегти людяність у нелюдських умовах [1].

«Вибір» — це вражаюча історія життя Едіт Егер, жінки, яка пережила Голокост і, ставши психотерапевткою, допомагає іншим долати власні травми. У 1944 році, коли Едіт було лише 16, її депортували з рідної Угорщини до Аушвіцу. Там вона стала свідком того, як її матір відправили до газової камери, а сама була змушена танцювати перед Йозефом Менгеле, щоб зберегти життя. Її виживання після жахів концтабору — справжнє диво. Згодом вона емігрувала до США, де побудувала нове життя і стала успішною психологинею. Її книга — це не просто розповідь про виживання, а глибоке свідчення сили людського духу [2].

Едіт Егер: «Перші дні в Аушвіці я зрозуміла: виживання залежить не від сили, а від здатності взаємодіяти. Крадіжка хліба у наглядача — шанс на життя, у співув'язненого — смертельна загроза. Шматок хліба був валютою, символом вибору між егоїзмом і людяністю. Вижити - означало жити не для себе, а заради іншого — для мене це була Магда і надія побачити Еріка. Ми створювали внутрішній світ, де ще існувала свобода. Одна жінка берегла фото з минулого — воно нагадувало їй, ким вона була, і давало сили жити [2, с. 36]».

Як і Віктор Франкл, Едіт Егер проводить нас через власну драматичну історію та приклади зі своєї терапевтичної практики, показуючи: ми завжди маємо вибір — любити чи ненавидіти, жити у свободі чи залишатися в полоні минулого.

Висновок. Отже, психологічні механізми виживання — це здатність людини зберігати сенс, гідність і зв'язок із життям навіть

у найжорстокіших умовах. Вони є не лише історичним феноменом, а й ключем до підтримки сучасних українців, які проходять через власні випробування. Вивчення цих механізмів — це шлях до розуміння сили духу, що допомагає не просто вижити, а залишатися людиною.

Перелік посилань:

1. Франкл В. Людина у пошуках сенсу [Електронний ресурс] / Віктор Франкл // The Psychologist. Режим доступу: <https://thepsychologist.com.ua/experience/viktor-frankl-lyudyna-u-poshukakh-sensu>, вільний. Дата звернення: 28 вересня 2025 р.
2. Егер Е. Вибір. Свобода бути собою / Едит Егер. Київ : Книголав, 2023. 320 с.

Валерія Михальченко,
здобувачка вищої освіти,
спеціальність «Психологія» (ПС-24-1),
Державний університет економіки і технологій
e-mail: valeriamhlnk@gmail.com

Марія Тюганова,
(науковий керівник),
асистент кафедри публічного управління
та адміністрування,
Державний університет економіки і технологій
ORCID : 0009-0007-5016-1688,
e-mail: tiuhanova@duet.edu.ua

Спогади учасників бойових дій

Актуальність роботи полягає в тому, що війна є однією з найжахливіших подій в історії людства, яка кардинально змінює кожну людину, а особливо військових. Розуміння того, через які випробування пройшли військовослужбовці і що саме вплинуло на їхні психологічні зміни, є важливим для суспільства. Це дозволяє краще розуміти їхній досвід і сприяти їхній адаптації до мирного життя. **Метою** роботи є вивчення спогадів учасників бойових дій, аналіз факторів, що вплинули на психологічний стан військовослужбовців, і дослідження того, як бойовий досвід змінює їхній світогляд та особистість.

Для кращого розуміння психологічних змін, що відбуваються з військовослужбовцями під час бойових дій, важливо звернутися до їхніх особистих історій. Вони дають можливість зазирнути в

глибину їхніх емоційних та ментальних переживань, побачити, як війна впливає на їхнє сприйняття світу та самих себе.

Перша історія про Миколу Дегтярьова, назва "Не замикайтеся в собі".

Микола Дегтярьов - доброволець ЗСУ у 2015 році й був там до 2018 року. Потім виїхав за кордон і повернувся захищати Україну у 2022 році. Служив піхотинцем у 59-й бригаді. Зараз він ветеран з інвалідністю.

«Наш батальйон зазнав поразки в першому ж бою. У нас була дуже слабка вогнева підтримка. Ми були, по суті, живим щитом. Я пам'ятаю, як щонайменше троє моїх побратимів покінчили життя самогубством. Після того, як мене виписали, я дуже довго не виходив з дому - чотири місяці майже не виходив з кімнати. Якби не друзі, які сказали: «Поїхали», я б так і сидів удома під замком й не знав би, чим мені зайнятися. Одразу шукайте однодумців. Тих, хто вже на пенсії, хто зараз знаходиться в місті. Спілкуйтеся з ними, ні в якому разі не йдіть в пияцтво, та в наркотики. І не замикайтеся. Треба шукати те, що буде вам приносити задоволення. У мене, наприклад, це вірші. Я їх пишу, хоча нікому не читаю. Це для мене як терапія [2]».

З цієї історії можна зробити висновок, що часто військові не можуть дізнатися, що їм потрібна психологічна допомога. Не ізолюватись, займатися тим, що приносить задоволення, відволікатися на щось приємне, як це робить Микола - через написання віршів.

Друга історія Влада Якушева.

Після бою з кадирівськими військами Влад Якушев отримав поранення, про яке він казав: «Я зловив кулю в руку. Фізично — дико дратувало до останнього часу, що я не можу собі шнурівки

зав'язати на чоботах. Але вже можу, виходить. Психологічно складно, що я не можу брати більше участь в боях. Я постійно на зв'язку з нашим підрозділом і, наскільки можу, допомагаю порадою, намагаюся стягнути якусь волонтерку з того, що нам потрібно, намагаюся підвищити максимально боєздатність підрозділу. Але те, що я далеко від місця подій, — це психологічно важко [3]».

Важливо пам'ятати, що кожен бореться зі стресом та психологічними наслідками війни по-своєму. Владислав Якушев знайшов спосіб бути корисним, навіть перебуваючи поза зоною бойових дій. Важливо знайти те, що допомагає вам відчувати себе потрібним, і не соромтесь просити допомоги, коли вона Вам потрібна.

Немічності військовослужбовців – це дуже важливе питання, яке потребує уваги. Демобілізовані стикаються з фізичними та психологічними наслідками, які впливають на здоров'я і загальний рівень життя.

Що з цим робити?

1. Необхідно надати підтримку близьких та побратимів.

2. Для військового, який зазнав поранень або отримав інвалідність, важливо, щоб він не відчував себе непотрібним, важливо надати йому можливість залишитися корисним для армії та суспільства. Можна залучити його до волонтерської діяльності, вона дає ветеранам можливість відчути себе корисними та продовжувати допомагати своїм побратимам, навіть, якщо вони не можуть брати участь у бойових діях.

3. Важливо створити реабілітаційні програми, які включають фізіотерапію.

4. Військові заслуговують на постійне нагадування про неоціненний внесок у захист країни та відчуття гордості за свою відданість на полі бою.

3. Писати Історію захисника.

Артем Осипян про зміну життя після служби: «Втратився інтерес до будь-яких цивільних активностей: Ми зробили багато корисних речей, але наш голод на соціальне добро важко вгамувати, і ми не відчуваємо, що робимо щось важливе. Готовність до небезпеки постійно зростає. Вона мутує, зменшується, але ніколи не зникає. Раніше я тримав пістолет біля ліжка, а тепер я тримаю його в чохлі. Коли я йду вулицею, фантазую про те, що може статися і що я повинен робити в різних ситуаціях. Я не можу повністю змиритися з тим, що нічого не відбувається. Іноді мені здається, що я хочу, щоб щось сталося, щоб відчути приток адреналіну. Я боюся розслабитися, бо пам'ятаю, в якому безпорадному стані я був 24 лютого. Хочеться бути в тонусі. А щоб бути в тонусі, має щось відбуватися, тому і тягне на війну. Я не можу ходити по Києву з порожньою головою. Думаю, ветеранам, бійцям, людям, які колись служили, важко перелаштуватися на мирний режим [1]».

Поради Артема Осипяна: «Ветеранам, у свою чергу, важливо озвучувати свої думки. Мені, наприклад, не вистачає саморозкриття з боку ветеранської спільноти. Так просто не здогадаєшся. Тут треба ділитися, щоб хтось це прочитав, побачив і зрозумів, як воно». Важливо розуміти, що ветерани, які пережили бойові дії, стикаються з низкою викликів: від відчуття втрати соціальної користі до постійної тривоги та бажання бути готовими до небезпеки. Надайте ветеранам можливість відкрито говорити про свої переживання, не соромтеся їх слухати та підтримувати.

Зрозумійте, що їхній досвід формує їхні погляди та поведінку, і що їм потрібен час, щоб адаптуватися до нового життя.

Висновки: Отже, спогади учасників бойових дій є важливі свідчення в історії, які можуть слугувати основою для подальших досліджень, вони сприяють поширенню істини. Ветерани можуть використовувати спогади як спосіб обробки травматичного досвіду. Це допомагає зменшити симптоми посттравматичного стресового розладу (ПТСР) і сприяє покращенню емоційного стану. Спогади можуть сприяти поширенню істини про війну, розвінчувати міфи та протистояти маніпуляціям, адже вони дають можливість почути голос осіб, які брали безпосередню участь у бойових діях, і зрозуміти їхню точку зору.

Перелік посилань:

1. Про думки, відчуття і бажання: історія про повернення добровольця у цивільне життя. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/viyskovyyu-provernennya-u-tsyvilne-zhyttya-vidchuttya-provyny-viyna-ukrayina/32315116.html> (Дата звернення: 17.09.2024).

2. "Шаг із козацького роду". Історик з Києва і мовознавиця з Кропивницького про ініціативу замінити копійку шагами. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://suspilne.media/kropyvnytskiy/834279-sag-iz-kozackogo-rodu-istorik-z-kieva-i-movoznavica-z-kropivnickogo-pro-iniciativu-zaminiti-kopijku-sagami/> (Дата звернення: 17.09.2024).

3. "Мені пощастило вижити". Три історії військових, які були поранені, але продовжують свою боротьбу. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://suspilne.media/277328-meni->

posastilo-viziti-tri-istorii-vijskovih-aki-buli-poraneni-ale-prodovzuut-svou-borotbu/ (Дата звернення: 17.09.2024).

Марина Мішукова,

здобувачка вищої освіти

спеціальність : «Психологія»,

Державний університет економіки і технологій

e-mail: m.a.mishukova@kneu.dp.ua

Юлія Маєр,

(науковий керівник),

доцент кафедри публічного управління та адміністрування,

Державний університет економіки і технологій

ORCID: 0000-0002-9472-643X

e-mail: maier@duet.edu.ua

Морально-психологічні наслідки Другої світової та гібридної війни в Україні

Війна є одним із найпотужніших стресогенних чинників, що справляє глибокий і тривалий вплив на психіку людини. Як Друга світова війна, так і сучасна гібридна війна в Україні, попри різні історичні, соціальні та технологічні контексти, мають спільну рису - вони залишають після себе масштабні морально-психологічні наслідки, що охоплюють як окремих індивідів, так і суспільство загалом. Військові дії, втрата близьких, руйнування звичного середовища, вимушене переселення, невизначеність майбутнього формують у людей відчуття страху, тривоги, емоційного виснаження та відчуження. Ці переживання не лише змінюють поведінку окремої особи, але й суттєво впливають на її ціннісні орієнтації, соціальну активність і здатність до міжособистісної взаємодії.

Особливо вразливою до наслідків війни є дитяча та підліткова психіка, адже в цей період відбувається активне формування особистості та світогляду. Психотравмуючі події, спричинені війною, часто призводять до розвитку посттравматичного стресового розладу, тривожних та депресивних станів, розладів сну, порушення когнітивних процесів і соціальної адаптації. Наприклад, за результатами досліджень українських психологів, серед дітей, які стали вимушено переміщеними або безпосередньо пережили бойові дії, значна частина демонструє симптоми посттравматичного стресового розладу, що свідчить про довготривалий негативний вплив війни на їхній психоемоційний розвиток та майбутню соціальну інтеграцію [3, с. 19-21; 5].

У ширшому суспільному вимірі, такі наслідки призводять до появи колективних форм психологічної травми, які проявляються у зниженні рівня довіри, підвищеній тривожності населення, емоційному виснаженні, а також у деформації соціальних зв'язків. Формується стан загальної невпевненості, який ускладнює процеси відновлення соціальної стабільності та національної ідентичності. Таким чином, вплив війни на психіку не обмежується індивідуальним рівнем, а має системний характер, охоплюючи культурні, моральні та суспільні аспекти життя.

Метою даного дослідження є визначення та порівняння психологічного впливу Другої світової та сучасної гібридної війни в Україні на суспільство. Актуальність цієї теми зумовлена тим, що війна, незалежно від історичного періоду, залишається одним із найпотужніших чинників психологічної травматизації. Вона впливає не лише на окрему особистість, але й на колективну свідомість нації, формуючи довготривалі соціально-психологічні

наслідки, які відображаються у поведінці, моральних орієнтаціях та міжособистісних відносинах.

У період Другої світової війни найглибшого психологічного впливу зазнало населення, що проживало на окупованих територіях. Окупаційна політика мала системний і цілеспрямований характер, спрямований на підрив морально-психологічного стану українського народу та його культурної ідентичності. Знищення освітніх закладів, бібліотек, культурних і історичних пам'яток було частиною стратегії, спрямованої на дегуманізацію населення, позбавлення його національної самосвідомості та інтелектуального потенціалу. Така політика мала на меті полегшити процес маніпуляції суспільною свідомістю та забезпечити контроль над підкореним населенням, що, у свою чергу, негативно позначилося на формуванні світоглядних орієнтацій молодого покоління [1].

Масові депортації, примусові переселення, фізичні знущання та психологічний тиск, які набули системного характеру в умовах воєнних дій, спричинили глибокі психотравматичні наслідки. Вони проявлялися у підвищеному рівні тривожності, хронічному страху, емоційному виснаженні, відчутті безпорадності та втраті довіри як до державних інституцій, так і до оточення. Такі психологічні деформації мали довготривалий характер і суттєво вплинули на соціальну поведінку, міжособистісні взаємини та морально-психологічний клімат у післявоєнному суспільстві [1; 3].

Поняття «гібридна війна» в науковій літературі охарактеризоване такими дослідниками, як В. Горбулін (2017) та Т. Семигіна (2017), які підкреслюють багатовимірний характер цього явища. Вони відзначають, що гібридна війна охоплює військовий, політичний, економічний, соціальний, гуманітарний та інформаційний аспекти, кожен із яких істотно впливає на суспільне

сприйняття та колективну свідомість [2, с. 64]. Цей тип війни відзначається високою адаптивністю стратегій і застосуванням новітніх методів впливу на психіку людей. Окрім класичних збройних конфліктів, в умовах сучасних гібридних війн особливе значення набуває інформаційний компонент, який суттєво трансформує сприйняття реальності та посилює психологічний ефект на населення.

Інформаційно-психологічний вплив (ІПВ) визначається як цілеспрямована дія на свідомість індивіда або суспільства з метою модифікації поведінкових реакцій та системи ціннісно-світоглядних орієнтацій. Основними методами реалізації ІПВ є переконання та навіювання, які дозволяють формувати бажані установки та регулювати поведінкові прояви [4, с. 2].

Через засоби масової інформації ІПВ забезпечує вербування соціально вразливих груп населення за допомогою маніпуляцій, пропаганди аморальних вчинків та дестабілізації соціальних і міждержавних відносин. Такий вплив призводить до підвищення рівня тривожності, емоційного вигорання, зростання недовіри у міжособистісних стосунках, зниження критичного сприйняття інформації та загального погіршення психологічного здоров'я населення, що створює довготривалі негативні наслідки для соціальної стабільності та морально-психологічного клімату в суспільстві [4].

Якщо порівнювати два збройні конфлікти - Другу світову війну та сучасну гібридну війну в Україні - можна констатувати, що їхні морально-психологічні наслідки мають численні спільні риси. В обох випадках спостерігається підвищення рівня тривожності, розвиток стресових розладів, формування недовіри до оточуючих та емоційне виснаження населення. Водночас специфіка гібридної

війни полягає у використанні новітніх методів психологічного впливу, які поєднують фізичний, соціальний та інформаційний тиск. Зокрема, інформаційно-психологічні операції, дезінформація, пропаганда та маніпуляції створюють додатковий когнітивно-емоційний навантажувальний ефект, що посилює тривожність, дезорієнтацію та хронічний стрес. Така багатовекторність впливу робить морально-психологічні наслідки гібридної війни більш складними, довготривалими та системними, впливаючи не лише на окремі індивіди, а й на соціальні групи та колективну свідомість.

Отже, аналіз морально-психологічних наслідків Другої світової та сучасної гібридної війни в Україні дозволяє зробити висновок, що війна як явище має глибокий і системний вплив на психіку людини та суспільство загалом. Незалежно від історичного контексту, конфлікти провокують розвиток тривожності, стресових та посттравматичних розладів, емоційне виснаження, втрату довіри до оточення та державних інституцій. Водночас специфіка сучасної гібридної війни полягає у поєднанні традиційного фізичного та психологічного впливу із масштабними інформаційно-психологічними операціями, що суттєво підсилює когнітивно-емоційне навантаження на населення та посилює довгострокові наслідки.

Таким чином, для мінімізації негативного впливу війни на психіку необхідне системне використання психологічної підтримки, програм реабілітації та заходів щодо зміцнення соціальної та морально-психологічної стійкості населення. Усвідомлення та наукове вивчення цих процесів є важливим не лише для індивідуальної психічної стабільності, а й для відновлення колективної довіри, соціальної згуртованості та національної ідентичності.

Перелік посилань:

1. Прохоренко О.А. Морально-психологічні наслідки другої світової війни для українського народу НПУ ім. Драгоманова. 2010. С. 1-3

2. Іваненко І. І. Морально-психологічні наслідки війни // Часопис психології. 2022. Т. 89. С. 62–75.

3. Мельничук І. М. Психологічні наслідки війни для дітей в Україні // Вісник Національного університету «Острозька академія». Психологія. 2022. С. 19-21

4. Діденко М. М., Зелінська О. В. Інформаційно-психологічний вплив на людей під час війни [Електронний ресурс] / М. М. Діденко, О. В. Зелінська // Часопис психології. 2022. Вип. 10. С. 1-10. Режим доступу: <file:///C:/Users/Lenovo/Downloads/12102-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-24013-1-10-20220428.pdf>

5. Корнієнко О. В. Посттравматичний стресовий розлад у дітей та підлітків, які постраждали від воєнних дій в Україні // Психологічні науки: збірник наукових праць. 2023. №2. С. 45-52.

Ольга Орлова,

кандидат соціологічних наук, доцент,

доцент кафедри міжнародних відносин

Державного університету економіки і технологій

ORCID: 0000-0002-4432-9743

e-mail: orlova_oi@duet.edu.ua

Прояви стресу у дітей молодшого шкільного віку та підлітків в умовах воєнного стану

В умовах повномасштабної війни в Україні діти та підлітки піддаються численним стресовим впливам, включно з прямими чи опосередкованими травмами, втратою домівок, руйнуванням шкіл, порушенням соціальних зв'язків та евакуацією. Це створює хронічний стрес, який значно підвищує ризик розвитку психічних розладів у довгостроковій перспективі. За даними UNICEF, мільйони українських дітей перебувають у зоні ризику депресії, тривожності та посттравматичного стресового розладу, що потребує термінових заходів психосоціальної підтримки [1].

Психологічні реакції на війну слід розглядати в рамках біопсихосоціальної моделі стресу, яка враховує фізіологічні зміни, когнітивні трансформації та соціальні фактори. Множинні стресори підвищують ймовірність хронізації симптомів і призводять до різноманітних проявів поведінки. У дітей молодшого шкільного віку реакції на травму часто соматизуються, проявляються через порушення сну, нічні страхи, регресивну поведінку, зниження концентрації та навчальної мотивації. Такі прояви іноді помилково сприймають як «поведінкові проблеми», хоча їх джерело - травматичний стрес. Батьківська опіка та школи відіграють

ключову роль у ранньому виявленні симптомів та наданні базової психосоціальної підтримки, а запровадження систем скринінгу та програм відновлення є нагальною потребою [2].

У підлітків і молоді в пубертатному періоді психоемоційні реакції мають деякі відмінності. Вони частіше переживають внутрішню тривогу, депресивні симптоми, інтрузивні спогади, уникання тригерів і ризиковану поведінку. Підлітки також чутливі до вторинної травматизації через сприйняття болю інших людей і новини у соціальних мережах [3]. Біологічні маркери, такі як підвищений рівень кортизолу, свідчать про активацію стресових систем у дітей і підлітків, що корелює з інтенсивністю симптомів тривоги та ПТСР і може слугувати інструментом для оцінки ризику. Інтеграція біомаркерів та психометричних інструментів дозволяє виявляти групи підвищеного ризику і спрямовувати інтервенції більш адресно.

Фактори ризику включають інтенсивність бойових дій, втрату близьких, тривале переміщення та соціально-економічну вразливість, тоді як стабільна підтримка родини, доступ до освіти, функціональні шкільні спільноти та рання психосоціальна допомога виступають захисними факторами. Міжнародні організації, такі як WHO, UNICEF та UNHCR, разом з українськими ініціативами впроваджують багаторівневі підходи психосоціальної підтримки, включно зі скринінгом у школах, психоосвітніми програмами для батьків і вчителів, груповою та індивідуальною терапією, відновними таборами та програмами «першої лінії» для дітей. Дослідження демонструють ефективність коротких інтенсивних програм у зниженні симптомів тривоги та покращенні адаптації, проте обмеженість фахівців, руйнування інфраструктури та

логістичні труднощі у районах бойових дій залишаються значними бар'єрами [4, 5].

Школи можуть слугувати основним майданчиком для раннього виявлення та надання первинної психосоціальної підтримки. Практика показує, що навчання вчителів методам психологічної підтримки, впровадження соціально-емоційного навчання, організація груп підтримки та створення протоколів направлення до спеціалістів забезпечує найбільшу ефективність у збереженні психічного здоров'я дітей і підлітків. Для дослідження воєнного стресу варто застосовувати змішані методи: кількісні опитування з валідованими інструментами, біометричні маркери та якісні інтерв'ю для контекстуалізації симптомів. Лонгітюдні дослідження дозволяють відслідковувати траєкторії відновлення та оцінювати ефективність інтервенцій, дотримуючись етичних стандартів роботи з дітьми у конфліктних умовах (рис. 1).

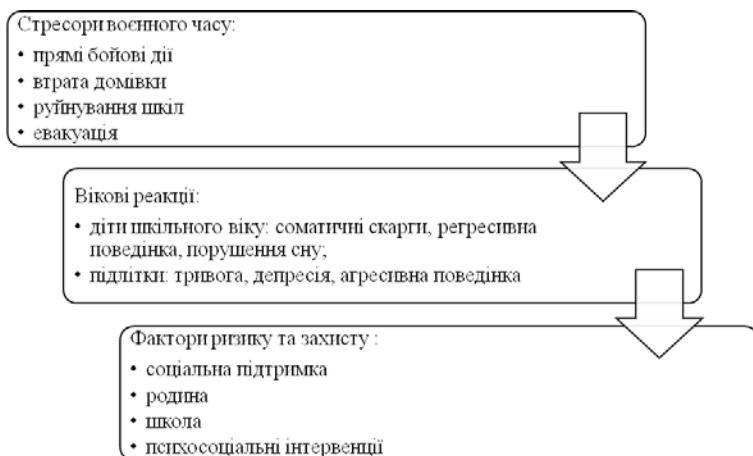

Рис. 1. Фактори впливу та прояви стресу у дітей та підлітків під час війни

Джерело: узагальнено автором на основі [1-5]

Подолання наслідків воєнного стресу у дітей і підлітків потребує комплексного підходу, що поєднує систему шкільного скринінгу, психосоціальну підтримку у сім'ї та громаді, підготовку фахівців і мобільних бригад, а також наукове дослідження ефективності інтервенцій. Лише міжсекторальна координація з використанням доказової практики дозволить ефективно зберігати психічне здоров'я дітей як важливий компонент національного відновлення та сталого розвитку суспільства.

Перелік посилань:

1. UNICEF. War in Ukraine pushes a generation of children to the brink. (press release / reports). URL: <https://www.unicef.org/ukraine/>
2. McElroy E, Hyland P, Shevlin M, Karatzias T, Vallières F, Ben-Ezra M, Vang ML, Lorberg B, Martsenkovskiy D. Change in child mental health during the Ukraine war: evidence from a large sample of parents. *Eur Child Adolesc Psychiatry*. 2024 May;33(5):1495-1502. doi: 10.1007/s00787-023-02255-z. Epub 2023 Jul 8. PMID: 37421462; PMCID: PMC11098962.
3. Bürgin D, Anagnostopoulos D; Board and Policy Division of ESCAP; Vitiello B, Sukale T, Schmid M, Fegert JM. Impact of war and forced displacement on children's mental health-multilevel, needs-oriented, and trauma-informed approaches. *Eur Child Adolesc Psychiatry*. 2022 Jun;31(6):845-853. doi: 10.1007/s00787-022-01974-z. PMID: 35286450; PMCID: PMC9209349.
4. WHO. Strengthening National Capacity for Mental Health and Psychosocial Support During the War: WHO support to Ukraine (2022–2023). URL: <https://cdn.who.int/media/docs/default-source/mental->

health/special-initiative/who-mhpss-support-to-ukraine_feb_2023.pdf?utm

5. European Psychiatry / EPA materials on war impact on child mental health. European Psychiatric Association. 2024. URL: <https://www.euopsy.net/app/uploads/2024/04/EPA-2024-War-in-Ukraine-impact-on-mental-health-conditions-in-children.pdf?utm>

Дар'я Парамонова,
здобувачка вищої освіти,
спеціальність «Психологія»,
Державний університет економіки і технологій
e-mail: paramonova_dr_24386@kneu.dp.ua

Марія Тюганова,
(науковий керівник),
асистент кафедри публічного управління
та адміністрування,
Державний університет економіки і технологій
ORCID : 0009-0007-5016-1688,
e-mail: tiuhanova@duet.edu.ua

Психологічна спадщина війни: травма, полон і моральний досвід

Війна залишає за собою не лише спустошення житлових структур та людські втрати, а й глибокі психологічні травми, які формують досвід поколінь. В сучасних умовах воєнних конфліктів, зокрема повномасштабного вторгнення ерефії в Україну, питання психологічної спадщини війни набуває особливої **актуальності**. Травма, пережита як цивільними, так і військовими, досвід перебування в полоні, а також моральні протиставлення, з якими стикаються учасники бойових дій, є основою для формування індивідуальної та колективної пам'яті. Осмислення та розуміння психологічних наслідків війни є **ключовою метою** цієї праці.

Виклад основного змісту. Тяжкі події, які переживають військові та цивільні, часто залишають глибокі психологічні рани,

здатні супроводжувати людину все життя. Так, травматичний досвід Голодомору змусив прабабусю постійно зберігати великі запаси їжі, що згодом стало частиною родинної звички, яку вона передала дітям і онукам. Наше покоління також стикається з подібними викликами, адже такі травми надзвичайно важко подолати, а особливо посттравматичний стресовий розлад.

Посттравматичний стресовий розлад (далі ПТСР) — це патологічна реакція на травматичні події, такі як бойові дії, стихійні лиха або фізичне чи сексуальне насильство. Це тривожний розлад, що виникає після ситуацій, у яких людина пережила або стала свідком загрози серйозної травми чи смерті, відчуваючи при цьому сильний страх, безпорадність або жах. ПТСР є однією з основних причин проблем зі здоров'ям серед військовослужбовців, які брали участь у бойових діях. Як відомо, багато ветеранів мають невидимі шрами, що негативно впливають на їхнє життя, родини, друзів, громади та суспільство загалом. Серед побічних наслідків травматичного стресу — психічні розлади, розлучення, алкоголізм, наркозалежність, безпритульність, депресія, безробіття, неповна зайнятість і злочинність [1, с. 2].

Найгостріші психологічні випробування військові та їх родини переживають саме, коли бійці перебувають в полоні. Тортури, фізичне й сексуальне насильство — це лише частина того, через що можуть проходити наші захисники, серед яких є і жінки. Родини, що чекають на повернення близьких, живуть у постійному страху та невідомості, а перебування в полоні супроводжується значними психологічними та фізичними стражданнями, які важко повноцінно відтворити поза межами особистого досвіду.

Попри важливість теми, внутрішні переживання військовослужбовців у полоні, нажаль, залишаються недостатньо

дослідженими. За К. Пахалюком, психологічний простір полону формується інституційним середовищем, метою захоплення, режимом утримання та примусовою працею. У таких умовах виникає внутрішній конфлікт між різними моделями поведінки: активним спротивом, ухилянням задля виживання або компромісом із ворогом. Останній варіант нерідко призводить до колаборації, що створює психологічний простір «боротьби» — він глибоко впливає на особистість військовополоненого, провокуючи пізні негативні реакції, серед яких є агресивність [4, с. 81].

Найскладніші часи під час війни переживають саме діти. Вони народжуються або зростають у реальності, яку не можуть осмислити — у світі страху, втрат і жорстокості. Такі діти отримали назву «діти війни». Їхні запитання часто болючі й незручні, як от слова шестирічної Віки з-під Дебальцевого: «Коли стріляли, я ховалася в підвалі. А ти де?» — «У моєму місті не стріляли». — «Чому?!» Ці діти потребують не лише відповідей, а й глибокої підтримки. З 2014 року кількість дітей, які зазнали подібних психологічних травм, стрімко зростала. Це діти, які стали свідками подій на Майдані, учасники демонстрацій, переселенці з Криму та Донбасу, мешканці окупованих територій і «сірих зон», діти загиблих військових, волонтерів, цивільних, а також ті, хто залишився сиротами через війну. Всі вони — носії глибоких психологічних ран, які впливатимуть на їхнє доросле життя, адаптацію, систему цінностей і здатність до розвитку [2].

Середовище невизначеності, страху та втрат формує у дітей нестабільний психоемоційний стан. Вони можуть проявляти себе як жертви або агресори, мати труднощі з навчанням, замкнутість, тривожність, занижену самооцінку, емоційну нестійкість. Часто спостерігаються конфлікти з оточенням, пропуски занять,

депресивні настрої, страхи, а в окремих випадках — спроби самопошкодження чи суїциду. У дошкільному віці це — страх перед дорослими, замкнутість, плаксивість, крайнощі у поведінці. У молодшому шкільному — недовіра, депресія, мовчазність або балакучість, ізоляція. У підлітків — почуття непотрібності, сексуальні порушення, агресія, спроби втечі з дому, уникання емоційної близькості [3].

У таких складних обставинах, коли війна залишає такі глибокі рани в душах як дорослих, так і дітей, особливо важливою стає психологічна підтримка одне одного. Людська чуйність, здатність вислухати, розділити біль, підтримати словом чи дією — це те, що допомагає пережити найтемніші моменти нашого життя. Діти, які зростають у війні, цивільні, що намагаються адаптуватися до нових умов, і військові, які щодня стикаються з небезпекою, потребують не лише фахової допомоги, а й тепла та участі близьких [5]. Саме турбота, увага й любов стають джерелом внутрішньої сили, яка допомагає людині – незалежно від віку – поступово відновити віру в себе, у світ і в своє майбутнє .

Отже, роблячи **висновок**, можна сказати, що психологічна спадщина війни – це не лише індивідуальний досвід травми, а й колективна пам'ять, яка формує нову реальність поколінь. Травма, полон, моральні вибори, дитячі переживання – все це вимагає глибокого осмислення та відповідального ставлення. Війна змінює не лише тіла, а й душі, і тому завдання суспільства – не залишити постраждалих наодинці з болем, а створити умови для зцілення, підтримки та відновлення людської гідності.

Перелік посилань:

1. Асєєва Ю. О., Аймедов К. В., Яцишина А. М. Визначення поняття ПТСР у військових: теоретичні основи, клінічні прояви та фактори ризику. *Ментальне здоров'я*. 2024. № 2. С. 8-17.

2. Дубровинський Г. Р. Діти війни: дослідження явища психотравми під час військової агресії в Україні. *Український психологічний журнал. Збірник наукових праць*. 2016. № 1. С. 16-24.

3. Митрофанова І. О. Особливості корекції емоційної сфери особистості, яка пережила психотравмуючі події. Кваліфікаційна робота студентки ІІ курсу магістерського рівня, спеціальність «Психологія». Наук. кер-к: к. психол. н., доцент Миропольцева Н. І. Миколаїв : МОН України Чорноморський національний університет імені Петра Могили, 2024. С. 24-31. URL : <https://surl.li/uhwjgt>.

4. Тімченко О. В., Широбоков Ю. М. Особливості прояву психологічного простору «боротьба» у військовослужбовців під час полону. *Причорноморські психологічні студії. Науковий журнал*. 2017. №1. С. 81-85.

5. Тюганова М. Вплив війни на психіку цивільного населення / Марія Тюганова // "Війна в історичній та індивідуальній пам'яті" : VI Всеукр. науково-практ. конф., Кривий Ріг, 28 жовт. 2023 р. [Б. м.], 2023. С. 155–158.

Аліна Пронченко,

здобувачка вищої освіти,

спеціальність: «Підприємництво і торгівля»

Державний університет економіки і технологій

e-mail a.v.pronchenko@kneu.dp.ua

Наталя Багашова,

магістр психології,

кандидат геологічних наук, доцент

Державний університет економіки і технологій

ORCID: 0000-0002-5242-1224

e-mail bahashova_nv@kneu.dp.ua

Психологічні наслідки війни для дорослих і молодого покоління: виклики та стратегії подолання

Хлопчик років десяти сидів у шкільному класі й малював. На його аркуші замість сонця й квітів – укриття, сирена та військові. На запитання вчительки, чому він не малює щось радісне, він відповів: *«А я іншого не бачу...»*. Ця відповідь – голос усього покоління дітей війни, яке вчиться жити й мріяти в умовах постійної небезпеки...

Війна є однією з найглибших кризових подій, яка впливає на всі сфери життя людини. Особливої актуальності сьогодні набуває проблема збереження та відновлення психологічного здоров'я дорослого населення і молодого покоління, оскільки наслідки воєнних травм визначатимуть розвиток українського суспільства на десятиліття вперед.

Для дорослих характерними є такі прояви, як посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), підвищена тривожність, депресивні стани, відчуття безсилля та втрата

життєвої мотивації. Часто ці переживання супроводжуються соціальною ізоляцією, конфліктністю в сім'ї та на роботі, труднощами в адаптації до нових умов життя.

Молоде покоління переживає війну по-іншому, проте не менш болісно. У дітей і підлітків спостерігається втрата базового відчуття безпеки, формування стійких страхів, порушення сну, підвищена агресивність або апатія. Нерідко виникають труднощі в навчанні, проблеми з концентрацією уваги, зниження довіри до світу та дорослих. Є ризик формування так званого «покоління війни», для якого травматичний досвід стає визначальним у подальшому розвитку.

Сьогодні безліч маленьких дітей змушені серед ночі прокидатися від звуку повітряних тривог. Вони хапають свої улюблені іграшки й разом із матерями поспішають до укриття. Для них це вже не виняткова подія чи «надзвичайна ситуація», а частина щоденного досвіду. У цей час матері намагаються зберігати внутрішній спокій, аби діти могли відчути хоча б мінімальне відчуття захищеності.

Такі історії сьогодні – не виняток, а спільний досвід тисяч українських родин. Дорослі вчаться стримувати біль і страх, аби підтримати дітей. А діти вчаться дорослішати надто швидко, бо війна забирає у них частину дитинства. Це створює покоління, яке живе з досвідом травми, але водночас і з досвідом надзвичайної сили, солідарності та взаємопідтримки.

Зараз перед науковцями, педагогами і психологами постає важливіше завдання – не допустити, щоб ця травма стала «тягарем на все життя». Навпаки, необхідно допомогати перетворювати її на ресурс стійкості, гідності й відновлення. Бо навіть у темні часи

людина здатна знаходити світло — у погляді дитини, у підтримці друзів, у силі спільноти.

Основні виклики психологічної підтримки полягають у недостатній кількості кваліфікованих фахівців, стигматизації психологічних проблем у суспільстві та відсутності системності у довготривалій допомозі. Водночас зростає потреба у створенні безпечного простору для відновлення психічного здоров'я, доступу до сучасних форм психотерапії та розвитку мережі громадських і державних ініціатив.

Стратегії подолання наслідків війни повинні реалізовуватися на кількох рівнях:

- індивідуальному – важливими є розвиток стресостійкості, використання технік саморегуляції, звернення до психологів і психотерапевтів;

- сімейному – збереження теплих емоційних контактів, взаємна підтримка, особлива роль батьків у забезпеченні стабільності та передбачуваності для дітей;

- суспільному та державному рівнях – необхідне створення програм психологічної допомоги, організація груп підтримки, освітніх і культурних заходів, спрямованих на формування відчуття єдності й надії. Важливу роль у цьому процесі відіграють волонтери, освітні установи та громадські організації.

Висновки. Війна має тривалі й багатогранні психологічні наслідки для дорослих і дітей. Подолання цих викликів можливе лише за умов комплексного підходу, який включає індивідуальну роботу з психікою, сімейну підтримку та суспільно-державні програми відновлення. Психологічне здоров'я громадян є ключовим ресурсом для стійкості та майбутнього розвитку українського суспільства.

Війна завдає глибоких психологічних травм і дорослим, і дітям, позбавивши їх відчуття стабільності та безпеки. Але водночас вона розкрила силу солідарності, взаємопідтримки й стійкості українського суспільства. Перед нами постає завдання перетворити травму не на тягар, а на ресурс відновлення та розвитку майбутніх поколінь.

Перелік посилань:

1. Закон України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні»
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2998-12#Text>
2. Депресія і війна. Здоров'я України | Інформація для спеціалістів охорони здоров'я – Health-ua. URL: <https://health-ua.com/neurology/mizdisciplinari-problemi/72686-depresya-vjna>
3. Психотравма: що треба знати про психологічну травму, щоб її позбутися. Mentoly – професійна психологічна терапія онлайн. URL: <https://mentoly.com.ua/blog/trauma>.
4. Соделевська В. Вплив війни на психічне здоров'я молоді: роль резилієнсу та психологічних інтервенцій. *НЕЙРОNEWS*. 2025. Том 9, №3. С. 28–34. DOI: 10.26766/pmgr.v9i3.532

Тетяна Сімоник,

здобувачка вищої освіти,

спеціальність: «Психологія»

Державний університет економіки і технологій

e-mail simonyk_ti_24574@kneu.dp.ua

Наталя Багашова,

магістр психології,

кандидат геологічних наук, доцент

Державний університет економіки і технологій

ORCID: 0000-0002-5242-1224

e-mail bahashova_nv@kneu.dp.ua

Професійне вигорання волонтерів: психологічні детермінанти та шляхи подолання

У сучасних умовах соціальної напруженості та тривалих кризових ситуацій (війна російської федерації проти України, міграційні процеси, гуманітарні виклики) волонтерська діяльність набула особливої актуальності.

Професійне вигорання розглядається науковцями (К. Маслач, М. Лейтер, В. Бойко та ін.) як комплексний психоемоційний стан, що виникає внаслідок тривалого впливу стресових факторів та характеризується емоційним виснаженням, деперсоналізацією та зниженням відчуття власних професійних досягнень. Для волонтерів, які часто діють без чітко визначених регламентів і матеріальної винагороди, а головним мотивом їхньої діяльності є альтруїстичні цінності та соціальна відповідальність, ризик розвитку вигорання є особливо високим. Волонтери виконують значущі соціальні функції, проте постійне перебування у

стресогенному середовищі, висока емоційна залученість та обмежені ресурси призводять до ризику формування синдрому професійного вигорання.

Психологічними детермінантами професійного вигорання волонтерів є:

1. Мотиваційні чинники:

- надмірна альтруїстична орієнтація та схильність до самопожертви;
- високий рівень внутрішньої мотивації без достатнього відновлення ресурсів;
- нереалістичні очікування від результатів діяльності.

2. Емоційні фактори:

- постійна емоційна напруга внаслідок контакту з травматичними історіями та стражданням інших людей;
- високий рівень емпатії, що може сприяти емоційному виснаженню;
- недостатній розвиток навичок емоційної регуляції.

3. Когнітивні чинники:

- схильність до перфекціонізму та завищені вимоги до себе;
- негативні когнітивні установки («я повинен допомогти за будь-яку ціну», «від мене все залежить»);
- зниження здатності до критичної самооцінки у стані хронічного перевантаження.

4. Соціальні детермінанти:

- відсутність системної підтримки з боку організацій;
- низький рівень суспільного визнання та винагороди;
- конфлікти в команді чи нерозуміння з боку близьких.

Особливостями прояву професійного вигорання у волонтерів є:

- емоційне виснаження, тобто відчуття спустошеності, байдужості до діяльності;
- деперсоналізація, тобто втрата емпатії, формальне ставлення до підопічних;
- редукція професійних досягнень, тобто відчуття неефективності та сумнів у значущості власних дій;
- психосоматичні симптоми, тобто порушення сну, головні болі, зниження імунітету.

Актуальність проблеми професійного вигорання посилюється тим, що емоційне виснаження волонтерів призводить не лише до зниження їхньої ефективності, а й до скорочення терміну участі в проєктах, відмови від волонтерської діяльності та навіть до появи психосоматичних захворювань. Це негативно впливає як на особистість самого волонтера, так і на соціальні інститути, що залежать від його активності.

Отже, пошук шляхів подолання та профілактики професійного вигорання серед волонтерів набуває особливого значення. Сучасні підходи до вирішення цієї проблеми включають психологічну підтримку, розвиток навичок саморегуляції, формування культури турботи про психічне здоров'я, організаційні зміни в управлінні волонтерськими проєктами та впровадження програм супервізії й наставництва.

Шляхи подолання та профілактики професійного вигорання волонтерів поділяються на:

1. Індивідуальний рівень:

Формування навичок саморегуляції та емоційної гігієни. Волонтер повинен уміти розпізнавати власний емоційний стан і своєчасно реагувати на ознаки перевтоми. До таких навичок

належать усвідомлене дихання, вміння відкладати надмірні завдання, ведення щоденника емоцій, саморефлексія.

Розвиток стресостійкості та емоційного інтелекту. Важливо вчитися управляти емоціями: не пригнічувати їх, а трансформувати у конструктивні дії. Емоційний інтелект допомагає краще розуміти власні почуття та емоції інших, що запобігає емоційному вигоранню.

Усвідомлення власних ресурсів і встановлення кордонів («право на відпочинок»). Волонтери часто схильні до самопожертви. Проте визнання власних меж (фізичних, емоційних, часових) є запорукою збереження довготривалої ефективності. Важливо дозволяти собі відпочинок без почуття провини.

Використання технік релаксації, майндфулнес, арт-терапії. Практики усвідомленості (майндфулнес), медитація, дихальні вправи допомагають знизити рівень стресу. Арт-терапевтичні методи (малювання, музика, письмові практики) сприяють зняттю внутрішньої напруги та відновленню емоційного балансу.

2. Організаційний рівень:

Створення системи супервізій та психологічної підтримки волонтерів. Супервізія дозволяє обговорювати складні випадки, ділитися емоційними переживаннями та отримувати професійний зворотний зв'язок від психолога чи більш досвідченого колеги. Це знижує ризик накопичення стресу.

Забезпечення справедливого розподілу завдань. Важливо уникати перевантаження окремих волонтерів. Чіткий поділ обов'язків і ротація завдань допомагають уникнути монотонності та надмірного навантаження.

Проведення тренінгів з управління стресом та профілактики вигорання. Освітні програми для волонтерів мають включати

методи боротьби зі стресом, техніки самодопомоги, стратегії подолання кризових ситуацій. Це підвищує психологічну грамотність і готовність діяти в умовах тиску.

Визнання та моральне заохочення діяльності волонтерів. Позитивне підкріплення, публічне визнання досягнень, відзначення внеску кожного волонтера формують відчуття значущості та підтримують мотивацію.

3. Соціальний рівень:

Поширення культури вдячності та соціальної підтримки. Суспільне визнання діяльності волонтерів є ключовим чинником у збереженні їхнього емоційного ресурсу. Слова подяки, публічні відгуки та соціальні ініціативи формують відчуття цінності.

Інформаційні кампанії, спрямовані на підвищення статусу волонтерства.

ЗМІ та громадські організації можуть сприяти популяризації волонтерства як важливої суспільної місії, а також формувати уявлення про необхідність психологічної підтримки волонтерів.

Створення мереж взаємопідтримки між волонтерськими організаціями. Обмін досвідом, взаємодопомога та колективні заходи для відновлення (ретрити, групи підтримки, тематичні зустрічі) знижують почуття ізольованості та формують відчуття єдності.

Ефективна профілактика та подолання професійного вигорання волонтерів можлива лише за умови поєднання індивідуальних стратегій самодопомоги, організаційної підтримки та соціального визнання. Тільки системний підхід дозволяє зберегти психологічну стійкість волонтерів і забезпечити тривалу результативність їхньої діяльності.

Висновки. Професійне вигорання волонтерів є багатовимірним феноменом, що формується під впливом комплексу психологічних, соціальних та організаційних чинників. Його подолання потребує системного підходу, який включає індивідуальну психологічну роботу, створення безпечних умов діяльності та соціальне визнання волонтерського внеску. Забезпечення психологічної підтримки та профілактика вигорання сприятимуть підвищенню стійкості волонтерів, збереженню їхнього ресурсу та ефективності у виконанні соціально значущої місії.

Перелік посилань:

1. Волуйко О.М., Микитюк О.М. Волонтерська діяльність як чинник реалізації заходів правового режиму воєнного стану в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 2. С. 243–247.
2. Про волонтерську діяльність: Закон України від 19.04.2011 року № 3236-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#Text>
3. Volunteering in Cross-National Perspective: Initial Comparisons / Н. Anheier, L. Salamon // Working Papers of the Johns Hopkins Comparative Nonprofit Sector Project. Baltimore: The Johns Hopkins Center for Civil Society Studies, 2001. № 10. 20 p.
4. Загальна декларація волонтерів, прийнята на XI конгресі міжнародної асоціації волонтерів. Права людини: навч. посіб. К.: Просвіта, 2002. С. 67—80.
5. Мазій І.В. Аналіз міжнародних документів у сфері волонтерського руху. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 8. С. 114–117.

6. Панькова О.В., Касперович О.Ю., Іщенко О.В. Розвиток волонтерської діяльності в Україні як прояв активізації соціальних ресурсів громадянського суспільства: специфіка, проблеми та перспективи. *Український соціум*. 2016. № 2(57). С. 25–39. URL: https://ukr-socium.org.ua/wp-content/uploads/2016/04/25-40__no-2__vol-57__2016__UKR.pdf

Надія Тарута,

здобувачка вищої освіти

спеціальність : «Психологія»,

Навчально-науковий юридичний інститут

Державного університету економіки і технологій

e-mail: taruta_nm_24151@kneu.dp.ua

Марія Тюганова,

(науковий керівник),

асистент кафедри публічного управління

та адміністрування,

Державний університет економіки і технологій

ORCID : 0009-0007-5016-1688,

e-mail: tiuhanova@duet.edu.ua

Травма втрати: психологічні шляхи подолання

Втрата є одним із найбільш глибоких і тривалих психологічних наслідків як Другої світової війни, так і сучасної гібридної війни рашизму XXI століття проти суверенної України. Унаслідок масштабних втрат – людських життів, домівок, почуття безпеки та стабільності – формується травма, яка набуває не лише індивідуального, але й колективного виміру. Особи, які пережили події Другої світової війни, транслювали наступним поколінням усні свідчення та історії страху й депривації, що формувало уявлення про світ як про середовище, де безпека перебуває під постійною загрозою. Сьогодні українське суспільство, інтегруючи історичний досвід із новими реаліями воєнної агресії, зіштовхується зі схожими емоційними викликами, що проявляються у хронічній тривожності, невизначеності та втраті психологічних опор. У цьому

контексті психологічне дослідження травми втрати набуває особливої актуальності, оскільки допомагає ідентифікувати ті механізми та шляхи, які дозволяють індивідам не лише виживати, але й ефективно відновлювати життєдіяльність, зберігати особистісну гідність і розвивати резильєнтність. Дослідження сучасних психологічних практик підтверджують: навіть у обставинах масштабного колективного страждання існують ефективні методи терапії та підтримки, здатні зменшити симптоми посттравматичного стресу, тривоги, депресії, сприяти відновленню почуття безпеки та сенсу.

У вузькому розумінні втрата зазвичай пов'язується зі смертю близької людини. Водночас сучасні психологічні підходи розширюють це поняття: травма втрати може виникати внаслідок різних критичних подій, таких як фізичні ушкодження, розрив родинних або соціальних зв'язків, зміна соціального статусу, втрата дому чи колективу [1]. Психологічна травматизація особистості в умовах життєвих втрат є багатовимірним феноменом, що охоплює когнітивні, емоційні, поведінкові та соціальні зміни. Життєві кризи, що виникають під впливом втрат, загрожують цілісності «Я» та потребують переосмислення життєвих цінностей [2]. Вони супроводжуються гострою необхідністю адаптації до нових обставин і можуть викликати сильний психологічний дискомфорт. Класичні дослідження Е. Ліндемана окреслили симптоматику гострого горя: шок, емоційну дезорганізацію, депресію та фізичні прояви, зокрема порушення сну й апетиту [3]. Фактори травматизації включають внутрішні (особистісні характеристики, психологічні ресурси) та зовнішні (соціальні, економічні та культурні умови). Найпотужнішим фактором є втрата близьких:

вона провокує відчуття безпорадності, провини, тривоги і гніву, що може призвести до розвитку ПТСР [4].

Травматичні події порушують базове відчуття безпеки, що спричиняє розвиток травматичного стресу, флешбеків, нічних кошмарів, уникання травматичних нагадувань та емоційну нестабільність. У разі одночасного переживання кількох втрат процес адаптації значно ускладнюється, що може призводити до хронічних психосоматичних розладів. Переживання втрати проходить через кілька етапів: шок, емоційний вибух, депресію, фізичні симптоми, прийняття реальності та реорганізацію життя, проте патологічний перебіг цих етапів може спричиняти хронічне або відтерміноване горе, блокуючи соціальну та особистісну активність [5].

Важливо розуміти, що кожна людина переживає страждання у власний, унікально зумовлений спосіб і водночас потребує підтримки та розуміння з боку оточення. У таких обставинах надзвичайно важливим є створення умов для повноцінного проходження всього процесу переживання втрати та здійснення «роботи горя», а не лише зниження інтенсивності емоційного болю. Сам процес скорботи й оплакування не може трактуватися як неадекватна реакція, від якої слід обережати людину; з гуманістичних позицій він постає як природний і необхідний етап психоемоційної адаптації. Переживання втрати як багатовимірний феномен передбачає складні емоційні, когнітивні та поведінкові процеси, що визначають рівень адаптації людини до нових життєвих умов. Вирішальним чинником у подоланні психотравмуючих ситуацій є не лише зовнішні умови, а й внутрішні ресурси особистості, зокрема її здатність до свідомого регулювання власних реакцій. Природно, що успішність подолання складної

життєвої ситуації значною мірою залежить від самої людини, її уявлень про проблему та можливих способів реагування.

У сучасній психологічній літературі для опису механізмів подолання застосовується низка понять: «копінг», «копінгові дії», «копінг-стратегії», «копінгові стилі», «копінг-поведінка», якими позначають індивідуальні адаптаційні реакції людини у відповідь на стресові чи кризові події. Дослідження показують, що психічне та фізичне самопочуття значною мірою визначається тим, яку саме стратегію копінгу обирає особа в момент зіткнення з травматичною ситуацією. Копінг розглядається як динамічний процес, що залежить від суб'єктивного сприйняття ситуації, стадії розвитку конфлікту та характеру взаємодії людини із зовнішнім середовищем. Науковці трактують подолання як систему когнітивних і поведінкових зусиль, спрямованих на зниження впливу стресу. Людина оцінює потенційний рівень загрози, співвідносить вимоги середовища з власними ресурсами й намагається досягти оптимальної рівноваги між ними. Таким чином, копінг-механізми визначають ступінь адаптації особистості та забезпечують вибір способу поведінки [6]. Розрізняють адаптивні та дезадаптивні форми копінг-поведінки. Адаптивне подолання передбачає цілеспрямовані дії, спрямовані на усунення або зниження впливу стресової ситуації (наприклад, стратегія «розв'язання проблеми» чи «пошук соціальної підтримки»). Дезадаптивні подолання натомість характеризується переважним використанням психологічних захисних механізмів, орієнтованих на зниження емоційної напруги без безпосереднього впливу на саму ситуацію (стратегія «уникання»). При цьому, як свідчать окремі

дослідження, певні форми уникання можуть мати й активний характер, залежно від контексту.

Більшість дослідників погоджуються, що базовими стратегіями копінг-поведінки є: розв'язання проблеми, пошук соціальної підтримки та уникнення. Реалізація цих стратегій відбувається у трьох сферах – когнітивній, емоційній та поведінковій. Залежно від рівня адаптивності, копінг-стратегії поділяють на адаптивні, відносно адаптивні та неадаптивні. Використання активних поведінкових стратегій сприяє збереженню психоемоційної рівноваги та поліпшенню загального самопочуття, тоді як домінування пасивних стратегій може призводити до поглиблення емоційного дистресу й наростання негативної симптоматики.

Психологічне осмислення феномена втрати в умовах воєнних подій та соціальних потрясінь засвідчує його багатовимірний характер і складність впливу на психоемоційний стан людини. Втрата, яка охоплює не лише смерть близької людини, а й руйнування соціальних зв'язків, втрату дому, статусу чи відчуття стабільності, виступає потужним травматичним чинником, що загрожує цілісності особистості та її базовим життєвим орієнтирам. Вона провокує інтенсивні когнітивні, емоційні та поведінкові зміни, здатні призвести до розвитку посттравматичних станів, депресії, тривожних розладів і соматичних порушень. Водночас процес переживання втрати є не лише індивідуальною, а й соціально-колективною подією, що впливає на суспільну свідомість і відтворюється через культурну пам'ять, наративи та трансляцію історичного досвіду.

Аналіз наукових підходів свідчить, що ключовим чинником успішної адаптації після втрати є поєднання внутрішніх ресурсів

особистості та зовнішньої соціальної підтримки. Центральну роль у подоланні складних життєвих обставин відіграють копінг-стратегії, які забезпечують зниження рівня стресу, відновлення психоемоційної рівноваги та інтеграцію травматичного досвіду у структуру особистості. Використання адаптивних стратегій – орієнтації на розв’язання проблеми, пошуку соціальної підтримки, свідомого прийняття нової реальності – сприяє формуванню резильєнтності та збереженню життєвої цілісності. Натомість домінування дезадаптивних форм копінгу, зокрема уникання, може призводити до поглиблення дистресу, емоційного виснаження та хронізації психотравмуючих переживань. Таким чином, наукове вивчення процесів переживання втрати та механізмів її подолання має не лише теоретичне, а й прикладне значення. Отримані результати дозволяють розробляти ефективні психотерапевтичні підходи та соціально-психологічні програми, спрямовані на підтримку осіб, що зазнали воєнних чи соціальних втрат. У сучасних умовах, коли українське суспільство інтегрує історичний досвід Другої світової війни з актуальною реальністю гібридної війни, особливої ваги набуває завдання зміцнення психологічної стійкості, розвитку адаптивних копінг-стратегій та формування системної підтримки для збереження психічного здоров’я особистості й колективу.

Перелік посилань:

1. Паливода Л. І. Проблема визначення понять «психічна травма», «психологічна травма» і «травма втрати» у психологічних проекціях. / Л. І. Паливода // Вчені записки Таврійського

національного університету імені В. І. Вернадського. 2021. Т. 32, № 6. С. 68–72.

2. Титаренко Т. Життєворення особистості у психологічній спадщині В. А. Роменця. / Т. Титаренко // Психологія і суспільство: український теоретико-методологічний соціогуманітарний часопис. 2016. № 2. С. 73–83.

3. Наймаєр Р. А. Терапія горя / пер. та адапт. В. Зливков, С. Лукомська / Р. А. Наймаєр. КИЇВ : УІКПТ, 2021. 259 с.

4. Кузьменко Ю. Психологічні особливості стану та наслідків для осіб, що пережили втрату близьких під час війни. / Ю. Кузьменко // Науковий вісник Вінницької академії безперервної освіти. Серія «Педагогіка. Психологія». 2022. № 1. С. 28–34.

5. Медведєва О. В. Психологічні особливості переживання горя під час воєнних дій. / О. В. Медведєва // Підготовка правоохоронців в системі МВС України в умовах воєнного стану. 2022. С. 205–207.

6. Шайхлісламов, З. Р. Теоретичні підходи визначення копінг-стратегії поведінки особистості / З. Р. Шайхлісламов, В. Ю. Горбенко // Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Психологія. 2023. Т. 34 (73), № 1. С. 64–69.

Світлана Терещенко,

здобувач вищої освіти,

спеціальність: «Психологія»,

Державний університет економіки і технологій

e-mail tereshchenko_sv_24713@kneu.dp.ua

Наталя Багашова,

магістр психології,

кандидат геологічних наук, доцент

Державний університет економіки і технологій

ORCID: 0000-0002-5242-1224

e-mail bahashova_nv@kneu.dp.ua

Тривожність у військовослужбовців після завершення служби: психологічні аспекти адаптації та шляхи корекції

Після завершення військової служби колишні військовослужбовці опиняються у новому соціальному та психологічному середовищі, яке відрізняється від умов військової дисципліни та постійної готовності до ризику.

У багатьох випадках виникає підвищена тривожність, що проявляється у вигляді нервового напруження, страху перед невдачами, постійного передчуття небезпеки, порушення сну та соматичних симптомів.

Тривожність у колишніх військових часто поєднує як емоційні, так і когнітивні прояви: підвищену пильність, труднощі у прийнятті рішень, схильність до негативного прогнозування майбутніх подій. Ці фактори значно ускладнюють процес адаптації до цивільного життя, пошук роботи та відновлення соціальних зв'язків. Наприклад, офіцер, який брав участь у бойових операціях,

після звільнення уникає соціальних контактів та публічних заходів через страх невдачі та відчуття невпевненості у власних силах.

Особливостями тривожності у військовослужбовців після звільнення є:

Підвищена чутливість до стресових стимулів. Колишні військові звикають до постійного стану бойової готовності. Після звільнення навіть незначні подразники можуть викликати тривожну реакцію, оскільки нервова система зберігає «звичку» до високої напруги. Наприклад, гучний звук у громадському місці викликає панічну реакцію, схожу на бойову тривогу.

Соціальна тривожність та відчуття ізоляції. Військова служба формує тісні групові зв'язки. Після звільнення колишні військові часто відчувають відчуження, нездатність адаптуватися до цивільних соціальних норм, страх взаємодії з людьми, що не мають військового досвіду. Наприклад, офіцер уникає робочих нарад і корпоративних заходів через внутрішнє напруження та страх соціальної невдачі.

Соматичні прояви тривожності. Тривожність у колишніх військових часто супроводжується фізичними симптомами: головний біль, тахікардія, порушення сну, розлади травлення, м'язове напруження. Ці прояви погіршують якість життя та адаптацію до мирного життя.

Методами психологічної корекції тривожності є такі:

- психоосвітня робота, метою якої є пояснення природи тривожності, нормалізування її проявів, навчання розпізнавання сигналів організму (семінари та тренінги для ветеранів, де обговорюються механізми стресу та способи самоконтролю);
- релаксаційні та тілесні техніки. Використання дихальних вправ, прогресивної м'язової релаксації, медитації та йоги

(регулярне виконання дихальних вправ допомагає знизити частоту панічних атак і нормалізувати сон);

- когнітивно-поведінкова корекція, метою якої є робота з дезадаптивними переконаннями, наприклад: «Я не зможу впоратися у мирному житті», формування адаптивних стратегій мислення та заміна негативних автоматичних думок на більш реалістичні (тренінг із переписування думок дозволяє військовим поступово знизити рівень соціальної тривожності.)

- соціальна та групова підтримка, метою якої є групові заняття та клуби ветеранів, що сприяють відновленню соціальної взаємодії та зниженню відчуття ізоляції (щотижневі зустрічі ветеранів, де обговорюють проблеми адаптації та обмінюються ефективними стратегіями подолання тривоги);

- індивідуальні консультації психолога, які допомагають розробити персональні стратегії подолання тривожності та адаптації до цивільного життя наприклад, колишній військовий проходить серію індивідуальних консультацій для стабілізації емоційного стану та підвищення ефективності соціальної взаємодії).

Проте підходи до корекції тривожних станів у військовослужбовців після завершення служби мають свої особливості:

- необхідний індивідуальний підхід, адже кожен військовий має свій досвід, рівень тривожності та соціальні умови;

- комбінування релаксаційних методів, когнітивної терапії та соціальної підтримки підвищує ефективність корекції;

- поступовість та регулярність занять дозволяють уникнути рецидивів тривожності та зміцнюють адаптаційні навички.

Висновки.

1. Тривожність у колишніх військовослужбовців включає емоційні, когнітивні та соматичні прояви. Вона виникає як природна реакція на зміну соціального середовища, втрату звичного ритму та структури життя, а також необхідність адаптації до цивільних умов. Розуміння цього дозволяє правильно оцінювати стан ветеранів та уникати надмірної патологізації проявів тривожності.

2. Високий рівень тривожності часто супроводжується відчуттям ізоляції, труднощами у відновленні соціальних контактів та адаптації до нових соціальних ролей. Втрата групової підтримки, характерної для військових колективів, підсилює психологічний дискомфорт. Таким чином, соціальна складова є ключовим чинником, який впливає на інтенсивність та тривалість тривожних станів.

3. Ефективна корекція тривожності потребує поєднання різних методів: психоосвітніх, релаксаційних, когнітивно-поведінкових та соціально-психологічної підтримки. Тільки комплексний підхід дозволяє усунути як емоційні, так і когнітивні та соматичні прояви тривожності, а також сприяє формуванню адаптивних стратегій поведінки.

4. Кожен військовослужбовець має унікальний досвід, психологічні ресурси та рівень тривожності, тому психологічна робота повинна бути індивідуально орієнтованою. Підбір методів корекції, тривалість і частота занять, соціальні форми підтримки мають визначатися на основі оцінки конкретної особистості та її потреб.

5. Поступове залучення військовослужбовців до психологічних практик, систематичне виконання релаксаційних

вправ та когнітивних технік дозволяє уникнути рецидивів тривожності та формує стійкі навички саморегуляції. Регулярна практика також сприяє відновленню емоційного балансу та підвищенню впевненості у власних силах.

6. Групові тренінги, клуби ветеранів та взаємопідтримка колишніх військовослужбовців допомагають відновити соціальні зв'язки, знизити відчуття ізоляції та зміцнити психологічну стійкість. Соціальна інтеграція виступає додатковим ресурсом для подолання тривожності та успішної адаптації до цивільного життя.

7. Системна психологічна робота сприяє не лише зменшенню тривожності, а й відновленню фізичного, емоційного та соціального благополуччя колишніх військових. Це дозволяє їм успішно інтегруватися у цивільне життя, зберегти професійну та особисту активність, а також підвищити рівень самоповаги та впевненості у власних силах [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7].

Перелік посилань:

1. Агаєв, Н.А., Дикун В.Г., & Стасюк В.В. Особливості організації морально-психологічного супроводу в арміях зарубіжних країн : навч. посіб. НДЦ ГП ЗС України. 2020.

2. Дідик Н. Система роботи із сім'ями військовослужбовців: порівняльний аналіз досвіду США, Канади, Великої Британії. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. 2019. 44(47), 37-51.

<https://journals.indexcopernicus.com/search/article?articleId=2986102>

3. Кокун О.М., Агаєв Н.А., Пішко І.О., Лозінська Н.С., Корня Л.В. Психологічне вивчення особового складу Збройних Сил України. Методичний посібник. Київ: ФОП Маслаков, 2019. 288 с.

4. Кокун О. М. Психологічна робота з військовослужбовцями-учасниками АТО на етапі відновлення: метод. посіб. Київ: НДЦ ГП ЗСУ, 2017. 282 с

5. Осьодло, В.І. Психологічна допомога військовослужбовцям: навчально-методичний посібник. Київ: НУОУ ім. Івана Черняхівського, 2021. 144 с.

6. Чижевський С., Колесніченко О., Бондаренко О. Актуальні проблеми розвитку системи психологічної реабілітації військовослужбовців – учасників бойових дій. *Чесць і закон*. 2022. Т. 81, № 2. С. 139-149. <http://chiz.nangu.edu.ua/article/view/263832/260094>.

7. Чижевський С.О., Гребенюк М.О., Барановський Д.С., Нестеренко, В.О., & Герасіменко, О.В. Тренінг з командотворення у військових підрозділах (team-building) : навч.-метод. посіб. Київ. 2023. 150 с.

Анна Шишман,
здобувачка вищої освіти,
спеціальність: «Психологія»,
Державний університет економіки і технологій
e-mail: a.v.shyshman@kneu.dp.ua

Юлія Маєр,
(науковий керівник),
доцент кафедри публічного управління та адміністрування,
Державний університет економіки і технологій
ORCID: 0000-0002-9472-643X
e-mail: maier@duet.edu.ua

Людська пам'ять про війну і психологічне відновлення після звільнення територій

Російсько-українська війна триває вже одинадцять років. У 2022 році відбулося повномасштабне вторгнення ворога на нашу землю, що призвело до ще більших жахливих наслідків. На сьогоднішній день ми бачимо страшну картину сучасності: зруйновані міста, села, покинуті домівки, зниклих безвісті військових та цивільних, нові фото яких з'являються кожного дня на просторах інтернету. Ми також щодня бачимо шалену кількість новин з розповідями постраждалих. Особливо болить за дітей, чие дитинство або проходить у темряві сьогодення, або взагалі обірвалось через напади росії. Ми ніколи не зможемо забути все те, що завдав нам ворог, і не зможемо пробачити жодну зі втрат.

За одинадцять років війна торкнулась кожного в нашій країні. Вона залишила глибокий слід у свідомості мільйонів українців: тих,

хто пережив окупацію, втрату близьких, розлуку з родиною чи друзями; хто був свідками страшних подій, чув вибухи чи безпосередньо приймав участь у бойових діях; хто був змушений переїхати й залишити дім, щоб убезпечити себе; хто рятує життя та допомагає постраждалим. І це лише частина тих випробувань, що були й тривають досі.

Війна змінила не лише географію країни, а й внутрішній психологічний ландшафт нації. Для мільйонів українців вона стала джерелом глибоких травматичних переживань, що вплинули на емоційний стан, систему цінностей, міжособистісні стосунки та відчуття безпеки. Як зазначає Дж. Герман [1], травматичні події руйнують базові уявлення людини про світ – про його передбачуваність, справедливість і можливість контролю. Українські дослідники [3] наголошують, що масштабна війна формує не лише індивідуальні, а й колективні травми, які впливають на самосвідомість суспільства. В цих умовах особливої значимості набувають питання психологічної резиліентності – здатності особистості та нації долати втрати, адаптуватися й знаходити сенс у складних обставинах.

З початку повномасштабної агресії майже 4 тис. населених пунктів в 231 територіальній громаді зазнали тимчасової окупації. Сюди входять такі області України: Донецька, Луганська, Житомирська, Запорізька, Київська, Миколаївська, Харківська, Херсонська, Чернігівська, Сумська та Одеська. Протягом 2022-2023 року силами ЗСУ було деокуповано близько 2,8 тис. населених пунктів в понад 160 територіальних громадах Донецької, Луганської, Житомирської, Запорізької, Київської, Миколаївської, Харківської, Херсонської, Чернігівської, Сумської та Одеської областей [2].

Можемо сподіватись, що з часом список поповниться та українці зможуть знову відновити контроль на своїй території.

Масштаби цих подій не лише змінили географію країни, а і суттєво вплинули на психологічний стан людей, які пережили окупацію, втрати або змушені були залишити свої домівки. Досвід війни став для мільйонів українців глибоким травматичним переживанням, що потребує не лише матеріального, а й психологічного відновлення. В процесі цього відновлення важливу роль відіграє збереження пам'яті про події війни. Адже пам'ять допомагає осмислити пережите, зберегти ідентичність і знайти нові сенси життя після втрат.

Важливою на сьогодні залишається історія. Велика кількість записів, статей, інтерв'ю, документальних фільмів, свідчень очевидців, архівних матеріалів, щоденників та фотографій допомагають зберегти правду про події, що відбуваються. Музей Фонду Ріната Ахметова «Голоси Мирних» сьогодні є унікальним архівом сучасної України. На сьогоднішній день у ньому зібрано 134199 спогадів українців і цей список постійно оновлюється. Кожна історія – це біль, який люди можуть довірити музею та розділити з небайдужими [6]. Одним із найбільших пріоритетів діяльності фонду Ріната Ахметова є надання психологічної допомоги постраждалим. Роботу в цьому напрямку вони почали ще у 2014 році й стали першими, хто почав надавати допомогу постраждалим з Донбасу. На сьогоднішній день психологічну підтримку отримали вже понад один мільйон осіб [4].

Такі проєкти не лише виконують архівну чи інформаційну функцію, а і стають важливою частиною суспільного процесу осмислення війни. Завдяки ним, формується колективна пам'ять, в якій поєднуються особисті переживання та загальнонаціональна

історія. Саме через індивідуальні свідчення ми можемо глибше зрозуміти реальний масштаб трагедії, людський вимір втрат і силу тих, хто пережив окупацію.

Спогади будують цілісну картину усіх злочинів війни. Від людей, переживших окупацію, ми дізнаємося про жахи, що чинили російські солдати. «Нас зупинили, почали перевіряти телефони, питати, для кого ми хотіли знімати військову техніку, кому планували здати позиції. Ну, і забрали нас на «яму». Там нас протримали дві години. Казали, розстріляють, кинуть в яму гранату. Було страшно», – згадує 16-ти річний Віталій з села Киселівка, що на Херсонщині. Хлопець з двома батьками та двома молодшими братами провів в окупації 8 місяців та тепер із жахом згадує ті події [5].

Такі свідчення є безцінними, адже вони не лише документують факти, а і передають людський вимір війни – біль, страх, боротьбу та надію. Кожна розповідь відкриває ще одну грань пережитого досвіду, дозволяючи нам глибше усвідомити масштаби трагедії та силу тих, хто продовжує жити й свідчити правду.

Існує ще сотні досі невідомих історій людей, що жили чи живуть під окупацією. Одну із таких історій змогла переповісти кореспондентка з Харкова Анна Черненко. «Вони, погрожуючи зброєю, виселили з будинку родину. Туди заселили курсантів російського ВНЗ. Вони розважалися тим, що підривали гранати в бідонах, в інших приміщеннях», – розповіла Черненко. Однак, найстрашнішим є не розбите й заміноване подвір'я, а те, що вони досі не знають, де знаходиться їхній батько. Зараз чоловік зниклий безвісти [8].

Такі історії – це не лише свідчення жорстокості війни, а і нагадування про її глибокий психологічний вимір. Люди, які

пережили окупацію, втратили близьких або були свідками насильства, стикаються з тривалими наслідками травматичного досвіду. Цей досвід залишає глибокий слід в психіці, змінює сприйняття безпеки, довіри та самого сенсу життя.

Чимало жителів України, котрі певний час перебували під російською окупацією, гостро потребують психологічної допомоги. Аби вижити, вони навчились не показувати емоції, вдягати «маски» та мовчати. Тому зараз важливо аби те, що було заховано глибоко в душі, «вийшло» назовні. Існує ідея, що в кожному звільнену громаду варто направити бригаду психологів, але це унеможлиблюється недостатньою кількістю фахівців. Особливо, треба враховувати й час, відведений на допомогу, бо йдеться не про одну консультацію, а тривалу роботу, яка може затягнутись на роки [7].

Війна залишає тяжкі рани в нашій свідомості. Пам'ять про пережите – це не просто біль, а важливий елемент нашої історії. Збереження цієї історії є важливим для нашої держави, адже так ми відтворюємо правду війни й доносимо світу важливість покарання за скоєне. Українці довели свою силу та здатність встояти, але для зцілення необхідна підтримка. Уже сьогодні постає питання не лише відновлення інфраструктури, а й загоєння людських душ. Це складний та довгий процес, однак ми віримо, що спільними зусиллями поборемо усі страхи.

Перелік посилань:

1. Herman, J. L. Trauma and Recovery: The Aftermath of Violence – from Domestic Abuse to Political Terror / J. L. Herman. New York : Basic Books, 2015. 276 p.

2. Барінова Д. В. Відновлення та розвиток деокупованих територіальних громад: реальність та перспективи [Електронний ресурс] / Д. В. Барінова. Київ: Укрінформ, 01.03.2024. Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3834546-vidnovlenna-ta-rozvitok-deokupovanih-teritorialnih-gromad-realnist-ta-perspektivi.html> (дата звернення: 05.10.2025).

3. Лазарюк В. Колективна психологічна травма в умовах надзвичайної ситуації російської збройної агресії проти України / В. Лазарюк // Збірник тез III Міжнародної наукової конференції „Воєнні конфлікти та техногенні катастрофи: історичні та психологічні наслідки“, 20-21 квітня 2023. Т. : ФОП Паляниця В. А., 2023. С. 174-177.

4. Музей Фонду Ріната Ахметова. Голоси мирних: травма війни. [Електронний ресурс]: Режим доступу: <https://civilvoicesmuseum.org/projects/golosy-myrnyh-travma-viyny> (дата звернення: 05.10.2025)

5. Суспільне Новини. «Я болісно переживала смерті друзів». Підлітки – про життя в російській окупації та після неї. [Електронний ресурс] / suspilne.media. – Режим доступу: <https://suspilne.media/757871-a-bolisno-perezivala-smerti-druziv-pidlitki-pro-zitta-v-rosijskij-okupacii-ta-pisla-nei/> (дата звернення: 05.10.2025).

6. Фонд Ріната Ахметова. Місія та цінності. [Електронний ресурс] / akhmetovfoundation.org. Режим доступу: <https://akhmetovfoundation.org/page/misiya-ta-tsinnosti> (дата звернення: 05.10.2025).

7. Центр психологічної допомоги. Психологічна допомога мешканцям деокупованих територій. [Електронний ресурс] / centre7.org.ua. Режим доступу: <https://centre7.org.ua/psykholohichna>

dopomoha-meshkantsiam-deokupovanykh-terytoriy/ (дата звернення: 05.10.2025).

8. Черненко А. Історія родини зі звільненої Харківщини. [Електронний ресурс] / 24tv.ua. Режим доступу: https://24tv.ua/istoriya-rodini-zi-zvilnenoyi-harkivshhini-zhittya-okupatsiyi_n2310031 (дата звернення: 05.10.2025).

Альона Щербак,

практичний психолог,

Державний університет економіки і технологій,

e-mail: psykholoh@duet.edu.ua

e-mail: k_konsultant@duet.edu.ua

Вплив тренажера віртуальної реальності на зниження ознак ПТСР

Анотація. У тезах розглянуто можливості застосування технологій віртуальної реальності (VR) як інноваційного інструменту психотерапії при посттравматичному стресовому розладі (ПТСР). Проаналізовано теоретичні засади, принципи функціонування VR-тренажера та результати експериментального дослідження ефективності його використання для зменшення симптомів тривоги, нав'язливих спогадів і порушень сну. Особливу увагу приділено адаптації технологій VR до умов українського контексту, з урахуванням актуальних викликів воєнного часу.

Посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) - складний психоемоційний стан, що виникає після переживання людиною травматичних подій, пов'язаних із реальною або потенційною загрозою життю. Актуальність дослідження обумовлена зростанням кількості осіб із проявами ПТСР в Україні у зв'язку з воєнними діями, гуманітарною кризою та психологічним навантаженням, що переживає суспільство [1].

Традиційні методи терапії ПТСР використовують когнітивно-поведінкову терапію, арт-терапію, медикаментозну підтримку, психоедукацію. Хоча, в більшості випадків, саме ці методи часто потребують тривалого часу та індивідуальної адаптації. Проте,

останніми роками активно впроваджується інноваційний підхід - використання тренажерів віртуальної реальності (VR) як засобу психотерапевтичної реабілітації. Віртуальна реальність створює контрольоване безпечне середовище, у якому пацієнт може поступово відтворювати травматичні події під наглядом фахівця, що сприяє зниженню рівня тривоги, відновленню відчуття контролю та поступовому подоланню страху [2].

Метою дослідження є вивчення впливу VR-тренажера на зниження інтенсивності симптомів ПТСР та оцінка ефективності терапевтичних VR-сесій серед учасників, які мають ознаки посттравматичного стресового розладу.

ПТСР супроводжується порушеннями сну, підвищеною тривожністю, нав'язливими спогадами, емоційною відчуженістю, розладами уваги та пам'яті. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, ПТСР діагностується у 7–10% осіб, що пережили травматичні події [3]. В Україні ця цифра зростає через військові дії та постійний психологічний стрес у населення.

Науковці (Rizzo et al., 2019; Difede & Hoffman, 2020) зазначають, що VR-терапія дозволяє занурити пацієнта в контрольовану віртуальну ситуацію, яка моделює травматичний досвід, але без реальної небезпеки. Це забезпечує ефект поступової десенсибілізації - зменшення емоційної реакції на тригери травми [4].

Дослідження проводилося у 2025 році на базі Центру психологічної допомоги та соціальної адаптації Державного університету економіки та технологій. Участь взяли 20 осіб (чоловіки й жінки віком 25–50 років), серед яких - військовослужбовці, волонтери та цивільні особи, які перебували у зоні бойових дій або пережили втрату близьких. У всіх було

діагностовано середній або високий рівень проявів ПТСР за шкалою CAPS-5. Учасників було поділено на дві групи:

- ✓ контрольна група (10 осіб) - отримувала стандартну психотерапію;
- ✓ дослідна група (10 осіб) - проходила курс із використанням VR-тренажера.

Тривалість курсу становила 6 тижнів, по 3 VR-сеанси на тиждень (тривалість одного — 30 хвилин).

Опис VR-тренажера.Тренажер розроблено на базі платформи Unity 3D із використанням гарнітури Meta Quest 2. Середовище включало три терапевтичні сценарії:

1. «Безпечний ліс» — візуалізація спокійного природного середовища з музикою та дихальними вправами для стабілізації емоційного стану.

2. «Кімната спогадів» — керована реконструкція травматичних ситуацій під супроводом психолога, з можливістю змінювати інтенсивність впливу.

3. «Берег спокою» — медитативна сцена для завершення сесії, спрямована на формування відчуття контролю й безпеки.

Інтерфейс VR-програми включав інструкції українською мовою, візуальні підказки для дихання та аудіосупровід у форматі «керованої релаксації».

Результати дослідження. Після завершення курсу проведено порівняльний аналіз результатів за шкалами CAPS-5, HADS (Hospital Anxiety and Depression Scale) та PCL-5 (PTSD Checklist). Отримані результати подано в таблиці:

Показник	До VR (балів, середнє)	Після VR (балів, середнє)	Δ (%)
Рівень тривоги (HADS-A)	14,2	8,1	-43%
Рівень депресії (HADS-D)	12,8	7,3	-43%
Загальний рівень ПТСР (PCL-5)	61,4	38,2	-37%

Учасники відзначили, що VR-сеанси допомогли їм краще контролювати спогади, зменшили частоту нічних кошмарів, сприяли відновленню сну та покращили концентрацію уваги. 82% учасників дослідної групи повідомили про загальне покращення емоційного стану та зниження рівня напруження після курсу VR-терапії.

Отримані дані, підтверджують ефективність VR-технологій як допоміжного методу психотерапії ПТСР. У порівнянні з традиційними підходами, VR дозволяє:

- ✓ забезпечити контрольований рівень емоційної експозиції;
- ✓ відтворювати середовище безпеки без ризику ретравматизації;
- ✓ підвищувати мотивацію пацієнтів через інтерактивність і візуалізацію;
- ✓ скоротити тривалість курсу терапії при збереженні ефективності.

В умовах післявоєнної відбудови України такі технології можуть стати частиною системи психологічної реабілітації ветеранів і цивільного населення. Важливим є також розвиток

україномовного контенту VR-терапії, адаптованого до культурних особливостей і типових травматичних досвідів українців.

Висновки. Отримані результати підтверджують, що використання VR-тренажерів є ефективним доповненням до традиційних методів психотерапії ПТСР. Віртуальна реальність дозволяє відтворювати травматичні ситуації у безпечному форматі, сприяючи поступовому подоланню тривожних реакцій, формуванню навичок саморегуляції та зниженню симптомів стресу.

VR-технології, адаптовані до українських умов, можуть бути успішно застосовані в реабілітаційних центрах для військових, ветеранів та цивільних осіб, що зазнали впливу війни. Подальші дослідження мають бути спрямовані на розробку локалізованих програм, інтегрованих у систему медико-психологічної допомоги України [5].

Перелік посилань:

1. American Psychiatric Association. Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM-5-TR). Washington: APA, 2022.
2. Maples-Keller, J., et al. Virtual reality exposure therapy for PTSD: A systematic review of the literature. *Journal of Anxiety Disorders*, 2017.
3. World Health Organization. Post-traumatic stress disorder. WHO, 2023.
4. Rizzo, A. S., Koenig, S. T. Is clinical virtual reality ready for primetime? *Neuropsychology*, 2019.
5. Міністерство охорони здоров'я України. Протоколи психологічної допомоги військовослужбовцям із ПТСР. Київ: МОЗ України, 2023.

Анастасія Щербакова,

здобувачка вищої освіти

спеціальність : «Психологія»,

Навчально-науковий юридичний інститут,
Державний університет економіки і технологій

e-mail: a.h.shcherbakova@kneu.dp.ua

Юлія Маєр,

(науковий керівник),

доцент кафедри публічного управління та адміністрування,
Державний університет економіки і технологій

ORCID: 0000-0002-9472-643X

e-mail: maier@duet.edu.ua

Психологічний портрет сучасного захисника: пам'ять, емоції, стійкість

Події, пов'язані з воєнною агресією російської федерації проти України, стали визначальними не лише для політичної та історичної свідомості суспільства, а й для внутрішнього світу кожного, хто переживає досвід війни. Військовослужбовці, які беруть участь у бойових діях, формують індивідуальну пам'ять, у якій поєднуються когнітивні, емоційні та соціальні аспекти пережитого. Ця пам'ять є не просто збереженням подій, а процесом осмислення, перетворення та інтеграції травматичного досвіду у структуру особистості. Повернення з війни пов'язане з руйнуванням звичного способу життя, втратами, безробіттям, нерозумінням у суспільстві, сімейними конфліктами. Війна змінює роль людини, її сприйняття добра і зла, формує інше ставлення до життя, смерті, відповідальності. Те, що допомагало вижити на війні,

не працює у мирному житті, але не зникає одразу – звідси внутрішні конфлікти. Цивільні швидко втрачають інтерес до фронтових історій, не завжди проявляють емпатію та розуміння. Повернення до сім'ї часто супроводжується конфліктами, емоційною відчуженістю, відчуттям нерозуміння [2, с. 102-103].

Описані далі спостереження та приклади, базуються на особистих роздумах та спогадах діючого військовослужбовця та його побратимів зі Збройних Сил України, які нині беруть участь в бойових діях. Їхні слова відкривають внутрішній світ сучасного захисника – те, що зазвичай залишається поза межами офіційних звітів і наукових досліджень. Це живі свідчення про те, як війна змінює відчуття, мислення і пам'ять людини. В умовах війни індивідуальна пам'ять набуває особливого значення, тому що саме через неї військовослужбовець відтворює власну історію, надає сенс пережитим подіям і формує образ себе як учасника історичних процесів.

Військовий досвід глибоко змінює психіку. Участь військовослужбовців у бойових діях супроводжується постійною загрозою життю і здоров'ю, довготривалим стресовим навантаженням, кардинальною зміною внутрішньої картини світу, життєвих смислів та цінностей [3]. Як зазначає військовослужбовець, «після кількох місяців на передовій мозок починає жити за іншими законами». У мирному житті звуки сприймаються як фон – гучна машина, грохот трамваю чи літак викликають лише цікавість. Під час війни реакція змінюється радикально: нестандартний звук мозок миттєво асоціює з потенційною загрозою. Наприклад, свист міни або звук БПЛА викликає автоматичну реакцію – впасти, сховатися, забігти в укриття, а іноді й рефлексивно взяти зброю, навіть якщо вона не

потрібна. Лише після цього відбувається оцінка джерела звуку. Аналогічно змінюється і сприйняття шуму під час сну: у мирний час заважають ремонт, салют чи сусідські роботи, тоді як у бойових умовах сон турбують лише близькі бойові дії; обстріл «своїх» позицій зазвичай не порушує сон, тоді як звук дронів може розбудити ефективніше за будильник. Навіть шум генератора поступово сприймається як фон. Ці зміни свідчать про глибоку адаптацію нервової системи до постійної загрози життя та демонструють, наскільки бойовий досвід змінює сенсорне сприйняття й автоматичні реакції організму.

Пам'ять військовослужбовців стає не просто «збіркою фактів», а стає механізмом виживання, способом зберегти своє життя та внутрішню цінність. Через неї людина переосмислює свій досвід, щоб виправдати власні дії та відновити почуття контролю над життям. «Ти хочеш забути, але не можеш. Усе – запахи, звуки, навіть кольори – нагадують про те, що ти бачив. Здається, що війна закінчилася, але вона живе в тобі», – говорить військовослужбовець. Такий процес осмислення супроводжується внутрішньою суперечкою – бажанням забути всі, травматичні події, що з тобою сталися та зберегти власну ідентичність. У більшості випадків забути не виходить, бо всі частинки війни «в'їдаються» і стають частиною тебе. З війною кількість подразників звукується, навколо тебе тільки запах пороху, горілої резини, сирієї землі та зруйновані будинки. Але, коли знаходиш магазин з готовою кухнею та випічкою, життя начебто зупиняється та подумки знову повертаєшся до цивільного життя.

Спогади військовослужбовця узгоджуються з психологічними дослідженнями, які підтверджують, що бойовий досвід спричиняє довготривалі зміни у сприйнятті та поведінці людини. Проблеми

психосоціальної адаптації тих, хто повертається з війни, пов'язані з появою посттравматичного стресового розладу, який часто впливає на сприйняття минулих подій і поведінку людини у мирному житті [2, с. 104-106]. ПТСР є однією з найпоширеніших психологічних наслідків участі у бойових діях. Він виникає внаслідок переживання подій, які становили реальну загрозу життю чи здоров'ю, та проявляється у формі нав'язливих спогадів, нічних кошмарів, емоційного оніміння, уникання ситуацій, що нагадують про травму, і підвищеної реактивності організму. ПТСР може розвиватися як одразу після травматичних подій, так і з відтермінуванням у часі, набуваючи гострої, хронічної або відкладеної форми. Для військовослужбовців він часто пов'язаний зі звуками, запахами чи образами, які стають «пусковими» механізмами спогадів про бойові дії. За даними досліджень, навіть у психічно стійких осіб, бойовий досвід може спричинити довготривалі психологічні порушення, оскільки війна наповнена подіями, що перевищують межі звичного людського досвіду [2, с. 104-107]. Звуки, які раніше сприймалися як фон і викликали лише цікавість, тепер можуть автоматично провокувати реакцію страху або захисту: свист міни, звук безпілотної чи вибух можуть змусити впасти, сховатися або взяти зброю, ще до усвідомлення небезпеки. Навіть повсякденні шумові подразники – ремонт, будівництво, салют – можуть переносити людину в бойову ситуацію, викликаючи напруження.

У військовослужбовців-учасників бойових дій серед психічних явищ переважають песимізм, недовіра, небажання говорити про війну, тривожність, втрата сенсу життя, відчуття нездатності бути таким добрим, чуйним, як раніше [3]. Їх оточує не любов власної сім'ї, радість від звичайної прогулянки, походам по магазинам або вечеря у родинному колі та планування наступного

дня. Оточує тільки емоційне виснаження, розчарування у військовій ієрархії. Військовослужбовців переповнює хронічна втома, постійна невизначеність і постійна зміна планів на день. Переповнює радість від вільного часу, бо з'являється можливість поговорити з близькими тобі людьми або навіть просто нічого не робити. Після повернення з війни, спілкування з тими, хто залишився у мирному житті, нерідко викликає не радість, а нерозуміння чи відчуження. Ветерани часто дивуються, як можна жити звичним життям – ходити на роботу, працювати баристою чи займатися ремонтом – коли там, на фронті, усе настільки інакше. Ходьба в цивільному середовищі здається неприродно спокійною: можна говорити по телефону, дивитися на небо, розглядати квіти, тоді, як у бойових умовах, будь-яке відкрите місце асоціюється з небезпекою. Там не можна розпалювати вогонь, вмикати світло, збиратися групою – кожен рух супроводжується напруженням і готовністю до дії. Навіть після повернення додому тіло пам'ятає цю напругу: пересування залишається швидким, настороженням, ніби під свідомим контролем ситуації. «Мир здається чужим, але саме за нього ми тримаємося. І кожен з нас хоче, щоб цей мир знову став своїм»...

Психологічний портрет сучасного захисника України розкриває складний внутрішній світ людини, яка живе між війною і миром, між спогадами, які болять, і потребою зберегти себе. Індивідуальна пам'ять військовослужбовця – це не лише архів пережитого, а динамічний процес осмислення досвіду, у якому поєднуються біль, відповідальність, гідність і прагнення життя. Війна формує нову систему цінностей, в якій звичні уявлення про добро, зло, страх і мужність набувають іншого змісту. Емоційна стійкість, що народжується в щоденному протистоянні небезпеці,

стає не просто рисою характеру, а засобом виживання, духовним ядром особистості.

Попри втому, травми та внутрішні суперечності, українські воїни зберігають здатність любити, співпереживати, відчувати сенс своєї боротьби. Саме ця здатність – пам'ятати, але не зламатися, пережити біль і залишитися людиною – є основою психологічної стійкості та джерелом сили сучасного захисника.

Перелік посилань:

1. Комар З. Психологічна стійкість воїна : підручник для військових психологів / Зоран Комар. Київ : Stabilization Support Services, 2017. 184 с.

2. Сірко Р. І., Слободяник В. І. Формування самозбережувальної поведінки у військовослужбовців // Українське військо: сучасність та історична ретроспектива : збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 23 листопада 2022 р.) / Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського. Київ : НУОУ, 2023. С. 174–175.

3. Кротюк К. А. Формування бойового стресу військовослужбовців-учасників бойових дій / К. А. Кротюк // Матеріали наукової конференції Житомирського державного університету імені Івана Франка. Житомир : ЖДУ ім. І. Франка, 2023. С. 40–45.

Анастасія Хавренко,

здобувачка вищої освіти,

спеціальність: «Психологія»,

Державний університет економіки і технологій

e-mail: a.o.khavrenko@kneu.dp.ua

Юлія Маєр,

(науковий керівник),

доцент кафедри публічного управління та адміністрування,

Державний університет економіки і технологій

ORCID: 0000-0002-9472-643X

e-mail: maier@duet.edu.ua

Психологічні механізми пропаганди у Другій світовій війні та сучасній гібридній війні в Україні

У сучасних умовах гібридної війни проти України пропаганда знову стала одним із ключових інструментів впливу на суспільну свідомість. Історичний досвід Другої світової війни демонструє, що маніпулятивна інформаційна політика може радикально змінювати поведінку мас, формувати страх, ненависть або патріотизм. Попри багаторічні дослідження, психологічні механізми пропаганди все ще недостатньо усвідомлюються суспільством, що підвищує ризик підпадання під дезінформаційний вплив. В психологічному вимірі пропаганда базується на таких механізмах, як ефект повторення (mere exposure effect), соціальне підтвердження (social proof), когнітивний дисонанс і сприйняття авторитету [4]. Ці процеси визначають, як люди засвоюють інформацію, навіть якщо вона суперечить попереднім переконанням, і пояснюють ефективність масових маніпуляцій під час війни. Порівняльний аналіз минулих і

сучасних методів є важливим для розробки психологічного захисту населення.

Мета дослідження, проаналізувати психологічні механізми пропаганди, які застосовувалися під час Другої світової війни, та виявити їхні аналогії й трансформації у сучасній гібридній війні проти України.

У період Другої світової війни радянська пропаганда виконувала кілька ключових функцій: формування «образу ворога», підтримку мобілізаційного духу та контроль над населенням. 1

Пропаганда використовувала повторювані меседжі, емоційні гасла та символи, які посилювали ідеологічні наративи. У газетах і радіопрограмах створювалися образи героїв, що нав'язували необхідні моделі поведінки, формуючи стійку масову свідомість. Важливим аспектом цього впливу було залучення культурних і освітніх інституцій: література, мистецтво та кіно слугували інструментами виховання громадян у дусі комуністичних цінностей та швидкої адаптації пропагандистських меседжів до зміни політичного курсу, включно з виправданням нових союзів [2].

Особливої гнучкості пропаганда досягла у 1933–1941 роках. У цей період наративи швидко трансформувалися відповідно до політичних потреб, формуючи образ нацистської Німеччини, концентруючи увагу на внутрішніх досягненнях країни та мінімально висвітлюючи зовнішні події. Такі стратегії дозволяли підтримувати лояльність населення, одночасно маніпулюючи настроями громадян та спрямовуючи їхню увагу на внутрішніх і зовнішніх «ворогів». Головною метою залишався контроль над населенням, реалізований через створення та діяльність Інформаційного бюро, яке координувало висвітлення новин у ЗМІ та радіо, формуючи єдиний офіційний наратив навіть на окупованих

територіях [2].

Пропагандистська робота також включала візуальні засоби: Плакати створювалися командою художників та письменників, тиражувалися масово та розміщувалися по всій країні, формуючи у населення та військових відчуття загальної загрози та об'єднуючи народ у боротьбі проти спільного ворога [2].

Переносимо погляд на сучасну гібридну війну в Україні, де Росія застосовує аналогічні психологічні механізми, адаптовані до цифрової епохи та соціальних мереж. Вже з 1990-х років Кремль систематично створював вигідне інформаційне середовище, поширюючи проросійські наративи та послаблюючи державні інститути сусідніх країн. Прикладом є Крим, де через інформаційні кампанії населення переконували, що приєднання до Росії буде кращим варіантом, а незалежність України – помилкою [3].

Після Помаранчевої революції та під час Революції Гідності Росія продовжувала активні ІПСО, формуючи образ України як держави, яка не здатна забезпечити стабільність і процвітання, та українців як «ворогів», «бандерівців» і «зрадників слов'янства і православ'я» [3]. Дослідження показують, що сучасні інформаційно-психологічні операції (ІПСО) спираються на принципи емоційної активації та розщеплення ідентичності, що підсилюють страх і недовіру до державних інституцій. Ці механізми спрямовані не лише на поширення неправдивих відомостей, а й на підриг соціальної згуртованості, формування відчуття безнадійності та втоми – тобто елементів психологічної капітуляції [1].

У 2023 році Кремль систематизував ІПСО, створивши спеціальні групи для поширення дезінформації в українських соцмережах. Ключові завдання цих груп включали дискредитацію військово-

політичного керівництва, розкол еліт, деморалізацію військових і дезорієнтацію населення. При цьому пропаганда свідомо уникала відверто проросійських меседжів, щоб створити довіру аудиторії та маніпулювати через псевдонеутральні джерела [3].

Таким чином, аналіз історичних та сучасних кейсів демонструє, що ключовими психологічними механізмами пропаганди залишаються: формування образу ворога, підтримка мобілізаційного духу, маніпуляція довірою та настроями населення, використання культурних і медійних інструментів для стійкого контролю над масовою свідомістю. Незалежно від епохи та технологій, ці механізми продовжують залишатися основою ефективного впливу на суспільство. В умовах сучасних інформаційних загроз особливо важливо формувати психологічний імунітет населення – здатність критично сприймати інформацію, розпізнавати маніпуляції та зберігати емоційну стабільність. Розвиток медіаграмотності, інформаційної обізнаності й соціальної довіри стає основою психологічного захисту суспільства.

Перелік посилань:

1. Жданова І.В., Бондаренко Л.О., Велічко А.В. психологічні аспекти інформаційного впливу під час воєнних дій в Україні // Габітус. – 2022. – №4. – С. 222-226.

2. Лозицька Л. Вивчення історії пропаганди в часи Другої світової війни у шкільній історичній освіті / Л. Лозицька. – Київ: Київський педагогічний університет, 2024. – Режим доступу: https://elibrary.kdpu.edu.ua/bitstream/123456789/11209/1/%d0%ba%d0%b2%d0%b0%d0%bb_%d1%96%d1%81%d1%82%d0%be%d1%80_%d0%bb%d0%be%d0%b7%d0%b8%d1%86%d1%8c%d0%ba%d0%

b0_2024.pdf

3. Швайдак Ю. Інформаційно-психологічні операції як інструмент впливу в сучасній системі міжнародних відносин / Ю. Швайдак – Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2024. – Режим доступу: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/26803/1/Shwaidak_2024.pdf

4. Cialdini R. Influence: Science and Practice. 5th ed. Boston: Pearson Education, – 2009. – 320 p.

ПУБЛІЧНО-УПРАВЛІНСЬКИЙ НАРИС

Тарас Бідник,
здобувач вищої освіти
третього (освітньо-наукового) рівня,
Комунального закладу вищої освіти
«Вінницька академія безперервної освіти»,
e-mail: Bidnyktaras@gmail.com

Геннадій Мазур,
(науковий керівник),
доктор економічних наук, професор,
Комунального закладу вищої освіти
«Вінницька академія безперервної освіти»
e-mail: gennadijmazur@ukr.net

Організаційно-правовий механізм розвитку територіальних громад на звільнених територіях

У сучасних умовах відновлення територіальної цілісності України, ключове значення набуває питання забезпечення сталого розвитку територіальних громад на звільнених від тимчасової окупації територіях. Орієнтація державної політики на відбудову життєдіяльності громад, відновлення інфраструктури, відновлення ефективного місцевого самоврядування потребує формування та впровадження дієвого організаційно-правового механізму.

Під організаційно-правовим механізмом розуміємо сукупність правових норм, організаційних структур, процедур, а також інструментів, спрямованих на врегулювання суспільних відносин та

реалізацію повноважень у сфері розвитку територіальних громад [1, с. 104–105].

Насамперед, слід зазначити, що відновлення органів місцевого самоврядування на звільнених територіях пов'язане із суперечністю між гарантуванням безпеки та розгортанням повноважень органів влади. Відповідно до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» (ст. 14), місцеві ради та їх виконкоми є основними інституціями, через які реалізовується право громадян на участь у місцевому самоврядуванні. Однак, для забезпечення їх ефективної роботи на звільнених територіях виникає потреба у визначенні особливого правового режиму, що покликаний урахувати специфіку післякупаційного відновлення, зокрема – аспекти організації тимчасових адміністрацій, розподілу ресурсів та кадрового забезпечення [2, с. 177–179].

Особливе місце у структурі організаційно-правового механізму посідає система стратегічного планування розвитку громад. На звільнених територіях важливим завданням є визначення першочергових напрямів відбудови: реінтеграція соціальних послуг, створення умов для повернення населення, залучення інвестицій та сприяння розвитку місцевого бізнесу. Слід брати до уваги досвід європейських країн щодо імплементації кризових менеджмент-систем для відновлення громад, які передбачають залучення мешканців до процесу прийняття рішень та делегування окремих функцій громадським організаціям [3, с. 54-58].

Правове регулювання процесу відбудови має базуватись на поєднанні норм загального і спеціального законодавства. Зокрема, необхідно посилювати право громад на самостійне планування просторового розвитку, спрощення процедури доступу до донорської допомоги, застосування особливих податкових пільг для

стимулювання економічної активності. Водночас дієвість організаційно-правового механізму залежить від ефективної взаємодії між центром та місцевими ланками влади, чіткості координації дій та прозорості діяльності місцевих адміністрацій.

Становлення дієвого організаційно-правового механізму розвитку територіальних громад на звільнених територіях України є ключовим завданням державотворення в умовах післявоєнної відбудови та забезпечення сталого розвитку. З огляду на специфіку викликів, з якими стикаються такі громади (руйнація інфраструктури, демографічні втрати, нестача ресурсів), виникає необхідність адаптації чинних законодавчих інструментів та створення гнучких моделей управління.

Ефективність відновлення та функціонування територіальних громад значною мірою залежить від застосування інструментів стратегічного планування, організації комплексних публічних консультацій із залученням місцевого населення, децентралізації управління та допомоги з боку органів центральної влади. Особливу увагу слід приділити удосконаленню правового забезпечення надання адміністративних, соціальних та реінтеграційних послуг, стимулюванню місцевого розвитку через цільове фінансування та координацію співпраці між різними секторами.

Організаційно-правовий механізм розвитку територіальних громад на звільнених територіях охоплює комплекс правових, інституційних і управлінських інструментів, спрямованих на відновлення, забезпечення ефективного самоврядування, економічного та соціального відродження громад, що постраждали внаслідок тимчасової окупації. Ключовими принципами такого механізму є дотримання верховенства права, забезпечення публічності та прозорості роботи органів влади, залучення

місцевого населення до процесу ухвалення рішень і формування розвитку території.

Однією з важливих складових є удосконалення нормативно-правової бази щодо статусу звільнених територій та адаптації чинного законодавства до специфічних потреб таких громад. Необхідно впроваджувати гнучкі моделі управління, передбачати тимчасові процедури та особливі режими функціонування органів місцевого самоврядування, враховуючи можливі ризики, пов'язані з безпекою, гуманітарними питаннями та відновленням інфраструктури. Вирішальну роль відіграє залучення громадськості до процесів прийняття рішень та надсилання зусиль на відновлення соціального капіталу й довіри до влади.

Особливу актуальність має розроблення та впровадження стратегій реабілітації, спрямованих на інтеграцію економічних, соціальних і безпекових аспектів розвитку. Затвердження відповідних стратегічних документів на місцевому рівні дозволить упорядкувати зусилля щодо відновлення критичної інфраструктури та соціальних послуг, а також сформувати передумови для стійкого розвитку громад у майбутньому.

Підсумовуючи, варто зазначити, що розробка й впровадження організаційно-правового механізму розвитку територіальних громад на звільнених територіях має спиратися як на досвід державотворення, так і на інноваційні підходи до врядування у кризових ситуаціях. Такий механізм має стати гарантією сталого відновлення, забезпечення верховенства права та залучення громадськості до процесу відбудови, що сприятиме інтеграції звільнених територій у загальнонаціональний простір.

Перелік посилань:

1. Яремчук О. В. Оновлення механізму місцевого самоврядування в умовах децентралізації. К.: Наука, 2021. С. 104–105.
2. Федченко І. О. Відновлення місцевого самоврядування на деокупованих територіях: проблеми та перспективи // Науковий вісник публічного та приватного права. 2022. № 6. С. 177–179.
3. Марцінків М. І. Організаційно-правові засади відновлення територіальних громад // Держава та регіони. Серія: Право. 2023. №1. С. 54–58.

Ярослава Воронова,

здобувачка вищої освіти,

спеціальність: «Публічне управління та адміністрування»,

Державний університет економіки і технологій

e-mail: voronova_ya_23444@kneu.dp.ua

Ганна Пурій,

(науковий керівник),

к.е.н., доцент,

завідувачка кафедрою

публічного управління та адміністрування,

Державний університет економіки і технологій

e-mail: puriy_av@duet.edu.ua

Уроки Другої світової війни для формування сучасної української державності

Друга світова війна залишила глибокий травматичний слід в історичній пам'яті людства. Вона була найбільш жорстокою, кривавою і руйнівною в історії воєн. Ця проблематика має одну із найбільших історіографій в світі.

Уроки Другої світової війни для сучасної української державності включають усвідомлення ціни незалежності, необхідність консолідації суспільства перед зовнішніми загрозами, важливість розвитку власного сильного оборонного потенціалу та трагічні наслідки втрати державності, що спричиняє знищення, руйнацію та колосальні людські жертви. Війна продемонструвала, що українська державність може бути відновлена лише через боротьбу та об'єднання, а її відсутність призводить до поневолення та знищення, нагадуючи про необхідність захищати суверенітет.

Найважливішим здобутком українців у цей час стало проголошення і становлення держави Україна. Треба пам'ятати, що державність є цінністю, без якої існування народу в сучасному світі та його поступальний розвиток навряд чи можливі. Творення нової України спонукає також до висновку, що свободу й демократію потрібно боронити. І ще й - за необхідності - боронити силою [2].

Звичайно, у цій історії не бракувало зла й страху, але відваги стало більше. Значно краще, ніж це траплялося раніше, люди засвоїли урок, що не можна потурати злу, бо, за словами видатного чеського політика і драматурга Вацлава Гавела, «досі ще ніхто не схилив зло до поступок чи олюднення». У випадку зустрічі зі злом, найкращим розв'язанням ставала непохитна позиція.

В часі Друга світова війна зберегла глибокий травматичний шрам в свідомості її учасників, безпосередніх свідків та історичній пам'яті нащадків. Події 1939–1945 років залишили глибокий слід в історичній пам'яті українського народу. В роки глобальної війни українські терени були ареною найжорстокіших боїв з нацистами. З боку радянського і німецького командування використовувались варварські практики випаленої землі, масштабного горя і страждань зазнавало мирне населення, чия доля і життя постійно залежали від перебігу військових подій.

Друга світова війна – найжорстокіша подія в історії сучасного світу, в яку було втягнуто більше 60 держав, 80 % населення земної кулі, бойові дії велися 2/3 існуючих на той момент держав. До армій ворогуючих сторін було залучено понад 110 млн. солдат, загальні втрати військових та цивільного населення складають від 50 до 85 млн. осіб. Війна пронеслась над територіями Європи, Азії й Африки, охопила простори всіх океанів. У цій війні загинуло

близько 60 млн. осіб, не говорячи вже про поранених і тих, хто безвісти пропав [1].

Людське сприйняття завершення війни складалося не тільки з відчуття однозначної перемоги чи поразки. У більшості, почування були значно складніші, і всі вони – насичені гіркотою. Для когось - це був щемливий біль за втраченими близькими людьми, для інших – розпач власного безсилля через каліцтво чи втрачене здоров'я або ностальгія за вщент зруйнованим довоєнним життям. У перші повоєнні роки зростало, хай хвилює, усвідомлення марності витрачених зусиль. Величезні жертви не принесли бажаного спокою й безпеки [2].

Цікаво подивитись на те, які уроки зроблено для сучасної української державності... По-перше, ціна державності: Друга світова війна показала, що саме відсутність власної держави призвела до того, що українські землі опинилися в епіцентрі конфлікту між двома тоталітарними режимами. Це призвело до колосальних людських втрат, руйнування інфраструктури та економіки, що є найвищою ціною за втрату державності. По-друге, необхідність єдності: попри складні історичні обставини, війна показала, що єдиний фронт українців, навіть у різних арміях, є запорукою виживання та боротьби за свої права. По-третє, роль оборони: наслідки війни наголосили на вразливості держави без потужного оборонного потенціалу, який здатен захистити територіальну цілісність та суверенітет. По-четверте, трагічні наслідки війни: війна залишила після себе мільйони жертв, зруйновані міста та села, знищені підприємства та культурні цінності. Це ще раз підкреслило, що безпека та стабільність держави є найважливішим пріоритетом для запобігання подібним трагедіям у майбутньому. По-п'яте, міжнародний чинник: успіх у

формуванні власної державності залежить не тільки від внутрішньої консолідації, але й від сприятливих міжнародних умов, що може бути реалізоване через об'єднання земель та створення власної держави. По-шосте, пам'ять про героїв: пам'ять про боротьбу за волю, яку втілювали учасники Другої світової війни, є важливим елементом сучасної української ідентичності. Їхня самопожертва є прикладом для наступних поколінь.

Повертаючись до України в часи війни, слід відзначити, що, у першу чергу, ми повинні говорити про трагедію людей, хоча героїзм і подвиги на війні завжди присутні. Але війна – це завжди трагедія. Ми не відповідальні за минуле, але ми відповідальні за пам'ять про минуле. Саме тому, нам необхідно мати власне бачення минулого, бо це шанс на майбутнє [1].

Майже всі країни, які брали участь у Другій світовій війні, сформулювали свої різні національні інтерпретації тих подій. Насправді ж в рамках Другої світової в Україні велася не одна, а кілька воєн: 1) німецько-польська війна 1939–1945 рр. (у 1939 р. регулярна, а потім – підпільна); 2) польсько-радянська війна 1939 р. (неоголошена, відома як «Визвольний похід в Західну Україну»); 3) радянсько-румунська війна 1940–1945 рр. (спочатку неоголошена – радянське вторгнення в Бессарабію та Буковину у 1940 р., потім регулярна та підпільна – частина німецько-радянської війни); 4) німецько-радянська війна 1941–1945 рр. (регулярна та підпільна, теж відома як «Велика Вітчизняна»); 5) німецько-українська війна 1941–1944 рр. (підпільна); 6) радянсько-угорська війна 1941–1945 рр. (регулярна та підпільна, частина німецько-радянської); 7) польсько-українська війна 1942–1947 рр. (підпільна) та 8) радянсько-українська війна 1939–1954 рр. (підпільна). Усі ці конфлікти мають безпосередній стосунок до Другої світової війни,

оскільки були спровоковані нею, ставши її відгалуженнями та продовженням [1].

Розуміння того, що таке війна, прийшло тільки тепер, коли ми зіштовхнулися із нею на Сході України. Процес засвоєння власних історичних уроків буде нелегким, але через нинішні події на Сході України він має пришвидшитися і стати зрозумілішим для пересічних українців.

Таким чином, страхіття війни двічі прокотилося по нашій території, скалічивши долі десятків мільйонів людей. Наслідки війни на десятки років визначили складні і суперечливі політичні, економічні і соціальні процеси в українському суспільстві, позначилися на морально-психологічних якостях повоєнних поколінь людей. За своєю глибиною, трагізмом і героїкою вони мають епохальне значення. Пам'ять про війну – духовно-історичне надбання нашого народу, яке закладає основи його самодостатності й самотності й органічно інтегрує його в загальноцивілізаційний потік.

Для України до кінця невирішеною залишається проблема повернення історико-культурних цінностей, вивезених у роки війни за її межі. Цивілізоване ставлення до всіх, хто загинув під час війни, особливо, до військовослужбовців різних країн, проявляється, зокрема, у повазі до могил воїнів, що воювали у складі ворожих армій.

Сучасний час дає змогу зануритись у величезний обсяг військової і політичної літератури, яка побудована на унікальних історичних джерелах, що включені до наукового обігу, де автори відтворюють жажливі картини минулої війни з позиції звичайної людини, ставлячи на другий план безпосередньо фронтові операції. Аналіз інтерпретацій, висновки дослідників зарубіжжя дають

можливість якнайкраще реконструювати історичні події. Трагічні сторінки Другої світової війни наочно створюють аналогії зі сучасністю. Антидемократичні, тоталітарні, клерикальні режими, світові терористичні організації об'єднуються набагато швидше і ефективніше, ніж світові демократії. Порівняння з минулою катастрофою, є досить промовистим, щоб нехтувати уроками історії [3]. Із минулої війни, світове співтовариство, напевно, винесло не всі уроки. Колективна пам'ять не може

залишатися в забутті до того, як криваві диктаторські режими занурили світ в руйнівну і антигуманну війну, найстрашнішу в історії людства. Паралелі з сучасністю доволі промовисті. Історію переписують, часто чуємо ми. Але історія будь-якої держави – це історія долі кожного з нас. Чи можна переписати історію кожного учасника цих страшних подій – мабуть, що ні. Розповісти історію кожного можна по-різному. Тож давайте розповідати українську історію. Історію українських людей.

Перелік посилань:

1. Друга світова війна та Україна: історія і сучасність // Гуманітарні проблеми. – УДК 94(477)«1939/2015».

2. Мудрий, М. М., Аркуша, О. І. Історія: Україна і світ (інтегрований курс, рівень стандарту): підручник для 11-го класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Генеза, 2019. 304 с.

3. Рамазанов, Ш. Ш., Левітас, Ф. Л., Трухан, О. Ф. Уроки Другої світової війни: виклики для XXI століття // Гуманітарні студії. 2023. УДК 94(100) «1939/1945»:329.18(4/9)](045.5). URL: <https://doi.org/10.32782/2663-5984/2023/4.15>

Олександр Кутузов,

здобувач вищої освіти,

спеціальність: «Публічне управління та адміністрування»,

Державний університет економіки і технологій

e-mail: o.s.kutuzov@kneu.dp.ua

Ганна Пурій,

(науковий керівник),

к.е.н., доцент,

завідувачка кафедрою

публічного управління та адміністрування,

Державний університет економіки і технологій

e-mail: puriy_av@duet.edu.ua

Публічне управління як гарант збереження історичної пам'яті

Анотація. У дослідженні розглянуто роль публічного управління у збереженні історичної пам'яті українського народу в умовах сучасних викликів, спричинених повномасштабною агресією російської федерації; проаналізовано інституційні та нормативно-правові механізми, що забезпечують реалізацію державної політики пам'яті; обґрунтовано, що історична пам'ять є стратегічним ресурсом національної безпеки, а публічне управління виступає гарантом її збереження і передачі наступним поколінням.

Постановка проблеми. Проблематика збереження історичної пам'яті нині є критично важливою для України. Агресія росії супроводжується не лише військовими діями, а й інформаційним тиском, фальсифікацією історичних фактів та спробами нав'язати «спільну історію». Втрата історичної пам'яті послаблює

національну ідентичність і робить суспільство вразливим до пропаганди. Державна політика у сфері пам'яті виходить за межі культурної діяльності та стає складовою публічного управління, що забезпечує стратегічну безпеку держави.

Виклад основного матеріалу. Історична пам'ять відображає колективний досвід народу, його моральні цінності та державницькі традиції. Вона формує почуття патріотизму, громадянської відповідальності та єдності суспільства, а також є стратегічним ресурсом держави, що впливає на легітимність влади та національну стійкість. Ключовими суб'єктами інституційного забезпечення у цій сфері є Український інститут національної пам'яті [1; 2], який відповідає за проведення досліджень історичних подій, популяризацію правдивих знань про минуле, підтримку меморіальних проєктів, організацію освітніх програм та конференцій, а також протидію фальсифікаціям історичних фактів. Важливою є діяльність Міністерства культури та інформаційної політики України [3], що розробляє та координує державну політику у сфері культури, впроваджує національно-патріотичні програми, проводить інформаційно-просвітницькі кампанії та контролює їх реалізацію на місцях. Свій внесок робить і Державна архівна служба [4], яка забезпечує збір, упорядкування, збереження та відкритий доступ до архівних документів, що мають ключове значення для формування політики пам'яті. На місцевому рівні органи місцевого самоврядування організовують локальні меморіальні заходи, підтримують культурно-освітні проєкти, популяризують історичну пам'ять серед громади та сприяють співпраці з національними й міжнародними інституціями.

Серед основних інструментів публічного управління можна виділити нормативно-правові акти, такі як Закони України «Про

правовий статус борців за незалежність та про засудження тоталітарних режимів» [5], державні програми національно-патріотичного виховання [6; 7], інформаційно-просвітницькі кампанії, цифрові архіви та бази даних, а також партнерство з громадськими та міжнародними організаціями. Ці інструменти дозволяють забезпечити системність, достовірність та ефективну передачу історичної пам'яті наступним поколінням, а також формують у молоді критичне мислення та історичну свідомість.

Головними викликами у сфері публічного управління пам'яттю є дезінформація, фрагментарність міжвідомчої взаємодії, нестача ресурсів для підтримки проєктів, а також інформаційне перевантаження молоді. Для подолання цих проблем необхідне впровадження системної стратегії пам'яті, інтеграція цифрових технологій, розвиток освітніх і наукових ініціатив, підтримка волонтерських рухів і міжнародного партнерства. Крім того, важливо стимулювати співпрацю між державними та громадськими організаціями для забезпечення комплексного підходу до збереження історичної пам'яті та формування колективної історичної свідомості.

Висновки. Публічне управління виступає гарантом достовірності, системності та спадкоємності історичної пам'яті. Ефективна політика пам'яті зміцнює національну ідентичність, протидіє зовнішнім загрозам, формує свідомого громадянина та сприяє стійкості держави. Збереження історичної пам'яті є не лише культурним, а й стратегічним завданням, що визначає майбутнє України та забезпечує її національну безпеку.

Перелік посилань:

1. Постанова Кабінету Міністрів України № 385 «Про утворення Українського інституту національної пам'яті» [Електронний ресурс] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/385-2014-p>
2. Офіційний сайт Українського інституту національної пам'яті. Цифрові архіви [Електронний ресурс]. URL: <https://memory.gov.ua/digital-archives>
3. Офіційний сайт Міністерства культури та інформаційної політики України [Електронний ресурс] URL: <https://mkp.gov.ua>
4. Офіційний сайт Державної архівної служби України [Електронний ресурс] URL: <http://archives.gov.ua>
5. Закон України «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті» [Електронний ресурс] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/314-19>
6. Постанова КМУ «Про затвердження Державної цільової соціальної програми національно-патріотичного виховання на період до 2025 року та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України», від 30 червня 2021 р. № 673. [Електронний ресурс] URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnoyi-cilovoyi-socialnoyi-programi-nacionalno-patriotichnogo-vihovannya-na-period-do-2025-roku-ta-vnesennya-zmin-do-deyakihi-i300621-673>
7. Стратегія національно-патріотичного виховання на 2025 рік [Електронний ресурс] URL: <https://www.president.gov.ua/documents/strategiya-2025>

Петро Кухарчук,

к. держ. упр., доцент,

Комунальний заклад вищої освіти

«Вінницька академія безперервної освіти»

e-mail: kpmkpma@gmail.com

Проблеми функціонування органів державної влади в умовах воєнного стану

Однією з найактуальніших проблем сучасності для України є організація належного функціонування органів державної влади в умовах воєнного стану. Стан війни випробовує стійкість державних інститутів, вимагає оперативного реагування на виклики та загрози, ефективного управління ресурсами, а також дотримання прав і свобод громадян у виняткових обставинах [1, с. 35]. Основні проблеми функціонування органів державної влади у таких умовах можна систематизувати за такими напрямками:

1. Нормативно-правове забезпечення.

Упровадження воєнного стану потребує чіткої та зрозумілої нормативно-правової бази, яка регламентує як особливості діяльності органів влади, так і обмеження прав громадян. В українському законодавстві існують певні суперечності та прогалини щодо реалій сучасної гібридної війни та необхідності оперативного прийняття рішень [2, с. 42-43]. Відсутність належного врегулювання призводить до дублювання функцій, розмиття відповідальності, а також зростання бюрократичного навантаження.

2. Централізація управління та координація дій.

Воєнний стан передбачає зміщення балансу в бік централізації повноважень, що часто викликає проблеми у взаємодії органів

різних рівнів. Спостерігається збільшення повноважень військових адміністрацій порівняно з органами місцевого самоврядування; це ускладнює процес прийняття рішень на місцях та гальмує реалізацію політики на територіях, де відбуваються активні бойові дії [3, с. 71].

3. Кадрові питання та мобільність державної служби.

Великою проблемою є дефіцит висококваліфікованих кадрів через евакуацію, призов на військову службу, тимчасову втрату працездатності працівників органів державної влади. Крім того, виникає необхідність швидко формувати нові управлінські команди, адаптувати державних службовців до роботи у кризових умовах [4, с. 111-112].

4. Інформаційна безпека та комунікація з населенням.

Органи державної влади в умовах війни стають мішенню інформаційних атак, кібератак та дезінформації. Надійний, прозорий і оперативний обмін інформацією є визначальним для забезпечення довіри громадян до державних інституцій та ефективного управління надзвичайними ситуаціями [5, с. 88].

5. Дотримання прав і свобод громадян.

Обмеження конституційних прав у період воєнного стану допускаються, але винятково в обсягах, що необхідні задля безпеки держави. Проблемою залишається забезпечення балансу між безпекою й фундаментальними правами, уникнення зловживань із боку представників влади, запобігання сваволі [6, с. 23].

6. Забезпечення матеріально-технічної бази та ресурсного потенціалу.

Логістика, бюджет, доступ до стратегічної інфраструктури часто опиняються під загрозою під час бойових дій. Органи влади повинні демонструвати гнучкість у використанні та перерозподілі

ресурсів, забезпечувати безперервність критичних функцій [1, с. 37].

7. Антикризове управління та прийняття рішень.

В умовах постійної загрози, дефіциту часу та інформації, ключового значення набувають швидкість і обґрунтованість управлінських рішень. Виявляється недостатній рівень системності у ризик-менеджменті та прогнозуванні наслідків прийнятих рішень [3, с. 74].

Проблеми функціонування органів державної влади у воєнний час тісно пов'язані з викликами безпеки, політико-правовій стабільності, функціональної доцільності, комунікації та забезпечення прав громадян. Для їх подолання необхідна імплементація європейських стандартів управління, удосконалення законодавства, підвищення професійної підготовки кадрів та формування культури кризового управління на усіх рівнях державної влади.

У сучасних умовах агресії проти України особливої актуальності набуває проблема ефективного функціонування органів державної влади під час воєнного стану. Основною перепорою є оперативна трансформація інституційних механізмів управління для забезпечення безперервності державної влади, реалізації рішень щодо національної безпеки та захисту населення. Значну увагу необхідно приділяти правовому врегулюванню дій органів влади, взаємодії центральних та місцевих органів, а також оптимізації розподілу ресурсів у надзвичайних умовах.

Дослідження свідчать, що існуюча система державного управління в кризовий період змушена долати такі проблеми, як недостатня координація між органами влади, ризик дублювання функцій, а також дефіцит інформаційної безпеки [7, с. 158–160].

Вирішення зазначених проблем можливе шляхом прийняття гнучких управлінських рішень, підвищення компетентності державних службовців та впровадження сучасних технологічних рішень для захисту інформації.

Загалом, підвищення стійкості органів державної влади у воєнний час визначає рівень національної безпеки й ефективність захисту громадян, що підкреслює необхідність постійного удосконалення механізмів державного управління.

Перелік посилань:

1. Мельник М.І. Організація державної влади в умовах надзвичайного стану // Право України. 2022. №4. С. 34-39.
2. Кравченко В.В. Законодавче забезпечення діяльності державних органів під час війни // Вісник Національної академії правових наук України. 2023. №2. С. 41-46.
3. Данильчук О.С. Управління в умовах воєнного стану: проблеми та шляхи вирішення // Державне управління: теорія та практика. 2022. №3. С. 70-77.
4. Петренко І.І. Публічна служба та кадрова політика під час війни // Юридична наука. 2023. №1. С. 110-114.
5. Тищенко С.Л. Інформаційна безпека органів державної влади у кризових ситуаціях // Інформаційна безпека України. 2023. №2. С. 85-91.
6. Кіриченко А.О. Права людини в умовах воєнного стану: національні особливості // Права людини. 2022. №3. С. 22-27.
7. Кульчицький С.В. Проблеми функціонування державної влади України в умовах воєнного стану // Держуправління: удосконалення і розвиток. 2023. №2. С. 158–160.

Вадим Кушніков,

аспірант,

Національний аерокосмічний університет

«Харківський авіаційний інститут»,

Харків, Україна

e-mail: vadmush81@gmail.com

**Проблеми та перспективи публічного управління щодо
забезпечення інформаційної безпеки під час повномасштабного
російського вторгнення та у повоєнний період**

У сучасній дійсності повномасштабного російського вторгнення особливої актуальності набуває створення діалогу держави та громадянського суспільства, у зв'язку з чим намітилося прагнення перевести низку рішень у громадську сферу. Виходячи з цього, стратегія комунікацій суспільства та держави має ґрунтуватися на принципово новому понятті – взаємодії. І держава як політичний інститут демократичного суспільства має прагнути знайти такий спосіб управління, при якому об'єкт і суб'єкт управління не були б антагоністично розділені, а виступали б як взаємозалежні суб'єкти суспільних відносин. Крім того, громадянське суспільство, що сформується у повоєнний період, формується, зі свого боку, також намагатиметься збільшити свої прерогативи за рахунок різних інститутів регулювання і відчуватиме потребу в ефективних технологіях взаємодії з державою та з різними групами громадськості – вітчизняної, міжнародної тощо [1; 2].

Таким чином, побудова в суспільстві «соціального діалогу» набуває критично важливого значення, оскільки збереження

балансу інтересів держави та суспільства – це потужний фактор стійкості демократичних інститутів, показник ступеня зрілості суспільства у реалізації не лише права на вираження думок, а й усього комплексу прав, свобод та обов'язків як в період повномасштабного російського вторгнення, так і у повоєнний період. Особливо це стосується традиційно закритої від суспільства системи забезпечення інформаційної безпеки, коли суспільство набуває доступу лише до директивно-нормативної частини процесу державного управління у цій сфері. Ще Е. Тоффлер справедливо зазначав, що зі зростанням кількості персональних комп'ютерів і «комп'ютерної озброєності» населення, що створює умови для прямого інформаційного контакту людей, скоротяться можливості для встановлення над ними централізованого контролю з боку держави. А ступінь розвитку, функціонування політичної комунікації та ефективність політичної влади у XXI ст. багато в чому залежатиме від прагнення влади до налагодження та розширення внутрішніх комунікаційних відносин. Кожен суб'єкт інформаційного процесу повинен мати відповідну правосвідомість, бути законослухняним, добре представляти наслідки своїх дій та міру відповідальності у разі порушення життєвих інтересів особистості, суспільства та держави. Держава має спиратися на суспільство. Це означає, передусім те, що політична діяльність у багатьох своїх проявах набуває характеру публічного дискурсу й у сфері інформаційної безпеки державні органи мають максимально ефективно здійснювати свою діяльність, й у громадському просторі. Інакше кажучи, сьогодні стало можливим формування політики інформаційної безпеки, побудованої на стратегії соціального партнерства та довіри. І з більшою ймовірністю нові темпи життя, пов'язані з прискоренням обміну інформацією, спонукають владні

структури швидше реагувати на зміни, що відбуваються, створювати все більш ефективні і гнучкі механізми управління, особливо в період повномасштабного російського вторгнення [2; 3].

Перелік посилань:

1. Панченко О. А. Інформаційна безпека в епоху турбулентності: державно-управлінський аспект. Київ : КВІЦ, 2020. 331 с.
2. Савосько Т. Особливості формування державної інформаційної політики. *Аспекти публічного управління*. 2024. № 12(1). С. 22–28.
3. Сілаєв В., Горінов П. Політика інформаційної безпеки в умовах цифрової трансформації України: виклики та шляхи попередження. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом*. Політичні науки та публічне управління. 2024. № 3(75). С. 81–87.

Катерина Нестеренко,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри Публічного управління та адміністрування,
Державний університет економіки і технологій
e-mail: nesterenko@kneu.dp.ua

Повоєнні перспективи розвитку органів місцевого самоврядування

Під час правового режиму воєнного стану органи місцевого самоврядування ні на день не припиняли своєї діяльності в Україні, при цьому адаптувались під змінену структуру, недостатнє фінансування, недосконале нормативне регулювання, що потребують системних змін з метою подолання впливу та наслідків воєнних дій на території України [1].

Територіальні громади в умовах війни продемонстрували та продовжують демонструвати ще більшу стійкість. Ситуація на фронті є динамічною та змінюється ледь не щодня, змінюється статус територіальних громад в державі. Через це кожна із таких територіальних громад змушена постати перед новими викликами та необхідністю подолання нових проблем.

На сьогодні регіональна політика здійснюється, зважаючи на умовний поділ території України на *три категорії* – *окуповані території, території, на яких ведуться бойові дії або які розташовані у прифронтовій зоні та інші території, де не ведуться бойові дії і які можна вважати відносно безпечними.*

Зазначимо, що попри війну, законотворча діяльність парламенту триває, в тому числі, щодо механізмів функціонування органів місцевого самоврядування. До останніх напрацювань

можна віднести окремі зміни щодо функціонування ОМС, відкритості їхньої діяльності, надання соціальних послуг органами місцевого самоврядування, розширення повноважень голів сільських, селищних, міських рад в сфері підтримки обороноздатності та забезпечення нагального функціонування громад [2].

По завершенні воєнного стану, активно працюватимуть місцеві органи державної влади та ОМС, оскільки вступають в силу чимало нововведень у законодавстві. Важливим елементом розвитку держави, тим більше в післявоєнний період, є підтримка державних інституцій.

Як свідчать дослідження, попри жахливі випробування війни, довіра українців до державних і соціальних інститутів тільки зростає. Територіальні громади та громадськість здатні брати активну і ефективну участь у прийнятті рішень щодо відбудови і здійснювати контроль за діяльністю владних структур, особливо в епоху цифровізації [3].

Фінансова допомога міжнародних донорів та гранти на реконструкцію зруйнованих об'єктів має залучатися на економічне зростання, а не заміщувати його. Запевнення лідируючих західних політиків дають чіткі сигнали про продовження підтримки України після закінчення воєнної агресії, однак наразі обсяги інвестицій та форми надання допомоги невідомі [4].

Подолання корупції, з якою навіть в період воєнного стану активно борються антикорупційні органи, є особливо важливим викликом нашої держави. Корупція продовжує залишатися внутрішнім ворогом в українському суспільстві навіть незалежно від значного впливу міжнародних інституцій на формування окремих державних органів, антикорупційних органів,

антикорупційного суду, інститутів громадянського суспільства. Відтак потрібна системна, цілеспрямована державна політика, яка була б спрямована на виконання усіх зобов'язань щодо антикорупційних реформ перед українським суспільством та Європейським Союзом, до якого прагне інтегруватися Україна.

Зрозуміло, що відновлення української економіки потребуватиме також величезної кількості трудових ресурсів, тому після закінчення війни існує вірогідність приїзду в Україну великої кількості працівників із країн, які розвиваються. Ефективна міграційна політика сприятиме зміцненню трудових ресурсів та ринку праці, адаптації та інтеграції трудових іммігрантів до українського суспільства, ефективному відновленню економічного потенціалу України.

Варто зазначити позитивну практику підтримки органами місцевого самоврядування різноманітних ініціатив громадських/волонтерських організацій, громадських проєктів, метою яких є всебічна підтримка життєдіяльності громад в умовах воєнного стану. Такими ініціативами є, наприклад, проєкт «Сади Перемоги», що спрямований на ефективне використання українцями та громадами доступних земельних ділянок і спрямування всіх ресурсів на вирощування різноманітних харчових продуктів задля недопущення продовольчої кризи в Україні. Також сюди варто віднести програму «Будуємо Україну Разом», за якою українські волонтери долучаються до відбудови зруйнованих чи пошкоджених від військових дій будівель [5].

Важливою нішею є також робота органів місцевого самоврядування з містами чи регіонами-партнерами іноземних держав, що полягає не лише в отриманні гуманітарної допомоги, вирішенні питань міграції українців чи участі в міжнародних

конференціях, форумах, що сприяють наданню військової допомоги Україні, залученню коштів міжнародної фінансової підтримки як на національному, так і регіональному рівнях. Робота в цьому напрямку є надзвичайно важливою сьогодні та, безумовно, буде такою ж після завершення воєнного стану.

Перелік посилань:

1. Ключковський Ю. Б., Венгер В. М. Правове регулювання місцевого самоврядування в Україні в умовах війни та передумови проведення місцевих виборів після припинення воєнного стану. Електронний архів Національного університету «Києво-Могилянська академія».

URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/items/1c55fa89-a17a-44b8-b482-c7fb1082808a>.

2. Про внесення змін до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» щодо забезпечення прозорості місцевого самоврядування : Закон України від 22.02.2024 р. № 3590-IX : станом на 15 трав. 2024 р.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3590-20#Text>

3. Ярмистий М. В. Місцеві органи влади в умовах воєнного стану: повноваження та співпраця військових адміністрацій з органами місцевого самоврядування. Буковинський вісник державної служби та місцевого самоврядування. URL: <http://buk-visnyk.cv.ua/misceve-samovryaduvannya/2059/> (дата звернення: 16.09.2025)

4. Потапенко В., Головка А., Валецький О. та ін. Вплив міграції на соціально-економічну ситуацію в Україні: Національний інститут стратегічних досліджень. URL:

[https://niss.gov.ua/sites/default/files/2023-](https://niss.gov.ua/sites/default/files/2023-01/ad_mihratsia_gotove_03_01_2023.pdf)

[01/ad_mihratsia_gotove_03_01_2023.pdf](https://niss.gov.ua/sites/default/files/2023-01/ad_mihratsia_gotove_03_01_2023.pdf) (дата звернення 14.09.2025)

5. Камардіна Ю.В., Чінчін К.І. Розвиток територіальних громад в умовах воєнного стану. Вісник Маріупольського державного університету.

URL: <https://visnyk.mu.edu.ua/index.php/pravo/article/view/46/45>

(дата звернення 15.09.2025)

Дар'я Овчаренко,

здобувачка вищої освіти,

спеціальність: «Міжнародні економічні відносини»,

Інститут економіки та бізнес-освіти,

Державний університет економіки і технологій

e-mail: darya12476@gmail.com

Ганна Пурій,

(науковий керівник),

к.е.н., доцент,

завідувачка кафедри

публічного управління та адміністрування,

Державний університет економіки і технологій

e-mail: puriy_av@duet.edu.ua

Миробудування та медіація: виклики та перспективи

Кожного дня з'являється дуже велика кількість конфліктів, трансформацій, криз та соціальних напружень на глобальних та локальних рівнях. І це вимагає від урядів, міжнародних спільнот шукати або оптимізувати певні підходи, щоб вже сьогодні та на далі забезпечити злагоду та стабільність, і саме тому тема миробудування та медіації є значущою, так як вони є одним із основних елементів, щоб зробити наступні кроки до врівноваженого життя, а також й поновити гармонію та майбутній розвиток.

Метою роботи є дослідження теперішніх потенціалів миробудування та медіацій, дослідити їх виклики та перспективи в передумовах їх зростання, основні моделі миробудування та медіації, окреслити основні виклики, що формуються перед

процесами та виявити рівень перспективи в умовах прогресивних конфліктів.

Миробудування є цілісний механізм, що спрямований на досягнення та стимулювання порозуміння. Він охоплює ініціативи, які спрямовані на ліквідацію основних джерел розбіжності та запобігання його відтворення. За словами Кофі Аннана, розбудова миру складається з «integrated actions undertaken after a conflict to consolidate peace and avoid renewed violence» [4]. Поняття позитивного миру було введено Йоханом Галтунгом у 1969 році: негативний мир - це «відсутність насильства», позитивний мир - це «наявність справедливості, рівності та співпраці». У підсумку, розбудова миру модифікує конфлікт на стійкі мирні відносини шляхом реформування, примирення та удосконалення системи інститутів.

І тому виникли дві основні системи поглядів: ліберальна розбудова миру та стійка розбудова миру. Ліберальний підхід, з теорії Іммануїла Канта у «Вічному мирі», де демократичні інститути та вільна ринкова економіка є передумовами для досягнення миру. У свою чергу, стійка розбудова миру, спроектована Джоном Полом Ледерахом [5], приділяє увагу на довгостроковому примиренні, інтеграційної участі та співпраці між багатьма залученими об'єктами. Сталий мир досягається не лише шляхом інституційних реформ, але й через соціальну трансформацію та тривалі відносини, засновані на довірі та справедливості.

Колективно ці підходи наголошують, що миробудування є як структурним, так і інтерактивним, пов'язуючи адміністративні реформи з соціальним реабілітацією для створення мирного співіснування [1].

Медіація - це процес, у якому безстороння особа (медіатор) сприяє результативному обговоренню конфлікту, допомагає сторонам ухвалити взаємовигідні рішення та досягти угоди. На первісному етапі важливо забезпечити довірчу середовище та почати обговорення з труднощів, які дозволяють досягти сприятливий результат. Комплексні проблеми часто розбивають на дрібні під труднощі, щоб уникнути неконструктивних дебатів.

Медіатор організовує консультації, розглядає факти, розділяє учасників і проблему, аналізувати всі перспективи та сприяє усвідомити подолання протиріччя. Успіх переговорів залежить від активної готовності сторін до угоди та готовності діяти конструктивно. Принципові переговори [6] базуються на п'яти принципах:

- 1) розмежовувати учасників і предмет переговорів;
- 2) зосереджуватися на інтересах, а не позиціях;
- 3) розробляти взаємовигідні варіанти;
- 4) ґрунтувати результати на об'єктивних нормах;
- 5) бути відкритими до аргументів іншої сторони.

Медіатор використовує активне слухання, уточнення, перефразування, резюмування та валідацію, забезпечує паритет сторін і структурує переговорний процес. Основною метою є організація вирішення спірних моментів, переведення суб'єктів від пошуку «винного» до пошуку спільних інтересів при збереженні нейтральності та довіри [2].

Для реалізації довгострокового миру, миробудування та посередництва відіграють основоположну роль, сприяючи комунікацію між сторонами конфлікту та зважання соціально-політичного урахування. Тим не менш, ефективність цих процесів

значно зводиться до низки викликів, які потребують глибокого та комплексного аналізу.

Створення миру та погодження на місцевому рівні виносять на розгляд значні можливості, але також стикаються з ключовими проблемами. Інтеграція ООН є стратегічно значущою для об'єднання національних і громадських зусиль, але залежить від природи суперечки, спроможності держави та способу залучення ООН. Можливості для місцевого посередництва варіюються залежно від характеристик конфлікту, таких як міжгромадських суперечки, боротьба між центром і периферією або політична інструменталізація на національному рівні, а також від часу та терміновості ООН надає матеріально-технічну підтримку та підтримку у розбудові потенціалу, діє як організатор і довірена третя сторона, а також сприяє зв'язкам на багатьох рівнях. Його присутність включає семінари, обговорення, грошову чи технічну забезпечення та посилення локальних проєктів. Водночас надмірна залежність від ресурсів ООН може послабити місцеву відповідальність і перенести роль ООН з посередника на керівника проєкту. Розбудова та підтримка місцевого ресурсу має остаточне значення. Довірені місцеві учасники, координація між структурами та партнерами ООН, а також всеохопні підходи, які залучають жінок, молодь і ізольовані групи, збільшують шанси на стійкі результати. Виклики містять культурні та операційні обмеження, значний вплив місії та політичну чутливість, яка може відобразитися на узгодження з національними стратегіями. Тим не менш, обмеження, принципи, гнучкі та контекстно-інформовані підходи концентрують увагу на місцевій власності, використовують існуючі структури та налагоджують відносини [3].

Регіональне медіаційне втручання створює можливості для зміцнення інфраструктури миру та підтримки національних миротворчих ініціатив. Воно цілеспрямоване моральними, гуманітарними та політичними цілями, передбачаючи зменшення насильства, збереження людських життів і комплексне вирішення локальних конфліктів для підтримки системних національних зусиль. Місцеві процеси можуть формувати центри стабільності, запобігати поширенню конфліктів і створювати систему для майбутнього вирішення проблем.

Цілеспрямоване залучення потребує першочергових завдань, визначених перебігом суперечок, посередницьким мандатом, ризиками, присутністю ООН, ресурсами та сталістю результатів. Лідери громад, жінки, молодіжні групи та НУО мають бути пріоритетними координаторами, а ООН надає підтримку, навчання та технічну допомогу. Всеохопність маргіналізованих груп і використання місцевих норм, підвищують авторитетність і стійкість процесів.

Проектування процесу має сприяти включенню громад, комунікацією з національною владою та створенню місцевих інституцій, таких як комітети моніторингу. Пристосування до культурного та політичного контексту, підтримка місцевої власності та розбудова потенціалу посилюють довгостроковий вплив місцевого посередництва. Залучення місцевих і національних зусиль, відкритість та підсилення існуючих механізмів є провідними для майбутнього розвитку миробудування та медіації [3].

Мирні ініціативи та медіація реалізують важливу роль в упорядкуванні зон протиріч. Основні проблеми передбачають у складності узгодження кроків, обмежених кількості ресурсів і

викликів залежності від міжнародної підтримки. Шляхи розвитку передбачають зміцнення місцевої залученості, об'єднання національних і місцевих ініціатив, а також романізацію стабільних інституцій для надання довготривалого миру.

Перелік посилань:

1. Saurabh. (2020). Unit 3: Theories of Peace-Building. Indira Gandhi National Open University:
URL: <https://egyankosh.ac.in/handle/123456789/63199>

2. Богдан Леко, Галина Чуйко. Медіація: Видання 2-ге, доповнене. — Київ: Затверджено Міністерством освіти і науки України як підручник для студентів вищих навчальних закладів (Лист №1/11 – 13293 від 15.08.2012 р.), 2012.

3. UN Department of Political and Peacebuilding Affairs, Mediation Support Unit (2020): UN Support to Local Mediation: Challenges and Opportunities,
URL: <https://peacemaker.un.org/sites/default/files/document/files/2022/08/un-support-local-mediationchallenges-and-opportunities1.pdf>

4. Challenging the Conventional: Making Post-Violence Reconciliation Succeed. Kofi Annan Foundation. 2018.
URL: https://www.kofiannanfoundation.org/wp-content/uploads/2018/11/25a06115-181102_kaf_reconciliation_report_web_v1.pdf

5. Ледерак Джон Пол. Розбудова миру. Стале примирення в розділених суспільствах. – К.: «Дух і літера», 2019.

6. Fisher, Roger; Ury, William (1981). Getting to Yes: Negotiating Agreement Without Giving In (1st ed.). Boston: Houghton

Mifflin.

URL: <https://www.rhetoricinstitute.edu.gr/wp-content/uploads/2017/09/fisher-getting-to-yes.pdf>

Анна Пантус,
здобувачка фахової передвищої освіти,
спеціальність: «Фінанси, банківська справа
та страхування»,
ВСП «Фаховий коледж економіки і технологій»
Державного університету економіки і технологій
e-mail: anutkapantus@gmail.com

Неля Переверзєва,
(науковий керівник),
викладач вищої категорії,
ВСП «Фаховий коледж економіки і технологій»
Державного університету економіки і технологій,
e-mail: perevierzieva@kfk.duet.edu.ua

Відбудова постопкупованих територій України: проблеми та перспективи функціонування органів місцевого самоврядування

Вступ. Збройна агресія російської федерації призвела до руйнування інфраструктури та демонтажу системи управління на значній частині території України [4]. Відновлення ефективного функціонування органів місцевого самоврядування (ОМС) є ключовим чинником реінтеграції звільнених регіонів і забезпечення національної стійкості.

Мета дослідження. Проаналізувати основні проблеми функціонування ОМС у постопкупаційний період та визначити перспективні механізми їхнього відновлення.

1. Виклики та інституційна криза. Реінтеграція — найвагомійший виклик національній стійкості [3, с. 58]. Громади

стикаються з руйнуванням інфраструктури, замінованістю та зниженням економічної активності [4]. Інституційні проблеми: втрата спроможності громад та необхідність переходу до цивільного врядування [2]. Військові адміністрації частково перебирають повноваження ОМС [1], що вимагає чіткого розподілу функцій згідно з Європейською хартією.

2. Кадрова та фінансова спроможність. Інституційне відновлення ускладнене кадровим дефіцитом та верифікацією працівників [4]. Потрібне формування кадрового резерву. Критичною є фінансова спроможність. Необхідні особливі інструменти стимулювання економіки [4]:

Пільгові умови для підприємств (податки, мито).

"Замороження" кредитів для постраждалого бізнесу.

Надбавки працівникам соціальної сфери [4].

Потрібне посилення фінансової спроможності ОМС [2]. Відстоювання 64% ПДФО підтвердило стійкість ОМС [1].

3. Перспективи та євроінтеграція. Відновлення має відповідати вимогам кандидата на членство в ЄС [4]. Це передбачає гармонізацію законодавства та розбудову інституційної спроможності ОМС [2].

Ключові напрямки розвитку:

Прозорість: Відбудова з дотриманням принципів партисипативності та анти корупційності [1].

Стійкий розвиток: Визначення нових стратегічних орієнтирів [4] та впровадження енергетичної стійкості [1].

Субсидіарність: Функціонування ОМС на основі субсидіарності визнається найбільш ефективним механізмом для реінтеграції [3, с. 58].

Висновок. Відновлення ОМС – складний процес, ускладнений руйнуваннями, дефіцитом кадрів та розмежуванням повноважень. Успішна реінтеграція вимагає консолідації зусиль, спрямованої на прозорі фінансові механізми, економічні стимули та розбудову інституційної спроможності ОМС відповідно до європейських стандартів. Місцеве самоврядування, що діє на основі субсидіарності, залишається фундаментом розвитку України.

Перелік посилань:

1. Конференція «Стан місцевого самоврядування: виклики та перспективи». Асоціація міст України. 2024. 03 грудня. URL: <https://auc.org.ua/novyna/konferenciya-stan-miscevogo-samovryaduvannya-vyklyky-ta-perspektyvy-1> (Дата звернення: 17.10.2025).
2. Повідомлення про оприлюднення проекту Міністерства розвитку громад та територій України. Особливості реалізації Концепції реформування місцевого самоврядування.... URL: https://mindev.gov.ua/news/povidomlennia-pro-opryliudnennia-proiektu-ministerstva-rozvytku-hromad-ta-terytorii-ukrainy_260825 (Дата звернення: 17.10.2025).
3. Демиденко В. О. Роль місцевого самоврядування в реінтеграції деокупованих територій України. Аналітично-порівняльне правознавство. 2024. № 2. С. 58–61.
4. Відновлення та розвиток деокупованих територіальних громад: реальність та перспективи. Укрінформ. 2024. 01 березня. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3834546-vidnovlennia-ta-rozvitok-deokupovanih-teritorialnih-gromad-realnist-ta-perspektivi.html> (Дата звернення: 17.10.2025).

Олексій Петьков,
здобувач фахової передвищої освіти,
спеціальність: «Електроенергетика,
електротехніка та електромеханіка»,
ВСП «Технологічний фаховий коледж
Державного університету економіки і технологій»
e-mail: alex.petkov3218@gmail.com

Світлана Куценко,
(науковий керівник),
викладач історії,
ВСП «Технологічний фаховий коледж
Державного університету економіки і технологій»
e-mail: 56s.v.k80@ gmail.com

Вплив воєнного стану на рівень народжуваності в Україні

Воєнний стан суттєво змінює демографічні процеси в Україні, особливо чутливим є рівень народжуваності. Першим демографічним ударом стає зростання смертності, еміграція населення та соціально-економічна нестабільність, що в сукупності призводять до скорочення народжуваності в країні.

Проте, слід зазначити, що до повномасштабного вторгнення Україна вже мала низький рівень народжуваності. Наприклад, у 2021 році в Україні коефіцієнт народжуваності становив 7,3 ‰ (на 1000 осіб), а смертності — 18,5 ‰, що свідчило про звужене відтворення населення [1]. Значне перевищення смертності над народжуваністю не забезпечує повноцінне відтворення населення. Отже, в Україні спостерігалось звужене (депопуляційне) відтворення, коли рівень смертності перевищував рівень

народжуваності, що призвело до скорочення чисельності населення.

Початок повномасштабної війни у лютому 2022 року прискорив негативні тенденції. За даними Державної служби статистики, база “Рух населення” показує стійке зменшення народжень навіть до 2022–2023 років [2]. Також Україна зазнала масової еміграції: за оцінками, населення країни скоротилося на 10 млн осіб (включно з внутрішніми переміщеними особами та виїздами за кордон) [3]. Через це значно знизилася чисельність жінок репродуктивного віку, що безпосередньо впливає на абсолютну кількість народжених.

Крім того, війна руйнує інфраструктуру охорони здоров'я, зокрема пологові будинки. Згідно з публікаціями, понад 80 пологових центрів зазнали пошкоджень чи перебувають під загрозою, що змушує вагітних переривати або відкладати народження дитини через небезпеку [4].

Страх, стрес, нестабільність доходів, втрати житла та загрози безпеки також ведуть до відкладення планування сім'ї. У регіонах, що були окуповані чи знаходяться поблизу лінії фронту, показники народжуваності впали більш ніж на 50 % у порівнянні з довоєнним періодом [5].

Рівень народжуваності в Україні стрімко знижувався з 2020 по 2023 рік, з 299,1 тис. дітей у 2020 до 187,4 тис. у 2023. У 2024 році показник склав 176,1 тис., а у першому півріччі 2025 року – 86 795 дітей. Загальний коефіцієнт народжуваності в країні впав нижче 1, що є антирекордом в історії України (рис. 1) [5].

Отже, можемо окреслити основні причини падіння народжуваності: введення воєнного стану суттєво вплинуло на демографічні показники; до повномасштабної війни в Україні

коефіцієнт народжуваності становив 1,16, а у 2024 р. - впав до 0,9 дитини на одну жінку, що є антирекордом; співвідношення смертності до народжуваності становить приблизно 3 до 1.

За оцінками [6], показник народжуваності стабільно знижується, а загальна демографічна ситуація залишається негативною, попри деякі регіональні показники зростання кількості новонароджених.

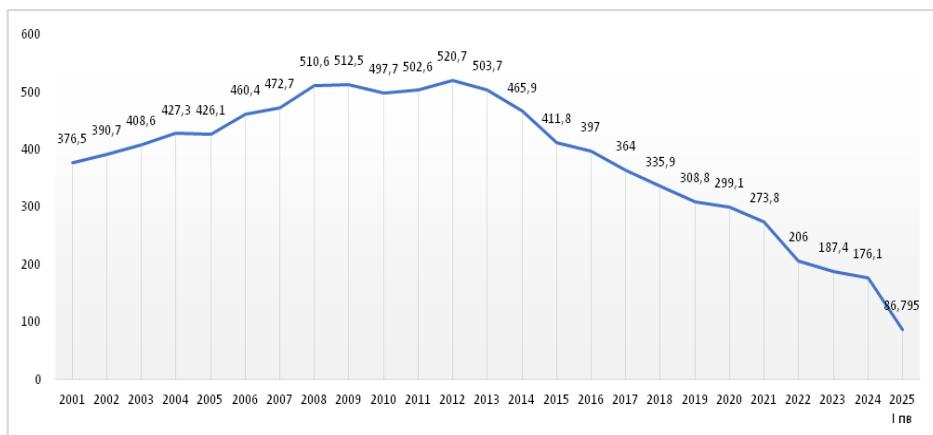

Рис. 1. Динаміка народжуваності в Україні за роками, тис. осіб [5]

Таким чином, вплив воєнного стану на народжуваність в Україні – це багатофакторне явище, яке включає низку факторів:

1) зменшення потенційного попиту на народження — зменшення кількості жінок у репродуктивному віці, еміграція, небажання народжувати в умовах війни;

2) порушення медичної інфраструктури та доступу до послуг охорони здоров'я;

3) географічна нерівномірність впливу — значні втрати в густонаселених або лінійних фронтових регіонах;

4) тривалий наслідок для країни — демографічні втрати знижують потенційний людський капітал, потенційне економічне зростання та потребують довгострокових заходів державної політики.

Для подолання негативного впливу війни на народжуваність можна запропонувати такі рекомендації: відновлення та реконструкція медичних, зокрема акушерсько-гінекологічних закладів, з пріоритетною увагою до постраждалих регіонів; надання стимулів та соціальної підтримки родинам у зонах відновлення (фінансова допомога, житло, гарантії безпеки); підтримка повернення внутрішньо переміщених осіб та діаспори через програми репатріації та стимулів підвищення рівня народжуваності; застосування мобільних медичних центрів для забезпечення доступу до медичних послуг у зоні ризику; посилення інформаційної роботи з тематики планування сім'ї, психологічної підтримки, репродуктивного здоров'я.

Перелік посилань:

1. Perelli-Harris B, Gerber T, Hilevych Y. Uncertainty and Fertility in Ukraine on the Eve of Russia's Full-Scale Invasion: The Impact of Armed Conflict and Economic Crisis. *Eur J Popul.* 2024 Sep 10;40(1):28. doi: 10.1007/s10680-024-09713-7. PMID: 39256254; PMCID: PMC11387573

2. Офіційний сайт Державної служби статистики: база “Рух населення”. 2024. URL: <https://stat.gov.ua/uk/datasets/chyselnist-ta-ptyrodnyy-rukhnaselennya>

3. Escritt Th. Ukraine's population has fallen by 10 million since Russia's invasion, UN says. 2024. Reuters. URL: <https://www.reuters.com/world/europe/ukraines-population-has-fallen-by-10-million-since-russias-invasion-un-says-2024-10-22/>

4. Russia is targeting us deliberately': how attacks on maternity hospitals fuelled a birth-rate crisis in Ukraine. 2025. The Guardian. URL: https://www.theguardian.com/world/2025/aug/21/russia-ukraine-war-childbirth-demographics-targeting-attacks-maternity-hospitals-kharkiv-sloviansk-khersonbirth-crisis?utm_source

5. Скільки людей народжується і помирає в Україні. 2025. Слово і діло. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2025/05/13/infografika/suspilstvo/skilky-lyudej-narodzhuyetsya-pomyraye-ukrayini>

6. Марущак О. Демографічна криза в Україні: чи є дно та яким буде населення 2041 року. 2025. ТСН. URL: https://tsn.ua/exclusive/demohrafichna-kryza-v-ukrayini-chy-ye-dno-ta-iakym-bude-naselennia-u-2041-rotsi-2832296.html?utm_source

Кузьма Позичанюк,

здобувач вищої освіти

третього (освітньо-наукового) рівня,

Комунального закладу вищої освіти

«Вінницька академія безперервної освіти»,

e-mail: kuzma.pozychaniuk@gmail.com

Геннадій Мазур,

доктор економічних наук, професор,

Комунального закладу вищої освіти

«Вінницька академія безперервної освіти»,

e-mail: gennadijmazur@ukr.net

Функціонування органів державної влади на звільнених територіях у впровадження концепції сталого розвитку

Після звільнення територій України від тимчасової окупації перед державою постають складні завдання відновлення функціонування органів державної влади, забезпечення правопорядку, соціально-економічного відновлення, інтеграції постраждалих громад у правовий, адміністративний і суспільний простір країни [1, с. 15–18]. У цьому контексті особливої ваги набуває концепція сталого розвитку, що є інтегративною рамкою для формування довгострокових політик у сфері економічного зростання, соціальної згуртованості та охорони довкілля.

Функціонування органів державної влади на звільнених територіях має ґрунтуватися на принципах верховенства права, прозорості діяльності, інклюзивності управління, а також партнерства між державою, місцевими громадами і міжнародними організаціями. Одним із ключових інституційних чинників

успішної реінтеграції є забезпечення координації між центральними і місцевими органами влади [2, с. 64]. Важливим є адаптація нормативно-правової бази до умов перехідного періоду, що враховує потреби населення, масштаби руйнувань інфраструктури, проблеми безпеки та відновлення екологічної рівноваги.

Згідно з цілями сталого розвитку, окресленими ООН до 2030 року [3], органи державної влади мають забезпечувати такі фундаментальні напрями діяльності на звільнених територіях:

1. *Відновлення та модернізація інфраструктури* із застосуванням енергоефективних і екологічно нешкідливих технологій, що забезпечує довготривалу стійкість соціально-економічної системи [4, с. 33].

2. *Сприяння соціальній інтеграції*, включаючи реабілітацію постраждалих громад, забезпечення доступу до якісної освіти, охорони здоров'я, соціальних послуг та створення умов для повернення внутрішньо переміщених осіб [1, с. 21].

3. *Зміцнення демократичних інститутів та місцевого самоврядування* через забезпечення участі громадян у прийнятті рішень, відкритість бюджетного процесу, розвиток громадянського суспільства [2, с. 65].

4. *Розвиток партнерств для сталого розвитку* із залученням донорської допомоги, міжнародної експертизи та інвестицій у реконструкцію та інноваційні ініціативи.

Впровадження принципів сталого розвитку на звільнених територіях, потребує комплексного підходу до проблеми безпеки (зокрема, розмінування, боротьби з наслідками екологічних катастроф), розвитку людського капіталу (освітні та перепрофільовані програми для постраждалого населення), а також відновлення довіри до інституцій державної влади [3, с. 42; 4, с. 34].

З початком повномасштабної збройної агресії майже 3800 населених пунктів у 231 територіальній громаді 11 областей України - Донецькій, Луганській, Житомирській, Запорізькій, Київській, Миколаївській, Харківській, Херсонській, Чернігівській, Сумській та Одеській - зазнали тимчасової окупації. В тимчасово окупованих територіальних громадах була зруйнована державна система управління, припинено надання адміністративних та інших публічних послуг, здійснювалися спроби запровадити освітні програми держави-агресора, було заблоковано роботу українського теле- та радіомовлення [5].

У процесі функціонування органів державної влади надзвичайно актуальною є системна оцінка потреб територій у розрізі соціальної, економічної та екологічної складових, формування цільових програм розвитку із застосуванням інструментів стратегічного планування – таких, як Державна стратегія регіонального розвитку [5].

Досягнення цілей сталого розвитку на звільнених територіях можливе за умови синергії зусиль органів державної влади, місцевих громад та міжнародних партнерів. Поновлення владних інститутів у такому контексті має не лише відновлювати базові функції держави, а й сприяти створенню конкурентоспроможної, інклюзивної, безпечної соціальної системи. Перспектива сталого розвитку забезпечує не лише вирішення короткострокових завдань відновлення, а й закладає підґрунтя для довготермінової стійкості та процвітання звільнених територій України.

На нашу думку, основні виклики державотворення на звільнених від окупації територіях України, це є: відновлення державної інституційної спроможності, забезпечення громадської безпеки, організація ефективного місцевого самоврядування,

подолання наслідків інформаційної та ідеологічної дезорієнтації населення. Окрему увагу слід приділити налагодженню комунікації між органами влади та місцевими жителями, а також відбудові соціальної інфраструктури. Вирішення зазначених проблем, потребує комплексного підходу з залученням державних і недержавних інституцій та міжнародної підтримки.

Перелік посилань:

1. Стефанишина О. В. Реструктуризація державного управління на постконфліктних територіях: міжнародний досвід та українські реалії. // Публічне урядування. 2023. №4. С. 15–25.
2. Литвин В. М. Державна влада і місцеве самоврядування у відновленні постраждалих регіонів. // Вісник Національної академії державного управління. 2022. №1. С. 62–68.
3. United Nations. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. URL: <https://sdgs.un.org/2030agenda> (дата звернення: 22.10.2025).
4. Sustainable Recovery and Reconstruction in Ukraine. Policy Recommendations. World Bank Group. 2023. С. 30–36. URL: <https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/> (дата звернення 22.10.2025).
5. Державна стратегія регіонального розвитку на 2021–2027 роки. Затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2020 р. №695. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення 22.10.2025).

Сергій Пойда,

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри управління та адміністрування,
КЗВО «Вінницька академія безперервної освіти»
e-mail: serj.pojda@gmail.com

Олена Поважук,

старший викладач кафедри управління та адміністрування,
доктор філософії з публічного управління та адміністрування,
магістр з менеджменту організацій і адміністрування,
менеджер (управитель) організації,
КЗВО «Вінницька академія безперервної освіти»
e-mail: povazhuk.o@academia.vn.ua

Цифровізація як механізм функціонування органів державної влади на звільнених територіях

Цифровізація державного управління – це системний процес переосмислення функцій та процедур публічного адміністрування через використання інноваційних цифрових рішень та аналітичних технологій [1, с. 42]. Вона передбачає створення єдиного цифрового простору, в якому інтегровані ресурси центральних і місцевих органів виконавчої влади, а також суб'єктів місцевого самоврядування.

Згідно з концепцією «цифрової держави» (digital governance), інформаційні технології виступають не лише інструментом оптимізації процесів, а й новою моделлю взаємодії держави та громадянина, заснованою на відкритих даних, довірі та взаємній відповідальності [2, с. 115]. Методологічною базою для реалізації

цифровізації є принципи інтероперабельності, кібербезпеки, орієнтації на потреби користувача та інклюзивності.

Для звільнених територій ці принципи мають додаткове смислове наповнення, адже у таких регіонах спостерігається відсутність стабільних каналів комунікації, пошкодження телекомунікаційної інфраструктури, втрата державних реєстрів, а також проблеми з кадрами публічного управління. Отже, цифровізація на цих територіях повинна мати реабілітаційний та адаптаційний характер.

Одним із ключових напрямів державної політики України після деокупації регіонів є оперативне відновлення функцій місцевих органів виконавчої влади, зокрема через технологічні рішення, які забезпечують швидке відновлення цифрових сервісів, електронного документообігу та доступу населення до адміністративних послуг.

Застосування цифрових технологій у сфері управління на звільнених територіях дає можливість вирішити низку стратегічних завдань:

1. *Відновлення інформаційної інфраструктури* – створення тимчасових дата-центрів, використання хмарних технологій для збереження копій баз даних, які можуть бути швидко підключені після реінтеграції території [3, с. 76];

2. *Ідентифікація населення* – застосування електронної ідентифікації (ID.Gov.UA, Дія. Підпис) для перевірки документів і реєстраційних даних осіб, які перебували на окупованих територіях [4, с. 29];

3. *Електронне врядування та документообіг* – впровадження систем електронного управління документообігом

(СЕД), що забезпечують безперервність управлінських процесів навіть у випадку фізичної відсутності працівників на місцях;

4. *Інтеграція локальних громад* – за допомогою цифрових платформ створюються канали електронної взаємодії між місцевою владою, центральними структурами та громадянами.

Важливо зазначити, що цифровізація у таких умовах має не лише управлінське, а й гуманітарне значення: вона формує інформаційний простір, у якому громадяни звільнених територій відразу включаються у правове поле України, отримують доступ до сервісів, що підвищує рівень їхньої лояльності до держави [5, с. 218].

Державна політика цифрової трансформації реалізується на основі низки стратегічних документів: Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України (2018–2024); Стратегії цифрової трансформації України (2021–2027); Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України»; Державної стратегії регіонального розвитку до 2027 року.

Організаційно-координаційну роль у впровадженні цифровізації на звільнених територіях мають відігравати Міністерство цифрової трансформації, Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій, а також відповідні військові адміністрації. У межах цього процесу доцільно створювати *територіальні цифрові штаби*, відповідальні за оперативну координацію дій щодо відновлення цифрової інфраструктури, проведення аудиту інформаційних систем, створення реєстрів відновлення та контролю кіберзахисту [6, с. 64].

Впровадження принципів *дистанційного управління* дозволяє підтримувати функції державних установ у кризових умовах. Наприклад, використання платформ для відеоконференцій,

електронного голосування та віртуальних адміністративних офісів сприяє адаптації системи публічного управління до умов післявоєнного відновлення [7, с. 93].

Попри численні переваги, цифровізація на звільнених територіях супроводжується низкою ризиків, зокрема: *кіберзагрози* – ризик атак на інформаційні системи, втручання у роботу державних реєстрів; *проблеми з ідентифікацією осіб* через знищення або фальсифікацію документів під час окупації; *низький рівень цифрової грамотності населення*, що ускладнює використання електронних сервісів; *обмежені кадрові ресурси* – відтік спеціалістів ІТ-сфери з небезпечних регіонів; інфраструктурні обмеження: руйнування електромереж, відсутність стабільного інтернет-з'єднання [8, с. 101].

З огляду на це, цифрова відбудова повинна здійснюватися поетапно, із пріоритетом забезпечення енергетичної незалежності інформаційних систем, посилення кіберзахисту та розвитку цифрової освіти для службовців і мешканців звільнених регіонів.

Необхідним елементом є створення механізмів громадського цифрового моніторингу, що дозволяють громадським організаціям і журналістам перевіряти ефективність використання бюджетних коштів під час реалізації цифрових проєктів [9, с. 56].

В умовах післявоєнного відновлення держава має створити *національну платформу цифрової реабілітації регіонів*, у межах якої буде інтегровано дані про стан інфраструктури, соціальні потреби, інвестиційні проєкти та кадровий потенціал. Важливим напрямом є розвиток *штучного інтелекту (ШІ)* для автоматизованої обробки даних про пошкодження об'єктів інфраструктури, надання соціальної допомоги та планування логістичних маршрутів для гуманітарних місій [10, с. 77].

Паралельно необхідно розбудовувати *електронні сервіси правосуддя та електронні реєстри власності*, що забезпечать правову визначеність і запобігатимуть шахрайству з майновими правами.

Цифровізація органів державної влади на звільнених територіях є стратегічним компонентом державної політики відновлення України. Вона виконує одночасно управлінську, економічну та соціальну функції, забезпечує безперервність процесів врядування, інтеграцію громад до цифрового простору держави, відновлення довіри до публічних інститутів.

Перелік посилань:

1. Руденко В. І. Цифрове врядування в Україні: концептуальні засади реалізації. К.: Наук. думка, 2020. 156 с.
2. Tapscott D. *Digital Governance and Future of Administration*. –Oxford: OUP, 2019. 234 p. URL: <https://hal.science/hal-04380300v1/document> (дата звернення 23.10.2025).
3. Шевченко О. М. Відновлення інформаційної інфраструктури на деокупованих територіях. Харків: Право, 2023. С. 76–84.
4. Міністерство цифрової трансформації України. Офіційний вебсайт. URL: <https://thedigital.gov.ua/> (дата звернення 23.10.2025).
5. Лавренчук Т. Г. Цифрова держава як чинник реінтеграції звільнених територій. Одеса: Астропринт, 2022. С. 215–226.
6. Білик В. О. Організаційні аспекти цифрового врядування. К.: НАДУ, 2021. С. 62–74.

7. UNDP Ukraine. *E-Governance in Crisis Regions: Technical Frameworks and Lessons Learned*. Kyiv, 2022. 108 p. URL: <https://e.surl.li/xnoyma> (дата звернення 23.10.2025).

8. Кравченко І. Ю. Ризики цифрової трансформації в умовах збройного конфлікту. // Державне управління: теорія та практика. 2023. №2. С. 96–103.

9. Transparency International Ukraine. *Відкриті дані та громадський контроль на звільнених територіях*. К., 2022. С. 53–61. URL: <https://ti-ukraine.org/en/> (дата звернення 23.10.2025).

10. European Commission. *Digital Recovery Framework for Post-Conflict Regions*. – Brussels, 2023. – p. 75–80. URL: https://commission.europa.eu/index_en (дата звернення 23.10.2025).

Олена Поступна,

професор кафедри публічного управління та адміністрування,
доктор наук з державного управління, професор,
Державний університет економіки і технологій
(Кривий Ріг – Харків, Україна)

ORCID: 0000-0002-0622-0966

e-mail: postupna@duet.edu.ua

Микола Полянський,

здобувач вищої освіти,
спеціальність: «Туризм та рекреація»,
Національний університет цивільного захисту України
(Черкаси – Харків, Україна)

ORCID: 0000-0001-5317-6876

e-mail: polianskyi.mykola_2022b@nuczu.edu.ua

Волонтерський туризм як інструмент «м'якої сили» у контексті українського питання

Попри зростання ролі волонтерського туризму як інструменту «м'якої сили» у формуванні позитивного іміджу України на міжнародній арені, недостатньо вивченим залишається комплексний вплив цього явища на міжнародну політику та українське питання. Хоча очевидні практичні результати (відновлення інфраструктури, гуманітарна допомога), глибинні соціокультурні та політичні наслідки волонтерського туризму не отримали належної уваги. У сучасних наукових працях рідко аналізується, як безпосередній досвід іноземних волонтерів в Україні впливає на їхнє розуміння збройного конфлікту, а також як ці індивідуальні історії трансформуються в колективну думку,

здатну впливати на зовнішньополітичні рішення їхніх урядів.

Таким чином, відсутність системного аналізу перешкоджає повноцінному використанню волонтерського туризму як стратегічного інструменту просування національних інтересів України та ефективної протидії російській пропаганді.

З точки зору України, волонтерський туризм – це не просто короткострокова допомога, а й потужний інструмент «м'якої сили», що формує позитивний імідж країни. Це явище дозволяє іноземцям отримати особистий, емоційно насичений досвід, який часто суперечить стереотипному уявленню про країну як суто конфліктну зону, що поширюється в міжнародних медіа. Цей механізм впливу працює через особисті історії замість узагальнень. Коли волонтер повертається додому, він розповідає про реальних людей, їхню гостинність, стійкість та прагнення до свободи. Ці історії, що транслюються через соціальні мережі, блоги та особисте спілкування, мають набагато більшу вагу, ніж офіційні прес-релізи чи новинні репортажі. Крім того, цей особистий досвід сприяє руйнуванню стереотипів. Іноземні волонтери стають свідками того, що Україна – це не лише війна. Вони бачать багату культуру, архітектурні пам'ятки, сучасні міста, працьовитих людей. Цей досвід допомагає руйнувати міфи, що поширює російська пропаганда, і формує уявлення про Україну як про європейську державу, що бореться за цивілізаційні цінності. Кінцевим результатом цієї трансформації є формування «адвокатів» України. Після повернення додому, волонтери часто стають активними прихильниками України, беруть участь у мітингах, проводять інформаційні кампанії та тиснуть на уряди своїх країн для надання більшої підтримки. Вони діють як неофіційні «амбасадори», сприяючи зміцненню міжнародної солідарності.

Роль «адвокатів» має конкретні та вагомі приклади впливу. Звіти іноземних волонтерів, які допомагали в м. Бучі та Ірпені, привернули увагу світової спільноти до злочинів, скоєних російськими військами. Їхні свідчення стали важливим доповненням до офіційних розслідувань. Цей вплив посилюється через соціальні мережі, які наповнені особистими історіями волонтерів, які показують, як вони відбудовують зруйновані будинки, спілкуються з місцевими жителями та відкривають для себе українську культуру. Ці історії надихають інших і формують позитивне уявлення про Україну.

Таким чином, волонтерський туризм перетворює звичайних іноземців на важливих учасників інформаційної боротьби та дипломатії, які своєю особистою присутністю та діяльністю змінюють сприйняття України у світі.

Варто відмітити, що волонтери-іноземці, які приїжджають до України, стають не просто помічниками, а й безпосередніми учасниками інформаційної боротьби. Їхня роль у руйнуванні стереотипів та донесенні правдивої інформації є надзвичайно важливою, оскільки вони мають унікальну можливість бачити події зсередини, а не через призму упереджених медіа чи пропаганди. Цей механізм працює через особисті свідчення та емоційний зв'язок. Волонтери не просто звітують про факти, вони діляться власними емоціями та переживаннями. Їхні розповіді про спілкування з українцями, допомогу в лікарнях, відбудову зруйнованих будинків створюють сильний емоційний зв'язок з аудиторією. Це набагато ефективніше, ніж сухі цифри чи офіційні заяви, адже люди схильні довіряти особистим історіям.

Крім того, важливою складовою цього процесу є візуальна документація. За допомогою фотографій та відео, що вони

публікують у соціальних мережах, волонтери надають світовій спільноті «живі» докази подій. Вони показують зруйновані міста, але також і людей, які їх відбудовують, дітей, що посміхаються попри все, та воїнів, що захищають свою землю. Це візуальне свідчення стає потужним інструментом у протидії фейкам, що поширюються, та, у свою чергу, безпосередньо сприяють гуманізації конфлікту. Пропаганда часто намагається дегуманізувати українців, представляючи їх як «нацистів» або «агресорів». Волонтери, працюючи пліч-о-пліч з українцями, бачать реальних людей – вчителів, лікарів, пенсіонерів, студентів. Їхні розповіді про мужність та стійкість цих людей допомагають гуманізувати конфлікт в очах міжнародної спільноти та формують більш співчутливе ставлення до України.

Водночас, присутність волонтерів-іноземців в Україні дає змогу для безпосереднього спростування пропаганди. Працюючи на місцях, волонтери часто стикаються з наслідками обстрілів, які російські політики та ЗМІ називають «фейками». Коли волонтер публікує фотографії зруйнованої школи, яку він допомагає відбудовувати, він безпосередньо спростовує наратив про «визволення» і демонструє реальні наслідки війни.

Отже, волонтери-іноземці стають потужними «інформаційними агентами», які завдяки своєму особистому досвіду та щирим розповідям ефективно руйнують негативні стереотипи та допомагають світові побачити справжнє обличчя України та її народу.

Значну роль у волонтерському туризмі відіграють неурядові організації (далі – НУО), які забезпечують ефективність та масштабність цього виду туризму в Україні. Вони виступають як координатори, логістичні центри та фінансові посередники, що

дозволяє організувати допомогу на системному рівні, а не лише як окремі ініціативи [4].

Ключовим аспектом їхньої роботи є координація та логістика. НУО створюють платформи та мережі, які з'єднують іноземних волонтерів з потребами на місцях. Вони допомагають у вирішенні питань з транспортуванням, проживанням, харчуванням та безпекою. Завдяки їхній структурі, волонтери можуть швидко та безпечно потрапити туди, де їхня допомога найбільш потрібна, чи то на деокуповані території для відбудови, чи в медичні заклади.

На додаток до цього, НУО відіграють вирішальну роль у залученні ресурсів. Міжнародні та українські НУО, такі як «Повернись живим» [1], «Фонд Сергія Притули» [2], World Central Kitchen [5] або Doctors Without Borders [3], володіють значними ресурсами та досвідом. Вони залучають не лише фізичних волонтерів, а й фінансову підтримку, обладнання та експертів з різних країн. Це дозволяє реалізовувати масштабні проєкти, які були б неможливими для окремих волонтерів. Така організованість також поширюється на створення правового поля та безпеки. НУО допомагають волонтерам з оформленням необхідних документів, забезпечують юридичну підтримку та інформують про правила безпеки. Це особливо важливо в умовах війни, де волонтерська діяльність пов'язана з ризиками.

Крім того, важливою частиною діяльності НУО є інформаційна робота. Окрім залучення волонтерів, НУО активно працюють над інформуванням міжнародної спільноти про потреби України. Вони публікують звіти, створюють документальні фільми та проводять заходи, що сприяють збільшенню інтересу до волонтерської діяльності та залученню нових учасників.

Відтак, НУО перетворюють індивідуальні пориви організації

допомоги на скоординовану, ефективну систему, яка не лише допомагає Україні, а й створює платформу для міжнародного співробітництва та міжкультурного обміну.

Слід зазначити, що в Україні волонтерський туризм реалізується через безліч проєктів, які демонструють багатогранність допомоги. Ці проєкти можна розділити на три основні категорії:

- відновлення інфраструктури – проєкти з відбудови зруйнованих шкіл, лікарень та житлових будинків у деокупованих містах (зокрема, мм. Буча, Ірпінь, Бородянка та ін.). Волонтери допомагають розбирати завали, проводити ремонтні роботи, що значно прискорює повернення людей до нормального життя;

- допомога військовим – це може бути як фізична допомога (наприклад, плетіння маскувальних сіток), так і збір коштів на закупівлю необхідного обладнання (дрони, тепловізори, медикаменти тощо). Іноземні волонтери часто допомагають з логістикою, доставляючи гуманітарні вантажі безпосередньо на передову;

- допомога цивільному населенню – організація гарячого харчування для внутрішньо переміщених осіб, доставка продуктів та медикаментів у прифронтові зони, психологічна підтримка постраждалих від

- війни. Зокрема, багато іноземних медиків-волонтерів працюють у шпиталях, допомагаючи українським лікарям справлятися з величезним навантаженням.

Все нами зазначене, дозволяє стверджувати, що волонтерський туризм є потужним інструментом «м'якої сили» України, який ефективно руйнує негативні стереотипи та протидіє російській пропаганді. Через особисті свідчення та візуальну

документацію іноземні волонтери стають «адвокатами» України, що сприяє зміцненню міжнародної солідарності та залученню ресурсів. Ця діяльність, координована НУО, дозволяє надавати системну допомогу як військовим, так і цивільному населенню, що має життєво важливе значення для Української держави.

Перелік посилань:

1. Благодійний фонд «Повернись живим».
URL: <https://savelife.in.ua/>.
2. Благодійний фонд Сергія Притули.
URL: <https://prytulafoundation.org/>.
3. Doctors Without Borders.
URL: <https://www.doctorswithoutborders.org/>.
4. Postupna O., Polianskyi M. Mechanisms of interaction between public authorities, civil society, and international organizations during the Russian-Ukrainian war. Journal of Public Policy and Institutional Change in the Middle of Conflict. 2024. Vol. 1. Summer 2024. URL: <https://www.jcrs.uni-jena.de/jcrsmedia/5511/postupna-olena.pdf>.
5. World Central Kitchen. URL: <https://wck.org/>.

Олена Поступна,

професор кафедри публічного управління та адміністрування,
доктор наук з державного управління, професор,
Державний університет економіки і технології
(Кривий Ріг – Харків, Україна)

ORCID: 0000-0002-0622-0966

e-mail: postupna@duet.edu.ua

Євгеній Шоль,

здобувач вищої освіти,
спеціальність: «Публічне управління та адміністрування»,
Державний університет економіки і технології
(Кривий Ріг – Харків, Україна)

e-mail: shol_io_24755@kneu.dp.ua

**Комплексні програми підтримки ветеранського бізнесу як
каталізатор відновлення економічної самодостатності громад
на деокупованих територіях**

Україна стикається з масштабними викликами після деокупації територій, зокрема з необхідністю відновлення економічної та соціальної інфраструктури, що була значно зруйнована. Одним із ключових аспектів цього процесу є інтеграція ветеранів у цивільне життя та економіку. Багато ветеранів, що повертаються з фронту, мають унікальний досвід та навички, але часто стикаються з бар'єрами для самореалізації, такими як психологічні травми, відсутність стартового капіталу або незнання специфіки ведення бізнесу в умовах постконфліктного відновлення.

Проблема полягає в тому, що традиційні підходи до економічного відновлення та соціальної адаптації ветеранів є

недостатніми. Існуючі програми підтримки часто фрагментовані, несистемні та не враховують унікальних потреб ветеранів у деокупованих громадах. Це призводить до низки негативних наслідків: низького рівня підприємницької активності серед ветеранів, що не дозволяє повністю реалізувати їхній потенціал; відсутності стійких, локальних бізнес-моделей, які могли б стати основою для економічного зростання громад; соціального відчуження та психологічного дискомфорту ветеранів, які не відчують себе повноцінними учасниками відновлювальних процесів. У результаті, втрачається унікальна можливість не лише підтримати тих, хто захищав країну, але й використати їхній потенціал як рушійну силу для швидкого та ефективного економічного відновлення.

Таким чином, сучасні виклики, що пов'язані з відновленням деокупованих територій, обумовлюють гостру потребу в розробці та імплементації комплексних програм підтримки ветеранського бізнесу. Такі програми розглядаються не лише як механізм соціальної адаптації, а як каталізатор економічного відродження громад. З огляду на специфіку постконфліктного середовища, ці ініціативи повинні виходити за межі традиційної фінансової допомоги та функціонувати як цілісна екосистема.

Інтеграція ветеранів у локальні економічні мережі має забезпечуватися через системний підхід, що включає менторську підтримку, доступ до освітніх ресурсів, психологічну реабілітацію та сприяння налагодженню бізнес-зв'язків. Зазначені компоненти є фундаментальними для формування стійких і успішних підприємств, що здатні генерувати стабільний дохід і створювати нові робочі місця. Успіх ветеранських підприємств в умовах деокупованих територій безпосередньо залежить від комбінованого

застосування низки інструментів, кожен з яких виконує специфічну функцію. Застосування виключно одного інструменту є недостатнім і знижує загальну ефективність програм.

Слід зазначити, що на початковому етапі найбільш ефективним інструментом фінансової підтримки є гранти. В умовах зруйнованої інфраструктури та обмеженого доступу до банківського капіталу ветерани, як правило, стикаються з відсутністю стартових коштів. Грант, що є безповоротною цільовою допомогою, дозволяє подолати цей бар'єр. Його перевага полягає у відсутності боргових зобов'язань, що мінімізує фінансове навантаження та ризики для бізнесу в нестабільному середовищі. Це надає змогу придбати необхідне обладнання, сировину чи оплатити оренду без загрози виникнення кредиторської заборгованості. Однак, варто враховувати, що обсяг грантової підтримки зазвичай обмежений і не може забезпечити покриття довгострокових потреб підприємства. Отже, на початковому етапі розвитку ветеранського бізнесу, гранти є фундаментальною основою, забезпечуючи первинний капітал для старту. Проте, для досягнення сталого зростання та масштабування підприємств, необхідне задіяти низку інших, додаткових інструментів.

Ключовим додатковим інструментом на етапі, коли підприємство вже функціонує та генерує стабільний дохід, є пільгове кредитування. Завдяки низьким відсотковим ставкам і гнучким умовам повернення, такі кредити дозволяють ветеранам інвестувати у розширення бізнесу, проведення модернізації виробництва або запровадження диверсифікації асортимента без надмірного фінансового навантаження. Цей механізм також сприяє формуванню позитивної кредитної історії, що є надзвичайно важливим для майбутнього розвитку та доступу до ширшого

спектра фінансових ресурсів. Хоча пільгові кредити є ефективним інструментом для масштабування бізнесу, їх застосування на етапі стартапу є обмеженим через необхідність стабільного доходу для обслуговування боргових зобов'язань. Таким чином, пільгове кредитування вважається оптимальним для підприємств, що вже функціонують. Однак, для забезпечення комплексного розвитку ветеранського бізнесу необхідна інтеграція з іншими механізмами, що створюють цілісну екосистему підтримки.

Вкрай важливим компонентом у цьому процесі є менторство, оскільки фінансова підтримка сама по собі не гарантує успіху. Більшість ветеранів не мають достатнього досвіду в підприємницькій діяльності. Наставник (ментор), який є досвідченим підприємцем, може надати практичні поради, допомогти уникнути типових помилок, розробити бізнес-план та сприяти залученню клієнтів. Ефективність менторства полягає у забезпеченні ветеранів знаннями та навичками, необхідними для сталого розвитку бізнесу. Цей інструмент також сприяє формуванню соціальних зв'язків та інтеграції ветеранів у місцеву бізнес-спільноту. Однак, його застосування залежить від наявності кваліфікованих фахівців, що може бути проблемою в регіонах з обмеженою бізнес-інфраструктурою.

Ще одним потужним інструментом для забезпечення стабільного попиту на продукцію та послуги ветеранських підприємств є доступ до державних замовлень. В умовах деокупованих територій, де уряд є одним із найбільших споживачів товарів і послуг (наприклад, для відновлення інфраструктури, шкіл, лікарень), державні контракти можуть стати ключовим джерелом доходу для ветеранських підприємств. Це забезпечує підприємствам стабільність і гарантований дохід, що є надзвичайно

важливим в умовах невизначеності. Така стабільність дозволяє підприємствам планувати свою діяльність, наймати працівників та інвестувати у розвиток. Проте, процедури отримання державних замовлень часто є бюрократизованими, що створює перешкоди для малих підприємств. Це вимагає розробки спеціальних програм спрощення.

Таким чином, для повноцінного розвитку ветеранських підприємств необхідна синергія між різними інструментами, які у сукупності створюють цілісну екосистему підтримки. Найбільш ефективною стратегією є комплексний підхід, який послідовно поєднує грант на початковому етапі для подолання бар'єрів, метнорська програма для навчання та підтримки, пільгові кредити на етапі зростання для масштабування та доступ до державних замовлень для забезпечення стабільного попиту і фінансової стійкості. Такий підхід не обмежується лише фінансовою допомогою, а створює сприятливе середовище, в якому ветеранські підприємства можуть не лише вижити, але й процвітати, стаючи справжніми каталізаторами економічного відновлення на деокупованих територіях.

Слід наголосити, що в Україні функціонує низка комплексних програм підтримки ветеранського бізнесу, що реалізуються на державному рівні, а також за сприяння міжнародних партнерів та громадських організацій. Серед ключових ініціатив можна виділити державну грантову програму «Власна справа» та програми Українського ветеранського фонду (далі – УВФ). Однією з найбільш масштабних та ефективних державних ініціатив є програма «Власна справа», яка є компонентом проекту «єРобота». Програма реалізується через портал та застосунок «Дія» та спрямована на фінансове стимулювання створення і розвитку

бізнесу ветеранами та членами їхніх родин. Дана програма передбачає надання грантів у розмірі до 250 000 грн для створення одного робочого місця, та до 500 000 грн – для створення двох. Для ветеранів, які вже мають досвід підприємницької діяльності (ФОП понад 1 рік), передбачена можливість отримання гранту до 1 млн грн за умови співфінансування 70 % від загального бюджету проєкту та створення чотирьох робочих місць [2]. Основним механізмом реалізації програми є подача заявок, що здійснюється в онлайн-форматі через платформу «Дія». Крім безпосереднього фінансування, програма також надає доступ до консультаційних та освітніх послуг, що сприяє підвищенню ефективності бізнес-проєктів.

УВФ, що діє при Міністерстві у справах ветеранів України, є ключовим гравцем у підтримці ветеранського підприємництва. Вони реалізують різні ініціативи, часто на конкурсній основі: програма «Варто» надає гранти на значні суми (від 500 тис. до 1 млн грн) для ветеранів, членів сімей загиблих Захисників та Захисниць України, які вже мають зареєстрований бізнес [3]; програма «Варто діяти» надає гранти на суму від 500 тис. до 1,5 млн грн, у пріоритеті проєкти, під час реалізації яких створюються додаткові робочі місця, тематика – різноманітна, за винятком заявок щодо підприємництва у сфері агро [1]; програма мікрофінансування – проєкт, що компенсує ветеранам та членам їхніх сімей витрати до 20 тис. грн на купівлю товарів, обладнання або послуг для ведення власної справи [4] тощо.

Окрім державних, є багато проєктів, що реалізуються за підтримки міжнародних організацій та українських НУО. Вони часто мають комплексний характер. Наприклад, під час впровадження ініціатив у співпраці з ЄС та Міжнародної організації

з міграції часто запускаються програми, які поєднують грантову підтримку з обов'язковою менторською підтримкою, психологічною допомогою та навчальними інтенсивами.

Отже, зазначені програми є прикладом системного підходу, який поєднує фінансову підтримку з наданням знань і навичок, необхідних для ведення успішного бізнесу в умовах постконфліктного відновлення. Вони демонструють перехід від простого надання грошей до створення екосистеми підтримки, що включає різноманітні інструменти, що є дуже важливим для довгострокового успіху ветеранського бізнесу.

Перелік посилань:

1. «Варто діяти»: стартує конкурс грантів на підтримку ветеранського бізнесу. *Міністерство у справах ветеранів України*. URL: <https://mva.gov.ua/prescenter/category/86-novini/varto-diyati-startue-konkurs-grantiv-na-pidtrimku-veteranskogo-biznesu>.

2. Грант на власну справу. *Дія*. URL: <https://diia.gov.ua/services/grant-na-vlasnu-spravu>.

3. Переможці #Варто. *Український ветеранський фонд*. URL: <https://veteranfund.com.ua/contests/varto/>.

4. Програма мікрофінансування бізнесу ветеранів та членів їхніх родин. *Дія*. URL: <https://business.diia.gov.ua/news/prohrama-mikrofinansuvannia-biznesu-veteraniv-ta-chleniv-ikhnikh-rodyn>.

Олена Поступна,

професор кафедри публічного управління та адміністрування,
доктор наук з державного управління, професор,
Державний університет економіки і технології
(Кривий Ріг – Харків, Україна)
ORCID: 0000-0002-0622-0966
e-mail: postupna@duet.edu.ua

Smart-управління для стійкого майбутнього: діджиталізація органів місцевого самоврядування на деокупованих територіях

Відновлення деокупованих територій є одним із найголовніших викликів для України. Цей процес передбачає не лише відбудову інфраструктури, а й відновлення ефективного державного управління, зокрема на місцевому рівні. У цьому контексті, діджиталізація органів місцевого самоврядування (далі – ОМС) стає ключовим інструментом для швидкої та ефективної відбудови, оскільки вона дозволяє:

- забезпечити прозорість та підзвітність у використанні ресурсів, що є вкрай важливим для залучення міжнародної допомоги та відновлення довіри населення;
- пришвидшити надання адміністративних послуг населенню, яке постраждало від бойових дій;
- підвищити ефективність роботи ОМС шляхом автоматизації рутинних процесів та покращення взаємодії між різними відомствами;
- залучити громадян до управління громадою, створивши ефективні механізми електронної демократії (зокрема, електронні петиції, консультації та ін.).

Відтак, застосування «smart-управління» дає змогу не просто відновити, а й модернізувати місцеві адміністрації, перетворивши їх на сучасні, гнучкі та орієнтовані на потреби громадян структури. Це створює міцну основу для стійкого розвитку громад і допомагає уникнути повернення до застарілих практик управління [3]. Щоб реалізувати цей потенціал, необхідно впроваджувати конкретні проєкти та ініціативи, що охоплюють ключові напрямки цифровізації, які можуть кардинально змінити процес відновлення.

Так, одним із важливих напрямків є розбудова ефективної моделі електронного урядування. Першочерговою задачею держави є створення адаптивних цифрових платформ, що включає в себе реєстрацію пошкодженого майна, оформлення соціальної допомоги та довідок для населення деокупованих територій. Важливо, щоб ці платформи були доступними через різні канали, включаючи мобільні застосунки та Центра надання адміністративних послуг (далі – ЦНАПи).

Слід зазначити, що ефективна модель електронного урядування в Україні вже не є просто концепцією, а перетворилася на ключовий інструмент для модернізації та відновлення країни. Центральною віссю цього процесу є державний портал «Дія» та однойменний мобільний застосунок [2]. Завдяки їхній інтеграції, Україна увійшла до числа світових лідерів у сфері е-урядування, посідаючи перші місця в рейтингах електронної участі.

Ці лідерські позиції були досягнуті, завдяки низці конкретних і значущих кроків. Серед головних досягнень, які кардинально змінили взаємодію громадян з державою, є, зокрема, цифровізація документів. На порталі та в застосунку «Дія» доступні цифрові аналоги паспортів, водійських посвідчень, студентських квитків та інших документів, які мають таку ж юридичну силу, як і їхні

паперові аналоги. Це значно спрощує життя громадян, зменшує бюрократію та усуває необхідність носити з собою фізичні документи.

Крім того, портал «Дія» пропонує понад 500 електронних послуг для громадян і бізнесу, що дозволяє отримувати послуги онлайн 24/7, включаючи: реєстрацію ФОП та ТОВ (подання декларацій та сплата податків; оформлення соціальних допомог (наприклад, «ЄМалятко»); реєстрацію пошкодженого майна через програму «ЄВідновлення», що є особливо актуальним для відновлення; заміну посвідчення водія тощо).

Слід зауважити, що система «Трембіта» забезпечує захищений обмін даними між державними реєстрами. Це усуває необхідність збирати довідки в різних установах і робить процес надання послуг прозорим.

Щодо відновлення та інтеграції електронного урядування, то в контексті відновлення деокупованих територій цифрові платформи «Дія» мають стати основним інструментом для швидкого надання адміністративних послуг населенню, що повертається. Планується розширення переліку послуг, включаючи повну автоматизацію процесів, пов'язаних з нерухомістю, будівництвом, а також впровадження нових механізмів електронного голосування та петицій, що посилять електронну демократію.

Україна продовжуватиме розвивати власну систему електронної ідентифікації «Дія ID», яка відповідатиме стандартам ЄС, що спростить інтеграцію з європейськими цифровими ринками. Це вдосконалення є частиною більш широкої стратегії, оскільки подальша цифровізація документообігу та внутрішніх комунікацій між державними органами дозволить створити єдину,

централізовану систему управління, що значно підвищить ефективність роботи влади.

Зрештою, впровадження цих інновацій дозволить Україні не лише відбудувати зруйновану інфраструктуру, а й створити найсучаснішу та найзручнішу цифрову державу, де громадяни зможуть легко взаємодіяти з владою, а державні сервіси стануть справді орієнтованими на людей.

Другим, не менш важливими напрямком процесу діджиталізації ОМС на деокупованих територіях є залучення та співпраця з громадянами.

Для ефективного та стійкого відновлення громад важливо залучати їхніх жителів до процесу прийняття рішень. Механізми електронної демократії (е-демократії) дозволяють створити відкритий діалог між владою та громадою, забезпечуючи прозорість та спільну відповідальність. Це не просто технологічна перевага, а життєво необхідний інструмент для формування довіри та зміцнення соціальних зв'язків, зруйнованих війною.

Серед найбільш дієвих інструментів е-демократії для відбудови можна відмітити: онлайн-опитування та голосування (використання цифрових платформ для проведення опитувань дозволяє швидко збирати думки тисяч людей щодо пріоритетів відновлення (наприклад, місцева влада може запустити онлайн-голосування, щоб визначити, чи слід спочатку відновити школу чи лікарню, або ж отримати зворотний зв'язок щодо проєктів благоустрою) [1]. Це забезпечує, що ресурси спрямовуються на те, що громада вважає найважливішим); електронні петиції (цей інструмент дає громадянам можливість ініціювати обговорення важливих для них питань. Якщо петиція набирає необхідну кількість голосів, місцева влада зобов'язана її розглянути. Це може

стосуватися як ініціативи щодо відновлення конкретного будинку, так і пропозицій щодо зміни адміністративних процедур); публічні консультації та форуми (цифрові платформи можуть слугувати майданчиком для публічних обговорень проєктів відбудови. Оприлюднення планів у відкритому доступі та проведення віртуальних круглих столів дозволяє всім зацікавленим сторонам (громадянам, бізнесу, експертам) вносити свої пропозиції та зауваження. Така прозорість мінімізує корупційні ризики та сприяє ухваленню найкращих рішень). В умовах відновлення ці інструменти набувають особливого значення, оскільки дозволяють зміцнити довіру до місцевого самоврядування, яка могла бути підірвана через війну та окупацію. Коли громадяни бачать, що їхні думки враховуються, вони відчують себе частиною процесу, що, у свою чергу, формує почуття спільної відповідальності за майбутнє громади. Це допомагає не лише відновити інфраструктуру, але й відродити соціальну єдність та стійкість, що є головною умовою для успішної відбудови.

I, нарешті, ще одним важливим напрямком є питання цифрової інфраструктури та кібербезпеки [4]. Відновлення деокупованих територій вимагає не лише відбудови фізичних споруд, а й створення надійної цифрової основи. В умовах, де мережі та сервери були знищені або скомпрометовані, питання цифрової інфраструктури та кібербезпеки стає пріоритетним.

Одним із найбільш ефективних рішень для досягнення цієї мети є використання хмарних технологій. Замість того, щоб відбудовувати фізичні дата-центри на місці, де вони можуть бути знову знищені, державні органи можуть перенести свої дані та сервіси у хмару. Це забезпечує надійне зберігання інформації,

постійний доступ до неї та можливість швидкого розгортання сервісів навіть за відсутності стаціонарної інфраструктури.

Саме тому не менш важливим є резервне копіювання. Створення географічно розподілених резервних копій (бекапів) означає, що дані зберігаються на серверах у кількох різних локаціях, що гарантує їх збереження навіть у випадку локальної катастрофи.

Поряд з цим, у короткостроковій перспективі, для швидкого відновлення зв'язку та доступу до сервісів, ключовою є мобільна інфраструктура. Для цього можуть використовуватися мобільні базові станції та супутниковий інтернет (наприклад, Starlink). Це дозволить надати базові послуги та відновити комунікації ще до того, як буде повністю відбудовано стаціонарну інфраструктуру.

Водночас, крім фізичного відновлення мереж, усе це відбувається в умовах підвищеного ризику. Тому, в умовах деокупованих територій, де зростає ризик кібератак, спрямованих на саботаж відновлення, забезпечення кібербезпеки має бути невід'ємною частиною процесу. Для цього, першочергово, необхідно сфокусуватися на захисті даних. Важливо впроваджувати надійні системи шифрування та багаторівневу автентифікацію, щоб убезпечити державні реєстри та особисті дані громадян від несанкціонованого доступу.

Окрім превентивних заходів, не менш важливим є забезпечення постійного моніторингу загроз. Створення спеціалізованих центрів, які відстежуватимуть потенційні кіберзагрози, дозволить оперативно реагувати на атаки та запобігати їм, створюючи динамічну систему захисту. Проте, жодна технологічна система не буде ефективною без належної підготовки персоналу. Тому проведення навчання державних службовців з

питань кібергігієни є дуже важливим, оскільки людський фактор часто є найслабшою ланкою в системі безпеки.

Отже, ефективна діджиталізація ОМС на деокупованих територіях, що базується на інтеграції «smart-управління», е-урядування та надійній кібербезпеці, є ключовим інструментом для швидкого відновлення, побудови довіри та створення стійких, орієнтованих на громадян громад.

Перелік посилань:

1. Бородін Є., Піскоха Н., Демошенко Г. Проблеми і переваги цифровізації місцевого самоврядування. *Аспекти публічного управління* : науковий журнал. 2021. Т. 9, № 4. С. 95-103. URL: <https://aspects.org.ua/index.php/journal/article/view/892/861>.

2. Дія. Цифрова держава. URL: <https://diia.gov.ua/>.

3. Поступна О. В., Торпан М. Ю. Діджиталізація як спосіб розвитку туристичного бізнесу. *Теорія і практика розвитку туризму: досвід, проблеми, інновації* : збірник матеріалів Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф., м. Харків, 21.02.2023 р. Харків: НУЦЗУ, 2023. С. 267-270.

4. Табачук А., Барабаш В. Електронне врядування і боротьба з корупцією: економічні переваги. *Економіка та суспільство*. 2024. № 62. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/4016/3946>.

Ганна Пурій,

к.е.н., доцент,

завідувач кафедри

публічного управління та адміністрування,

Державний університет економіки і технологій

e-mail: puriy_av@duet.edu.ua

Анастасія Лихолай,

здобувачка вищої освіти,

спеціальність: «Публічне управління та адміністрування»,

Державний університет економіки і технологій

e-mail: lykholai_ar_23215@kneu.dp.ua

Кіберсуверенітет України в умовах гібридної війни

Після повномасштабного вторгнення Росії в Україну кіберпростір став одним із ключових напрямів протистояння: кібератаки супроводжуються інформаційно-психологічними операціями й намагаються підірвати інституційну стійкість, інфраструктуру та суспільну довіру. У цих умовах концепція кіберсуверенітету - як право держави захищати свій цифровий простір, контролювати критичну інфраструктуру, забезпечувати відновлення даних і протидіяти фальсифікації історичної пам'яті — набуває критичного значення. Український досвід демонструє як серйозні загрози, так і практичні рішення, які можуть стати моделлю для інших держав, що стикаються з гібридними загрозами [1].

Метою дослідження є визначення поняття кіберсуверенітету у контексті сучасного конфлікту, окерслення сучасних механізмів протидії актам зовнішньої агресії та визначення напрямів

посилення кіберсуверенітету під час війни та в процесі післявоєнної відбудови.

Наразі Україна фіксує значне зростання кіберактивності рф. За даними «The Cyber Express» [2], кількість інцидентів зросла у 2024 році на десятки відсотків порівняно з попередніми періодами. При цьому частка критичних інцидентів дещо зменшилася завдяки підвищенню рівня реагування, але загальний тиск на інфраструктуру й державні реєстри залишився високим. Окремі масштабні кібератаки демонструють прагнення рф підірвати систему управління державою й наносити репутаційні втрати.

Окрім технічних атак, рф посилює інформаційно-психологічні операції, зокрема масивні кампанії дезінформації, застосування ІІІ для створення візуального й текстового фальш-контенту, цілеспрямовані наративи, що дискредитують дії України або намагаються заплутати міжнародну спільноту. Це створює додатковий виклик для збереження історичної правди та колективної пам'яті про війну. Україна відповідає через координацію з платформами, роботу центрів протидії дезінформації, міжнародну адвокацію та документування доказів воєнних злочинів [3].

Україна посилила багатосекторну координацію між відомствами (Мінцифра, СБУ/Кіберслужба, CERT-UA, Нацполіція, Міноборони, Центр протидії дезінформації при РНБО) і розгорнула практики як оборони, так і відновлення: оперативний моніторинг, резервне копіювання державних реєстрів, сегментація мереж, партнерство з приватним сектором та міжнародними донорами, застосування санкційних і правових механізмів. Документи з національного керування кібербезпекою висвітлюють необхідність

комплексного підходу: стратегічного планування, нормативно-правової бази, розвитку людського капіталу й технічних засобів [4].

Незважаючи на успіхи України в сфері кібербезпеки, залишаються слабкі місця: нестача кваліфікованих кадрів, вразливість ланцюгів постачання, залежність від низки іноземних технологій, неповна інтеграція між цивільним та військовим секторами у питаннях кіберзахисту, а також виклики правового реагування на транснаціональні атаки та інструменти авторитарних режимів у сфері інформаційного контролю [5].

На підставі аналізу міжнародних практик і звітів доцільно виокремити пріоритетні напрями політики посилення кіберсуверенітету України (рис. 1).

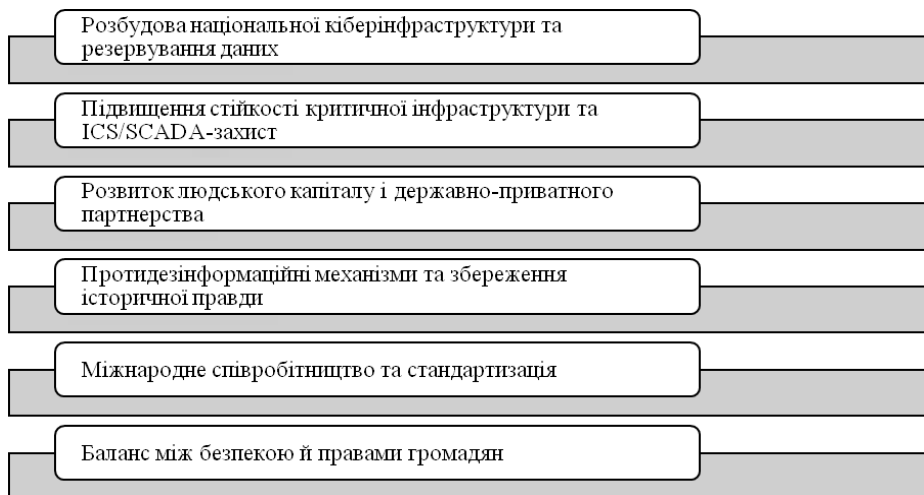

Рис. 1. Пріоритетні напрями політики посилення кіберсуверенітету України

Ефективність політики посилення кіберсуверенітету України визначається тим, наскільки комплексно поєднуються інституційні,

технологічні та соціальні заходи. В умовах гібридної війни будь-яка слабка ланка в цифровій сфері може призвести до критичних наслідків для державного управління, економіки та суспільної довіри. Саме тому ключовим завданням є створення стійкої національної кіберінфраструктури, яка забезпечує безперервність функціонування навіть у разі масштабних атак чи фізичних руйнувань. Масштабне резервування даних та розгортання географічно розподілених дата-центрів підвищують здатність держави відновлювати свої інформаційні ресурси та знижують ефективність кібератак, спрямованих на паралізацію управлінських процесів.

Не менш важливим є захист критичної інфраструктури, адже атаки на енергетичні системи, транспорт чи водопостачання мають не лише економічний, а й гуманітарний ефект. Впровадження найкращих практик захисту промислових систем, регулярні аудити вразливостей та підготовка операторів дозволяють знизити ймовірність руйнування життєво важливих сервісів. Приклади успішних атак на енергосистеми України у попередні роки підтверджують, що саме цей напрям є одним із найбільш критичних для забезпечення кіберсуверенітету.

Водночас ефективність цифрового захисту неможлива без інвестицій у людський капітал. Розвиток освітніх програм, перепідготовка фахівців, співпраця з міжнародними партнерами та приватним сектором створюють середовище, у якому кібербезпека стає спільною справою. Досвід доводить, що державно-приватне партнерство в Україні вже демонструє позитивні результати, особливо у сфері швидкого реагування на загрози та запровадження інноваційних рішень.

Окремим виміром кіберсуверенітету є протидія дезінформації та збереження історичної правди. Використання сучасних технологій, зокрема штучного інтелекту, дозволяє оперативно виявляти й нейтралізувати фейкові повідомлення, а також документувати факти війни, щоб запобігти їхній фальсифікації. Поєднання технологічних інструментів із освітніми програмами з медіаграмотності формує в суспільстві критичне мислення й зменшує вплив ворожих інформаційних кампаній.

Важливим фактором ефективності є міжнародне співробітництво. Україна отримує додаткові можливості для захисту свого кіберпростору завдяки участі у програмах НАТО та ЄС, а також у діяльності центрів колективної кібероборони. Обмін технічною інформацією, спільне вироблення стандартів і координація правової відповіді на атаки посилюють стійкість як окремої країни, так і міжнародної спільноти загалом.

Разом з тим, підвищення безпеки не повинно призводити до надмірних обмежень громадянських прав. Законодавчі ініціативи у сфері кіберзахисту мають поєднувати прозорість, захист приватності та свободи слова з дієвими механізмами протидії ворожим інформаційним кампаніям. Баланс між безпекою та правами громадян дозволяє зберегти довіру суспільства до державних інституцій, що є фундаментальною умовою для сталого кіберсуверенітету.

Таким чином, ефективність пріоритетних напрямів політики полягає у їхній взаємодоповнюваності: розвиток інфраструктури забезпечує технічну основу стійкості, підготовка кадрів формує людський потенціал, міжнародне співробітництво гарантує колективний захист, а збереження прав і протидія дезінформації забезпечують демократичний характер кіберсуверенітету. Це

комплексне поєднання дає Україні змогу протистояти гібридним викликам і водночас формувати нові стандарти захисту цифрового простору у світовому масштабі.

Отже, кіберсуверенітет у контексті війни - це не лише захист структур держави, а й збереження правдивого інформаційного наративу: архіви, хроніки, збережені цифрові свідчення повинні бути захищені й доступні як докази у міжнародних трибуналах та для майбутніх поколінь. Інструменти верифікації (blockchain-хешування, цифрові підписи, надійні резервні копії за кордоном у партнерстві з міжнародними інституціями) мають стати стандартом.

Кіберсуверенітет України - це багатовимірна стратегічна задача, що поєднує кібербезпеку, інформаційну політику, правове поле й міжнародну співпрацю. Український досвід демонструє, що навіть в умовах затяжної гібридної агресії можлива значна адаптація: від підвищення оперативних спроможностей CERT до кампаній протидії дезінформації та збереження цифрових доказів воєнних злочинів. Проте для сталого забезпечення кіберсуверенітету потрібна системна державна стратегія, інвестиції в людський капітал і тісне міжнародне партнерство. Реалізація перелічених заходів значно посилить здатність України не лише відбивати кібератаки, а й захищати історичну пам'ять, суспільний наратив і суверенітет у цифровому просторі.

Перелік посилань:

1. Кібероперації РФ: нові цілі, інструменти та групи. Аналітика хакерських атак проти України за 1 півріччя 2024 року. Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України.

URL: <https://docs.google.com/viewer?url=https://cip.gov.ua/services/cm/api/attachment/download?id=65897&embedded=true&a=bi>

2. Bagwe M. Ukraine Reports 48% Jump in Cyber Incidents in H2 2024, but 77% Drop in High-Severity Incidents. April 30, 2025. The Cyber Express. URL: https://thecyberexpress.com/cyber-incidents-in-h2-2024-ukraine/?utm_source

3. Russia using generative AI to ramp up disinformation, says Ukraine minister. By Reuters. October 16, 2024. URL: https://www.reuters.com/technology/artificial-intelligence/russia-using-generative-ai-ramp-up-disinformation-says-ukraine-minister-2024-10-16/?utm_source

4. Davydiuk A., Potii O. National Cybersecurity Governance: UKRAINE. Ukraine National Cybersecurity Governance Series. Tallinn, 2024. URL: https://ccdcoe.org/uploads/2024/08/National-Cybersecurity-Governance_Ukraine_Davydiuk_Potii_2024.pdf

5. The National Cyber Security Index. 2025. E-Governance Academy Foundation Company. URL: <https://ncsi.ega.ee/country/ua/>

Ольга Рябоконт,

перший проректор з науково-педагогічної роботи,
кандидат географічних наук, доцент,
КЗВО «Вінницька академія безперервної освіти»
e-mail: olya_riabokon1986@ukr.net

Публічне управління системою освіти на звільнених територіях

В умовах повномасштабної агресії російської федерації проти України система освіти постає однією з найчутливіших сфер, що зазнала значних руйнувань, втрат людського потенціалу та зміни соціокультурного середовища. Водночас, саме освіта є ключовою складовою формування суспільної стійкості, відновлення локальних громад і відродження довіри до державних інститутів. Відтак, постає комплексне завдання – побудова ефективної моделі публічного управління системою освіти на звільнених територіях, здатної забезпечити стале відновлення, доступність якісних освітніх послуг і соціальну інтеграцію постраждалого населення [1, с. 12].

Публічне управління системою освіти розглядається як сукупність рішень, процедур і механізмів, спрямованих на забезпечення суспільно значущих освітніх результатів шляхом взаємодії держави, громади та ринку [2, с. 34]. За класичними підходами, воно базується на принципах субсидіарності, прозорості, участі та підзвітності. Однак, для звільнених територій ці принципи набувають особливого сенсу, адже потребують адаптації до умов нестабільності, дефіциту ресурсів і втрати людського капіталу.

Методологічна основа дослідження спирається на системний підхід, що дозволяє розглядати освіту як динамічну підсистему суспільної безпеки та відновлення. Використано елементи ситуаційного аналізу, моделі «good governance» та концепції відновлювального управління (recovery management), застосованої у постконфліктних державах [3, с. 57].

Згідно з даними Міністерства освіти і науки України, на деокупованих територіях станом на початок 2024 року зруйновано або пошкоджено понад 3500 закладів освіти різних рівнів [4, с. 3]. Окрім матеріальних втрат, спостерігається дефіцит педагогічних кадрів, психологічна травматизація учнів і викладачів, міграційні процеси та втрата освітніх документів. Ці фактори ускладнюють реалізацію базового права на освіту, гарантованого Конституцією України (ст. 53).

Відновлення закладів освіти здійснюється у кількох напрямках: фізичне відновлення приміщень, відновлення кадрового потенціалу, цифрова трансформація навчального процесу, інтеграція внутрішньо переміщених здобувачів освіти та створення безпечного освітнього середовища [5, с. 21]. При цьому важливо враховувати особливі освітні потреби дітей, які тривалий час перебували під окупацією, а також питання реінтеграції педагогів, що працювали за окупаційними програмами.

Основні принципи публічного управління освітою на звільнених територіях окреслюються як:

♦ *Принцип людиноцентричності.* Ключовим є захист інтересів учня, вчителя та громади. Рішення мають ухвалюватись із урахуванням психологічних і соціальних факторів поствоєнного стану [6, с. 102].

♦ *Принцип гнучкості управління.* Освітні процеси потребують адаптації до мобільних форматів (змішаного навчання, дистанційних технологій), що дозволяє забезпечити безперервність освіти навіть за умов часткового відновлення інфраструктури [7, с. 65].

♦ *Принцип міжсекторальної взаємодії.* Відновлення освіти повинно реалізовуватися на основі партнерства між державою, місцевими громадами, громадськими організаціями, міжнародними донорами [8, с. 9].

♦ *Принцип прозорості та підзвітності.* Ефективність використання коштів міжнародної допомоги, звітність перед громадянами та контроль за розподілом ресурсів є умовою відновлення довіри [9, с. 44].

♦ *Принцип сталості.* Освітні реформи повинні бути інтегровані в довгострокову стратегію відбудови держави, не обмежуючись короткотерміновими гуманітарними програмами [10, с. 33].

Органи місцевого самоврядування відіграють ключову роль у процесі реінтеграції освітніх закладів у національний освітній простір. Після звільнення територій функції органів управління освітою поновлюються у тісній координації з військовими адміністраціями, що обмежує автономію, однак гарантує безпековий контроль [11, с. 27].

Система публічного управління освітою на звільнених територіях має трансформуватись з кризової у стабільну, спрямовану на розвиток і самовідновлення. Ключові напрями подальшого розвитку включають:

- розробку комплексної державної програми «Відновлення освіти на деокупованих територіях України» з уточненими джерелами фінансування та показниками ефективності;
- підвищення професійної підготовки управлінців у сфері освіти через створення регіональних центрів компетентностей;
- впровадження системи незалежного аудиту якості освітніх послуг;
- посилення ролі громадянського суспільства у нагляді та оцінці освітніх результатів;
- інтеграцію процесів відновлення освіти з регіональними програмами соціально-економічного розвитку [12, с. 55].

Публічне управління системою освіти на звільнених територіях є складним багатовимірним процесом, що поєднує адміністративні, правові, соціальні й психологічні механізми. Його ефективність залежить від узгодженості дій центральних і місцевих органів влади, залучення громадськості та міжнародних партнерів. Освіта виступає ключовим чинником формування культури миру, довіри й сталого розвитку. Системне впровадження принципів належного врядування («good governance»), цифрової трансформації та соціальної відповідальності створює основу для сталого відновлення освітнього простору деокупованих регіонів України [13, с. 67].

Перелік посилань:

1. Бойко І. В. Публічне управління освітою в умовах кризових трансформацій. К., 2023. 212 с.

2. Denhardt R. Public Administration: An Action Orientation. Boston, 2020. 356 p. URL: <https://surl.li/yofczs> (дата звернення 23.10.2025).

3. Луніна І. Теорія та практика публічного управління. Харків, 2021. 284 с.

4. Міністерство освіти і науки України. Аналітична довідка про стан освіти на деокупованих територіях. Київ, 2024. URL: <https://surl.li/evzqzc> (дата звернення 23.10.2025).

5. UNICEF Ukraine. Education Recovery Report. – Kyiv, 2023. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/stories/protect-and-prioritize> (дата звернення 23.10.2025).

6. Сидоренко Л. Людиноцентризм як принцип державного управління освітою. К., 2020. 233 с.

7. OECD. Education in Emergencies. Paris, 2021. URL: <https://www.unesco.org/en/emergencies/education> (дата звернення 23.10.2025).

8. Кравченко О. Міжсекторальна взаємодія у сфері відновлення освіти. Полтава, 2022. 196 с.

9. Transparency International Ukraine. Звіт про моніторинг використання коштів відбудови. Київ, 2023. URL: <https://report.ti-ukraine.org/2023/> (дата звернення 23.10.2025).

10. Програма розвитку ООН. Human Development and Education Recovery. New York, 2022. URL: <https://e.surl.li/fxptxb> (дата звернення 23.10.2025).

11. Петренко Ю. Роль місцевого самоврядування у відновленні освітньої галузі. Львів, 2023. 233 с.

12. НІСД. Аналітична доповідь: Відновлення освітньої інфраструктури України. – Київ, 2024. URL: <https://e.surl.li/swanwl> (дата звернення 23.10.2025).

13. Kovalenko V. Governance and Resilience in Post-Conflict Education Systems. Lviv, 2023. 320 с.

Микола Соломка,

здобувач вищої освіти,

спеціальність: «Публічне управління та адміністрування»,

Державний університет економіки і технологій

e-mail: solomka_ma_24607@kneu.dp.ua

Правові та інституційні аспекти адаптації пенітенціарної системи України до умов воєнного стану: досвід покарання та утримання осіб, засуджених за колабораціонізм

В умовах повномасштабного вторгнення російських військ, пенітенціарна система України стикнулася з безпрецедентними викликами, пов'язаними не лише з фізичним збереженням установ, але й з необхідністю адаптації до утримання нової категорії засуджених. Ця категорія – особи, визнані винними у злочинах колабораціонізму та пособництва державі-агресору. Наявні правові та організаційні механізми були розроблені для умов мирного часу і виявляються недостатніми для реагування на специфіку цих злочинів.

Таким чином, існує нагальна суперечність між потребою ефективного та безпечного покарання осіб за колабораціонізм та відсутністю спеціалізованих правових та інституційних механізмів в пенітенціарній системі. Недосконалість правового регулювання та відсутність адаптованих моделей утримання створюють низку ризиків, зокрема:

– інституційні полягають у загрозі внутрішніх конфліктів між засудженими, неможливості забезпечення належного рівня безпеки та психологічного супроводу;

– правові – у неврегульованості окремих аспектів відбування покарання, що може ускладнювати належну кваліфікацію злочинів та виконання судових вироків.

Ураховуючи зазначену проблематику, а саме зростання кількості таких злочинів проти основ національної безпеки України в умовах воєнного стану, постає нагальна потреба в поглибленому аналізі правових норм, що їх регулюють. Такий аналіз є першоосновою для подальшого вдосконалення організаційних та інституційних механізмів пенітенціарної системи, спрямованих на ефективне реагування на ці виклики. Розглянемо детальніше ключові положення Кримінального кодексу України (далі – КК України) [1], що встановлюють відповідальність за такі діяння.

КК України (ст. 111) диференціює кримінальну відповідальність за злочини, спрямовані на підриг державної безпеки, зокрема за державну зраду, колабораційну діяльність та пособництво державі-агресору. Попри спільний об'єкт злочинного посягання – національна безпека України, – ці правопорушення мають суттєві відмінності, що обумовлюють їхню окрему кримінально-правову кваліфікацію. Зокрема, державна зрада (ст. 111 КК України) є одним із найбільш суспільно небезпечних злочинів проти держави. Його сутність полягає в умисному діянні, вчиненому громадянином України на шкоду суверенітетові, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України. Це діяння може проявлятися у формі переходу на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту, шпигунства чи надання іноземній державі, іноземній організації або їхнім представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України. Ключовою ознакою цього складу злочину є його суб'єкт,

яким може бути виключно громадянин України. Покарання за цей злочин є суворим і передбачає позбавлення волі на строк від 12 до 15 років з конфіскацією майна або без такої.

Колабораційна діяльність (ст. 111¹ КК України) характеризується добровільним співробітництвом з державою-агресором, її окупаційною адміністрацією або збройними формуваннями. Цей склад злочину охоплює широкий спектр діянь, від публічного заперечення російської агресії до зайняття посад у незаконних органах влади, проведення пропагандистських заходів, а також передачі матеріальних ресурсів державі-агресору. На відміну від державної зради, суб'єктом колабораційної діяльності може бути будь-яка особа – як громадянин України, так і іноземець чи особа без громадянства. Санкції за цей злочин диференційовані залежно від тяжкості діяння, від позбавлення права обіймати певні посади до позбавлення волі на строк до 15 років з конфіскацією майна.

Пособництво державі-агресору (ст. 111² КК України) – це спеціальний склад злочину, що передбачає криміналізацію умисних дій, спрямованих на надання допомоги державі-агресору або її збройним формуванням у веденні бойових дій проти України. Прикладами таких дій є передача матеріальних ресурсів, надання допомоги у веденні бойових дій, надання приміщень, техніки, інформації тощо, що сприяє агресору. Як і в разі колабораційної діяльності, суб'єктом цього злочину може бути будь-яка особа, а покарання передбачає позбавлення волі на строк від 10 до 12 років з конфіскацією майна.

Таким чином, ключові відмінності між цими злочинами полягають у суб'єктному складі, характері діянь та ступені суспільної небезпеки. Державна зрада є найбільш тяжким злочином,

що може бути вчинений виключно громадянином України. У свою чергу, колабораційна діяльність та пособництво державі-агресору є такими злочинами, які поширюють кримінальну відповідальність за співпрацю з ворогом на будь-яку особу, що перебуває на території України, та конкретизують характер такої співпраці в умовах воєнного стану. Ця диференціація є надзвичайно важливою для забезпечення правової визначеності та справедливого притягнення до відповідальності за злочини проти основ національної безпеки.

Збільшення кількості осіб, засуджених за злочини проти основ національної безпеки, зокрема за колабораційну діяльність, ставить перед пенітенціарною системою України нагальне завдання щодо її інституційної та організаційної адаптації, що, у свою чергу, вимагає розробки та впровадження спеціалізованих підходів до утримання, реабілітації та ресоціалізації цієї специфічної категорії засуджених.

Для ефективного вирішення поставлених завдань необхідно здійснити низку організаційних та інституційних змін. Ключовим заходом є диференціація режимів утримання. Зокрема, засуджених за злочини проти національної безпеки слід ізолювати від інших категорій ув'язнених з метою запобігання поширенню деструктивних ідей та уникнення конфліктів [2]. Це може бути реалізовано шляхом утримання таких осіб в окремих пенітенціарних установах або спеціалізованих секторах.

Важливим елементом є запровадження спеціальних протоколів безпеки, що включають постійний моніторинг взаємодії між засудженими та запобігання конфліктам, що можуть виникнути на ґрунті політичних або ідеологічних розбіжностей. Додатково, потрібне спеціалізоване навчання персоналу установ виконання покарань. Співробітники повинні володіти знаннями та навичками, необхідними для ідентифікації ознак радикалізації, запобігання їм

та ефективної взаємодії з особами, які мають стійкі антидержавні переконання.

Особлива увага має бути приділена медико-психологічному супроводу засуджених. Психологічна робота повинна бути спрямована на дерадикалізацію особистості та зміну деструктивних ідеологічних установок. Це може включати індивідуальну та групову терапію, спрямовану на формування критичного мислення та переосмислення вчинених діянь.

Окрім цього, необхідно забезпечити повний спектр медичної допомоги відповідно до чинного законодавства, без будь-якої дискримінації. Завдання медичного персоналу – не лише лікування фізичних захворювань, а й попередження розвитку психічних розладів, що можуть виникнути внаслідок ізоляції та адаптації до пенітенціарного середовища.

Отже, адаптація пенітенціарної системи є реальним, хоча й ресурсомістким завданням. Вона потребує фінансових інвестицій для модернізації інфраструктури та матеріально-технічного забезпечення; законодавчого вдосконалення, що дозволить розробити та легалізувати спеціалізовані режими утримання; використання міжнародного досвіду, зокрема країн, що мають досвід роботи з терористами та особами, засудженими за злочини проти держави. Запровадження цих заходів сприятиме не лише підвищенню ефективності системи виконання покарань, а й забезпечить її відповідність принципам гуманізму та верховенства права.

Ураховуючи суспільну значущість проблеми колабораціонізму, слід зазначити, що ставлення соціуму до осіб, засуджених за такі злочини, має безпосередній вплив на функціонування правоохоронної та пенітенціарної систем.

Соціальний осуд і сприйняття цих осіб як зрадників створює специфічні виклики для системи виконання покарань.

Суспільна думка в Україні щодо колаборантів є переважно негативною та однозначною, що обумовлено їхньою участю в діях, які призвели до трагічних наслідків: людських втрат, руйнування інфраструктури та окупації територій. Таке ставлення неминуче трансформується у певний тиск на пенітенціарну систему, вимагаючи від неї жорсткої та ефективної ізоляції цієї категорії засуджених.

Прямим наслідком суспільного засудження осіб, які вчинили злочини проти основ національної безпеки, є виникнення напруги та конфліктів усередині пенітенціарних установ. Це явище створює серйозні виклики для адміністрації установ виконання покарань, ускладнюючи завдання щодо забезпечення безпеки та правопорядку.

Соціальне несприйняття колаборантів, що є домінуючою нормою в українському суспільстві, неминуче проникає в ізольовані пенітенціарні системи. Ув'язнені за колабораціонізм, часто стають об'єктами соціального остракізму та агресивних проявів з боку інших засуджених, які розглядають їх як «зрадників» або «політичних злочинців». Така напруга ускладнює завдання адміністрації щодо забезпечення безпеки, оскільки вимагає розробки та впровадження спеціальних протоколів для запобігання конфліктним ситуаціям. Крім того, персонал установ виконання покарань також не є ізольованим від суспільних настроїв. Співробітники можуть відчувати значний моральний тиск і мати власні упередження щодо цієї категорії засуджених. Ця обставина вимагає від них найвищого рівня професіоналізму та неупередженості при виконанні своїх службових обов'язків.

Необхідно впроваджувати систематичні тренінги та психологічну підтримку для персоналу, щоб запобігти професійному вигоранню та забезпечити ефективне управління цією складною категорією ув'язнених.

Таким чином, ефективна адаптація пенітенціарної системи до утримання колаборантів є багатоаспектним завданням, що потребує як законодавчого та організаційного вдосконалення, так і вирішення соціально-психологічних викликів. Комплексний підхід, що включає диференціацію режимів утримання, навчання персоналу та психологічний супровід, є ключем до забезпечення безпеки та можливої ресоціалізації цієї категорії засуджених.

Перелік посилань:

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 15.09.2025 р.).

2. Навіщо змінювати підходи до кримінального покарання колаборантів? *Українська Гельсінська Спілка з прав людини. Новини.* 07.10.2024.

URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/navishcho-zminiuvaty-pidkhody-do-kryminalnoho-pokarannia-kolaborantiv/>.

Таміла Терещенко,
вчитель історії, спеціаліст вищої категорії,
старший вчитель,
Криворізький ліцей № 49;
здобувачка вищої освіти,
спеціальність: «Публічне управління та адміністрування»,
Навчально-науковий юридичний інститут
Державного університету економіки і технологій
e-mail: tamilaterechenko23072007@gmail.com

Ганна Пурій,
(науковий керівник),
к.е.н., доцент,
завідувач кафедри
публічного управління та адміністрування,
Державний університет економіки і технологій
e-mail: puriy_av@duet.edu.ua

Подолання освітніх втрат в умовах воєнного стану на рівні об'єднаних територіальних громад

Війна створює надзвичайні виклики для системи освіти України, зокрема для об'єднаних територіальних громад, які відповідають за реалізацію освітньої політики та забезпечення безперервності навчального процесу. Органи місцевого самоврядування змушені поєднувати традиційне управління освітою з антикризовими заходами, що дозволяють мінімізувати втрати навчальних результатів та підтримувати соціальну функцію освітніх закладів. Досвід ОТГ (обласної територіальної громади)

Дніпропетровської області свідчить, що ефективне управління в таких умовах потребує інтеграції управлінських, соціальних та психологічних заходів [1].

Освітні втрати розглядаються як недоотримані результати навчання, які виникають через порушення безперервності освітнього процесу, обмежений доступ до ресурсів та негативний вплив соціально-психологічного середовища. Вони проявляються на рівні академічних знань і навичок, інституційної стабільності шкіл, соціальної взаємодії учнів та психологічного стану педагогів [2]. Оцінка масштабів втрат здійснюється за допомогою показників відвідуваності, рівня навчальних досягнень, участі в дистанційному навчанні та оцінок соціально-психологічного стану учнів [3]. Такий комплексний підхід дозволяє органам місцевого самоврядування ефективно планувати заходи з їх подолання.

У воєнний період освітня система ОТГ зазнає впливу таких факторів, як масове переміщення населення, руйнування шкіл та обмеження доступу до дистанційного навчання. Психологічний тиск на учнів і педагогів негативно впливає на мотивацію до навчання та ефективність освітнього процесу. У Дніпропетровській області це проявляється у значному розриві між плановими та фактичними результатами навчання, що вимагає оперативного реагування органів місцевого самоврядування [4].

Органи місцевого самоврядування виконують ключову роль у формуванні стратегії подолання освітніх втрат, здійснюючи моніторинг навчальних результатів, розподіл ресурсів, організацію психологічної підтримки та координацію з державними і недержавними організаціями. У Новомосковській громаді впровадження гібридних форм навчання дозволило забезпечити неперервність освітнього процесу навіть під час активних бойових

дій [1]. У Синельниківській громаді було організовано тимчасові освітні центри та дистанційне навчання через платформу «Дія. Освіта», що забезпечило безперервність навчання для більшості учнів. Новомосковська громада вирішувала проблеми перевантаження шкіл і психологічного стресу через створення додаткових класів та залучення фахівців з соціальної і психологічної підтримки, що сприяло підвищенню академічної успішності. Покровська ОТГ забезпечила учнів цифровими ресурсами для дистанційного навчання, а Кам'янська громада залучала педагогів за сумісництвом і проводила онлайн-консультації, відновивши повний цикл навчання у всіх школах [4].

Освітні розриви у воєнний період мають глибокі соціально-психологічні наслідки. Учні і педагоги відчувають високий рівень тривожності, ризик соціальної ізоляції та розвиток девіантної поведінки. Згідно з даними UNICEF [5], понад 60% учнів, які зазнали перерв у навчанні, демонструють зниження мотивації та схильність до конфліктів. Для пом'якшення цих наслідків громади впроваджують програми психологічної підтримки, тренінги з емоційної компетентності та групові консультації.

Органи місцевого самоврядування застосовують моніторинг та оцінку навчальних результатів, мобілізацію ресурсів, організацію гнучких форм навчання, надання соціально-психологічної підтримки та координацію з державними структурами. Такий підхід забезпечує стійкість освітнього процесу та знижує негативні наслідки воєнних дій [1; 4].

Модель «Стійкої освітньої громади» передбачає інтеграцію гнучких освітніх форматів, резерву педагогічних кадрів, цифрової інфраструктури, безперервної психологічної та соціальної підтримки та регулярний моніторинг ефективності навчання.

Впровадження цієї моделі дозволяє забезпечити неперервність освітнього процесу та мінімізувати освітні втрати.

Війна формує нові виклики для освітньої політики ОТГ, що потребує активної ролі органів місцевого самоврядування. Досвід Дніпропетровської області показує, що комплексне застосування адміністративно-управлінських заходів, цифрових технологій та соціально-психологічної підтримки сприяє мінімізації негативних наслідків та забезпеченню стійкості освітньої системи.

Перелік посилань:

1. Міністерство освіти і науки України. Звіт про стан освіти в умовах воєнного стану. Київ: МОН. 2022. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/serpneva-konferencia/2023/22.08.2023/Inform-analytic.zbirn-Osvita.v.umovah.voyennogo.stanu-vykl.rozv.povoyen.perspekt.22.08.2023.pdf>
2. UNESCO. Education in emergencies: Measuring learning losses. Paris: UNESCO Publishing. 2021. URL: <https://www.unesco.org/en/emergencies/education>
3. OECD. The impact of COVID-19 on education: Insights and policy responses. Paris: OECD Publishing. 2020. URL: <https://web.archive.oecd.org/2020-09-08/562941-the-impact-of-covid-19-on-education-insights-education-at-a-glance-2020.pdf>
4. Департамент освіти і науки Дніпропетровської ОДА. Аналітична записка про стан виконання Плану заходів з реалізації Стратегії розвитку Дніпропетровської області на період до 2027 року. Дніпро: ДОІ. 2023.

URL: [https://adm.dp.gov.ua/storage/app/media/Pro%20oblast/Rozvytok%20rehionu/Stratehiia%20rozvytku/Stratehiia%20rozvytku%20Dnipro petrovskoi%20oblasti%20do%202027%20roku/ANALITYChNI%20Z APYSKY/2023/analitchni%20zapysky%20III%20kv%202023r.pdf](https://adm.dp.gov.ua/storage/app/media/Pro%20oblast/Rozvytok%20rehionu/Stratehiia%20rozvytku/Stratehiia%20rozvytku%20Dnipro%20petrovskoi%20oblasti%20do%202027%20roku/ANALITYChNI%20ZAPYSKY/2023/analitchni%20zapysky%20III%20kv%202023r.pdf)

5. UNICEF. Three years of full-scale war for Ukraine's children. New York: UNICEF. 2025. URL: <https://www.unicef.org/eca/stories/three-years-full-scale-war-ukraines-children>

Єгор Фоменко,
здобувач вищої освіти
третього (освітньо-наукового) рівня,
Комунального закладу вищої освіти
«Вінницька академія безперервної освіти»Ю
e-mail: egorf92888@gmail.com

Геннадій Мазур,
(науковий керівник),
доктор економічних наук, професор,
Комунального закладу вищої освіти
«Вінницька академія безперервної освіти»
e-mail: gennadijmazur@ukr.net

Державне регулювання розвитку співробітництва територіальних громад на звільнених територіях

Сучасний етап відбудови і стабілізації України після збройної агресії російської федерації супроводжується суттєвими викликами для ефективного функціонування територіальних громад, зокрема – на звільнених територіях. Одним із ключових інструментів посилення їх спроможності є розвиток співробітництва між громадами як форма горизонтальної самоорганізації та взаємопідтримки. Водночас, успішна реалізація цього процесу неможлива без цілеспрямованого державного регулювання та підтримки, що формують синергію між державними, регіональними та місцевими інтересами [1, с. 41].

Концепт співробітництва територіальних громад (СТГ) ґрунтується на ідеї добровільного об'єднання зусиль задля вирішення спільних завдань розвитку, економії ресурсів та

підвищення якості публічних послуг. В умовах звільнених територій, така взаємодія набуває особливого значення, адже саме вона здатна забезпечити швидку мобілізацію локального потенціалу та створення безпечного середовища для життя населення [2, с. 57].

Методологічно процес державного регулювання розвитку співробітництва доцільно розглядати через призму публічного управління, в якому важливу роль відіграють принципи відкритості, субсидіарності та партнерства. Згідно з положеннями Європейської хартії місцевого самоврядування (1985), саме децентралізована модель управління сприяє підвищенню ефективності використання бюджетних коштів і створює умови для розвитку територій [3].

Законодавчою основою співробітництва територіальних громад в Україні є Закон України «Про співробітництво територіальних громад» (2014 р.), що визначає п'ять основних форм співпраці: делегування завдань, реалізацію спільних проєктів, створення спільних підприємств, установ, організацій, об'єднання ресурсів та спільне фінансування об'єктів інфраструктури [4]. Цей закон надає громадам реальні інструменти взаємодії, однак його застосування на звільнених територіях потребує уточнення щодо особливих умов безпеки, фінансування та управління майном.

Механізми державного регулювання у цій сфері реалізуються через діяльність Міністерства відновлення, Міністерства розвитку громад, територій та інфраструктури, а також через обласні військові адміністрації, які в умовах воєнного стану виконують функції забезпечення координації та контролю за використанням ресурсів [5, с. 26].

Успішне співробітництво територіальних громад потребує створення ефективної інституційної архітектури. Необхідно формувати мережу Регіональних офісів розвитку співробітництва

(РОРС), які могли б консультувати громади щодо процедур, фінансового менеджменту, підготовки проєктів та залучення міжнародної технічної допомоги [6, с. 65]. Також важливо забезпечити цифровізацію процесу — створити єдину електронну платформу для формування партнерств, публікації проєктів і моніторингу їх реалізації.

На звільнених територіях, додаткову роль можуть відігравати військово-цивільні адміністрації або координуючі ради з питань відновлення, які забезпечуватимуть прозорість прийняття рішень та інтеграцію співробітництва громад у систему державного управління.

Однією з найбільших проблем є дефіцит фінансових ресурсів і обмежені спроможності місцевих бюджетів. Держава може відігравати ключову роль у формуванні *державного фонду підтримки міжмуніципального співробітництва*, який спрямовуватиметься на відновлення інфраструктури, розвиток соціальних послуг і проєкти економічної реінтеграції. Досвід Польщі, Хорватії та Грузії показує, що саме системна державна підтримка кооперацій між громадами сприяє ефективній стабілізації після конфліктів [7, с. 88].

Крім того, важливим інструментом має бути публічно-приватне партнерство. Держава може забезпечити нормативні гарантії для участі приватного бізнесу у спільних проєктах громад, зокрема у сфері енергозбереження, поводження з відходами, будівництва житла та транспортного відновлення [8, с. 104].

Особливості звільнених територій — зруйнована інфраструктура, висока соціальна напруга та психологічна втома населення — зумовлюють необхідність застосування системного підходу до управління співробітництвом. Важливим чинником є

довіра між громадами, прозорість процедур, уникнення дублювання повноважень і корупційних ризиків [9, с. 49]. Державне регулювання має передбачати інституційну освіту кадрів, розвиток компетенцій менеджерів публічних проєктів, впровадження систем оцінки результативності.

Відзначимо також необхідність державної політики *соціальної реінтеграції населення*, орієнтованої на відновлення людського капіталу та підтримку малих бізнесів. У межах співробітництва громад такі проєкти реалізуються легше, завдяки агрегуванню ресурсів і соціальній солідарності.

Подальший розвиток державного регулювання співробітництва територіальних громад має спиратися на три стратегічні напрями:

➤ Інституційне удосконалення. Розроблення державної стратегії інституційної підтримки співробітництва, в якій буде чітко визначено ролі центральних і місцевих органів виконавчої влади.

➤ Фінансово-правове стимулювання. Введення податкових пільг для громад, що реалізують спільні проєкти відновлення.

➤ Інтеграція з політикою регіонального розвитку. Включення співробітництва громад до обласних стратегій розвитку і до Національного плану відновлення України (2024–2032 рр.) [10, с. 17].

Така синергія дозволить забезпечити сталий розвиток звільнених територій та інтеграцію їх у загальнонаціональний простір.

Державне регулювання розвитку співробітництва територіальних громад на звільнених територіях є багатовимірним процесом, що поєднує правові, організаційні, економічні та

соціальні механізми. Успіх цього процесу залежить від балансу між децентралізацією повноважень і централізованою координацією з боку держави. Врахування специфіки звільнених територій, створення ефективних інституцій співробітництва, активна міжнародна підтримка та цифровізація управління є запорукою відновлення і стійкого розвитку громад.

Таким чином, співробітництво територіальних громад на звільнених землях України має стати одним із ключових інструментів не лише відбудови, а й формування нового соціально-економічного ладу, заснованого на партнерстві, довірі та спільній відповідальності.

Перелік посилань:

1. Кравченко О. П. Місцеве самоврядування в умовах відновлення: управлінські інновації. Київ: КНЕУ, 2022. 210 с.
2. Доронін С. О. Міжмуніципальна співпраця як чинник сталого розвитку територій. // Регіональна економіка. 2021. № 3. С. 55–64.
3. Європейська хартія місцевого самоврядування. Рада Європи. Страсбург, 1985.
4. Закон України «Про співробітництво територіальних громад». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18#Text> (дата звернення 23.10.2025)
5. Бондаренко І. В. Державне управління у сфері відновлення звільнених територій. Київ: НАДУ, 2023. 158 с.
6. Шевчук В. О. Інституційне забезпечення співробітництва громад у системі публічного управління. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2023. 174 с.

7. OECD. Local Governance for Post-conflict Recovery: International Experience. Paris: OECD Publishing, 2020. 132 p.

8. Громико О. М. Публічно-приватне партнерство в умовах післякризового розвитку. Харків: Право, 2022. 212 с.

9. Сидоренко М. Л. Довіра і партнерство у післяконфліктному врядуванні. // Державне управління: теорія і практика. 2023. № 2. С. 45–52.

10. Мінвідновлення України. Національний план відновлення України 2024–2032 рр. Київ, 2023. 48 с.

Вікторія Шевчук,

здобувачка вищої освіти,

спеціальність: «Публічне управління та адміністрування»,

Державний університет економіки і технології

e-mail: v.y.shevchuk@kneu.dp.ua

Політика пам'яті як інструмент публічної політики: аналіз українського досвіду в умовах війни

Питання колективної пам'яті завжди було центральним у формуванні національної ідентичності та легітимації публічних політик. В умовах тривалої збройної агресії проти України, з 2014 року, з особливо інтенсивною фазою після 24 лютого 2022 року, державна політика пам'яті перетворилася з культурно-символічної практики на ключовий інструмент державної стратегії. Зокрема, модернізація державного курсу від конструювання національних наративів до інформаційної та гуманітарної безпеки.

Мета дослідження - проаналізувати, якими інструментами держава формує офіційну політику пам'яті та які наслідки це має для публічної політики в цілому.

Першим значним етапом формування політики пам'яті стала хвиля законодавчих ініціатив 2014–2016 рр., зокрема закони, спрямовані на декомунізацію: заборона пропаганди тоталітарних символів і процедура демонтажу пам'ятників та (або) перейменувань топонімів. Ці закони змінили просторову і символічну карту міст, що мало прямі політичні та соціальні наслідки, зокрема масове перейменування вулиць, демонтаж меморіалів радянської доби та ін. [1].

У період 2017–2024 рр. політика пам'яті в Україні набула чіткіших ознак системності та публічної спрямованості. Значну роль у цьому процесі відіграв Український інститут національної пам'яті (УІНП), який ініціював низку проєктів, пов'язаних із декомунізацією, переосмисленням радянського минулого та вшануванням героїв боротьби за незалежність. Протягом цього періоду держава посилила нормативно-правове регулювання у сфері історичної пам'яті. Зокрема, через Закони України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів» (2015) [6], а також через нові ініціативи щодо вшанування пам'яті жертв політичних репресій, Революції Гідності, подій російсько-української війни [1; 2].

У цей час відбулася інституціоналізація політики пам'яті як напряму державної культурної та інформаційної політики. Це було забезпечено за рахунок оновлення державних програм, підтримку музейних і меморіальних ініціатив, створення тематичних онлайн-ресурсів (зокрема, «Мапи пам'яті» УІНП) [3].

Після 2022 року спостерігається переосмислення політики пам'яті у воєнних умовах із акцентом на героїзацію захисників України, боротьбу за національну ідентичність і формування єдиної наративної рамки спротиву агресору [4; 5].

Новіші ініціативи (2024–2025рр.) демонструють подальшу інституціоналізацію політики пам'яті. Цей період характеризується створенням та / або посиленням статусу центральних органів, що формують державну політику пам'яті, а також ухваленням спеціальних законів, що визначають поняття «політика пам'яті», «місця пам'яті», а також механізми відновлення та збереження пам'яті як частини державної стратегії. Ці зміни перетворюють

пам'ять з додаткової політики на предмет загальнодержавної стратегії [3].

При цьому, освіта є ключовим каналом трансляції державних наративів. Після 2014 року і особливо після 2022 року, відбуваються системні зміни у шкільній програмі з історії та громадянської освіти, спрямовані на підсилення національної свідомості та формування опору інформаційній агресії. Запровадження нових підручників, оновлених програм і кваліфікаційних вимог до викладання історії - це інструменти, завдяки яким, держава інституціоналізує «пам'ять про війну» як компонент громадянської компетентності.

Крім того, у зоні тимчасової окупації контроль над шкільною інформацією стає інструментом «переписування» пам'яті: підміна програм і примусова інтеграція «російських» навчальних матеріалів у навчальний процес окупованих територій продовжує війну на рівні ідентичностей. Цей шкільний фронт підкреслює, що політика пам'яті - це не лише центр, а й питання контролю інформаційного простору.

Наочний вимір політики пам'яті - це демонтаж радянських символів, встановлення меморіалів сучасної війни, створення нових дат для державних ушанувань (наприклад, дні пам'яті захисників, вшанування жертв Голодомору). Масштаб декомунізації (перейменування тисяч об'єктів топоніміки та демонтаж сотень монументів) став свідченням того, як законодавство може швидко трансформувати символічний ландшафт.

Одночасно з декомунізацією зростає роль нових меморіалів. Інституції та громадянські ініціативи створюють цифрові та фізичні архіви загиблих, влаштовують пам'ятні заходи, які, маючи державну підтримку, стають елементом офіційної політики пам'яті.

Підтримка пам'яті про загиблих воїнів, ветеранів, волонтерів, має потужний політичний ефект консолідації суспільства.

Ключовими інституціями інтеграції «політики пам'яті» виступають центральні органи влади (Парламент, уряд), Міністерство культури та інформаційної політики, Інститут національної пам'яті, місцеві органи влади, неурядові організації та громадянське суспільство. Зростання ролі державних інституцій у формуванні пам'яті супроводжується й активнішими ініціативами суспільства, що разом створюють інформаційне поле вшанування пам'яті.

Політика пам'яті, як частина публічної політики, дає низку позитивних ефектів. Зміцнення національної ідентичності та солідарності в часи загрози, мобілізація міжнародної підтримки через офіційні наративи про агресію, створення механізмів допомоги ветеранам та їх вшанування поглиблюють інтеграцію патріотичності національної свідомості.

Важливий сучасний тренд - цифровізація пам'яті. Цей напрям представлено електронними архівами, онлайн-музеями, базами даних загиблих та зниклих. Це розширює доступ до інформації та дає державі та громадянським ініціативам інструменти архівації подій у режимі реального часу. Однак цифрова пам'ять також уразлива до маніпуляцій та цензури, особливо в умовах інформаційної війни. Тому політика цифрової пам'яті вимагає окремих норм захисту даних і гарантій прозорості.

Тому, політика пам'яті має залишатися відкритою для суспільного діалогу, а законодавчі ініціативи повинні передбачати механізми громадських консультацій і прозорого моніторингу. При цьому, оскільки велика частина сучасної пам'яті зберігається електронно, необхідні стандарти збереження, доступу та захисту

персональних даних. Рекомендація: розробити національну стратегію цифрової меморіалізації за технічними та етичними стандартами [7].

Можна зазначити, що політика пам'яті може бути ефективною складовою публічної дипломатії. Тому, актуальним напрямом реалізації політики пам'яті може стати активна інтеграція меморіальних заходів в дипломатичні програми.

Отже, політика пам'яті в Україні еволюціонувала від вибіркового практик до системної публічної політики, що поєднує нормативні ініціативи, освітні реформи й символічні дії. У контексті війни політика пам'яті стала важливим інструментом державної мобілізації та міжнародного позиціонування.

Перелік посилань:

1. Європейська комісія з демократії через право (Венеційська комісія). Opinion no. 823 / 2015 (CDL-REF(2015)045) «Law on the condemnation of the communist and national socialist (Nazi) regimes, and prohibition of propaganda of their symbols of Ukraine» : документ у перекладі, 28 жовтня 2015 р. Strasbourg : Venice Commission, 2015. 15 с.

URL: https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdfid=CDL-REF%282015%29045-e&utm_source

2. Поседін, О., Кашук, К. Вплив політики декомунізації на формування української національної ідентичності / О. Поседін, К. Кашук // Journal of Liberty and International Affairs. 2023. Т. 9, № 1. С. 364–383.

URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/23523>.

3. МЕЖА. Україна прийняла закон про політику національної пам'яті для збереження культурної спадщини / Mezha. 2025. 21 серпня. Режим доступу: <https://mezha.net/eng/bukvy/ukraine-adopts-national-memory-policy-law-to-preserve-cultural-heritage/>

4. Nekoliak, A. Memory Laws in Russia and Ukraine / Andrii Nekoliak. 2025. 70 с. (MEMOCRACY Country Study). URL: https://memocracy.eu/static/1ab0423ed274d09d26f038f5ae9b6f3b/Nekoliak_Memory-Laws-in-Russia-and-Ukraine-final.pdf.

5. Національний музей Голодомору-геноциду. Про музей / Національний музей Голодомору-геноциду. 2025. URL: <https://holodomormuseum.org.ua/en/about-the-museum/>

6. Закони України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів». Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 26, ст.219. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19#Text>

7. Національний музей Голодомору-геноциду. 29 серпня - День пам'яті захисників України/ Національний музей Голодомору-геноциду. 2025. URL: <https://holodomormuseum.org.ua/en/news-museji/29-august-is-day-of-remembrance-for-the-defenders-of-ukraine/>

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ І ТЕХНОЛОГІЙ
Навчально-науковий юридичний інститут
Кафедра соціально-гуманітарних наук**

УХВАЛА

**учасників VIII Міжнародної наукової конференції
«Війна в історичній та індивідуальній пам'яті»,**

присвячена 81-й річниці Визволення України від гітлерівських загарбників, 11-й річниці Великої Національної війни (гібридної), розв'язаної рашизмом у ХХІ столітті проти Незалежності України, державного суверенітету та територіальної цілісності 1 березня 2014р.

(формат: круглий стіл, онлайн)

м. Кривий Ріг, 28 жовтня 2025 р.

Прийнято та затверджено одногolosно 28 жовтня 2025 р.

Ми, учасники VIII Міжнародної наукової конференції
«Війна в історичній та індивідуальній пам'яті», ініціюємо:

1. Активізувати зусилля здобувачів вищої освіти, студентів коледжів, професорсько-викладацького складу навчальних закладів, спрямовані на популяризацію через медіа знань про неупереджену історію українського народу: про самовіддану боротьбу впродовж Другої світової війни (1939-1945 рр.) та Великої Національної (гібридної та широкомасштабної фази російсько-української війни), яку розпочала російська федерація проти незалежної та суверенної України, починаючи з 1 березня 2014 року.

2. З метою протидії негативному інформаційно-психологічному впливу рашистської пропаганди на членів українського суспільства та світову спільноту, активізувати роботу здобувачів вищої освіти (членів наукових гуртків і проблемних груп), студентів коледжів, учнівської молоді гімназій та ліцеїв щодо наповнення сайтів в мережі Інтернет (соціальні мережі) відповідними матеріалами, які розвінчують радянські мітологєми про Другу світову війну, про причини та перебіг російсько-української війни тощо.

3. Продовжити діяльність здобувачів вищої освіти, студентів коледжів, учнівської молоді гімназій та ліцеїв з написання «Живої історії» учасників, очевидців, загиблих героїв Великої Національної (гібридної та широкомасштабної фази російсько-української війни) з метою увічнення пам'яті осіб, які загинули внаслідок збройної агресії російської федерації.

4. Продовжити дослідження здобувачами вищої освіти, студентами коледжів, професорсько-викладацького складу навчальних закладів з метою створення та нагромадження бази даних щодо свідчень очевидців та учасників воєнних подій, документальних матеріалів та наративних джерел з історії воєнного протистояння.